

ZBRODNI MIĘDZYNARODOWE

popęłniane w ramach
rosyjskiej agresji zbrojnej
na **UKRAINE**
oraz możliwość ich ścigania
przez trybunały międzynarodowe

Redakcja
Edyta Krzysztofik
Iryna Kozak-Balaniuk

Wydawnictwo KUL

ZBRODNI MIĘDZYNARODOWE

popelniane w ramach rosyjskiej
agresji zbrojnej na UKRAINĘ
oraz możliwość ich scigania
przez trybunały międzynarodowe

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI
JANA PAWŁA II

ZBRODNI MIĘDZYNARODOWE

popęłniane w ramach rosyjskiej
agresji zbrojnej na UKRAINĘ
oraz możliwość ich ścigania
przez trybunały międzynarodowe

Redakcja

Edyta Krzysztofik, Iryna Kozak-Balaniuk

Wydawnictwo KUL
Lublin 2024

Recenzenci
dr hab. Ewa Tuora-Schwierskott
prof. dr hab. Sabina Grabowska

Opracowanie redakcyjne
Lucyna Cynarzewska-Właźlik
Ewelina Fatyga
Paula Ulidowska

Opracowanie komputerowe
Jarosław Bielecki

Projekt okładki i stron tytułowych
Anna Kowalczyk

Copyright by Wydawnictwo KUL, Lublin 2024

ISBN 978-83-8288-181-3
DOI: 10.31743/kul.9788382881813

Ten utwór jest dostępny na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa 4.0 Międzynarodowe (CC BY 4.0)

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Zadanie jest finansowane w ramach zadania zleconego przez Ministra Nauki pod nazwą: „Analiza prawna działań Rosji w Ukrainie od 2014 r. pod kątem zbrodni agresji, zbrodni wojennych i ludobójstwa oraz rozwiązań prawnych państw sąsiadujących z Ukrainą w zakresie statusu obywateli Ukrainy”, umowa nr MEIN/2023/DPI/2965

Wydawnictwo KUL
ul. Konstantynów 1H, 20-708 Lublin, tel. 81 454 56 78
e-mail: wydawnictwo@kul.pl, <https://wydawnictwo.kul.pl>

Druk i oprawa: Volumina.pl Sp. z o.o.
ul. Księcia Witolda 7-9, 71-063 Szczecin, tel. 91 812 09 08
e-mail: druk@volumina.pl

Spis treści

Wstęp	9
-------------	---

Część I

Międzynarodowy Trybunał Karny wobec rosyjskiej agresji zbrojnej oraz zasadność utworzenia specjalnego trybunału do spraw rosyjskiej zbrodni agresji

Iryna Kozak-Balaniuuk

Międzynarodowy Trybunał Karny wobec rosyjskich zbrodni w Ukrainie popelnianych po 24 lutego 2022 roku	15
--	----

Joanna Dzierzanowska

Dowody naukowe w międzynarodowym postępowaniu karnym	37
--	----

Iwona Bień-Węglowska

Przebieg postępowania dowodowego przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym	55
---	----

Marcin Berent

Dotychczasowe międzynarodowe trybunały karne oraz zasadność powołania specjalnego trybunału karnego dla zbrodni rosyjskich w Ukrainie	79
--	----

George Goradze

Ustrój terytorialny Ukrainy po wojnie rosyjsko-ukraińskiej – unitaryzm a federalizm	95
--	----

Część II

Zbrodnie popełniane na terytorium Ukrainy
w ramach rosyjskiej agresji zbrojnej**Joanna Siekiera**

Ludobójstwo z perspektywy prawa międzynarodowego 123

Iryna Kozak-Balaniuk Zbrodnie przeciwko ludzkości jako jedna z najpoważniejszych
zbrodni prawa międzynarodowego ..... 139**Joanna Siekiera**Zbrodnie wojenne jako jedna z najpoważniejszych zbrodni
prawa międzynarodowego ..... 167**Krzysztof Masło**Charakter i status zbrodni popełnianych na terytorium Ukrainy
w okresie między 2014 a 2022 rokiem ..... 187**Volodymyr Pylypenko**Przymusowe przekazywanie ukraińskich dzieci do Federacji Rosyjskiej
jako forma zbrodni ludobójstwa ..... 217**Małgorzata Ganczar**

Cyberataki jako czynnik kształtujący przestrzeń informacyjną w sieci 243

Krzysztof Masło Czy zbrodnie popełnione przez żołnierzy rosyjskich podczas agresji
na Ukrainę stanowiły zbrodnie wojenne, czy wyczerpują też znamiona
zbrodni przeciwko ludzkości? ..... 265**Pavlo Fris**Realizacja zbrodni ludobójstwa przez Rosję w Ukrainie
(opinia kryminologa) ..... 291**Volodymyr Pylypenko**Zbrodnie wojenne popełnione przez Rosjan w Ukrainie w postaci ataków
na ludność cywilną i obiekty cywilne ..... 321**Evghenia Gugulan**Zbrodnie ekobójstwa w Ukrainie – skutki środowiskowe rosyjskiej
agresji zbrojnej 359

Małgorzata Sztolf

Wojna w cyberprzestrzeni: cyberatak w świetle
prawa międzynarodowego 387

Sergiy Balaniuk

Straty ekonomiczne w wyniku zbrodni rosyjskich 411

Część III**Status rosyjskich zbrodni oraz zasadność powołania
specjalnego międzynarodowego trybunału karnego****Iryna Kozak-Balaniuk**

Status rosyjskich zbrodni popełnionych na terytorium Ukrainy 437

Iryna Kozak-Balaniuk

Potrzeba utworzenia specjalnego trybunału karnego
dla rosyjskiej zbrodni agresji 459

Zakończenie 473

Wstęp

Rosyjska agresja zbrojna jest bezsprzecznie najbardziej rażącym naruszeniem art. 2 ust. 4 Karty Narodów Zjednoczonych¹ od czasów II wojny światowej, która wypełnia znamiona zbrodni agresji ujęte w art. 8 bis Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego². Szereg organizacji i ośrodków badawczych zajmuje się zbieraniem danych oraz informacji dotyczących działań oraz zbrodni wojsk rosyjskich w ramach rosyjskiej agresji zbrojnej, niemniej jednak dotychczas nie podjęto próby ujęcia w sposób kompleksowy prawnych aspektów związanych z rosyjską agresją zbrojną. Niniejsza publikacja stanowi rezultat badań w jednym z obszarów realizowanych na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II w ramach zadania zleconego z funduszy Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego „Analiza prawna działań Rosji w Ukrainie od 2014 r. pod kątem zbrodni agresji, zbrodni wojennych i ludobójstwa oraz rozwiązań prawnych państw sąsiadujących z Ukrainą w zakresie statusu obywateli Ukrainy”. Badania zostały podzielone na trzy obszary: pierwszy dotyczy statusu rosyjskich zbrodni z perspektywy międzynarodowego prawa karnego oraz możliwości ich ścigania, drugi zakłada przeprowadzenie badań poświęconych naruszeniu praw człowieka obywateli Ukrainy oraz możliwości składania skarg przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka, trzeci z kolei odnosi się do statusu prawnego obywateli Ukrainy, którzy zmuszeni byli uciekać przed rosyjską agresją zbrojną

---

¹ Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych, Dz. U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90.

² Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., Dz. U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708 (dalej: Statut Rzymski).

na terytoria państw sąsiadujących. W ramach zadania zleconego zgromadzono zespół kilkudziesięciu ekspertów z następujących państw: Polski, Ukrainy, Rumunii, Mołdawii, Bułgarii, Węgier, Gruzji, Macedonii i Norwegii. Grono ekspertów tworzą zarówno pracownicy naukowcy, jak i praktycy, dzięki czemu udało się spojrzeć na wybrane zagadnienia z perspektywy praktycznego zastosowania prawa międzynarodowego. Badania zrealizowane w ramach pierwszego obszaru stanowią przedmiot niniejszej publikacji.

Rosyjska agresja zbrojna na Ukrainę, która faktycznie trwa od 2014 r., to rażące naruszenie prawa międzynarodowego, w tym Karty Narodów Zjednoczonych, w szczególności, iż państwo-agresor jest stałym członkiem Rady Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ). W dniu 24 lutego 2022 r. rozpoczęto kolejny etap agresji zbrojnej poprzez pełnoskalową inwazję lądową, powietrzną i morską w celu oczywistego przejęcia efektywnej kontroli nad terytorium innego suwerennego państwa, co przeczy nie tylko podstawowym umowom prawa międzynarodowego, ale przede wszystkim najbardziej fundamentalnym zasadom dotychczasowego porządku prawnego. W trakcie rosyjskiej agresji zbrojnej armia państwa-agresora dopuszcza się najokrutniejszych zbrodni wobec ludności cywilnej i jeńców wojennych. W 2022 r. Europa i cały świat stanęli w obliczu nowego wyzwania dla dotychczasowego międzynarodowego porządku prawnego. Działania wojsk rosyjskich w ramach rosyjskiej agresji zbrojnej ukazują, że państwo-agresor nie może być członkiem ONZ w charakterze stałego członka, a może nawet członkiem w ogóle, skoro Organizacja zrzesza narody cywilizowane. Bezsprzecznie wojska rosyjskie nie przestrzegają międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych, przede wszystkim nie dotrzymują postanowień czterech Konwencji Genewskich oraz dwóch protokołów dodatkowych. Armia rosyjska niemalże codziennie dokonuje precyzyjnych ataków raketowych oraz ataków za pomocą dronów na ukraińskie miasta. Celem są obiekty cywilne bądź obiekty infrastruktury krytycznej (np. energetycznej), od których funkcjonowania zależy przeżycie ludności cywilnej. Niejednokrotnie rosyjskie siły zbrojne dokonują ataków bez rozróżnienia. Zabójstwa, których Rosjanie dokonują na ludności cywilnej w okupowanych miastach i miasteczkach (m.in.: Bucza, Irpień, Izium), dzięki obecnej technologii ujrzał cały świat, choć nie każde cywilizowane państwo wydaje się chcieć je potępić i przyłączyć się do międzynarodowej inicjatywy utworzenia specjalnego trybunału karnego dla rosyjskiej zbrodni agresji. Niewola, wymuszone zaginięcia, tortury, gwałty, zabijanie jeńców wojennych, deportacja i przymusowe przekazywanie dzieci (obywateli Ukrainy) to przykłady najczęstszych i najokrutniejszych zbrodni wojsk rosyjskich na terytorium Ukrainy, w tym na terytorium okupowanym. Wojska rosyjskie doprowadziły także do największych

zbrodni przeciwko środowisku naturalnemu, jakich nie widział jeszcze kontynent europejski, a cyberataki stały się powszechnym elementem walki hybrydowej nie tylko przeciwko systemom informatycznym Ukrainy, ale także systemom państw wspierających Ukrainę, w tym Polskę.

Międzynarodowy zespół ekspertów realizujący zadanie zlecone stanął przed dużym wyzwaniem, jakie niesie ze sobą kompleksowe ujęcie prawnych aspektów rosyjskiej agresji zbrojnej. Wybrano dwa zagadnienia, które mogą stanowić istotny i wartościowy wkład do dorobku nie tylko krajowej literatury przedmiotu, ale i zagranicznej z uwagi na tłumaczenie niniejszej monografii i rozpowszechnienie jej przez zespół ekspertów w swoich ośrodkach akademickich i badawczych. Ponadto wybrane opracowania (ekspertyzy) mogą być ważne dla dalszych prac, jakie prowadzą ośrodki badawcze. Dwoma zagadnieniami, które przeanalizowano w ramach obszaru pierwszego zadania zleconego, są: status prawny zbrodni rosyjskich w Ukrainie oraz zasadność powołania specjalnego trybunału karnego dla rosyjskiej zbrodni agresji. W ramach prowadzonych badań przygotowano odrębne ekspertyzy, które dotyczyły m.in.:

- zbrodni ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości oraz zbrodni wojennych dokonywanych przez rosyjskie siły zbrojne na terytorium Ukrainy;
- zbrodni agresji;
- zbrodni przeciwko środowisku naturalnemu (tzw. ekobójstwo);
- cyberataków;
- dotychczasowych działań Międzynarodowego Trybunału Karnego (MTK) wobec rosyjskiej agresji zbrojnej;
- strat ekonomicznych powstałych w wyniku rosyjskiej agresji zbrojnej.

W ramach prowadzonych badań najwięcej uwagi poświęcono deportacji oraz przymusowemu przekazywaniu ukraińskich dzieci. Po pierwsze, jak dotychczas strony konfliktów zbrojnych w ostatnich latach rzadko odwołują się do tego rodzaju aktów na taką skalę. W przypadku rosyjskiej agresji zbrojnej mamy do czynienia z przekazywaniem dzieci zarówno w ramach terytorium Ukrainy, aczkolwiek znajdującym się pod okupacją państwa-agresora, jak i przez granicę państwową, czyli dokonywana jest deportacja z Ukrainy do Rosji. Po drugie, takie czyny świadczą o zamiarze zniszczenia w części narodu ukraińskiego na tych terytoriach Ukrainy, które znajdują się pod kontrolą (okupacją) wojsk rosyjskich. Wymazywanie tożsamości ukraińskim dzieciom oraz dalsza rusyfikacja potwierdzona relacjami świadków i samych ofiar, które udało się przywrócić do domu, nie są obecnie ujęte w Statucie Rzymskim, niemniej należałoby podjąć dyskusję, czy przymusowa zmiana tożsamości oraz przymusowa „edukacja patriotyczna” państwa będącego stroną międzynarodowego konfliktu zbrojnego (nie wspominając, że

państwo dokonało agresji zbrojnej) nie powinny być uwzględnione jako czyny podlegające jurysdykcji MTK.

Podstawowym celem przeprowadzonych badań było dokonanie kompleksowej analizy zbrodni, których dopuszczają się zarówno rosyjscy najwyżsi urzędnicy państwowi, jak i żołnierze wojsk rosyjskich w ramach rosyjskiej agresji zbrojnej, z uwzględnieniem jej pierwszego etapu, czyli lat 2014–2022. W odniesieniu do definicji zawartych w Statucie Rzymskim zespół ekspertów podjął się próby zakwalifikowania konkretnych czynów do odpowiednich kategorii zbrodni objętych jurysdykcją MTK. Ustalenia poczynione w zakresie zbrodni agresji, której sprawcami są najwyżsi urzędnicy państwowi i dowództwo wojskowe Rosji, umożliwiły rozważenie zasadności powołania specjalnego trybunału karnego dla rosyjskiej zbrodni agresji oraz określenie podstawowych aspektów związanych z jego powołaniem i funkcjonowaniem, w tym określenie jego jurysdykcji. Zespół, który prowadził badania we wspomnianym zakresie, składał się z pracowników naukowych oraz praktyków pochodzących z różnych państw, w tym z Ukrainy. Fakt ten umożliwił spojrzenie na poszczególne zagadnienia z różnych perspektyw oraz wykorzystanie odmiennych doświadczeń. Dodatkowym celem przeprowadzonych badań i ubiegania się o środki na ich prowadzenie jest upowszechnienie rezultatów zadania zleconego w postaci monografii, która zawiera przygotowane ekspertyzy wraz z ich omówieniem, a także stworzenie strony internetowej, na której znajdują się inne analizy gromadzone w projekcie. Międzynarodowy zespół badawczy oraz wydanie publikacji w językach polskim, ukraińskim i angielskim przyczyni się do rozpowszechnienia przeprowadzonych badań, a w przyszłości do kontynuacji międzynarodowej współpracy w zakresie gromadzenia analiz prawnych dla uzasadnienia potrzeby osądzenia sprawców zbrodni rosyjskiej agresji zbrojnej oraz innych najcięższych zbrodni wagi międzynarodowej popełnianych w ramach tej inwazji.

Niniejsza monografia składa się z trzech części. Pierwsza zawiera zbiór ekspertyz dotyczących działań MTK wobec rosyjskich zbrodni w Ukrainie, postępowania dowodowego przed MTK, jurysdykcji uniwersalnej w prawie międzynarodowym oraz zasadności powołania specjalnego trybunału dla rosyjskiej zbrodni agresji. Druga część obejmuje ekspertyzy dotyczące poszczególnych zbrodni międzynarodowych oraz innych działań państwa-agresora naruszających zobowiązania międzynarodowe. Z kolei ostatnia trzecia część składa się z opracowanych ekspertyz i ich podsumowania, które posłużyło wyprowadzeniu odpowiednich wniosków w zakończeniu publikacji. Badania prowadzone w ramach realizowanego zadania zleconego zostały zakończone 30 września 2024 r.

CZĘŚĆ I

Międzynarodowy Trybunał Karny
wobec rosyjskiej agresji zbrojnej
oraz zasadność utworzenia
specjalnego trybunału
do spraw rosyjskiej zbrodni agresji

Międzynarodowy Trybunał Karny wobec rosyjskich zbrodni w Ukrainie popęlnianych po 24 lutego 2022 roku

Wprowadzenie

Mam złamane serce [...]. Pokazuje to, jak niewiele nauczyliśmy się ze zbrodni „Holokaustu”¹ – powiedział w wywiadzie dla CNN 15 kwietnia 2022 r. Benjamin Ferencz, ostatni żyjący prokurator norymberski, który w ten sposób skomentował rosyjską agresję zbrojną na Ukrainę oraz pojawiające się dowody na zbrodnie dokonywane przez żołnierzy rosyjskich.

Zbrojna napaść Federacji Rosyjskiej na Ukrainę, z częściową okupacją poszczególnych części suwerennego terytorium Ukrainy, stanowi zbrodnię agresji w rozumieniu prawa międzynarodowego, w szczególności Rezolucji Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) z 1974 r.² oraz Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego (MTK) sporządzonego w 1998 r.³, w którym zawarto wiążącą definicję zbrodni agresji. Agresja Federacji Rosyjskiej oraz ostrzał terytorium Ukrainy prowadzony z powietrza, lądu oraz morza rozpoczął otwarty międzynarodowy konflikt zbrojny między obydwojma państwami, w którym zastosowanie powinno mieć międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych⁴, w szczególności cztery Konwencje Genewskie

---

¹ Fragmenty wywiadu dostępne na: <https://www.youtube.com/watch?v=6UBIHLVIgeI> (dostęp: 13.10.2023).

² United Nations General Assembly Resolution 3314 (XXIX), 1974, Annex.

³ Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., Dz. U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708 (dalej: Statut Rzymski).

⁴ Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych obejmuje prawo przeciwwojenne (*ius contra bellum*), prawo wojenne (*ius in bello*) oraz prawo humanitarne, a zatem normy prawa

z 1949 r.⁵ mające na celu ochronę ofiar konfliktów zbrojnych. Napaść zbrojna Federacji Rosyjskiej rozpoczęta 24 lutego 2022 r. stanowi jedynie nowy etap dotychczasowej agresji zbrojnej tego państwa przeciwko Ukrainie⁶, tj. etap oficjalnie wypowiedzianych działań zbrojnych Federacji Rosyjskiej przeciwko Ukrainie⁷.

Otwarta zbrojna napaść Federacji Rosyjskiej na inne suwerenne państwo – Ukrainę, która przez państwo-agresora nazywana jest „specjalną operacją wojskową”⁸, ewidentnie spełnia przesłanki zbrodni agresji. Należy jednak podkreślić, że MTK nie posiada jurysdykcji wobec zbrodni agresji dokonanej przeciwko Ukrainie, gdyż ani Ukraina, ani Federacja Rosyjska nie są stroną Statutu Rzymskiego. Złożenie przez Ukrainę deklaracji o przyjęciu jurysdykcji MTK nie jest tożsame z byciem stroną Statutu Rzymskiego. Pozostaje zatem możliwość ścigania osób odpowiedzialnych za popełnienie pozostałych zbrodni objętych jurysdykcją Trybunału, a zatem zbrodni ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości oraz zbrodni wojennych popełnionych przez żołnierzy rosyjskich w Ukrainie. Otwartym pozostaje jednak zagadnienie, czy MTK – utworzony poniekąd dzięki pracom i doświadczeniu Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii oraz Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy⁹ – jest w stanie skutecznie

---

międzynarodowego, które mają za zadanie zapobieganie konfliktom zbrojnym, ograniczanie swobody stron wojujących w doborze środków i metod prowadzenia działań wojennych oraz ochronę ofiar konfliktu zbrojnego.

⁵ Konwencja Genewska o polepszaniu losu rannych i chorych w armiach czynnych, sporządzona w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz. U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171, załącznik; Konwencja Genewska o polepszaniu losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu, sporządzona w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz. U. z 1956 r. Nr 56, poz. 171, załącznik; Konwencja Genewska o ochronie jeńców wojennych, sporządzona w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz. U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171, załącznik; Konwencja Genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny, sporządzona w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz. U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171, załącznik; protokół dodatkowy do Konwencji genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych, sporządzony w Genewie dnia 8 czerwca 1977 r., Dz. U. z 1992 r. Nr 41, poz. 175, załącznik.

⁶ O. Shubalyi, A. Gordiichuk, *The Socio-Economic Consequences of War in Ukraine. The National, Regional and Global Dimensions*, „Barometr Regionalny” 18 (2022), nr 1, s. 20.

⁷ Należy zauważyć, że faktyczna agresja zbrojna Federacji Rosyjskiej przeciwko suwerennej Ukrainie oraz jej integralności terytorialnej rozpoczęła się jeszcze w 2014 r. i doprowadziła ostatecznie do nielegalnej aneksji Półwyspu Krymskiego oraz działań zbrojnych na terytorium wschodnich obwodów Ukrainy.

⁸ A. Lanoszka, J. Becker, *The Art of Partial Commitment. The Politics of Military Assistance to Ukraine*, „Post-Soviet Affairs” 39 (2023), nr 3, s. 173.

⁹ S. Muhammad, B. Holá, A. Dirkwager, *Reimagining the ICC. Exploring Practitioners’ Perspectives on the Effectiveness of the International Criminal Court*, „International Criminal Law Review” 21 (2021), nr 1, s. 126–127.

ścigać i osądzić osoby odpowiedzialne za popełnianie najcięższych zbrodni prawa międzynarodowego na terytorium Ukrainy w ramach rosyjskiej agresji zbrojnej? Czy działania dotychczas podjęte przez Biuro Prokuratora MTK wobec zbrodni na terytorium Ukrainy wskazują, że MTK, współpracując z rządem Ukrainy i Biurem Prokuratora Generalnego Ukrainy, jest w stanie podołać wyzwaniu, jakim jest ściganie za popełnienie najcięższych zbrodni międzynarodowych w trakcie wciąż trwającej agresji zbrojnej, a w konsekwencji międzynarodowego konfliktu zbrojnego?

Niniejsza ekspertyza ma na celu ustalenie, jakie działania zostały dotychczas podjęte przez Biuro Prokuratora MTK wobec najcięższych zbrodni wagi międzynarodowej popełnianych na terytorium Ukrainy przez rosyjskich żołnierzy oraz zbadanie, czy działania dotychczas podjęte przez Trybunał są wystarczające, biorąc pod uwagę skalę popełnianych zbrodni oraz okoliczność, że rosyjska agresja zbrojna wciąż trwa.

1. Skala międzynarodowego konfliktu zbrojnego na terytorium Ukrainy w wyniku rosyjskiej agresji zbrojnej

Przed przedstawieniem i opracowaniem jakichkolwiek danych dotyczących skali trwającego konfliktu zbrojnego oraz dokonywanych przez żołnierzy rosyjskich zbrodni na terytorium Ukrainy, należy mieć na uwadze następujące okoliczności, które powodują, że gromadzenie dowodów i danych oraz identyfikacja ofiar i sprawców jest znacznie utrudniona, a czasami praktycznie niemożliwa:

- międzynarodowy konflikt zbrojny na terytorium Ukrainy wciąż trwa i niemożliwym jest wskazanie daty zakończenia działań zbrojnych, gdyż państwo-agresor wciąż prowadzi operacje wojskowe o charakterze ofensywnym, okupuje część suwerennego terytorium Ukrainy oraz dokonuje ostrzału infrastruktury i obiektów cywilnych;
- z uwagi na zagrożenie ostrzałem lub innymi działaniami zbrojnymi niektóre miejsca, gdzie popełniono zbrodnie międzynarodowe, są trudno dostępne lub praktycznie niedostępne;
- państwo-agresor okupuje część suwerennego terytorium Ukrainy, sprawując na tym terytorium efektywną kontrolę nad ludnością cywilną, co sprawia, że jakiegokolwiek informacje i dowody na temat popełnionych na tym terytorium zbrodni międzynarodowych będą mogły być zgromadzone dopiero po przywróceniu kontroli władz w Kijowie.

W dniu 4 marca 2022 r. Rada Praw Człowieka ONZ utworzyła Niezależną Międzynarodową Komisję Śledczą ds. Ukrainy (ang. Independent International Commission of Inquiry on Ukraine¹⁰), której zadaniem jest badanie naruszeń praw człowieka oraz zbrodni popełnianych przez armię rosyjską na terytorium Ukrainy w związku z rozpoczęciem nowego etapu agresji zbrojnej. Stanem na dzień 10 września 2023 r. Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka (OHCHR) odnotowało 27 149 ofiar cywilnych, w tym 9614 zabitych i 17 535 rannych¹¹. Aczkolwiek rzeczywista liczba jest bezsprzecznie wyższa, gdyż eksperci Komisji Śledczej nie zdołali dotrzeć do wszystkich lokalizacji, w których dopuszczano się rażących naruszeń praw człowieka oraz zbrodni wobec ludności cywilnej na terytorium Ukrainy. Według szacunków Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka 6 204 600 osób opuściło terytorium Ukrainy (stan na dzień 3 października 2023 r.), podczas gdy 5 088 000 jest wewnętrznie przesiedlonych (stan na czerwiec 2023 r.)¹².

Biuro Organizacji Narodów Zjednoczonych ds. Koordynacji Pomocy Humanitarnej ONZ oszacowało, że 17,6 mln osób w Ukrainie potrzebuje pomocy humanitarnej, a jej dostęp do obszarów dotkniętych działaniami zbrojnymi pozostaje znacznie utrudniony¹³. Komisja zgromadziła nowe dowody naruszeń międzynarodowego prawa człowieka i międzynarodowego prawa humanitarnego oraz zbrodni popełnionych przez żołnierzy rosyjskich. Komisja zbadała bezprawne ataki z użyciem broni wybuchowej, w tym ostrzał raketowy i jego wpływ na ludność cywilną, tortury, przemoc seksualną i przemoc ze względu na płeć oraz przesiedlenia i deportacje ukraińskich dzieci.

Oszacowanie wielkości terytorium objętego działaniami zbrojnymi jest realnie niemożliwe. Federacja Rosyjska praktycznie codziennie dokonuje ostrzału obiektów cywilnych w różnych miastach, miejscowościach lub wsiach, co sprawia, że w ocenie innych państw międzynarodowy konflikt zbrojny w wyniku rosyjskiej agresji zbrojnej rozprzestrzenia się na całe terytorium Ukrainy i istnieje ryzyko doznania poważnej krzywdy w wyniku powszechnego stosowania przemocy wobec ludności cywilnej. Dla przykładu, taką argumentację stosuje Szef Urzędu ds. Cudzoziemców w Warszawie w decyzjach o udzieleniu obywatelom Ukrainy ochrony uzupełniającej w przypadku, gdy składają wniosek o udzielenie

¹⁰ United Nations General Assembly Resolution Adopted on 4 March 2022, A/HRC/RES/49/1.

¹¹ Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, 19 October 2023, A/78/540, s. 4.

¹² Ibidem.

¹³ Informacja dostępna na stronie internetowej: <https://reports.unocha.org/en/country/ukraine/> (dostęp: 4.11.2023).

ochrony międzynarodowej na terytorium Polski. Warto przytoczyć fragment uzasadnienia decyzji Szefa Urzędu ds. Cudzoziemców z dnia 29 listopada 2022 r., w której Organ udzielił obywatelce Ukrainy ochrony uzupełniającej, ponieważ stwierdził, że „istnieje rzeczywiste ryzyko, że po powrocie do kraju pochodzenia będzie narażona na poważne i zindywidualizowane zagrożenie dla życia lub zdrowia wynikające z powszechnego stosowania przemocy wobec ludności cywilnej w sytuacji międzynarodowego konfliktu zbrojnego i ze względu na to ryzyko nie może ona korzystać z ochrony kraju pochodzenia”¹⁴. Szacuje się, że ok. 1/5 (ok. 18%) terytorium Ukrainy jest objęta aktywnymi działaniami zbrojnymi lub jest pod okupacją państwa-agresora¹⁵. Oprócz ofiar cywilnych należy wskazać także ofiary wśród żołnierzy Sił Zbrojnych Ukrainy, którzy zmuszeni są bronić swojego terytorium przed rosyjską zbrojną napaścią. Dane na kwiecień 2023 r. wskazują, iż zginęło ok. 15,5–7,5 tys. żołnierzy Sił Zbrojnych Ukrainy, podczas gdy ok. 130 tys. zostało rannych¹⁶. W celu najwłaściwszego oddania wielkości terytoriów okupowanych (kontrolowanych) przez państwo-agresora należy przedstawić mapę, która jest na bieżąco aktualizowana. Obszar zaznaczony na czerwono (ciemniejszy odcień czerwonego) jest okupowany przez państwo-agresora. Trzeba również pamiętać, że faktyczne starcie wojsk Ukrainy i państwa-agresora odbywa się na linii frontu (linii granicznej między terytorium Ukrainy kontrolowanym przez rząd Ukrainy i terytorium Ukrainy będącym pod okupacją Federacji Rosyjskiej), aczkolwiek działania zbrojne w postaci aktywnego ostrzału nie ograniczają się jedynie do linii frontu, ale także do obszarów przyfrontowych i dalej leżących obwodów Ukrainy (zob. rys. 1).

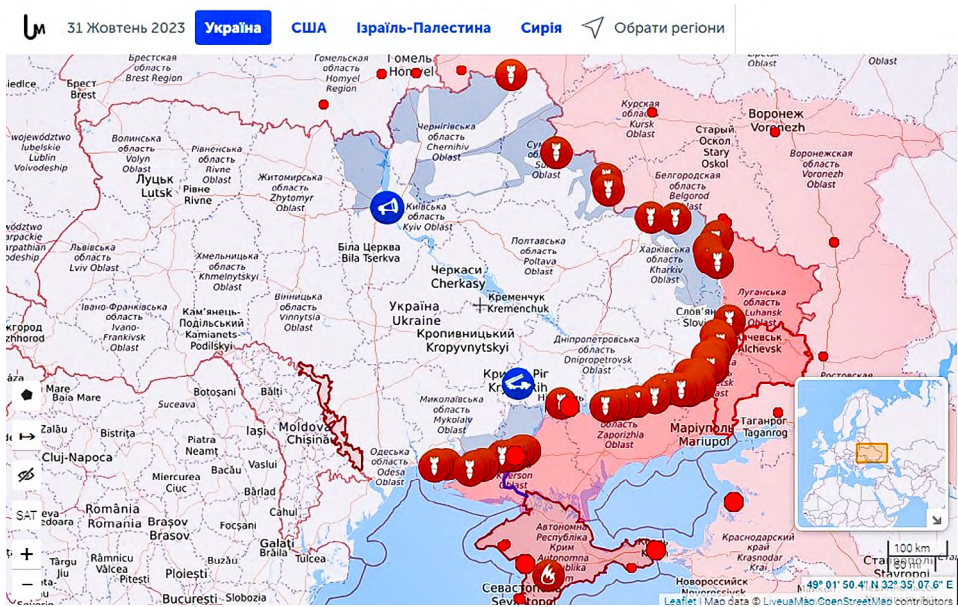
Według stanu na dzień 29 września 2023 r. Biuro Prokuratora Generalnego Ukrainy oświadczyło, że od 24 lutego 2022 r. udokumentowano 108 904 przypadki popełnienia zbrodni wojennych przez żołnierzy rosyjskich¹⁷. Zgodnie z ustaleniami ekspertów wojskowych od początku agresji zbrojnej rosyjska armia w okresie wzmożonych działań zbrojnych zużywa dziennie ok. 40–60 tys.

¹⁴ Decyzja Szefa Urzędu ds. Cudzoziemców z dnia 29 listopada 2022 r. o odmowie nadania statusu uchodźcy i udzieleniu ochrony uzupełniającej, Nr DPU.420.3130.2022, s. 2.

¹⁵ Informacja dostępna na stronie internetowej: <https://www.unian.ua/war/rosiyani-cogo-roku-zmogli-okupovati-teritoriyu-menshu-za-ploshchu-kiyeva-nyt-12408060.html> (dostęp: 29.10.2023).

¹⁶ O. Brown, A. Froggatt, N. Gozak, N. Katser-Buchkovska, O. Lutsevych, *The Consequences of Russia's War on Ukraine for Climate Action, Food Supply, and Energy Security*, London 2023, s. 4.

¹⁷ A.S. Bowen, M.C. Weed, *Congressional Research Service, Report – War Crimes in Ukraine*, Washington 2023, s. 1.

Rys. 1. Mapa terytorium Ukrainy z uwzględnieniem terytoriów okupowanych przez Federację Rosyjską wraz z infografiką dotyczącą prowadzenia aktywnych działań zbrojnych

Źródło: na bieżąco aktualizowana interaktywna strona internetowa, <https://liveuamap.com/uk> (dostęp: 31.10.2023).

pocisków wszelkiego typu, natomiast w okresie względnego pokoju ok. 24 tys. pocisków¹⁸. Bezsprzecznym pozostaje fakt, iż trwający międzynarodowy konflikt zbrojny na terytorium Ukrainy w wyniku zbrojnej napaści Federacji Rosyjskiej jest największym starciem dwóch państw na terytorium Europy od czasów II wojny światowej¹⁹, co dobrze odzwierciedla poniższy wykres (zob. rys. 2).

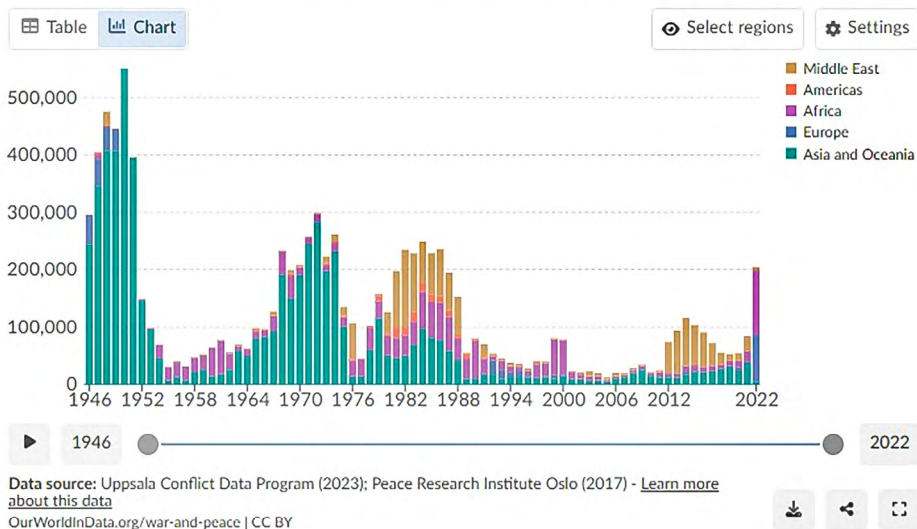
Nie można nie wspomnieć także o wciąż okupowanym przez Federację Rosyjską w wyniku nielegalnej aneksji terytorium Półwyspu Krymskiego i miasta Sewastopol i innych części suwerennego terytorium Ukrainy – nieuznanych

¹⁸ I. Zagorodnyuk, D. Vishnevskiy, *Втрати та зміни біорізноманіття в зонах тривалих бойових дій в Україні: теріологічна складова (2014–2022)*, „Вісник Національної академії наук України” 11 (2022), s. 66.

¹⁹ D.K. Shahi, *War in Ukraine. A Geopolitical Analysis*, „International Journal of Research in Social Science” 12 (2022), nr 6, s. 89.

Deaths in state-based conflicts by region

Interstate, intrastate, and extrasystemic conflicts that cause at least 25 deaths during a year. Deaths of combatants and civilians due to fighting.

Rys. 2. Liczba ofiar konfliktów zbrojnych na świecie (zarówno wśród ludności cywilnej, jak i żołnierzy) z podziałem na kontynenty

Źródło: <https://ourworldindata.org/grapher/deaths-in-state-based-conflicts-by-region> (dostęp: 31.10.2023).

Ługańskiej Republiki Ludowej i Donieckiej Republiki Ludowej²⁰, które to terytoria są obecnie wykorzystywane przez armię rosyjską w celu prowadzenia dalszych działań napastniczych. Ukraina cały czas próbuje wdrożyć mechanizmy międzynarodowe w celu pociągnięcia do odpowiedzialności zarówno Federację Rosyjską jako państwo, jak i jej obywateli jako osoby fizyczne za wszelkie czyny bezprawne i zbrodnie popełniane w ramach rosyjskiej agresji zbrojnej rozpoczętej jeszcze w 2014 r. Do ostatnich tego rodzaju prób należy zaliczyć wszczęcie postępowania przed Międzynarodowym Trybunałem Sprawiedliwości w sprawie naruszenia przez Federację Rosyjską Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa²¹.

²⁰ W. Benedek, V. Bílková, M. Sassòli, *Report on Violations of International Humanitarian and Human Rights Law, War Crimes and Crimes Against Humanity Committed in Ukraine since 24 February 2022*, Warsaw 2022, s. 7.

²¹ Podsumowanie czynności procesowych podjętych przez Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości w toczącym się postępowaniu dostępne w: *Allegations of Genocide Under the*

Rosyjska agresja zbrojna, a w szczególności jej kolejny etap rozpoczęty 24 lutego 2022 r. wywołał międzynarodowy konflikt zbrojny na niewyobrażalną jak dotąd w Europie skalę. Ryzyko ostrzału jakiegokolwiek miasta lub miejscowości na terytorium Ukrainy pozostaje bardzo wysokie. Nie do końca właściwą będzie próba porównania międzynarodowego konfliktu zbrojnego wywołanego rosyjską agresją zbrojną z konfliktem zbrojnym na terytorium byłej Jugosławii, ponieważ okoliczności jego wybuchu, charakterystyka oraz przebieg były zupełnie odmienne. Konflikt zbrojny na terytorium byłej Jugosławii można było klasyfikować odmiennie w zależności od konkretnego okresu oraz stron, które uczestniczyły w działaniach zbrojnych²². Niemniej warto zwrócić uwagę, iż w trakcie trwania konfliktu zbrojnego na terytorium byłej Jugosławii społeczność międzynarodowa za pośrednictwem Rady Bezpieczeństwa ONZ powołała międzynarodowy trybunał karny *ad hoc* w celu ścigania sprawców najcięższych zbrodni międzynarodowych popełnionych w jego trakcie²³. Bezspornie przed omówieniem możliwości powołania międzynarodowego trybunału karnego *ad hoc* bądź jakiegokolwiek innego specjalnego trybunału w celu ścigania sprawców najcięższych zbrodni popełnionych na terytorium Ukrainy w związku z rosyjską agresją zbrojną w pierwszej kolejności należy przedstawić i ocenić działania podejmowane przez MTK wobec zbrodni w Ukrainie, który powołano dopiero na mocy Statutu Rzymskiego z 1998 r., a więc nie było możliwości, aby zajął się zbrodniami popełnionymi w trakcie trwania konfliktu zbrojnego na terytorium byłej Jugosławii.

2. Możliwość ścigania sprawców zbrodni międzynarodowych popełnionych na terytorium Ukrainy po 24 lutego 2022 roku

Zgodnie z międzynarodowym prawem zwyczajowym państwo ma prawo do wykonywania jurysdykcji karnej na swoim terytorium i wobec swoich obywateli oraz może samo wybrać konkretne atrybuty tej jurysdykcji²⁴. Międzynarodowy

---

Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (*Ukraine v. Russian Federation*: 32 States Intervening), International Court of Justice, Report of ICJ – 1 August 2022–31 July 2023, General Assembly Official Records Seventy-Eight Session, Supplement No. 4, A/78/4.

²² T. Meron, *Classification of Armed Conflict in the Former Yugoslavia. Nicaragua's Fallout*, „The American Journal of International Law” 92 (1998), nr 2, s. 236–237.

²³ United Nations Security Council Resolution Adopted on 25 May 1993, S/RES/827.

²⁴ F.A. Mann, *The Doctrine of Jurisdiction in International Law*, „Recueil des Cours de l'Académie de Droit Internationale” 111 (1964), s. 9.

Trybunał Sprawiedliwości w sprawie *Arrest Warrant* (Kongo przeciwko Belgii) stwierdził, że ustawodawstwo krajowe odzwierciedla okoliczności, w których państwo reguluje w swoich przepisach prawnych zdolność do wykonywania jurysdykcji. Państwo nie jest jednak zobowiązane do stanowienia prawa w pełnym zakresie jurysdykcji dozwolonej przez prawo międzynarodowe²⁵. Suwerenną prerogatywę państwa stanowi ograniczenie delegowania konkretnych uprawnień na mocy przepisów krajowych, niemniej państwo nie jest ograniczone w delegowaniu uprawnień na mocy prawa międzynarodowego²⁶.

Ukraina nie jest państwem-stroną Statutu Rzymskiego (podobnie jak Rosja), jednak nie wyklucza to wykonywania jurysdykcji przez MTK wobec najcięższych zbrodni międzynarodowych popełnionych na terytorium tego państwa. Zgodnie z art. 4 ust. 2 Statutu Rzymskiego MTK może wykonywać swoje funkcje i uprawnienia na terytorium każdego państwa-strony oraz na mocy specjalnego porozumienia na terytorium każdego innego państwa. Artykuł 12 ust. 3 Statutu Rzymskiego przewiduje możliwość uznania jurysdykcji MTK przez państwo niebędące stroną Statutu Rzymskiego, które może – w drodze oświadczenia skierowanego do Sekretarza – uznać jurysdykcję Trybunału w odniesieniu do określonej zbrodni. Ukraina złożyła dwie deklaracje. Pierwsza została przedłożona przez rząd Ukrainy w kwietniu 2014 r. i dotyczyła zbrodni przeciwko ludzkości i zbrodni wojennych popełnionych na jej terytorium w okresie od 21 listopada 2013 r. do 22 lutego 2014 r.²⁷ Następnie 8 września 2015 r. minister spraw zagranicznych Ukrainy złożył drugą deklarację, w której rząd ukraiński zgodził się na jurysdykcję MTK w odniesieniu do zbrodni międzynarodowych popełnionych na terytorium Ukrainy od dnia 20 lutego 2014 r. bez daty końcowej²⁸. W rezultacie jurysdykcja MTK w odniesieniu do zbrodni popełnionych na terytorium Ukrainy obejmuje okres od 21 listopada 2013 r.

Bez względu na możliwość wykonywania jurysdykcji przez MTK Ukraina posiada jurysdykcję terytorialną wobec osób, które popełniają zbrodnie na

---

²⁵ Arrest Warrant of 11 April 2000 (*Congo v. Belgium*) [2002] ICJ Rep 2001 para. 45 (Joint Separate Opinion of Judges Higgins, Kooijmans and Buergenthal).

²⁶ M. Cormier, *The Jurisdiction of the International Criminal Court over Nationals of Non-States Parties*, Cambridge 2020, s. 5.

²⁷ Tekst deklaracji dostępny na stronie internetowej: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/997/declarationRecognitionJurisdiction09-04-2014.pdf> (dostęp: 14.10.2023).

²⁸ Tekst deklaracji dostępny na stronie internetowej: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/iccdocs/other/Ukraine_Art_123_declaration_08092015.pdf#search=ukraine (dostęp: 14.10.2023).

terytorium tego państwa i mogą być ścigane na podstawie ukraińskiego prawa karnego²⁹. Teoretycznie nie ma przeciwwskazań, aby sprawcy zbrodni popełnianych w ramach rosyjskiej agresji zbrojnej ponieśli odpowiedzialność na podstawie ukraińskich przepisów prawnych. Niemniej w praktyce istnieją konkretne przeszkody dla ich skutecznego ścigania przez organy w Ukrainie. Zalicza się do nich m.in.: posiadanie immunitetu bądź brak możliwości oskarżenia i ścigania najwyższych urzędników państwowych³⁰. Z jednej strony prowadzenie postępowań karnych przed sądami ukraińskimi wobec sprawców zbrodni popełnianych na terytorium Ukrainy ma kilka zalet, takich jak: bezpośredni kontakt z ofiarami, świadkami, ułatwiony dostęp do materiałów dowodowych, brak konieczności ich tłumaczenia, z drugiej zaś organy ścigania Ukrainy mogą nie mieć pełnych możliwości operacyjnych, logistycznych i osobowych w czasie wciąż trwającego na terytorium tego państwa międzynarodowego konfliktu zbrojnego³¹. Oprócz tego trzeba zauważyć, że powszechnie przyjmuje się, iż zbrodnie wojenne, zbrodnie przeciwko ludzkości, zbrodnie ludobójstwa i zbrodnie agresji są objęte tzw. jurysdykcją powszechną³², którą należy rozumieć jako zasadę prawa międzynarodowego umożliwiającą państwu wszczęcie postępowania karnego w odniesieniu do określonych przestępstw niezależnie od miejsca ich popełnienia i obywatelstwa sprawcy lub ofiary³³. Jurysdykcja uniwersalna umożliwia jakiegokolwiek państwu wszczęcie postępowania karnego wobec sprawcy zbrodni międzynarodowej, popełnionej gdziekolwiek na świecie, ponieważ zbrodnie międzynarodowe z uwagi na swoją wagę godzą w całą społeczność międzynarodową³⁴. Zatem jakiegokolwiek państwo może wszcząć dochodzenie wobec osoby, co do której zachodzi uzasadnione podejrzenie, że popełniła jedną ze zbrodni międzynarodowych na terytorium Ukrainy w związku z rosyjską agresją zbrojną. Trzeba jednak mieć na uwadze, że w przypadku jurysdykcji uniwersalnej najwyżsi urzędnicy państwowi – prezydent,

---

²⁹ M. Sterio, *The Ukraine Crisis and the Future of International Courts and Tribunals*, „Case Western Journal of International Law” 55 (2023), s. 483.

³⁰ K.J. Heller, *Options for Prosecuting Russian Aggression Against Ukraine. A Critical Analysis*, „Journal of Genocide Research” 2022, s. 8.

³¹ M. Sterio, *The Future of Ad Hoc Tribunals. An Assessment of Their Utility Post-ICC*, „ILSA Journal of International and Comparative Law” 19 (2013), s. 249.

³² R. Hesenov, *Universal Jurisdiction for International Crimes – A Case Study*, „European Journal on Criminal Policy and Research” 19 (2013), s. 277.

³³ K.C. Randall, *Universal Jurisdiction Under International Law*, „Texas Law Review” 1988, nr 66, s. 785–788.

³⁴ X. Philippe, *The Principles of Universal Jurisdiction and Complementarity. How Do the Two Principles Intermesh?*, „International Review of the Red Cross” 88 (2006), nr 862, s. 378.

premier, minister – będą korzystać z tzw. immunitetu personalnego³⁵, co uniemożliwia wszczęcie postępowania wobec tej kategorii osób.

Z wyżej przedstawionych możliwości ścigania sprawców zbrodni międzynarodowych popełnionych na terytorium Ukrainy w związku z rosyjską agresją zbrojną najbardziej odpowiednim będzie trybunał międzynarodowy – w pierwszej kolejności MTK, chyba że państwa osiągną porozumienie, iż MTK może nie uporać się ze skalą zbrodni międzynarodowych popełnianych na terytorium Ukrainy w związku z rosyjską agresją zbrojną i powołają inny trybunał specjalny.

3. Postępowanie przygotowawcze i wstępne badanie sprawy wobec zbrodni w Ukrainie prowadzone przez Międzynarodowy Trybunał Karny

Na wstępie należy zaznaczyć, że przed 24 lutego 2022 r. Biuro Prokuratora MTK prowadziło postępowanie przygotowawcze w odniesieniu do sytuacji na terytorium Ukrainy w związku z aneksją przez Federację Rosyjską Półwyspu Krymskiego oraz działaniami zbrojnymi na terytorium wschodnich obwodów Ukrainy, w które zaangażowana była Federacja Rosyjska. Postępowanie przygotowawcze zostało wszczęte 24 kwietnia 2014 r. na podstawie deklaracji *ad hoc* złożonej przez rząd Ukrainy uznającej jurysdykcję MTK, która została następnie rozszerzona przez drugą deklarację Ukrainy z 2015 r. w celu objęcia jurysdykcją MTK zbrodni popełnionych na terytorium Ukrainy, począwszy od 20 lutego 2014 r. W swoim oświadczeniu z dnia 11 grudnia 2020 r. ówczesna prokurator MTK Fatou Bensouda stwierdziła, że w toku postępowania przygotowawczego ustalono, iż w chwili obecnej istnieją uzasadnione podstawy, aby sądzić, że na terytorium Ukrainy dokonano czynów stanowiących zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości podlegające jurysdykcji Trybunału³⁶. Ustalenia obejmują trzy kategorie zbrodni: (i) zbrodnie popełnione w kontekście prowadzenia działań wojennych; (ii) zbrodnie popełnione podczas zatrzymań; (iii) zbrodnie popełnione na Krymie.

W dniu 28 lutego 2022 r. prokurator MTK Karim A.A. Khan QC poinformował o rozpoczęciu wstępnego zbadania sprawy dotyczącej zbrodni popełnionych

³⁵ Ł. Kulaga, *Inicjatywa dotycząca specjalnego trybunału ds. zbrodni agresji przeciwko Ukrainie – wyzwania i perspektywy*, „Prawo i Więź” 2022, nr 4(42), s. 74–75.

³⁶ Tekst oświadczenia dostępny na stronie internetowej: <https://www.icc-cpi.int/news/statement-prosecutor-fatou-bensouda-conclusion-preliminary-examination-situation-ukraine> (dostęp: 25.10.2023).

na terytorium Ukrainy³⁷ w związku z rozpoczęciem kolejnego etapu rosyjskiej agresji zbrojnej. W swoim oświadczeniu prokurator stwierdził:

Zapoznałem się z wnioskami Biura Prokuratora MTK wypływającymi z postępowania przygotowawczego, które zakończono w dniu 11 grudnia 2020 r. i potwierdzam, że istnieją uzasadnione podstawy dla wszczęcia wstępnego zbadania sprawy. W szczególności jestem przekonany, iż istnieją uzasadnione podstawy, aby sądzić, że zarówno domniemane zbrodnie wojenne, jak i zbrodnie przeciwko ludzkości zostały popełnione w Ukrainie w związku z wydarzeniami już ocenionymi w toku postępowania przygotowawczego prowadzonego przez Biuro Prokuratora. Biorąc pod uwagę rozszerzenie konfliktu zbrojnego w ostatnich dniach, moim zamiarem jest, aby wstępne badanie sprawy objęło również wszelkie nowe domniemane zbrodnie podlegające jurysdykcji mojego Biura, które zostały popełnione przez którąkolwiek ze stron konfliktu na jakiegokolwiek części terytorium Ukrainy³⁸.

Wstępne badanie sprawy dotyczącej sytuacji w Ukrainie zostało wszczęte 2 marca 2023 r.³⁹, po tym gdy 1 marca 2022 r. 43 państwa-strony Statutu Rzymskiego oficjalnie przedstawiły sytuację w Ukrainie prokuratorowi MTK⁴⁰.

W dniu 17 marca 2023 r. II Izba Przygotowawcza MTK wydała nakazy aresztowania dwóch osób w związku z sytuacją w Ukrainie: Prezydenta Federacji Rosyjskiej Władimira Putina oraz Rzeczniczki Praw Dziecka Marii Lwowej-Bielowej. Na wnioski prokuratora z dnia 22 lutego 2023 r. II Izba Przygotowawcza uznała, że istnieją uzasadnione podstawy, aby sądzić, iż każdy z podejrzanych ponosi odpowiedzialność za zbrodnię wojenną polegającą na bezprawnej deportacji ludności (dzieci) oraz bezprawnym przesiedleniu ludności (dzieci) z okupowanych terytoriów Ukrainy do Federacji Rosyjskiej. Prezydentowi Federacji Rosyjskiej postawiono zarzut bezprawnej deportacji i przesiedlenia (art. 8 (2) a (vii) Statutu Rzymskiego) oraz deportacji albo przesiedlenia całości lub części ludności cywilnej zamieszkałej na terytorium okupowanym w ramach tego terytorium lub poza nie (art. 8 (2) b (viii) Statutu Rzymskiego). Zarzut dotyczy popełnienia wyżej wymienionych zbrodni wojennych samodzielnie, wspólnie z inną osobą

³⁷ Informacja o oficjalnym rozpoczęciu wstępnego zbadania sprawy znajduje się na stronie internetowej: <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-situation-ukraine-i-have-decided-proceed-opening> (dostęp: 30.10.2023).

³⁸ Ibidem.

³⁹ Decision of 2 March 2023 on Assigning the Situation in Ukraine to Pre-Trial Chamber II, International Criminal Court, ICC-01/22.

⁴⁰ Informacja dostępna na stronie internetowej: <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-situation-ukraine-receipt-referrals-39-states> (dostęp: 30.10.2023).

albo za pośrednictwem innej osoby bez względu na to, czy ta inna osoba ponosi odpowiedzialność karną (art. 25 (3) a Statutu Rzymskiego) oraz w odniesieniu do stosunków zwierzchnictwa i podległości (art. 28 (b) Statutu Rzymskiego)⁴¹. Lwowej-Biełowej postawiono te same zarzuty z art. 8 (2) a (vii) i 8 (2) b (viii) Statutu Rzymskiego, zarzucając, że popełniła te zbrodnie wojenne samodzielnie, wspólnie z inną osobą albo za pośrednictwem innej osoby bez względu na to, czy ta inna osoba ponosi odpowiedzialność karną (art. 25 (3) a Statutu Rzymskiego).

Na uwagę zasługuje również fakt utworzenia Wspólnego Zespołu Śledczego (ang. Joint Investigation Team, dalej: JIT) przez Agencję Unii Europejskiej ds. Współpracy Wymiarów Sprawiedliwości w Sprawach Karnych. W skład Zespołu wchodzi: Ukraina, Polska i Litwa⁴². Zespołowi przewodniczy Ukraina, państwo niebędące państwem członkowskim Unii Europejskiej (UE). Zespół jest instrumentem dochodzeniowym utworzonym na mocy postanowień Konwencji o pomocy prawnej w sprawach karnych pomiędzy państwami członkowskimi UE z dnia 29 maja 2000 r.⁴³, mającym na celu ściganie przestępczości transgranicznej na terytorium UE przez kilka państw Unii. Głównym celem JIT jest ułatwienie prowadzenia dochodzeń i międzynarodowej współpracy sądowej. Rozszerzenie JIT o państwa spoza UE jest możliwe na podstawie odrębnej umowy, co nie miało miejsca w przypadku Ukrainy. Z jednej strony wykorzystanie JIT do badania przestępstw na terytorium strony międzynarodowego konfliktu zbrojnego i nadanie temu państwu roli przewodniczącego prac JIT może być kontrowersyjne, niemniej z drugiej strony skład JIT i tak jest dość ograniczony, biorąc pod uwagę fakt, iż różne państwa członkowskie UE prowadzą dochodzenia w sprawie zbrodni na terytorium Ukrainy. Trzy kolejne państwa członkowskie UE (Estonia, Łotwa i Słowacja) dołączyły do JIT po jego utworzeniu. Z punktu widzenia działań podejmowanych przez MTK wobec zbrodni międzynarodowych popełnianych w ramach rosyjskiej agresji zbrojnej należy podkreślić, że na podstawie zawartego porozumienia między Biurem Prokuratora MTK oraz JIT prokurator MTK

⁴¹ Informacja dotycząca zarzutów stawianych w nakazach aresztowania dostępna na stronie internetowej: <https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine> (dostęp: 28.10.2023).

⁴² Informacja dostępna na stronach internetowych: <https://www.eurojust.europa.eu/news/icc-participates-joint-investigation-team-supported-eurojust-alleged-core-international-crimes> oraz <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-office-prosecutor-joins-national-authorities-joint> (dostęp: 25.10.2023).

⁴³ Akt Rady z dnia 29 maja 2000 r. ustanawiający, zgodnie z art. 34 Traktatu o Unii Europejskiej, Konwencję o pomocy prawnej w sprawach karnych pomiędzy państwami członkowskimi Unii Europejskiej, sporządzoną w Brukseli dnia 29 maja 2000 r., Dz. U. z 2007 r. Nr 135, poz. 950.

stał się uczestnikiem prac JIT oraz aktywnie bierze udział w spotkaniach Zespołu⁴⁴. Porozumienie z Biurem Prokuratora MTK umożliwi szybką koordynację i współpracę w czasie rzeczywistym z państwami partnerskimi JIT w związku ze wstępnym badaniem sprawy prowadzonym przez Biuro Prokuratora MTK i właściwymi organami krajowymi. Ponadto porozumienie między JIT i Biurem Prokuratora MTK jest pierwszą tego rodzaju współpracą z państwami UE i państwem niebędącym państwem członkowskim UE, która wysyła jasny sygnał, że zostaną podjęte wszelkie wysiłki w celu skutecznego zebrania dowodów w sprawie zbrodni międzynarodowych popełnionych na terytorium Ukrainy i postawienia winnych przed międzynarodowym wymiarem sprawiedliwości. Należy również mieć na uwadze, że 23 marca 2023 r. Prokurator Generalny Ukrainy Andriy Kostin oraz Sekretarz MTK Peter Lewis podpisali porozumienie o współpracy w sprawie utworzenia Biura Krajowego MTK w Kijowie⁴⁵. Dotychczas Biura Krajowe MTK zostały utworzone w Kinszasie (Demokratyczna Republika Konga), Kampali (Uganda), Bangui (Republika Środkowoafrykańska), Abidżanie (Wybrzeże Kości Słoniowej), Tbilisi (Gruzja) i Bamako (Mali). Utworzenie Biura Krajowego MTK ma na celu usprawnienie współpracy między konkretnym państwem a MTK.

Pewnym *novum* w kontekście działalności MTK jest ostatnia propozycja prokuratora MTK, aby rozszerzyć jurysdykcję Trybunału na czyny stanowiące cyberataki, które w opinii prokuratora MTK spełniają przesłanki zbrodni już zdefiniowanych w Statucie Rzymskim⁴⁶. Propozycja dotyczy włączenia cyberataków do jurysdykcji MTK, najprawdopodobniej nie w postaci odrębnej zbrodni międzynarodowej, a poprzez rozszerzenie katalogu form tych zbrodni, które już zostały zdefiniowane w Statucie Rzymskim. Cyberataki uznaje się za nowy element prowadzenia konfliktów zbrojnych oraz wywierania nacisków na konkretne państwa, które mają bezpośredni wpływ na ludność cywilną⁴⁷. Inicjatywa prokuratora MTK sugeruje, że cyberataki stanowią nowy rodzaj zbrodni wymierzonej przeciwko państwom i narodom, który należy ścigać również na szczeblu międzynarodowym. Cyberataki były i wciąż są wykorzystywane przeciwko ukraińskim

⁴⁴ Z uwagi na fakt, że prokurator MTK jest organem niezawisłym i niezależnym, nie mógł stać się członkiem JIT, a jedynie uczestnikiem prac Zespołu, aby zapewnić właściwą współpracę między Zespołem a MTK.

⁴⁵ Informacja dostępna na stronie internetowej: <https://www.icc-cpi.int/news/ukraine-and-international-criminal-court-sign-agreement-establishment-country-office> (dostęp: 30.10.2023).

⁴⁶ Informacja dostępna na stronie internetowej: <https://digitalfrontlines.io/2023/08/20/technology-will-not-exceed-our-humanity/> (dostęp: 1.11.2023).

⁴⁷ K.L. Snider, R. Shandler, S. Zandani, D. Canetti, Cyberattacks, *Cyber Threats, and Attitudes Toward Cybersecurity Policies*, „Journal of Cybersecurity” 7 (2021), nr 1, s. 2–3.

systemom urzędowym i prywatnym. Odbywało się to zarówno przed 24 lutego 2022 r. (po 2014 r.), jak i po 24 lutego 2022 r.⁴⁸

W tym miejscu należy podjąć próbę odpowiedzi na pytanie: czy dotychczasowe działania MTK wobec zbrodni międzynarodowych popełnianych przez Rosjan na terytorium Ukrainy w związku z rosyjską agresją zbrojną są wystarczające z perspektywy wciąż trwającego konfliktu zbrojnego? Niestety, wielu uważa, że MTK mimo wyrokowania w wielu sprawach i faktycznego ścigania osób odpowiedzialnych za najcięższe zbrodnie prawa międzynarodowego jest dość „instrumentalizowany” przez państwa. Za przykład posłużyć może okoliczność, że na mocy postanowień Statutu Rzymskiego Rada Bezpieczeństwa ONZ posiada bezpośredni wpływ na jego działalność, przy czym w przypadku Rady Bezpieczeństwa ONZ szczególną rolę w kontekście działalności MTK będą ogrywać stali członkowie Rady Bezpieczeństwa, od których głosowań uwarunkowana jest możliwość wykonywania przez MTK jurysdykcji wobec zbrodni międzynarodowych popełnionych na terytorium państwa niebędącego stroną Statutu Rzymskiego⁴⁹. Ponadto zgodnie z art. 16 Statutu Rzymskiego „nie można wszcząć ani prowadzić postępowania przygotowawczego na podstawie niniejszego statutu przez okres 12 miesięcy od chwili zwrócenia się do Trybunału z takim wnioskiem przez Radę Bezpieczeństwa, działającą w oparciu o rezolucję podjętą na mocy rozdziału VII Karty Narodów Zjednoczonych”. A zatem Rada Bezpieczeństwa może skutecznie opóźnić wstępne badanie sprawy lub postępowanie przed MTK. Z perspektywy niezależności i niezawisłości organu, jakim jest sąd, w tym trybunał międzynarodowy, możliwość wpływania na wykonywanie jurysdykcji lub tok postępowania przez inny organ jest co najmniej niewłaściwa. Szczególnie gdy chodzi o organ, który obecnie boryka się z problemem efektywności swoich prac w związku z członkostwem w charakterze stałego członka państwa, które upoczywie łamie zasady przewidziane w Karcie ONZ. Taka sytuacja może w dalszej perspektywie prowadzić do znacznego upolitycznienia funkcji, jaką sprawuje Biuro Prokuratora MTK.

Z jednej strony okoliczność wydania przez MTK nakazu aresztowania wobec Prezydenta Federacji Rosyjskiej (stałego członka Rady Bezpieczeństwa ONZ) oraz Rzeczniczki Praw Dziecka Federacji Rosyjskiej, która była bezpośrednio zaangażowana w proces deportacji dzieci (obywateli Ukrainy) do Federacji Rosyjskiej,

⁴⁸ Szerzej zob.: M. Baezner, *Hotspot Analysis. Cyber and Information Warfare in the Ukrainian Conflict*, Zurich 2018.

⁴⁹ C. Gegout, *The International Criminal Court. Limits, Potential and Condition for the Promotion of Justice and Peace*, „Third World Quarterly” 34 (2013), nr 5, s. 804–805.

jest należytyym sygnałem dla krytyków MTK oraz zwolenników jego „upolitycznienia”. Z drugiej zaś nie można nie wspomnieć, że w przypadku znaczącej izolacji Federacji Rosyjskiej oraz jej urzędników państwowych wydanie nakazu aresztowania wobec urzędującego prezydenta nie ograniczy jego dotychczasowego sposobu przemieszczania oraz relacji politycznych. Przyczyną jest fakt, że obecnymi sojusznikami Federacji Rosyjskiej są państwa, które nie są stroną Statutu Rzymskiego, a w konsekwencji nie spoczywa na nich obowiązek zatrzymania osoby objętej nakazem aresztowania MTK. W przeszłości zdarzały się też przypadki, gdy państwo-strona Statutu Rzymskiego, przyjmując na terytorium swojego państwa osobę objętą nakazem aresztowania MTK, nie wykonała ciążącego na niej obowiązku zatrzymania takiej osoby. Zdarzenie to miało miejsce w 2010 r., gdy objęty nakazem aresztowania MTK Omar al-Bashir przyjechał z oficjalną wizytą do Czadu, gdzie przywitali go najwyżsi urzędnicy tego państwa. Chad, będąc stroną Statutu Rzymskiego, miał obowiązek zatrzymać ówczesnego prezydent Sudanu i podjąć dalsze czynności w zakresie jego przekazania⁵⁰. Niemniej tego nie uczyniono, ignorując zobowiązania międzynarodowe. Ta sytuacja ukazuje dwa problemy: po pierwsze, mimo zobowiązań wynikających z treści Statutu Rzymskiego niektóre państwa będące jego stroną nie wykonują ich; po drugie, w przypadku niezastosowania się do obowiązków wynikających z Statutu Rzymskiego MTK nie posiada mechanizmów, które mogłyby zmusić państwo-stronę do wykonania swoich obowiązków⁵¹ lub wyciągnąć wobec takiego państwa odpowiednich konsekwencji. Sam fakt wydania przez MTK nakazu aresztowania Putina oraz Lwowej-Bielowej rzeczywiście jest znacznym przełomem w ramach dotychczasowej praktyki MTK, aczkolwiek państwa-strony Statutu Rzymskiego, a w szczególności te, którym ze względów polityczno-ekonomicznych zależy na dobrych relacjach z Rosją, mogą nie wykonać obowiązku zatrzymania i dalszej w tym zakresie współpracy z MTK, mając świadomość, że nie wiąże się to z żadnymi konsekwencjami.

Warto również zauważyć, że uznaje się, iż w związku z przyznanymi prokuratorowi MTK uprawnieniami na mocy postanowień Statutu Rzymskiego jest on swego rodzaju „siłą napędową” Trybunału. To prokurator MTK decyduje, czy wszcząć wstępne badanie sprawy na podstawie przedstawienia przez państwo-stronę

⁵⁰ G.P. Barnes, *The International Criminal Court's Ineffective Enforcement Mechanism. The Indictment of President Omar Al Bashir*, „Fordham International Law Journal” 34 (2011), nr 6, s. 1585–1586.

⁵¹ S.C. Roach, *How Political Is the ICC? Pressing Challenges and the Need for Diplomatic Efficacy*, „Global Governance” 19 (2013), s. 512–513.

Statutu Rzymskiego lub przedstawienia przez Radę Bezpieczeństwa ONZ⁵². Zatem przedstawienie na mocy art. 14 Statutu Rzymskiego sytuacji wskazującej na popełnienie jednej lub więcej zbrodni objętych jurysdykcją Trybunału, żądając od prokuratora wstępnego zbadania tej sytuacji, nie musi zakończyć się jego faktycznym wszczęciem. Przyczyną takiej sytuacji jest również fakt, że prokurator MTK jest niezależny i nie musi uzgadniać swoich czynności procesowych z sędziami MTK, państwami-stronami Statutu Rzymskiego lub Radą Bezpieczeństwa ONZ. O ile dla większości taki stan rzeczy stanowi dużą zaletę urzędu prokuratora MTK, o tyle dla niektórych jest to zbyt duża kumulacja władzy w rękach prokuratora MTK⁵³. Obecny prokurator MTK natychmiast zareagował na przedstawienie sprawy dotyczącej zbrodni na terytorium Ukrainy oraz pojawienie się pierwszych dowodów na mordy dokonywane przez żołnierzy rosyjskich. W dniu 15 kwietnia 2022 r. prokurator MTK odbył pierwszą wizytę do Buczy, w której dokonano jednego z większych mordów na ludności ukraińskiej w trakcie trwającej rosyjskiej agresji zbrojnej⁵⁴.

Wnioski

Międzynarodowy konflikt zbrojny rozpoczęty w wyniku rosyjskiej agresji zbrojnej, którym faktycznie objęte jest całe terytorium Ukrainy, jest potężnym wyzwaniem dla międzynarodowego prawa karnego. Działania, które dotychczas podejmuje MTK oraz Biuro Prokuratora MTK wobec rosyjskich zbrodni w Ukrainie, wydają się być zasadne, niemniej mogą być niewystarczające.

Po pierwsze, wydanie nakazów aresztowania faktycznie jest istotnym krokiem, choć bardziej o znaczeniu symbolicznym, ponieważ trudno wyobrazić sobie, aby osoby objęte tym zakazem zostały rzeczywiście zatrzymane i przekazane do MTK. Stąd też urzędujący Prezydent Federacji Rosyjskiej wciąż nadzoruje działania w ramach agresji zbrojnej przeciwko Ukrainie, a rosyjska Rzeczniczka Praw Dziecka nadal koordynuje działania związane z bezprawną deportacją oraz wymuszonymi przesiedleniami dzieci z terytorium Ukrainy. Okoliczność ta

⁵² B. Kotecha, *The International Criminal Court's Selectivity and Procedural Justice*, „Journal of International Criminal Justice” 18 (2020), s. 115.

⁵³ J.R. Bolton, *The Risks and Weaknesses of the International Criminal Court from America's Perspective*, „Law and Contemporary Problems” 64 (2001), nr 1, s. 169–170.

⁵⁴ Informacja dostępna na stronie internetowej: <https://www.jurist.org/news/2022/04/icc-chief-prosecutor-visits-bucha-as-court-investigates-alleged-war-crimes-in-ukraine/> (dostęp: 25.10.2023).

pokazuje, w jak dużym stopniu MTK zależy od współpracy z państwa-stronami Statutu Rzymskiego oraz tymi, którzy np. poprzez złożenie odpowiedniej deklaracji poddali się jurysdykcji Trybunału. Gdy państwo-strona Statutu Rzymskiego naruszyło swoje zobowiązania wynikające z owego Statutu, to MTK nie posiada żadnych mechanizmów przymusu bądź możliwości wyciągnięcia konsekwencji wobec takiego państwa, co zdecydowanie zaniża znaczenie oraz skuteczność podejmowanych przez Trybunał działań.

Po drugie, przez ponad 5 lat i 6 miesięcy MTK prowadził postępowanie przygotowawcze w odniesieniu do sytuacji na terytorium Ukrainy w związku z aneksją przez Federację Rosyjską Półwyspu Krymskiego oraz działaniami zbrojnymi na terytorium wschodnich obwodów Ukrainy, w które zaangażowana była Federacja Rosyjska. W wyniku tego postępowania nie wydano żadnego nakazu aresztowania, choć zgromadzono istotny materiał dowodowy, który pozwolił na ustalenie, że istnieją uzasadnione podstawy, aby sądzić, iż na terytorium Ukrainy miały miejsce czyny stanowiące zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości podlegające jurysdykcji MTK. Ustalenia obejmowały trzy kategorie: (i) zbrodnie popełnione w kontekście prowadzenia działań wojennych; (ii) zbrodnie popełnione podczas zatrzymań; (iii) zbrodnie popełnione na Krymie.

W trwającym obecnie wstępnym badaniu sprawy poczyniono konkretne działania (wydanie dwóch nakazów aresztowania). Jednak, czy po 617 dniach rosyjskiej agresji zbrojnej oraz zgromadzeniu we współpracy z prokuratorami Ukrainy bardzo obszernego materiału dowodowego wraz z identyfikacją sprawców m.in. takich zbrodni, jak zbrodnie w Buczy, wydanie dwóch nakazów aresztowania w związku z zarzutem bezprawnej deportacji i przesiedleniami ukraińskich dzieci jest wystarczającym? Codziennie pojawiają się nowe dowody na zbrodnie dokonywane przez państwo-agresora, który oprócz podejmowania działań naruszających międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych i innych zbrodni prawa międzynarodowego stale dokonuje ostrzału obiektów cywilnych, w szczególności krytycznej infrastruktury, w którym giną cywile. Stąd też trudno wyobrazić sobie, że Biuro Prokuratora MTK we współpracy z prokuratorami Ukrainy nie znalazło wystarczających podstaw dla wydania nakazów aresztowania wobec innych osób, w tym dowódców wojskowych Federacji Rosyjskiej. Oceniając zatem działania podjęte przez MTK z perspektywy zgromadzonych dotychczas dowodów na terytorium Ukrainy, pojawiają się istotne wątpliwości co do okoliczności, czy MTK jest w stanie skutecznie ścigać sprawców zbrodni popełnianych na terytorium Ukrainy po 24 lutego 2022 r., biorąc pod uwagę skalę tych czynów oraz okoliczność, że konflikt zbrojny wciąż trwa, a część terytorium Ukrainy znajduje się pod okupacją państwa-agresora, gdzie korzysta on z pełnej bezkarności.

Bibliografia

Akty normatywne międzynarodowe

- Konwencja Genewska o ochronie jeńców wojennych, sporządzona w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz. U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171, załącznik.
- Konwencja Genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny, sporządzona w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz. U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171, załącznik.
- Konwencja Genewska o polepszaniu losu rannych i chorych w armiach czynnych, sporządzona w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz. U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171, załącznik.
- Konwencja Genewska o polepszaniu losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu, sporządzona w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz. U. z 1956 r. Nr 56, poz. 171, załącznik.
- Protokół dodatkowy do Konwencji genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych, sporządzony w Genewie dnia 8 czerwca 1977 r., Dz. U. z 1992 r. Nr 41, poz. 175, załącznik.
- Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., Dz. U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708.
- Konwencja o pomocy prawnej w sprawach karnych pomiędzy państwami członkowskimi Unii Europejskiej, sporządzona w Brukseli dnia 29 maja 2000 r., Dz. U. z 2007 r. Nr 135, poz. 950.

Orzecznictwo

- Arrest Warrant of 11 April 2000 (*Congo v. Belgium*) [2002] ICJ Rep 2001 para. 45 (Joint Separate Opinion of Judges Higgins, Kooijmans and Buergenthal).
- Allegations of Genocide Under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (*Ukraine v. Russian Federation: 32 States Intervening*), International Court of Justice, Report of ICJ – 1 August 2022–31 July 2023, General Assembly Official Records Seventy-Eight Session, Supplement No. 4, A/78/4.
- Decyzja Szefa Urzędu ds. Cudzoziemców z dnia 29 listopada 2022 r. o odmowie nadania statusu uchodźcy i udzieleniu ochrony uzupełniającej, Nr DPU.420.3130.2022, s. 2.
- Decision of 2 March 2023 on Assigning the Situation in Ukraine to Pre-Trial Chamber II, International Criminal Court, ICC-01/22.

Literatura

- Baezner M., *Hotspot Analysis. Cyber and Information Warfare in the Ukrainian Conflict*, Zurich 2018.
- Barnes G.P., *The International Criminal Court's Ineffective Enforcement Mechanism. The Indictment of President Omar Al Bashir*, „Fordham International Law Journal” 34 (2011), nr 6.
- Benedek W., Bílková V., Sassòli M., *Report on Violations of International Humanitarian and Human Rights Law, War Crimes and Crimes Against Humanity Committed in Ukraine since 24 February 2022*, Warsaw 2022.
- Bolton J.R., *The Risks and Weaknesses of the International Criminal Court from America's Perspective*, „Law and Contemporary Problems” 64 (2001), nr 1.

- Bowen A.S., Weed M.C., *Congressional Research Service, Report – War Crimes in Ukraine*, Washington 2023.
- Brown O., Froggatt A., Gozak N., Katser-Buchkovska N., Lutsevych O., *The Consequences of Russia's War on Ukraine for Climate Action, Food Supply, and Energy Security*, London 2023.
- Cormier M., *The Jurisdiction of the International Criminal Court over Nationals of Non-States Parties*, Cambridge 2020.
- Gegout C., *The International Criminal Court. Limits, Potential and Condition for the Promotion of Justice and Peace*, „Third World Quarterly” 34 (2013), nr 5.
- Heller K.J., *Options for Prosecuting Russian Aggression Against Ukraine. A Critical Analysis*, „Journal of Genocide Research” 2022.
- Hesenov R., *Universal Jurisdiction for International Crimes – A Case Study*, „European Journal on Criminal Policy and Research” 19 (2013).
- Kotecha B., *The International Criminal Court's Selectivity and Procedural Justice*, „Journal of International Criminal Justice” 18 (2020).
- Kulaga Ł., *Inicjatywa dotycząca specjalnego trybunału ds. zbrodni agresji przeciwko Ukrainie – wyzwania i perspektywy*, „Prawo i Więź” 2022, nr 4(42).
- Lanoszka A., Becker J., *The Art of Partial Commitment. The Politics of Military Assistance to Ukraine*, „Post-Soviet Affairs” 39 (2023), nr 3.
- Mann F.A., *The Doctrine of Jurisdiction in International Law*, „Recueil des Cours de l'Académie de Droit Internationale” 111 (1964).
- Meron T., *Classification of Armed Conflict in the Former Yugoslavia. Nicaragua's Fallout*, „The American Journal of International Law” 92 (1998), nr 2.
- Muhammad S., Holá B., Dirkwzager A., *Reimagining the ICC. Exploring Practitioners' Perspectives on the Effectiveness of the International Criminal Court*, „International Criminal Law Review” 21 (2021), nr 1.
- Philippe X., *The Principles of Universal Jurisdiction and Complementarity. How Do the Two Principles Intermesh?*, „International Review of the Red Cross” 88 (2006), nr 862.
- Randall K.C., *Universal Jurisdiction Under International Law*, „Texas Law Review” 1988, nr 66.
- Roach S.C., *How Political Is the ICC? Pressing Challenges and the Need for Diplomatic Efficacy*, „Global Governance” 19 (2013).
- Shahi D.K., *War in Ukraine. A Geopolitical Analysis*, „International Journal of Research in Social Science” 12 (2022), nr 6.
- Shubalyi O., Gordiichuk A., *The Socio-Economic Consequences of War in Ukraine. The National, Regional and Global Dimensions*, „Barometr Regionalny” 18 (2022), nr 1.
- Snider K.L., Shandler R., Zandani S., Canetti D., *Cyberattacks, Cyber Threats, and Attitudes Toward Cybersecurity Policies*, „Journal of Cybersecurity” 7 (2021), nr 1.
- Sterio M., *The Future of Ad Hoc Tribunals. An Assessment of Their Utility Post-ICC*, „ILSA Journal of International and Comparative Law” 19 (2013).
- Sterio M., *The Ukraine Crisis and the Future of International Courts and Tribunals*, „Case Western Journal of International Law” 55 (2023).

Загороднюк І., Вишневецький Д., *Втрати та зміни біорізноманіття в зонах тривалих бойових дій в Україні: теріологічна складова (2014–2022)*, „Вісник Національної академії наук України” 11 (2022).

Netografia

<https://digitalfrontlines.io/2023/08/20/technology-will-not-exceed-our-humanity/>

<https://liveuamap.com/uk>

<https://ourworldindata.org/grapher/deaths-in-state-based-conflicts-by-region>

<https://reports.unocha.org/en/country/ukraine/>

<https://www.eurojust.europa.eu/news/icc-participates-joint-investigation-team-supported-eurojust-alleged-core-international-crimes>

<https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-situation-ukraine-i-have-decided-proceed-opening>

<https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-situation-ukraine-receipt-referrals-39-states>

<https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-office-prosecutor-joins-national-authorities-joint>

<https://www.icc-cpi.int/news/statement-prosecutor-fatou-bensouda-conclusion-preliminary-examination-situation-ukraine>

<https://www.icc-cpi.int/news/ukraine-and-international-criminal-court-sign-agreement-establishment-country-office>

https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/iccdocs/other/Ukraine_Art_123_declaration_08092015.pdf#search=ukraine

<https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/997/declarationRecognitionJurisdiction09-04-2014.pdf>

<https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine>

<https://www.jurist.org/news/2022/04/icc-chief-prosecutor-visits-bucha-as-court-investigates-alleged-war-crimes-in-ukraine/>

<https://www.unian.ua/war/rosiyani-cogo-roku-zmogli-okupuvati-teritoriyu-menshu-za-ploshchu-kiyeva-nyt-12408060.html>

<https://www.youtube.com/watch?v=6UBHHLVIgeI>

Dowody naukowe w międzynarodowym postępowaniu karnym

Wprowadzenie

W międzynarodowych postępowaniach karnych wiedza naukowa odgrywa znaczącą rolę w procesie gromadzenia materiału dowodowego, pozwalającego na dokonanie zgodnych z prawdą ustaleń faktycznych. Wykorzystanie specjalistycznych, często nowych metod badawczych znacząco przyczynia się do skutecznego ścigania i osądzenia sprawców zbrodni prawa międzynarodowego. Orzekanie przez międzynarodowe trybunały karne charakteryzuje m.in. duży stopień złożoności i zarazem różnorodności rozpatrywanych kwestii. Determinuje to wykorzystanie w procesie dowodzenia tzw. dowodów naukowych (*scientific evidence*), czyli dowodów dostarczanych przez biegłych, w ramach sporządzanych opinii¹.

1. Pojęcie dowodu naukowego

Kategoria dowodów, jak podkreśla literatura przedmiotu, oparta jest na osiągnięciach różnych dyscyplin naukowych, zweryfikowanych zarówno w teorii, jak i w praktyce sędowo-kryminalistycznej, a także odnosi się do opinii biegłych, uzyskanych dzięki nowym metodom badawczym, często pozostającym na etapie

---

¹ P. Girdwoyń, *Opinia biegłego w sprawach karnych w europejskim systemie prawnym. Perspektywy harmonizacji*, Warszawa 2011, s. 119 i nast.; A. Gaberle, *Dowody w sądowym procesie karnym. Teoria i praktyka*, Kraków 2010, s. 51 i nast.

kształtowania i weryfikacji². Odnotować należy, że wprowadzenie do międzynarodowego postępowania karnego dowodów naukowych jest powszechnie akceptowane i niezbędne dla zrealizowania jego celu³.

Opinie biegłych dostarczają specjalistycznej wiedzy, którą odnieść należałoby do informacji znajdujących się poza codziennym doświadczeniem i wiedzą. Szybki rozwój nauk sądowych spowodował rozszerzenie zakresu możliwości badawczych biegłych, a także znacząco podniósł stopień dokładności i kategoriowości wniosków zawartych w ekspertyzach sporządzanych na potrzeby organów procesowych.

Na uwagę zasługuje również wskazanie na aspekty odróżniające przeprowadzanie dowodu z opinii biegłego przed międzynarodowymi trybunałami karnymi, w porównaniu do krajowych postępowań karnych:

1. W międzynarodowych postępowaniach karnych gromadzenie materiału dowodowego często jest utrudnione z uwagi na toczące się działania wojenne i jeśli nie zostanie w tym względzie zapewniona współpraca wielu państw, to znaczna część materiału dowodowego może ulec zniszczeniu lub zniekształceniu.
2. W postępowaniach przed międzynarodowymi trybunałami karnymi zastosowano model, który łączy rozwiązania z różnych systemów postępowania karnego, a w szczególności odwołuje się do tradycji prawnych funkcjonujących w prawie kontynentalnym oraz do rozwiązań przyjętych w systemie *common law*⁴.

Standard oceny wartości dowodów naukowych stanowi zawsze duże wyzwanie dla organów procesowych. Współczesne postępowanie sądowe pozwala na wyodrębnienie trzech grup systemów prawnych w odniesieniu do weryfikacji dowodów naukowych:

1. System konserwatywny, niedopuszczający nowych dowodów naukowych lub dopuszczający je w bardzo ograniczonym zakresie, co zabezpiecza proces karny przed dowodami pseudonaukowymi, ale jednocześnie nie pozwala wykorzystać nowych zdobyczy nauki, np. w Holandii i Niemczech.
2. System liberalny, dopuszczający nowe dowody naukowe przy spełnieniu skonkretyzowanych kryteriów, np. w Stanach Zjednoczonych.

² Zob. T. Tomaszewski, *Dowód z opinii biegłego w procesie karnym*, Kraków 1998, s. 121 i nast.; J. Wójcikiewicz, *Dowód naukowy w procesie sądowym*, Kraków 2000, s. 7.

³ M. Klinkner, *Forensic Science Expertise for International Criminal Proceedings. An Old Problem, a New Context and a Pragmatic Resolution*, „The International Journal of Evidence & Proof” 2009, nr 13, s. 104; P. Girdwoyń, *Opinia biegłego...*, s. 83.

⁴ M. Klinkner, *Scientific Evidence Before International Criminal Tribunals*, w: *Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*, red. G. Bruinsma, D. Weisburd, New York 2013, s. 4683.

3. System, w którym brakuje skonkretyzowanych i generalnych reguł dopuszczalności nowych dowodów naukowych, przykładem może być polski system prawny⁵.

Istotnym pozostaje wybór właściwych kryteriów, które powinien zastosować organ procesowy, oceniając wartość dowodową ekspertyz opartych na specjalistycznych metodach badawczych. Na szczególną uwagę zasługuje standard wypracowany w systemie amerykańskim, a zwłaszcza tzw. standard Dauberta. Orzeczenie wydane w 1993 r. przez Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych w sprawie *Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals*⁶ wprowadziło kryteria odnoszące się do oceny wartości dowodów naukowych wskazujących na:

- falsyfikację – metoda badawcza powinna nadawać się do skontrolowania w drodze niezależnych badań naukowych;
- recenzję i publikację – metoda powinna być przedmiotem publikacji i podania ocenie naukowej w literaturze fachowej;
- wartość diagnostyczną – metoda powinna mieć określony poziom błędu;
- standaryzację – metoda powinna mieć opracowaną jednolitą metodykę;
- powszechną akceptację – metoda powinna być akceptowana przez społeczność naukową⁷.

Amerykańskie kryteria mają ułatwić dokonanie rzetelnej oceny ekspertyz sądowych, a w szczególności pozwolić na oddzielenie przez organ oceniający metody naukowej od metod pseudonaukowych.

Autorzy raportu *Scientific Evidence in Europe* wskazali na cztery kryteria oceny dowodów naukowych w prawie angielskim:

1. Przedmiotem opinii są kwestie wykraczające poza powszechną wiedzę i doświadczenie organu procesowego.
2. Opinia dotyczy dziedziny, która została dostatecznie dobrze zorganizowana i wyodrębniona, a także można ją uznać za wiarygodne źródło wiedzy; jest ona specjalnością biegłego, który pomaga sądowi w dojściu do prawdy.
3. Biegły musi poprzez studia lub doświadczenie zdobyć wystarczającą wiedzę, aby jego opinia była użyteczna dla sądu.
4. Biegły musi być bezstronny⁸.

⁵ Zob. P. Girdwoyń, *Nowe metody identyfikacji w praktyce sądowej*, „Jurisprudencja” 66 (2005), s. 93.

⁶ *Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals*, Supreme Court of the United States, 28.06.1993, 509 US 579.

⁷ Zob. J. Wójcikiewicz, *Dowód naukowy...*, s. 20–26; E. Gruza, M. Goc, J. Moszczyński, *Kryminalistyka, czyli o współczesnych metodach dowodzenia przestępstw*, LEX/el 2020.

⁸ Ch. Champod, J. Vuille, *Scientific Evidence in Europe – Admissibility, Evaluation and Equality of Arms*, „International Commentary on Evidence” 9 (2011), nr 1, s. 40–41.

Podobnie holenderski Sąd Najwyższy (Hooge Raad) w 1998 r. stwierdził, że do istotnych przesłanek oceny dowodów naukowych należy zaliczyć: ogólne zasady dyscypliny, uzasadnienie teoretyczne zastosowanej metody, wartość dowodową i wartość diagnostyczną (*reliability and validity*) zastosowanej metody oraz kwalifikacje biegłego⁹.

Polska judykatura nie wypracowała ogólnego standardu dopuszczalności i oceny dowodów naukowych, ale na podstawie orzecznictwa Sądu Najwyższego można wskazać na następujące kryteria:

- dostateczna pewność wyników badań naukowych;
- jednolitość i powszechność metody;
- metodologiczna nienaganność metody;
- atest pracowni;
- identyfikacja dokonana przez uznaną placówkę badawczą;
- metoda badawcza winna wynikać z przyjętej teorii naukowej, a przy jej stosowaniu należy ściśle przestrzegać reguł badawczych gwarantujących prawidłowy wynik¹⁰.

Słusznie zatem w literaturze przedmiotu podkreśla się, że standardy oceny powinny być odniesione do szerokiego zakresu kryteriów, wśród których wyróżnia się:

- wiarygodność metody badawczej;
- zastosowaną procedurę badawczą;
- wykorzystane narzędzia badawcze;
- ustalenie, w jakim zakresie metoda badawcza jest stosowana w innych krajach, gdzie poziom nauk sądowych i ochrona praw człowieka należą do przodujących na świecie;
- wartość diagnostyczną metody, co oznacza, iż powinien być znany i opisany poziom błędu oraz wskazane okoliczności, które mają wpływ na rozstrzygnięcia błędne;
- ustalenie, czy metoda badawcza jest dostatecznie opisana w fachowej literaturze naukowej;
- odpowiednie kwalifikacje eksperta interpretującego wyniki badań¹¹.

Finalnej oceny wartości opinii biegłego dokonuje zawsze sąd rozstrzygający daną sprawę, a istotnym pozostaje wymóg umiejętnego zastosowania szerokiego

⁹ Zob. P. Girdwoyń, *Opinia biegłego...*, s. 122.

¹⁰ Zob. J. Dzierżanowska, J. Studzińska, *Biegli w postępowaniu sądowym cywilnym i karnym. Praktyczne omówienie regulacji z orzecznictwem*, Warszawa 2019, s. 436–437.

¹¹ Zob. T. Tomaszewski, *Dowód z opinii biegłego...*, s. 122; D. Karczmarska, *Dowód naukowy*, w: *Prawo dowodowe. Zarys wykładu*, red. R. Kmiecik, Warszawa 2008, s. 204 i nast.

zakresu kryteriów wpływających na to, iż metoda badawcza może funkcjonować jako niekwestionowany dowód naukowy.

2. Dopuszczalność dowodów naukowych

Postępowanie dowodowe przed trybunałami *ad hoc* nie wskazuje na ścisłe reguły dopuszczalności dowodów. W postępowaniu przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym dla byłej Jugosławii¹² Izba Orzekająca może dopuścić każdy dowód mający znaczenie dla sprawy i powinna stosować reguły dowodowe służące jak najlepiej rzetelnemu ustaleniu faktów, a które są zgodne z duchem Statutu MTKJ z dnia 25 maja 1997 r.¹³ i ogólnymi zasadami prawnymi (reguła 89 B i C Reguł Procesowych i Dowodowych MTKJ¹⁴). Dowód można uznać za niedopuszczalny wtedy, gdy potrzeba zapewnienia rzetelnego procesu przewyższa jego wartość dowodową (reguła 89 D Reguł Procesowych i Dowodowych MTKJ). Wprowadzony został również zakaz dopuszczenia dowodu uzyskanego metodami rzucającymi istotne wątpliwości co do jego wiarygodności lub jeżeli jego dopuszczenie byłoby nieetyczne albo poważnie zagrażałoby rzetelności postępowania (reguła 95 Reguł Procesowych i Dowodowych MTKJ). Warto także wskazać na dorobek orzecznicy MTKJ określający kilka kryteriów, które dowód musi spełnić, aby mógł być uznany za dopuszczalny: ma być istotny (*relevant*), posiadać wartość dowodową

¹² Międzynarodowy Trybunał Karny do Ścigania Osób Odpowiedzialnych za Poważne Naruszenia Międzynarodowego Prawa Humanitarnego Popelnione na Terytorium byłej Jugosławii, 22.2.1993, UN Doc. S.C. Res 808 (dalej: MTKJ).

¹³ Statute of the International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 (International Tribunal for the Former Yugoslavia), Adopted by Security Council resolution 827 (1993) of 25 May 1993, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/statute-international-tribunal-prosecution-persons-responsible> (dostęp: 10.06.2024), [Statut Międzynarodowego Trybunału do Ścigania Osób Odpowiedzialnych za Poważne Naruszenia Międzynarodowego Prawa Humanitarnego Popelnione na Terytorium byłej Jugosławii od 1991 r. (Międzynarodowy Trybunał do spraw byłej Jugosławii), przyjęty dnia 25 maja 1997 r. Rezolucją Rady Bezpieczeństwa ONZ 827 z późn. zmianami – tekst jednolity].

¹⁴ Rules of Procedure and Evidence. Official documents of the International Criminal Court, IT/32/Rev.50, https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Rules_procedure_evidence/IT032Rev50_en.pdf (dostęp: 10.06.2024), [Reguły Procesowe i Dowodowe dla Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii, dalej: Reguły Procesowe i Dowodowe MTKJ].

(*probative value*) i być wiarygodny (*reliable*)¹⁵. Tym samym MTKJ nie oparł się na formalnej teorii dowodów, a opowiedział się za podejściem „całościowym” (*holistic*), charakterystycznym dla systemów kontynentalnych¹⁶.

Międzynarodowy Trybunał Karny (MTK)¹⁷ przyjmuje elastyczne podejście w obszarze oceny dopuszczalności dowodów. Wypracowane zasady są wynikiem kształtowania się reguł prawa dowodowego oraz dorobku orzeczniczego poprzednich międzynarodowych trybunałów karnych¹⁸. Artykuł 69 ust. 3 Statutu Rzymskiego stanowi, że MTK jest władny domagać się przedstawienia wszystkich dowodów, które uznaje za konieczne dla ustalenia prawdy.

Oceniając zgromadzony materiał dowodowy, MTK stosuje zasadę swobodnej oceny dowodów, która została sformułowana w Regułach Procesowych i Dowodowych¹⁹. Zgodnie z regułą 63 ust. 2 Izba Orzekająca jest władna, zgodnie z uprawnieniami przewidzianymi w art. 64 ust. 9 Statutu Rzymskiego, oceniać swobodnie wszystkie przedstawione jej dowody w celu ustalenia ich przydatności i dopuszczalności, zgodnie z art. 69 Statutu Rzymskiego. Podkreśla się, że swoboda nie oznacza dowolności oraz że istotnym jest oparcie się na wiedzy, doświadczeniu i zasadach logicznego rozumowania²⁰.

Zgodnie z art. 69 ust. 4 Statutu Rzymskiego MTK może orzekać o przydatności i dopuszczalności każdego dowodu, uwzględniając m.in. jego wartość dowodową i negatywny wpływ, jaki dany dowód może wywrzeć na rzetelność rozprawy lub rzetelną ocenę zeznań świadka. W literaturze wskazuje się, że dzięki elastycznemu podejściu do kwestii oceny dopuszczalności dowodów sędziowie mogą lepiej dostosować decyzje w obszarze każdego z przedstawianych dowodów, a w szczególności dokonać weryfikacji wartości dowodowej i przydatności dowodu, uwzględniając całokształt zgromadzonego materiału dowodowego²¹.

¹⁵ Zob. H. Kuczyńska, *Prawo dowodowe w postępowaniu przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym*, w: *System prawa karnego procesowego*, t. 8. *Dowody*, cz. 2, red. J. Skorupka, LEX/el. 2019.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Międzynarodowy Trybunał Karny (ang. International Criminal Court, ICC) powstał na podstawie Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzonego w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., Dz. U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708 (dalej: Statut Rzymski). Oficjalna strona internetowa MTK: <https://www.icc-cpi.int/about/the-court> (dostęp: 10.06.2024).

¹⁸ M. Klinkner, *Scientific Evidence...*, s. 4683.

¹⁹ Rules of Procedure and Evidence. Official documents of the International Criminal Court, ICC-PIDS-LT-02-002/13.

²⁰ Por. P. Płachta, *Międzynarodowy Trybunał Karny*, t. 1, Zakamycze 2004, s. 791–792.

²¹ Zob. H. Kuczyńska, *Prawo dowodowe...*, LEX/el.

Oceniając przydatność dowodu, sędziowie biorą pod uwagę to, czy dowód dotyczy kwestii rozstrzyganych przez Izbę Orzekającą w odniesieniu do zarzutów przedstawionych w akcie oskarżenia lub kwestii odnoszących się do pokrzywdzonych danym czynem oraz czy dowód jest istotny dla ustalenia danego faktu²². Pojęcie przydatności jest rozumiane przez MTK szeroko – Trybunał uwzględnia nie tylko dowody mające wpływ na winę oskarżonego, ale również te, które mają znaczenie dla innych okoliczności sprawy – okoliczności popełnionych czynów, charakteru konfliktu zbrojnego, osoby oskarżonego, jego przeszłości, okoliczności dotyczących drugiej strony konfliktu²³.

Istotnym pozostaje także uwzględnienie wartości dowodowej każdego dowodu. Izba Orzekająca MTK ocenia każdy dowód indywidualnie, biorąc pod uwagę rodzaj dowodu, jego wiarygodność, rzetelność, kontekst, w którym został uzyskany oraz czy ma związek z zarzutem przedstawionym w akcie oskarżenia²⁴.

Dowód z opinii biegłego jest wprowadzany do międzynarodowego postępowania karnego w celu dostarczenia sądowi informacji specjalnych, które znajdują się poza codziennym doświadczeniem i wiedzą. Orzecznictwo MTKJ wskazuje, że informacje prezentowane w ramach opinii biegłego muszą być istotne dla sprawy, natomiast ekspert powinien być niezależny, mieć niezbędne kwalifikacje do przedstawienia opinii oraz opanować odpowiednie metody badań²⁵. Reguły Procesowe i Dowodowe MTKJ rozróżniają dowód z opinii biegłego (reguła 90 C) oraz wprowadzają zasady złożenia przez eksperta jedynie opinii pisemnej. Dla dopuszczalności dowodu z opinii biegłego ma znaczenie opinia strony przeciwnej, która może w wyznaczonym terminie zawiadomić, że (a) akceptuje opinię biegłego bez zastrzeżeń, (b) zamierza poddać biegłego przesłuchaniu krzyżowemu, (c) poddaje w wątpliwość kwalifikacje świadka jako biegłego lub wartość dowodową opinii lub jej części (reguła 94 bis Reguł Procesowych i Dowodowych MTKJ).

Dowód naukowy może zostać wprowadzony do postępowania przed MTK już na etapie postępowania przygotowawczego. Prokurator ma bowiem obowiązek ustalenia prawdy materialnej (art. 54 ust. 1 lit. a Statutu Rzymskiego), a zgodnie z art. 54 ust. 3 lit. a Statutu Rzymskiego ma prawo gromadzić dowody i dokonywać ich oceny. Prokurator MTK może również złożyć wniosek do Izby Przygotowawczej o wyznaczenie biegłych do pomocy (art. 56 ust. 2 lit. c Statutu

²² *The Prosecutor v. Lubanga*, Decision on the admissibility of four documents, MTK, 13.06.2008, ICC-01/04-01/06. Zob. także P. Hofmański, H. Kuczyńska, *Międzynarodowe prawo karne*, LEX/el 2020.

²³ Zob. H. Kuczyńska, *Prawo dowodowe...*, LEX/el.

²⁴ Zob. P. Hofmański, H. Kuczyńska, *Międzynarodowe prawo karne...*, LEX/el.

²⁵ Zob. H. Kuczyńska, *Prawo dowodowe...*, LEX/el.

Rzymskiego), jeżeli stwierdzi, że w postępowaniu przygotowawczym zachodzi potrzeba przeprowadzenia czynności, której nie będzie można powtórzyć na rozprawie.

Podkreślić należy, że Izba Orzekająca MTK może zdecydować co do przedmiotu opinii biegłego, liczby powoływanych ekspertów, sposobu ich instruowania oraz formy i terminu sporządzenia i przekazania przez biegłych opinii (regulacja 44 pkt 5 Regulaminu MTK²⁶), jak również powołać biegłego *proprio motu* (regulacja 44 pkt 4 Regulaminu MTK).

3. Status biegłego

W międzynarodowym postępowaniu karnym pojęcia biegłego nie definiują ani Statuty, ani Reguły Procesowe i Dowodowe trybunałów *ad hoc*, ani Statut Rzymski, ani Reguły Procesowe i Dowodowe, ani Regulamin MTK. Za pewną wskazówkę służyć jednak mogą kryteria wskazane w orzecznictwie trybunałów *ad hoc*, które określają wymogi stawiane osobom występującym w roli ekspertów z określonej dziedziny opiniowania.

W dorobku MTKJ i Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy²⁷ wskazano, że za biegłego należy uznać osobę szczególnie wyposażoną w wiedzę w danej dziedzinie, dzięki której staje się ona uprawniona do składania zeznań w formie opinii, a to czy dana osoba jest biegłym, pozostawia się do oceny Izby Orzekającej w danej sprawie oraz to, że biegły to osoba posiadająca wiedzę naukową lub techniczne wiadomości, które pozostają poza doświadczeniem i wiedzą osoby opisującej fakty²⁸. W sprawie *Delalicia*²⁹ doprecyzowano, że opinia biegłego jest niezbędna i wymagana wtedy, gdy biegły może asystować Izbie Orzekającej swoją naukową wiedzą lub technicznymi wiadomościami, które pozostają poza doświadczeniem i wiedzą osoby opisującej fakty. Do omawianych kwestii odniesiono

²⁶ Regulations of the Court (as amended on 12 November 2018), International Criminal Court, ICC-BD/01-05-16 (dalej: Regulamin MTK).

²⁷ Międzynarodowy Trybunał Karny do Ścigania Osób Odpowiedzialnych za Ludobójstwo i inne Poważne Naruszenia Międzynarodowego Prawa Humanitarnego Popelnione na Terytorium Rwandy oraz Obywateli Rwandy Odpowiedzialnych za Ludobójstwo i inne takie Naruszenia Popelnione na Terytorium Sąsiednich Państw, 8.11.1994, UN Doc. S.C. Res 955 (dalej: MTKR).

²⁸ Sprawa *Bagosora*, MTKR, 17.03.1998, ICTR-96-7-T, § 8; Sprawa *Delalić*, MTKJ, 16.11.1998, IT-96-21-T, § 10. Zob. także K. Kremens, *Dowody osobowe w międzynarodowym postępowaniu karnym*, Toruń 2010, s. 222.

²⁹ Sprawa *Delalić*, MTKJ, 16.11.1998, IT-96-21-T, § 10.

się w sprawie *Bagosora*, uznając, że dowód z opinii biegłego jest dopuszczony wtedy, gdy wiedza specjalna, którą posiada biegły, wykorzystująca dowody będące podstawą jego opinii, może przyczynić się do zrozumienia danego dowodu przez Izbę Orzekającą³⁰. W sprawie *Simba* stwierdzono, że biegli są powoływani w celu wyjaśnienia sędziom określonych kwestii natury technicznej, które wymagają wiedzy specjalnej w danej dziedzinie³¹. Natomiast w sprawie *Akayesu* słusznie podkreślono, że osoba, która ma zostać biegłym, musi cechować się bezstronnością wobec sprawy, w której wydaje opinię³². Za słuszne należy zatem przyjąć stwierdzenie, iż za biegłego należy uznać osobę posiadającą wiedzę specjalistyczną, którą cechuje bezstronność, a kwestia, do której ma się odnieść w opinii, jest istotna dla rozstrzygnięcia sprawy³³.

Zgodnie z regulacją 44 pkt 1 Regulaminu MTK Sekretarz prowadzi listę biegłych dostępnych w każdym czasie dla wszystkich organów Trybunału i dla wszystkich uczestników postępowania. Biegli zostaną wpisani na listę, jeśli wykażą się odpowiednim doświadczeniem w danej dziedzinie. Izba Orzekająca może zezwolić na przeprowadzenie dowodu z opinii biegłego także od osoby, która nie została wpisana na listę biegłych.

W sprawie *prokurator przeciwko Lubandze*³⁴ MTK orzekł, że lista biegłych powinna zawierać szeroki wybór ekspertów o zweryfikowanych kompetencjach, którzy zobowiązują się do stania na straży interesu wymiaru sprawiedliwości; ważne jest, aby lista uwzględniała sprawiedliwą reprezentację geograficzną oraz sprawiedliwą reprezentację płci (MTK wspiera składanie wniosków o wpis na listę biegłych przez kobiety). Trybunał podkreślił potrzebę umieszczenia na liście ekspertów posiadających wiedzę i doświadczenie w zakresie traumy, w szczególności traumy związanej z przestępstwami dotyczącymi przemocy seksualnej wobec dzieci, osób starszych i osób niepełnosprawnych³⁵.

Biegli zostają wpisani na listę, jeżeli wykażą się co najmniej siedmioletnim albo dziesięcioletnim doświadczeniem (skrócenie tego okresu jest możliwe w przypadku uzyskania odpowiednich stopni naukowych) oraz jeżeli wyróżniają się

³⁰ Sprawa *Bagosora*, MTKR, 17.03.1998, ICTR-96-7-T, § 8.

³¹ Sprawa *Simba*, MTKR, 13.12.2005, ICTR-01-76-T, § 6.

³² Sprawa *Akayesu*, Decision on a Defence Motion for the Appearance of an Accused as an Expert Witness, MTKR, 9.03.1998, ICTR-96-4-T.

³³ Zob. K. Kremens, *Dowody osobowe...*, s. 222–223. Zob. także O. Kaluzhna, K. Shuneych, *Evidence in the International Criminal Court – the Role of Forensic Experts. The Ukrainian Context*, „Access to Justice in Eastern Europe” 2022, nr 4–2, s. 57–58.

³⁴ *The Prosecutor v. Lubanga*, Decision on the procedures to be adopted for instructing expert witnesses, 10.12.2007, MTK, ICC-01/04-01/06-1069, § 24.

³⁵ Ibidem.

płynną znajomością jednego z dwóch języków roboczych MTK, czyli języka angielskiego lub francuskiego. Biegli wpisani na listę pełnią funkcję przez pięć lat, z możliwością jej przedłużenia o kolejną kadencję.

Uregulowania odnoszące się do biegłych opiniujących przed MTK nie zawierają przepisów wprost wskazujących na powinność zachowania przez eksperta bezstronności i sumiennosci. Jednak kandydat na biegłego zobowiązany jest do wypełnienia i przesłania do oceny Trybunału szczegółowego formularza, który zawiera pytania wprost odnoszące się do zachowania wysokich standardów uczciwości zawodowej i osobistej oraz bezwzględnego przestrzegania zasad poufności³⁶. Zawarte w formularzu pytania umożliwiają poznanie kompetencji i kwalifikacji kandydata na eksperta, zgodnie z wymaganiami, jakie są niezbędne, aby zrealizować cele postępowania karnego prowadzonego przez MTK.

Kluczowym kryterium doboru biegłych wpisanych na listę jest wykazanie przydatności posiadanej wiedzy specjalistycznej w postępowaniach prowadzonych przez MTK. Wprawdzie określone zostały dziedziny opiniowania, co do których istnieje możliwość zgłoszenia swojej kandydatury, ale podkreślić należy, że lista specjalności ma charakter otwarty. Najbardziej poszukiwanymi przez Trybunał są biegli reprezentujący następujące dziedziny opiniowania: balistyka, finanse, medycyna sądowa, badania pismoznawcze, psychologia, problematyka odszkodowawcza, historia systemów prawnych, nauki wojskowe, wiedza policyjna, politologia i językoznawstwo.

Kwestie sposobu powoływania biegłych oraz sporządzania i przedstawiania opinii została doprecyzowana w sprawie *prokurator przeciwko Lubandze*. Wskazano, że w celu oszczędzenia czasu i kosztów procesu powinno się powoływać jednego bezstronnego i wykwalifikowanego biegłego, który będzie miał dostęp do wersji wydarzeń przedstawionych przez obie strony postępowania. Istotnym jest, aby powoływać biegłego przez obie strony, w celu uniknięcia późniejszych sporów co do kwalifikacji i bezstronności eksperta. Biegły przedstawia wówczas jedną opinię, uwzględniając w niej zagadnienia podnoszone przez każdą ze stron, sędziów MTK oraz poddaje je analizie i ocenie. Na powołanie biegłego każda strona musi uzyskać zezwolenie Izby Orzekającej, która z kolei może powołać biegłego *proprio motu*³⁷. W omawianej sprawie MTK wyraził pogląd co do oceny

³⁶ Wzór formularza umieszczony jest na stronie internetowej MTK: <https://www.icc-cpi.int/get-involved/experts> (dostęp: 10.06.2024). Zob. także A.J. Bělohávek, R. Hótová, *Biegli w środowisku międzynarodowym w postępowaniu: sądowym, cywilnym i karnym oraz arbitrażowym, a także w sporach inwestycyjnych*, Warszawa 2011, s. 131.

³⁷ *The Prosecutor v. Lubanga*, Decision on the procedures to be adopted for instructing expert witnesses, 10.12.2007, MTK, ICC-01/04-01/06-1069, § 14–23. Zob. H. Kuczyńska, *Prawo dowodowe...*, LEX/el.

dowodu z opinii biegłego uznając, że powinna ona obejmować: kompetencje biegłego w danej dziedzinie, zastosowaną metodologię, zgodność wniosków opinii z pozostałymi dowodami oraz generalną wiarygodność biegłego³⁸.

Praktyka powoływania biegłych w postępowaniu przed MTK pozwala stwierdzić, że ekspertów powoływano wówczas, gdy:

- konieczne było przedstawienie opinii w celu uzupełnienia materiału dowodowego i ustalenia prawdziwego przebiegu wydarzeń (np. w sprawie *prokurator przeciwko Lubandze* Izba Orzekająca uznała, że dla zrozumienia historycznych i faktycznych okoliczności rozpatrywanych wydarzeń istotne jest, aby opinię sformułował więcej niż jeden biegły; MTK wskazał, że prawo do powoływania biegłych wynika z ogólnej reguły, a sędziowie mogą wprowadzać do postępowania dowody w celu uzupełnienia postępowania dowodowego i materiału dowodowego przedstawionego przez strony³⁹);
- sędziowie chcieli uzyskać opinię, na którą nie wywierałaby wpływu żadna ze stron (w sprawie *prokurator przeciwko Lubandze* przesłuchano świadków, którzy w czasie popełniania przez oskarżonego przestępstw byli dziećmi; MTK powołał w tej sprawie biegłych psychologów, aby ocenili wiarygodność ich zeznań oraz wpływ traumy na treść zeznań świadków⁴⁰).

4. Praktyka opiniowania

Opiniowanie w międzynarodowym postępowaniu karnym cechuje duża tematyczna rozległość. Biegli powoływani są z zakresu dziedzin często wykorzystywanych w krajowych postępowaniach karnych (np. badania medyczno-sądowe, badania psychologiczne, badania psychiatryczne, badania DNA), ale pojawiają się także nietypowe obszary opiniowania, podyktowane specyfiką międzynarodowego sądownictwa karnego (np. opinie z zakresu profilowania etnicznego populacji zamieszkującej określony obszar, opinie naświetlające kontekst kulturowy, społeczny i historyczny, opinie co do kwestii stosowania propagandy przez środki masowego przekazu dla podżegania do ludobójstwa)⁴¹.

Wykorzystanie dowodów naukowych w międzynarodowym postępowaniu karnym miało szczególne znaczenie w procesach przeprowadzonych przed MTKJ.

³⁸ *The Prosecutor v. Lubanga*, MTK, 14.03.2012, ICC-01/04-01/06-2842, § 112.

³⁹ Zob. H. Kuczyńska, *Prawo dowodowe...*, LEX/el.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Zob. szerzej K. Kremens, *Dowody osobowe...*, s. 222 i nast.

W literaturze przedmiotu podkreśla się, że na potrzebę szerokiego opiniowania biegłych przed tym Trybunałem złożyły się dwa aspekty: pierwszy – zbrodnie prawa międzynarodowego popełnione w Bośni i Hercegowinie stanowiły wyjątkowy przypadek, w którym sprawcy ludobójstwa popełnionego w Srebrenicy w 1995 r. wykorzystali masowe groby do pochowania ofiar; drugi – konieczność przeprowadzenia bezprecedensowych poszukiwań ofiar wojny w byłej Jugosławii i ich identyfikacja⁴².

Dorobek orzeczniczy MTKJ wskazuje, że kluczową rolę w udowodnieniu zbrodni prawa międzynarodowego odegrały dowody naukowe z zakresu takich dziedzin, jak: medycyna sądowa, archeologia sądowa, antropologia sądowa i patologia sądowa⁴³. Wskazane obszary opiniowania umożliwiły zlokalizowanie masowych grobów, ekshumację ofiar, badanie DNA, identyfikację i ustalenie przyczyn śmierci ofiar oraz badanie śladów tortur. Postępowanie przed jugosłowiańskim trybunałem *ad hoc* wymagało powołania specjalistycznych zespołów, współpracujących wspólnie biegłych, śledczych oraz personelu pomocniczego⁴⁴. Prace obejmowały ekshumację, sekcję zwłok oraz badanie i ocenę dowodów uzyskanych w trakcie wykonywania wskazanych czynności. Zespoły badawcze utrzymywały wykonywane czynności w postaci protokołów z sekcji zwłok, uzupełnionych zdjęciami i zdjęciami rentgenowskimi. Pozyskane w ten sposób dowody z przeprowadzonych czynności dostarczano następnie do biur MTKJ w Hadze⁴⁵.

Przykładem na to, jak bardzo istotne są dowody naukowe związane z badaniem masowych grobów oraz wykonywaniem specjalistycznych badań ofiar, które zostały ekshumowane, są chociażby sprawy: *Krsticia*⁴⁶, *Mladića*⁴⁷ czy *Karadžića*⁴⁸.

⁴² C. Fournet, *Forensic Truth? Scientific Evidence in International Criminal Justice*, „Humanity Journal” 2017, <https://humanityjournal.org/blog/forensic-truth/> (dostęp: 10.06.2024).

⁴³ Idem, *Forensic Evidence. International Criminal Courts and Tribunals*, University of Exeter 2022, <http://hdl.handle.net/10871/128715> (dostęp: 10.06.2024).

⁴⁴ M. Klinkner, *Proving Genocide? Forensic Expertise and the ICTY*, „Journal of International Criminal Justice” 6 (2008), nr 3, s. 447–466. Zob. także N. Mason, *Identifying and Enhancing Forensic Science Skills in the Investigation and Prosecution of War Criminals within International Proceedings. A Thesis Submitted in Partial Fulfilment for the Requirements for the Degree of LL.M by Research in International Law at the University of Central Lancashire*, 2013, https://www.academia.edu/8284439/Identifying_and_Enhancing_Forensic_Science_Skills_in_the_Investigation_and_Prosecution_of_War_Criminals_within_International_Proceedings (dostęp: 10.06.2024).

⁴⁵ M. Klinkner, *Proving Genocide? Forensic...*, s. 447–466.

⁴⁶ Sprawa *Krstić*, MTKJ, 2.08.2001, IT-98-33-T.

⁴⁷ Sprawa *Mladić*, MTKJ, 16.12.2011, IT-09-92-T.

⁴⁸ Sprawa *Karadžić*, MTKJ, 19.10.2009, IT-95-5/18. Zob. szerzej M. Klinkner, *Karadžić's Guilty Verdict and Forensic Evidence from Bosnia's Mass Graves*, „Science and Justice” 2016, nr 56(6).

Dzięki przeprowadzonym ekshumacjom z masowych grobów Izba Orzekająca mogła ustalić, że doszło do zbrodni ludobójstwa dotyczącej masowych egzekucji bośniackich muzułmanów – mężczyzn w wieku poborowym – dokonanych w Srebrenicy. W lipcu 1995 r. w wyniku precyzyjnie zaplanowanych i przeprowadzonych masowych egzekucji zginęło ok. 8 tys. mężczyzn⁴⁹. Opinie biegłych potwierdziły, że ofiary nie zginęły w walce, a w masowych egzekucjach od ran postrzałowych. Przy zwłokach odnaleziono opaski na oczy i więzy, którymi krępowano dłonie ofiar. Biegli wskazywali także na cywilny ubiór ofiar i rzeczy osobiste znalezione w grobach. Nie odnaleziono mundurów wojskowych ani sprzętu wojskowego. Trybunał uznał, że zgromadzone dowody wskazały na zamiar fizycznego zniszczenia bośniackich muzułmanów jako grupy etnicznej. Potwierdził to również ugruntowany schemat egzekucji. Ofiary chowano w masowych grobach, ale później przenoszono w celu ukrycia zbrodni.

W sprawie *Krsticia* z odkrytych 21 masowych grobów, związanych z egzekucjami w Srebrenicy, 14 z nich było miejscem, gdzie zamordowano i pochowano ciała ofiar, a 7 grobów zidentyfikowano jako miejsca, do których po jakimś czasie zwłoki zostały przeniesione, aby ukryć miejsce popełnienia przestępstwa. Ustaleń tych dokonano dzięki badaniom odnalezionych naboju i łusek, badań palinologicznych i analiz chemicznych fragmentów ubrań⁵⁰. Również w sprawie *Karadžicia* i *Mladicia* opiniowanie z zakresu medycyny sądowej dotyczyło m.in. układu masowych grobów. Trybunał mógł dokonać ustaleń dotyczących skoordynowanych działań mających na celu ukrycie zwłok mężczyzn tak, aby utrudnić lub całkowicie uniemożliwić prowadzenie ewentualnych postępowań karnych⁵¹. Podkreślić należy, iż dowody naukowe zgromadzone i przeprowadzone we wskazanych wyżej postępowaniach przed MTKJ pomogły w ustaleniu tego, że:

- celem działań była konkretna grupa etniczna;
- zabójstwa i pochówki były systematyczne;
- wśród zabitych było wielu cywilów;
- podjęto widoczne próby ukrycia popełnionych przestępstw;
- do przeprowadzenia egzekucji i pochówków potrzebny był wysoki poziom współpracy⁵².

⁴⁹ Zob. szerzej A. Szpak, *Zbrodnie w Srebrenicy i Sarajewie przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym ds. Zbrodni w b. Jugosławii. Casus Ratko Mladicia*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 74 (2012), nr 4, s. 84 i nast.

⁵⁰ Por. K. Kremens, *Dowody osobowe...*, s. 243–244; zob. także M. Klinkner, *Forensic Science Expertise...*

⁵¹ Por. C. Fournet, *Forensic Evidence...*; M. Klinkner, *Karadžić's Guilty Verdict...*

⁵² Zob. M. Klinkner, *Scientific Evidence...*, s. 4688.

W procesie *Popowicia*⁵³ opinie biegłych przyczyniły się do udowodnienia zbrodni przeciwko ludzkości w związku z czystkami etnicznymi. Eksperti wskazywali, że zabici nie zginęli w walce, albowiem: nie byli ubrani w mundury wojskowe, byli w różnym wieku, niektórzy byli osobami niepełnosprawnymi, odnaleziono opaski na oczy i więzy do krępowania dłoni, a wiele ofiar zostało zabitych strzałem w tył głowy. W sprawie *Popowicia* MTKJ uznał dowody naukowe za wiarygodne w odniesieniu do ustalenia przyczyn śmierci przez opiniujących biegłych⁵⁴.

Na uwagę zasługuje sprawa *prokurator przeciwko Ntaganda*⁵⁵ rozpatrywana przez MTK. W procesie tym zostały wykorzystane dowody uzyskane dzięki przeprowadzonym ekshumacjom w Sayo i Kubu w Demokratycznej Republice Konga. W toku postępowania prezentowali swoje opinie biegli z zakresu wielu różnorodnych dyscyplin naukowych, takich jak: medycyna sądowa, archeologia sądowa, antropologia sądowa, badania DNA i patologia sądowa. Jak zaznaczył MTK, dowody naukowe dopuszczone we wskazanej sprawie nie zostały przedstawione jako jedyne i decydujące o winie, a Trybunał uznał je za dodatkowe potwierdzenie zgromadzonego materiału dowodowego. Stanowisko MTK wskazuje zatem na to, że dowody naukowe zebrane w sposób rzetelny i dopuszczone jako potwierdzające pozostały materiał zebrany w toku postępowania należy traktować jako wiarygodne i istotne⁵⁶.

Przywołać należy także wyrok wydany przez MTK w 2021 r. w sprawie *prokurator przeciwko Ongwen*⁵⁷. Izba Orzekająca uznała we wskazanej sprawie za dopuszczalne i wiarygodne badania DNA. Przeprowadzone przez biegłych dowody naukowe potwierdziły bowiem przypadki wymuszonych ciąż i wykazały ich związek z przemocą seksualną, wykorzystywaną jako broń wojenna. Dzięki wskazanym opiniom biegłych Dominic Ongwen został uznany za winnego zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości, polegających na wymuszanych ciążach⁵⁸.

Wnioski

W międzynarodowym postępowaniu karnym dowody naukowe, obok dowodów z zeznań świadków, wyjaśnień oskarżonego czy dowodów z dokumentów, stanowią

⁵³ Sprawa *Popović*, MTKJ, 10.06.2010, IT-05-88-T.

⁵⁴ Por. M. Klinkner, *Scientific Evidence...*, s. 4688–4689.

⁵⁵ *The Prosecutor v. Ntaganda*, MTK, 8.07.2019, ICC- 01/04-02/06-2359 08-07-2019, pkt 276.

⁵⁶ Zob. C. Fournet, *Forensic Evidence...*, s. 13–14.

⁵⁷ *The Prosecutor v. Ongwen*, MTK, 4.02.2021, ICC- 02/04-01/15-1762-RED 04-02-2021.

⁵⁸ Zob. szerzej C. Fournet, *Forensic Evidence...*, s. 14 i nast.

znaczącą część materiału dowodowego. Wykorzystywane są umiejętności ekspertów z różnych obszarów opiniowania, a dorobek orzecznicy międzynarodowych trybunałów potwierdza, że opinie biegłych często stanowią fundament materiału dowodowego i są wręcz nieodzowne do ustalenia prawdy.

Niewątpliwie sprawne gromadzenie kluczowych dowodów, w tym wykonywanie specjalistycznych badań przez zespoły biegłych, jest potrzebne do rzetelnego osądzenia sprawców zbrodni prawa międzynarodowego. Praktyka opiniowania przed międzynarodowymi trybunałami karnymi wskazuje, że dowody naukowe były dopuszczane w procesie głównie po to, aby móc udowodnić zbrodnie ludobójstwa, zbrodnie przeciwko ludzkości oraz zbrodnie wojenne. Sądy uznały, że opinie biegłych mogą również skutecznie wpływać na potwierdzenie zarzutów dotyczących zbrodni, które polegały na wymuszanych ciężarach (sprawa *Ongwena*), czy zarzutów związanych z werbowaniem dzieci jako żołnierzy (sprawa *Lubango*).

Z uwagi na stopień skomplikowania prowadzonych przed trybunałami postępowań wartość opinii biegłego należy zawsze rozpatrywać w konkretnym procesie karnym. Rolą sądu orzekającego jest zatem zdecydowanie co do obiektywizmu i bezstronności eksperta, jak również co do wiarygodności oraz poprawności metodologii naukowej wydanej opinii. Organ procesowy musi zatem zdecydować, które opinie biegłych uznaje za wiarygodne i naukowo uzasadnione.

Bibliografia

Akty normatywne międzynarodowe

Międzynarodowy Trybunał Karny do Ścigania Osób Odpowiedzialnych za Poważne Naruszenia Międzynarodowego Prawa Humanitarnego Popelnione na Terytorium byłej Jugosławii, 22.2.1993, UN Doc. S.C. Res 808.

Statute of the International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 (International Tribunal for the Former Yugoslavia), Adopted by Security Council resolution 827 (1993) of 25 May 1993 [Statut Międzynarodowego Trybunału do Ścigania Osób Odpowiedzialnych za Poważne Naruszenia Międzynarodowego Prawa Humanitarnego Popelnione na Terytorium byłej Jugosławii od 1991 r. (Międzynarodowy Trybunał do spraw byłej Jugosławii), przyjęty dnia 25 maja 1997 r. Rezolucją Rady Bezpieczeństwa ONZ 827 z późn. zmianami – tekst jednolity].

Międzynarodowy Trybunał Karny do Ścigania Osób Odpowiedzialnych za Ludobójstwo i inne Poważne Naruszenia Międzynarodowego Prawa Humanitarnego Popelnione na Terytorium Rwandy oraz Obywateli Rwandy Odpowiedzialnych za Ludobójstwo i inne takie Naruszenia Popelnione na Terytorium Sąsiednich Państw, 8.11.1994, UN Doc. S.C. Res 955.

Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., Dz. U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708.

Rules of Procedure and Evidence. Official documents of the International Criminal Court, IT/32/Rev.50. Regulations of the Court (as amended on 12 November 2018), International Criminal Court, ICC-BD/01-05-16.

Orzecznictwo

Sprawa *Delalić*, MTKJ, 16.11.1998, IT-96-21-T.

Sprawa *Krstić*, MTKJ, 2.08.2001, IT-98-33-T.

Sprawa *Karadžić*, MTKJ, 19.10.2009, IT-95-5/18.

Sprawa *Popović*, MTKJ, 10.06.2010, IT-05-88-T.

Sprawa *Mladić*, MTKJ, 16.12.2011, IT-09-92-T.

Sprawa *Akayesu*, Decision on a Defence Motion for the Appearance of an Accused as an Expert Witness MTKR, 9.03.1998, ICTR-96-4-T.

Sprawa *Bagosora*, MTKR, 17.03.1998, ICTR-96-7-T.

Sprawa *Simba*, MTKR, 13.12.2005, ICTR-01-76-T.

The Prosecutor v. Lubanga, Decision on the procedures to be adopted for instructing expert witnesses, 10.12.2007, MTK, ICC-01/04-01/06-1069.

The Prosecutor v. Lubanga, Decision on the admissibility of four documents, MTK, 13.06.2008, ICC-01/04-01/06.

The Prosecutor v. Lubanga, MTK, 14.03.2012, ICC-01/04-01/06-2842.

The Prosecutor v. Ntaganda, MTK, 8.07.2019, ICC-01/04-02/06-2359.

The Prosecutor v. Ongwen, MTK, 4.02.2021, ICC-02/04-01/15-1762-RED.

Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals, Supreme Court of the United States, 28.06.1993, 509 US 579.

Literatura

Bělohávek A.J., Hótová R., *Biegli w środowisku międzynarodowym w postępowaniu: sądowym, cywilnym i karnym oraz arbitrażowym, a także w sporach inwestycyjnych*, Warszawa 2011.

Champod Ch., Vuille J., *Scientific Evidence in Europe – Admissibility, Evaluation and Equality of Arms*, „International Commentary on Evidence” 9 (2011), nr 1.

Dzierżanowska J., Studzińska J., *Biegli w postępowaniu sądowym cywilnym i karnym. Praktyczne omówienie regulacji z orzecznictwem*, Warszawa 2019.

Fournet C., *Forensic Evidence. International Criminal Courts and Tribunals*, University of Exeter 2022.

Fournet C., *Forensic Truth? Scientific Evidence in International Criminal Justice*, „Humanity Journal” 2017.

Gaberle A., *Dowody w sądowym procesie karnym. Teoria i praktyka*, Kraków 2010.

Girdwoyń P., *Nowe metody identyfikacji w praktyce sądowej*, „Jurisprudencja” 66 (2005).

Girdwoyń P., *Opinia biegłego w sprawach karnych w europejskim systemie prawnym. Perspektywy harmonizacji*, Warszawa 2011.

- Gruza E., Goc M., Moszczyński J., *Kryminalistyka, czyli o współczesnych metodach dowodzenia przestępstw*, LEX/el 2020.
- Hofmański P., Kuczyńska H., *Międzynarodowe prawo karne*, LEX/el 2020.
- Kaluzhna O., Shunevych K., *Evidence in the International Criminal Court – the Role of Forensic Experts. The Ukrainian Context*, „Access to Justice in Eastern Europe” 2022, nr 4–2.
- Karczmarzka D., *Dowód naukowy*, w: *Prawo dowodowe. Zarys wykładu*, red. R. Kmiecik, Warszawa 2008.
- Klinkner M., *Forensic Science Expertise for International Criminal Proceedings. An Old Problem, a New Context and a Pragmatic Resolution*, „The International Journal of Evidence & Proof” 2009, nr 13.
- Klinkner M., *Karadžić’s Guilty Verdict and Forensic Evidence from Bosnia’s Mass Graves*, „Science and Justice” 2016, nr 56(6).
- Klinkner M., *Proving Genocide? Forensic Expertise and the ICTY*, „Journal of International Criminal Justice” 6 (2008), nr 3.
- Klinkner M., *Scientific Evidence Before International Criminal Tribunals*, w: *Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*, red. G. Bruinsma, D. Weisburd, New York 2013.
- Kremens K., *Dowody osobowe w międzynarodowym postępowaniu karnym*, Toruń 2010.
- Kuczyńska H., *Prawo dowodowe w postępowaniu przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym*, w: *System prawa karnego procesowego*, t. 8. *Dowody*, cz. 2, red. J. Skorupka, LEX/el. 2019.
- Płachta P., *Międzynarodowy Trybunał Karny*, t. 1, Zakamycze 2004.
- Szpak A., *Zbrodnie w Srebrenicy i Sarajewie przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym ds. Zbrodni w b. Jugosławii. Casus Ratko Mladicia*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 74 (2012), nr 4.
- Tomaszewski T., *Dowód z opinii biegłego w procesie karnym*, Kraków 1998.
- Wójcikiewicz J., *Dowód naukowy w procesie sądowym*, Kraków 2000.

Netografia

- <http://hdl.handle.net/10871/128715>
- <https://humanityjournal.org/blog/forensic-truth/>
- https://www.academia.edu/8284439/Identifying_and_Enhancing_Forensic_Science_Skills_in_the_Investigation_and_Prosecution_of_War_Criminals_within_International_Proceedings
- <https://www.icc-cpi.int/about/the-court>
- <https://www.icc-cpi.int/get-involved/experts>
- https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Rules_procedure_evidence/IT032Rev50_en.pdf
- <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/statute-international-tribunal-prosecution-persons-responsible>

Przebieg postępowania dowodowego przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym

Wprowadzenie

Międzynarodowy Trybunał Karny (dalej: MTK) jest pierwszym stałym sądem karnym powołanym w dniu 17 lipca 1998 r. na mocy porozumienia międzynarodowego do ścigania najpoważniejszych zbrodni wagi międzynarodowej: zbrodni ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości, zbrodni wojennych oraz zbrodni agresji¹. Postępowanie karne przed MTK opiera się na Statucie Rzymskim, który jest umową międzynarodową i został podpisany w Rzymie w dniu 7 lipca 1998 r.² w efekcie Konferencji dyplomatycznej, która odbyła się w dniach

---

¹ Międzynarodowy Trybunał Karny (ang. International Criminal Court, ICC) jest pierwszą stałą międzynarodową instytucją sądową zajmującą się odpowiedzialnością nie państw, lecz jednostek za zbrodnie prawa międzynarodowego. Oficjalna strona internetowa MTK: <https://www.icc-cpi.int/about/the-court> (dostęp: 27.06.2024).

² Po doświadczeniu przez ludność byłej Jugosławii i Rwandy oraz przez społeczność międzynarodową okrucieństw wojen w tych państwach, a także w sprzyjającym klimacie politycznym dnia 17 lipca 1998 r. w Rzymie przyjęto Statut Rzymski Międzynarodowego Trybunału Karnego (Rome Statute of the International Criminal Court, UN Doc. A/CONF.183/9). Statut wszedł w życie po ratyfikowaniu go przez 60. państwo w dniu 1 lipca 2002 r. Obecnie stronami Statutu Rzymskiego są 123 państwa, w tym Polska, natomiast nie ratyfikowały go Stany Zjednoczone, które przez pierwsze lata funkcjonowania MTK znajdowały się w silnej opozycji wobec niego. Przejawiało się to m.in. w zawieraniu przez to państwo umów dwustronnych, które miały na celu wyłączenie obywateli amerykańskich spod możliwej jurysdykcji Trybunału. Należy jednak podkreślić, że w ciągu ostatnich lat nastąpiła zmiana w podejściu Stanów Zjednoczonych do MTK. Por. A. Szpak, *Proliferacja trybunałów międzynarodowych oraz jej pozytywne i negatywne strony (ze szczególnym uwzględnieniem międzynarodowych trybunałów karnych)*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2011, nr 11, s. 49–50. Wersja polska: Rzymski Statut Międzynarodowego

15 czerwca – 17 lipca 1998 r. Statut Rzymski przewiduje bardzo szczegółowe rozwiązania zagadnień procesowych (art. 53–85). Pomimo tej szczegółowości jego postanowienia uzupełniają Reguły Procesowe i Dowodowe³ (reguły 63–225). Przepisy procesowe regulujące postępowanie przed MTK są zatem bardzo rozbudowane i w sposób dokładny określają model postępowania przed Trybunałem, jego zasady i szczególną pozycję uczestników. Należy zaznaczyć, że system procesowy przyjęty przez MTK jest oryginalnym połączeniem reguł wywodzących się z dwóch porządków prawnych: z systemu *common law* oraz systemu kontynentalnego *civil law*. Przepisy postępowania przed MTK nie są tylko powtórzeniem tych reguł, ale często stanowią ich twórcze rozwinięcie, w wielu miejscach wprowadzając do prawa międzynarodowego instytucje dotąd nieznanne.

1. Rozwój postępowania dowodowego przed międzynarodowymi trybunałami karnymi

Postępowanie dowodowe przed międzynarodowymi trybunałami karnymi stanowi istotny element międzynarodowego systemu sprawiedliwości karnej. Jego rozwój jest nierozzerwalnie związany z powstaniem i ewolucją trybunałów oraz potrzebą zapewnienia sprawiedliwego procesu w kontekście najpoważniejszych zbrodni międzynarodowych. Postępowanie dowodowe przed międzynarodowymi trybunałami karnymi zostało uregulowane z uwzględnieniem szczególnych potrzeb każdego z nich. Regulacje w tym zakresie zamieszczone zostały w aktach prawnych powołujących trybunały do życia lub w innych dalszych aktach prawnych przyjętych dla trybunałów już funkcjonujących.

1.1. Postępowanie dowodowe przed Międzynarodowymi Trybunałami Wojskowymi w Norymberdze i Tokio

Postępowanie dowodowe przed międzynarodowymi trybunałami karnymi ma swoje korzenie w procesach norymberskich, które odbyły się po II wojnie światowej oraz w równoległe toczących się procesach tokijskich. Funkcjonowanie Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze (dalej: Trybunał

Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., Dz. U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708 (dalej: Statut Rzymski).

³ Rules of Procedure and Evidence. Official documents of the International Criminal Court, ICC-PIDS-LT-02-002/13 (Reguły Procesowe i Dowodowe, dalej: RPiD).

w Norymberdze)⁴ oraz Międzynarodowego Trybunału Wojskowego dla Dalekiego Wschodu (dalej: Trybunał w Tokio)⁵ wywarło więc duży wpływ na kształtowanie się modelu postępowania dowodowego przed trybunałami *ad hoc* i przed MTK.

Twórcy trybunałów wojskowych w Norymberdze i Tokio musieli ustanowić prawo dowodowe w taki sposób, aby przez przedstawicieli różnych tradycji prawnych zostało ono uznane za rzetelne i efektywne. Ze względu na to, że różne tradycje prawne miały odmienne podejście do prawa dowodowego w zakresie dopuszczalności dowodów, jak i stosowanych zasad postępowania dowodowego przed Trybunałem w Norymberdze przyjęto procedurę niesformalizowaną, która pozwalała na dopuszczenie każdego dowodu, który mógłby mieć znaczenie dla sprawy⁶. Zasady prawa dowodowego przed Trybunałem w Norymberdze regulował art. XIX oraz art. XX Karty Międzynarodowego Trybunału Wojskowego. Artykuł XIX porozumienia londyńskiego stanowi, że: „Trybunał nie będzie związany formalistyką postępowania dowodowego. Powinien on przyjąć i stosować procedurę jak najbardziej sprawną oraz nieformalistyczną, a także powinien dopuścić każdy dowód, skoro uzna, że ma on znaczenie dla sprawy”. Artykuł XX określił: „Trybunał ma prawo żądać zapoznania się z istotą każdego dowodu, zanim zostanie on złożony, a to w tym celu, żeby móc orzec o jego związku ze sprawą”. Nie istniało zatem ograniczenie co do rodzaju przedstawianych dowodów, nie przewidziano także żadnych zakazów dowodowych. Podobnie Trybunał w Tokio dopuszczał wszystkie dowody mające istotne znaczenie dla sprawy i nie był związany regulami dowodowymi. Jednak największe problemy powodowało uzyskiwanie dowodów, ponieważ trybunały nie miały żadnych praktycznych możliwości zdobycia dowodu znajdującego się poza terytorium okupowanym lub terytorium państw sprzymierzonych⁷.

---

⁴ Trybunał w Norymberdze został powołany na mocy porozumienia w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej, podpisanego w Londynie dnia 8 sierpnia 1945 r., Dz. U. z 1947 r. Nr 63, poz. 367 (dalej: porozumienie londyńskie).

⁵ Wzorując się na Statucie Norymberskim, powołano Statut Międzynarodowego Trybunału Wojskowego dla Dalekiego Wschodu, a na jego mocy dnia 19 stycznia 1946 r. powołano Trybunał w Tokio, który w latach 1946–1948 przeprowadził rozprawę przeciwko 28 byłym przywódcom japońskim. Por. P. Hofmański, H. Kuczyńska, *Międzynarodowe prawo karne*, Warszawa 2020, s. 23.

⁶ Ibidem, s. 186. Zob. także F. Ryszka, *Norymberga prehistoria i ciąg dalszy*, Warszawa 1982, s. 167–189; M. Biddiss, *Dziedzictwo procesu norymberskiego z perspektywy historii*, przekł. R. Witkowski, Poznań 2003, s. 10.

⁷ Zob. P. Hofmański, H. Kuczyńska, *Międzynarodowe prawo karne...*, s. 186.

1.2. Postępowanie dowodowe przed międzynarodowymi trybunałami karnymi *ad hoc*

Z doświadczenia trybunałów wojskowych korzystały międzynarodowe trybunały karne, zwane trybunałami *ad hoc*: Międzynarodowy Trybunał Karny do spraw byłej Jugosławii (dalej: MTKJ)⁸ i Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy (dalej: MTKR)⁹. W czasie procesów toczących się przed MTKJ i MTKR sprawdzano skuteczność przyjętych instytucji procesowych. Postępowanie przed trybunałami toczyło się na podstawie statutów¹⁰, które mają bardzo podobną treść, a także na podstawie RPiD¹¹, które w tej samej treści zostały przyjęte dla obu trybunałów *ad hoc*. Reguły Procesowe i Dowodowe MTKJ i MTKR mogły kształtować sami sędziowie (większością głosów na Zgromadzeniu Sędziów), dzięki czemu mieli możliwość zastosowania rozwiązań najbardziej adekwatnych do zadań postawionych przed trybunałami. Dzięki kompetencji sędziów do kształtowania przepisów RPiD, pierwotnie przyjęte w takiej samej treści, mogły na dalszych etapach postępowania rozwijać się niezależnie¹².

⁸ Międzynarodowy Trybunał Karny do Ścigania Osób Odpowiedzialnych za Poważne Naruszenia Międzynarodowego Prawa Humanitarnego Popelnione na Terytorium byłej Jugosławii, 22.2.1993, UN Doc. S.C. Res 808.

⁹ Międzynarodowy Trybunał Karny do Ścigania Osób Odpowiedzialnych za Ludobójstwo i inne Poważne Naruszenia Międzynarodowego Prawa Humanitarnego Popelnione na Terytorium Rwandy oraz Obywateli Rwandy Odpowiedzialnych za Ludobójstwo i inne takie Naruszenia Popelnione na Terytorium Sąsiednich Państw, 8.11.1994, UN Doc. S.C. Res 955.

¹⁰ Pełna nazwa statutów brzmi: Statut Międzynarodowego Trybunału dla Ścigania Osób Odpowiedzialnych za Poważne Naruszenia Międzynarodowego Prawa Humanitarnego Popelnione na Terytorium byłej Jugosławii od 1991 r. (dalej: Statut MTKJ), <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/statute-international-tribunal-prosecution-persons-responsible> (dostęp: 26.06.2024); Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego do Ścigania Osób Odpowiedzialnych za Ludobójstwo i inne Poważne Naruszenia Międzynarodowego Prawa Humanitarnego Popelnione na Terytorium Rwandy oraz Obywateli Rwandy Odpowiedzialnych za Ludobójstwo i inne takie Naruszenia Popelnione na Terytorium Sąsiednich Państw w okresie od 1 stycznia 1994 r. do 31 grudnia 1994 r. (dalej: Statut MTKR), <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/statute-international-criminal-tribunal-prosecution-persons> (dostęp: 26.06.2024).

¹¹ Art. 15 Statutu MTKJ oraz art. 14 Statutu MTKR. Art. 15 Statutu MTKJ brzmi: „Sędziowie Międzynarodowego Trybunału przyjmują przepisy proceduralne i dowodowe dotyczące prowadzenia postępowania przygotowawczego, rozpraw i odwołań, dopuszczania dowodów, ochrony ofiar i świadków oraz innych stosownych kwestii” (<https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/miedzynarodowy-trybunal-karny-dla-bylej-jugoslawii> (dostęp: 26.06.2024)).

¹² Zob. także H. Kuczyńska, *Prawo dowodowe w postępowaniu przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym*, w: *System prawa karnego procesowego*, t. 8. *Dowody*, cz. 2, red. J. Skorupka, Warszawa 2019, s. 1695 i nast.

Statut MTKJ i Statut MTKR nie regulują prawa dowodowego, wyjątek stanowią dwa przepisy, które dotyczą postępowania sądowego, tj. art. 20 i 21 Statutu MTKJ. Artykuł 20 ust. 3 Statutu MTKJ stanowi: „Izba Orzekająca zapozna się z aktem oskarżenia, upewni się, że prawa oskarżonego są respektowane, oraz że oskarżony rozumie akt oskarżenia i poinstruuje go o możliwości przyznania lub nieprzyznania się do winy. Następnie Izba Orzekająca określi termin rozprawy”. Z powyższego przepisu wynika, że po odczytaniu aktu oskarżenia przez Izbę Orzekającą oskarżony ma możliwość wypowiedzenia się w kwestii swojej winy. Ze Statutu wynikają także prawa oskarżonego do prowadzenia przesłuchania świadków zarówno wezwanych przez siebie, jak i świadków oskarżenia, na tych samych zasadach, bowiem art. 21 ust. 4 lit. e Statutu MTKJ mówi, że:

Przy rozstrzygnięciu zarzutów w oparciu o niniejszy Statut, oskarżonemu będą przyśługiwać, na zasadzie pełnej równości, co najmniej następujące gwarancje: [...]
e) do przesłuchania, lub spowodowania przesłuchania, świadków oskarżenia oraz do zapewnienia obecności i przesłuchani świadków obrony na tych samych warunkach co świadków oskarżenia¹³.

Trybunały MTKJ i MTKR stanowiły podstawowe forum rozwoju międzynarodowego prawa karnego proceduralnego do momentu utworzenia MTK. Postępowanie przed trybunałami *ad hoc* zostało oparte na rozwiązaniach przyjętych w tradycji *common law*, które cechuje ścisła kontradiktoryjność. Kontradiktoryjny model procedury w czystej postaci nie wynika jednak ze statutów tych trybunałów, co oznacza, iż nie nastąpiło formalne przypisanie tego systemu do procesu anglosaskiego. Model rozprawy o „zacięciu kontradiktoryjnym” zapisany jest w RPiD, które właśnie w sposób szczegółowy regulują postępowanie przed MTKJ i MTKR. Należy jednak podkreślić, że choć w początkowym okresie istnienia trybunałów opierały się one na rozwiązaniach systemu *common law*, to wraz z poszukiwaniem równowagi między szybkością i skutecznością ścigania a rzetelnością procesu zaczęto coraz częściej stosować rozwiązania procesowe znane z państw kontynentalnych. Sędziowie trybunałów *ad hoc* uznali, że proces ściśle kontradiktoryjny nie jest odpowiedni do realizacji zadań stojących przed trybunałami międzynarodowymi, nie jest także dostosowany do specyficznych uwarunkowań ich pracy. Prowadzenie rozprawy zgodnie z założeniami ścisłej kontradiktoryjności stało w opozycji do głównego celu międzynarodowego wymiaru sprawiedliwości, którym było ustalenie „prawdy historycznej”, czyli rzeczywistego

¹³ Por. H. Kuczyńska, *Prawo dowodowe...*, s. 1696.

przebiegu wydarzeń. Istota procesu przed trybunałami *ad hoc* i jego założenia były inne niż w procesie anglosaskim i dalsze kształtowanie procedury w sposób ściśle kontradiktoryjny mogło w konsekwencji prowadzić do paraliżu organów wymiaru sprawiedliwości międzynarodowej i powodować zmniejszenie jej efektywności.

W wyniku poszukiwania modelu postępowania najbardziej odpowiadającego specyfice pracy trybunałów *ad hoc* model kontradiktoryjności uległ ewolucji, adaptując kolejne elementy procesu kontynentalnego i modelu kontradiktoryjności ograniczonej¹⁴. Ważną zmianą były szerokie odstępstwa od zasady bezpośredniości – specyficzny charakter spraw, którymi zajmowały się trybunały *ad hoc*, powodował, że niemożliwe było kategoryczne trzymanie się tej zasady. W pierwszym okresie działalności MTKJ postępowania trwały zbyt długo, a w czasie każdego postępowania sądowego należało przesłuchać setki świadków, ponieważ ich zeznania nie mogły być zastąpione przez żaden inny dowód, co prowadziło do dopuszczenia możliwości zastosowania odstępstw od zasady bezpośredniości i w efekcie do zmiany reguł prezentowania dowodów na rozprawie. W następstwie tych zmian na podstawie reguły 89(F) RPiD MTKJ wprowadzono możliwość przedstawienia zeznań w formie pisemnej, jeśli służyło to interesom wymiaru sprawiedliwości, zezwolono także na składanie zeznań przy użyciu urządzeń technicznych (za pomocą łącza wideo) na wniosek strony lub z urzędu, jeśli było to zgodne z interesem wymiaru sprawiedliwości (reguła 81 bis RPiD MTKJ). Kolejną zmianą było dopuszczenie dowodu ze świadka ze słyszenia (*hearsay evidence*) pod warunkiem, że zeznania takie są wiarygodne i mają znaczenie dla sprawy. Rozwiązania powyższe wprowadzone przez sędziów przyczyniły się ostatecznie do przyspieszenia i usprawnienia postępowania dowodowego¹⁵.

1.3. Kształtowanie się modelu postępowania dowodowego przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym

Obecny kształt postępowania przed MTK, który został powołany jako instytucja stała, jest wynikiem kompromisu pomiędzy różnymi tradycjami prawnymi oraz hybrydowością rozwiązań. Postępowanie przed MTK z pewnością nie może zostać określone jako kontradiktoryjne w czystej postaci, znane z systemów *common law*, ponieważ cechuje je większy wpływ systemu kontynentalnego. W czasie tworzenia rozwiązań proceduralnych starano się zachować równowagę między prawami stron w postępowaniu a jego efektywnością i sprawnością, dzięki użyciu elementów

¹⁴ Zob. eadem, *Model kontradiktoryjności w postępowaniu przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym*, „Państwo i Prawo” 2014, nr 10, s. 55–56.

¹⁵ Zob. eadem, *Prawo dowodowe...*, s. 1696–1698.

pochodzących z różnych systemów prawnych, dlatego nie trzymano się założeń określonego systemu prawnego. Poszczególne elementy postępowania i instytucje procesowe nabyte z różnych systemów prawnych utraciły stopniowo zakorzenienie w tych systemach, stając się elementami modelu procedury karnej *sui generis*¹⁶. Należy podkreślić, że postępowanie sądowe przed MTK jest całkowicie różne od postępowania stosowanego przed trybunałami *ad hoc*, a także od systemów prawa krajowego. Rodzaje dowodów, przebieg postępowania dowodowego oraz reguły dopuszczalności dowodów są właściwe tylko dla MTK¹⁷.

Statut Rzymski, który został wynegocjowany przez 160 państw, zawiera jednak wiele przepisów stanowiących odzwierciedlenie podstawowych aspektów prawa Stanów Zjednoczonych¹⁸. Należy zaznaczyć, że na etapie przygotowywania treści Statutu Rzymskiego (podobnie jak w przypadku ustalania regulacji dotyczących MTKJ) wyrażane były opinie dotyczące takiego ukształtowania procedury karnej, aby w sposób skuteczny dążyła ona do ustalenia podstawy prawnej wyroku zgodnej z rzeczywistością. Choć w Statucie Rzymskim znajdują się liczne przepisy ukształtowane na wzór przepisów obowiązujących w systemie *common law*, to jednak w zakresie dotyczącym dokonania ustaleń faktycznych zgodnych z rzeczywistością przepisy Statusu Rzymskiego zawierają liczne unormowania zaczerpnięte z systemu *civil law*. Dokonanie prawdziwych ustaleń faktycznych stanowi bardzo ważny cel postępowania toczącego się przed MTK, co znalazło swój wyraz w przepisach Statutu Rzymskiego, w którym ustawodawca wyraźnie wskazał na podejmowanie działań ukierunkowanych na osiągnięcie prawdy. Tak istotne przywiązanie wagi do prawdziwego materialnie ustalenia przebiegu zdarzenia związane jest z faktem, że sprawy rozpatrywane przez MTK dotyczą najpoważniejszych zbrodni: zbrodni ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości, zbrodni wojennej oraz zbrodni agresji¹⁹, oraz wynika to z funkcji, jaką mają do spełnienia w tym zakresie przepisy postępowania przed MTK²⁰. Trybunał posiada jurysdykcję w odniesieniu do sprawców najcięższych zbrodni popełnionych po dniu 1 lipca 2002 r., którzy w chwili czynu mieli ukończony 18. rok życia. Jurysdykcja obejmuje zakresem terytorialnym wszystkie państwa-strony Statutu Rzymskiego raz inne państwa,

¹⁶ Zob. eadem, *Model kontrydiktoryjności...*, s. 56–57.

¹⁷ Zob. P. Hofmański, H. Kuczyńska, *Międzynarodowe prawo karne...*, s. 187.

¹⁸ Zob. A. Usacka, *Building the International Criminal Court*, „Global Business and Development Law Journal” 23 (2011), nr 2, s. 230.

¹⁹ Jurysdykcję przedmiotową MTK określa art. 5 Statutu Rzymskiego.

²⁰ Zob. J. Jodłowski, *Zasada prawdy materialnej w postępowaniu karnym*, Warszawa 2015, s. 223, 226.

które uznają jurysdykcję MTK w zakresie konkretnej sprawy karnej²¹. Obecnie Trybunał jest kluczowym elementem międzynarodowego systemu sprawiedliwości w sprawach karnych²².

Statut Rzymski oraz uzupełniające jego postanowienia RPiD nie zawierają wyczerpującego wyliczenia kategorii dowodów wykorzystywanych w postępowaniu przed MTK, nie precyzują także w jakiej kolejności mają być przedstawiane dowody w trakcie rozprawy. Zgodnie z art. 69 ust. 3 Statutu Rzymskiego²³ strony mogą przedstawić wszystkie dowody mające znaczenie dla sprawy. Związane jest to przede wszystkim z aktywizacją roli sędziego jako organu zarządzającego przebiegiem postępowania dowodowego. Artykuł 64 ust. 8 lit. b Statutu Rzymskiego²⁴ stanowi, że w czasie rozprawy przewodniczący składu orzekającego może dawać wskazówki co do prowadzenia postępowania, w tym wskazówki mające na celu zapewnienie, że postępowanie jest prowadzone w sposób rzetelny i bezstronny. Natomiast na podstawie przepisów zawartych w RPiD stosowane są trzy sposoby uregulowania przebiegu postępowania dowodowego. Po pierwsze, sędzia przewodniczący może ustanowić dowolny tok procedury, zależny od potrzeb i właściwości danej sprawy, może także w razie potrzeby określić porządek przedstawiania dowodów oraz warunki, na jakich mają one być przedstawione. Po drugie, strony same mogą zawrzeć porozumienie co do kolejności prezentacji dowodów. Ostatecznie, w sytuacji gdy strony nie dojdą do porozumienia co do kolejności przedstawiania dowodów, sędzia przewodniczący określa porządek postępowania²⁵.

Powstanie międzynarodowych trybunałów karnych: trybunałów typu „norymberskiego” trybunałów *ad hoc*, a zwłaszcza stałego MTK spowodowało, że w prawie międzynarodowym nastąpiła dynamiczna i twórcza ewolucja w zakresie

²¹ Por. P. Wiliński, J. Izydorczyk, *Postępowanie przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym*, „Państwo i Prawo” 2005, nr 5, s. 65.

²² Zob. P. Wiliński, *Skuteczność Międzynarodowego Trybunału Karnego z perspektywy zewnętrznej*, w: *Międzynarodowy Trybunał Karny: Humboldt Kolleg Międzynarodowy Trybunał Karny. Teoria, praktyka, wyzwania*, red. A. Górski, Warszawa 2017, s. 73.

²³ Art. 69 ust. 3 Statutu Rzymskiego mówi: „Strony mogą przedstawiać dowody mające znaczenie dla sprawy, zgodnie z artykułem 64. Trybunał jest władny domagać się przedstawienia wszystkich dowodów, które uznaje za konieczne dla ustalenia prawdy”.

²⁴ Art. 64 ust. 8 lit. b Statutu Rzymskiego stanowi: „W czasie rozprawy przewodniczący składu orzekającego może dawać wskazówki co do prowadzenia postępowania, w tym wskazówki mające na celu zapewnienie, że postępowanie jest prowadzone w sposób rzetelny i bezstronny. Z zastrzeżeniem wskazówek wydanych przez przewodniczącego składu orzekającego, strony mogą przedstawiać dowody zgodnie z postanowieniami niniejszego statutu”.

²⁵ Reguła 122 RPiD. Zob. H. Kuczyńska, *Model kontrydiktoryjności...*, s. 60.

międzynarodowego prawa materialnego i procesu karnego. Utworzenie trybunałów stało się możliwe dzięki współpracy międzynarodowej oraz szerokiemu porozumieniu przedstawicieli różnych systemów prawnych. Statuty międzynarodowych sądów karnych są szczególnym i dotąd nieznanym połączeniem dwóch odrębnych systemów prawnych – systemu *common law* i systemu kontynentalnego (zwanego też *civil law system*).

2. Podstawowe założenia postępowania dowodowego przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym

Główne założenia postępowania dowodowego przed MTK związane są z rolą, jaką Trybunał odgrywa na arenie międzynarodowej. Podstawowym celem postępowania jest przede wszystkim ustalenie prawdy materialnej. Obowiązek powyższy wywiera bezpośredni wpływ na strukturę całego procesu i ściśle powiązany jest z drugim celem postępowania, a mianowicie zasadą aktywnego udziału sędziego w postępowaniu dowodowym. Trzecią charakterystyczną cechą postępowania stanowi wprowadzanie przez strony dowodów do procesu.

2.1. Ustalenie prawdy materialnej

Podstawowym celem postępowania dowodowego przed MTK jest ustalenie prawdy materialnej, obowiązek ten wynika z roli, którą odgrywa Trybunał. Jego zadaniem jest wyjaśnienie przebiegu wydarzeń prowadzących do popełnienia zbrodni prawa międzynarodowego, tła oraz przyczyn popełnionych zbrodni. Przyjęcie takiego celu procesu determinowało jednocześnie konieczność znalezienia właściwego do tego zadania stylu procesowego. Obowiązek dojścia do prawdy materialnej wywiera bezpośredni wpływ na strukturę całego postępowania przed MTK, stanowi konsekwencję przyjęcia modelu procesu właściwego dla państw systemów kontynentalnych²⁶. W krajach kultury *civil law* postępowanie karne ukierunkowane jest na odtworzenie rzeczywistego przebiegu ocenianego zdarzenia, a w następstwie tego prawidłowe zastosowanie norm prawa karnego materialnego. Ustalenie prawdziwego materialnie przebiegu ocenianego zdarzenia stanowi jeden z priorytetowych celów postępowania, umożliwiającą realizację sprawiedliwości materialnej²⁷.

²⁶ Zob. H. Kuczyńska, *Prawo dowodowe...*, s. 1739.

²⁷ Odmienne ukształtowanie procedur karnych w modelu angloamerykańskim oraz w systemie *civil law* pociąga za sobą istotną różnicę w zakresie miejsca i roli zasady prawdy materialnej.

Zasada prawdy materialnej nie została zdefiniowana w Statucie Rzymskim, natomiast Statut powołuje się na nią w dwóch artykułach. Dokonując analizy przepisów w kontekście realizacji zasady prawdy materialnej, jako pierwszy należy przywołać art. 69 ust. 3 Statutu Rzymskiego, który stanowi: „Strony mogą przedstawiać dowody mające znaczenie dla sprawy, zgodnie z artykułem 64. Trybunał jest władny domagać się przedstawienia wszystkich dowodów, które uznaje za konieczne dla ustalenia prawdy”. Z brzmienia tej regulacji wywodzi się wniosek, że sąd zobowiązany jest opierać swoje orzeczenie nie na formalnej prawdzie, która wynika ze sporu i inicjatywy stron, ale na prawdzie materialnej (obiektywnej)²⁸. Obowiązek dojścia do prawdy materialnej został zatem powiązany z zasadą aktywnego udziału sędziego w postępowaniu dowodowym. Sędzia ma również obowiązek sporządzenia uzasadnienia swojego rozstrzygnięcia²⁹. Niewątpliwie art. 69 ust. 3 Statutu Rzymskiego wskazuje, iż dokonanie ustaleń faktycznych zgodnych z rzeczywistością stanowiło istotny cel prowadzonego postępowania. Wymaga jednocześnie podkreślenia, że treść tego przepisu co do zasady pozostaje w sprzeczności z regulacjami obowiązującymi w procedurach karnych systemu *common law*, które tylko w wyjątkowych przypadkach przewidują aktywność sądu orzekającego na etapie toczącego się postępowania dowodowego³⁰.

Artykuł 54 ust. 1 lit. a Statutu Rzymskiego zawiera natomiast pojęcie „prawda materialna”, które występuje w Statucie tylko raz i odnosi się do procesowej roli oskarżyciela:

Prokurator jest zobowiązany: (a) celem ustalenia prawdy materialnej rozszerzyć zakres postępowania przygotowawczego w celu objęcia nim wszystkich faktów i dowodów niezbędnych dla wyjaśnienia kwestii odpowiedzialności karnej na podstawie niniejszego statutu i w ramach tego uwzględnić okoliczności przemawiające zarówno na korzyść, jak i na niekorzyść oskarżonego.

Regulacja zawarta w Statucie Rzymskim, nakładająca na oskarżyciela obowiązek zbierania i ujawniania dowodów przemawiających zarówno na niekorzyść, jak i na korzyść oskarżonego, zdaje się stanowić istotne odstępstwo od reguł przyjmowanych na gruncie angloamerykańskiego systemu prawnego. Rola prokuratora

---

W systemie *common law* zasada prawdy materialnej jest deprecjonowana. Zob. J. Jodłowski, *Zasada prawdy materialnej...*, s. 221.

²⁸ Zob. C. Kulesza, A. Niegierewicz, *Postępowanie dowodowe przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym a zasada prawdy materialnej*, w: *Międzynarodowy Trybunał Karny...*, s. 59.

²⁹ Zob. P. Hofmański, H. Kuczyńska, *Międzynarodowe prawo karne...*, s. 195.

³⁰ Zob. J. Jodłowski, *Zasada prawdy materialnej...*, s. 224.

w systemie *common law* sprowadzona zostaje bowiem do roli uczestnika rywalizacji, której sukces oceniany jest przez pryzmat udowodnienia ponad wszelką wątpliwość realizacji czynu zabronionego, a nie osiągnięcia stanu prawdziwości materialnej rozstrzygnięcia. Jednocześnie norma zawarta w art. 54 ust. 1 lit. a Statutu Rzymskiego potwierdza, jak istotne miejsce na gruncie procedury karnej przed MTK stanowi osiągnięcie ustaleń faktycznych zgodnych z rzeczywistością³¹. Obowiązek wykrycia prawdy w postępowaniu przed MTK dotyczy zatem zarówno prokuratora, jak i sądu. Realizacja zasady prawdy materialnej na rozprawie wymaga zapewnienia zasady kontrydiktoryjności, w tym gwarancji prawa do obrony, ale także wiążącej się z nią rzetelności postępowania dowodowego.

2.2. Aktywny udział sędziego w postępowaniu dowodowym

Kompetencja sędziów do aktywnego działania na rozprawie i do wpływania na materiał dowodowy stała się polem „starcia między kulturami prawnymi”: kulturą sędziego biernego (właściwą dla systemów państw kręgu *common law*) i sędziego aktywnego (właściwą dla systemów prawa kontynentalnego)³². Twórcy Statutu Rzymskiego przyznali sędziom kompetencje do wpływania na zakres materiału dowodowego w zakresie uprawnienia do przeprowadzania dowodów samodzielnie, jak również uprawnienia do zobowiązania strony do uzupełnienia materiału dowodowego o określony dowód³³. Większość sędziów uznała, że w sprawach tak skomplikowanych i zawiłych jak te, które rozpoznaje MTK, istnieje potrzeba kontroli nad przebiegiem postępowania. Również realizacja obowiązku poszukiwania prawdy materialnej, który spoczywa na sędziach Trybunału, prowadziła do wniosku, że tylko kontrola sędziego nad tokiem rozprawy i postępowania dowodowego pozwala na sprawniejsze i szybsze zakończenie postępowania³⁴.

2.3. Sposób wprowadzenia dowodów do procesu

Na podstawie art 69 ust. 3 Statutu Rzymskiego strony postępowania uprawnione są do przedstawiania dowodów istotnych dla sprawy. Treść tego przepisu ma podkreślić ściśle kontrydiktoryjny charakter postępowania, charakterystyczny dla państw kręgu *common law*, zgodnie z którym strony wzywają świadków i prowadzą

³¹ Ibidem, s. 225.

³² Zob. K. Ambos, *International Criminal Procedure: „Adversarial”, „Inquisitorial” or mixed?*, „International Criminal Law Review” 2003, nr 3, s. 20, za: H. Kuczyńska, *Prawo dowodowe...*, s. 1747.

³³ Ibidem, s. 1748.

³⁴ Zob. H. Kuczyńska, *Prawo dowodowe...*, s. 1749–1750.

ich przesłuchanie, zadając pytania, a rola sądu jest ograniczona do organu wysłuchującego dwóch stron, które przedstawiają swoje wersje wydarzeń (każda strona prezentuje sądowi „swoją sprawę” zwaną *two cases approach*). Celem jest przedstawienie dowodów w sposób korzystny dla danej wersji procesowej, a nie w celu ustalenia prawdy materialnej. Pomimo tego założenia w postępowaniu przed MTK można zauważyć odejście od takiego podejścia, że świadek zawsze musi wspierać wersję powołującej go strony, w postępowaniu przed MTK świadek ma być „świadkiem prawdy materialnej”. Dzięki takiemu podejściu możliwy jest bardziej neutralny stosunek do świadka, charakterystyczny dla systemu *civil law*, w którym traktuje się go nie jako „broń” w walce procesowej, a raczej „sprzymierzeńca sądu” w procesie ustalania prawdy materialnej³⁵.

Początkowy kształt modelu postępowania dowodowego odzwierciedlał model procedury karnej obowiązującej w krajach kultury prawnej *common law*. Natomiast ukształtowanie przepisów regulujących postępowanie dowodowe, w tym RPiD ukierunkowane zostało na wprowadzenie rozwiązań prawnych charakterystycznych dla kontynentalnego modelu procesu karnego. Głównym celem postępowania przed MTK jest ustalenie prawdy materialnej, sędziom zostały przyznane kompetencje do aktywnego wpływania na zakres materiału dowodowego, wreszcie świadek zyskał pozycję „świadka prawdy materialnej”.

3. Instytucja ujawnienia dowodów w postępowaniu przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym

Instytucja ujawnienia dowodów nie jest stosowana w prawie kontynentalnym (*civil law*), natomiast procedura ta występuje w postępowaniu przed MTK i spełnia różne cele o doniosłym znaczeniu procesowym zarówno dla stron postępowania, jak i dla sądu w aspekcie organizacji pracy i przygotowania do rozprawy. Obowiązek ujawnienia dowodów przez strony realizowany jest na różnych etapach postępowania: przed posiedzeniem w sprawie zatwierdzenia zarzutów, po skierowaniu sprawy na rozprawę i przed rozpoczęciem rozprawy, wreszcie zawsze wtedy, gdy w posiadaniu prokuratora znajdują się dowody mające istotne znaczenie dla przygotowania obrony oskarżonego.

---

³⁵ Zob. P. Hofmański, H. Kuczyńska, *Międzynarodowe prawo karne...*, s. 195.

3.1. Cele procedury ujawnienia dowodów

W postępowaniu przed MTK stosowana jest procedura ujawnienia dowodów (*disclosure of evidence*) zaczerpnięta z systemów prawnych państw kręgu *common law*. Głównym celem tej instytucji jest wymiana między dwiema stronami postępowania informacji o dowodach, jakie planują przedstawić przed sądem. Umożliwienie skutecznej komunikacji między stronami jest istotne z uwagi na to, że nie jest możliwe przedstawienie na rozprawie dowodów, które nie zostały przed rozprawą ujawnione przeciwnej stronie procesowej. Procedura ujawnienia dowodów spełnia jeszcze inne cele procesowe: stanowi realizację prawa oskarżonego (podejrzanego) do obrony³⁶. W postępowaniu przed MTK nie istnieją formalne akta sprawy, charakterystyczne dla procesu kontynentalnego, stąd instytucja *disclosure of evidence* zapewnia stronom możliwość odpowiedniego przygotowania się do rozprawy, chodzi o opracowanie strategii dowodowej, zwłaszcza o przygotowanie linii obrony przez oskarżonego, co warunkuje sprawny przebieg rozprawy, podczas której strony mają już odpowiednio przygotowane argumenty do odpierania zarzutów strony przeciwnej. Należy podkreślić, że obowiązek stron do ujawnienia dowodów, które zamierzają przedstawić na rozprawie, ma charakter ciągły, tzn. że obowiązek ten rozciąga się także na świadków, których strona zdecyduje się wezwać dodatkowo, o czym musi poinformować drugą stronę najszybciej jak jest to możliwe³⁷. Instytucja ujawnienia dowodów pomaga wreszcie w organizacji pracy sądu, który wie, jakie dowody będą przedstawiane przez strony na poparcie określonych zarzutów i ich odparcie. *Disclosure of evidence* dotyczy dwóch grup dowodów. W pierwszej kolejności są to dowody, które dana strona zamierza przedstawić przed sądem na poparcie określonych zarzutów lub na odparcie twierdzeń strony przeciwnej. Drugą grupę stanowią dowody znajdujące się w posiadaniu prokuratora, który ma obowiązek ich ujawnienia, gdy mogą być korzystne dla oskarżonego³⁸.

3.2. Ujawnienie dowodów przez strony przed posiedzeniem w sprawie zatwierdzenia zarzutów

W postępowaniu przed MTK obowiązek ujawnienia dowodów realizowany jest we wczesnym stadium postępowania, a mianowicie przed posiedzeniem w sprawie zatwierdzenia zarzutów. Na tym etapie strony zobowiązane są do ujawnienia

³⁶ Zob. H. Kuczyńska, *Prawo dowodowe...*, s. 1742.

³⁷ Zob. P. Hofmański, H. Kuczyńska, *Międzynarodowe prawo karne...*, s. 195–196.

³⁸ Zob. H. Kuczyńska, *Prawo dowodowe...*, s. 1742.

dowodów, które zamierzają przedstawić na posiedzeniu przed Izbą Przygotowawczą MTK. Artykuł 61 ust. 3 i 4 Statutu Rzymskiego stanowi:

3. W rozsądnym terminie przed posiedzeniem podejrzany: (a) otrzymuje kopię dokumentu zawierającego zarzuty, na których Prokurator zamierza opierać oskarżenie na rozprawie; i (b) zostaje poinformowany o dowodach, na które Prokurator powoła się w czasie posiedzenia. Izba Przygotowawcza może wydać zarządzenia dotyczące ujawnienia informacji na potrzeby posiedzenia. 4. Do czasu posiedzenia Prokurator może kontynuować prowadzenie postępowania przygotowawczego i może uzupełnić lub wycofać przedstawione zarzuty oskarżenia. Podejrzanego informuje się w odpowiednim terminie przed posiedzeniem o wszelkich uzupełnieniach tych zarzutów lub ich wycofaniu. W przypadku wycofania zarzutów, Prokurator przedkłada Izbie Przygotowawczej powody wycofania.

Zgodnie z art. 61 Statutu Rzymskiego, w sytuacji gdy został spełniony cel postępowania przygotowawczego, prokurator występuje o zatwierdzenie zarzutów oskarżenia. Wszczęcie postępowania sądowego następuje pod kontrolą Izby Przygotowawczej MTK, która bada całość materiału dowodowego dostarczonego Izbie i decyduje, czy jest on wystarczający do skierowania sprawy na rozprawę główną przed Izbą Orzekającą. Przed posiedzeniem podejrzanego informuje się o treści zarzutu oraz o dowodach, na które prokurator powoła się w trakcie posiedzenia. Procedura ta jest wyrazem realizacji zasady prawa do obrony będącej gwarancją rzetelnego procesu³⁹.

Zaznajomienie podejrzanego z materiałami dowodowymi oskarżenia powinno odbyć się przed posiedzeniem „w rozsądnym terminie” zgodnie z art. 61 ust. 3 lit. b Statutu Rzymskiego. Termin ten ogólnie określony w Statucie zostaje doprecyzowany w regule 121 ust. 3 RPiD, zgodnie z którą prokurator przekazuje Izbie Przygotowawczej i danej osobie, nie później niż na 30 dni przed datą przesłuchania na rozprawie, szczegółowy opis zarzutów wraz z wykazem dowodów, które zamierza przedstawić na rozprawie. Natomiast reguła 121 w ust. 4 i 5 RPiD przewiduje jeszcze krótszy termin w sytuacji, gdy prokurator zamierza wnieść poprawki do zarzutów na podstawie art. 61 ust. 4 Statutu Rzymskiego, wówczas powiadamia Izbę Przygotowawczą i zainteresowaną osobę, nie później niż na 15 dni przed datą rozprawy o poprawionych zarzutach i o liście dowodów, jakie zamierza przedstawić na poparcie tych zarzutów w czasie rozprawy. Jak wskazują RPiD,

³⁹ Por. C. Kulesza, A. Niegierewicz, *Postępowanie dowodowe przed Międzynarodowym Trybunałem...*, s. 54.

ten sam termin obowiązuje prokuratora na przekazanie Izbie Przygotowawczej i podejrzanemu listy nowych dowodów, które zamierza przedstawić na rozprawie.

W praktyce sposób i czas zapoznawania obrony z dowodami oskarżenia przez prokuratora budzi pewne zastrzeżenia, sprawia bowiem adwokatom wiele trudności w przygotowaniu strategii obrony przed posiedzeniem Izby Przygotowawczej. Jak podkreślają Cezary Kulesza i Adrianna Niegierewicz, nieprawidłowości te związane są z utajnianiem danych świadków oskarżenia, ciągłymi poprawkami do dokumentów dostarczanych obronie oraz sporządzaniu ich w skróconej zdigitalizowanej formie. W konsekwencji obrońcy mają utrudnione zadanie w przygotowaniu linii obrony przed Izbą Przygotowawczą, zwłaszcza gdy muszą prowadzić śledztwa adwokackie poza granicami kraju, w którym mają swoją siedzibę⁴⁰. Niewątpliwie takie praktyki oskarżenia naruszają gwarancje prawa do obrony określone w art. 67 Statutu Rzymskiego.

3.3. Ujawnienie dokumentów i informacji przez Izbę Orzekającą przed rozpoczęciem rozprawy

Po skierowaniu sprawy na rozprawę, zgodnie z art. 64 ust. 3 lit. c Statutu Rzymskiego, Izba Orzekająca wyznaczona do rozpoznania sprawy ze stosownym wyprzedzeniem przed rozpoczęciem rozprawy zapewnia ujawnienie dokumentów i informacji nieujawnionych wcześniej w celu umożliwienia odpowiedniego przygotowania do rozprawy. Strony również mają obowiązek ujawnienia dowodów, które zamierzają przedstawić na rozprawie. Obowiązek ten ma charakter ciągły⁴¹. Izba Orzekająca nie posiada akt sprawy do konsultacji, może jednak poprosić uczestników o ogólne informacje dotyczące charakteru i treści ich sprawy oraz o kompleksową listę i streszczenia swoich dowodów. Ponadto Izba Orzekająca dysponuje decyzją Izby Przygotowawczej w sprawie potwierdzenia zarzutów i przekazania oskarżonego do Izby Orzekającej oraz protokołem prowadzonego postępowania⁴², które może używać jako „narzędzie” wspomagające w przygotowanie rozprawy⁴³.

⁴⁰ Eidem, *Postępowanie dowodowe przed Międzynarodowym Trybunałem...*, s. 55. Art. 67 pkt b) Statutu Rzymskiego gwarantuje oskarżonemu prawo do: „(b) dysponowania odpowiednim czasem i warunkami do przygotowania obrony, jak również swobodnego i poufnego porozumiewania się z obrońcą ustanowionym przez oskarżonego”.

⁴¹ Zob. H. Kuczyńska, *Prawo dowodowe...*, s. 1742.

⁴² Reguła 130 RPiD.

⁴³ Por. S. Swoboda, *The ICC Disclosure Regime – A Defence Perspective*, „Criminal, Law Forum” 2008, nr 19, s. 460.

3.4. Ujawnienie przez prokuratora dowodów istotnych dla przygotowania obrony

Prokurator MTK zapewnia obronie dostęp do dowodów, które mają istotne znaczenie dla przygotowania obrony. Obowiązek ten wynika z reguły 77 RPiD, która stanowi, że prokurator, z zastrzeżeniem ograniczeń dotyczących ujawniania informacji przewidzianych w Statucie Rzymskim oraz w regułach 81 i 82 RPiD, zezwoli obronie na wgląd do wszelkich ksiąg, dokumentów, fotografii i innych przedmiotów materialnych znajdujących się w jego posiadaniu lub pod jego kontrolą, które są istotne dla przygotowania obrony lub są przeznaczone do wykorzystania przez prokuratora jako dowód na rozprawie.

Prokurator MTK jest zobowiązany do ujawnienia obronie zarówno dowodów obciążających, jak i dowodów łagodzących, ale każdy rodzaj dowodów powinien przedstawić osobno. Prokuratura nie może łączyć wszystkich rodzajów istotnych dowodów w jednym zbiorczym dokumencie i tym samym obciążać obrony zadaniem ich separacji podczas zapoznawania się z ujawnionymi materiałami. Każdy dowód musi być powiązany z opisem faktycznym, a każdy konkretny opis faktyczny musi być powiązany z określonym elementem przestępstwa oraz warunkami odpowiedzialności. Ponadto prokurator musi zapewnić, aby dokument szczegółowo wyjaśniał kontekst faktów, które dały podstawy do postawienia zarzutu. Ujawnienie większości dowodów łagodzących musi nastąpić zatem przed przesłuchaniem wstępnym. Zgodnie z art. 67 ust. 2 Statutu Rzymskiego dowody łagodzące obejmują wszystkie dowody, które – w ocenie prokuratury – wskazują lub mogą wskazywać na niewinność oskarżonego lub na okoliczności łagodzące winę oskarżonego lub które mogą podważyć wiarygodność dowodów oskarżenia. Materiał dowodowy zawierający okoliczności łagodzące może obejmować także dowody potencjalnie oczyszczające. Z tego powodu, iż większość dowodów uniewinniających powinna zostać dostarczona przed rozprawą, część materiału dowodowego po potwierdzeniu zarzutów będzie składać się z dowodów obciążających, które oskarżenie zamierza przedstawić na rozprawie. Po przesłuchaniu obrona może uzyskać dostęp do wszystkich materiałów oskarżenia dotyczących sytuacji konfliktowej, które mogą być pomocne w zrozumieniu tła konfliktu i jego skutków, a tym samym pomóc w przygotowaniu linii obrony⁴⁴.

Wiele aspektów instytucji ujawniania dowodów opracowanej przed Izbą Przygotowawczą oraz Izbą Orzekającą MTK zasługuje na aprobatę. Polityka informacyjna MTK dotycząca zarzutów jest wymagająca w kwestii przedstawienia

⁴⁴ Por. *ibidem*, s. 453–456.

dokładnych informacji, zwłaszcza jeśli chodzi o powoływanie się na fakty ilustrujące kontekst i tło poszczególnych zarzutów, wymagane jest też dokładne określenie warunków ponoszenia odpowiedzialności. Jednak negatywny wymiar procedury *disclosure of evidence* przejawia się w niekompletnym ujawnianiu istotnych informacji dowodowych obronie, ciągłymi poprawkami w dostarczanych dokumentach, sporządzaniem ich w skróconej formie, utajnianiem danych świadków oskarżenia. Niewątpliwie stanowi to konsekwencję prowadzenia dochodzeń w sprawach karnych podczas konfliktów i braku możliwości zapewnienia świadkom niezbędnej ochrony. Trudności prokuratury w zapewnieniu dostępności dowodów nie mogą jednak działać na niekorzyść oskarżonego w aspekcie realizacji prawa do obrony.

4. Tok postępowania dowodowego

Tok postępowania dowodowego przed MTK różni się od przebiegu postępowania przed trybunałami *ad hoc*. Na jego specyfikę wpływają stosowane procedury, które pochodzą z obu systemów prawnych: anglosaskiego (*common law*) i kontynentalnego (*civil law*), i są to: elastyczne podejście do przedstawiania dowodów, przesłuchanie świadków w procedurze pytań krzyżowych oraz uprawnienie sędziego do zarządzania przebiegiem postępowania.

4.1. Kolejność przedstawiania dowodów na rozprawie

W postępowaniu przed MTK zastosowano specyficzne podejście do przedstawiania dowodów, odchodząc od wzoru anglosaskiego, stosowanego przed trybunałami *ad hoc*, którego cechuje precyzyjna i obowiązkowa regulacja kolejności przedstawiania dowodów⁴⁵. Zasadą prawa dowodowego stało się elastyczne podejście do wprowadzania dowodów do postępowania, a także niechęć wobec utrudnień, które wynikają z technicznych reguł dopuszczalności dowodów⁴⁶.

Kolejność przedstawienia dowodów w postępowaniu przed MTK nie została doprecyzowana przez przepisy Statutu Rzymskiego. Statut w art. 64 ust. 8 lit. b określa jedynie ogólną zasadę, że w czasie rozprawy przewodniczący składu orzekającego może dawać wskazówki co do prowadzenia postępowania, w tym wskazówki mające na celu zapewnienie, że postępowanie jest prowadzone w sposób rzetelny i bezstronny. Szczegółowy przebieg postępowania dowodowego został

⁴⁵ Zob. H. Kuczyńska, *Model kontryktoryjności...*, s. 60.

⁴⁶ Zob. C. Kulesza, A. Niegierewicz, *Postępowanie dowodowe przed Międzynarodowym Trybunałem...*, s. 60.

natomiast określony w RPiD. Zgodnie z regułą 140 ust. 1 RPiD postępowanie dowodowe może przebiegać na trzy sposoby. Po pierwsze, sędzia przewodniczący może ustanowić dowolny tok procedury, dostosowany do potrzeb i właściwości danej sprawy. Jest to zależne od jego uznania, sędzia może również zdecydować, że nie jest konieczne angażowanie się przez niego w przebieg rozprawy. Po drugie, jeśli sędzia nie określi porządku prezentacji dowodów, strony postępowania mogą podjąć inicjatywę i zawrzeć porozumienie co do kolejności przedstawiania dowodów. Jeśli jednak sędzia przewodniczący zdecyduje się na zarządzanie przebiegiem postępowania dowodowego za pomocą wskazówek, porozumienie stron może objąć jedynie te elementy postępowania dowodowego, które nie zostały uregulowane zarządzeniem sędziego. Ostatnia możliwość, jak stanowią RPiD, jeśli strony nie dojdą do porozumienia co do kolejności przedstawiania dowodów, wówczas sędzia przewodniczący określa porządek postępowania⁴⁷.

W postępowaniu dowodowym przed MTK nie stosuje się odniesienia do „sprawy oskarżenia” (*prosecution case*) i „sprawy obrony” (*defence case*). W praktyce wynika to z braku obowiązku przedstawiania najpierw w wyczerpujący sposób dowodów przygotowanych przez oskarżenie, a dopiero potem przechodzenia do dowodów obrony. Skutkiem postępowania prowadzonego przed trybunałami *ad hoc* według tak przyjętych reguł była niezwykła przewlekłość etapu prezentacji dowodów. Obszerność aktu oskarżenia oraz liczba przedstawianych oskarżonemu zarzutów powodowały trudności zarówno po stronie obrony, jak i sądu do zapanowania nad całością materiału dowodowego; dla sędziów wyzwaniem było przyporządkowanie określonych (licznych) zarzutów do określonych dowodów przedstawianych na późniejszych etapach rozprawy. Dzięki zastosowaniu bardziej elastycznej procedury postępowania przed MTK strony nie są zobowiązane do przedstawiania całego zebranego materiału dowodowego w pierwszej fazie rozprawy, mogą to zrobić również na późniejszym jej etapie. Elastyczny porządek przedstawiania dowodów pozwala na odejście od prezentowania wszystkich dowodów oskarżenia na początku rozprawy, dowody można prezentować tematycznie, kolejno w odniesieniu do poszczególnych zarzutów lub w odniesieniu do poszczególnych znamion zbrodni. W odniesieniu do konkretnego zarzutu przedstawiane są wszystkie dowody: zarówno obrony, jak i oskarżenia, zanim nastąpi przejście do następnego faktu podlegającego udowodnieniu. Należy jednak podkreślić, że

⁴⁷ Zob. także H. Kuczyńska, *Model kontryktoryjności...*, s. 60. Przepisy Statutu Rzymskiego oraz RPiD pozwalają sędziom z własnej inicjatywy dopuścić nowe dowody, choć w sposób uzupełniający, jak zostało to potwierdzone w decyzji wydanej w sprawie *prokurator przeciwko Germain Katanga i Mathieu Ngudjolo Chui*, Directions for the Conduct of the Proceedings and Testimony In Accordance with Rule 140, 20.11.2009, ICC-01/04-01/07.

prezentacja dowodów może także przebiegać według zasad przyjętych w systemie *common law*, w praktyce sędziowie przyjmują właśnie taki sztywny schemat przebiegu rozprawy⁴⁸, w którym prokurator rozpoczyna postępowanie dowodowe na rozprawie, wyjaśniając istotę stawianych zarzutów, a następnie przedstawia wszystkie dowody oskarżenia⁴⁹.

4.2. Zasady przesłuchiwania świadków

Statut Rzymski w art. 69 ust. 3 stanowi, że strony mogą przedstawić wszystkie dowody mające znaczenie dla sprawy, a MTK jest władny domagać się przedstawienia wszystkich dowodów, które uznaje za konieczne dla ustalenia prawdy. Wskazane regulacje odnoszą się jedynie do niektórych rodzajów dowodów, poświęcając najwięcej uwagi dowodowi z wyjaśnień oskarżonego oraz dowodowi z zeznań świadka. W postępowaniu przed MTK zasady przesłuchiwania świadków nie zostały jednak szczegółowo określone⁵⁰. Reguły Procesowe i Dowodowe proponują model przesłuchania przyjęty przez MTKJ na podstawie modelu przesłuchania amerykańskiego. Jednak brak użycia w przepisach stanowczej formy czasownika i zastosowanie sformułowania „może być przesłuchiwany” powoduje, że przepisy regulujące kolejność przesłuchiwania świadków nie mają charakteru norm obligatoryjnych⁵¹.

Reguły Procesowe i Dowodowe określają ogólne zasady przesłuchiwania świadków (reguła 122). Reguła 140 zakreśla przebieg postępowania, w którym strona powołująca świadka ma prawo do przesłuchania świadka jako pierwsza⁵².

⁴⁸ Zob. H. Kuczyńska, *Prawo dowodowe...*, s. 1745. W rzeczywistości istnieją olbrzymie, faktyczne rozbieżności między możliwościami zdobywania dowodów przez oskarżenie i przez obronę, jest to niewątpliwie wynikiem nałożenia na prokuratora MTK obowiązku poszukiwania prawdy materialnej i w konsekwencji zaplecza organizacyjnego, którym dysponuje. Zob. eadem, *Funkcje prokuratora Międzynarodowego Trybunału Karnego w postępowaniu przygotowawczym*, w: *Z problematyki funkcji procesu karnego*, red. T. Grzegorzczak, J. Izydorczyk, R. Olszewski, Warszawa 2013, s. 99.

⁴⁹ Por. J. Izydorczyk, P. Wiliński, *Pozycja i zakres uprawnień Prokuratora Międzynarodowego Trybunału Karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2005, nr 6, s. 47.

⁵⁰ W pierwszej sprawie, w której wydany został przez MTK wyrok skazujący (*prokurator przeciwko Lubandze*), przesłuchano 96 świadków. Trybunał nie różnicował wartości dowodowej zeznań świadków przesłuchiwanym w Hadze i świadków przesłuchanych za pomocą łącza wideo, w szerokim zakresie dopuścił także dokumenty, listy, zdjęcia i mapy wprowadzone w trakcie zeznań świadka lub odrębnie. Zob. *The Prosecutor v. Lubanga*, MTK, 14.03.2012, ICC-01/04-01/06-2842, § 93.

⁵¹ Zob. H. Kuczyńska, *Prawo dowodowe...*, s. 1746.

⁵² Reguła 140 ust. 2 lit. a RPiD.

W następnym etapie oskarżenie i obrona mają prawo do przesłuchania tego świadka w zakresie istotnych kwestii związanych z zeznaniami świadka i ich wiarygodnością, wiarygodnością świadka oraz innych istotnych kwestii⁵³. Taki sposób przesłuchania nazywamy pytaniami krzyżowymi (*cross examination*) – RPiD nie posługują się jednak tym pojęciem. W doktrynie przyjmuje się, że jest to zabieg celowy, podyktowany chęcią odcięcia się od systemu *common law* i wykazania, że sposób przesłuchania świadków ujęty w RPiD jest właściwy tylko dla postępowania przed MTK. Należy zaznaczyć, że w czasie przesłuchania jako pierwszy może zadać pytania również przewodniczący, co pozwala mu na zorientowanie się w przebiegu zdarzeń oraz wysłuchanie zeznań świadka zanim strony poddadzą go procedurze pytań krzyżowych. Umożliwia to również przedstawienie sędziom tła i okoliczności popełnionych czynów przez świadków i biegłych⁵⁴. Biegły w postępowaniu przed MTK składa zeznania w formie opinii⁵⁵. W sprawie *Delalić* podkreślono, że opinia biegłego jest niezbędna i wymagana wtedy, gdy biegły może asystować Izbie Orzekającej swoją wiedzą naukową lub wiadomościami technicznymi, które pozostają poza wiedzą i doświadczeniem osoby opisującej fakty⁵⁶. W sprawie *Bagosora* uznano natomiast, że dowód z opinii biegłego jest dopuszczony wtedy, gdy wiedza specjalna, którą posiada biegły, może przyczynić się do zrozumienia danego dowodu przez Izbę Orzekającą⁵⁷. Brak sztywnych reguł postępowania dowodowego powoduje, że zarządzanie przebiegiem postępowania pozostawione jest w rękach przewodniczącego składu sądu, który może dopytywać świadków i biegłych oraz udzielać im głosu niezależnie od etapu rozprawy⁵⁸.

4.3. Rola sędziego w postępowaniu dowodowym

W systemie kontynentalnym sędzia jest administratorem postępowania, ponadto aranżuje jego przebieg. Taką rolę dla sędziego przewiduje również ustawodawstwo dotyczące funkcjonowania MTK. Przy analizie postanowień Statutu Rzymskiego należy zwrócić uwagę na wpływ sędziego MTK na przebieg i zakres postępowania dowodowego. Elastyczne reguły postępowania dowodowego prowadzą do sytuacji, w której zarządzanie jego przebiegiem pozostawione jest w rękach

⁵³ Reguła 140 ust. 2 lit. b RPiD.

⁵⁴ Zob. H. Kuczyńska, *Prawo dowodowe...*, s. 1747.

⁵⁵ Szerzej na ten temat zob. K. Kremens, *Dowody osobowe w międzynarodowym postępowaniu karnym*, Toruń 2010, s. 222–233.

⁵⁶ Sprawa *Delalić*, MTKJ, 16.11.1998, IT-96-21-T, § 10.

⁵⁷ Sprawa *Bagosora*, MTKR, 17.03.1998, ICTR-96-7-T, § 8.

⁵⁸ Zob. H. Kuczyńska, *Prawo dowodowe...*, s. 1747.

przewodniczącego składu sądzącego. Przepisy Statutu Rzymskiego uprawniają sędziego przewodniczącego do dawania wskazówek co do prowadzenia postępowania, w tym wskazówek mających na celu zapewnienie, że postępowanie prowadzone jest w sposób rzetelny i bezstronny⁵⁹.

Dla roli sędziego MTK zasadnicze okazało się nałożenie na niego obowiązku ustalenia prawdy materialnej. Ten obowiązek związany jest także z rolą, którą odgrywają międzynarodowe trybunały karne, ich zadaniem bowiem jest wyjaśnianie przebiegu wydarzeń prowadzących do popełnienia zbrodni prawa międzynarodowego. Sędziowie MTK dysponują trzema rodzajami kompetencji⁶⁰. Po pierwsze, sędzia może wymagać od stron postępowania przedstawienia „dowodów uzupełniających w stosunku do tych, które zostały już zebrane przed rozprawą lub zostały przedstawione przez strony na rozprawie”⁶¹, a ponadto „Trybunał jest władny domagać się przedstawienia wszystkich dowodów, które uznaje za konieczne dla ustalenia prawdy”⁶². Po drugie, „[...] wykonując swoje funkcje przed rozprawą lub w czasie rozprawy, Izba Orzekająca może w razie konieczności: domagać się stawienia się świadków i złożenia przez nich zeznań oraz przedstawienia dokumentów i innych dowodów w drodze udzielenia przez Państwa, w razie konieczności, pomocy określonej niniejszym statutem”⁶³. Po trzecie, Izba Orzekająca ma prawo do zadawania świadkowi pytań zarówno przed przesłuchaniem go przez stronę postępowania, jak i potem⁶⁴.

Wszystkie wskazane uprawnienia powodują, że sędziowie MTK mogą wykraczać poza tradycyjną rolę arbitra przyjętą w systemach anglosaskich. Nie są oni ograniczeni do orzekania na podstawie dowodów przedstawionych tylko przez strony, ponieważ wprowadzenie materiału dowodowego do procesu nie wymaga już współpracy żadnej ze stron. Działania podejmowane przez sędziów MTK wykazały, że korzystają oni ze swoich kompetencji chętnie i w sposób przyjęty w modelu kontrydiktoryjności ograniczonej⁶⁵.

Rozwój postępowania karnego przed MTK charakteryzuje odejście od modelu czysto kontrydiktoryjnego na rzecz modelu kontrydiktoryjności ograniczonej. Techniczne reguły postępowania dowodowego zaczerpnięte zostały w pełni

⁵⁹ Zob. C. Kulesza, A. Niegierewicz, *Postępowanie dowodowe przed Międzynarodowym Trybunałem...*, s. 61–62.

⁶⁰ Zob. H. Kuczyńska, *Model kontrydiktoryjności...*, s. 63.

⁶¹ Art. 64 ust. 6 lit. d Statutu Rzymskiego.

⁶² Art. 69 ust. 3 Statutu Rzymskiego.

⁶³ Art. 64 ust. 6 lit. b Statutu Rzymskiego.

⁶⁴ Reguła 140 ust. 2 lit. c RPiD.

⁶⁵ Zob. H. Kuczyńska, *Model kontrydiktoryjności...*, s. 64.

z systemu *common law*: strony wprowadzają dowody do procesu, kolejność przedstawiania dowodów może być elastyczna, świadkowie i biegli przesłuchiwani są w formie przesłuchania krzyżowego. Natomiast podstawowe założenia procesu karnego pozostają tożsame z założeniami systemu kontynentalnego (*civil law*), celem postępowania toczącego się przed MTK jest ustalenie prawdy materialnej.

Wnioski

Kształt postępowania dowodowego przed MTK dostosowany został do jego szczególnych potrzeb. Podstawę do rozwoju specyficznego modelu postępowania dowodowego stworzyły porządki prawne i orzecznictwo trybunałów *ad hoc*: MTKJ oraz MTKR, które korzystały z kolei z doświadczenia trybunałów wojskowych typu „norymberskiego”. Powstanie międzynarodowych trybunałów karnych, a zwłaszcza stałego MTK spowodowało, że w prawie międzynarodowym nastąpiła dynamiczna i twórcza ewolucja w zakresie międzynarodowego prawa materialnego i procesu karnego. Utworzenie trybunałów stało się możliwe dzięki współpracy międzynarodowej oraz szerokiemu porozumieniu przedstawicieli różnych systemów prawnych.

Początkowa forma modelu postępowania dowodowego przed MTK odzwierciedlała model procedury karnej obowiązującej w krajach kultury prawnej *common law*, z czasem jednak zaczęto przechodzić na rzecz modelu kontrydiktoryjności ograniczonej. Z postępowania czysto kontrydiktoryjnego zaczerpnięte zostały techniczne reguły postępowania dowodowego, zgodnie z którymi strony wprowadzają dowody do procesu, kolejność przedstawiania dowodów może być elastyczna, świadkowie i biegli przesłuchiwani są w formie przesłuchania krzyżowego. Natomiast główne założenia postępowania karnego przed MTK są charakterystyczne dla kontynentalnego modelu procesu karnego: celem postępowania jest ustalenie prawdy materialnej, prokuratorowi została przypisana funkcja bezstronnego organu sprawiedliwości, świadek zyskał pozycję „świadka prawdy materialnej”, wreszcie sędziom zostały przyznane kompetencje do aktywnego wpływania na zakres materiału dowodowego i tym samym zarządzania przebiegiem postępowania. W tej sytuacji można stwierdzić, że rozwiązania, które zostały przyjęte przy tworzeniu MTK, przyczyniły się do powstania nowego, nieznanego innym porządkom prawnym modelu postępowania dowodowego, którego podstawowym założeniem jest realizacja słuszných interesów wszystkich uczestników postępowania. Jest to model ograniczonej kontrydiktoryjności postępowania, dostosowany do potrzeb MTK i właściwy tylko jemu, który nadal może rozwijać się dynamicznie.

Bibliografia

Akty normatywne międzynarodowe

- Porozumienie w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej, podpisane w Londynie dnia 8 sierpnia 1945 r., Dz. U. z 1947 r. Nr 63, poz. 367.
- Międzynarodowy Trybunał Karny do Ścigania Osób Odpowiedzialnych za Poważne Naruszenia Międzynarodowego Prawa Humanitarnego Popelnione na Terytorium byłej Jugosławii, 22.2.1993, UN Doc. S.C. Res 808.
- Międzynarodowy Trybunał Karny do Ścigania Osób Odpowiedzialnych za Ludobójstwo i inne Poważne Naruszenia Międzynarodowego Prawa Humanitarnego Popelnione na Terytorium Rwandy oraz Obywateli Rwandy Odpowiedzialnych za Ludobójstwo i inne takie Naruszenia Popelnione na Terytorium Sąsiednich Państw, 8.11.1994, UN Doc. S.C. Res 955.
- Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., Dz. U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708.
- Rules of Procedure and Evidence. Official documents of the International Criminal Court, ICC-PID-S-LT-02-002/13.

Orzecznictwo

- Sprawa *Bagosora*, MTKR, 17.03.1998, ICTR-96-7-T.
- Sprawa *Delalić*, MTKJ, 16.11.1998, IT-96-21-T.
- Prokurator przeciwko Germain Katanga i Mathieu Ngudjolo Chui*, Directions for the Conduct of the Proceedings and Testimony In Accordance with Rule 140, 20.11.2009, ICC-01/04-01/07.
- The Prosecutor v. Lubanga*, MTK, 14.03.2012, ICC-01/04-01/06-2842.

Literatura

- Biddiss M., *Dziedzictwo procesu norymberskiego z perspektywy historii*, przekł. R. Witkowski, Poznań 2003.
- Hofmański P., Kuczyńska H., *Międzynarodowe prawo karne*, Warszawa 2020.
- Izydorczyk J., Wiliński P., *Pozycja i zakres uprawnień Prokuratora Międzynarodowego Trybunału Karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2005, nr 6.
- Jodłowski J., *Zasada prawdy materialnej w postępowaniu karnym*, Warszawa 2015.
- Kremens K., *Dowody osobowe w międzynarodowym postępowaniu karnym*, Toruń 2010.
- Kuczyńska H., *Funkcje prokuratora Międzynarodowego Trybunału Karnego w postępowaniu przygotowawczym*, w: *Z problematyki funkcji procesu karnego*, red. T. Grzegorzczak, J. Izydorczyk, R. Olaszewski, Warszawa 2013.
- Kuczyńska H., *Model kontrydiktoryjności w postępowaniu przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym*, „Państwo i Prawo” 2014, nr 10.
- Kuczyńska H., *Prawo dowodowe w postępowaniu przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym*, w: *System prawa karnego procesowego*, t. 8. *Dowody*, cz. 2, red. J. Skorupka, Warszawa 2019.

- Kulesza C., Niegierewicz A., *Postępowanie dowodowe przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym a zasada prawdy materialnej*, w: *Międzynarodowy Trybunał Karny: Humboldt Kolleg Międzynarodowy Trybunał Karny. Teoria, praktyka, wyzwania*, red. A. Górski, Warszawa 2017.
- Ryszka F., *Norymberga prehistoria i ciąg dalszy*, Warszawa 1982.
- Swoboda S., *The ICC Disclosure Regime – A Defence Perspective*, „Criminal, Law Forum” 2008, nr 19.
- Szapak A., *Proliferacja trybunałów międzynarodowych oraz jej pozytywne i negatywne strony (ze szczególnym uwzględnieniem międzynarodowych trybunałów karnych)*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2011, nr 11.
- Usacka A., *Building the International Criminal Court*, „Global Business and Development Law Journal” 23 (2011), nr 2.
- Wiliński P., *Skuteczność Międzynarodowego Trybunału Karnego z perspektywy zewnętrznej*, w: *Międzynarodowy Trybunał Karny: Humboldt Kolleg Międzynarodowy Trybunał Karny. Teoria, praktyka, wyzwania*, red. A. Górski, Warszawa 2017.
- Wiliński P., Izydorczyk J., *Postępowanie przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym*, „Państwo i Prawo” 2005, nr 5.

Netografia

- <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/miedzynarodowy-trybunal-karny-dla-bylej-jugoslawii>
- <https://www.icc-cpi.int/about/the-court>
- <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/statute-international-tribunal-prosecution-persons-responsible>
- <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/statute-international-criminal-tribunal-prosecution-persons>

Dotychczasowe międzynarodowe trybunały karne oraz zasadność powołania specjalnego trybunału karnego dla zbrodni rosyjskich w Ukrainie

Wprowadzenie

W trzecim roku wojny rosyjsko-ukraińskiej, wszczętej agresją Federacji Rosyjskiej 24 lutego 2022 r., jej rezultat nadal pozostaje nierozstrzygnięty. Nieosądzone pozostają również zbrodnie popełnione w Ukrainie przez wojska rosyjskie i ludy sprzymierzone. Sytuacja ta nie uległa w ostatnich miesiącach zmianie, mimo pozytywnych prognoz wynikających z działań podjętych przez Międzynarodowy Trybunał Karny w Hadze (MTK). Zdecydowała o tym niemoc normatywna tkwiąca u podstaw ustrojowych samego sądownictwa międzynarodowego w dziedzinie odpowiedzialności karnej, jak i niekorzystny układ sytuacyjny uniemożliwiający skuteczne ściganie karne w aktualnym stanie faktycznym. W słuszności tego przekonania utwierdza niezmiennosc tego stanu rzeczy, przy jednoczesnym braku realnej perspektywy dla przełamania impasu chwiejącego zaufaniem do międzynarodowych trybunałów karnych i nadwerężających powagę praw i samego ich majestatu.

Niniejsza ekspertyza bierze za swój przedmiot omówienie dotychczasowych doświadczeń związanych z funkcjonowaniem międzynarodowych trybunałów karnych i podejmuje próbę oceny zasadności ewentualnego powołania nowego, specjalnego trybunału karnego dla zbrodni rosyjskich w Ukrainie. Z konieczności uzasadnionej stanem faktycznym sytuacji międzynarodowej będzie to ekspertyza krytycznie oceniająca dotychczasowe efekty działalności MTK, mimo autentycznej pochwały podjętych działań w ramach skromnych możliwości, przy jednoczesnym

wyeksponowaniu ogólnie dobrej, choć zróżnicowanej oceny wcześniej działających ponadnarodowych sądów karnych. Ocena taka musi w konsekwencji prowadzić do sformułowania postulatu powołania nowego międzynarodowego trybunału karnego, który byłby zdolny osądzić funkcjonariuszy Federacji Rosyjskiej i skutecznie wyegzekwować instrumenty reakcji karnej w sytuacji barbarzyństwa niespodziewanego już w Europie w XXI w. Jakkolwiek naiwnością było zakładanie, że to już więcej nigdy się nie powtórzy, historia dostarcza aż nadto dowodów, że w każdym miejscu i w każdym czasie trzeba być gotowym do wojny, to jednak MTK nie został „uszyty” na miarę nieszczęść, jakie świat zobaczył w Buczy, Irpieniu, Motyzinie czy Hostomelu.

Niniejsza ekspertyza sporządzona została na bazie wcześniej opublikowanego przez jej autora artykułu, w którym podjął on rozważania na temat zasadności powołania nowego międzynarodowego trybunału karnego dla osądzenia zbrodni prawa międzynarodowego popełnionych na terytorium Ukrainy w związku z agresją Federacji Rosyjskiej z 24 lutego 2022 r.¹ Rosjanie i ludy im sprzymierzone, co jak się wydaje, zostało udowodnione w artykule, dopuścili się w trakcie tej wojny takich właśnie zbrodni, w tym – mimo pozornie nieoczywistych wniosków wykładniczych – zbrodni ludobójstwa. Podobnie jak wcześniej, również i w ekspertyzie przyjmuje się perspektywę ogólną, nieco filozoficzną, dla zarysowania aktualnej pozycji MTK, jaka rysuje się na tle konfliktu zbrojnego w Ukrainie. Z punktu widzenia wyboru metod badawczych zastosowano metodę formalno-dogmatyczną, najmocniej chodzi jednak o pewien zarys koncepcji i wywiedzenie z niej generalnych wniosków, mniej zaś o badania i analizy czysto dogmatyczne.

Ekspertyza niniejsza powstaje przy tym w okresie znacząco późniejszym niż przywołany tekst. Czas, jaki upłynął pomiędzy jej sporządzeniem a publikacją artykułu, jest doskonałym pretekstem do udzielenia odpowiedzi na pytanie fundamentalne, związane z efektywnością MTK i skutecznością realizowanego przez niego ścigania karnego zbrodni prawa międzynarodowego. Już teraz wyjawicь wypada, że ocena w tym zakresie będzie jednoznacznie krytyczna, nawet jeśli zrozumiałe są powody, dla których ani nie udało się zatrzymać wojny w Ukrainie, ani nawet osądzić winnych jej rozpętania, czy choćby doprowadzić do zatrzymania osób objętych nakazami aresztowania wydanymi przez Trybunał już przeszło dwa i pół roku temu. Mimo spektakularnych manifestów MTK nie załatwił żadnej sprawy należącej do jego kompetencji.

---

¹ Zob. M. Berent, *Unveiling the Necessity for a New International Criminal Court (ICC). A Personal Perspective Amidst 21st Century International Law Crimes in Ukraine Linked to Russian Federation Aggression*, „Studia Prawnicze KUL” 2023, nr 4(96), s. 27–48.

1. Dotychczasowe międzynarodowe trybunały karne

1.1. Norymberga. Wzór niedościgniony

Międzynarodowy Trybunał Wojskowy w Norymberdze pozostaje stałym punktem odniesienia we wszystkich dyskursach nad międzynarodowym sądownictwem karnym w sprawach o zbrodnie prawa międzynarodowego. Jest tak dlatego, że chronologicznie rzecz biorąc, jest on w zasadzie pierwszym, nowoczesnym sądem ponadnarodowym w sprawach karnych. W ocenie autora niniejszej ekspertyzy jest to nie tylko stały punkt odniesienia, ale też wzór dla sądownictwa tego typu. Pomimo niekwestionowanych niedoskonałości Trybunału w Norymberdze w ocenie eksperta jest to nadal wzór niedościgniony. To właśnie w Norymberdze w okresie bezpośrednio powojennym wypracowano podstawowe pojęcia, w tym reguły i zasady odpowiedzialności karnej na poziomie prawnomiędzynarodowym. Bez Norymbergi nie byłoby ani ogólnego pojęcia zbrodni prawa międzynarodowego, ani określenia standardów sądenia zbrodniarzy wojennych. W końcu nie byłoby samego pojęcia ludobójstwa, choć oczywiście rola i znaczenie samego Rafała Lemkina są tutaj pierwszorzędne i nie do przecenienia. Oczywiście można również postawić tezę, że dobrze byłoby, gdyby tych pojęć w Norymberdze albo gdziekolwiek lub kiedykolwiek indziej nigdy nie wypracowano. Brak takiego opracowania świadczyłby bowiem o braku potrzeby konstruowania instytucji prawnych dotyczących ludobójstwa i innych okrucieństw związanych z wojną, przynajmniej na poziomie niezbędnym do zaaplikowania w praktyce.

Fenomen, a w każdym razie specyfika prawa karnego, niezależnie od tego, o jakim jego rodzaju byłaby mowa, zwłaszcza gdy idzie o prawo karne międzynarodowe lub międzynarodowe prawo karne, polega na tym, iż w idealnym modelu normy tego prawa nigdy nie powinny znajdować zastosowania. W prawidłowo ukształtowanej polityce kryminalnej najbardziej pożądanym zjawiskiem jest brak potrzeby prowadzenia procesów subsumpcyjnych, polegających na „podciąganiu” poszczególnych stanów faktycznych pod określone normy prawa karnego. Podczas gdy nieużyteczność normy w innych dziedzinach prawa świadczy o ich dysfunkcji, to w obszarze prawa karnego jest ona świadectwem niepełnienia przestępstw, a to zjawisko ze wszech miar pożądanę, realizujące podstawowe cele i funkcje prawa karnego. Norymberga dostarczyła jednak całego aparatu pojęciowego i uruchomiła go w praktyce, taka bowiem była potrzeba czasu. Zasady norymberskie na stałe weszły do kanonu nauczania studentów prawa

na europejskich uniwersytetach i w swoim zasadniczym zrębie zachowały swą aktualność po dziś dzień².

1.2. Nowe międzynarodowe trybunały karne

Doświadczenia Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze i same zasady jego funkcjonowania ukształtowały sposób myślenia o ponadnarodowym sądownictwie w sprawach karnych na blisko pół wieku. Po okresie działania prawa norymberskiego w akcji jego istota i założenia stały się przedmiotem badań i analiz prowadzonych z perspektywy historycznoprawnej, wchodząc bardziej w obszar zainteresowania prawników aniżeli jurystów. Wynikało to nie tyle z nieprzemijalności wzorca doskonałego, ile z banalnego faktu, że w następnych dekadach kolejne trybunały nie były po prostu potrzebne, albowiem Europa, tragicznie doświadczona II wojną światową, znalazła się w okresie względnego spokoju i bezpieczeństwa.

Względny spokój i bezpieczeństwo, jakich Europa zaznała po II wojnie światowej, skończyły się w latach 90. XX w., kiedy to ponownie stanęła kwestia osądzenia zbrodni dokonanych w Jugosławii, a potem już poza Europą: w Rwandzie, Sierra Leone czy Kambodży. Stosownie do tego, po zreformowaniu pewnych aksjomatów i ponownym przeorientowaniu sposobu myślenia o prawach człowieka, powołano w 1993 r. Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii (MTKJ), w 1994 r. Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy (MTKR), w 1998 r. stały MTK oraz w 2002 r. Specjalny Trybunał dla Sierra Leone³.

Współczesne międzynarodowe trybunały karne mogą być powoływane *ad hoc* przez Radę Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) dla osądzenia konkretnych sprawców zbrodni prawa międzynarodowego popełnionych w określonym konflikcie albo jako trybunały mieszane powoływane na podstawie umów międzynarodowych przez określone państwa, albo w końcu jako trybunały stałe, funkcjonujące na podstawie statutu przyjętego przez państwa będące umawiającymi się stronami. Przykładem trybunału powoływanego

² Por. *ibidem*, s. 37 i wskazane tam piśmiennictwo, a zwłaszcza: L. Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 2021, s. 4; T. Dubowski, *Czynnik czasu w funkcjonowaniu międzynarodowych trybunałów karnych – wybrane aspekty*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2010, nr 7, s. 135.

³ Por. M. Berent, *Unveiling the Necessity...*, s. 37 i wskazane tam piśmiennictwo, a zwłaszcza: D. Heidrich, *Przyszłość międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc. Strategie zakończenia oraz rozwiązania rezydualne, ze szczególnym uwzględnieniem Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii*, „Studia Europejskie” 2013, nr 3, s. 159–160.

ad hoc był MTKJ⁴ czy MTKR⁵, trybunału mieszanego – Trybunał dla Kambodży, a trybunału stałego – MTK⁶. Ten ostatni, jako działający współcześnie i zajmujący stanowisko względem sytuacji w Ukrainie, stanie się przedmiotem szczegółowej analizy w dalszej części ekspertyzy.

Dotychczasowy dorobek międzynarodowych sądów karnych mierzony liczbami nie jest imponujący. Świadczy o tym sama ilość powołanych w XX w. trybunałów, liczba ich podsądnych i statystyka skazań na tle ogólnej liczby rzeczywistych sprawców zbrodni prawa międzynarodowego. Ponurym tego dowodem jest wynik skazań niemieckich zbrodniarzy nazistowskich przez – stawiany przecież za wzór w niniejszym opracowaniu – Międzynarodowy Trybunał Wojskowy w Norymbardze, które obejmują wedle szacunków nie więcej niż 2% ogółu zbrodniarzy⁷.

Na tym tle wcale nie lepiej wypada MTKR. Skala zbrodni była oczywiście mniejsza niż w przypadku niemieckich zbrodniarzy nazistowskich (choć bestialstwo wcale nie ustępowało najbardziej brutalnym mordom popełnionym w Europie). Trybunał dla Rwandy miał kompetencje do ścigania wyłącznie osób fizycznych, przy czym operował on konstrukcją odpowiedzialności karnej przełożonych i znał zasadniczo konstrukcję podżegania łańcuszkowego⁸. Przez

⁴ Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii utworzony przez Radę Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych na mocy rezolucji Rady Bezpieczeństwa OZN nr 808 z dnia 22 lutego 1993 r., SC/Res/22.02.1993, oraz rezolucji nr 827 z dnia 25 maja 1993 r., SC/Res/25.05.1993.

⁵ Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy utworzony przez Radę Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych na mocy rezolucji Rady Bezpieczeństwa OZN nr 955 z dnia 8 listopada 1995 r., SC/Res/08.11.1995.

⁶ Zob. M. Berent, *Unveiling the Necessity...*, s. 37 i nast. oraz wskazane tam piśmiennictwo, a zwłaszcza: M. Płachta, *Międzynarodowe trybunały karne. Próba typologii i charakterystyki*, „Państwo i Prawo” 2004, nr 3; T. Dubowski, *Czynnik czasu...*, s. 133–134.

⁷ Jak było w tej ekspertyzie już wskazane, samo ubóstwo liczb w prawie karnym nie musi jednak świadczyć o patologii, skromny ich wymiar może być bowiem wynikiem pożądaných układów społecznych, w których nie popełnia się przestępstw. Rzecz jednak w tym, że to nie znikoma liczba przestępstw (zbrodni) prawa międzynarodowego zadecydowała o nieobszernym dorobku (nieimponujących co do zasady osiągnięć w dziedzinie liczby skazań) międzynarodowych trybunałów karnych, lecz dysfunkcje tkwiące nierzadko u podstaw ich powołania. Powody tych dysfunkcji są zazwyczaj znane, w jakimś sensie też zrozumiałe. Jeśli jednak chodzi nie o przyczynę (powód dysfunkcji), lecz o skutek (samą dysfunkcję), to bilans działalności dotychczasowych międzynarodowych sądów karnych oceniać trzeba, choć w sposób zróżnicowany w odniesieniu do każdego z nich, jednak krytycznie.

⁸ Por. K. Pilip, *Prawnomiędzynarodowa odpowiedzialność za ludobójstwo na przykładzie Międzynarodowego Trybunału Karnego do spraw Rwandy*, „Facta Simonidis” 2015, nr 1(8), s. 229 i nast.

20 lat swojego funkcjonowania (1995–2015) przed MTKR zorganizowano i przeprowadzono łącznie 93 procesy, w których skazano 61 osób za zbrodnie ludobójstwa oraz za zbrodnie przeciwko ludzkości i zbrodnie wojenne⁹. Liczbowo jeszcze skromniejsze rezultaty przyniosła działalność Specjalnego Sądu dla Sierra Leone, który przeprowadził tylko 4 procesy przeciwko 10 oskarżonym, spośród których 9 zostało uznanych za winnych (1 osoba zmarła w trakcie procesu). Wszyscy podsądni należeli właściwie do liderów frakcji walczących, których odpowiedzialność jawiła się jako oczywista¹⁰. Skromna liczba podsądnych była wynikiem wcześniejszych kalkulacji, albowiem jeszcze Sekretarz Generalny ONZ zapowiadał w swych raportach, że sąd dla Sierra Leone powinien objąć ściganiem nie więcej niż 30 osób¹¹. Z punktu widzenia planu może i został on wykonany. Wyrastał on jednak z pewnej selektywności ścigania, która w ocenie eksperta przedkładającego niniejszy tekst jest zawsze albo prawie zawsze pokracznym symbolem pewnej słabości i niemocy tkwiącej od samego początku u podstaw funkcjonowania sądu międzynarodowego (jak w wypadku Sierra Leone) albo objawiającej się z innych przyczyn niejako następczo, tj. już w trakcie prac samego sądu międzynarodowego (jak miało to miejsce w Norymberdze). Jak wskazano, ogólny bilans działalności nowych, XX-wiecznych następujących po Norymberdze międzynarodowych trybunałów karnych wypada raczej słabo.

2. Międzynarodowy Trybunał Karny w Hadze

2.1. Charakterystyka ogólna Międzynarodowego Trybunału Karnego w Hadze

Międzynarodowy Trybunał Karny w Hadze został powołany 17 lipca 1998 r. na mocy Statutu Rzymskiego, sporządzonego w tej dacie¹². Jest on aktualnie jedynym sądem stałym w Europie o kompetencjach do uniwersalnego, tj. ponadnarodowego

⁹ Szczegółowy raport zawierający informacje o konkluzjach procesowych, w tym nazwiska skazanych (i uniewinnionych – 14 osób), zob. <https://unictr.irmct.org/sites/unictr.org/files/publications/ictr-key-figures-en.pdf> (dostęp: 13.10.2024).

¹⁰ Por. R. Kerr, J. Lincoln, *The Special Court for Sierra Leone Outreach, Legacy and Impact*, Final Report, 2018, s. 5, <https://www.rscsl.org/Documents/slfinalreport.pdf> (dostęp: 13.10.2024).

¹¹ Zob. W. Burek, *Specjalny Trybunał dla Sierra Leone jako nowy etap w rozwoju międzynarodowego sądownictwa karnego*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 4 (2006), s. 103. Za odszukanie źródeł zawartych w tym akapicie i streszczenie danych liczbowych dziękuję p. mgr Natalii Urbańskiej.

¹² Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., Dz. U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708 (dalej: Statut Rzymski).

ścigania karnego. Już tylko z tego powodu ma on znaczenie dla niniejszej ekspertyzy prymarne. Bez znaczenia jest przy tym pozostawienie poza jego jurysdykcją zbrodni prawa międzynarodowego popełnionych przed dniem 1 lipca 2002 r., albowiem rozważania niniejsze dotyczą aktualnie trwającego konfliktu zbrojnego w Ukrainie. Rozszerzając triadę przestępstw (zbrodni) norymberskich, kompetencje MTK obejmują ściganie zbrodni przeciwko ludzkości, zbrodni wojennych, zbrodni agresji (wszczęcia wojny napastniczej) oraz ludobójstwo.

Trybunał w Hadze uprawniony jest do ścigania wyłącznie konkretnych sprawców, a zatem osób fizycznych, a nie całych państw, nawet wówczas jeśli oczywiste jest, że sprawcy ci działali w imieniu państwa i na podstawie rozkazów (poleceń) wydawanych przez jego funkcjonariuszy. Jurysdykcja MTK określona została jako komplementarna względem organów państwowych, co oznacza, że uprawnienie (zobowiązanie) Trybunału do ścigania należne jest Trybunałowi wtórnie. W pierwszej kolejności działać mają bowiem organa krajowe danego państwa, a dopiero na wypadek ich niewydolności w zakresie ścigania zbrodni prawa międzynarodowego aktualizują się kompetencje MTK, co przecież, o czym będzie mowa w dalszej części ekspertyzy, jest mechanizmem niewydolnym samym w sobie. Co więcej, pomimo stałego określenia charakteru Trybunału, nie jest on, jak samo prawo karne i związana z nim zasada represji wszechświatowej, trybunałem powszechnym, uniwersalnie obejmującym swą jurysdykcją wszystkie państwa, choćby europejskie. Od strony podmiotu uprawnienia MTK w zakresie sprawowania wymiaru sprawiedliwości karnej są uzależnione od ratyfikowania Statutu Rzymskiego, który przecież przez wiele państw ratyfikowany nie został. Jednocześnie, niechaj wybaczony będzie kolokwializm (o zgrozo!), każde państwo wcześniej Statut Rzymski ratyfikujące w każdej chwili ze Statutu może się wycofać, przestając tym samym być stroną umowy i tym samym, wygaszając jurysdykcję Trybunału. Już tylko z tego powodu wydaje się, że MTK nie jest i nie będzie mógł stać się skutecznym sądem dla osądzenia zbrodni popełnionych w Ukrainie¹³.

2.2. Postępowanie Międzynarodowego Trybunału Karnego w Hadze w sprawie agresji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę

Już w kilka dni po napaści Rosji na Ukrainę 2 marca 2022 r. MTK wszczął w tej sprawie postępowanie. Trybunał 17 marca 2022 r. wydał nakaz aresztowania Prezydenta Federacji Rosyjskiej Władimira Putina oraz Rzeczniczki Praw Dziecka

¹³ Por. M. Berent, *Unveiling the Necessity...*, s. 38 i wskazane tam piśmiennictwo, a zwłaszcza: K. Smith, *Acculturation and the Acceptance of the Genocide Convention*, „Cooperation and Conflict” 48 (2013), nr 3, s. 358–377.

Marii Lwowej-Bielowej. Wobec obojga w uzasadnieniu wniosku aresztowego sformułowano zarzut deportacji ukraińskich dzieci, deportacje takie bowiem wypełniają znamiona zbrodni ludobójstwa, która wcale nie musi polegać wyłącznie na fizycznej eksterminacji ludności. Wszczynając postępowanie karne w odpowiedzi na wojnę w Ukrainie, MTK stanął przed pierwszym tak poważnym zadaniem od czasu swego formalnego powołania¹⁴.

2.3. Co udało się załatwić Międzynarodowemu Trybunałowi Karnemu w Hadze w sprawie Ukrainy?

Nie ma wątpliwości, że wynik zadania, jaki otrzymał MTK, mierzony przede wszystkim efektywnością ścigania, stanie się przyzmatem oceny wydajności funkcjonowania całego Trybunału, a w konsekwencji podstawą pytania o sens dalszego jego trwania. Za wcześniej może jeszcze na sformułowanie stanowiska finalnego, ale w trzecim roku trwania wojny w Ukrainie ocena efektywności działania MTK jest jednak jednoznacznie negatywna. Nie udało się bowiem załatwić żadnej ze spraw znajdujących się w zakresie kompetencji Trybunału, w tym doprowadzić do aresztowania głównych decydentów rosyjskich objętych nakazami aresztowania. Powody tego stanu rzeczy są zrozumiałe i w jakimś sensie usprawiedliwione. To nie jest więc wyrzut, że Trybunał nie zrobił nic albo że zrobił za mało. Wręcz przeciwnie, wydaje się, że Trybunał zrobił wszystko, co mógł. Rzecz jednak w tym, że to, co mógł, głównie z punktu widzenia swoich formalnych uprawnień, to po prostu za mało. Nieudolność nie tkwi zatem w sędziach Trybunału, lecz w ich mocodawcach, którzy – choć to znów wytłumaczalne – nie wyposażyli ich w dostateczne instrumenty pozwalające na skuteczne działanie. To jednak zrozumienie wyłącznie dla przyczyn nieudolności, stanowiących pierwotny i niewybaczalny grzech Statutu Rzymskiego, ale nie dla jego skutków. Skutki te bowiem pozostają obiektywnie i namacalnie druzgoczące, w Ukrainie bowiem nie zmieniło się nic. Nie jest to przy tym wynik obstrukcji Trybunału wynikającej z przewlekłości postępowania, ale z obiektywnej jego niemocy sprawiającej, iż przed Trybunałem nie dzieje się w zasadzie nic, co miałyby decydujące, a nawet jakiegokolwiek znacznie dla osądzenia sprawców zbrodni w Ukrainie. Co gorsza, perspektywa zmiany tego stanu rzeczy wydaje się licha, o ile nie żadna. Niestety, MTK nie jest bowiem zdolny do prowadzenia jakiegokolwiek rzeczywistego postępowania wobec sprawców zbrodni prawa międzynarodowego, albowiem aktualnie właściwie żaden podsądny przed Trybunał nie został doprowadzony ani też nic takiego doprowadzenia nie zapowiada.

---

¹⁴ Por. M. Berent, *Unveiling the Necessity...*, s. 38 i nast.

2.4. Przyczyny niewydolności postępowania prowadzonego przez Międzynarodowy Trybunał Karny w Hadze

Jakie są przyczyny powyższego stanu rzeczy, a zatem niewydolności MTK wobec sytuacji w Ukrainie?

2.4.1. Grzech I: dobrowolność ratyfikacji Statutu Rzymskiego i niepewność co do postaw państw-stron Statutu Rzymskiego

Powodem pierwszorzędnym, wskazywanym już w tej ekspertyzie, jest dobrowolność ratyfikacji Statutu Rzymskiego i możliwość wycofania się z niego w zasadzie w każdym czasie. Kwestia samej wykonalności nakazu aresztowania w państwie będącym stroną Statutu jest zupełnie drugorzędna wobec możliwości wypowiedzenia postanowień Statutu, ale czego dowodzą doświadczenia ostatnich 30 miesięcy, również i na tym polu można było mieć uzasadnione wątpliwości, czy państwo będące stroną Statutu Rzymskiego wykona obowiązek zatrzymania na swoim terytorium funkcjonariuszy Federacji Rosyjskiej na wypadek ich przybycia. Prognoza w tym względzie znów jest mętna, a w niektórych wypadkach wprost negatywna. Znane się bowiem przykłady państw zobowiązanych do wykonania nakazu aresztowania, które jasno zapowiadały, że nie aresztują Putina, zapewniając mu pełne bezpieczeństwo na swoim terytorium. Już więc na tym poziomie pęknięcie osłabiające autorytet MTK było widoczne w skali międzynarodowej.

W kwestii samej dobrowolności ratyfikacji Statutu Rzymskiego wskazać trzeba, że Federacja Rosyjska nie jest jego stroną. Ukraina ratyfikowała wprawdzie Statut Rzymskiego w sierpniu 2024 r., ale wobec wyjścia Rosji ze Statutu w 2016 r. okoliczność ta pozostaje w zasadzie bez znaczenia. Rosja nie jest więc stroną żadnych traktatów założycielskich w tym zakresie, niezależnie więc od sytuacji Ukrainy pojawia się pytanie, czy MTK będzie miał w ogóle formalne prawo do osądzenia Putina lub jakiegokolwiek funkcjonariusza działającego z jego polecenia lub choćby za jego przyzwoleniem. Trzeba byłoby przyjąć, że MTK ma jurysdykcję nad rosyjską „specjalną operacją wojskową w Ukrainie”, odrzucając tym samym tezę, iż decyzje Trybunału nie są wiążące dla państwa nieuznającego jego jurysdykcji¹⁵. Takie założenie jest jednak nieprawdziwe albo – przyjmując zyczliwą dla Trybunału optykę – przynajmniej dyskusyjne.

¹⁵ Szerzej o tezie na rzecz kompetencji Trybunału w tym zakresie zob. A. Zmarzły, *Jurysdykcja Międzynarodowego Trybunału Karnego nad rosyjską „specjalną operacją wojskową” w Ukrainie – osądzenie „rosyjskiej wielkiej trojki”*, „Palestra” 2023, nr 7.

2.4.2. Grzech II: brak możliwości sądzenia zaocznego

Gdyby nawet przyjąć jako istniejące uprawnienie formalne do ścigania i sądzenia funkcjonariuszy państwa rosyjskiego wobec wypowiedzenia Statutu Rzymskiego przez Rosję, to pozostaje jeszcze kwestia uprawnienia MTK do zaocznego sprawowania wymiaru sprawiedliwości karnej. Otóż Haga, inaczej niż Norymberga, takiego uprawnienia nie ma. Niemożność zaocznego prowadzenia postępowania sprawia, że już tylko na poziomie czysto technicznym osądzenie Putina nie jest możliwe. Taka możliwość zaktualizowałaby się wówczas, gdyby Putin dobrowolnie zgłosił się przed Trybunał albo został aresztowany przez jedno z państw będących stroną Statutu Rzymskiego. Pierwszy wariant należy kategorycznie wykluczyć, drugi uznać za ekstremalnie mało prawdopodobny z powodów dopiero co wyżej wytkniętych lub dlatego, że Putin po prostu nigdy nie przyjedzie do żadnego z państw, w których choćby formalnie groziło mu aresztowanie¹⁶.

2.4.3. Grzech III: ściganie deportacji zamiast mordów.

Skomplikowana procedura dowodowa przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym w Hadze

Wydanie przez MTK nakazów aresztowania funkcjonariuszy Federacji Rosyjskiej w związku ze zbrodniami prawa międzynarodowego popełnionymi na terytorium Ukrainy po dokonaniu agresji w lutym 2022 r. wypełniło oczekiwania cywilizowanego świata na odpowiedź wobec dokonanego barbarzyństwa. W miejsce entuzjazmu szybko wstąpiło jednak pytanie o to, dlaczego ściganie obejmuje wyłącznie deportacje, a nie ludobójstwo właściwe rozumiane jako mord na ludności. Świat widział bowiem mord w Buczy i w innych miejscach kaźni. W podstawach prawnych (uzasadnieniu) wydanych nakazów aresztowania tkwi kolejna, obok wymogu ratyfikacji Statutu Rzymskiego i niemożności sądzenia zaocznego, niemoc MTK. Z punktu widzenia reżimu postępowania dowodowego deportacje ludności ukraińskiej stanowią najłatwiejszą do wykazania zbrodnię. Dotyczy to zarówno etapu postępowania aresztowego, jak i postępowania właściwego¹⁷.

¹⁶ Por. M. Berent, *Unveiling the Necessity...*, s. 38.

¹⁷ Szerzej ibidem, s. 39 i nast.

3. Efektywność ścigania przez Międzynarodowy Trybunał Karny w Hadze. Podsumowanie krytyczne

Ocena efektywności ścigania karnego prowadzonego przez MTK wyrasta z obrazu w sumie ponurego, na który składa się niemoc w trzech obszarach: (I) uzależnienie zakresu kompetencji Trybunału od ratyfikacji Statutu Rzymskiego przez państwo; (II) brak uprawnień do sądzenia zaocznego; (III) skomplikowana procedura dowodowa rzutująca na subsumpcje redukujące treść kryminalnego bezprawia zawartego w zarzucanych czynach. Z punktu widzenia procesów kauzalnych odpadnięcie choćby jednego, w dodatku dowolnego obszaru mającego znaczenie dla MTK, skutkuje niemocą w jego działaniu. W przypadku Ukrainy niemoc ta wynika z nieprawidłowego ukształtowania wszystkich trzech obszarów.

4. Czy Międzynarodowy Trybunał Karny w Hadze może reagować prawidłowo na zbrodnie popełnione w Ukrainie?

Powyższe rozważania prowokują do postawienia pytania: czy MTK ma w ogóle formalne (teoretyczne) i rzeczywiste (praktyczne) możliwości prawidłowej reakcji karnej na zbrodnie prawa międzynarodowego popełnione w Ukrainie? Otóż odpowiedź brzmi: nie ma takich możliwości. Wynika to zarówno z ukształtowania źródeł normatywnych, z których czerpie Trybunał, jak i z potencjału do faktycznego urzeczywistnienia uprawnień Trybunału. W ocenie eksperta sporządzającego niniejszą opinię niemoc w warstwie praktycznej jest jednak zupełnie drugorzędna w stosunku do wadliwości ukształtowania samych procedur formalnych. To, w jaki sposób zachowują się poszczególne państwa będące stroną Statutu Rzymskiego w relacji do wymogu wykonania nakazów aresztowania wydanych przez MTK, ma oczywiście znaczenie, ale bardziej wtórne i raczej wizerunkowe niż rzeczywiste. Patologia tkwi u samych podstaw działania Trybunału. Nie ma przeto potrzeby prowadzenia dyskursu o postawach przyjmowanych w poszczególnych państwach, skoro już na poziomie statutowym MTK jest niezdolny do wykonania swojej misji.

5. Efektywność międzynarodowych trybunałów karnych. Odpowiedź uczciwa

W kontekście powyższego z rzetelności i uczciwości naukowej wskazać trzeba, że tak naprawdę żaden z międzynarodowych trybunałów karnych nie spełnił swojej roli w całkowitym wymiarze ani nawet w liczącej się części. Stawiany w tym opracowaniu za wzór Trybunał w Norymberdze też zasadniczo przyniósł rozczarowanie i wstydliwie nie wykonał swej roli, skoro w swojej selektywności ścigania osądził on znikomą część niemieckich zbrodniarzy nazistowskich. O porażce Norymbergi zadecydowały jednak zupełnie inne czynniki niż w przypadku Hagi. To wola polityczna, a właściwie jej brak (nie tylko w samych Niemczech) dla pełnego rozliczenia przeszłości, sprawiła, że większość zbrodniarzy nie tylko uniknęła odpowiedzialności karnej, ale też cieszyła się dostatnim życiem w powojennych Niemczech, nierzadko zajmując wysokie stanowiska w aparacie państwowym. Ułomność Norymbergi nie była zatem pierwotna, lecz wtórna. Z perspektywy ustrojowej Trybunał w Norymberdze miał pierwotną zdolność osądzenia zbrodni. To jedynie praktyka zniweczyła słuszne założenia teorii i wyrastającej z niej prawidłowej procedury formalnego postępowania przed Trybunałem Wojskowym. W przypadku Hagi ułomność tkwi w samych jej formalnych podstawach. Jest więc ułomnością pierwotną. Stanowi jednocześnie ułomność wtórną, skoro nie wszędzie jest wola wdrożenia jej nakazów. To, co wtórne, jest jednak nieistotne, skoro już pierwotne zadanie nie może być wykonane. Słusznie się stało, że Haga wydała nakazy aresztowania, ale czas brutalnie zweryfikował jej efektywność ścigania. Oprócz symbolicznych manifestów i złudnych nadziei nic bowiem nie pozostało.

6. Klimat i nastroje społeczne we współczesnej Rosji

Powyższe nie wyczerpuje listy grzechów pierworodnych Statutu Rzymskiego. Haga nie ma bowiem prawa ani do sądenia zaocznego, ani do egzekwowania odpowiedzialności wobec kogokolwiek, kto nie jest stroną Statutu Rzymskiego (to oczywiście stwierdzenie dyskusyjne – zob. uwagi wcześniejsze). Ma za to skomplikowaną procedurę dowodową, która skierowała postępowania aresztowe na tory deportacji zamiast na ludobójstwo właściwe, które przecież świat widział. Ale gdyby nawet uregulować prawidłowo te płaszczyzny, to staje dalej wspomniana już kwestia komplementarności ścigania, którą w tym miejscu ekspert chciałby

ulożone na tle ogólnego klimatu i nastrojów panujących we współczesnej Rosji prezydenta Putina.

Bez zbędnych introdukcji wyjawia wypada, że w Rosji aktualnie nie ma klimatu dla osądzenia ekipy rządzącej, na czele z Putinem. Prowadzone badania opinii publicznej, nawet te pochodzące ze względnie wiarygodnych źródeł, jednoznacznie wskazują, że cieszy się on nieustannie znacznym poparciem całego narodu. Upaść zatem powinien mit uciemżonego przez carów biednego ludu Rosji, fakty mają się bowiem zupełnie inaczej. Rosjanie to naród zbrodniczy, w którym imperialne tęsknoty ani nigdy nie obumarły, ani nigdy nie były udziałem wyłącznie wąskiej elity sprawującej władzę. W tym kontekście Rosjanie nie różnią się niczym od Niemców ogarniętych obsesją narodowego socjalizmu i szaleńcem mordowanym w imię zbrodniczej ideologii. Zamyśl, że tylko Niemcy okresu nazistowskiego byli ślepo posłuszni swemu Führerowi, podczas gdy uciśnieni Rosjanie nie hołubili swoich carów, nie tylko nie jest już aktualny, ale nigdy aktualny nie był – to był fałsz. Tak jak Niemcy od zawsze parli na Wschód (*Drang nach Osten*), tak Rosjanie, przynajmniej od czasów Perejesławia (1654 r.), zawsze parli na Zachód. O ile współcześnie Niemcy odrobili lekcję historii (choć też nie w pełnym zakresie), o tyle Rosjanie nigdy nie wyciągnęli żadnych wniosków. Rosjanie nie przynależą przy tym do kultury europejskiej, a pomysł ich przyciągnięcia do zachodniego kręgu kulturowego spalił na panewce, o ile od początku nie był wołaniem na puszczy. W takich warunkach nie należy się spodziewać, że naród rosyjski rozliczy swoich współczesnych carów. Nie dlatego, że nie ma faktycznych po temu możliwości, ale dlatego, iż nie chce i zapewne nigdy nie będzie chciał. Ewentualna, a niespodziewana w krótkiej perspektywie czasu zmiana reżimu będzie polegała co najwyżej na zmianie jednego zbrodniarza na drugiego. Z tego powodu, bez odrzucenia założenia o haskiej jurysdykcji komplementarnej względem jurysdykcji rosyjskiej, MTK nie będzie miał możliwości skutecznego egzekwowania żadnej odpowiedzialności karnej za czyny popełnione w Ukrainie w XXI w., nawet jeśli przyjmiemy, że w ogóle posiada on w stosunku do winnych „specjalnej operacji wojskowej” jakąkolwiek jurysdykcję.

7. Czy możliwa jest powtórka z Norymbergi – wzoru niedoścignionego?

W ocenie eksperta nie jest oczywiście możliwa powtórka z Norymbergi. Międzynarodowy Trybunał Wojskowy w Norymberdze funkcjonował w określonym kontekście historycznym i w szczególnej sytuacji geopolitycznej. Mógł on zaistnieć

tylko w warunkach pełnego rozkładu państwa i jego aparatu władzy, kiedy alianci kontrolowali w zasadzie całe terytorium Niemiec, stojąc w stolicy upadłego kraju. Przy początkowej zgodności (jeśli nie pełnej, to jednak na wystarczającym poziomie) zwycięskich mocarstw co do sposobu rozliczenia zbrodniarzy wojennych, przy jednoczesnej możliwości faktycznego egzekwowania ich odpowiedzialności wynikającej ze sprawowanego władztwa terytorialnego, ściganie karne było znacząco ułatwione. Warunki powodzenia Norymbergi nigdy nie będą mogły być spełnione w odniesieniu do Rosji, trudno bowiem sobie wyobrazić takie zwycięstwo militarne Ukrainy, wspieranej przez koalicję europejską i Amerykanów, które polegałoby na faktycznym zawładnięciu całym terytorium Rosji¹⁸. Nie oznacza to jednak, że ze wzorca norymberskiego nie można czerpać, jak chociażby w przypadku przyznania Hadze uprawnień do sądenia zaocznego. Ekspert zdaje sobie sprawę z przyczyn, dla których MTK w takie uprawnienie nie został wyposażony, zmiana kompetencji w tym zakresie jest jednak formalnie możliwa. Doświadczenia norymberskie wskazują przy tym na skuteczność sądenia zaocznego, czego dowód stanowi przypadek Martina Bormanna, pod swoją nieobecność skazanego w Norymberdze ostatecznie na karę śmierci.

Wnioski

Mimo wysiłku narodu Ukrainy, wspomaganego przez koalicję państw europejskich i Stany Zjednoczone, wojna trwa nadal. W trzecim jej roku rokowania co do szybkiego zakończenia są niepewne, a każdy scenariusz możliwy. W ciągu tego czasu MTK, mimo podjętych inicjatyw, w tym wydanych nakazów aresztowania, nie przyczynił się właściwie w żaden sposób do zakończenia konfliktu. Na tym poziomie nie jest to jednak zarzut, albowiem sądy nie są zasadniczo od kończenia wojen, ale od sądenia ich sprawców. Historia dowiodła przy tym, że efektywne ściganie sprawców zbrodni prawa międzynarodowego odbywa się zazwyczaj po ustaniu działań zbrojnych, gdy możliwe jest rozliczenie przegranych. Międzynarodowy Trybunał Karny w Hadze przystąpił jednak do działań mających na celu osądzenie ludobójców, przyjmując przy tym szerokie rozumienie zbrodni ludobójstwa, które zawiera w sobie również deportacje ludności ukraińskiej. Wydane nakazy aresztowania nie zostały wykonane, a żadne z podjętych działań nie przyniosły spodziewanych rezultatów. Zadecydowały o tym formalne ułomności Statutu Rzymskiego, przekładające się na prakseologiczne deficyty niweczące

¹⁸ Por. ibidem, s. 42.

szanse skutecznego ścigania. Do ułomności tych zaliczyć należy przede wszystkim uzależnienie uprawnień MTK od ratyfikowania Statutu Rzymskiego. W praktyce oznacza to sformułowanie wymogu dobrowolnego podłożenia przez zbrodniarza swej głowy pod halabardę, skoro możliwość prowadzenia przeciwko niemu zinstytucjonalizowanego postępowania karnego uzależniona jest od uprzedniej jego zgody. Co więcej, zgoda taka może zostać w każdym czasie cofnięta, gdy tylko zbrodniarzowi perspektywa błyszcząca nad głową halabardy stanie się niemiła – każde państwo może bowiem wycofać się ze Statutu Rzymskiego.

Na poziomie prawa międzynarodowego dobrowolna przynależność do organizacji ponadnarodowej jest zrozumiałym aksjomatem. W przypadku jednak prawa karnego międzynarodowego, które jest czymś innym niż międzynarodowe prawo karne, owa dobrowolność staje się systemową aberracją uniemożliwiającą pociągnięcie do odpowiedzialności karnej za zbrodnie przeciwko ludzkości. Sama jednak przynależność do Statutu Rzymskiego nie jest gwarantem rozliczenia funkcjonariusza państwa-strony Statutu, skoro określa on odpowiedzialność przed MTK jako komplementarną względem jurysdykcji krajowej. To oznacza, że kompetencje Trybunału do ścigania i sądzenia, wyjaśniając w pewnym uproszczeniu, aktualizują się dopiero po wyczerpaniu ścieżki wewnętrznej, o czym we współczesnej Rosji nie może być mowy. Słabość MTK wynika też z braku uprawnień do sądzenia zaocznego. Wobec braku realnej perspektywy na osobiste sprowadzenie Putina lub innych osób działających z jego polecenia albo za jego przyzwoleniem przed oblicze MTK, prowadzenie przeciwko niemu lub komukolwiek innemu postępowania karnego jest absolutnie wykluczone. Pozycję Trybunału osłabia dodatkowo brak jedności państw-stron Statutu Rzymskiego, pośród których nie brakowało deklaracji o odmowie aresztowania prezydenta Rosji na wypadek przybycia na terytorium państwa-strony Statutu. Wszystko to sprawia, że MTK nie jest sądem odpowiednim dla osądzenia zbrodni prawa międzynarodowego popełnionych w Ukrainie w związku z agresją Federacji Rosyjskiej z 24 lutego 2022 r. Z powodów wyjawionych i omówionych w niniejszym tekście, właśnie to przemawia za zasadnością powołania specjalnego trybunału karnego dla zbrodni rosyjskich w Ukrainie. Jaki powinien być ten trybunał specjalny – to już temat na osobne opracowanie.

Bibliografia

Akty normatywne międzynarodowe

- Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii utworzony przez Radę Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych na mocy rezolucji Rady Bezpieczeństwa OZN nr 808 z dnia 22 lutego 1993 r., SC/Res/22.02.1993, oraz rezolucji nr 827 z dnia 25 maja 1993 r., SC/Res/25.05.1993.
- Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy utworzony przez Radę Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych na mocy rezolucji Rady Bezpieczeństwa OZN nr 955 z dnia 8 listopada 1995 r., SC/Res/08.11.1995.
- Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., Dz. U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708.

Literatura

- Berent M., *Unveiling the Necessity for a New International Criminal Court (ICC). A Personal Perspective Amidst 21st Century International Law Crimes in Ukraine Linked to Russian Federation Aggression*, „Studia Prawnicze KUL” 2023, nr 4(96).
- Burek W., *Specjalny Trybunał dla Sierra Leone jako nowy etap w rozwoju międzynarodowego sądownictwa karnego*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 4 (2006).
- Dubowski T., *Czynnik czasu w funkcjonowaniu międzynarodowych trybunałów karnych – wybrane aspekty*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2010, nr 7.
- Gardocki L., *Prawo karne*, Warszawa 2021.
- Heidrich D., *Przyszłość międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc. Strategie zakończenia oraz rozwiązania rezydualne, ze szczególnym uwzględnieniem Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii*, „Studia Europejskie” 2013, nr 3.
- Pilip P., *Prawnomiędzynarodowa odpowiedzialność za ludobójstwo na przykładzie Międzynarodowego Trybunału Karnego do spraw Rwandy*, „Facta Simonidis” 2015, nr 1(8).
- Płachta M., *Międzynarodowe trybunały karne. Próba typologii i charakterystyki*, „Państwo i Prawo” 2004, nr 3.
- Smith K., *Acculturation and the Acceptance of the Genocide Convention*, „Cooperation and Conflict” 48 (2013), nr 3.
- Zmarzły A., *Jurysdykcja Międzynarodowego Trybunału Karnego nad rosyjską „specjalną operacją wojskową” w Ukrainie – osądzenie „rosyjskiej wielkiej trojki”*, „Palestra” 2023, nr 7.

Netografia

- <https://unictr.irmct.org/sites/unictr.org/files/publications/ictr-key-figures-en.pdf>
- <https://www.rscsl.org/Documents/slfinalreport.pdf>

Ustrój terytorialny Ukrainy po wojnie rosyjsko-ukraińskiej – unitaryzm a federalizm

Wprowadzenie

Ustrój terytorialny państwa zakłada podział jego terytorium według pewnej zasady oraz rozdział, zgodnie z tą samą zasadą, kompetencji władczych między istniejącymi jednostkami terytorialnymi a władzą centralną¹. W dużym stopniu na przyszłość państwa wpływa to, na ile trafnie dobrano model jego organizacji, na ile dobrze jest on dostosowany do mentalności wspólnoty narodowej i wzorców rozwoju historycznego, na ile uwzględniono praktyki stosowane w innych krajach świata, a także na ile wyciągnięto z nich odpowiednie wnioski². Przyjęcie niewłaściwego modelu stanowi nie tylko wadę prawną, która hamuje rozwój kraju i uniemożliwia państwu wypełnianie jego funkcji, ale często wyrządza nieodwracalne szkody na kondycji duchowej społeczeństwa, jego charakterze i mentalności, wprowadza apatię społeczną i wywołuje antagonizmy, co ostatecznie prowadzi do upadku i rozpadu państwa³.

Po rozpadzie Związku Sowieckiego i uzyskaniu niepodległości przez Ukrainę państwo ukraińskie niezmiennie boryka się z problemem poszukiwania optymalnej równowagi między dążeniami federalistycznymi i unitarnymi oraz kształtowania nowego podziału terytorialnego⁴. Często pojawiały się opinie i projekty dotyczące

---

¹ *Introduction to the Constitutional Law of Georgia*, red. D. Gegenava, Tbilisi 2021, s. 237.

² G. Goradze, *Federalism Prospects in Georgia. Critical Analysis*, Tbilisi 2011, s. 5.

³ G. Gogiashvili, *Concept and Essence of Federalism*, Tbilisi 1999, s. 4 (niepublikowana rozprawa doktorska).

⁴ W. Hołubko, *Administrative and Territorial Division of Ukraine. Experience and Perspective*, „Roczniki Administracji i Prawa” 2 (2014), nr 14, s. 88.

decentralizacji ogólnej Ukrainy, ale także decentralizacji głębokiej (regionalizacji)⁵ i federalizacji⁶. Kwestia ta zyskała na znaczeniu szczególnie po porozumieniach mińskich z lat 2014–2015, które w pewnym sensie stanowiły krok w kierunku federalizmu.

W niniejszym opracowaniu poruszono zagadnienie przyszłego ustroju terytorialnego Ukrainy. Analizie poddano zarówno najważniejsze cechy istniejącej struktury terytorialnej, jak i przyszłe tendencje. Rozważania badawcze nie dotyczą poziomu samorządu lokalnego i jego kompetencji, nie mają też na celu przedstawienia gotowej recepty na przyszły ustrój terytorialny Ukrainy; ich głównym celem jest odpowiedź na pytanie o charakterze koncepcyjnym: czy Ukraina powinna być państwem unitarnym czy federalnym?

Mając na uwadze nową rzeczywistość, jaka powstanie po zakończeniu wojny rosyjsko-ukraińskiej, kwestia ustroju terytorialnego podziału Ukrainy ponownie stanie się przedmiotem debaty, co tym bardziej przydaje aktualności niniejszemu opracowaniu.

1. Konstytucyjne podstawy ustroju terytorialnego Ukrainy

1.1. Konstytucyjne zasady struktury terytorialnej Ukrainy

Wśród uregulowań Konstytucji Ukrainy z 1996 r.⁷ znajdziemy: rozdział I – *Zasady ogólne*, rozdział IX – *Ustrój terytorialny Ukrainy*, rozdział X – *Autonomiczna Republika Krym* i rozdział XI – *Samorząd lokalny*. Artykuł 2 ust. 2 Konstytucji Ukrainy jednoznacznie i zwięźle stanowi, że Ukraina jest państwem unitarnym. Rozdział VIII Konstytucji wyjaśnia, co ustrojodawca rozumie pod pojęciem „państwo unitarne”. Zgodnie z art. 132 Konstytucji Ukrainy taka forma terytorialnego ustroju państwa ukraińskiego opiera się na następujących zasadach:

- jedności i integralności terytorium państwa;
- zharmonizowania centralizacji z decentralizacją w sprawowaniu władzy państwowej;

⁵ Zob. T.A. Olszański, *Ukraine: Sovereign Decentralisation or Federalism Without Sovereignty?*, „Komentarz OSW” 2014, nr 134, <https://www.cceol.com/search/gray-literature-detail?id=564471> (dostęp: 28.08.2024).

⁶ Zob. K. Wolczuk, *Catching up with „Europe”? Constitutional Debates on the Territorial-Administrative Model in Independent Ukraine*, w: *Region, State and Identity in Central and Eastern Europe*, red. J. Batt, K. Wolczuk, London 2002, s. 65–88; M. Gligich-Zolotareva, *United States of Ukraine*, „Voprosy Prava” 2014, nr 2, s. 35–50.

⁷ Konstytucja Ukrainy, No. 254κ/96-BP, The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (BVR), 1996, No. 30 (dalej: Konstytucja Ukrainy).

- zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego regionów, z uwzględnieniem ich cech historycznych, ekonomicznych, ekologicznych, geograficznych i demograficznych oraz tradycji etnicznych i kulturowych.

Państwo unitarne jest niepodzielne, nie uznaje niepodległości politycznej jednostki terytorialnej⁸. To właśnie ta istotna cecha państwa unitarnego została wyrażona w cytowanej powyżej pierwszej zasadzie. Zasady jedności i integralności terytorium państwa oznaczają, że w jego obrębie nie funkcjonują podmioty wyposażone we władztwo równe władzy państwowej⁹. Ukraina jako państwo stanowi jedną i niepodzielną całość, której jednostki składowe są nierozzerwalnie ze sobą powiązane i podlegają wyłącznie wspólnemu prawu Ukrainy¹⁰, a system władzy publicznej jest systemem jednolitym i integralnym¹¹. Zasada jedności terytorialnej stała się dla Ukrainy zasadą świętą ze względu na zagrożenia egzystencjalne dla integralności państwa¹², zwłaszcza od czasu okupacji/aneksji terytoriów ukraińskich przez Rosję.

Druga zasada zakłada takie zharmonizowanie centralizacji i decentralizacji w sprawowaniu władzy publicznej, które w pełni będzie uwzględniało interesy zarówno całego państwa, jak i poszczególnych regionów¹³. Rosnąca rola państwa we współczesnym społeczeństwie stawia przed nim wiele zadań, których jednoczesnemu zrealizowaniu nie podoła władza centralna. Dlatego ważne jest, aby uwolnić rząd centralny od zadań, które mogą wykonywać organy samorządu terytorialnego¹⁴. Z drugiej jednak strony nadmierne delegowanie uprawnień jednostkom terytorialnym może stwarzać pewne problemy. Zasada ta wskazuje zatem na optymalny stosunek centralizacji władzy publicznej i decentralizacji państwowych funkcji regulacyjnych¹⁵.

Trzecia zasada, czyli zrównoważony rozwój społeczno-gospodarczy regionów oznacza, że państwo bierze odpowiedzialność za równomierny rozwój regionów¹⁶. Równowagę zapewnia się poprzez jednolite podejście do realizacji państwowej

---

⁸ D. Gegenava, B. Kantaria, L. Tsanava, T. Tevzadze, Z. Macharashvili, P. Javakhishvili, T. Erkvania, T. Papashvili, *Constitutional Law of Georgia*, Tbilisi 2016, s. 116.

⁹ M. Savchin, *Constitutional Law of Ukraine*, Kyiv 2009, s. 891.

¹⁰ M. Voronov, A. Zubenko, T. Kaganovskaia, J. Mirosznichenko, V. Pisarenko, A. Chervjajtsova, *Constitution Law of Ukraine*, Kharkiv 2012, s. 384.

¹¹ M. Savchin, *Constitutional Law of Ukraine*, s. 891.

¹² A. Nadutyi, *Specific Features of Legal Provision of Territorial Integrity of Ukraine*, „Legea Și Viața” 2019, nr 7(2), s. 61.

¹³ M. Voronov i in., *Constitution Law of Ukraine*, s. 384.

¹⁴ D. Gegenava i in., *Constitutional Law...*, s. 116.

¹⁵ M. Voronov i in., *Constitution Law of Ukraine*, s. 384.

¹⁶ G. Zadorojhna, J. Zadorojhnii, I. Sopilko, *Constitution Law of Ukraine*, Kyiv 2010, s. 418.

polityki regionalnej, wyrównywanie poziomu rozwoju regionów przy pomocy dźwigni ekonomicznych i finansowych. W odniesieniu do mieszkańców równowaga oznacza dostępność usług publicznych i ich względnie równomierną dystrybucję w obrębie poszczególnych jednostek administracyjno-terytorialnych¹⁷. Brak równowagi może bowiem prowadzić do nierównomiernego rozwoju regionów i osłabienia gospodarczego niektórych z nich, co z kolei może być przyczyną migracji wewnętrznych, znacznego wyludnienia poszczególnych obszarów i nadmiernej koncentracji ludności w innych.

W ramach tej zasady uwzględniono również cechy historyczne, ekonomiczne, ekologiczne, geograficzne i demograficzne oraz tradycje etniczne i kulturowe regionów, co oznacza konieczność zachowania ich tożsamości¹⁸.

1.2. Podział terytorialny Ukrainy

Ukraina jest asymetrycznym państwem unitarnym z kilkoma szczeblami samorządu lokalnego, co wynika z art. 133 Konstytucji Ukrainy. Składa się ona z jednej republiki autonomicznej (Krym), 24 obwodów i dwóch miast o statusie szczególnym – Kijowa i Sewastopola. Kwestie związane ze statusem tych miast regulują odrębne ustawy¹⁹. Jednostkami struktury administracyjno-terytorialnej Ukrainy są także rejony, miasta, rejony w miastach, osiedla i wsie. W źródłach ukraińskich zwraca się uwagę, że jednostki administracyjno-terytorialne dzielą się na trzy poziomy strukturalne:

- najwyższy poziom – Autonomiczna Republika Krym (ARK), obwody i miasta o najwyższym znaczeniu dla państwowej wspólnoty politycznej: miasto Kijów i miasto Sewastopol;
- środkowy poziom – rejony, miasta o znaczeniu regionalnym;
- najniższy poziom – miasta o znaczeniu rejonowym, osiedla (osiedla miejskie), wsie²⁰.

Podział ten nie jest jednak do końca właściwy. Zrównanie statusu autonomicznej jednostki Krymu z obwodami i miastami o statusie szczególnym jest nieprawidłowe z perspektywy konstytucyjnoprawnego statusu i kompetencji Krymu.

Krym jest szczególną jednostką administracyjno-terytorialną o statusie szczególnym i szerszych uprawnieniach, co zasadniczo odróżnia go od obwodu jako

¹⁷ M. Savchin, *Constitutional Law of Ukraine*, s. 895.

¹⁸ G. Zadorojhija, J. Zadorojhnii, I. Sopilko, *Constitution Law of Ukraine*, s. 421.

¹⁹ Art. 133 ust. 2 Konstytucji Ukrainy.

²⁰ M. Voronov i in., *Constitution Law of Ukraine*, s. 389.

jednostki administracyjno-terytorialnej państwa unitarnego²¹. Zgodnie z Konstytucją Ukrainy Krym ma status autonomicznej republiki, opisany w osobnym rozdziale X Konstytucji. Natomiast w przypadku obwodów, choć rzeczywiście są one wymienione z nazwy w Konstytucji Ukrainy razem z ARK²², oznacza, że zmiana obwodu, jego zastąpienie lub utworzenie nowego podmiotu o tym samym statusie wymagałoby zmiany Konstytucji Ukrainy. Obwód jest zatem jedynie jednostką samorządu lokalnego. Potwierdzenie powyższego znajduje się w treści art. 1 ust. 3 ukraińskiej ustawy „O samorządzie lokalnym”²³, w której obwody, rejony, miasta, rejony w miastach, osiedla i wsie określane są jako jednostki samorządu lokalnego. Nie ulega zatem wątpliwości, że obwód jest jednostką samorządu lokalnego, choć w strukturze hierarchicznej umiejscowiony jest wyżej niż pozostałe jednostki.

W przypadku dwóch miast o statusie szczególnym – Kijowa i Sewastopola – ich uprawnienia są znacznie bardziej ograniczone w porównaniu z kompetencjami republiki autonomicznej. Najważniejsze uprawnienia Krymu są uregulowane w treści Konstytucji Ukrainy²⁴, a kompetencje miast o statusie szczególnym w zwykłych ustawach²⁵, co wskazuje na wyższy status autonomii Krymu. Ponadto miasta o statusie szczególnym znacznie ustępują autonomii Krymu pod względem zakresu uprawnień. Na przykład tylko ARK ma własną konstytucję²⁶. Co więcej, zmiana terytorium autonomicznego Krymu wymaga uwzględnienia wyników lokalnego referendum w tej sprawie i decyzji Rady Najwyższej Krymu²⁷. Natomiast Rada Najwyższa Ukrainy może zmienić granice terytorialne Kijowa²⁸ i Sewastopola²⁹ swoją bezpośrednią decyzją. W przypadku samego Kijowa zmiana taka następuje jednak na wniosek Rady Miasta Kijowa, uzgodniony z właściwymi radami samorządowymi.

²¹ L. Garcheva, N. Nikiforova, *Features of the Legal Status of the Republic of Crimea as a Territorial Autonomy*, „Economy of Crimea” 2012, nr 2(39), s. 271.

²² Art. 133 ust. 2 i 3 Konstytucji Ukrainy.

²³ Ukraińska ustawa „O samorządzie terytorialnym” z dnia 21 maja 1997 r., The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (BVR), 1997, No. 24, Article 170.

²⁴ Zob. art. 137–138 Konstytucji Ukrainy.

²⁵ Zob. ukraińskie ustawy: „O stolicy Ukrainy – bohaterskim mieście Kijów”, The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (BVR), 1999, No. 11, Article 79 (dalej: ukraińska ustawa z 1999 r.), oraz ukraińska ustawa „O bohaterskim mieście Sewastopol” z 2006 r., No. 3491-IV (dalej: ukraińska ustawa z 2006 r.).

²⁶ Art. 135 ust. 1 Konstytucji Ukrainy.

²⁷ Art. 7 ust. 2 Konstytucji Autonomicznej Republiki Krym z 1998 r., The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (BVR), 1999, No. 5–6 (dalej: Konstytucja ARK).

²⁸ Art. 2 ust. 2 ukraińskiej ustawy z 1999 r.

²⁹ Art. 2 ust. 2 ukraińskiej ustawy z 2006 r.

Należy także dokonać rozróżnienia między obwodami i miastami o szczególnym znaczeniu. W pierwszej kolejności należy wskazać Kijów. Szczególny status Kijowa wynika z jego znaczenia jako miasta stołecznego. Miasto to jest politycznym i administracyjnym centrum Ukrainy, siedzibą najwyższych organów państwowych i zagranicznych misji dyplomatycznych, a także ośrodkiem duchowym, kulturalnym, historycznym, naukowym i edukacyjnym państwa³⁰. Z tego też wynikają szczególne funkcje Kijowa. Należą do nich: tworzenie odpowiednich warunków do działalności wyższych władz, oficjalnych przedstawicieli państw obcych i organizacji międzynarodowych, a także instytucji i placówek nauki, edukacji i opieki zdrowotnej; rozstrzyganie kwestii dotyczących rozmieszczenia na terytorium Ukrainy centralnych organów państwa, a także misji dyplomatycznych, konsulatów państw obcych i przedstawicielstw organizacji międzynarodowych; umowne świadczenie usług komunalnych, inżynierskich, społeczno-kulturalnych, transportowych, informacyjnych i innych na rzecz organów państwowych, misji dyplomatycznych państw obcych i misji organizacji międzynarodowych z siedzibą w Kijowie; współdziałanie z Prezydentem Ukrainy, Radą Najwyższą Ukrainy i Gabinetem Ministrów Ukrainy przy opracowywaniu i wdrażaniu środków, programów i projektów mających wpływ na interesy stolicy itp.³¹; w celu realizacji tych funkcji ustawa przewiduje dodatkowe uprawnienia przysługujące burmistrzowi³² i radzie miejskiej Kijowa³³ oraz odpowiednie środki finansowe³⁴.

W przypadku Sewastopola art. 1 ukraińskiej ustawy z 2006 r. wymienia sześć przesłanek szczególnego statusu Sewastopola, chociaż ostatnie trzy, a zwłaszcza ostatnia, szósta przesłanka jest bardziej realna i istotna. Przesłankę tę stanowi czasowe rozmieszczenie na terenie miasta jednostek wojskowych i oddziałów Floty Czarnomorskiej Federacji Rosyjskiej³⁵. Pozostałe dwie dotyczą lokalizacji tamże dowództwa i zasadniczej części Marynarki Wojennej Ukrainy oraz pełnienia ogólnopaństwowych funkcji związanych z wykorzystaniem akwenu Morza Czarnego w interesie państwa³⁶. Ustawa ta nie przewiduje jednak żadnych dodatkowych funkcji Sewastopola, jak ma to miejsce w przypadku Kijowa.

---

³⁰ Art. 1 ust. 2 ukraińskiej ustawy z 1999 r.

³¹ Art. 4 ust. 1 ukraińskiej ustawy z 1999 r.

³² Art. 17 ukraińskiej ustawy z 1999 r.

³³ Art. 22 ukraińskiej ustawy z 1999 r.

³⁴ Art. 18–19 ukraińskiej ustawy z 1999 r.

³⁵ Art. 1 ust. 6 ukraińskiej ustawy z 2006 r.

³⁶ Art. 1 ust. 4–5 ukraińskiej ustawy z 2006 r.

Niektórzy autorzy skupiają się na sprzecznościach normatywnych dotyczących statusu Sewastopola³⁷. W szczególności art. 5 ukraińskiej ustawy „O Autonomicznej Republice Krym” z 1995 r.³⁸ stanowi, że miasto Sewastopol jest jednostką administracyjno-terytorialną poziomu ogólnopaństwowego i nie jest częścią ARK. Jego status określa ustawodawstwo ukraińskie. Jednocześnie miasto Sewastopol znajduje się na terytorium ARK, a art. 7 Konstytucji ARK dopuszcza możliwość powołania i funkcjonowania przedstawicieli miasta Sewastopol w Radzie Najwyższej ARK. Niezależnie od tego postanowienia nie sposób kwestionować szczególnego statusu Sewastopola z uwagi na jednoznaczne stanowisko w tej kwestii wyrażone w Konstytucji Ukrainy, ustawie o statusie samego miasta Sewastopol i w innych ustawach. Ponadto Konstytucja Ukrainy jako najwyższy akt prawny jest hierarchicznie aktem wyższego rzędu niż konstytucja podmiotu autonomicznego, nawet jeśli sama została uchwalona przez ukraiński organ ustawodawczy. Wydaje się jednak, że sprzeczność wynikająca z cytowanego zapisu Konstytucji Krymu nie jest na tyle poważna, aby postawić kwestię statusu miasta Sewastopol pod znakiem zapytania. Zapis ten przewiduje bowiem jedynie możliwość (a nie obowiązek) posiadania przez miasto Sewastopol swoich reprezentantów w Radzie Najwyższej ARK.

Według niektórych autorów norma ta ma na celu stworzenie ram organizacyjno-prawnych dla zachowania i pielęgnowania więzi kulturalnych i gospodarczych między ARK a miastem Sewastopol³⁹. Treść omawianego zapisu wynika najprawdopodobniej z uwarunkowań geograficznych, tj. położenia Sewastopola na Półwyspie Krymskim, ponieważ decyzje dotyczące ARK mogą mieć wpływ na cały półwysep, w tym na Sewastopol. A ponieważ Sewastopol pełni istotną funkcję z perspektywy wojskowej i bezpieczeństwa, powinien być informowany o działaniach wyższych organów autonomicznej jednostki Krym.

Na podstawie powyższych rozważań można stwierdzić, że ze względu na status i zakres uprawnień ustrój administracyjno-terytorialny Ukrainy dzieli się na trzy poziomy strukturalne: pierwszym (i najwyższym) poziomem jest ARK; drugi poziom stanowią miasta o statusie szczególnym – Kijów i Sewastopol; trzeci poziom to wieloszczeblowy samorząd lokalny, w którym najwyższą jednostką jest obwód.

³⁷ M. Savchin, *Constitutional Law of Ukraine*, s. 910.

³⁸ Ukraińska ustawa z 1995 r. „O Autonomicznej Republice Krym”, *The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (BVR)*, 1995, No. 11, Article 69.

³⁹ G. Demidov, *Commentary on the Constitution of the Autonomous Republic of Crimea*, Kyiv 2010, s. 48.

1.3. Autonomiczna Republika Krym

Zgodnie z Konstytucją Ukrainy ARK stanowi integralną część składową tego państwa i rozstrzyga sprawy przekazane do jego kompetencji w zakresie określonym w Konstytucji Ukrainy⁴⁰. Zgodnie z jej art. 135 ARK posiada Konstytucję uchwaloną przez Radę Najwyższą ARK oraz zatwierdzoną przez Radę Najwyższą Ukrainy. Zgodnie zaś z art. 135 ust. 2 akty normatywne organów ustawodawczego i wykonawczego ARK muszą być zgodne z Konstytucją Ukrainy, ustawami i innymi aktami normatywnymi.

Konstytucja Ukrainy określa organy przedstawicielskie, wykonawcze i sędownicze ARK; w szczególności art. 136 Konstytucji Ukrainy stanowi, że organem przedstawicielskim ARK jest Rada Najwyższa ARK, a organem wykonawczym Rada Ministrów. Wymiar sprawiedliwości sprawują natomiast sądy wchodzące w skład jednolitego systemu sędowniczego Ukrainy, co oznacza, że ARK nie posiada własnego systemu sędowniczego.

Artykuł 137 Konstytucji Ukrainy zawiera wyczerpujący wykaz obszarów, w których ARK ma prawo wydawać regulacje normatywne. Obszary te obejmują rolnictwo i leśnictwo, meliorację gruntów i górnictwo, roboty publiczne, planowanie przestrzenne i budownictwo mieszkaniowe, turystykę, łowiectwo, rybołówstwo i inne. Prezydent Ukrainy może zawieszać akty normatywne Rady Najwyższej ARK, powołując się na ich niekonstytucyjność i jednocześnie kierując je do oceny Sądu Konstytucyjnego.

Artykuł 138 Konstytucji Ukrainy określa zakres spraw przekazanych do kompetencji ARK. Są to sprawy mające znaczenie dla wspólnoty politycznej ARK, a wśród nich: zarządzanie wyborów deputowanych do Rady Najwyższej ARK i zatwierdzanie składu komisji wyborczej; organizowanie i przeprowadzanie referendum lokalnych; zarządzanie majątkiem należącym do ARK; opracowywanie, przyjmowanie i wykonywanie budżetu ARK zgodnie z jednolitą polityką podatkową i budżetową Ukrainy; opracowywanie, przyjmowanie i realizowanie programów ARK w sprawach rozwoju społeczno-ekonomicznego i kulturalnego, racjonalnego wykorzystania zasobów naturalnych, ochrony środowiska – zgodnie z programami ogólnopaństwowymi; przyznawanie miastu statusu kurortu i określanie strefy sanitarnej ochrony kurortów; uczestniczenie w ochronie praw i wolności obywateli oraz zgody narodowej, wspieranie ochrony praworządności i bezpieczeństwa obywateli; zapewnianie funkcjonowania i rozwoju języka państwowego, języków i kultur narodowych w ARK; ochrona i użytkowanie

---

⁴⁰ Art. 134 Konstytucji Ukrainy.

zabytków historycznych; współudział w opracowywaniu i realizacji państwowych programów powrotu narodów deportowanych; występowanie z inicjatywą wprowadzenia stanu wyjątkowego i ustanowienia obszarów nadzwyczajnej sytuacji ekologicznej w ARK albo na określonych jej obszarach.

W tym miejscu należy zauważyć, że zgodnie z ostatnim ustępem art. 138 Konstytucji Ukrainy wskazana lista kompetencji nie jest wyczerpująca i zgodnie z prawem Ukrainy możliwe jest delegowanie innych określonych kompetencji ARK.

Na koniec warto pokrótce omówić samą nazwę „Autonomiczna Republika Krym”. „Republika Autonomiczna” to nazwa pochodząca z czasów sowieckich. To właśnie dlatego określenie to nie jest spotykane w nazwie żadnej autonomicznej jednostki państwowej na świecie, z wyjątkiem krajów postsowieckich. Nazywanie autonomicznej jednostki terytorialnej „republiką” jest nieprawidłowością, ponieważ słowo to opisuje cechę charakterystyczną dla formy rządów państwa, a określanie nim jednostki terytorialnej w ramach państwa może stać się jednym z czynników prowokujących separatyzm. Nadając tę nazwę jednostkom autonomicznym, państwo sowieckie podłożyło zatem „bombę z opóźnionym zapłonem” pod nastroje separatystyczne na nazwanych w ten sposób terytoriach, czego przykłady są liczne⁴¹. Nazwa „Autonomiczna Republika Krymu” jest więc sowieckim reliktem językowym i powinna zostać zmieniona.

2. Okupowane terytoria Ukrainy

Powyższe rozważania dotyczyły w całości jedynie przepisów normatywnych, które częściowo odbiegają od realiów i nie są stosowane w praktyce.

Reakcją Federacji Rosyjskiej na wydarzenia Euromajdanu pod koniec 2013 r. i ucieczkę wspieranego przez Kreml prezydenta Wiktora Janukowycza do Rosji było rozpoczęcie okupacji Krymu i wschodnich obszarów Ukrainy, tj. regionu Donbasu, zwieńczonej w niedługim czasie aneksją Krymu⁴². Następnie 21 lutego 2022 r., na trzy dni przed rozpoczęciem pełnoskalowej wojny, Rosja po raz pierwszy ogłosiła powstanie tzw. niepodległych państw: Donieckiej Republiki

⁴¹ G. Goradze, *The Historical and Legal Aspects of Autonomy of Ajara, Avtandil Demetrashvili 80, Collection of Articles*, Tbilisi 2021, s. 400–401.

⁴² Zob. Federalna Ustawa Konstytucyjna No. 6-ФКЗ z dnia 21 marca 2014 r. „O przyjęciu do Federacji Rosyjskiej Republiki Krymu i utworzeniu w składzie Federacji Rosyjskiej nowych podmiotów – Republiki Krymu i miasta federalnego Sewastopola”, No. 0001201403210014.

Ludowej⁴³ i Ługańskiej Republiki Ludowej⁴⁴, a we wrześniu tego samego roku dokonała ich formalnej aneksji, podobnie jak Krymu⁴⁵.

Co warte uwagi, Konstytucja Ukrainy pomija milczeniem fakt okupacji/ aneksji jej terytoriów; Ukraina nie stanowi jednak w tym względzie wyjątku. Podobne podejście zastosował ustrojodawca gruziński. Terytoria Gruzji – Abchazja i Osetia Południowa/Region Cchinwali *de jure* znajdują się pod okupacją rosyjską co najmniej od sierpnia 2008 r.⁴⁶, natomiast *de facto* zostały zaanektowane⁴⁷, choć w Konstytucji Gruzji nie znajdziemy wzmianki o tym fakcie.

W Ukrainie obowiązuje ustawa z dnia 15 kwietnia 2014 r. „O ochronie praw i wolności obywateli oraz reżimu prawnego na czasowo okupowanych terytoriach Ukrainy”⁴⁸. Zgodnie z tą ustawą Krym, Donieck i Ługańsk uznawane są za terytoria tymczasowo okupowane. W jej treści nie ma wzmianki o aneksji. Takie podejście Ukrainy jest zrozumiałe, ponieważ niniejszy zapis ustawowy jest równoznaczny z deklaracją, że terytoria te są okupowane nielegalnie, z jednoczesnym brakiem uznania wewnętrznego, jednostronnego i bezprawnego aktu Rosji dotyczącego aneksji tych terytoriów.

Ustawa określa status terytoriów Ukrainy tymczasowo okupowanych w wyniku zbrojnej napaści Federacji Rosyjskiej, ustanawia specjalny reżim prawny na tych terytoriach, szczegółowo definiuje działalność organów państwowych, organów samorządu terytorialnego, przedsiębiorstw, instytucji i organizacji w tym reżimie, zapewnia przestrzeganie i ochronę praw i wolności człowieka i obywatela, a także

---

⁴³ Zob. Dekret Prezydenta Federacji Rosyjskiej nr 71 z dnia 21 lutego 2022 r. „O uznaniu Donieckiej Republiki Ludowej”, No. 0001202202220002.

⁴⁴ Zob. Dekret Prezydenta Federacji Rosyjskiej nr 72 z dnia 21 lutego 2022 r. „O uznaniu Ługańskiej Republiki Ludowej”, No. 0001202202220001.

⁴⁵ Zob. Federalna Ustawa Konstytucyjna Federacji Rosyjskiej No. 5-ФКЗ z dnia 4 października 2022 r. „O przyjęciu do Federacji Rosyjskiej Donieckiej Republiki Ludowej i utworzeniu w składzie Federacji Rosyjskiej nowego podmiotu – Donieckiej Republiki Ludowej”, No. 0001201403210014; Federalna Ustawa Konstytucyjna Federacji Rosyjskiej z dnia 4 października 2022 r. „O przyjęciu do Federacji Rosyjskiej Ługańskiej Republiki Ludowej i utworzeniu w składzie Federacji Rosyjskiej nowego podmiotu – Ługańskiej Republiki Ludowej”, No. 0001202210050005.

⁴⁶ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 21 stycznia 2021 r. w sprawie Gruzja przeciwko Rosji (II), skarga nr 38263/08.

⁴⁷ S. Malashkhia, *Conflicts' Anatomy*, Tbilisi 2011, s. 25.

⁴⁸ Ukraińska ustawa z dnia 15 kwietnia 2014 r. „O ochronie praw i wolności obywateli oraz reżimu prawnego na czasowo okupowanych terytoriach Ukrainy”, The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (BVR), 2014, No. 26, Article 892 (dalej: ukraińska ustawa z 2014 r.).

praw i zasadnych interesów osób prawnych⁴⁹. Ustawa reguluje takie kwestie, jak ochrona praw i wolności obywateli zamieszkujących terytoria okupowane oraz zapewnienie usług publicznych, a ponadto przewiduje odpowiedzialność Federacji Rosyjskiej jako państwa-okupanta za łamanie praw człowieka na tych terytoriach⁵⁰.

Postanowienia ustawy regulują także materie prowadzenia działalności gospodarczej⁵¹ i transportu towarów⁵² na tych terytoriach, nabywania nieruchomości i zwolnienia z zobowiązań z tytułu kredytów hipotecznych, jeżeli przedmiot hipoteki znajduje się na terytorium okupowanym, a okupacja nastąpiła po zawarciu umowy kredytu hipotecznego⁵³. Istotne są również art. 12, art. 12 ust. 1 i art. 16 ukraińskiej ustawy z 2014 r., które w swej treści dotyczą odpowiednio: szczegółowych kwestii organizacyjnych związanych z wymiarem sprawiedliwości, postępowań sądowych i przenoszenia sędziów z terytoriów okupowanych.

Porównanie powyższej ustawy ukraińskiej z podobną ustawą obowiązującą w Gruzji⁵⁴ skutkuje oczywistą konkluzją o wyższości prawa ukraińskiego – treść ustawy gruzińskiej jest znacznie uboższa i obejmuje jedynie 11 artykułów, w tym przepisy przejściowe i końcowe. W ustawie tej w ogóle nie wspomina się o kwestiach związanych z kredytami hipotecznymi, transportem czy wymiarem sprawiedliwości. Gruzjińska ustawa „O terytoriach okupowanych” milczy w sprawach związanych z wykonywaniem praw zamieszkałych na terytoriach okupowanych obywateli do udziału w wyborach, w tym w referendach – co stanowi przedmiot sporu w Gruzji⁵⁵ – w przeciwieństwie do ukraińskiej ustawy z 2014 r., która w art. 8 szczegółowo reguluje tę kwestię.

---

⁴⁹ Art. 2 ust. 1 ukraińskiej ustawy z 2014 r.

⁵⁰ Art. 5 ust. 5 ukraińskiej ustawy z 2014 r.

⁵¹ Art. 13 ukraińskiej ustawy z 2014 r.

⁵² Art. 13–1 ukraińskiej ustawy z 2014 r.

⁵³ Art. 15 ukraińskiej ustawy z 2014 r.

⁵⁴ Zob. gruzińska ustawa z dnia 30 października 2008 r. „O terytoriach okupowanych”, code: 010.080.000.05.001.003.300.

⁵⁵ Zob. G. Goradze, *Permissibility of Holding Referendum under the Conditions of Occupation of the Territories of Georgia*, „Journal of Constitutional Law” 2023, nr 1, s. 109–125.

3. Modele federalizacji Ukrainy

3.1. Idea federalnej Ukrainy a zakusy Rosji

Idea federalizacji Ukrainy nie jest ideą nową, wszakże głosili ją intelektualiści ukraińskiego ruchu narodowego już w XIX w.⁵⁶ Zróżnicowanie regionalne Ukrainy stanowiło przedmiot licznych dyskusji politycznych od czasu rozpadu Związku Sowieckiego. Federalizm był jednym z proponowanych rozwiązań formułowanych przez różne siły polityczne na początku lat 90. XX w.⁵⁷ W latach 1989–1994 idea federalizmu zyskiwała na popularności w różnych regionach i wśród niektórych mniejszości etnicznych. Zasadniczo na początku lat 90. ubiegłego wieku postulaty federalizacji czy też autonomizacji płynęły z regionu Donbasu, co było podyktowane obawami sił społeczno-politycznych regionu przed perspektywą przymusowej ukrainizacji, wybuchami ekstremizmu narodowego i zerwaniem więzi gospodarczych z Rosją⁵⁸. Od tego czasu pytanie: „federalizacja czy unitaryzm” niezmiennie znajduje się na porządku dziennym debat politycznych w Ukrainie⁵⁹.

W tym względzie na tle innych wyróżniała się Partia Regionów, której program przewidywał – jako jeden z podstawowych postulatów – obietnicę reformy federalizacyjnej⁶⁰. Nie podjęto jednak żadnych działań w celu realizacji tego zamierzenia, nawet wtedy gdy Janukowycz, lider tej partii, pełnił urząd prezydenta Ukrainy⁶¹. Jak pisze Gwendolyn Sasse, „odrzućcie federalizmu jest jedną z niewielu kwestii, co do których istnieje konsensus wśród elit na szczeblu ogólnokrajowym w Ukrainie”⁶².

Federacja Rosyjska próbowała dokonać znaczących korekt w tej sprawie, z myślą o federalizacji Ukrainy. Kwestię federalizacji politycy rosyjscy podnosili

⁵⁶ K. Wolczuk, *Catching up with „Europe”?...*, s. 67; O. Rohovenko, S. Zapara, N. Melnik, R. Cramar, *The Current Status of the Local Self-Government Reform in Ukraine. Preliminary Conclusions and Outlook*, „Journal of Advanced Research in Law and Economics” 2017, nr 8(1), s. 182.

⁵⁷ O. Protsyk, *Majority-Minority Relations in the Ukraine*, „Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe” 7 (2008), nr 1, s. 9.

⁵⁸ V. Shebelnikov, *Administrative-Territorial Structure in National History (XVIII – Beginning of XXI Century)*, Donetsk 2017, s. 70.

⁵⁹ G. Sasse, *The „New” Ukraine. A State of Regions*, „Regional & Federal Studies” 11 (2001), nr 3, s. 80–81; K. Wolczuk, *Catching up with „Europe”?...*, s. 72–77.

⁶⁰ O. Protsyk, *Majority-Minority Relations...*, s. 10.

⁶¹ V. Shebelnikov, *Administrative-Territorial Structure...*, s. 73.

⁶² G. Sasse, *The „New” Ukraine...*, s. 82.

od początku kryzysu w 2013 r.⁶³, a zaraz po aneksji ARK i inwazji na Donbas Rosja zgłosiła formalne żądanie federalizacji Ukrainy. Według szefa Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rosji wewnętrzny kryzys polityczny w Ukrainie wyraźnie pokazał głębokie różnice między południowo-wschodnią i zachodnią częścią kraju co do wyboru dalszych kierunków rozwoju. Wypowiedź ta potwierdza ułomność wybranego wcześniej przez Kijów modelu organizacji państwa. W istocie państwo unitarne w Ukrainie funkcjonuje już jedynie z nazwy. Podwaliny pod nie zostały położone w wyniku kataklizmów politycznych, które wstrząsały krajem przez wiele lat. Jedną z przyczyn takiej sytuacji jest brak w Ukrainie wyważonej ustawy zasadniczej, która odpowiednio uwzględniałaby interesy wszystkich narodowości i grup językowych. Federalizacja jest sposobem na zapewnienie każdemu regionowi poczucia swobody w ramach państwa. Poczucia, że jego prawa są chronione, a tradycje i zwyczaje szanowane⁶⁴. Moskwa zażądała, aby Rada Najwyższa Ukrainy „niezwłocznie zwołała Zgromadzenie Konstytucyjne, w którym wszystkie regiony Ukrainy będą w równym stopniu reprezentowane”⁶⁵.

Komentarza domagają się dwie kwestie zawarte w tym stanowisku. Po pierwsze, przeciwstawia się tu sobie południowo-wschodnią i zachodnią Ukrainę, a po drugie, mowa jest o ochronie wszystkich narodowości i grup językowych poprzez federalizację. Jeśli rozpatrywać te dwa aspekty w kontekście federalizmu, to dążeniem Rosji było doprowadzić do organizacji Ukrainy w postaci dwubiegunowej i etnicznej federacji, co oznaczałoby – ni mniej, ni więcej – rozpad państwa. Rosja podjęła próbę uzyskania statusu politycznego dla jednostek administracyjno-terytorialnych Ukrainy zamieszkałych przez etnicznych Rosjan, co miałyby stanowić niejako kontynuację scenariusza krymskiego. Jak wskazują różni autorzy, realizacja rosyjskiej propozycji – gdyby do niej doszło – oznaczałaby trwałe sparaliżowanie państwa ukraińskiego i pozbawienie go suwerenności⁶⁶.

Dnia 5 września 2014 r. w Mińsku podpisano pierwsze porozumienie⁶⁷ pomiędzy Rosją a Kijowem oraz z udziałem Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. Na mocy pkt 3 pierwszego porozumienia mińskiego Ukrainę

⁶³ O. Jastrzębska, *Pro-Western Policy of the New Ukrainian President Volodymyr Zelensky as Threat for Possible Russian Concept of Ukraine Federalization*, „Ante Portas – European Journal of Social Sciences and Humanities” 2019, nr 2(13), s. 110.

⁶⁴ S. Ławrow, *Federalization of Ukraine Is Necessary so that Each Region Feels Its Rights Are Protected*, 16.04.2014 r., <http://russian.rt.com/article/27957> (dostęp: 28.08.2024).

⁶⁵ T.A. Olszański, *Ukraine: Sovereign Decentralisation...*

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Protocol on the results of consultations of the Trilateral Contact Group, Minsk, 05.09.2014 (dalej: pierwsze porozumienie mińskie).

zobowiązano do przeprowadzenia decentralizacji władzy m.in. poprzez przyjęcie ustawy „O tymczasowym ustroju samorządu lokalnego w niektórych rejonach obwodów donieckiego i ługańskiego” (tzw. ustawa o szczególnym statusie). Zgodnie z pkt 9 pierwszego porozumienia mińskiego wybory lokalne powinny zostać przeprowadzone na podstawie nowej ustawy o szczególnym statusie. Już wkrótce, bo 12 lutego 2015 r. podpisano dodatkowe porozumienie „Pakiet środków na rzecz wdrożenia porozumień mińskich”⁶⁸. W treści tego porozumienia dokonano uszczegółowienia sytuacji Ukrainy w zakresie reformy terytorialnej. Można dowodzić, że wskutek tego sytuacja uległa skomplikowaniu, szczególnie w świetle pkt 11 drugiego porozumienia mińskiego, który przewidywał:

Przeprowadzenie reformy konstytucyjnej w Ukrainie, z zobowiązaniem do przyjęcia nowej Konstytucji z terminem wejścia w życie do końca 2015 r., której najważniejszym elementem będzie decentralizacja (z odniesieniem w tym względzie do specyfiki niektórych rejonów obwodów donieckiego i ługańskiego, uzgodnionym z przedstawicielami tychże rejonów), a także przyjęcia stałego ustawodawstwa w sprawie szczególnego statusu niektórych rejonów obwodów donieckiego i ługańskiego zgodnie ze środkami określonymi w przypisie, w terminie do końca 2015 r.

Było to najbardziej katastrofalne i w zasadzie niemożliwe do wykonania postanowienie, którego celem był rozpad Ukrainy. Nie można zapominać, że obwody doniecki i ługański pozostawały wówczas pod okupacją rosyjską, a tzw. Doniecka Republika Ludowa i Ługańska Republika Ludowa przy wsparciu Rosji zdążyły już przeprowadzić referenda w sprawie niezależności od Kijowa i ogłosiły swoją niepodległość⁶⁹. W tych warunkach, zgodnie z drugim porozumieniem mińskim, Ukraina musiała przeprowadzić reformy konstytucyjne i zdecentralizować władzę nad swoim terytorium, w tym przyznać szczególny status separatystycznym obwodom donieckiemu i ługańskiemu, który miał ponadto podlegać uzgodnieniu z ich przedstawicielami. Abstrahując od niebudzącego już wątpliwości dyktatu Rosji jako okupanta, celem separatystów stało się uzyskanie niepodległości. Nie można było zatem oczekiwać od nich zgody na warunki, które by im w tym przeszkodziły w przyszłości. Bez względu na to, jaki status i uprawnienia zaoferowałyby

⁶⁸ Tekst porozumienia podpisanego dnia 12 lutego 2015 r. w Mińsku (dalej: drugie porozumienie mińskie) dostępny na stronie internetowej: https://www.unian.info/politics/1043394-minsk-agreement-full-text-in-english.html#goog_rewarded (dostęp: 5.12.2024).

⁶⁹ A. Šmídová, T. Šmíd, *Unfinished Story of the Donetsk and Luhansk People's Republics. Towards a de facto State?*, w: *De Facto States in Eurasia*, red. T. Hoch, V. Kopeček, London 2020, s. 143.

rząd ukraiński, nigdy nie byłyby one wystarczające dla administracji separatystów. Dlatego też szanse na osiągnięcie porozumienia w tej kwestii były praktycznie zerowe. W tym miejscu należy zauważyć, że zgodnie z pkt II drugiego porozumienia mińskiego szczególny status powinien zostać przyznany niektórym rejonom obwodów donieckiego i ługańskiego. Gdyby szczególny status miał zostać przyznany poszczególnym rejonom obwodów donieckiego i ługańskiego, to samym obwodom donieckiemu i ługańskiemu przysługiwałby status znacznie wyższy.

Warto też podkreślić, że Ukraina mogłaby odzyskać kontrolę nad granicą państwową dopiero po wykonaniu postanowień wspomnianego pkt II drugiego porozumienia mińskiego, co w rzeczywistości było niemożliwe. Oświadczenia Rosji dotyczące federalizacji bądź decentralizacji Ukrainy nie mogą być zatem interpretowane inaczej jak tylko jako żądanie rozpadu Ukrainy. Podobne próby podejmowane były już wcześniej.

W 2004 r., w okresie tzw. pomarańczowej rewolucji, Partia Regionów opracowała projekt utworzenia „Autonomicznej Republiki Południowo-Wschodniej Ukrainy”. Zgodnie z nim w skład republiki autonomicznej wchodziłoby dziewięć rejonów przemysłowych południowo-wschodniej Ukrainy oraz ARK⁷⁰. Były to właśnie te terytoria, których dużą część zaanektowała Rosja w 2014 r. i 2022 r.

Dnia 26 listopada 2004 r. Ługańska Rada Obwodowa podjęła decyzję o utworzeniu autonomicznego obwodu w południowo-wschodniej Ukrainie, a jeszcze tego samego dnia grupa deputowanych zwróciła się o pomoc do prezydenta Rosji. Dnia 28 listopada 2004 r. w Petersburgu zebrało się tzw. ogólnoukraińskie zgromadzenie deputowanych wszystkich szczebli, w którym uczestniczyli przedstawiciele rad obwodowych większości obwodów południowej i wschodniej Ukrainy, ówczesny kandydat na prezydenta Janukowycz oraz – na bezpośrednie polecenie Władimira Putina (który nawet wygłosił przemówienie przed zgromadzeniem) – mer Moskwy Jurij Łużkow. Jak zauważają niektórzy autorzy, przywódcy południowo-wschodnich regionów Ukrainy, mając na uwadze aktywne zaangażowanie się państw zachodnich w przebieg kampanii prezydenckiej i możliwość dojścia do władzy Wiktora Juszczuki, postanowili się temu zbiorowo przeciwstawić. Członkowie zgromadzenia zagrozili Juszczence, że w przypadku aktywnej ingerencji państw zachodnich w proces wyborczy utworzą Południowo-Wschodnią Autonomiczną Republikę Ukrainy ze stolicą w Charkowie⁷¹. Plan ten upadł w obliczu zwycięstwa wyborczego Juszczuki.

⁷⁰ M. Bukalinskiy, *Federalization of Ukraine as a Tool for Resolving the Political Crisis, Geopolitics*, Moscow 2014, s. 9.

⁷¹ A. Kovalenko, *Prospects of the Federalization of Ukraine*, Moscow 2010, s. 16–21.

W rzeczywistości porozumienia mińskie poniosły klęskę również wskutek napaści Rosji i aneksji terytoriów ukraińskich, na mocy art. 60 i art. 62 Konwencji wiedeńskiej z 1969 r. o prawie traktatów⁷², które stanowią o wygaśnięciu traktatu odpowiednio wskutek jego naruszenia i zasadniczej zmiany okoliczności.

3.2. Federalizm dwubiegunowy w rzeczywistości Ukrainy

Zróznicowanie regionalne i pęknięcie na osi Zachód–Wschód stanowią jedną z najbardziej zauważalnych cech państwa i społeczeństwa ukraińskiego⁷³. Z cechą tą często wiąże się ideę federalizacji Ukrainy, która w przypadku tego państwa oznacza federację etniczną i dwubiegunową. Dwubiegunowość odnosi się tu głównie do dwubiegunowości między dwoma grupami etnicznymi – Ukraińcami i Rosjanami.

W federalizmie etnicznym wewnętrzne granice polityczne i etniczne państwa pokrywają się ze sobą. W przeciwieństwie do federacji opartych na zasadzie terytorialnej federalizm etniczny charakteryzuje się stosunkową niestabilnością unii federalnej. W latach 90. XX w. doszło do rozpadu takich klasycznych wcieleń federalizmu etnicznego, jak: Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRS), Jugosławia czy Czechosłowacja. W literaturze przedmiotu tym właśnie argumentuje się sceptyczny pogląd na federalizm etniczny, choć istnieje również odmienna opinia, mianowicie że przyczyną rozpadu wyżej wymienionych państw był raczej kryzys komunizmu⁷⁴. Współcześnie za federacje etniczne uznaje się Indie, Mjanmę (dawną Birmę), Etiopię, częściowo Rosję i Belgię⁷⁵.

Federacja dwubiegunowa jest natomiast rodzajem federacji jednoczącej dwa podmioty polityczne i/lub dwa podmioty terytorialne lub etniczne⁷⁶. W tym przypadku liczba podmiotów nie jest decydująca, gdyż np. Belgia jest uważana za państwo dwubiegunowe⁷⁷, chociaż w jej skład wchodzi trzy podmioty.

Zwolennicy idei federalizacji Ukrainy często przywołują federacje dwubiegunowe. Według nich najistotniejsze dla Ukrainy są doświadczenia Belgii i Kanady,

⁷² Konwencja wiedeńska o prawie traktatów sporządzona w Wiedniu dnia 23 maja 1969 r., Dz. U. z 1990 r. Nr 74, poz. 439.

⁷³ K. Wolczuk, *Catching up with „Europe”?*..., s. 67.

⁷⁴ G. Khubua, *Federalism as a Normative Principle and Political Order*, Tbilisi 2000, s. 172.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Ibidem, s. 333–334.

⁷⁷ Zob. np. W. Swenden, M. Brans, L. De Winter, *The Politics of Belgium. Institutions and Policy under Bipolar and Centrifugal Federalism*, „West European Politics” 29 (2006), nr 5, s. 863–873.

ponieważ organizacja państwa tych krajów jest rezultatem walki politycznej między dwiema największymi społecznościami językowymi⁷⁸.

Vasileva⁷⁹ i Charmoyantz⁸⁰ podkreślają, że wzorem dla federalizacji Ukrainy jest Belgia, choć ten drugi autor uważa za niewskazane przyznawanie obwodom ukraińskim tak szerokich uprawnień, jak jest w Belgii w dziedzinie regulacji normatywno-prawnych ze względu na brak niezbędnych instrumentów ścisłej kontroli i przymusu. Jego zdaniem taka sytuacja doprowadzi do wzrostu tendencji separatystycznych i zagrożeni integralności państwa⁸¹.

Belgia to przykład bardzo złożony, a jej model federalizmu jest pełen sprzeczności⁸². Federacja Belgijska składa się ze wspólnot i regionów⁸³. Zgodnie z art. 2 Konstytucji Belgii kraj ten obejmuje trzy wspólnoty: Wspólnotę Francuską, Wspólnotę Flamandzką i Wspólnotę Niemieckojęzyczną. Zgodnie zaś z art. 3 Konstytucji Belgii państwo to składa się z trzech regionów: Walońskiego, Flamandzkiego i Brukselskiego. Oprócz wspólnot i regionów Belgia dzieli się na cztery regiony językowe: region języka francuskiego, region języka niderlandzkiego, dwujęzyczny region stołeczny Brukseli i region języka niemieckiego⁸⁴. Każda gmina Królestwa Belgii stanowi część jednego z tych regionów językowych⁸⁵.

Władza jest podzielona między podmioty centralne i niższego szczebla, przy niemal zupełnym braku kompetencji współdzielonych. W niektórych sektorach część podsektorów podlega władzom federalnym, a część jednostkom niższego szczebla. Brakuje jednak jednoznacznej definicji uprawnień rządu federalnego, a w przypadku konfliktów kompetencyjnych pomiędzy szczeblami nie istnieje hierarchia konstytucyjna między ustawodawstwem federalnym a aktami regionalnymi⁸⁶.

---

⁷⁸ A. Muchnik, *Unitary Intolerance or Federal Good-Neighbourliness? Bulletin of the Conference „Federal Ukraine”*, Kiev 2012, s. 36–39.

⁷⁹ Zob. N. Vasileva, *Parliamentary Coalitions in the Political System of Belgium. Features of Formation*, „SevNTU Newsletter. Series: Political Science” 2011, s. 171–181.

⁸⁰ A. Charmoyantz, *Experience of State Building in Belgium in the Context of Regionalization of Ukraine*, „Scientific Notes of the Taurida National University Named after V.I. Vernadsky. Series: Legal Sciences” 24 (2011), nr 1, s. 355.

⁸¹ Ibidem.

⁸² J. Wouters, A. Andrienne-Moylan, *Federalism. A Lifeline for Belgium?*, „Jura Falconis” 57 (2021), nr 3, s. 755.

⁸³ Art. 1 Constitution of Belgium, Legal Affairs and Parliamentary Documentation Department of the Belgium House of Representatives, D/2021/4686/04 (dalej: Konstytucja Belgii).

⁸⁴ Art. 4 ust. 1 Konstytucji Belgii.

⁸⁵ Art. 4 ust. 2 Konstytucji Belgii.

⁸⁶ L. De Winter, *The Sustainability of (Con-) Federal Belgium*, „Diálogos El federalismo Belga” 2012, s. 40.

Belgia nie zawsze była państwem federalnym. Od uzyskania niepodległości w 1830 r. do końca XX w. istniała jako państwo unitarne, jednak w wyniku reform decentralizacyjnych rozpoczętych w latach 70. XX w. uległa przekształceniu w państwo federalne⁸⁷.

Współczesny model federacyjny Belgii jest rezultatem kolejnych reform przeprowadzonych w sześciu falach⁸⁸. Każda kolejna reforma skutkowałą przekazaniem coraz większych kompetencji podmiotom wchodzącym w skład federacji. Po szóstej reformie państwa większość uprawnień – z wyłączeniem ubezpieczeń społecznych – znajduje się obecnie na szczeblu regionów związkowych⁸⁹. Z upływem dziesięcioleci obserwowany jest zatem rozpad państwa, którego główną przyczyną jest silna dynamika odśrodkowa. Państwo jest każdorazowo zmuszane do dokonywania coraz to nowych ustępstw. Decentralizacja stanowi jedyną strategię, która może zapewnić Belgii przetrwanie⁹⁰. Nie wiadomo jednak jeszcze, jaki będzie ostateczny rezultat tej strategii.

Mimo tych ułomności wielu autorów nie uważa, że upadek Belgii jako państwa miałby być nieuchronny⁹¹. Stabilność państwa belgijskiego opiera się na kilku czynnikach, przede wszystkim na znaczeniu politycznym i gospodarczym Brukseli⁹². Często powtarza się, że gdyby Bruksela nie znajdowała się we Flandrii i nie graniczyła z Regionem Flamandzkim, Belgia już dawno uległaby podziałowi na dwie części⁹³. Gdyby nie Bruksela, podział Belgii przebiegłby równie sprawnie jak podział Czechosłowacji⁹⁴. Znaczenie stolicy wzmacnia obecność tam siedzib Unii Europejskiej (UE) i NATO, czego Flandria i Walonia nie mogą ignorować⁹⁵. Kolejno – znaczenie Belgii na scenie międzynarodowej stanowi silną motywację jej podmiotów związkowych do podtrzymywania stałej współpracy⁹⁶.

Istotne są również czynniki zewnętrzne. Problem separatyzmu jest mniej lub bardziej nasilony w wielu wiodących państwach europejskich. Dlatego państwa

⁸⁷ G. Goradze, *Federalism Prospects in Georgia...*, s. 223–225.

⁸⁸ J. Wouters, A. Andrienne-Moylan, *Federalism...*, s. 755.

⁸⁹ J. Goossens, P. Cannoot, *Belgian Federalism after the Sixth State Reform*, „Perspectives on Federalism” 7 (2015), nr 2, s. 50.

⁹⁰ J. Wouters, A. Andrienne-Moylan, *Federalism...*, s. 768.

⁹¹ Ibidem.

⁹² Ibidem.

⁹³ R. Van Dijk, *Regionalism, Federalism and Minority Rights in Belgium*, w: *Ethnic and Regional Conflicts in Eurasia*, t. 3. *International Experience in Resolving Ethnic Conflicts*, red. B. Coppieters, E. Remacle, A. Zverev, Moscow 1997, s. 260.

⁹⁴ K. Deschouwer, *Will Brussels Survive the Next Century?*, w: ibidem, s. 273.

⁹⁵ J. Wouters, A. Andrienne-Moylan, *Federalism...*, s. 768.

⁹⁶ Ibidem.

europejskie, którym separatyzm nie jest obcy, rozumieją, że precedens w postaci rozpadu Belgii mógłby przynieść efekt domina w innych krajach europejskich, podobnie jak stało się to w byłych federacjach socjalistycznych⁹⁷. Dla tych państw jest to wystarczającym powodem do podejmowania wysiłków, aby nie dopuścić do powstania nowych państw na terytorium UE⁹⁸.

Kolejnym ważnym czynnikiem jest polityka UE wobec regionów. W ramach koncepcji „Europy regionów” i zasady pomocniczości istnieje rozdział władzy między ponadnarodowymi strukturami integracji europejskiej, państwem narodowym i podmiotami Federacji Belgijskiej, w wyniku czego wzrasta rola regionów na szczeblu europejskim. Tym samym integracja europejska i przyznanie regionom prawa do podejmowania decyzji na szczeblu ponadnarodowym odgrywają rolę stabilizującą⁹⁹.

Ogólnie rzecz biorąc, federacja bipolarna zdaniem wielu autorów niesie ze sobą znacznie większe ryzyko rozpadu państwa niż federacja stosunkowo licznych podmiotów¹⁰⁰.

Ze względu na szereg szczególnych cech belgijskiego modelu federalizmu dostosowanie go do wdrożenia w innych państwach będzie przysparzać trudności. Stanowi on wysoce swoistą formę federalizmu¹⁰¹. Niektórzy autorzy wskazują, że ze względu na niski poziom rozwoju gospodarczego, odmienne doświadczenia historyczne i współczesne realia zastosowanie modelu belgijskiego w krajach byłego Związku Sowieckiego będzie bardzo utrudnione¹⁰².

Mimo nieukrywanej aprobaty dla ustroju terytorialnego Belgii niektórzy autorzy wskazują na istotne różnice między Belgią a Ukrainą, które mogą stać się załącznikiem zagrożeń, gdyby Ukraina zdecydowała się wejść na drogę federalizacji. Różnice te to głównie niski poziom dochodów i niski poziom jakości życia w Ukrainie. Poza tym Belgia nigdy nie doświadczyła tak głębokich podziałów społecznych, jakie istnieją w Ukrainie¹⁰³.

---

⁹⁷ Z. Ormonbekov, *Belgian Model of Federalism. Features and Prospects*, „Kazan Federalist” 2004, nr 1(9), s. 146.

⁹⁸ G. Goradze, *Prospects of Federalism in Ukraine*, „Caucasus International University Herald” 2014, nr 7, s. 71.

⁹⁹ Z. Ormonbekov, *Belgian Model of Federalism...*, s. 146.

¹⁰⁰ G. Gogiashvili, *Comparative Federalism*, Tbilisi, 2000, s. 22; G. Khubua, *Federalism as a Normative...*, s. 334.

¹⁰¹ L. De Winter, *The Sustainability of (Con-)...*, s. 15.

¹⁰² Z. Ormonbekov, *Belgian Model of Federalism...*, s. 152.

¹⁰³ M. Marlin, *Concepts of „Decentralization” and „Federalization” in Ukraine: Political Signifiers or Distinct Constitutionalist Approaches for Devolutionary Federalism?*, „Nationalism and Ethnic Politics” 22 (2016), nr 3, s. 291.

Można tu wskazać też chociażby fakt, iż Belgia jest państwem członkowskim UE, a Bruksela cieszy się statusem instytucjonalnej, nieoficjalnej stolicy Europy. Jeśliby zatem rozważać dostosowanie modelu belgijskiego do Ukrainy, to bardziej właściwe byłoby rozpoczęcie takich rozważań od czynników ograniczających ryzyko rozpadu państwa i dostosowania do Ukrainy tych samych czynników, które sprawiają, że jedność Królestwa Belgii jest zasadniczo niemożliwa¹⁰⁴.

Należy również wziąć pod uwagę realia geopolityczne: Belgia nie sąsiaduje z państwami wrogimi, agresywnymi, których pragnieniem byłby jej rozpad. Można z dużym prawdopodobieństwem założyć, że gdyby położenie geograficzne i znaczenie geopolityczne Belgii było podobne do Ukrainy, z agresywnym sąsiadem, takim jak Rosja, Belgia, z jej ułomnym ustrojem terytorialnym, szybko uległaby rozpadowi. Dlatego też, rozważając kwestię federalizacji Ukrainy, nie można pomijać czynnika rosyjskiego¹⁰⁵.

Tym samym w przypadku Ukrainy wdrożenie modelu federacji bipolarnej niosłoby ze sobą wysoce niefortunne konsekwencje. Poza naturalnie występującymi czynnikami etnicznymi i gospodarczymi, które zazwyczaj stanowią główną siłę napędową ruchów secesjonistycznych, istotną rolę będzie tu odgrywał czynnik zewnętrzny w postaci sąsiedztwa Rosji. Aneksja Krymu, obwodów donieckiego i ługańskiego oraz pełnoskalowa wojna z Ukrainą wyraźnie potwierdzają aspiracje Rosji nie tylko do zajęcia terytoriów Ukrainy, ale także do demontażu i całkowitego unicestwienia państwa ukraińskiego.

Federalizacja Ukrainy i nadanie południowo-wschodniej części kraju statusu podmiotu związkowego byłoby dla Rosji niezwykle korzystne. W takim przypadku, na bazie doktryny podzielonej suwerenności (w federacji suwerenność państwa jest podzielona między centrum i podmioty związkowe, co oznacza, że podmioty związkowe również posiadają suwerenność), Rosji łatwiej byłoby angażować się w ingerencje polityczne i wpływać na wewnętrzne sprawy Ukrainy. Porozumienia mińskie były właśnie taką próbą wywierania wpływu. Po tym, gdy Rosji nie udało się oszukać Ukrainy co do statusu politycznego obwodów donieckiego i ługańskiego, od razu podjęła napaść zbrojną.

Nie jest przypadkiem, iż siły prokremlowskie, cytowane później przez rosyjskich autorów, często wysuwały żądania federalizacji Ukrainy¹⁰⁶.

---

¹⁰⁴ G. Goradze, *Prospects of Federalism in Ukraine*, s. 72.

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ Zob. M. Gligich-Zolotareva, *United States of Ukraine*, „Federalism” 2014, nr 2, s. 36.

Choć wyjaśnić takiego stanu rzeczy można wskazać wiele, faktem jest, że na kontynencie euroazjatyckim żadne z państw sąsiadujących z Rosją nie jest państwem federacyjnym. Czy to naprawdę zbieg okoliczności?

3.3. Inne argumenty przeciwko federalizacji Ukrainy

Rozważając kwestię federalizacji Ukrainy według jakiegokolwiek modelu, oprócz wyżej wymienionych czynników geopolitycznych, należy zwrócić uwagę na specyfikę federalizmu i jej możliwe negatywne konsekwencje w przypadku Ukrainy.

Wyzwaniem dla każdego państwa federalnego jest biurokratyzacja. Federalizm może dodatkowo wzmocniać elementy biurokratyczne w zarządzaniu państwem, stwarzając jednocześnie szereg problemów na poziomie podmiotu związkowego z perspektywy skuteczności instytucji demokracji przedstawicielskiej¹⁰⁷. W Ukrainie, która jeszcze do niedawna była częścią wysoce zbiurokratyzowanego (w najgorszym tego słowa znaczeniu) systemu Związku Sowieckiego i wciąż nie uwolniła się od odziedziczonych po nim groźnych praktyk, taki rozwój sytuacji jest tym bardziej prawdopodobny¹⁰⁸.

Kolejny problem wiąże się ze spowolnieniem procesu decyzyjnego. W ramach federacji różne szczeble władzy zmuszone są uwzględniać interesy pozostałych szczebli, negocjować i podejmować decyzje polityczne, uwzględniając konsensus¹⁰⁹. Obarczony dodatkowo elementami biurokratyzacji proces podejmowania decyzji politycznych ulegnie dalszemu skomplikowaniu, co będzie stanowić dodatkowy czynnik utrudniający rozwój kraju po zakończeniu wojny.

Jedną z istotnych wad federalizmu jest problem kontroli nad lokalnymi elitami politycznymi¹¹⁰, który byłby szczególnie dotkliwy w przypadku federalnej Ukrainy. Z problemem kontroli nad lokalnymi (i nie tylko lokalnymi) elitami politycznymi unitarna Ukraina zмага się już od wielu lat. Jeśli dodatkowo uwzględnić czynnik rosyjski, problem ten stanie się naprawdę poważny i doprowadzi do powstania lokalnych feudałów i aktywnych ośrodków separatyzmu¹¹¹.

W warunkach braku kontroli nad lokalnymi elitami politycznymi łatwo może dojść do krachu gospodarczego podmiotów związkowych. Sprzyjać temu będzie czynnik rosyjski, który doprowadzi do naturalnego związania wschodnich

¹⁰⁷ G. Khubua, *Federated Georgia?*, w: *Perspectives of the Federalization of Georgia – Pro et contra*, red. V. Keshelava, V. Lortkipanidze, Tbilisi 2000, s. 150.

¹⁰⁸ G. Goradze, *Prospects of Federalism in Ukraine*, s. 72–73.

¹⁰⁹ G. Khubua, *Federalism as a Normative...*, s. 53.

¹¹⁰ Ibidem.

¹¹¹ G. Goradze, *Prospects of Federalism in Ukraine*, s. 73.

obwodów Ukrainy z gospodarką Rosji¹¹². Takiej perspektywy nie kryją rosyjscy „prokremlowscy” autorzy, tacy jak Gligich-Zolotareva, która w odniesieniu do obwodów Ukrainy twierdzi, że stopień ich dojrzałości daje podstawy do samodzielnego funkcjonowania i przyjęcia odpowiedzialności za własny rozwój. Autorka ta snuje wizje utworzenia zjednoczonych „Euroregionów” wraz z regionami Rosji i Białorusi, sąsiadującymi ze wschodnimi obwodami Ukrainy¹¹³.

W przebiegu wydarzeń w 2004 r. część południowo-wschodnich obwodów Ukrainy odmówiła przekazywania środków do budżetu centralnego, co wprawdzie nie trwało długo, ale stworzyło bardzo negatywny precedens. Precedens ten mógłby się powtórzyć w przypadku federalizacji Ukrainy, w związku z czym centralny budżet państwa mógłby stać się „zakładnikiem” lokalnych elit politycznych¹¹⁴.

W porównaniu z unitaryzmem funkcjonowanie ustroju federalnego wymaga znacznie większych nakładów finansowych związanych z wydatkami na rządy i parlamenty podmiotów związkowych, wprowadzeniem dodatkowych struktur władzy centralnej niezbędnych dla państwa federalnego (np. parlamentu dwuizbowego), a także z wydłużeniem procesu decyzyjnego¹¹⁵. Dla powojennej Ukrainy, która już teraz stoi w obliczu przytłaczających problemów gospodarczych i finansowych, zwiększanie kosztów utrzymania aparatu państwowego nie byłoby właściwym kierunkiem.

Co więcej, biorąc pod uwagę dostępność własnych zasobów finansowych na poszczególnych szczeblach władzy, zagrożeniem byłby nierównomierny rozwój gospodarczy regionów, tzn. określone części kraju byłyby predestynowane do szybszego rozwoju niż pozostałe. Negatywnym skutkiem takiej sekwencji wydarzeń mogłoby być nie tylko zahamowanie rozwoju gospodarczego kraju, ale również realne zagrożenie dla jedności państwa¹¹⁶.

Wnioski

O federalizacji Ukrainy marzyła Rosja, ponieważ dla niej federalizm stanowi narzędzie służące do demontażu innych państw. Federalna Ukraina byłaby o wiele bardziej podatna na rozpad i dezintegrację.

¹¹² Ibidem.

¹¹³ M. Gligich-Zolotareva, *United States of Ukraine*, „Federalism”, s. 49.

¹¹⁴ Ibidem.

¹¹⁵ G. Khubua, *Federalism as a Normative...*, s. 37.

¹¹⁶ Z. Rukhadze, *Government and Legislation*, Tbilisi 2003, s. 88 (niepublikowana rozprawa doktorska).

Odrzucenie federalizmu nie oznacza jednak, że ustrój terytorialny Ukrainy funkcjonuje bez zarzutu i że nie ma potrzeby jego reformy. Ukraina jest państwem zbyt dużym, aby można ją zarządzać centralnie. W Ukrainie konieczne jest przeprowadzenie reform, m.in. w zakresie struktury terytorialnej państwa, bez wykraczania poza ramy unitaryzmu. Niezbędna wydaje się decentralizacja funkcji państwa i stopniowe delegowanie tychże do samorządów, z jednoczesnym zapewnieniem wsparcia finansowego. Równoległe, zamiast wprowadzać nowe jednostki biurokratyczne w postaci podmiotów związkowych, należy zoptymalizować działalność organów państwowych i urzędników administracji publicznej, w celu ograniczenia do minimum negatywnych elementów biurokracji w zarządzaniu państwem. Najważniejszym zadaniem pozostaje opracowanie optymalnego modelu takiej struktury administracyjno-terytorialnej kraju, która z jednej strony zachowywałaby unitarny charakter państwa z silną władzą centralną, a z drugiej uwzględniała specyfikę każdego regionu¹¹⁷. Celem najwyższym jest jednak obecnie pokonanie Rosji w trwającej wojnie i przywrócenie integralności terytorium Ukrainy w ramach uznanych przez społeczność międzynarodową granic.

Bibliografia

Akty normatywne międzynarodowe

Konwencja wiedeńska o prawie traktatów sporządzona w Wiedniu dnia 23 maja 1969 r., Dz. U. z 1990 r. Nr 74, poz. 439.

Akty normatywne belgijskie

Constitution of Belgium, Legal Affairs and Parliamentary Documentation Department of the Belgium House of Representatives, D/2021/4686/04.

Akty normatywne gruzińskie

Gruzińska ustawa z dnia 30 października 2008 r. „O terytoriach okupowanych”, code: 010.080.000.05.001.003.300.

Akty normatywne rosyjskie

Federalna Ustawa Konstytucyjna No. 6-ФКЗ z dnia 21 marca 2014 r. „O przyjęciu do Federacji Rosyjskiej Republiki Krymu i utworzeniu w składzie Federacji Rosyjskiej nowych podmiotów – Republiki Krymu i miasta federalnego Sewastopola”, No. 0001201403210014.

---

¹¹⁷ W. Hołubko, *Administrative and Territorial...*, s. 94.

- Federalna Ustawa Konstytucyjna Federacji Rosyjskiej No. 5-ФК3 z dnia 4 października 2022 r. „O przyjęciu do Federacji Rosyjskiej Donieckiej Republiki Ludowej i utworzeniu w składzie Federacji Rosyjskiej nowego podmiotu – Donieckiej Republiki Ludowej”, No. 0001201403210014.
- Federalna Ustawa Konstytucyjna Federacji Rosyjskiej z dnia 4 października 2022 r. „O przyjęciu do Federacji Rosyjskiej Ługańskiej Republiki Ludowej i utworzeniu w składzie Federacji Rosyjskiej nowego podmiotu – Ługańskiej Republiki Ludowej”, No. 0001202210050005.
- Dekret Prezydenta Federacji Rosyjskiej nr 71 z dnia 21 lutego 2022 r. „O uznaniu Donieckiej Republiki Ludowej”, No. 0001202202220002.
- Dekret Prezydenta Federacji Rosyjskiej nr 72 z dnia 21 lutego 2022 r. „O uznaniu Ługańskiej Republiki Ludowej”, No. 0001202202220001.

Akty normatywne ukraińskie

- Konstytucja Ukrainy, No. 254к/96-ВР, The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (BVR), 1996, No. 30.
- Konstytucja Autonomicznej Republiki Krym z 1998 r., The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (BVR), 1999, No. 5–6.
- Ukraińska ustawa z 1995 r. „O Autonomicznej Republice Krym”, The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (BVR), 1995, No. 11, Article 69.
- Ukraińska ustawa „O samorządzie terytorialnym” z dnia 21 maja 1997 r., The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (BVR), 1997, No. 24, Article 170.
- Ukraińska ustawa z 1999 r. „O stolicy Ukrainy – bohaterskim mieście Kijów”, The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (BVR), 1999, No. 11, Article 79.
- Ukraińska ustawa z 2006 r. „O bohaterskim mieście Sewastopol”, No. 3491-IV.
- Ukraińska ustawa z dnia 15 kwietnia 2014 r. „O ochronie praw i wolności obywateli oraz reżimu prawnego na czasowo okupowanych terytoriach Ukrainy”, The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (BVR), 2014, No. 26, Article 892.

Orzecznictwo

- Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 21 stycznia 2021 r. w sprawie *Gruzja przeciwko Rosji* (II), skarga nr 38263/08.

Literatura

- Bukaliskiy M., *Federalization of Ukraine as a Tool for Resolving the Political Crisis, Geopolitics*, Moscow 2014.
- Charmoyantz A., *Experience of State Building in Belgium in the Context of Regionalization of Ukraine*, „Scientific Notes of the Taurida National University Named after V.I. Vernadsky. Series: Legal Sciences” 24 (2011), nr 1.
- Demidov G., *Commentary on the Constitution of the Autonomous Republic of Crimea*, Kyiv 2010.

- Deschouwer K., *Will Brussels Survive the Next Century?*, w: *Ethnic and Regional Conflicts in Eurasia*, t. 3. *International Experience in Resolving Ethnic Conflicts*, red. B. Coppeters, E. Remacle, A. Zverev, Moscow 1997.
- De Winter L., *The Sustainability of (Con-) Federal Belgium*, „Diálogos El federalismo Belga” 2012.
- Garcheva L., Nikiforova N., *Features of the Legal Status of the Republic of Crimea as a Territorial Autonomy*, „Economy of Crimea” 2012, nr 2(39).
- Gegenava D., Kantaria B., Tsanova L., Tevzadze T., Macharashvili Z., Javakhishvili P., Erkvania T., Papashvili T., *Constitutional Law of Georgia*, Tbilisi 2016.
- Gligich-Zolotareva M., *United States of Ukraine*, „Federalism” 2014, nr 2.
- Gligich-Zolotareva M., *United States of Ukraine*, „Voprosy Prava” 2014, nr 2.
- Gogiashvili G., *Comparative Federalism*, Tbilisi 2000.
- Gogiashvili G., *Concept and Essence of Federalism*, Tbilisi 1999 (niepublikowana rozprawa doktorska).
- Goossens J., Cannoot P., *Belgian Federalism after the Sixth State Reform*, „Perspectives on Federalism” 7 (2015), nr 2.
- Goradze G., *Federalism Prospects in Georgia. Critical Analysis*, Tbilisi 2011.
- Goradze G., *Permissibility of Holding Referendum under the Conditions of Occupation of the Territories of Georgia*, „Journal of Constitutional Law” 2023, nr 1.
- Goradze G., *Prospects of Federalism in Ukraine*, „Caucasus International University Herald” 2014, nr 7.
- Goradze G., *The Historical and Legal Aspects of Autonomy of Ajara, Avtandil Demetrashvili 80, Collection of Articles*, Tbilisi 2021.
- Hołubko W., *Administrative and Territorial Division of Ukraine. Experience and Perspective*, „Roczniki Administracji i Prawa” 2 (2014), nr 14.
- Introduction to the Constitutional Law of Georgia*, red. D. Gegenava, Tbilisi 2021.
- Jastrzębska O., *Pro-Western Policy of the New Ukrainian President Volodymyr Zelensky as Threat for Possible Russian Concept of Ukraine Federalization*, „Ante Portas – European Journal of Social Sciences and Humanities” 2019, nr 2(13).
- Khubua G., *Federalism as a Normative Principle and Political Order*, Tbilisi 2000.
- Khubua G., *Federated Georgia?*, w: *Perspectives of the Federalization of Georgia – Pro et contra*, red. V. Keshelava, V. Lortkipanidze, Tbilisi 2000.
- Kovalenko A., *Prospects of the Federalization of Ukraine*, Moscow 2010.
- Malashkhia S., *Conflicts’ Anatomy*, Tbilisi 2011.
- Marlin M., *Concepts of „Decentralization” and „Federalization” in Ukraine: Political Signifiers or Distinct Constitutionalist Approaches for Devolutionary Federalism?*, „Nationalism and Ethnic Politics” 22 (2016), nr 3.
- Muchnik A., *Unitary Intolerance or Federal Good-Neighbourliness? Bulletin of the Conference „Federal Ukraine”*, Kiev 2012.
- Nadutyy A., *Specific Features of Legal Provision of Territorial Integrity of Ukraine*, „Legea Și Viața” 2019, nr 7(2).
- Ormonbekov Z., *Belgian Model of Federalism. Features and Prospects*, „Kazan Federalist” 2004, nr 1(9).
- Protsyk O., *Majority-Minority Relations in the Ukraine*, „Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe” 7 (2008), nr 1.

- Rohovenko O., Zapar, S., Melnik N., Cramar R., *The Current Status of the Local Self-Government Reform in Ukraine. Preliminary Conclusions and Outlook*, „Journal of Advanced Research in Law and Economics” 2017, nr 8(1).
- Rukhadze Z., *Government and Legislation*, Tbilisi 2003 (niepublikowana rozprawa doktorska).
- Sasse G., *The „New” Ukraine. A State of Regions*, „Regional & Federal Studies” 11 (2001), nr 3.
- Savchin M., *Constitutional Law of Ukraine*, Kyiv 2009.
- Shebelnikov V., *Administrative-Territorial Structure in National History (XVIII – Beginning of XXI Century)*, Donetsk 2017.
- Šmídová A., Šmíd T., *Unfinished Story of the Donetsk and Luhansk People’s Republics. Towards a de facto State?*, w: *De Facto States in Eurasia*, red. T. Hoch, V. Kopeček, London 2020.
- Swenden W., Brans M., De Winter L., *The Politics of Belgium. Institutions and Policy under Bipolar and Centrifugal Federalism*, „West European Politics” 29 (2006), nr 5.
- Van Dijk R., *Regionalism, Federalism and Minority Rights in Belgium*, w: *Ethnic and Regional Conflicts in Eurasia*, t. 3. *International Experience in Resolving Ethnic Conflicts*, red. B. Coppieters, E. Remacle, A. Zverev, Moscow 1997.
- Vasileva N., *Parliamentary Coalitions in the Political System of Belgium. Features of Formation*, „SevNTU Newsletter. Series: Political Science” 2011.
- Voronov M., Zubenko A., Kaganovskaia T., Miroschnichenko J., Pisarenko V., Chervjajtsova A., *Constitution Law of Ukraine*, Kharkiv 2012.
- Wolczuk K., *Catching up with „Europe”? Constitutional Debates on the Territorial-Administrative Model in Independent Ukraine*, w: *Region, State and Identity in Central and Eastern Europe*, red. J. Batt, K. Wolczuk, London 2002.
- Wouters J., Andrione-Moylan A., *Federalism. A Lifeline for Belgium?*, „Jura Falconis” 57 (2021), nr 3.
- Zadorojhnja G., Zadorojhnii J., Sopilko I., *Constitution Law of Ukraine*, Kyiv 2010.

Netografia

- <http://russian.rt.com/article/27957>
- <https://www.cceol.com/search/gray-literature-detail?id=564471>
- https://www.unian.info/politics/1043394-minsk-agreement-full-text-in-english.html#goog_rewarded

---

CZĘŚĆ II

Zbrodnie popełniane
na terytorium Ukrainy
w ramach
rosyjskiej agresji zbrojnej

Ludobójstwo z perspektywy prawa międzynarodowego

Wprowadzenie

Zbrodnia ludobójstwa (zwana także ludobójstwem bądź genocydem) uznawana jest za jedną z najcięższych zbrodni przeciw prawu międzynarodowemu, a zatem także najokrutniejszy przejaw łamania praw człowieka, specjalnego katalogu praw, które gwarantowane są właśnie normami prawnomiędzynarodowymi. Choć definicje oraz regulacje prawne odnoszące się do ludobójstwa są relatywnie nowe, bo wszak niespełna 100-letnie, to społeczeństwa i narody na wszystkich kontynentach popełniały bądź były ofiarą teź zbrodni od początku dziejów ludzkości. Już we wstępie niniejszego opracowania warto dodać, iż penalizacja ludobójstwa nastąpiła dopiero w drugiej połowie XX w. To właśnie tragedia II wojny światowej, a przede wszystkim dramat Holokaustu uświadomił międzynarodowym decydom konieczność skuteczniejszej, a zatem skodyfikowanej prawnie ochrony przed tą zbrodnią prawa międzynarodowego, nie bez powodu nazywaną „zbrodnią zbrodni”¹. W 1948 r. Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) przyjęło jednogłośnie Konwencję w sprawie karania i zapobiegania zbrodni ludobójstwa². Jest to do tej pory podstawowy akt prawny penalizujący zbrodnię genocydu w prawie międzynarodowym.

---

¹ S. Jurewicz, *Szczególne miejsce ludobójstwa wśród zbrodni przeciwko ludzkości*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2011, nr 84, s. 131–145.

² Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r. (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 18 lipca 1950 r.), Dz. U. z 1952 r. Nr 2, poz. 9 (dalej: Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa).

Zbrodnie międzynarodowe odznaczają się niecodziennym charakterem normatywnym, kryminologicznym, ale przede wszystkim aksjologicznym³. Stanowią one czyny niestypizowane jako przestępstwa w systemach krajowego prawa karnego, stąd to właśnie prawo międzynarodowe (międzynarodowe prawo humanitarne, międzynarodowe prawo karne, prawo konfliktów zbrojnych, międzynarodowe prawo praw człowieka, aby wymienić te najbardziej powiązane dziedziny) jako gałąź prawa publicznego podejmuje tę tematykę. Pomimo ogromu ofiar ciężarowi humanitarno-społeczno-ekonomicznemu, jakim obciążane są nie tylko współczesne genocydowe generacje, ale i wiele po nich, niewiele poświęcono opracowań w literaturze przedmiotu, zwłaszcza w kontekście prawa międzynarodowego publicznego. Dotyczy to przede wszystkim postaci prawnej tej zbrodni, jej definicji funkcjonujących w regulacjach międzynarodowego prawa karnego, a także analizy ewolucji definicji czy polityki publicznej wskutek działalności organów międzynarodowych czy praktyki poszczególnych państw. Mimo iż ustanawiane są kolejne międzynarodowe trybunały karne, to termin „ludobójstwo” stał się powszechnie używany w debacie publicznej jako argument *ad personum*, wzbudzając przez to nowe kontrowersje polityczne i historyczne, ale także oddalając sedno tego terminu od początkowego znaczenia.

Typizacja, nazewnictwo czy charakterystyka prawna poszczególnych zbrodni międzynarodowych, w tym omawianego w niniejszym opracowaniu ludobójstwa, wzbudza wątpliwości, a nawet kontrowersje, pomimo że zbrodnie ludobójstwa obecna jest w języku prawa międzynarodowego od połowy XX w. W kontekście polskim, jednak bez wdawania się w szczegóły tak prawne, jak i społeczne, liczne kontrowersje budzi kwalifikacja prawna zbrodni katyńskiej oraz zbrodni wołyńskiej. Zadawniony spór toczy się o znamiona prawne, a zatem – czy zbrodnie te należy nazwać właśnie ludobójstwem czy zbrodnią wojenną, a może „jedynie” zbrodnią przeciwko ludzkości, co wcale nie umniejsza jej powagi ani tragedii ofiar czy ich rodzin. Problem ten występuje wreszcie nie tylko w polskim piśmiennictwie naukowym czy dokumentach o charakterze prawnym lub politycznym, ale również w dokumentach międzynarodowych: na poziomie krajowym, regionalnym czy globalnym. Przykładami są tu zbrodnie międzynarodowe masakry Ormian przez Turków, Wielkiego Głodu (Holodomor) w byłym Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR), a współcześnie eksterminacja Rohindźów przez reżim w dawniej Birmie (Mjanma) lub etiopskie czystki na ludności w Tigraju.

---

³ Por. T. Iwanek, *Zbrodnie ludobójstwa i zbrodnie przeciwko ludzkości w prawie międzynarodowym*, LEX/el 2015.

Celem niniejszego opracowania jest zatem pokazanie, czym jest ludobójstwo z perspektywy prawa międzynarodowego, a zatem w oderwaniu od kontrowersji historyczno-politycznych. Nie jest to łatwe, bowiem prawie każdy naród bądź grupa etniczna przeszła w swej historii dotkliwoci związane ze zbrodniami międzynarodowymi tak w czasie wojny, jak i pokoju. Przybliżenie jednak podstaw prawnych z punktu widzenia prawa międzynarodowego publicznego pomoże w merytorycznej dyskusji na temat zbrodni ludobójstwa, aby zgodnie z jej definicjami oraz zamierzeniami twórców definicyjnych móc ukarać sprawców i nie dopuścić do jej ponownych przejawów.

1. Początki prawne

Dylematy prawodawcze wobec zbrodni wojennych, węższej kategorii zbrodni prawa międzynarodowego, związane są z samą naturą prawa międzynarodowego oraz relacji między jego podmiotami – państwami. Zbrodnie prawa międzynarodowego to czyny podjęte na arenie międzynarodowej przeciwko paradygmatowi prawa międzynarodowego ustanowionemu w Karcie Narodów Zjednoczonych⁴. Artykuł 1 Karty stanowi, iż celem ONZ jest „utrzymanie pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego”. Węższym znaczeniowo terminem będą zaś zbrodnie wojenne. Dokładna definicja zbrodni wojennych wynika z art. 8 Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego (MTK) z dnia 17 lipca 1998 r.⁵, o czym będzie mowa w późniejszym fragmencie niniejszego opracowania.

Jan Kłós wskazuje:

ludobójstwo bowiem najczęściej ma źródło ideowe. Zabija się pojedynczego człowieka czasem z premedytacją, a czasem pod wpływem impulsu, nawet z przypadku [...], ale ludobójstwo jest zawsze ideologicznie sprokurowane. Dzieje się tak, ponieważ rozmiar zbrodni w ludobójstwie, jej irracjonalne okrucieństwo oraz czas trwania są tak ogromne, iż domagają się stałego uzasadniania i usprawiedliwiania. Przez usprawiedliwianie oczywiście nie mam na myśli odniesienia do tego, co zwykle nazywamy sprawiedliwością, ale raczej do tego, co nazywamy racjonalizacją. Usprawiedliwianie

⁴ Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych, Dz. U z 1947 r. Nr 23, poz. 90 (dalej: Karta); zob. J. Siekiera, *Odpowiedzialność karna za zbrodnie prawa międzynarodowego a prawno-polityczne możliwości ukarania sprawców wojny w Ukrainie*, „Kwartalnik Prawa Międzynarodowego” 2023.

⁵ Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., Dz. U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708 (dalej: Statut Rzymski).

w ludobójstwie ze sprawiedliwością ma niewiele wspólnego. Ludobójstwo potrzebuje – mówiąc metaforycznie – ciągłej dostawy ideowego paliwa nienawiści⁶.

Nienawiść do innej grupy społecznej, etnicznej czy religijnej towarzyszyła od zawsze cywilizacjom. Była wykorzystywana jako zarzewie konfliktów, wojen, sytuacji pokonfliktowej, bardzo niebezpiecznej, bo choć *de iure* już obowiązywał pokój, to *de facto* zrujnowane państwo (naród, ród, grupa) nie miało szansy ani środków na swobodne prosperowanie czy rozwój gospodarczy, nie wspominając już o traumie pokolenia wojennego i wielu późniejszych. Dlatego też należy stwierdzić, iż w okresie nowożytnym, podczas kształtowania się norm prawa międzynarodowego, podkreślając znaczenie traktatu pokojowego – pokoju westfalskiego⁷ tworzącego państwocentryczny system międzynarodowy, państwa nie były zainteresowane kodyfikacją zbrodni wojennych, traktując niejako wojny jako naturalny element relacji międzynarodowych. Dopiero wybuch I wojny światowej zmienił spojrzenie na zbrodnie międzynarodowe. Mimo że nie stworzono wówczas definicji zbrodni ludobójstwa, to niedoprecyzowane jeszcze jego pojęcie pojawiło się po raz pierwszy w kontekście rozważania odpowiedzialności państw centralnych za poważne naruszenia praw i zwyczajów podczas Wielkiej Wojny⁸.

Lata dwudziestolecia międzywojennego przyniosły pierwsze okrojone na tak szeroką skalę analizy prawne oraz debaty polityczne między przedstawicielami państw odnośnie do odpowiedzialności za zbrodnie wojenne. Wyliczone przez Komisję do spraw Odpowiedzialności Inicjatorów Wojny i Wykonania Kary (podkomisję Komisji Pokojowej w Wersalu z 1919 r.) zbrodnie państw centralnych polegające na barbarzyńskich metodach stanowiących pogwałcenie ustalonych praw i zwyczajów wojny oraz podstawowych praw ludzkości posłużyły do późniejszego ukształtowania się definicji ludobójstwa właśnie. Dnia 10 sierpnia 1920 r. doszło natomiast do podpisania traktatu pokojowego w Sèvres, zawartego (nigdy zaś nieratyfikowanego) pomiędzy państwami ententy a Turcją. W tym dokumencie pojawiło się pojęcie ludobójstwa⁹.

⁶ J. Kłos, *Ludobójstwo – czyli zbrodnia, której nie ma*, „Zeszyty Naukowe KUL” 61 (2018), nr 3(243), s. 128.

⁷ Pokój westfalski na bazie wielostronnego traktatu pokojowego z 1648 r. nie był pojedynczym wydarzeniem w rozwoju nowoczesnego prawa międzynarodowego, lecz początkiem długiej ewolucji.

⁸ J. Jurewicz, *Szczególne miejsce ludobójstwa...*

⁹ Por. M. Flemming, *Międzynarodowe sądownictwo karne. Nowe perspektywy*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2 (1994), s. 5; M. Lippman, *Genocide*, w: *International Criminal Law*, red. M.Ch. Bassiouni, t. 1. *Crimes*, Brill 1999, s. 589.

Posiedzenie Międzynarodowej Konferencji Biura Unifikacji Prawa Karnego w 1933 r. w Madrycie przyniosło wyodrębnienie dwóch typów zbrodni międzynarodowych, tj. barbarzyństwa, a zatem eksterminacji grup rasowych, religijnych i społecznych, a także wandalizmu, czyli niszczenia kulturalnych i artystycznych wartości grup rasowych, religijnych i społecznych¹⁰. Pomimo wysokiego poziomu naukowego Konferencji pojęcie ludobójstwa nie zostało wówczas uwzględnione. Jego autorem, a także promotorem wyodrębnienia zbrodni ludobójstwa przez gremium w Hiszpanii był polski prawnik żydowskiego pochodzenia Rafał Lemkin (1900–1959). On to właśnie, specjalizujący się w międzynarodowym prawie karnym, jeszcze przed II wojną światową zabiegał o zalegalizowanie penalizacji masowych mordów zmierzających do eksterminacji grup narodowych, rasowych i religijnych.

2. Współczesne podstawy prawne

Dopiero po tragicznych doświadczeniach II wojny światowej społeczność międzynarodowa zdecydowała się na prace nad międzynarodową konwencją dotyczącą ludobójstwa. Porozumienie londyńskie zawarte w sierpniu 1945 r. między aliantami (Wielką Brytanią, Stanami Zjednoczonymi, Francją i ZSRR) wskazało na ludobójstwo jako zbrodnię, jednak termin ten został ograniczony wyłącznie do czasu trwania wojny¹¹. W grudniu 1946 r. Zgromadzenie Ogólne ONZ uchwaliło rezolucję nr 95/1. Zgodnie z tym ważnym aktem, a zarazem najwyższym rangą źródłem prawa międzynarodowego¹²,

ludobójstwo stanowi zaprzeczenie prawa do istnienia całych grup ludzkich, tak jak zabójstwo stanowi zaprzeczenie prawa do życia poszczególnych jednostek [...]. Ludobójstwo stanowi zbrodnię w rozumieniu prawa międzynarodowego, którą potępia świat cywilizowany, i której główni sprawcy i ich wspólnicy podlegają karze bez względu na to, czy są osobami prywatnymi, funkcjonariuszami publicznymi,

¹⁰ K. Kosińska, *Zbrodnia ludobójstwa w prawie międzynarodowym*, Toruń 2008, s. 52–54; J. Sawicki, *Ludobójstwo. Od pojęcia do konwencji 1933–1948*, Kraków 1949, s. 23.

¹¹ H.T. King, B.B. Ferencz, W.R. Harris, *Origins of the Genocide Convention*, „Case Western Reserve Journal of International Law” 40 (2008), s. 16.

¹² Nie zaś hierarchicznie, gdyż w przeciwieństwie do prawa krajowego (zazwyczaj zapisów konstytucyjnych) prawo międzynarodowe publiczne nie posiada hierarchii źródeł prawa, a doktryna jedynie wymienia umowy międzynarodowe lub właśnie źródła prawa pochodzące z organizacji międzynarodowych (jak cytowana tu ONZ) jako normotwórcze dla aktorów tegoż prawa.

mężami stanu, i bez względu na to, czy zbrodnia została dokonana z przyczyn religijnych, rasowych, politycznych czy innych¹³.

Lemkin, nazywany ojcem definicji ludobójstwa, stworzył i usilnie promował na polu międzynarodowym, tak wśród akademików, jak i mężów stanu, pierwszą prawniczą definicję tego pojęcia. Prawnik ten nie tylko fachowo wykuł to pojęcie, ale także przekonał do niego teoretyków i praktyków prawa międzynarodowego karnego. Definicja została w zasadzie w sposób niezmienny użyta w akcie oskarżenia przeciwko głównym przestępcom wojennym przed Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym w Norymberdze. Zgodnie z oskarżeniem dowódców niemieckich „oskarżeni dopuścili się systematycznego, umyślnego ludobójstwa, to jest eksterminacji rasowych i narodowych grup ludności cywilnej okupowanych terenów w celu wyniszczenia określonych ras, warstw, narodów, ludów, grup narodowych i religijnych, w tym przede wszystkim Żydów, Polaków i Cyganów”¹⁴.

To właśnie dzięki powyższemu orzeczeniu Trybunału w Norymberdze¹⁵, powszechnie znanemu jako wyrok tzw. procesu norymberskiego, prace nad prawną regulacją zbrodni ludobójstwa posuwały się szybko. W uchwale z dnia 11 grudnia 1946 r. Zgromadzenie Ogólne ONZ uznało, iż ludobójstwo stanowi zbrodnię w rozumieniu prawa międzynarodowego. Ponadto do odpowiedzialności za tę szczególną zbrodnię międzynarodową zostały pociągnięte zarówno osoby prywatne, jak i urzędnicy publiczni czy mężowie stanu, co było wówczas prawnomiędzynarodowym *novum*. Kolejno, Zgromadzenie Ogólne wskazywało na szeroki katalog motywów, tj. zbrodni dokonanej z przyczyn religijnych, rasowych, politycznych czy innych. Takie posunięcie pozwoliło państwom na szerokie rozumienie ludobójstwa celem ochrony jak najliczniejszego grona ofiar. Do państw – członków ONZ skierowano postulat adaptacji własnych porządków prawnych do tejże definicji, także mając na względzie późniejsze podjęcie efektywnej międzynarodowej współpracy w dziedzinie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa. Wreszcie, o czym najpowszechniej wiadomo, polecono Radzie Gospodarczo-Społecznej, a zatem jednemu z organów ONZ, przedstawić propozycję opracowania projektu konwencji o ludobójstwie¹⁶.

¹³ M. Ickiewicz-Sawicka, *Prawne i kryminologiczne aspekty zbrodni ludobójstwa serbskiej ludności na Bałkanach w XX wieku wybrane zagadnienia*, „Elpis” 15 (2013), nr 27, s. 173; *Teaching About Genocide. Issues, Approaches, and Resources*, red. S. Totten, Connecticut 2004, s. 32–33.

¹⁴ J. Sawicki, *Ludobójstwo*, s. 25–26.

¹⁵ K. Wierczyńska, *Pojęcie ludobójstwa w kontekście orzecznictwa międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc*, Warszawa 2010, s. 59.

¹⁶ T. Cyprian, J. Sawicki, *Prawo norymberskie. Bilans i perspektywy*, Kraków 1948, s. 527.

Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa została uchwalona na mocy decyzji Zgromadzenia Ogólnego ONZ w dniu 9 grudnia 1948 r., po wcześniejszych pracach Komitetu Rozwoju Prawa Międzynarodowego i jego kodyfikacji w 1947 r. Proces tworzenia konwencji, w tym definiowania samej zbrodni, był przedmiotem tak dyskusji prawnej, jak i kontrowersji politycznych, zważywszy na grę powojennych mocarstw. Ostatecznie, w wyniku natężonych negocjacji, ustalono następującą definicję ludobójstwa, zawartą w art. II Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa:

W rozumieniu Konwencji niniejszej ludobójstwem jest którykolwiek z następujących czynów, dokonany w zamiarze zniszczenia w całości lub części grup narodowych, etnicznych, rasowych lub religijnych, jako takich:

- a) zabójstwo członków grupy,
- b) spowodowanie poważnego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia psychicznego członków grupy,
- c) rozmyślne stworzenie dla członków grupy warunków życia, obliczonych na spowodowanie ich całkowitego lub częściowego zniszczenia fizycznego,
- d) stosowanie środków, które mają na celu wstrzymanie urodzin w obrębie grupy,
- e) przymusowe przekazywanie dzieci członków grupy do innej grupy.

Ponadto jako zakres przedmiotowy Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa wskazano nie tylko samą zbrodnię ludobójstwa, ale także „znowę w celu popełnienia ludobójstwa, bezpośrednie i publiczne podżeganie do popełnienia ludobójstwa, usiłowanie popełnienia ludobójstwa oraz współudział w ludobójstwie”¹⁷.

Kolejnym międzynarodowym aktem prawnym, który zawiera legalną definicję ludobójstwa, jest Statut Rzymski. Z punktu widzenia prawa międzynarodowego Statut Rzymski stanowi odnośnik dla innych trybunałów karnych, doktryny prawnomiędzynarodowej, a także stanowienia norm przez państwa i inne organizacje międzynarodowe. W swoim funkcjonowaniu Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości (MTS) odnosi się do zbrodni wojennych, węższego znaczeniowo pojęcia niż zbrodnie prawa międzynarodowego. Za zbrodnie wojenne uznaje on poważne naruszenia czterech Konwencji Genewskich z 1949 r.¹⁸ oraz inne poważne naruszenia praw i zwyczajów prawa międzynarodowego mających zastosowanie do konfliktów zbrojnych o międzynarodowym charakterze, a także poważne

¹⁷ Art. III Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa.

¹⁸ Konwencje o ochronie ofiar wojny, podpisane w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz. U. z 1956 Nr 38, poz. 171.

naruszenia art. 3, wspólnego dla Konwencji Genewskich, oraz inne poważne naruszenia praw i zwyczajów prawa międzynarodowego mających zastosowanie do konfliktów zbrojnych, które nie mają międzynarodowego charakteru, a nazywane są niemiędzynarodowymi konfliktami¹⁹.

Artykuł 5 Statutu Rzymskiego wymienia zaś przestępstwa międzynarodowe, dzieląc je na cztery rodzaje, będące jednocześnie zakresem przedmiotowym jurysdykcji MTK: zbrodnia ludobójstwa, zbrodnia przeciwko ludzkości, zbrodnie wojenne i zbrodnia agresji.

Statut Rzymski w art. 6 określa ludobójstwo identycznie jak w Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa. Uznano bowiem, iż definicja Lemkinowska jest tak trafna, iż wszelka ingerencja, nawet w dobrej wierze, może być szkodliwa dla ochrony ofiar ludobójstwa oraz ścigania jej sprawców.

3. Prace późniejszych trybunałów karnych

Kolejnym instytucjonalnym krokiem dotyczącym karania zbrodni ludobójstwa było utworzenie w 1993 r. i 1994 r. dwóch doraźnych trybunałów do ścigania zbrodni wojennych popełnionych w byłej Jugosławii oraz w Rwandzie. Właśnie ustanowienie owych trybunałów zostało powzięte na podstawie prawnej Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, która w art. VI przewiduje możliwość tworzenia tzw. trybunałów *ad hoc* w celu osądzania oskarżonych o dokonanie czynów zabronionych.

Międzynarodowy Trybunał do Spraw Ścigania Osób Odpowiedzialnych za Poważne Naruszenia Międzynarodowego Prawa Humanitarnego na Terytorium byłej Jugosławii, znany powszechnie jako Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii (MTKJ), został powołany przez Radę Bezpieczeństwa ONZ rezolucją nr 808 z dnia 22 lutego 1993 r.²⁰ oraz doprecyzowującą ją rezolucją nr 827 z dnia 25 maja 1993 r.²¹ Ustanowienie MTKJ stanowiło odpowiedź na dramat wojny domowej w byłej Jugosławii w latach 1991–1995, a zwłaszcza zbrodni popełnianych na terenie Bośni i Hercegowiny, czystek etnicznych, masakr ludności cywilnej, niesławnej zbrodni w Srebrenicy.

---

¹⁹ J. Siekiera, *Odpowiedzialność karna za zbrodnie...*

²⁰ Rezolucja SC/Res/22.02.1993.

²¹ Rezolucja SC/Res/25.05.1993.

Statut MTKJ²², określający sposób działania Trybunału, pozostawiono do regulacji jego organom i powołanym sędziom, na skutek czego powstał zbiór procedur, pierwszy takiego rodzaju w międzynarodowym prawie karnym. Co ważne z punktu widzenia niniejszego opracowania traktującego o zbrodni ludobójstwa, Statut MTKJ wskazywał na kompetencje, którymi dysponował Trybunał z nadania stron, wyznaczając w ten sposób granice swego działania. Kompetencje rzeczowe MTKJ przedstawione są kolejno w art. II–V. Dotyczą one: ciężkiego naruszenia Konwencji Genewskich z 1949 r., naruszenia praw i zwyczajów wojennych, ludobójstwa oraz zbrodni przeciwko ludzkości. Kompetencje jurysdykcyjne reguluje już pierwszy ustęp artykułu: „Trybunał Międzynarodowy jest uprawniony do ścigania osób dopuszczających się ludobójstwa określonego w ust. 2 niniejszego artykułu lub innego czynu określonego w ust. 3 niniejszego artykułu”. Kolejno zatem czytamy, czym jest ludobójstwo i jakie są formy jego popełnienia. Według zapisów Statutu MTKJ zbrodnią tą są czyny dokonane z zamiarem wyniszczenia w całości lub w części grupy narodowej, etnicznej, rasowej lub religijnej. Do czynów tych należą: zabójstwo członków takiej grupy, spowodowanie poważnego uszkodzenia ich ciała lub rozstroju zdrowia, stworzenie warunków życia obliczonych na spowodowanie całkowitego lub częściowego fizycznego wyniszczenia grupy, stosowanie środków mających na celu wstrzymanie urodzin w obrębie grupy oraz przekazywanie dzieci jej członków do innej grupy. Mamy zatem powtórzenie, choć już nie *verbum verbi*, definicji Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa. Podobnie zaś do Statutu Rzymskiego aktami karanymi w świetle Statutu MTKJ jest nie tylko zbrodnia ludobójstwa, ale również zmowa w celu jego popełnienia, bezpośrednie i publiczne podżeganie, usiłowanie oraz współudział w ludobójstwie. W przeciwieństwie do regulacji dotyczących zbrodni przeciwko ludzkości nie wymaga się tu trwania konfliktu zbrojnego, a zatem właściwości czasowej podczas wojny. Już bowiem w Raplocie Sekretarza ONZ zauważono, iż MTKJ stosuje obowiązujące międzynarodowe prawo humanitarne, ujęte w formie umów (prawa konwencyjnego) czy zwyczaj²³, podczas gdy zbrodnia ludobójstwa popełniana jest zarówno w czasie wojny, jak i pokoju²⁴.

Kolejne *novum* w pracach MTKJ stanowił katalog osób odpowiedzialnych za zbrodnie w byłej Jugosławii, gdyż celowo nie zawężono go do konkretnej

²² United Nations International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Rules of Procedure and Evidence of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, <https://www.icty.org/en/documents/rules-procedure-evidence> (dostęp: 3.12.2023).

²³ K. Wierczyńska, *Pojęcie ludobójstwa...*

²⁴ A. Sychalska, *Zbrodnia ludobójstwa w statutach trybunałów międzynarodowych*, „Acta Eramiana IX, Varia II” 2015, s. 87–104.

narodowości. Jurysdykcji Trybunału podlegali zatem nie tylko zwykli obywatele, ale także np. personel sił pokojowych Paktu Północnoatlantyckiego (NATO) czy innych sił militarnych²⁵.

Kara pozbawienia wolności była i jest dotychczas główną orzeczoną przez trybunały międzynarodowe *ad hoc* czy permanentne (MTS oraz MTK). Wyjątek stanowiły orzeczenia Trybunału Norymberskiego i Trybunału Tokijskiego²⁶, gdzie oskarżeni skazywani byli na karę śmierci²⁷.

Drugim międzynarodowym trybunałem *ad hoc*, który zajął się zbrodnią ludobójstwa na kanwie krwawych zbrodni w latach 90. ubiegłego wieku, był Międzynarodowy Trybunał Karny do Sądenia Osób Odpowiedzialnych za Ludobójstwo i Inne Poważne Naruszenia Międzynarodowego Prawa Humanitarnego Popelnione na Terytorium Rwandy oraz Obywateli Rwandy Odpowiedzialnych za Ludobójstwo i Inne Takie Naruszenia Popelnione na Terytorium Państw Sąsiednich pomiędzy 1 stycznia 1994 r. i 31 grudnia 1994 r. zwany Międzynarodowym Trybunałem Karnym dla Rwandy (MTKR). Na wzór MTKJ Trybunał Rwandyjski powołano na podstawie kompetencji Rady Bezpieczeństwa ONZ z rozdziału VII Karty. Rezolucja 955 z dnia 8 listopada 1994 r.²⁸ otworzyła legalny proces walki o międzynarodową sprawiedliwość.

Co należy w tym miejscu podkreślić to fakt, iż ludobójstwo rwandyjskie było wydarzeniem bez precedensu. W wyniku krwawego konfliktu etnicznego Hutu i Tutsina w ciągu 100 dni zginęło ponad 800 tys. ludzi, z czego ofiary to przede wszystkim cywile, a nie członkowie sił zbrojnych. Zatem ze względu na charakterystykę obu zbrodni MTKR różnił się od MTKJ. Właściwość rzeczowa tego pierwszego uregulowana została w art. 2–4 Statutu MTKR, wskazując przede wszystkim na zbrodnię ludobójstwa, bowiem to głównie sprawców tej zbrodni miano sądzić²⁹. Dodatkowymi kategoriami zbrodni, które podlegały osądzeniu przez MTKR, była zbrodnia przeciwko ludzkości, a także naruszenie art. 3 wspólnego dla Konwencji Genewskich oraz naruszenie II protokołu dodatkowego.

---

²⁵ Ibidem.

²⁶ Międzynarodowy Trybunał Wojskowy dla Dalekiego Wschodu. Trybunał Tokijski, nazywany tak z racji swojej siedziby oraz wymierzania sprawiedliwości względem przywódców i pozostałych obywateli Japonii podczas II wojny światowej, nie wyróżnił pośród swojej kompetencji zbrodni ludobójstwa.

²⁷ R. Śliwa, *Międzynarodowy Trybunał ds. ścigania osób odpowiedzialnych za poważne łamanie międzynarodowych praw człowieka na terytorium byłej Jugosławii począwszy od 1991 r.*, w: *Balkany u progu zjednoczonej Europy*, red. P. Czubik, Kraków 2008.

²⁸ Rezolucja S/RES/955.

²⁹ A. Sychalska, *Zbrodnia ludobójstwa...*

Definicja ludobójstwa, katalog czynów i form jego popełnienia, lista grup objętych szczególną ochroną – w tym zakresie są tożsame co dla MTKJ.

Po konflikcie w Rwandzie, ale także po jego rozprzestrzenieniu się na tereny Ugandy, Burundi czy Zairu, gdy wielu oprawców, uciekając przed Rwandyjskim Frontem Patriotycznym, szukało schronienia za granicą, by tam dalej dopuszczać się zbrodni, napędzając tym samym spiralę zemsty, okazało się, iż trzeba będzie osądzić ponad 100 tys. oskarżonych. Taki stan prawny doprowadziłby do całkowitego paraliżu rwandyjskiego systemu sądownictwa, wciąż zmagającego się z trudami społeczno-strukturalnymi po czasach kolonialnych. Dlatego tak istotne okazało się powołanie międzynarodowego trybunału, który zająłby się sprawcami największych masakr. Jednocześnie zdecydowano się na tworzenie lokalnych sądów – zwanych *gacaca* – dla sprawców przestępstw niższego stopnia³⁰.

Orzecznictwo Trybunałów: Norymberskiego, Tokijskiego, Jugosłowiańskiego i Rwandyjskiego w znaczący sposób przyczyniło się do poszerzenia dorobku prawnego związanego z kwestiami ludobójstwa. Wystarczy przywołać treści orzeczeń, w których trybunały wypowiedziały się w zakresie najważniejszych elementów definicji ludobójstwa. MTKJ wyjaśnił znaczenie tożsamości grupowej, definiując ludobójstwo jako jeden z kilku czynów „popełnionych z zamiarem zniszczenia” w całości lub w części grupy narodowej, etnicznej, rasowej lub religijnej jako takiej, przy czym termin „jako takiej” ma ogromne znaczenie, gdyż pokazuje, iż przestępstwo wymaga zamiaru zniszczenia zbioru ludzi, którzy mają określoną tożsamość grupową. MTKR zaś wskazała na przynależność normy zakazu ludobójstwa do zbioru prawa międzynarodowego zwyczajowego, w tym *ius cogens* – normy bezwzględnie obowiązującej, co oznacza, iż jej ranga jest tak wysoka, że posiada ona moc bezwzględną i nie może być uchylona inną normą prawa międzynarodowego (zarówno umowną, jak i zwyczajową)³¹.

Zwieńczenie prawnomiędzynarodowych ambicji na ustanowienie międzynarodowego trybunału karnego przyniósł 1998 r. Trybunał nie miał już być związany miejscowo z danym państwem, na którego terytorium doszło do zbrodni przeciwko prawu międzynarodowemu. Podczas Konferencji dnia 17 lipca 1998 r. w Rzymie 160 państw przyjęło tekst Statutu Rzymskiego. Co istotne, jednym z argumentów za ustanowieniem MTK było uniezależnienie systemu sprawiedliwości

³⁰ Szerzej na ten temat zob.: J. Nowakowska-Małusecka, *Odpowiedzialność karna jednostek za zbrodnie międzynarodowe popełnione w byłej Jugosławii i w Rwandzie*, Katowice 2000.

³¹ C. Lingaas, *Defining the Protected Groups of Genocide Through the Case Law of International Courts*, ICD Brief 18, [The Hague] 2015; J. Trahan, *Genocide, War Crimes and Crimes Against Humanity. A Digest of the Case Law of the International Criminal Tribunal for Rwanda*, New York 2010.

międzynarodowej od ONZ-owskiego MTS, który nie sprawdzał się w wielu przypadkach, wciąż nosząc miano „postkolonialnej” struktury, gdzie wciąż funkcjonuje prawo weta „wielkiej piątki”³².

Obecnie państwami-stronami MTK są 123 państwa³³. Co ważne, Statut Rzymski nie stanowi jedynej podstawy działania MTK. Jego funkcjonowanie opiera się także na Elementach Definicji Zbrodni, Regulach Dowodowych i Procesowych³⁴, a także traktatach, zasadach i regułach prawa międzynarodowego³⁵. Katalog zbrodni podlegający jurysdykcji został już przywołany w niniejszym opracowaniu, w tym kluczowy w kontekście pracy art. 6 Statutu Rzymskiego definiujący zbrodnię ludobójstwa. Spenalizowana w art. 6 zbrodnia ludobójstwa została opisana w kontekście czynów, ale już nie sposobów jej popełnienia, jak w statutach trybunałów *ad hoc*. Pominięte zostało współsprawstwo i zмова w celu popełnienia takiej zbrodni³⁶.

Akty uznane za zbrodnię ludobójstwa doprecyzowują zaś wspomniane wyżej Elementy Definicji Zbrodni. W art. 6a–6e Statutu Rzymskiego wymieniono i dokładnie opisano wszystkie czyny zabronione, a spełniające znamiona ludobójstwa: zabójstwa, spowodowanie poważnego fizycznego lub psychicznego uszkodzenia (poprzez m.in. tortury, gwałty, przemoc seksualną czy nieludzkie i poniżające traktowanie), celowe stwarzanie warunków życia obliczonych na spowodowanie fizycznego zniszczenia (poprzez złe żywienie, brak/złą opiekę medyczną, eksmisje), zapobieganie urodzeniom w obrębie danej grupy, a także przymusowe deportacje dzieci. Dodatkowo do każdej z tych okoliczności przypisano elementy zbrodni, które zmieniają się jedynie, *mutatis mutandi*, co do charakterystyki danej zbrodni, a nie ogólnej kwestii czy definicji ludobójstwa. I tak: sprawca danego czynu zabronionego zabił/przyczynił się do cierpienia jednej lub więcej osób; osoba ta lub osoby należały do określonej grupy narodowej, etnicznej, rasowej lub religijnej; sprawca miał na celu zniszczenie w całości lub części tej grupy narodowej,

³² P. Krawczyk, *Individual Responsibility of the Heads of State, Head of Government and the Senior Government Officials for International Crime. Voice in Discussion*, „Studia Iuridica Toruniensia” 26 (2021), s. 211–230; H. Mistry, *The Significance of Institutional Culture in Enhancing the Validity of International Criminal Tribunals*, „International Criminal Law Review” 17 (2017).

³³ International Criminal Court, *The States Parties to the Rome Statute*, <https://asp.icc-cpi.int/states-parties> (dostęp: 3.12.2023).

³⁴ International Criminal Court, *Elements of Crime*, chrome-extension://efaidnbmnnnibpajpcglelefindmkaj/<https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Elements-of-Crimes.pdf> (dostęp: 3.12.2023).

³⁵ Art. 21 (1) Statutu Rzymskiego.

³⁶ Por. D. Drózdź, *Zbrodnia ludobójstwa w prawie międzynarodowym*, Warszawa 2010, s. 220–222.

etnicznej, rasowej lub religijnej jako takiej; zachowanie miało miejsce w kontekście oczywistego wzorca podobnego zachowania skierowanego przeciwko tej grupie lub było zachowaniem, które samo w sobie mogło spowodować takie zniszczenie³⁷.

Szczególne znaczenie, a odwołujące się do cytowanego wcześniej ideowego podłoża nienawiści w podejmowaniu zbrodni ludobójstwa, ma zamiar zbrodni. W każdym z artykułów z Elementów Definicji Zbrodni MTK zaznaczono bezpośredni związek ludobójstwa z przynależnością ofiar do określonej grupy narodowej, etnicznej bądź religijnej. Zamiarem dokonującego zbrodni ludobójstwa jest bowiem zniszczenie tej konkretnej grupy w całości lub części, to stanowi jego/jej cel wojskowy czy wojskowo-polityczny. Konstrukcja „zamiaru” jest zatem w uregulowaniach Statutu Rzymskiego szczególnie istotna. Według art. 30 Statutu Rzymskiego odpowiedzialność karna ponoszona może być więc tylko wtedy, gdy sprawca „świadomie i z zamiarem jej popełnienia realizuje znamiona zbrodni”. Sprawca musi wobec tego działać świadomie i z zamiarem popełnienia czynu karalnego. Takie ujęcie normy stanowi kolejne *novum* w stosunku do uregulowań wcześniejszych, jako że po raz pierwszy w akcie prawa międzynarodowego skodyfikowano element subiektywny zbrodni, uznając go tym samym za konieczny przy udowadnianiu indywidualnej odpowiedzialności sprawcy³⁸.

Wreszcie należy wskazać na najnowszy typ trybunałów międzynarodowych zajmujących się naruszeniami prawa międzynarodowego wywołanymi konfliktami zbrojnymi. Otóż po tzw. trybunałach typu „norymberskiego” (Trybunał Norymberski oraz Trybunał Tokijski), trybunałach *ad hoc* (MTKJ oraz MTKR), a także trybunałach stałym (MTK) należy wskazać na rozwój międzynarodowego prawa karnego poprzez instytucjonalizację tzw. trybunałów „mieszanych”. W tej czwartej kategorii międzynarodowych trybunałów karnych współdziałają ze sobą elementy krajowego i międzynarodowego porządku prawnego, systemu prawa karnego tak unormowanego na poziomie lokalnym, jak i globalnym. Przykłady stanowią tu Trybunały dla Kambodży, Kosowa, Sierra Leone i Timoru Wschodniego³⁹.

³⁷ International Criminal Court, *Elements of Crime...*

³⁸ J. Quigley, *The Genocide Convention. An International Law Analysis*, New York 2006, s. 88–136.

³⁹ P. Łubiński, *Sądownictwo międzynarodowe w kontekście rozwoju międzynarodowego prawa humanitarnego*, w: *Osiągnięcia i wyzwania międzynarodowego prawa humanitarnego*, red. M. Marcinko, Kraków 2011, s. 81–96.

Wnioski

Kofi Annan, siódmy Sekretarz Generalny ONZ (1997–2006), wielki reformator Organizacji, Szef Misji Pokojowej w Bośni i Hercegowinie, stwierdził, że wszyscy (instytucje międzynarodowe, rządy państw, osoby indywidualne) musimy uznać naszą odpowiedzialność za to, że nie zrobiliśmy więcej, aby zapobiec ludobójstwu lub go powstrzymać.

Ani Sekretariat Organizacji Narodów Zjednoczonych, ani Rada Bezpieczeństwa, ani państwa członkowskie w ogóle, ani media międzynarodowe nie poświęciły wystarczającej uwagi gromadzącym się oznakom katastrofy. Tym bardziej, że nie podjęliśmy działań na czas. Kiedy wspominamy takie wydarzenia i zadajemy sobie pytanie: „dlaczego nikt nie interweniował?”, powinniśmy skierować tę kwestię nie tylko do Organizacji Narodów Zjednoczonych, czy nawet do jej państw członkowskich. Nikt nie może powoływać się na niewiedzę. [...] Ryzyko ludobójstwa pozostaje przerażająco realne. [...] Ludobójstwo prawie zawsze ma miejsce podczas wojny. Nawet pozornie tolerancyjne jednostki po zaangażowaniu się w wojnę klasyfikują niektórych swoich bliźnich jako wrogów, zawieszając tabu zabraniające umyślnego odbierania życia ludzkiego. I prawie we wszystkich przypadkach akceptują fakt, że cywile mogą również zostać zabici lub zranieni, niezależnie od wysiłków podejmowanych w celu ograniczenia tak zwanych „szkod ubocznych”⁴⁰.

Choć powstają nowe organy mające usprawnić ściganie zbrodni ludobójstwa (Biuro Prokuratora Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości przy ONZ rozwija się oraz dąży do ściślejszej współpracy z agendami regionalnymi, na czele z powstałym w 2002 r. z inicjatywy Komisji Europejskiej Genocide Network⁴¹), to MTK oraz trybunały *ad hoc* wydają się być najbardziej skuteczną odpowiedzią na tragedię ludobójstwa. Kolejne statuty trybunałów odwołują się do definicji stworzonej przez polskiego prawnika Lemkina, który objął pojęciowo tę najokrutniejszą ze zbrodni przeciwko prawu międzynarodowemu. Trybunał Norymberski orzekł, iż zbiornia ludobójstwa to systematyczna, umyślna eksterminacja rasowych i narodowych grup ludności cywilnej w celu wyniszczenia określonych ras, warstw,

⁴⁰ United Nations, *Address by Kofi Annan to the Commission on Human Rights* (7.04.2004), <https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2004-04-07/address-kofi-annan-commission-human-rights> (dostęp: 3.12.2023).

⁴¹ Pełna nazwa brzmi: The European Network for Investigation and Prosecution of Genocide, Crimes Against Humanity and War Crimes. Eurojust, *Genocide Network*, <https://www.eurojust.europa.eu/judicial-cooperation/practitioner-networks/genocide-network> (dostęp: 3.12.2023).

narodów, ludów, grup narodowych i religijnych. Ta definicja Lemkinowska pozostaje aktualna w obliczu trwających i przyszłych wojen.

Bibliografia

Akty normatywne międzynarodowe

- Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych, Dz. U z 1947 r. Nr 23, poz. 90.
- Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r. (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 18 lipca 1950 r.), Dz. U. z 1952 r. Nr 2, poz. 9.
- Konwencje o ochronie ofiar wojny, podpisane w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz. U. z 1956 Nr 38, poz. 171.
- Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., Dz. U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708.

Literatura

- Balkany u progu zjednoczonej Europy*, red. P. Czubik, Kraków 2008.
- Cyprian T., Sawicki J., *Prawo norymberskie. Bilans i perspektywy*, Kraków 1948.
- Drózd D., *Zbrodnia ludobójstwa w prawie międzynarodowym*, Warszawa 2010.
- Flemming M., *Międzynarodowe sądownictwo karne. Nowe perspektywy*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2 (1994).
- Ickiewicz-Sawicka M., *Prawne i kryminologiczne aspekty zbrodni ludobójstwa serbskiej ludności na Bałkanach w XX wieku wybrane zagadnienia*, „Elpis” 15 (2013), nr 27.
- International Criminal Law*, red. M.Ch. Bassiouni, t. 1. *Crimes*, Brill 1999.
- Iwanek T., *Zbrodnia ludobójstwa i zbrodnie przeciwko ludzkości w prawie międzynarodowym*, LEX/el 2015.
- Jurewicz S., *Szczególne miejsce ludobójstwa wśród zbrodni przeciwko ludzkości*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2011, nr 84.
- King H.T., Ferencz B.B., Harris W.R., *Origins of the Genocide Convention*, „Case Western Reserve Journal of International Law” 40 (2008).
- Kłos J., *Ludobójstwo – czyli zbrodnia, której nie ma*, „Zeszyty Naukowe KUL” 61 (2018), nr 3(243).
- Kosińska K., *Zbrodnia ludobójstwa w prawie międzynarodowym*, Toruń 2008.
- Krawczyk P., *Individual Responsibility of the Heads of State, Head of Government and the Senior Government Officials for International Crime. Voice in Discussion*, „Studia Iuridica Toruniensia” 26 (2021).
- Lingaas C., *Defining the Protected Groups of Genocide Through the Case Law of International Courts*, ICD Brief 18, [The Hague] 2015.
- Lippman M., *Genocide*, w: *International Criminal Law*, red. M.Ch. Bassiouni, t. 1. *Crimes*, Brill 1999.
- Łubiński P., *Sądownictwo międzynarodowe w kontekście rozwoju międzynarodowego prawa humanitarnego*, w: *Osiągnięcia i wyzwania międzynarodowego prawa humanitarnego*, red. M. Marcinko, Kraków 2011.

- Mistry H., *The Significance of Institutional Culture in Enhancing the Validity of International Criminal Tribunals*, „International Criminal Law Review” 17 (2017).
- Nowakowska-Małusecka J., *Odpowiedzialność karna jednostek za zbrodnie międzynarodowe popełnione w byłej Jugosławii i w Rwandzie*, Katowice 2000.
- Osiągnięcia i wyzwania międzynarodowego prawa humanitarnego*, red. M. Marcinko, Kraków 2011.
- Quigley J., *The Genocide Convention. An International Law Analysis*, New York 2006.
- Sawicki J., *Ludobójstwo. Od pojęcia do konwencji 1933–1948*, Kraków 1949.
- Siekiera J., *Odpowiedzialność karna za zbrodnie prawa międzynarodowego a prawnopolityczne możliwości ukarania sprawców wojny w Ukrainie*, „Kwartalnik Prawa Międzynarodowego” 2023.
- Spychalska A., *Zbrodnia ludobójstwa w statutach trybunałów międzynarodowych*, „Acta Erasmiana IX, Varia II” 2015.
- Śliwa R., *Międzynarodowy Trybunał ds. ścigania osób odpowiedzialnych za poważne łamanie międzynarodowych praw człowieka na terytorium byłej Jugosławii począwszy od 1991 r.*, w: *Balkany u progu zjednoczonej Europy*, red. P. Czubik, Kraków 2008.
- Teaching About Genocide. Issues, Approaches, and Resources*, red. S. Totten, Connecticut 2004.
- Trahan J., *Genocide, War Crimes and Crimes Against Humanity. A Digest of the Case Law of the International Criminal Tribunal for Rwanda*, New York 2010.
- Wierczyńska K., *Pojęcie ludobójstwa w kontekście orzecznictwa międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc*, Warszawa 2010.

Netografia

- <https://asp.icc-cpi.int/states-parties>
- <https://www.eurojust.europa.eu/judicial-cooperation/practitioner-networks/genocide-network>
- <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Elements-of-Crimes.pdf>
- <https://www.icty.org/en/documents/rules-procedure-evidence>
- <https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2004-04-07/address-kofi-annan-commission-human-rights>

Zbrodnia przeciwko ludzkości jako jedna z najpoważniejszych zbrodni prawa międzynarodowego

Wprowadzenie

Zgodnie z międzynarodowym prawem zwyczajowym zbrodnie przeciwko ludzkości obok zbrodni ludobójstwa oraz zbrodni wojennych stanowi jedną z najpoważniejszych zbrodni prawa międzynarodowego, której zakaz osiągnął charakter normy *ius cogens*, a zatem nie może istnieć żadna inna norma, która uchyliłaby zakaz popełniania zbrodni przeciwko ludzkości, przekształcając go w normę bezwzględnie obowiązującą. Zbrodnie przeciwko ludzkości są popełnianie nie tylko podczas największych konfliktów zbrojnych, ale również w czasie pokoju. Osoby skazane lub osoby, wobec których postępowania karne toczą się przed międzynarodowymi trybunałami karnymi bądź sądami krajowymi, dokonywały zbrodni przeciwko ludzkości m.in. w czasie rządów junty wojskowej w państwach Ameryki Środkowej i Łacińskiej – Gwatemali, Peru, Chile, Urugwaju oraz Argentynie, a także podczas największych czystek etnicznych lub konfliktów zbrojnych w takich państwach, jak: Kambodża, Timor Wschodni, Sierra Leone, Demokratyczna Republika Konga, Sudan, Rwanda oraz w państwach wchodzących w skład byłej Jugosławii. Niestety, wydarzenia od 2014 r. mające miejsce na terytorium Ukrainy, a w szczególności rozpoczęcie nowego, oficjalnego etapu rosyjskiej agresji zbrojnej na Ukrainę, czyli pełnoskalowej inwazji zbrojnej, sprawia, że Ukraina mierzy się z największą niesprowokowaną i otwarcie wypowiedzianą (bez względu na argumenty w ramach propagandy państwa agresora) agresją zbrojną na kontynencie europejskim od czasów II wojny światowej.

Powaga oraz skala czynów popełnianych na terytorium Ukrainy od 24 lutego 2022 r. przez żołnierzy armii rosyjskiej sprawiła, że społeczność międzynarodowa

była zmuszona zareagować, a Międzynarodowy Trybunał Karny w Hadze (MTK), jedyny posiadający w chwili obecnej jurysdykcję wobec czynów popełnionych od 24 lutego 2024 r. na terytorium Ukrainy, był zmuszony podjąć konkretne działania. Niniejsza ekspertyza ma na celu przedstawienie definicji zbrodni przeciwko ludzkości, czyli analizę poszczególnych elementów *mens rea* oraz *actus reus*, na przykładzie wybranego orzecznictwa trybunału międzynarodowego. Z uwagi na fakt, iż jedynie Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii (MTKJ; ang. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, ICTY) posiadał jurysdykcję wyłącznie wobec konfliktu zbrojnego, który spełniał kryteria międzynarodowego konfliktu zbrojnego. Oczywiście konflikt zbrojny na terytorium byłej Jugosławii nie powstał w wyniku otwartej i niesprowokowanej agresji zbrojnej, niemniej elementy *mens rea* zbrodni przeciwko ludzkości popełnianych na terytorium byłej Jugosławii są co do zasady zbliżone do tych, które można wyróżnić w ramach zbrodni przeciwko ludzkości popełnianych przez żołnierzy armii rosyjskiej na terytorium Ukrainy.

1. Elementy *mens rea* zbrodni przeciwko ludzkości

W Statute of the ICTY¹ element *mens rea* nie jest bezpośrednio określony jako przesłanka dla poniesienia odpowiedzialności karnej, tak jak uczyniono to w Rzymskim Statucie Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzonego w 1998 r.², jednak w orzecznictwie MTKJ sędziowie przeprowadzili jego wykładnię. W sprawie *Delalicia*, w której MTKJ odniósł się do kwestii współsprawstwa, uznano, iż w celu poniesienia odpowiedzialności karnej za uczestniczenie w popełnieniu zbrodni objętej jurysdykcją Trybunału, które nie stanowi bezpośredniego wykonania konkretnych czynów, zarówno element materialny, jak i psychologiczny muszą zostać udowodnione³. W sprawie *Tadicia* stwierdzono, że podstawą dla poniesienia odpowiedzialności karnej jest zasada winy osobistej⁴, która jest

---

¹ Statute of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, UN Security Council Resolution adopted on 25 May 1993, S/RES/827 (dalej: Statut MTKJ).

² Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., Dz. U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708 (dalej: Statut Rzymski). Zgodnie z art. 30 Statutu Rzymskiego „osoba ponosi odpowiedzialność karną i podlega karze za zbrodnię objętą jurysdykcją Trybunału tylko wtedy, gdy świadomie i z zamiarem jej popełnienia realizuje znamiona zbrodni”.

³ *Prosecutor v. Delalić et al.*, ICTY, 16.11.1998, IT-96-21-T, § 326.

⁴ *Prosecutor v. Tadić*, ICTY, 15.07.1999, IT-94-1-A, § 186.

bezpośrednio związana z psychiką sprawcy. *Mens rea*, będąc elementem subiektywnym, odnosi się do aspektu psychologicznego lub moralnego popełnienia zbrodni przeciwko ludzkości, który w dosłownym tłumaczeniu oznacza „winny umysł”⁵. W konsekwencji osobie oskarżonej należy udowodnić, że w chwili popełnienia czynu posiadała: 1) zamiar popełnienia czynu lub czynów; 2) świadomość ataku przeciwko ludności cywilnej; 3) świadomość, że jej czyn stanowi część tego ataku⁶. Należy podkreślić, iż *mens rea* zbrodni przeciwko ludzkości sprawia, iż pospolita zbrodnia staje się zbrodnią o charakterze międzynarodowym⁷. Uważa się, że oskarżony, aby ponieść odpowiedzialność karną za zbrodnię przeciwko ludzkości, musiał być świadom faktów i okoliczności towarzyszących jej popełnianiu, które wypełniają znamiona zawarte w jej definicji⁸. Dla przykładu, zabójstwo jest przestępstwem ściganym na podstawie Kodeksu karnego w ramach jurysdykcji sądów krajowych, jednak dopiero popełnione przeciwko ludności cywilnej w czasie trwania międzynarodowego lub wewnętrznego konfliktu zbrojnego, czego sprawca musi być świadom⁹, staje się zbrodnią przeciwko ludzkości w rozumieniu Statutu MTKJ oraz w rozumieniu Statutu Rzymskiego. W związku z powyższym *mens rea* zbrodni przeciwko ludzkości to nie tylko zamiar i wiedza, ale również okoliczność trwania konfliktu zbrojnego oraz fakt, iż czynu dokonano w ramach ataku przeciwko ludności cywilnej.

1.1. Zamiar

Zamiar nie jest elementem bezpośrednio wymienionym w definicji zawartej w Statucie MTKJ. W przypadku braku takiego uregulowania w definicji kwestię zamiaru popełnienia zbrodni przeciwko ludzkości pozostawiono do interpretacji sędziom Trybunału. W pierwszym wyroku wydanym przez MTKJ w sprawie *Tadić* Izba Orzekająca uznała, iż powodem, dla którego zbrodnie przeciwko ludzkości tak bardzo wstrząsają świadomością ludzkości i gwarantują interwencję społeczności międzynarodowej, jest fakt, że nie stanowią one odizolowanych, przypadkowych czynów jednostki, lecz wynikają z zamierzonej próby ataku na ludność cywilną¹⁰.

⁵ W.A. Schabas, *Mens Rea and the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*, „New England Law Review” 37 (2003), s. 1015.

⁶ *Prosecutor v. Blaškić*, ICTY, 29.07.2004, IT-95-14-A, § 124; *Prosecutor v. Kunarac et al.*, ICTY, 12.06.2002, IT-96-23-A and IT-96-23/1-A, §§ 99, 102.

⁷ Y. Aksar, *Implementing International Humanitarian Law. From the Ad Hoc Tribunals to a Permanent International Criminal Court*, London 2004, s. 254.

⁸ A. Cassese, *The Oxford Companion to International Criminal Justice*, Oxford 2009, s. 674.

⁹ M. Płachta, *Międzynarodowy Trybunał Karny*, t. 1, Kraków 2004, s. 436–437.

¹⁰ *Prosecutor v. Tadić*, ICTY, 7.05.1997, IT-94-1-T, § 653.

Podkreślono zatem, iż zbrodnię tę charakteryzuje zamiar jej popełnienia przeciwko ludności cywilnej. Fakt, że zamiar musi zostać udowodniony osobie oskarżonej potwierdzono również w raporcie komisji przygotowawczej dla utworzenia MTK, w którym uznano, iż „osoba może ponieść odpowiedzialność karną za zbrodnię objęta jurysdykcją MTK tylko w przypadku, gdy czyn popełniono z zamiarem lub (i) wiedzą”¹¹. W orzecznictwie MTKJ scharakteryzowano odrębne rodzaje zamiaru w odniesieniu do różnych zbrodni prawa międzynarodowego. W rezultacie przy omawianiu zbrodni przeciwko ludzkości można wyróżnić zamiar bezpośredni (*dolus directus*) oraz zamiar ewentualny (*dolus eventualis*)¹². Istnieje również pogląd, że można mieć zamiar w odniesieniu do „działania” i „skutku”. Zamiar konkretnego „działania” oznacza, iż osoba chce zaangażować się w popełnienie czynu, natomiast zamiar wywołania określonego „skutku” oznacza, że osoba chce wywołać konkretny skutek lub wie, że skutek ten nastąpi w wyniku zwykłego biegu wydarzeń¹³.

W sprawie *Češicia* sprawca, grożąc bronią, zmusił dwóch braci wyznania muzułmańskiego przetrzymywanych w obozie Luka do odbycia stosunku seksualnego, przy czym oskarżony działał z zamiarem, ponieważ – jak sam przyznał – był w pełni świadomy, że odbywało się to bez zgody ofiar¹⁴. Powyższa sytuacja potwierdza pogląd, iż zamiar sprawcy opiera się na jego świadomości okoliczności czynu¹⁵. Niemniej zamiar i świadomość stanowią dwa odmienne elementy *mens rea* zbrodni przeciwko ludzkości.

Zamiar nie może być jednak identyfikowany z motywem sprawcy. Izba Orzekająca w sprawie *Milutinovicia* uznała, iż zbrodnia przeciwko ludzkości może zostać popełniona z „czysto osobistych” pobudek¹⁶. Tym samym motyw sprawcy nie ma większego znaczenia przy kwalifikacji czynu jako zbrodni przeciwko ludzkości. W związku z faktem, że zbrodnia ta zaliczana jest do najpoważniejszych zbrodni prawa międzynarodowego, może być popełniona jedynie, gdy sprawca,

---

¹¹ Report of the Preparatory Committee on the Establishment of an International Criminal Court, Vol. II, Compilation of Proposals, U.N. Doc. A/50/22, Supp. No. 22, 1996.

¹² M.E. Badar, *Drawing the Boundaries of Mens Rea in the Jurisprudence of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*, „International Criminal Law Review” 6 (2006), s. 315.

¹³ R.S. Clark, *The Mental Element in International Criminal Law. The Rome Statute of the International Criminal Court and the Elements of Offences*, „Criminal Law Forum” 12 (2001), s. 302.

¹⁴ *Prosecutor v. Češić*, ICTY, 11.03.2004, IT-95-10/1-S, § 16.

¹⁵ K. Ambos, *Estudios de Derecho Penal Internacional*, Caracas 2004, s. 160.

¹⁶ *Prosecutor v. Milutinović et al.*, ICTY, 26.02.2009, IT-05-87-T, § 158.

posiadając zamiar jej popełnienia, był świadom okoliczności czynu, co sprawia, iż zbrodnia przeciwko ludzkości nie może być dokonana w wyniku lekkomyślności¹⁷.

1.2. Wiedza

Kolejnym elementem *mens rea* jest wiedza, która pozostaje w bezpośrednim związku z zamiarem, jednak nie jest z nim tożsama. Zamiar opiera się na wiedzy o okolicznościach towarzyszących popełnieniu czynu, w szczególności o ataku skierowanemu przeciwko jakiegokolwiek ludności cywilnej oraz fakcie, że konkretny czyn stanowi część tego ataku¹⁸. Nie wymaga się jednak znajomości szczegółów ataku¹⁹. Istotnym kryterium dla poniesienia indywidualnej odpowiedzialności karnej jest również świadome zaangażowanie się sprawcy w decyzję o naruszeniu prawa międzynarodowego²⁰. Z tego też powodu wiedza oznacza świadomość, iż konkretna okoliczność istnieje lub rezultat nastąpi w wyniku zwykłego przebiegu wydarzeń²¹. Kryterium wiedzy jest również spełnione w wypadku, gdy sprawca jest świadomy ryzyka istnienia ataku oraz ryzyka, że pewne okoliczności ataku sprawiają, iż jego zachowanie stanowi większe zagrożenie, niż gdyby atak nie istniał²².

Przy popełnianiu zbrodni zabójstwa i eksterminacji wiedza sprowadza się do świadomości, że konkretny czyn popełniony przez sprawcę lub jego zaniedbanie może spowodować śmierć (przy zbrodni eksterminacji świadomość odnosi się do możliwości spowodowania śmierci dużej liczby osób)²³. O świadomości rozległego ataku na ludność cywilną świadczy – tak jak miało to miejsce w sprawie *Blagojevića i Jokicia* – fakt zorganizowanego, nieludzkiego, często agresywnego procesu odseparowywania mężczyzn od reszty populacji²⁴.

Należy zwrócić szczególną uwagę na element wiedzy podczas popełniania zbrodni na tle seksualnym. O świadomości rozległego lub systematycznego ataku

---

¹⁷ A. Cassese, *The Statute of the International Criminal Court. Some Preliminary Reflections*, „European Journal of International Law” 10 (1999), nr 1, s. 153–154.

¹⁸ A. Cassese, G. Acquaviva, M. Fan, A. Whiting, *International Criminal Law. Cases and Commentary*, Oxford 2011, s. 168; *Prosecutor v. Kunarac et al.*, ICTY, 22.02.2001, IT-96-23-T and IT-96-23/1-T, § 434.

¹⁹ *Prosecutor v. Kunarac et al.*, ICTY, 12.06.2002, IT-96-23-A and IT-96-23/1-A, § 102.

²⁰ M. Królikowski, *Odpowiedzialność karna jednostki za sprawstwo zbrodni międzynarodowej*, Warszawa 2011, s. 42.

²¹ M. Płachta, *Międzynarodowy Trybunał Karny*, t. 2, Kraków 2004, s. 436–438.

²² N. Theodorakis, D.P. Farrington, *Emerging Challenges for Criminology. Drawing the Margins of Crimes against Humanity*, „International Journal of Criminology and Sociological Theory” 6 (2013), s. 1156.

²³ *Prosecutor v. Blagojević & Jokić*, ICTY, 17.01.2005, IT-02-60-T, §§ 556, 572.

²⁴ *Ibidem*, § 617.

przeciwko ludności cywilnej najczęściej świadczy zachowanie sprawcy. W sprawie *Zelenovicia* czyny, do których przyznał się oskarżony, stanowiły część ogólnego planu napaści seksualnej przeciwko wielu osobom, która to napaść trwała kilka miesięcy, w kilku odrębnych lokalizacjach²⁵. Ta trwałość i powtarzalność czynów oskarżonego, które miały postać wielokrotnych gwałtów na kobietach o konkretnym pochodzeniu, przebywających w ośrodkach detencyjnych²⁶, sprawia, że czyny te wypełniają znamiona zbrodni przeciwko ludzkości. W sprawie *Kunaracia* MTKJ uznał, iż wiedza podczas dokonywania zbrodni gwałtu przejawia się również w świadomości, że dokonuje się go bez zgody ofiary²⁷.

Popelnianie zbrodni przeciwko ludzkości na terytorium byłej Jugosławii często było wynikiem działania z rozkazu przełożonego lub działania w ramach stosunku służbowego. Z tego powodu należało określić *mens rea* w postaci „wiedzy” dla czynu popełnionego w danym przypadku. W sprawie *Kordicia i Čerkeza* Izba Orzekająca rozróżniła dwie sytuacje: 1) przełożony ma świadomość, że podwładni popełniają lub mają zamiar popełnić zbrodnię; 2) przełożony „ma powód, by wiedzieć”, że podwładni popełniają lub mają zamiar popełnić zbrodnię²⁸. Pierwsza sytuacja odnosi się do posiadania bezpośredniego dowodu lub dowodu z okoliczności²⁹, podczas gdy druga do posiadania informacji, które wskazują na potrzebę przeprowadzenia dodatkowego dochodzenia celem ustalenia, czy podwładni popełniają zbrodnię³⁰.

1.3. Międzynarodowy lub wewnętrzny konflikt zbrojny

Do kwestii konfliktu zbrojnego odniosła się Izba Orzekająca w sprawie *Tadicia*, uznając, że konflikt zbrojny powstaje w momencie, gdy strony odwołują się do użycia sił zbrojnych lub podobnych działań³¹. Zgodnie z I protokołem dodatkowym do Konwencji Genewskich konflikt niemiędzynarodowy „toczy się na terytorium jednej z Umawiających się Stron między jej siłami zbrojnymi a rozłamowymi siłami zbrojnymi lub innymi zorganizowanymi uzbrojonymi grupami, pozostającymi pod odpowiedzialnym dowództwem i sprawującymi taką kontrolę nad częścią

²⁵ *Prosecutor v. Zelenović*, ICTY, 4.04.2007, IT-96-23/2-S, § 38.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Prosecutor v. Kunarac et al.*, ICTY, 22.02.2001, IT-96-23-T and IT-96-23/1-T, § 460.

²⁸ *Prosecutor v. Kordić & Čerkez*, ICTY, 26.02.2001, IT-95-14/2-T, § 425. Podobne sformułowanie zostało również zawarte w art. 7 Statutu MTKJ.

²⁹ *Prosecutor v. Kordić & Čerkez*, ICTY, 26.02.2001, IT-95-14/2-T, § 426.

³⁰ *Ibidem*, § 429.

³¹ *Prosecutor v. Tadić*, ICTY, 7.05.1997, IT-94-1-T, § 70.

jej terytorium, że mogą przeprowadzać ciągle i spójne operacje wojskowe”³². Tym samym wewnętrzny konflikt zbrojny ma miejsce wtedy, gdy przynajmniej jedna ze stron ma charakter nierządowy³³. W celu odróżnienia wewnętrznego konfliktu zbrojnego od zamieszek wewnętrznych należy rozważyć takie kryteria, jak intensywność walk oraz stopień zorganizowania stron³⁴. Konflikt zbrojny ma z kolei charakter międzynarodowy w sytuacji, gdy powstaje pomiędzy dwoma lub więcej państwami³⁵. Przy czym w konflikcie zbrojnym o charakterze międzynarodowym istotnym jest umotywowany zamiarem wyrządzenia szkody atak jednego państwa na inne państwo³⁶. Poza wymienionymi rodzajami konfliktu zbrojnego istnieje jeszcze w prawie międzynarodowym pojęcie umiędzynarodowionego konfliktu zbrojnego. Jest to sytuacja trwania konfliktu pomiędzy dwiema frakcjami lub ugrupowaniami wewnętrznymi, które są wspierane przez inne państwa³⁷ lub też sytuacja, gdy dochodzi do interwencji zbrojnej państwa trzeciego w wewnętrzny konflikt zbrojny³⁸. W ramach interwencji można wyróżnić sytuację interwencji państwa trzeciego celem wsparcia jednej ze stron oraz interwencji sił wielonarodowych w celu przeprowadzenia operacji pokojowej³⁹. Przykładem konfliktu umiędzynarodowionego jest interwencja NATO w 1999 r. w konflikt zbrojny pomiędzy Federalną Republiką Jugosławii a Armią Wyzwolenia Kosowa⁴⁰. W odniesieniu do konfliktu na terytorium byłej Jugosławii w latach 1992–1995 należy podkreślić, iż miał on charakter międzynarodowego konfliktu zbrojnego, co wynika m.in. z brzmienia Rezolucji Rady Bezpieczeństwa z dnia 13 lipca 1992 r., w której „potwierdzono, iż strony są związane przestrzeganiem międzynarodowego prawa humanitarnego, a w szczególności postanowień Konwencji

³² Art. 1 protokołu dodatkowego do Konwencji genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. dotyczącego ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych, sporządzonego w Genewie dnia 8 czerwca 1977 r., Dz. U. z 1992 r. Nr 41, poz. 175, załącznik.

³³ S. Vité, *Typology of Armed Conflicts in International Humanitarian Law. Legal Concepts and Actual Situations*, „International Review of the Red Cross” 2009, nr 873, s. 75.

³⁴ *Prosecutor v. Tadić*, ICTY, 7.05.1997, IT-94-1-T, §§ 561–568; *Prosecutor v. Mucić et al.*, ICTY, 16.11.1998, IT-96-21-T, § 184.

³⁵ Art. 2 Konwencji Genewskiej o polepszaniu losu rannych i chorych w armiach czynnych, sporządzonej w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz. U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171, załącznik.

³⁶ S. Vité, *Typology of Armed Conflicts...*, s. 72–73.

³⁷ D. Schindler, *International Humanitarian Law and Internationalized Internal Armed Conflicts*, „International Review of the Red Cross” 1982, nr 230, s. 255.

³⁸ H. Gasser, *Internationalized and Non-International Armed Conflicts. Case Studies of Afghanistan, Kampuchea, and Lebanon*, „American University Law Review” 33 (1983), s. 145–146.

³⁹ S. Vité, *Typology of Armed Conflicts...*, s. 85.

⁴⁰ S. Egorov, *The Kosovo Crisis and the Law of Armed Conflicts*, „International Review of the Red Cross” 2000, nr 837, s. 183.

Genewskich”⁴¹. Zgodnie ze wspólnym dla Konwencji Genewskich art. 2 „są one stosowane w przypadku wypowiedzenia wojny albo powstania innego konfliktu zbrojnego pomiędzy dwoma lub więcej państwami”, tym samym w przypadku międzynarodowego konfliktu zbrojnego. Konflikt w byłej Jugosławii jest podobnie klasyfikowany również w literaturze przedmiotu⁴².

Zgodnie z brzmieniem art. 5 Statutu MTKJ dla wykonywania jurysdykcji przez Trybunał oraz poniesienia odpowiedzialności indywidualnej sprawcy za popełnienie zbrodni przeciwko ludzkości bez znaczenia pozostaje fakt, czy konflikt zbrojny miał charakter międzynarodowy czy wewnętrzny⁴³. W sprawie *Brdanina* Izba Orzekająca uznała, iż istnienie konfliktu jest kryterium, który służy jedynie ustaleniu, czy Trybunał posiada jurysdykcję wobec konkretnego czynu⁴⁴. W sprawie *Kunaracia* Izba Apelacyjna nazwała fakt trwania konfliktu warunkiem wstępnym, który jest spełniony poprzez udowodnienie, że konflikt zbrojny miał miejsce, a czyn sprawcy był z nim związany zarówno geograficznie, jak i czasowo⁴⁵. Stąd wywnioskować można, iż zbrodnia przeciwko ludzkości jest związana z konfliktem zbrojnym, jeżeli została popełniona w rzeczywistym czasie jego trwania oraz na terytorium, gdzie dochodzi do walk pomiędzy stronami konfliktu. Nie oznacza to jednak, że czyn musi zostać popełniony w miejscu, gdzie dochodzi do walk, lecz wystarczy, iż jest on związany z działaniami zbrojnymi⁴⁶. Dla przykładu można wskazać torturowanie osoby cywilnej w miejscu odległym od pola bitwy w celu uzyskania od niej informacji⁴⁷.

Należy jednak zaznaczyć, że popełnienie zbrodni przeciwko ludzkości w czasie trwania konfliktu zbrojnego nie jest warunkiem międzynarodowego prawa zwyczajowego⁴⁸. W sprawie *Tadić* Izba Apelacyjna potwierdziła, iż zgodnie z międzynarodowym prawem zwyczajowym zbrodnia przeciwko ludzkości nie musi być popełniona w związku z międzynarodowym konfliktem zbrojnym czy

---

⁴¹ United Nations Security Council Res. 764, U.N. Doc. S/RES/764, 1992.

⁴² C. Greenwood, *International Humanitarian Law and Tadic Case*, „European Journal of International Law” 7 (1996), nr 2, s. 269–272.

⁴³ *Prosecutor v. Tadić*, Decision on the Defense Motion on Jurisdiction, ICTY, 2.10.1995, IT-94-1, §§ 75–82.

⁴⁴ *Prosecutor v. Brdanin*, ICTY, 1.09.2004, IT-99-36-T, § 133.

⁴⁵ *Prosecutor v. Kunarac et al.*, ICTY, 12.06.2002, IT-96-23-A and IT-96-23/1-A, § 83.

⁴⁶ *Prosecutor v. Tadić*, ICTY, 7.05.1997, IT-94-1-T, § 626.

⁴⁷ A. Szpak, *Kontrola przestrzegania międzynarodowego prawa humanitarnego w orzecznictwie międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc*, Toruń 2011, s. 344.

⁴⁸ *Prosecutor v. Martić*, ICTY, 12.06.2007, IT-95-11-T, § 56.

z jakimkolwiek innym rodzajem konfliktu⁴⁹. Warunek trwania konfliktu, jako warunek proceduralny, występuje jedynie w definicji zawartej w Statucie MTKJ. W rezultacie, zgodnie z międzynarodowym prawem zwyczajowym, zbrodnia przeciwko ludzkości może być popełniona również w czasie pokoju⁵⁰.

1.4. Atak przeciwko ludności cywilnej

Atak skierowany przeciwko ludności cywilnej wiąże się z elementem polityki oraz planowania⁵¹. Trybunał uznał, że z powodu czynników strukturalnych, organizacyjnych i możliwości militarnych atak przeciwko ludności cywilnej prawie zawsze odbywa się z rozkazu władz państwowych⁵². W odniesieniu do rozległości lub systematyczności należy pokreślić, iż pierwsze kryterium dotyczy skali ataku, która najczęściej przejawia się w liczbie ofiar, podczas gdy systematyczność odnosi się do nieprzypadkowej powtarzalności czynów przestępczych⁵³. Istotnym jest fakt, że rozległość lub systematyczność ataku wiąże się ze sposobem jego przeprowadzenia. Przesłanka systematyczności ataku została dodana w celu objęcia jurysdykcją czynów popełnionych w ramach ataku, który nie osiągnął skali wystarczającej, aby uznać go za rozległy, niemniej jednak charakteryzował go plan, organizacja i regularny schemat działania⁵⁴. Izba Orzekająca MTKJ uznała również, zgodnie z brzmieniem definicji zbrodni przeciwko ludzkości zawartej m.in. w Statucie MTK, że wymóg systematyczności lub rozległej skali ataku ma charakter alternatywny, czyli wystarczy, aby konkretny atak spełniał tylko jeden z tych wymogów⁵⁵. W celu wykazania, iż atak spełnia kryterium rozległości lub systematyczności należy rozważyć następujące elementy: 1) skutki ataku, jakie poniosła ludność cywilna będąca jego celem; 2) liczba ofiar; 3) charakter czynów; 4) uczestnictwo władz lub urzędników państwowych; 5) możliwość wyróżnienia określonego schematu popełnionych czynów⁵⁶. Kryterium rozległego

⁴⁹ *Prosecutor v. Tadić*, Decision on the Defense Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, ICTY, 2.10.1995, IT-94-1, § 141.

⁵⁰ A. Szpak, *Kontrola przestrzegania...*, s. 348.

⁵¹ B.A. Boczek, *International Law. A Dictionary*, Lanham 2005, s. 155.

⁵² *Prosecutor v. Limaj et al.*, ICTY, 30.11.2005, IT-03-66-T, § 191.

⁵³ *Prosecutor v. Lukić & Lukić*, ICTY, 20.07.2009, IT-98-32/1-T, § 875; *Prosecutor v. Kunarac et al.*, ICTY, 12.06.2002, IT-96-23-A and IT-96-23/1-A, § 94; *Prosecutor v. Blaškić*, ICTY, 29.07.2004, IT-95-14-A, § 101.

⁵⁴ M.M. deGuzman, *Crimes Against Humanity*, w: *Routledge Handbook of International Criminal Law*, red. W.A. Schabas, N. Bernaz, Oxford 2011, s. 130.

⁵⁵ *Prosecutor v. Tadić*, ICTY, 7.05.1997, IT-94-1-T, §§ 646–648.

⁵⁶ *Prosecutor v. Kunarac et al.*, ICTY, 12.06.2002, IT-96-23-A and IT-96-23/1-A, § 95.

lub systematycznego ataku powstało w celu wykluczenia z kategorii zbrodni przeciwko ludzkości odizolowanych i przypadkowych czynów przestępczych⁵⁷. Bezsprzecznym jest fakt, iż obiektem rozległego lub systematycznego ataku jest ludność cywilna, co sprawia, że jest to element wspólny dla wszystkich istniejących definicji zbrodni przeciwko ludzkości.

Zgodnie z I protokołem dodatkowym do Konwencji Genewskich pojęcie ludności cywilnej obejmuje wszystkie osoby cywilne, które definiuje się poprzez wyłączenie z tej kategorii jeńców wojennych i członków sił zbrojnych, przyjmując dodatkowo domniemanie, iż w razie wątpliwości dana osoba będzie uważana za osobę cywilną⁵⁸. W sprawie *Tadicia* Izba Orzekająca uznała, że określenie „cywilna” obejmuje wszystkie osoby, które nie mają statusu kombatananta⁵⁹. Należy zauważyć, że dla przykładu obecność żołnierzy w ramach ludności cywilnej nie pozbawia jej tego charakteru. Trybunał stwierdził, że ludność cywilna składa się z cywilów, jednak obecność osób nieposiadających tego statusu w ramach ludności cywilnej nie pozbawia jej tego charakteru⁶⁰. W rezultacie wystarczającym jest, aby ludność była w przeważającym stopniu cywilna⁶¹. W sprawie *Limaja* Izba Orzekająca zdefiniowała ludność cywilną jako pojęcie obejmujące zarówno osoby stawiające opór, jak i osoby *hors de combat*⁶². Uważa się, że pojęcie „ludność” wskazuje jednocześnie na pewną większą całość, nadając konkretnemu czynowi charakter zbiorowy⁶³.

W celu ustalenia, czy atak w rzeczywistości był skierowany przeciwko ludności cywilnej, należy m.in. rozważyć następujące elementy: 1) środki i metody użyte w trakcie ataku; 2) status i liczbę ofiar; 3) dyskryminujący charakter ataku; 4) charakter czynów popełnionych w trakcie ataku; 5) opór stawiany wobec

⁵⁷ S. Chesterman, *An Altogether Different Order. Defining the Elements of Crimes Against Humanity*, „Duke Journal of Comparative and International Law” 10 (2000), s. 315.

⁵⁸ Art. 50 protokołu dodatkowego do Konwencji genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. dotyczącego ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych, sporządzanego w Genewie dnia 8 czerwca 1977 r., Dz. U. z 1992 r. Nr 41, poz. 175, załącznik.

⁵⁹ *Prosecutor v. Tadić*, ICTY, 7.05.1997, IT-94-1-T, § 637.

⁶⁰ *Prosecutor v. Kordić & Čerkez*, ICTY, 17.12.2004, IT-95-14/2-A, § 50; *Prosecutor v. Galić*, ICTY, 30.11.2006, IT-98-29-A, § 144.

⁶¹ *Prosecutor v. Jelisić*, ICTY, 14.12.1999, IT-95-10-T, § 54; *Prosecutor v. Naletilić & Martinović*, ICTY, 31.03.2003, IT-98-34-T, § 235; *Prosecutor v. Mrkšić et al.*, ICTY, 27.09.2007, IT-95-13/1-T, §§ 442, 458.

⁶² *Prosecutor v. Limaj et al.*, ICTY, 30.11.2005, IT-03-66-T, § 186. Wyrażenie *hors de combat* dosłownie oznacza „poza polem bitwy”.

⁶³ F.Z. Ntoubandi, *Amnesty for Crimes Against Humanity under International Law*, Leiden 2007, s. 62.

napastników⁶⁴. Powyższe kryteria można odnieść do sprawy *Blagojevicia i Jokicia*, w której Izba Orzekająca uznała za ludność cywilną grupę uchodźców narodowości bośniackiej, którzy próbując schronić się w mieście Srebrenicy, stali się celem ostrzału⁶⁵. Trybunał uznał ten czyn za zbrodnię prześladowania ludności cywilnej z zamiarem wywołania strachu i paniki oraz zmuszenia ludności bośniackiej do opuszczenia miasta⁶⁶. Popelnienie czynu w ramach ataku skierowanego przeciwko ludności cywilnej stanowi najważniejszy warunek, który jeśli został spełniony, pozwala zakwalifikować dany czyn jako zbrodnię przeciwko ludzkości. Głównie do rozległego lub systematycznego ataku odnosi się świadomość sprawcy.

2. Elementy *actus reus* zbrodni przeciwko ludzkości

Elementy *chapeau* zbrodni przeciwko ludzkości nie są jedynymi, które muszą zostać udowodnione oskarżonemu, aby mógł być uznany winnym popełnionego czynu. Oskarżony poniesie odpowiedzialność karną, jeżeli udowodniono mu wypełnienie znamion poszczególnych czynów stanowiących *actus reus* zbrodni przeciwko ludzkości⁶⁷. *Actus reus* jest elementem obiektywnym⁶⁸, czyli jednym z czynów enumeratywnie wymienionych w art. 5 Statutu MTKJ⁶⁹, który jeśli został popełniony w ramach rozległego lub systematycznego ataku na ludność cywilną w czasie trwania konfliktu zbrojnego, stanowi zbrodnię przeciwko ludzkości. W rezultacie, zgodnie z treścią art. 5 Statutu MTKJ, do *actus reus* zbrodni przeciwko ludzkości zalicza się zabójstwo, eksterminację, niewolnictwo, deportację, uwięzienie, tortury, zgwałcenie, prześladowanie z powodów politycznych, rasowych i religijnych oraz inne nieludzkie czyny.

2.1. Zabójstwo

Znamiona zbrodni zabójstwa z art. 5 są identyczne jak znamiona zabójstwa z art. 3 Statutu MTKJ, czyli naruszenia praw lub zwyczajów wojennych⁷⁰. W sprawie *Kordicia i Čerkeza* uznano również, że zbrodnia zabójstwa z art. 5 i 3 Statutu

⁶⁴ *Prosecutor v. Kunarac et al.*, ICTY, 12.06.2002, IT-96-23-A and IT-96-23/1-A, § 91.

⁶⁵ *Prosecutor v. Blagojević & Jokić*, ICTY, 17.01.2005, IT-02-60-T, § 611.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ C. Damgaard, *Individual Criminal Responsibility for Core Crimes. Selected Pertinent Issues*, Berlin 2008, s. 85.

⁶⁸ *Prosecutor v. Tadić*, ICTY, 15.07.1999, IT-94-1-A, § 227.

⁶⁹ A. Szpak, *Kontrola przestrzegania...*, s. 373.

⁷⁰ *Prosecutor v. Stakić*, ICTY, 31.07.2003, IT-97-24-T, § 631.

MTKJ jest tożsama z zabójstwem wymienionym w art. 2, czyli ciężkim naruszeniem Konwencji Genewskich z 1949 r.⁷¹ Wynika to z faktu, iż znamiona zbrodni zabójstwa nie budzą wątpliwości, jako że przez zabójstwo rozumie się spowodowanie śmierci ofiary poprzez działanie lub zaniechanie sprawcy⁷². W sprawie *Krsticia* Izba Orzekająca uznała, że sprawca działał lub zaniechał działania z zamiarem zabójstwa lub spowodowania poważnego uszkodzenia ciała, przy czym sprawca był świadomy, iż może doprowadzić swoim zachowaniem do śmierci ofiary⁷³. W konsekwencji *actus reus* zbrodni zabójstwa składa się z następujących elementów: 1) ofiara wymieniona w akcie oskarżenia nie żyje; 2) śmierć ofiary była spowodowana działaniem lub zaniechaniem oskarżonego lub osoby (osób), za której działanie lub zaniechanie oskarżony ponosi odpowiedzialność karną; 3) oskarżony lub osoba (osoby), za której działanie lub zaniechanie oskarżony ponosi odpowiedzialność karną, działał lub zaniechał działania z zamiarem zabójstwa lub spowodowania poważnego uszkodzenia ciała, będąc świadomym, iż takie działanie lub zaniechanie może spowodować śmierć ofiary⁷⁴.

Zbrodnia przeciwko ludzkości w postaci zabójstwa w przeciwieństwie do innych czynów nie wymaga udowodnienia wielu elementów. W celu udowodnienia dokonania zabójstwa kluczowym jest wykazanie, że ofiara zmarła w wyniku działania lub zaniechania sprawcy. Jednakże w celu poniesienia przez sprawcę odpowiedzialności za popełnienie zbrodni przeciwko ludzkości w postaci zabójstwa należy udowodnić sprawcy zamiar zabójstwa oraz świadomość, że stanowi ono część rozległego lub systematycznego ataku na ludność cywilną w czasie trwania konfliktu zbrojnego.

2.2. Eksterminacja

W celu odróżnienia zbrodni eksterminacji od zbrodni zabójstwa należy podkreślić, iż eksterminację charakteryzuje fakt, że sprawca działał z zamiarem spowodowania śmierci dużej liczby osób, tym samym różnicą jest skala popełnionej zbrodni. Odpowiedzialność karna za zbrodnię eksterminacji opiera się głównie na dużej liczbie ofiar (czynie popełnionym na skalę masową) oraz udziale oskarżonego⁷⁵.

⁷¹ *Prosecutor v. Kordić & Čerkez*, ICTY, 26.02.2001, IT-95-14/2-T, §§ 222, 236.

⁷² *Prosecutor v. Delalić et al.*, ICTY, 16.11.1998, IT-96-21-T, § 424.

⁷³ *Prosecutor v. Krstić*, ICTY, 2.08.2001, IT-98-33-T, § 485.

⁷⁴ *Prosecutor v. Krnojelac*, ICTY, 15.03.2002, IT-97-25-T, § 324; *Prosecutor v. Kordić & Čerkez*, ICTY, 26.02.2001, IT-95-14/2-T, § 236; *Prosecutor v. Delalić et al.*, ICTY, 16.11.1998, IT-96-21-T, § 439.

⁷⁵ S. Chesterman, *An Altogether Different Order...*, s. 336.

Trybunał długo nie definiował znamion eksterminacji, stąd gdy po raz pierwszy w sprawie *Krsticia* postawiono zarzut jej dokonania, Izba Orzekająca odwołała się do wyroku Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy (MTKR) w sprawie *Akayesu*, w której Trybunał uznał, że głównym znamieniem eksterminacji jest udział oskarżonego lub jego podwładnego w zabójstwie określonych osób⁷⁶. Użycie słowa „osób” potwierdza fakt, iż zbrodnia eksterminacji ma miejsce, gdy co najmniej dwie osoby są jej ofiarami.

W sprawie *Stakicia* Izba Orzekająca uznała, że zbrodnia eksterminacji rozumiana jest nie tylko jako dokonanie zabójstw zbiorowych czy stworzenie warunków powodujących śmierć wielu osób, ale również zaplanowanie powyższych czynów⁷⁷. Eksterminacja może polegać na bezpośrednim zabiciu ofiar z broni palnej bądź może być dokonana pośrednio poprzez stworzenie warunków, które ostatecznie doprowadzą do śmierci⁷⁸. Pośrednie spowodowanie śmierci w szczególności może polegać na pozbawieniu ofiar pożywienia, nieodpowiedniej ochronie przed skrajnymi warunkami pogodowymi czy odmowie opieki medycznej⁷⁹.

Istotnym aspektem zbrodni eksterminacji jest działanie lub zaniechanie oskarżonego z zamiarem zabicia osób na skalę masową⁸⁰, co wiąże się z pewną liczbą ofiar. Zgodnie z wyrokiem w sprawie *Lukicia i Lukicia* Izba Orzekająca uznała jednak, iż nie istnieje minimalna liczba ofiar konieczna do spełnienia tego kryterium, ponieważ skalę konkretnej zbrodni eksterminacji ocenia się, biorąc pod uwagę takie czynniki, jak: liczbę ofiar, kategorię ofiar, sposób dokonania czynu, terytorium, z którego pochodziły ofiary i jego gęstość zaludnienia⁸¹. Biorąc pod uwagę powyższe kryteria, MTKJ w sprawie *Lukicia i Lukicia* uznał, że zabicie 59 osób jest zabójstwem na skalę masową, tym samym stanowi zbrodnię eksterminacji⁸².

W rezultacie czynnikiem kluczowym dla poniesienia odpowiedzialności karnej za zbrodnię eksterminacji jest jej masowość, stąd eksterminacja musi być dokonana na dużą skalę⁸³. Ze względu jednak na brak precyzyjnego kryterium w odniesieniu do skali tej zbrodni, Trybunał w każdej sprawie indywidualnie rozpatruje okoliczności jej dokonania.

⁷⁶ *Prosecutor v. Akayesu*, ICTR, 2.09.1998, ICTR-96-4-T, § 592.

⁷⁷ *Prosecutor v. Stakić*, ICTY, 31.07.2003, IT-97-24-T, § 634.

⁷⁸ *Prosecutor v. Krstić*, ICTY, 2.08.2001, IT-98-33-T, § 498.

⁷⁹ *Prosecutor v. Stakić*, ICTY, 31.07.2003, IT-97-24-T, § 634.

⁸⁰ *Prosecutor v. Brdanin*, ICTY, 1.09.2004, IT-99-36-T, § 395.

⁸¹ *Prosecutor v. Lukić & Lukić*, ICTY, 20.07.2009, IT-98-32/1-T, §§ 938, 943–945.

⁸² *Ibidem*, § 945.

⁸³ A. Szpak, *Kontrola przestrzegania...*, s. 389.

2.3. Niewolnictwo

Kolejnym czynem, który jeśli popełniony w ramach rozległego lub systematycznego ataku przeciwko ludności cywilnej w czasie trwania konfliktu zbrojnego stanowi zbrodnię przeciwko ludzkości, jest zbrodnia niewolnictwa. Podstawowym znamieniem zbrodni niewolnictwa jest wykonywanie wobec konkretnej osoby uprawnień związanych z prawem własności⁸⁴. Już na wstępie należy jednak podkreślić, iż w orzecznictwie MTKJ pojawia się nie tylko zbrodnia niewolnictwa, ale również pojęcie niewolnictwa seksualnego, które w Statucie Rzymskim jest odrębnym czynem enumeratywnie wymienionym w definicji zbrodni przeciwko ludzkości⁸⁵.

Po raz pierwszy przed MTKJ postawiono zarzut popełnienia zbrodni niewolnictwa w sprawie *Kunaracia, Kovacia i Vukovicia*. Izba Orzekająca odwołała się do definicji niewolnictwa zawartej w Konwencji w sprawie niewolnictwa z 1926 r., zgodnie z którą niewolnictwo jest rozumiane jako „stan lub sytuacja osoby wobec której wykonywane są niektóre lub wszelkie uprawnienia związane z prawem własności”⁸⁶. Ostatecznie Trybunał uznał, że zgodnie z międzynarodowym prawem zwyczajowym niewolnictwo jako zbrodnia przeciwko ludzkości oznacza wykonywanie niektórych lub wszystkich praw własności nad konkretną osobą, przy czym sprawca musi działać z zamiarem wykonywania tych uprawnień⁸⁷. Za okoliczności wskazujące na popełnienie zbrodni niewolnictwa MTKJ uznał m.in.: przejawy kontroli i posiadania, ograniczenie lub kontrolę autonomii osoby, ograniczenie lub kontrolę wolności wyboru bądź swobody poruszania się, z których to okoliczności często wynika zysk dla sprawcy⁸⁸. Dodatkowo o popełnieniu zbrodni niewolnictwa świadczy eksploatacja osoby, praca przymusowa wiążąca się z trudnościami fizycznymi, wykorzystywanie seksualne, przymusowa prostytutcja oraz handel ludźmi⁸⁹, co ostatecznie wiąże się z pewną korzyścią dla sprawcy. Należy zauważyć, iż podstawowym aspektem zbrodni niewolnictwa jest brak zgody ofiary⁹⁰.

⁸⁴ A.T. Gallagher, *The International Law of Human Trafficking*, Cambridge 2010, s. 213.

⁸⁵ Art. 7 Statutu Rzymskiego.

⁸⁶ Art. 1 Konwencji w sprawie niewolnictwa, podpisanej w Genewie dnia 25 września 1926 r., Dz. U. z 1931 r. Nr 4, poz. 21.

⁸⁷ *Prosecutor v. Kunarac et al.*, ICTY, 22.02.2001, IT-96-23-T and IT-96-23/1-T, §§ 539–540; *Prosecutor v. Krnojelac*, ICTY, 15.03.2002, IT-97-25-T, § 350.

⁸⁸ *Prosecutor v. Kunarac et al.*, ICTY, 22.02.2001, IT-96-23-T and IT-96-23/1-T, § 542.

⁸⁹ Ibidem.

⁹⁰ Ibidem.

W sprawie *Kunaracia, Kovacia i Vukovicia* MTKJ odniósł się również do kwestii niewolnictwa seksualnego. Oskarżonym postawiono zarzut przetrzymywania, gwałtów oraz tortur na tle seksualnym dokonywanych na kobietach muzułmańskich o bośniackim pochodzeniu w miejscowości Foca, przy czym niektóre kobiety były również wcielane przez żołnierzy do niewoli⁹¹. Miejsca tych zatrzymań później określano jako „obozy gwałtów”, w których żołnierze serbscy mieli bezpośredni dostęp do przetrzymywanych dziewczynek i kobiet będących ofiarami gwałtów, tortur i poniżeń⁹². W rezultacie należy zwrócić szczególną uwagę na fakt, iż zbrodnia niewolnictwa musi być powiązana z określonym celem, często związanym z dokonywaniem innych zbrodni, tak jak ma to miejsce m.in. przy zbrodni niewolnictwa w celu wykorzystania ofiary do przymusowej pracy. Z tego powodu samo długotrwałe pozbawienie wolności ofiary nie może być uznane za zbrodnię niewolnictwa⁹³.

2.4. Deportacja

Na wstępie należy odróżnić pojęcie deportacji od przymusowych przemieszczeń, ponieważ zgodnie z międzynarodowym prawem zwyczajowym pojęcia te nie są tożsame⁹⁴. Deportacja stanowi przymusowe przesiedlenie ludności z jednego państwa do innego, tym samym w ramach deportacji istotne jest przekroczenie granic państwowych, podczas gdy przymusowe przemieszczenie ogranicza się do przeniesienia ludności w obrębie jednego państwa. W rezultacie deportacja jest odrębnym czynem wymienionym w definicji zbrodni przeciwko ludzkości zawartej w Statucie MTKJ, natomiast przymusowe przeniesienie ludności Trybunał zalicza do kategorii innych nieludzkich czynów⁹⁵.

Trybunał w sprawie *Krnojelacia* uznał, że przez deportację rozumie się przymusowe przesiedlenie ludności z terytorium, na którym przebywają legalnie, wbrew normom prawa międzynarodowego, poprzez wysiedlenie ludności lub inny czyn o charakterze przymusowym⁹⁶. Istotnym aspektem deportacji jest fakt, iż

---

⁹¹ P.V. Sellers, *Wartime Female Slavery: Enslavement?*, „Cornell International Law Journal” 44 (2011), s. 125.

⁹² A. Szpak, *Kontrola przestrzegania...*, s. 392.

⁹³ *Prosecutor v. Kunarac et al.*, ICTY, 22.02.2001, IT-96-23-T and IT-96-23/1-T, § 542.

⁹⁴ *Prosecutor v. Krstić*, ICTY, 2.08.2001, IT-98-33-T, § 521.

⁹⁵ *Prosecutor v. Kupreškić et al.*, ICTY, 14.01.2000, IT-95-16-T, § 566.

⁹⁶ *Prosecutor v. Krnojelac*, ICTY, 15.03.2002, IT-97-25-T, § 474. W tym samym wyroku Izba Orzekająca, powołując się na art. 49 Konwencji Genewskiej o ochronie osób cywilnych

dokonuje się jej wbrew woli ludności, która nie ma możliwości wyboru⁹⁷. Trybunał uznał również, że przesiedlenie ludności przeprowadzone zgodnie z porozumieniem między przywódcami politycznymi lub wojskowymi bądź pod auspicjami Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża (MKCK) lub innej organizacji neutralnej nie powoduje, iż takie przesiedlenie jest dobrowolne⁹⁸. W nawiązaniu do kryterium przekroczenia granic państwowych należy podkreślić, iż mogą to być zarówno granice uznane przez społeczność międzynarodową, jak i te nieuznane, czyli tzw. granice *de facto*, których przykład stanowią ulegające zmianom linie frontu podczas konfliktu zbrojnego⁹⁹. W takich sytuacjach za deportację uznaje się przymusowe przesiedlenie ludności na terytorium podlegające kontroli faktycznej wykonywanej przez inną stronę konfliktu¹⁰⁰. Z tego powodu możliwe było uznanie za deportację przesiedlenia na terytorium Czarnogóry ludności zamieszkałej w Kosowie, mimo argumentacji obrony, iż oba terytoria znajdowały się w obrębie Federalnej Republiki Jugosławii¹⁰¹.

2.5. Uwięzienie

Prokurator w zaledwie kilku sprawach przed MTKJ postawił zarzut popełnienia zbrodni przeciwko ludzkości w postaci uwięzień. Należy podkreślić, iż uwięzienie stanowi zbrodnię przeciwko ludzkości, jedynie gdy jest samowolne, nie mając tym samym podstawy faktycznej lub prawnej¹⁰². Próbuując zdefiniować zbrodnię uwięzienia, Trybunał odwołał się do postanowień Konwencji Genewskiej, która przewiduje możliwość „internowania osób podlegających ochronie lub wyznaczenie im przymusowego miejsca zamieszkania, jeżeli wymaga tego bezwzględnie bezpieczeństwo państwa, w którego władzy osoby te się znajdują”¹⁰³. Jakikolwiek

---

podczas wojny, sporządzonej w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r. (Dz. U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171, załącznik, dalej: Konwencja Genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny), uznała, że deportacja jest nielegalna, gdy jest wymuszona, co często wiąże się z użyciem siły fizycznej lub groźbą jej użycia.

⁹⁷ *Prosecutor v. Krnojelac*, ICTY, 15.03.2002, IT-97-25-T, § 475.

⁹⁸ *Prosecutor v. Gotovina et al.*, ICTY, 15.04.2011, IT-06-90-T, § 1739; *Prosecutor v. Stakić*, ICTY, 22.03.2006, IT-97-24-A, § 286; *Prosecutor v. Naletilić & Martinović*, ICTY, 31.03.2003, IT-98-34-T, § 523; *Prosecutor v. Simić et al.*, ICTY, 17.10.2003, IT-95-9-T, § 127.

⁹⁹ *Prosecutor v. Stakić*, ICTY, 31.07.2003, IT-97-24-T, § 679.

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ K. Margetts, K.I. Kappos, *Current Developments at the Ad Hoc International Criminal Tribunals*, „Journal of International Criminal Justice” 9 (2011), s. 1160.

¹⁰² R. Cryer, H. Friman, D. Robinson, E. Wilmschurst, *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*, wyd. 2, Cambridge 2010, s. 250.

¹⁰³ Art. 42 Konwencji Genewskiej o ochronie osób cywilnych podczas wojny.

inne bezprawne uwięzienie osób cywilnych stanowi, zgodnie z art. 2 Statutu MTKJ, ciężkie naruszenie Konwencji Genewskich z 1949 r. Natomiast w sytuacji gdy osoby cywilne zostały samowolnie uwięzione w ramach rozległego lub systematycznego ataku przeciwko ludności cywilnej w czasie trwania konfliktu zbrojnego, czyn ten stanowić będzie zbrodnię przeciwko ludzkości.

Zarzut uwięzienia osób cywilnych po raz pierwszy postawiono w sprawie *Kordicia i Čerkeza*, w której prokurator stwierdził, iż znamiona zbrodni uwięzienia są tożsame ze znamionami bezprawnego pozbawienia wolności ludności cywilnej określonego w art. 2 Statutu MTKJ¹⁰⁴. Samowolne uwięzienie oznacza pozbawienie wolności określonej osoby, które nastąpiło bez przeprowadzenia rzetelnego procesu¹⁰⁵. Trybunał uznał, iż uwięzienie jest bezprawne, gdy spełnione są następujące warunki: 1) ludność cywilna została zatrzymana z naruszeniem art. 42 Konwencji Genewskiej o ochronie osób cywilnych podczas wojny; 2) nie zachowano gwarancji proceduralnych określonych w art. 43 tej Konwencji; 3) uwięzienie osób cywilnych nastąpiło w ramach rozległego lub systematycznego ataku przeciwko ludności cywilnej¹⁰⁶.

Argumentacja przeprowadzona w sprawie *Kordicia i Čerkeza* prowadzi do wniosku, że definicja zbrodni przeciwko ludzkości w postaci uwięzienia ogranicza się do tej zawartej w art. 2 Statutu MTKJ. Jednakże w sprawie *Krnojelacia* Izba Orzekająca nie zgodziła się z powyższym wnioskiem, uznając, że zbrodnia przeciwko ludzkości w postaci uwięzienia oznacza jakąkolwiek formę fizycznego pozbawienia wolności osoby cywilnej w sposób samowolny, dopóki spełnia ona kryterium *mens rea* zawartego w art. 5 Statutu MTKJ¹⁰⁷. W rezultacie Trybunał uznał, że zbrodnia uwięzienia składa się z następujących elementów: 1) osoba zostaje pozbawiona wolności; 2) pozbawienie wolności następuje w sposób samowolny, czyli bez powołania podstawy prawnej; 3) sprawca lub osoby, za które ponosi on odpowiedzialność karną, działał lub zaniechał działania, w wyniku którego osoba została pozbawiona wolności fizycznej, przy czym sprawca działał lub zaniechał działania z zamiarem samowolnego pozbawienia wolności lub miał świadomość, że jego zachowanie może do tego doprowadzić¹⁰⁸. Izba Orzekająca, próbując wyjaśnić kwalifikację zbrodni uwięzienia, uznała w kolejnych sprawach przed MTKJ, że uwięzienie stanowi jakiegokolwiek pozbawienie wolności fizycznej,

¹⁰⁴ *Prosecutor v. Kordić & Čerkez*, ICTY, 26.02.2001, IT-95-14/2-T, § 292; *Prosecutor v. Simić et al.*, ICTY, 17.10.2003, IT-95-9-T, § 59.

¹⁰⁵ *Prosecutor v. Kordić & Čerkez*, ICTY, 26.02.2001, IT-95-14/2-T, § 299.

¹⁰⁶ *Ibidem*, § 303.

¹⁰⁷ *Prosecutor v. Krnojelac*, ICTY, 15.03.2002, IT-97-25-T, § 112.

¹⁰⁸ *Ibidem*, § 115.

z wyjątkiem tego, które nastąpiło w wyniku wyroku skazującego za popełnienie przestępstwa¹⁰⁹.

2.6. Tortury

Zakaz tortur ma charakter *erga omnes*¹¹⁰, a ich pojęcie jest przedmiotem wielu dokumentów międzynarodowych¹¹¹. Mimo iż tortury są dość jasno określone w prawie międzynarodowym bądź międzynarodowym prawie humanitarnym, Statut MTKJ nie wyjaśnia tego pojęcia¹¹². Trybunał przy kwalifikacji czynu jako zbrodni tortur odniósł się do postanowień Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania¹¹³, w której w art. 1 tortury są rozumiane

jako każde działanie, którym jakiegokolwiek osobie umyślnie zadaje się ostry ból lub cierpienie, fizyczne bądź psychiczne, w celu uzyskania od niej lub od osoby trzeciej informacji lub wyznania, w celu ukarania jej za czyn popełniony przez nią lub osobę trzecią albo o którego dokonanie jest ona podejrzana, a także w celu zastraszenia lub wywarcia nacisku na nią lub trzecią osobę albo w jakimkolwiek innym celu wynikającym z wszelkiej formy dyskryminacji, gdy taki ból lub cierpienie powodowane są przez funkcjonariusza państwowego lub inną osobę występującą w charakterze urzędowym lub z ich polecenia albo za wyraźną lub milczącą zgodą.

W przywołanej definicji wyróżnić można następujące elementy: 1) każde działanie (w tym zaniechanie); 2) ból lub cierpienie zadawane umyślnie; 3) zadawanie bólu i cierpienia ma określony cel; 4) tortury są dokonywane przez funkcjonariusza państwowego¹¹⁴. Ze względu na fakt, iż tak jak w przypadku zbrodni zabójstwa czy uwięzienia, również tortury mogą stanowić zarówno zbrodnię przeciwko

¹⁰⁹ *Prosecutor v. Simić et al.*, ICTY, 17.10.2003, IT-95-9-T, § 66.

¹¹⁰ *Prosecutor v. Furundžija*, ICTY, 10.12.1998, IT-95-17/1-T, § 151.

¹¹¹ N. Barbero, *La tortura como crimen contra la humanidad*, „Revista de Derecho Penal y Criminología” 3 (2011), nr 6, s. 182.

¹¹² R. Lord, *The Liability of Non-State Actors for Torture in Violation of International Humanitarian Law. An Assessment of the Jurisprudence of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia*, „Melbourne Journal of International Law” 4 (2003), s. 113–115.

¹¹³ Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 10 grudnia 1984 r., Dz. U. z 1989 r. Nr 63, poz. 378.

¹¹⁴ A. Szpak, *Ewolucja definicji tortur w orzecznictwie Międzynarodowego Trybunału Karnego ds. Zbrodni w byłej Jugosławii*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 7 (2009), s. 150.

ludzkości z art. 5 Statutu MTKJ, jak i ciężkie naruszenie Konwencji Genewskich z 1949 r. zawarte w art. 2 Statutu MTKJ, Trybunał uznał, że definicja tortur jest identyczna, bez względu na artykuł, który stanowi podstawę dla zarzutu stawianego oskarżonemu¹¹⁵. W rezultacie elementem decydującym podczas kwalifikacji określonego czynu jako zbrodni tortur jest kontekst, w jakim go dokonano, czyli cel zadawanego bólu lub cierpienia, jego zamiar oraz osoba sprawcy.

Zgodnie z argumentacją Izby Orzekającej w sprawie *Delalicia* nie ma wymogu, aby tortury zostały popełnione w jednym z wyżej wymienionych celów, gdyż zwrot „jakikolwiek inny cel związany z dyskryminacją” sprawia, że jest to katalog otwarty¹¹⁶, a wcześniejsze przykłady mają za zadanie ukazać charakter samego czynu. Szczególnym celem tortur jest upokorzenie ofiary¹¹⁷. Analizując dalej istotę zbrodni tortur, MTKJ w sprawie *Krnojelacia* odniósł się m.in. do zwrotu „ostry ból lub cierpienie”, uznając, że jedynie czyn poważnej wagi może być uważany za tortury, tym samym przesłuchanie samo w sobie lub drobne znieważenie nietykalności cielesnej ofiary nie spełnia tego kryterium¹¹⁸. Celem oceny, czy określone działanie lub zaniechanie sprawcy stanowiło zbrodnię tortur, należy rozważyć następujące elementy: 1) charakter i kontekst zadawanego bólu; 2) zamiar znęcania się; 3) stan fizyczny ofiary; 4) stosunek podporządkowania ofiary; 5) długość okresu, w którym ofiara jest poddawana różnym formom znęcania¹¹⁹. Interesującym jest fakt, że samo pozbawienie wolności nie stanowi co do zasady zbrodni tortur, niemniej jednak, jeżeli ze względu na swoją restrykcyjność, czas trwania i cel pozbawienie wolności spowodowało u ofiary ogromne cierpienie fizyczne i psychiczne, to może być uznane za zbrodnię tortur¹²⁰.

Istotnym wydaje się być fakt, że w sprawie *Kunaracia* Izba Orzekająca uznała, iż międzynarodowe prawo humanitarne nie wymaga uczestnictwa funkcjonariusza państwowego lub innej osoby pełniącej funkcję o podobnym charakterze, aby określony czyn mógł być zakwalifikowany jako zbrodnia tortur¹²¹. Trybunał wyodrębnił kilka czynów, które z samej swej istoty stanowią zbrodnię tortur. Należą do nich: 1) bicie; 2) przemoc seksualna; 3) długotrwała odmowa snu, jedzenia,

¹¹⁵ *Prosecutor v. Brdanin*, ICTY, 1.09.2004, IT-99-36-T, § 482; *Prosecutor v. Delalić et al.*, ICTY, 16.11.1998, IT-96-21-T, §§ 468–469; *Prosecutor v. Krnojelac*, ICTY, 15.03.2002, IT-97-25-T, § 178.

¹¹⁶ *Prosecutor v. Delalić et al.*, ICTY, 16.11.1998, IT-96-21-T, § 470.

¹¹⁷ *Prosecutor v. Furundžija*, ICTY, 10.12.1998, IT-95-17/1-T, § 162; *Prosecutor v. Kvočka et al.*, ICTY, 2.11.2001, IT-98-30/1-T, § 157.

¹¹⁸ *Prosecutor v. Krnojelac*, ICTY, 15.03.2002, IT-97-25-T, § 181.

¹¹⁹ *Ibidem*, § 182.

¹²⁰ *Ibidem*, § 183.

¹²¹ *Prosecutor v. Kunarac et al.*, ICTY, 22.02.2001, IT-96-23-T and IT-96-23/1-T, § 496.

higieny lub opieki medycznej; 4) groźby torturowania, zgwałcenia lub zabicia członków rodziny ofiary; 5) okaleczanie ciała¹²². Do innych metod używanych podczas tortur należą m.in.: wyrywanie paznokci lub zębów, przypalanie, rażenie prądem, podtapianie, podawanie narkotyków w instytucjach psychiatrycznych lub ośrodkach detencyjnych¹²³. W sprawie *Kunaracia* MTKJ do kategorii czynów, które z samej swej istoty stanowią tortury, zaliczył również zgwałcenie, jako że powoduje u ofiary ostry ból i cierpienie, zarówno fizyczne, jak i psychiczne¹²⁴, mając najczęściej na celu jej upokorzenie.

2.7. Zgwałcenie

Zgwałcenie stanowi jedną z najcięższych oraz najbardziej dotkliwych dla ofiary form przemocy seksualnej, dokonywanej na ludności cywilnej podczas konfliktów zbrojnych¹²⁵. Podczas konfliktu jugosłowiańskiego ofiarami gwałtów nie były jednak tylko kobiety czy dziewczynki, ale również mężczyźni, co zostało potwierdzone istnieniem wielu udokumentowanych przypadków gwałtów dokonanych na mężczyznach bądź chłopcach¹²⁶. MTKJ w przeciwieństwie do MTKR uważany jest za trybunał, który ma dość jednolitą strategię wobec ścigania osób odpowiedzialnych za zbrodnię zgwałcenia, czego przykład stanowi sprawa *Kunaracia*, w której jako pierwszej przed MTKJ odniesiono się w całości do zarzutu popełnienia zbrodni tortur w postaci przemocy seksualnej oraz zbrodni zgwałcenia¹²⁷. Trybunał, próbując zdefiniować pojęcie gwałtu, odwołał się na początku do orzecznictwa MTKR¹²⁸, uznając, że gwałt oznacza napaść fizyczną natury seksualnej, dokonaną w okolicznościach przymusu¹²⁹. W konsekwencji MTKJ wyróżnił następujące elementy zbrodni gwałtu: 1) penetracja seksualna; 2) przymus lub użycie siły bądź groźba jej użycia wobec ofiary gwałtu lub osoby

¹²² *Prosecutor v. Kvočka et al.*, ICTY, 2.II.2001, IT-98-30/1-T, § 144.

¹²³ A. Szpak, *Ewolucja definicji tortur...*, s. 153.

¹²⁴ *Prosecutor v. Kunarac et al.*, ICTY, 12.06.2002, IT-96-23-A and IT-96-23/1-A, § 150.

¹²⁵ R. Manjoo, C. McRaith, *Gender-Based Violence and Justice in Conflict and Post-Conflict Areas*, „Cornell International Law Journal” 44 (2011), s. 11–12; S. Sivakumaran, *Sexual Violence Against Men in Armed Conflicts*, „European Journal of International Law” 18 (2007), nr 2, s. 257–258.

¹²⁶ Final Report of United Nations Commission of Experts Established Pursuant to the Security Council Resolution 780 (1992), U.N. Doc. S/1994/674 and U.N. Doc. S/1994/674/Add. 2, Annex IX, Rape and Sexual Assault.

¹²⁷ H. Nichols Haddad, *Mobilizing the Will to Prosecute. Crimes of Rape at the Yugoslav and Rwandan Tribunals*, „Human Rights Review” 12 (2011), s. 110–111.

¹²⁸ *Prosecutor v. Akayesu*, ICTR, 2.09.1998, ICTR-96-4-T, § 597.

¹²⁹ Trybunał użył powyższej definicji m.in. w sprawach *Delalicia*, *Kunaracia* oraz *Furundžija*.

trzeciej¹³⁰. Analizując kwestię okoliczności towarzyszących zgwałceniu, MTKJ wyróżnił trzy sytuacje: 1) czynności seksualnej towarzyszy użycie siły bądź groźba jej użycia wobec ofiary lub osoby trzeciej; 2) czynności seksualnej towarzyszy użycie siły bądź inne okoliczności, które powodują bezbronność ofiary lub niemożność wyrażenia przez nią sprzeciwu; 3) czynność seksualna odbywa się bez zgody ofiary¹³¹. Istotną wydaje się być uwaga, jaką poczyniła Izba Apelacyjna w sprawie *Kunaracia*, uznając, iż stawianie oporu przez ofiarę nie jest konieczne w celu uznania określonego czynu za gwałt¹³². Wynika to z faktu, że okoliczności gwałtu sprawiają, iż ofiara znajduje się w stanie uniemożliwiającym stawianie oporu, będąc szczególnie wrażliwą i niemogącą sprzeciwić się działaniu sprawcy z powodu niezdolności fizycznej lub psychicznej¹³³.

Należy podkreślić, że gwałt nie był jedynie „produktem ubocznym” konfliktu jugosłowiańskiego, lecz dokonywany umyślnie i systematycznie miał na celu sterroryzowanie całych wspólnot oraz wymuszenie, aby opuściły one swoje domy¹³⁴. Tworzono tzw. obozy gwałtów, w których przetrzymywane kobiety i dziewczynki były systematycznie gwałcone oraz jeżeli w wyniku gwałtów zaszły w ciążę, przetrzymywane do momentu porodu w celu uniemożliwienia im dokonania aborcji¹³⁵. Tego rodzaju postępowanie potwierdza, że gwałt, będący jedynie jedną z form przemocy seksualnej, stanowił element polityki stron konfliktu, mający za zadanie zastraszenie, sterroryzowanie oraz upokorzenie ludności cywilnej.

2.8. Prześladowanie z powodów politycznych, rasowych i religijnych

Kolejnym czynem, który może zostać uznany za zbrodnię przeciwko ludzkości, jest prześladowanie z powodów politycznych, rasowych i religijnych. Prześladowanie najczęściej stanowi połączenie kilku czynów, co zdecydowanie utrudnia stworzenie jego jednolitej definicji. W rezultacie nie zdefiniowano tego czynu w międzynarodowym prawie karnym bądź nawet w ważniejszych krajowych systemach prawnych¹³⁶. Elementem wspólnym dla wszystkich form prześladowania jest jego element *mens rea*, czyli dopuszczenie się prześladowania z zamiarem dyskryminacji

¹³⁰ *Prosecutor v. Kunarac et al.*, ICTY, 22.02.2001, IT-96-23-T and IT-96-23/1-T, § 437; *Prosecutor v. Furundžija*, ICTY, 10.12.1998, IT-95-17/1-T, § 185.

¹³¹ *Prosecutor v. Kunarac et al.*, ICTY, 22.02.2001, IT-96-23-T and IT-96-23/1-T, § 442.

¹³² *Prosecutor v. Kunarac et al.*, ICTY, 12.06.2002, IT-96-23-A and IT-96-23/1-A, § 128.

¹³³ *Prosecutor v. Kunarac et al.*, ICTY, 22.02.2001, IT-96-23-T and IT-96-23/1-T, § 446.

¹³⁴ H. Nichols Haddad, *Mobilizing the Will to Prosecute...*, s. 113.

¹³⁵ Ibidem, s. 114.

¹³⁶ F.Z. Ntoubandi, *Amnesty for Crimes...*, s. 76.

jego ofiar z powodów wymienionych w art. 5 Statutu MTKJ¹³⁷, który to zamiar dyskryminacji odnosi się wyłącznie do zbrodni prześladowania. Analizę samego zjawiska prześladowania należy rozpocząć od stwierdzenia, iż polega ono na umyślnym pozbawieniu osoby jej praw podstawowych¹³⁸. Przykładowa definicja prześladowania istnieje w prawie uchodźczym, zgodnie z którą prześladowanie rozumiane jest jako zagrożenie życia, wolności lub poważne naruszenie praw człowieka z powodu rasy, religii lub poglądów politycznych¹³⁹.

Ze względu na występowanie spójnika „i” w wyliczeniu powodów prześladowania należy zaznaczyć, że Izba Orzekająca w sprawie *Tadić* uznała, iż wystarczy udowodnić oskarżonemu popełnienie czynu z zamiarem dyskryminacji z chociażby jednego z trzech wyróżnionych powodów, aby określony czyn stanowił zbrodnię prześladowania¹⁴⁰. Trybunał uznał, iż prześladowanie oznacza działanie lub zaniechanie sprawcy z zamiarem nękania, spowodowania cierpienia lub dyskryminacji ofiary w jakikolwiek inny sposób z powodów politycznych, rasowych lub religijnych¹⁴¹. Prześladowanie może przybierać różne formy, które sprowadzają się do faktu, że określone osoby pozbawia się niektórych praw ze względu na przynależność do określonej rasy, wyznawanie określonej religii bądź przynależność do partii politycznej lub posiadanie i uzewnętrznianie określonych poglądów politycznych. Do najczęstszych form prześladowania zalicza się m.in.: 1) zakaz wykonywania określonych praktyk religijnych; 2) systematyczne i długotrwałe zatrzymania osób reprezentujących określoną grupę polityczną, religijną lub rasową; 3) zakaz używania języka narodowego, nawet w miejscach prywatnych; 4) systematyczne niszczenie pomników lub budynków należących do określonej grupy społecznej lub religijnej¹⁴².

---

¹³⁷ F. Pocar, *Persecution as a Crime Under International Criminal Law*, „Journal of National Security Law and Policy” 2 (2008), s. 358.

¹³⁸ R.A.A. Fernández, *Persecución como crimen contra la humanidad*, Barcelona 2011, s. 249.

¹³⁹ Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do Spraw Uchodźców, *Zasady i tryb ustalania statusu uchodźcy zgodnie z Konwencją dotyczącą statusu uchodźcy z 1951 r. oraz Protokołem dodatkowym do niej z 1967 r. Podręcznik*, Genewa 1992, s. 21.

¹⁴⁰ *Prosecutor v. Tadić*, ICTY, 7.05.1997, IT-94-1-T, § 712. Izba Orzekająca uznała, iż międzynarodowe prawo zwyczajowe nie wymaga istnienia łącznie wszystkich trzech powodów prześladowania. Istnienie chociażby jednego z nich stanowi wystarczającą podstawę, aby konkretny czyn o charakterze dyskryminacyjnym uznać za prześladowanie.

¹⁴¹ *Prosecutor v. Tadić*, ICTY, 7.05.1997, IT-94-1-T, § 698.

¹⁴² *Ibidem*, § 703.

2.9. Inne nieludzkie czyny

Analizując to pojęcie, trudno mówić o jednolitej definicji bądź nawet wspólnych elementach. Trybunał uznał, że inne nieludzkie czyny stanowią kategorię dla pozostałych czynów, które nie zostały enumeratywnie wymienione w art. 5 Statutu MTKJ¹⁴³. Biorąc pod uwagę rozumowanie Trybunału, nie można nie zgodzić się z poglądem, że tego rodzaju kwalifikacja prawna, która następnie stanowi podstawę dla postawienia zarzutu, nie określając w żaden sposób znamion czynu, przeczy zasadzie *nullum crimen sine lege*, jako że nie można być skazanym za czyn, który nie jest określony w prawie, czyli w tym przypadku w Statucie MTKJ. Nie można jednak zapomnieć, że w przypadku zbrodni prawa międzynarodowego, w szczególności zbrodni przeciwko ludzkości, każdy czyn wchodzący w jej zakres musi również posiadać elementy *chapeau*, co w pewien sposób doprecyzowuje tę kategorię, a w związku z brzmieniem całego art. 5 może być uważane za prawną kwalifikację czynów objętych tą kategorią. Ponadto Trybunał stwierdził, iż idea innych czynów nieludzkich nie może być uznana za naruszenie zasady *nullum crimen sine lege*, gdyż stanowi część międzynarodowego prawa zwyczajowego¹⁴⁴.

W sprawie *Galicia* MTKJ uznał, że do kategorii innych czynów nieludzkich zaliczany jest czyn składający się z następujących elementów: 1) działanie lub zaniechanie o podobnej doniosłości co inne czyny enumeratywnie wymienione w art. 5 Statutu MTKJ; 2) działanie lub zaniechanie spowodowało poważne cierpienie lub uraz psychiczny bądź fizyczny albo stanowiło rażący atak na ludzką godność; 3) sprawca działał lub zaniechał działania z zamiarem¹⁴⁵. W celu oceny doniosłości bądź powagi czynu należy rozpatrywać jego charakter oraz kontekst, w jakim został popełniony, wiek i płeć ofiary oraz skutki popełnionego czynu, zwłaszcza jeśli dotyczą zdrowia psychicznego lub fizycznego ofiary¹⁴⁶.

Najczęściej do kategorii innych czynów nieludzkich MTKJ zaliczał przymusowe przemieszczenie, które w odróżnieniu od deportacji polega na przeniesieniu ludności wbrew jej woli lub bez jej zgody na inne terytorium w obrębie

¹⁴³ *Prosecutor v. Vasiljević*, ICTY, 29.11.2002, IT-98-32-T, § 234; *Prosecutor v. Blaškić*, ICTY, 3.03.2000, IT-95-14-T, § 237; *Prosecutor v. Kordić & Čerkez*, ICTY, 26.02.2001, IT-95-14/2-T, § 269.

¹⁴⁴ *Prosecutor v. Dordević*, ICTY, 20.12.2011, IT-05-87/1-T, § 1609.

¹⁴⁵ *Prosecutor v. Galić*, ICTY, 30.11.2006, IT-98-29-A, § 152; *Prosecutor v. Vasiljević*, ICTY, 29.11.2002, IT-98-32-T, § 234; *Prosecutor v. Krnojelac*, ICTY, 15.03.2002, IT-97-25-T, § 130.

¹⁴⁶ *Prosecutor v. Galić*, ICTY, 30.11.2006, IT-98-29-A, § 153; *Prosecutor v. Vasiljević*, ICTY, 29.11.2002, IT-98-32-T, § 235.

tego samego państwa¹⁴⁷. Elementem koniecznym, który należy udowodnić przy zbrodni przymusowych przemieszczeń, jest fakt, iż ludność cywilna przebywała legalnie na terytorium, z którego została przeniesiona¹⁴⁸, oraz brak jest w prawie międzynarodowym podstaw prawnych dla takiego przeniesienia¹⁴⁹.

Przykładem innych czynów zaliczanych do tej kategorii jest wymuszona ciąża oraz wymuszone zaginięcie¹⁵⁰. Interesującej kwalifikacji prawnej zarzucanego czynu MTKJ dokonał w sprawie *Tadicia*, w której uznano, że dla przykładu wypuszczanie zawartości gaśnicy do ciał zmarłych ofiar stanowi inny czyn niehumanitarny, podkreślając, że może on również być popełniony przeciwko ludzkiemu ciału¹⁵¹.

Inne niehumanitarne czyny, będąc odzwierciedleniem międzynarodowego prawa zwyczajowego, umożliwiają pociągnięcie do indywidualnej odpowiedzialności karnej za popełnienie czynu, który nie został enumeratywnie wymieniony w art. 5 Statutu MTKJ. Tym samym stanowi on pewną gwarancję, że bez względu na rodzaj czynu sprawca poniesie odpowiedzialność za popełnienie zbrodni przeciwko ludzkości, jeżeli określony czyn spełnia elementy *chapeau* zawarte w art. 5 Statutu MTKJ oraz swoim charakterem dorównuje innym enumeratywnie wymienionym w tym artykule.

Wnioski

Definicja zbrodni przeciwko ludzkości, którą stosował MTKJ, nie jest w pełni tożsama z definicją tejże zbrodni zawartą w Statucie Rzymskim. Wynika to przede wszystkim z faktu, że Statut Rzymski opracowano na bazie praktyki dotychczasowych trybunałów karnych *ad hoc*, w tym oczywiście MTKJ. W związku z powyższym definicja zbrodni przeciwko ludzkości zawarta w Statucie Rzymskim dodatkowo zawiera następujące formy *actus reus*: 1) niewolnictwo seksualne, przymusowa prostytutka, wymuszona ciąża, przymusowa sterylizacja oraz jakiegokolwiek inne formy przemocy seksualnej porównywalnej wagi; 2) wymuszone zaginięcia; 3) zbrodnia apartheidu. Dla przykładu wymuszone zaginięcia w czasie konfliktu na terytorium byłej Jugosławii zdarzały się niejednokrotnie. Stąd MTKJ

¹⁴⁷ *Prosecutor v. Krajisnik*, ICTY, 27.09.2006, IT-00-39-T, §§ 723–724; *Prosecutor v. Stakić*, ICTY, 22.03.2006, IT-97-24-A, § 317; *Prosecutor v. Krnojelac*, ICTY, 17.09.2003, IT-97-25-A, §§ 229, 233.

¹⁴⁸ *Prosecutor v. Dordević*, ICTY, 20.12.2011, IT-05-87/1-T, § 1613; *Prosecutor v. Brdanin*, ICTY, 1.09.2004, IT-99-36-T, § 540.

¹⁴⁹ *Prosecutor v. Krajisnik*, ICTY, 17.03.2009, IT-00-39-A, §§ 308, 333; *Prosecutor v. Krnojelac*, ICTY, 17.09.2003, IT-97-25-A, § 222.

¹⁵⁰ *Prosecutor v. Kupreškić et al.*, ICTY, 14.01.2000, IT-95-16-T, § 566.

¹⁵¹ *Prosecutor v. Tadić*, ICTY, 7.05.1997, IT-94-1-T, § 748.

w niektórych sprawach formułował zarzut zbrodni przeciwko ludzkości w postaci wymuszonych zaginięć, która mieściła się w kategorii „inne nieludzkie czyny”.

Praktyka MTKJ właściwie obrazuje, jak powinno się interpretować definicję oraz poszczególne elementy zbrodni przeciwko ludzkości, której ofiarą jest ludność cywilna w ramach trwającego konfliktu zbrojnego bez względu na jego charakter. Praktyka MTK jest równie istotna, niemniej postępowania przygotowawcze oraz postępowania sądowe, które prowadził lub obecnie prowadzi MTK, nie posiadają „wspólnego mianownika”, jakim byłby „atak skierowany przeciwko ludności cywilnej w ramach trwającego konfliktu zbrojnego”, ponieważ sprawy dotyczą różnych sytuacji w różnych państwach, jako że jurysdykcja MTK nie jest ograniczona terytorialnie ani czasowo.

Bibliografia

Akty normatywne międzynarodowe

- Konwencja w sprawie niewolnictwa, podpisana w Genewie dnia 25 września 1926 r., Dz. U. z 1931 r. Nr 4, poz. 21.
- Konwencja Genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny, sporządzona w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz. U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171, załącznik.
- Konwencja Genewska o polepszaniu losu rannych i chorych w armiach czynnych, sporządzona w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz. U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171, załącznik.
- Protokół dodatkowy do Konwencji genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych, sporządzony w Genewie dnia 8 czerwca 1977 r., Dz. U. z 1992 r. Nr 41, poz. 175, załącznik.
- Protokół dodatkowy do Konwencji genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych, sporządzony w Genewie dnia 8 czerwca 1977 r., Dz. U. z 1992 r. Nr 41, poz. 175, załącznik.
- Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 10 grudnia 1984 r., Dz. U. z 1989 r. Nr 63, poz. 378.
- Statute of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, UN Security Council Resolution adopted on 25 May 1993, S/RES/827.
- Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., Dz. U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708.

Orzecznictwo

- Prosecutor v. Tadić*, Decision on the Defense Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, ICTY, 2.10.1995, IT-94-1.
- Prosecutor v. Tadić*, Decision on the Defense Motion on Jurisdiction, ICTY, 2.10.1995, IT-94-1.
- Prosecutor v. Tadić*, ICTY, 7.05.1997, IT-94-1-T.
- Prosecutor v. Akayesu*, ICTR, 2.09.1998, ICTR-96-4-T.
- Prosecutor v. Delalić et al.*, ICTY, 16.11.1998, IT-96-21-T.
- Prosecutor v. Mucić et al.*, ICTY, 16.11.1998, IT-96-21-T.
- Prosecutor v. Furundžija*, ICTY, 10.12.1998, IT-95-17/1-T.
- Prosecutor v. Tadić*, ICTY, 15.07.1999, IT-94-1-A.
- Prosecutor v. Jelisić*, ICTY, 14.12.1999, IT-95-10-T.
- Prosecutor v. Kupreškić et al.*, ICTY, 14.01.2000, IT-95-16-T.
- Prosecutor v. Blaškić*, ICTY, 3.03.2000, IT-95-14-T.
- Prosecutor v. Kunarac et al.*, ICTY, 22.02.2001, IT-96-23-T and IT-96-23/1-T.
- Prosecutor v. Kordić & Čerkez*, ICTY, 26.02.2001, IT-95-14/2-T.
- Prosecutor v. Krstić*, ICTY, 2.08.2001, IT-98-33-T.
- Prosecutor v. Kvočka et al.*, ICTY, 2.11.2001, IT-98-30/1-T.
- Prosecutor v. Krnojelac*, ICTY, 15.03.2002, IT-97-25-T.
- Prosecutor v. Kunarac et al.*, ICTY, 12.06.2002, IT-96-23-A and IT-96-23/1-A.
- Prosecutor v. Vasiljević*, ICTY, 29.11.2002, IT-98-32-T.
- Prosecutor v. Naletilić & Martinović*, ICTY, 31.03.2003, IT-98-34-T.
- Prosecutor v. Stakić*, ICTY, 31.07.2003, IT-97-24-T.
- Prosecutor v. Krnojelac*, ICTY, 17.09.2003, IT-97-25-A.
- Prosecutor v. Simić et al.*, ICTY, 17.10.2003, IT-95-9-T.
- Prosecutor v. Češić*, ICTY, 11.03.2004, IT-95-10/1-S.
- Prosecutor v. Blaškić*, ICTY, 29.07.2004, IT-95-14-A.
- Prosecutor v. Brđanin*, ICTY, 1.09.2004, IT-99-36-T.
- Prosecutor v. Kordić & Čerkez*, ICTY, 17.12.2004, IT-95-14/2-A.
- Prosecutor v. Blagojević & Jokić*, ICTY, 17.01.2005, IT-02-60-T.
- Prosecutor v. Limaj et al.*, ICTY, 30.11.2005, IT-03-66-T.
- Prosecutor v. Stakić*, ICTY, 22.03.2006, IT-97-24-A.
- Prosecutor v. Krajišnik*, ICTY, 27.09.2006, IT-00-39-T.
- Prosecutor v. Galić*, ICTY, 30.11.2006, IT-98-29-A.
- Prosecutor v. Zelenović*, ICTY, 4.04.2007, IT-96-23/2-S.
- Prosecutor v. Martić*, ICTY, 12.06.2007, IT-95-11-T.
- Prosecutor v. Mrkšić et al.*, ICTY, 27.09.2007, IT-95-13/1-T.
- Prosecutor v. Milutinović et al.*, ICTY, 26.02.2009, IT-05-87-T.
- Prosecutor v. Krajišnik*, ICTY, 17.03.2009, IT-00-39-A.
- Prosecutor v. Lukić & Lukić*, ICTY, 20.07.2009, IT-98-32/1-T.
- Prosecutor v. Gotovina et al.*, ICTY, 15.04.2011, IT-06-90-T.
- Prosecutor v. Dordević*, ICTY, 20.12.2011, IT-05-87/1-T.

Literatura

- Aksar Y., *Implementing International Humanitarian Law. From the Ad Hoc Tribunals to a Permanent International Criminal Court*, London 2004.
- Ambos K., *Estudios de Derecho Penal Internacional*, Caracas 2004.
- Badar M.E., *Drawing the Boundaries of Mens Rea in the Jurisprudence of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*, „International Criminal Law Review” 6 (2006).
- Barbero N., *La tortura como crimen contra la humanidad*, „Revista de Derecho Penal y Criminología” 3 (2011), nr 6.
- Biurowisko Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do Spraw Uchodźców, *Zasady i tryb ustalania statusu uchodźcy zgodnie z Konwencją dotyczącą statusu uchodźcy z 1951 r. oraz Protokołem dodatkowym do niej z 1967 r. Podręcznik*, Genewa 1992.
- Boczek B.A., *International Law. A Dictionary*, Lanham 2005.
- Cassese A., *The Oxford Companion to International Criminal Justice*, Oxford 2009.
- Cassese A., *The Statute of the International Criminal Court. Some Preliminary Reflections*, „European Journal of International Law” 10 (1999), nr 1.
- Cassese A., Acquaviva G., Fan M., Whiting A., *International Criminal Law. Cases and Commentary*, Oxford 2011.
- Chesterman S., *An Altogether Different Order. Defining the Elements of Crimes Against Humanity*, „Duke Journal of Comparative and International Law” 10 (2000).
- Clark R.S., *The Mental Element in International Criminal Law. The Rome Statute of the International Criminal Court and the Elements of Offences*, „Criminal Law Forum” 12 (2001).
- Cryer R., Friman H., Robinson D., Wilmschurst E., *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*, wyd. 2, Cambridge 2010.
- Damgaard C., *Individual Criminal Responsibility for Core Crimes. Selected Pertinent Issues*, Berlin 2008.
- Egorov S., *The Kosovo Crisis and the Law of Armed Conflicts*, „International Review of the Red Cross” 2000, nr 837.
- Fernández R.A.A., *La persecución como crimen contra la humanidad*, Barcelona 2011.
- Gallagher A.T., *The International Law of Human Trafficking*, Cambridge 2010.
- Gasser H., *Internationalized and Non-International Armed Conflicts. Case Studies of Afghanistan, Kampuchea, and Lebanon*, „American University Law Review” 33 (1983).
- Greenwood C., *International Humanitarian Law and Tadic Case*, „European Journal of International Law” 7 (1996), nr 2.
- deGuzman M.M., *Crimes Against Humanity*, w: *Routledge Handbook of International Criminal Law*, red. W.A. Schabas, N. Bernaz, Oxford 2011.
- Królikowski M., *Odpowiedzialność karna jednostki za sprawstwo zbrodni międzynarodowej*, Warszawa 2011.
- Lord R., *The Liability of Non-State Actors for Torture in Violation of International Humanitarian Law. An Assessment of the Jurisprudence of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia*, „Melbourne Journal of International Law” 4 (2003).
- Manjoo R., McRaith C., *Gender-Based Violence and Justice in Conflict and Post-Conflict Areas*, „Cornell International Law Journal” 44 (2011).

- Margetts K., Kappos K.I., *Current Developments at the Ad Hoc International Criminal Tribunals*, „Journal of International Criminal Justice” 9 (2011).
- Nichols Haddad H., *Mobilizing the Will to Prosecute. Crimes of Rape at the Yugoslav and Rwandan Tribunals*, „Human Rights Review” 12 (2011).
- Ntoubandi F.Z., *Amnesty for Crimes Against Humanity under International Law*, Leiden 2007.
- Płachta M., *Międzynarodowy Trybunał Karny*, t. 1–2, Kraków 2004.
- Pocar F., Persecution as a Crime Under International Criminal Law, „Journal of National Security Law and Policy” 2 (2008).
- Schabas W.A., *Mens Rea and the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*, „New England Law Review” 37 (2003).
- Schindler D., *International Humanitarian Law and Internationalized Internal Armed Conflicts*, „International Review of the Red Cross” 1982, nr 230.
- Sellers P.V., *Wartime Female Slavery: Enslavement?*, „Cornell International Law Journal” 44 (2011).
- Sivakumaran S., *Sexual Violence Against Men in Armed Conflicts*, „European Journal of International Law” 18 (2007), nr 2.
- Szpak A., *Ewolucja definicji tortur w orzecznictwie Międzynarodowego Trybunału Karnego ds. Zbrodni w byłej Jugosławii*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 7 (2009).
- Szpak A., *Kontrola przestrzegania międzynarodowego prawa humanitarnego w orzecznictwie międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc*, Toruń 2011.
- Theodorakis N., Farrington D.P., *Emerging Challenges for Criminology. Drawing the Margins of Crimes against Humanity*, „International Journal of Criminology and Sociological Theory” 6 (2013).
- Vité S., *Typology of Armed Conflicts in International Humanitarian Law. Legal Concepts and Actual Situations*, „International Review of the Red Cross” 2009, nr 873.

Zbrodnie wojenne jako jedna z najpoważniejszych zbrodni prawa międzynarodowego

Wprowadzenie

W świetle doniesień medialnych na temat zbrodni dokonywanych przez wojska rosyjskie na terenie Ukrainy, zbrodni, jakich dopuszcza się organizacja terrorystyczna Hamas na ludności Izraela, ataków rebeliantów Huti (ang. Houthi) na statki handlowe na Morzu Czerwonym, eksterminacji etnicznej muzułmańskiej mniejszości Ujgurów przez Chińską Republikę Ludową, należy przedstawić analizę zbrodni wojennych – ich statusu prawnego, definicji oraz przykładów z orzecznictwa.

Konflikty zbrojne są nie tylko zakazane prawem międzynarodowym – godzą bowiem w podstawowe prawa i wolności człowieka i obywatela, lecz także są niehumanitarne, jako że burzą ład oraz porządek światowy, który wszak gwarantuje narodom świata pokój i dogodne warunki do rozwoju oraz budowania dobrobytu ludności. Nie można jednak zapomnieć o godności ludzkiej, niezbywalnym, wrodzonym i naturalnym prawie człowieka, które jest odbierane i niweczone poprzez dokonywanie zbrodni wojennych – tak przez podmioty państwowe, jak i te nabierające coraz większego znaczenia podmioty pozapaństwowe, tzw. NSA (ang. *non-state actors*).

Inspiracją do napisania niniejszej analizy jest trwająca za granicami Polski wojna na Ukrainie wywołana przez niezgodną z prawem międzynarodowym agresję Federacji Rosyjskiej na niepodległe państwo – Ukrainę. Należy wskazać, iż cenzurą rozpoczynającą wojnę u naszego wschodniego sąsiada nie jest bynajmniej luty 2022 r., ale 2014 r., kiedy to rosyjskie „zielone ludziki” zajęły Krym, rozpoczynając nielegalną okupację tego regionu Ukrainy przez wojska rosyjskie.

Dlatego tak istotne jest wskazanie podstaw prawnych definiujących i penalizujących zbrodnie wojenne, które są dobitnie wyszczególnione w podstawowym źródle prawa międzynarodowego karnego, jakim jest Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego (dalej: MTK) z 1998 r.¹

1. Międzynarodowe prawo karne

Jednym z działów współczesnego prawa międzynarodowego jest międzynarodowe prawo karne. Stanowi ono zespół norm prawnomiędzynarodowych, które tworzą podstawy indywidualnej odpowiedzialności karnej jednostki (tak państw, jak i osób cywilnych – indywidualnego obywatela czy bezpaństwowca). Odpowiedzialność karna międzynarodowa jest zaś realizowana przed sądami bądź też trybunałami międzynarodowymi. Międzynarodowe prawo karne jest zatem zbiorem norm materialnych oraz proceduralnych, które stosuje się wobec jednostek dopuszczających się przestępstw o charakterze międzynarodowym – popełniających zbrodnie przeciwko prawu międzynarodowemu, w przeciwieństwie do kryminalistów łamiących prawo krajowe danego państwa.

W odróżnieniu jednak do prawa krajowego, prawo międzynarodowe publiczne, w tym właśnie omawiane międzynarodowe prawo karne, nie funkcjonuje na tych samych zasadach co prawo karne krajowe. U podstaw międzynarodowego porządku znajduje się bowiem zasada suwerenności państw. Suwerenne państwa to podmioty pierwotne prawa międzynarodowego, są one podstawowymi aktorami stosunków międzynarodowych, to one inicjują i kształtują prawo między narodami, wreszcie to one decydują, ile obowiązków na siebie nałożą. Stąd też, jak dotąd, nie przewidziały one w prawie międzynarodowym obowiązkowego sądownictwa. Sądy czy trybunały międzynarodowe sprawują jurysdykcję wyłącznie względem państw, które podpisały statut (czy inaczej nazwany traktat konstytuujący działanie organu) lub względem państwa, na terytorium którego popełniono zbrodnie, o ile państwa wyrażą polityczną wolę ustanowienia takiego trybunału *ad hoc*. I tu, w obu przypadkach, pojawiają niebezpieczeństwa w postaci uchylenia się od odpowiedzialności karno-międzynarodowej.

W pierwszym przypadku, gdy mowa jest o państwach-stronach Statutu Trybunału sądu międzynarodowego, ponownie – zgodnie z zasadą suwerenności – każda strona może dobrowolnie, bez podawania przyczyn, dołączyć i opuścić

---

¹ Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., Dz. U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708.

skład trybunału. MTK funkcjonuje poza strukturą Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ)², liczy obecnie 123 członków, tj. stron Statutu Rzymskiego. Początkowo aż 137 państw podpisało Statut będący traktatem założycielskim Trybunału. Wśród państw, które nie są państwami-stronami MTK, są zarówno Federacja Rosyjska, jak i Ukraina. Ukraina złożyła dwie deklaracje o poddaniu się jurysdykcji Trybunału, co umożliwiła obecnie prowadzenie postępowania przygotowawczego. Co należy odnotować w związku z omawianą tematyką międzynarodowego prawa karnego, to fakt, iż Rosja wycofała się z członkostwa po niepochlebnym pod jej adresem raporcie Trybunału z 2016 r.³ Dokument nakazywał zaprzestanie nielegalnej agresji i okupacji Półwyspu Krymskiego w 2014 r. oraz natychmiastowe wycofanie się wojsk rosyjskich z Krymu. Strona rosyjska szybko tak obróciła sprawę na swoją korzyść, by pokazać, że taki stan prawny oznacza polityczny atak na jej wewnętrzne interesy, argumentując przy tym, iż MTK w okresie swojej działalności wydał jedynie cztery wyroki, a bycie jego członkiem kosztowało Federację Rosyjską miliard dolarów. Ponadto to ludność Krymu demokratycznie zagłosowała za powrotem do macierzy, dlatego Rosja oczekuje uznania głosu ludności wyrażonego w referendum⁴.

Dlaczego? Poza jedną z największych wad prawa międzynarodowego, czyli brakiem międzynarodowych narzędzi egzekucyjnych, Rosja będąca już poza systemem MTK jako państwo niebędące stroną Statutu, *de iure* nie mogła być objęta jurysdykcją tegoż trybunału. Co ciekawe, Ukraina podpisała Statut, ale nigdy go nie ratyfikowała, co należy tłumaczyć tym, że władze w Kijowie nie zdecydowały się na formalizację członkostwa w MTK ze strachu przed ewentualnymi reperkusjami wywołanymi przez Rosję. Wszak w interesie Rosji było utrzymywanie Ukrainy poza międzynarodowym systemem karnym⁵.

Jeżeli chodzi o drugi przypadek, gdy brakuje woli politycznej państw do ustanowienia trybunału wojennego *ad hoc*, najlepszym przykładem jest sprawa karna byłego prezydenta Kenii Uhuru Kenyatty⁶. Stanowi ona także rażącą ilustrację (przegranego) starcia o sprawiedliwość międzynarodową z korzyściami

² Nie mylić z Międzynarodowym Trybunałem Sprawiedliwości (MTS), którego siedziba także znajduje się w Hadze, stolicy Niderlandów, tak jak MTK. MTS jest integralnym organem Organizacji Narodów Zjednoczonych.

³ Report on Preliminary Examination Activities (2016), The Office of the Prosecutor, 14.11.2016.

⁴ I. Marchuk, A. Wanigasuriya, *The ICC and the Russia-Ukraine War*, <https://www.asil.org/insights/volume/26/issue/4> (dostęp: 16.04.2024).

⁵ J. Siekiera, *Odpowiedzialność karna za zbrodnie prawa międzynarodowego a prawno-polityczne możliwości ukarania sprawców wojny w Ukrainie*, „Kwartalnik Prawa Międzynarodowego” 3 (2023), *passim*.

⁶ *The Prosecutor v. Uhuru Muigai Kenyatta*, ICC, 29.01.2012, ICC-01/09-02/11.

ekonomicznymi⁷. Uhuru Kenyatta został oskarżony o zbrodnie przeciwko ludzkości, w tym morderstwo, gwałt, prześladowanie i deportację. Na skutek jego decyzji zginęło ponad tysiąc osób, choć to jedynie oficjalnie skatalogowane dane, podczas gdy do nieoficjalnych źródeł nie odniesiono się. Jednak ze względu na interesy polityczne Kenii, świadkowie wycofali swoje zeznania⁸. Oficjalnym powodem zakończenia śledztwa w 2015 r. przed Trybunałem był „brak dowodów i rzekome manipulowania świadkami”⁹.

Niesławny fakt stanowi to, iż jak dotąd ani jeden przywódca polityczny kraju, tzw. głowa państwa, nie został pociągnięty do odpowiedzialności karnej w procesie przed jakimkolwiek sądem czy trybunałem międzynarodowym za zbrodnie wojenne. Z takim stwierdzeniem część prawników międzynarodowych się nie zgadza, wskazując słynny wyrok Rezydualnego Specjalnego Trybunału dla Sierra Leone z 2012 r. Skazał on byłego prezydenta Liberii Charlesa Taylora za popełnione zbrodnie wojenne oraz zbrodnie przeciwko ludzkości¹⁰. Należy jednak zauważyć, iż zakres przedmiotowy jurysdykcji tego sądu to przede wszystkim zbrodnie skodyfikowane przez prawo wewnętrzne Sierra Leone, podczas gdy zakres działalności owego umiędzynarodowionego sądu został ustalony w porozumieniu z Sekretarzem ONZ w oparciu o prawo krajowe i sędziów krajowych, co jest czymś zgoła odmiennym niż powoływanie międzynarodowych trybunałów karnych. Dlatego też część prawników, w tym autorka, uznaje wyroki tego sądu za wyroki wewnętrzne, we współpracy z organami międzynarodowymi, a nie za wyroki międzynarodowe *sensu stricte*. Stanowi to osobną kategorię sądów, tzw. mieszanych, hybrydowych czy umiędzynarodowionych (ang. *internationalized*). Oprócz dyktatora ze Sierra Leone, sądy hybrydowe orzekały w sprawie zbrodni wojennych dla Wschodniego Timoru, Kosowa czy Kambodży¹¹.

---

⁷ Szerzej na ten temat zob. J. Siekiera, *Terroryzm jako zbrodnia prawa międzynarodowego w kontekście wojny prawnej (lawfare)*, „Kwartalnik Prawa Międzynarodowego” 2 (2024), passim.

⁸ Por. ICC, *Statement of the Prosecutor of the International Criminal Court, Fatou Bensouda, on the withdrawal of charges against Mr. Uhuru Muigai Kenyatta*, <https://www.icc-cpi.int/news/statement-prosecutor-international-criminal-court-fatou-bensouda-withdrawal-charges-against-mr> (dostęp: 16.04.2024).

⁹ Associated Press, *ICC prosecutors halt 13-year Kenya investigation that failed to produce any convictions*, <https://apnews.com/article/kenya-international-court-ruto-kenyatta-3554b42f-48f0b2ad8327e5a3da9fad42> (dostęp: 16.04.2024); Coalition for the International Criminal Court, *Uhuru Kenyatta*, <https://www.coalitionfortheicc.org/cases/uhuru-kenyatta> (dostęp: 16.04.2024).

¹⁰ Prokurator przeciwko Charlesowi Taylorowi, 7.02.2012, SCSL-03-01-T.

¹¹ M. Ścibura, *Hybrydowe sądownictwo karne na przykładzie Sądu Specjalnego dla Sierra Leone i procesu Charlesa Taylora*, „Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne

2. Podstawy prawne

Akt agresji, jakiego dokonała Federacja Rosyjska na Ukrainę – jej terytorium oraz ludność cywilną wypełnia znamiona zbrodni agresji, przewidzianej jurysdykcją MTK. Natomiast poszczególne działania w ramach zbrodni agresji wypełniają znamiona innych zbrodni międzynarodowych, w tym zbrodni wojennych. Zbrodnie prawa międzynarodowego to czyny podjęte na arenie międzynarodowej przeciwko paradygmatowi prawa międzynarodowego ustanowionemu w Karcie Narodów Zjednoczonych. Pierwszy artykuł Karty konstytuującej Organizację Narodów Zjednoczonych stanowi, iż celem ONZ jest „utrzymanie pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego”¹².

Zgodnie ze Statutem MTK, zwanym także Statutem Rzymskim, zbrodnie międzynarodowe dzieli się na cztery rodzaje, będące jednocześnie zakresem przedmiotowym jurysdykcji Trybunału: zbrodnia ludobójstwa, zbrodnie przeciwko ludzkości, zbrodnie wojenne i zbrodnia agresji¹³. Są to przestępstwa tak poważne, cytując Statut „najpoważniejsze zbrodnie wagi międzynarodowej”, że nie ulegają przedawnieniu – osoba winna takiej zbrodni może być sądzona nawet dekady po jej popełnieniu.

Niniejsza analiza obejmuje zbrodnie wojenne (zawsze w liczbie mnogiej), które zostały uregulowane art. 8 Statutu Rzymskiego. Autorka uznaje za zasadne nie tylko zacytowanie 59 jednostek redakcyjnych tej normy, lecz także opatrzenie komentarzem tych punktów, które nie muszą być jednoznacznie rozumiane¹⁴.

Zanim Statut MTS wskaże, czym w jego rozumieniu, a zatem wyłącznie na potrzeby rozstrzyganych przez siebie spraw, są zbrodnie wojenne, zastrzega swoją jurysdykcję w odniesieniu do tego rodzaju zbrodni przeciwko prawu międzynarodowemu „w szczególności popełnionych w ramach realizacji planu lub polityki albo kiedy zbrodnie te są popełnione na szeroką skalę”¹⁵. Oznacza to, iż za zbrodnie wojenne Trybunał nie uzna *per se* jednorazowego ataku na konkretne

---

i Ekonomiczne” 42 (2022), za: C.P.R. Romano, *Mixed Criminal Tribunals*, w: *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Oxford 2006, s. 312–324.

¹² Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych z dnia 15 października 1945 r., Dz. U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90 (dalej: Statut MTS).

¹³ Art. 5 Statutu MTS.

¹⁴ Omawianie oraz prawna analiza prawa wojennego stanowią pracę wykonywaną przez autorkę, która jest doradcą prawnym (ang. Legal advisor, LEGAD) oraz konsultantem w instytucjach wojskowych, przede wszystkim w ośrodkach szkoleniowych Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego (ang. North Atlantic Treaty Organization, NATO).

¹⁵ Art. 5 ust. 1 Statutu MTS.

cele wymienione w definicji zbrodni wojennych, gdy atak ten jest dokonany w oderwaniu od prowadzenia pełnoskalowych działań wojennych, a zatem poddyktowanych strategicznym planem państwa-agresora. Nie oznacza to jednak, że państwo-strona nie może takiej sprawy wnieść do trybunału, argumentując, iż właśnie taki jednorazowy, dokonany na małą skalę atak wypełnia znamiona zbrodni wojennych.

Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego uznaje za zbrodnie wojenne poważne naruszenia czterech Konwencji Genewskich¹⁶ z 1949 r.¹⁷ – a zatem trzonu, podstawy prawnej międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych – „inne poważne naruszenia praw i zwyczajów prawa międzynarodowego mających zastosowanie do konfliktów zbrojnych o międzynarodowym charakterze”¹⁸, a także, „w przypadku wybuchu konfliktu zbrojnego niemającego charakteru międzynarodowego, poważne naruszenia art. 3, wspólnego dla Konwencji Genewskich, mianowicie następujące czyny popełnione wobec osób niebiorących bezpośredniego udziału w działaniach wojennych, włącznie z członkami sił zbrojnych, którzy złożyli broń, oraz osób wyłączonych z walki na skutek choroby, ran, pozbawienia wolności lub z jakiegokolwiek innego powodu”¹⁹.

Właśnie owe trzy jednostki redakcyjne (lityry a, b i c) art. 8 Statutu MTK wyznaczają niejako trzy osobne podkategorie zbrodni wojennych, a raczej stanowią ich enumeratywne przykłady. Pierwsza grupa to te najbardziej oczywiste zbrodnie popełnione podczas konfliktu zbrojnego przeciwko ludziom lub dobrom chronionym (lityry od i do viii, czyli 8 przejawów). Druga grupa obejmuje zbrodnie naruszające prawo międzynarodowe podczas konfliktu międzynarodowego (lityry od i do xxvi, czyli 26 przykładów). Natomiast ostatnia, trzecia grupa mieści w sobie zbrodnie wojenne popełnione podczas konfliktu niemiędzynarodowego, czyli zbrojnej konfrontacji, gdzie co najmniej jedna ze stron to niepaństwowa grupa zbrojna, składająca się z sił nieregularnych i prowadząca walkę partyzancką²⁰.

Zbrodnie wojenne pierwszej grupy to:

- zamierzone zabójstwo;
- tortury lub nieludzkie traktowanie, w tym eksperymenty biologiczne;
- umyślne sprawianie wielkich cierpień albo ciężkich uszkodzeń ciała i zdrowia;

¹⁶ Art. 5 ust. 2 lit. a Statutu MTS.

¹⁷ Konwencje o ochronie ofiar wojny, podpisane w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz. U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171.

¹⁸ Art. 5 ust. 2 lit. b Statutu MTS.

¹⁹ Art. 5 ust. 2 lit. c Statutu MTS.

²⁰ M. Marcinko, *Normatywny paradygmat prowadzenia działań zbrojnych w niemiędzynarodowym konflikcie zbrojnym*, Wrocław 2019.

- poważne zniszczenia i przywłaszczenia mienia, nieusprawiedliwione koniecznością wojskową i dokonywane bezprawnie i samowolnie;
- zmuszanie jeńców wojennych lub innych chronionych osób do służby w siłach zbrojnych mocarstwa nieprzyjacielskiego;
- umyślne pozbawianie jeńców wojennych lub innych chronionych osób prawa do rzetelnego procesu prowadzonego w normalnym trybie;
- bezprawna deportacja lub przesiedlenie albo bezprawne pozbawianie wolności, a także
- branie zakładników.

Wymienione zbrodnie wojenne (trzon zbrodni popełnionych podczas konfliktu zbrojnego, jako że ich zasięg jest największy, a strona/-y niestosujące się do prawa wojennego będą najczęściej sięgać do tego katalogu zbrodni z powodu ich największego ciężaru, a przez to także ewentualnego szybszego poddania się przeciwnika) stanowią albo naruszenia prawnych zakazów i ograniczeń dotyczących prowadzenia działań zbrojnych, albo przestępstwa popełnione wobec osób i obiektów chronionych przez prawo humanitarne. Regulacje wcześniejsze widnieją we wspomnianych już Konwencjach Genewskich o ochronie ofiar wojny. Są nimi: Pierwsza Konwencja Genewska o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych, Druga Konwencja Genewska o polepszeniu losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu, Trzecia Konwencja Genewska o traktowaniu jeńców wojennych oraz Czwarta Konwencja Genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny. Wyszczególniają one m.in. zasady pracy jeńców wojennych, ich prawa w obozie jenieckim, konieczność wojskową jako jedną z głównych zasad prawa wojennego czy nieusprawiedliwione niehumanitarne działania na ludności cywilnej oraz członkach sił zbrojnych przeciwnika. Stąd ważne jest rozumienie pojęć i norm wprowadzonych przez Konwencje Genewskie, które Statut Rzymski jedynie potwierdza, nie tłumacząc ich bardziej szczegółowo.

Druga podkategoria zbrodni wojennych to zbrodnie inne niż te wymienione w pierwszej grupie, a które mają zastosowanie szczególnie do konfliktu o charakterze międzynarodowym. Grupa ta nie ma zatem zastosowania do wewnętrznych zamieszek i napięć, takich jak bunty oraz odizolowane czy sporadyczne akty przemocy. Zalicza się do nich natomiast:

- zamierzone kierowanie ataków przeciwko ludności cywilnej lub osobom cywilnym niebiorącym bezpośredniego udziału w działaniach wojennych;
- zamierzone kierowanie ataków na obiekty cywilne, czyli obiekty niebędące celami wojskowymi;
- zamierzone kierowanie ataków na personel, instalacje, materiały, oddziały lub pojazdy związane z pomocą humanitarną lub misjami pokojowymi

- działającymi w oparciu o Kartę Narodów Zjednoczonych tak długo, jak są one uprawnione do ochrony przysługującej osobom cywilnym i obiektom cywilnym na podstawie międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych;
- zamierzone przeprowadzanie ataku ze świadomością, iż atak ten spowoduje przypadkową utratę życia lub zranienie osób cywilnych lub szkodę w obiektach cywilnych, lub rozległą, długotrwałą i poważną szkodę w środowisku naturalnym, które byłyby wyraźnie nadmierne w stosunku do konkretnej, bezpośredniej i całkowitej spodziewanej korzyści wojskowej;
  - atakowanie lub bombardowanie, przy użyciu jakichkolwiek środków, bezbronnych miast, wsi, domów mieszkalnych i budowli niebędących celami wojskowymi;
  - zabijanie lub ranienie nieprzyjaciela, który złożywszy broń lub nie mając już środków obrony, zdał się na łaskę;
  - bezpodstawne używanie flagi rozjemczej lub sztandaru, lub oznak wojskowych i munduru nieprzyjaciela, lub Organizacji Narodów Zjednoczonych, jak również oznak rozróżniających, ustanowionych przez Konwencje Genewskie, skutkujące śmiercią lub poważnym zranieniem osoby;
  - przesiedlanie, bezpośrednio lub pośrednio, przez mocarstwo okupujące części własnej ludności cywilnej na terytorium okupowane lub deportacja albo przesiedlanie całości lub części ludności cywilnej zamieszkałej na terytorium okupowanym w ramach tego terytorium lub poza nie;
  - zamierzone kierowanie ataków na budynki przeznaczone na cele religijne, edukacyjne, artystyczne, naukowe lub charytatywne, pomniki historyczne, szpitale oraz miejsca, gdzie gromadzeni są ranni i chorzy, pod warunkiem, że nie są one celami wojskowymi;
  - poddawanie osób, które są pod władzą strony przeciwnej, okaleczeniom fizycznym lub wszelkiego rodzaju eksperymentom medycznym lub naukowym, które nie są usprawiedliwione leczeniem medycznym, stomatologicznym lub szpitalnym tej osoby ani prowadzone w jej interesie, a które powodują śmierć lub poważne zagrożenie zdrowia tej osoby lub osób;
  - podstępne zabijanie lub ranienie osób należących do ludności lub wojsk nieprzyjaciela;
  - ogłaszanie, że nikomu nie będzie darowane życie;
  - niszczenie lub zagarnianie własności nieprzyjaciela, z wyjątkiem przypadków, gdy takiego zniszczenia lub zagarnięcia wymaga konieczność wojenna;
  - ogłaszanie praw i roszczeń obywateli strony przeciwnej za wygaśnię, zawieszono lub niedopuszczalne do dochodzenia przed sądem;

- zmuszanie obywateli strony przeciwnej do uczestnictwa w działaniach wojennych skierowanych przeciwko ich krajowi, nawet gdy pozostawali oni w służbie strony wojującej przed rozpoczęciem wojny;
- wydawanie na łup miast lub miejsc, nawet zdobytych szturmem;
- używanie trucizny lub zatrutej broni;
- używanie gazów duszących, trujących lub innych oraz wszelkich podobnych cieczy, materiałów i urządzeń;
- stosowanie pocisków, które z łatwością rozszerzają się lub splaszczą w ciele człowieka, takich jak pociski z twardą łuską, która nie pokrywa w całości rdzenia lub jest ponacinana;
- stosowanie broni, pocisków i materiałów oraz sposobów prowadzenia wojny, które z natury rzeczy powodują zbędne szkody lub nadmierne cierpienie lub które ze swej istoty stanowią naruszenie międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych, pod warunkiem że taka broń, pociski i materiały, a także sposoby prowadzenia wojny są objęte całkowitym zakazem i są wymienione w aneksie do niniejszego statutu w wyniku poprawki przyjętej zgodnie z odpowiednimi postanowieniami artykułów 121 [poprawki] i 123 [rewizja statutu];
- dopuszczanie się zamachów na godność osobistą, a w szczególności poniżające i upokarzające traktowanie;
- dopuszczanie się zgwałcenia, niewolnictwa seksualnego, przymusowej prostytucji, wymuszonej ciąży w rozumieniu art. 7 ust. 2 (f)²¹, przymusowej sterylizacji oraz innych form przemocy seksualnej również stanowiących poważne naruszenie Konwencji Genewskich;
- używanie osób cywilnych lub innych chronionych osób do ochraniającej swoją obecnością punktów, obszarów lub sił wojskowych przed działaniami wojсковymi;
- zamierzone kierowanie ataków na budynki, materiały, oddziały medyczne i środki transportu oraz personel używający znaków odróżniających ustanowionych przez Konwencje Genewskie zgodnie z prawem międzynarodowym;
- zamierzone głodzenie osób cywilnych jako metoda prowadzenia działań wojennych poprzez pozbawianie tych osób środków niezbędnych do życia, w tym umyślne pozbawianie racji żywnościowych przewidzianych w Konwencjach Genewskich;

²¹ Artykuł ten stanowi: „»wymuszona ciąża« oznacza bezprawne uwiedzenie kobiety, której zajście w ciążę nastąpiło na skutek przemocy, z zamiarem wpłynięcia na skład etniczny jakiegokolwiek grupy ludności lub dokonania innych poważnych naruszeń prawa międzynarodowego; niniejsza definicja w żadnym razie nie może być rozumiana jako naruszająca prawo krajowe dotyczące ciąży”.

- wcielanie lub werbowanie dzieci poniżej piętnastego roku życia do narodowych sił zbrojnych lub faktyczne używanie ich w działaniach zbrojnych.

Katalog zbrodni wojennych dokonywanych podczas konfliktu międzynarodowego wskazuje na szereg sprzeniewierzeń podstawowym zasadom prawa wojennego, chociażby zakaz używania osób jako żywych tarcz, zakaz prowadzenia działań wojennych w sposób niedozwolony, np. poprzez uciekanie się do wiarołomstwa czy używanie pewnych typów broni (przykładowo broń kasetowa) lub dokonywanie aktów kradzieży bądź niszczenia, które nie są spowodowane koniecznością wojskową. Także te kwestie uregulowane są w doktrynie prawa międzynarodowego, w jego gałęzi prawa wojennego. Jakkolwiek wraz z nastaniem i rozpowszechnieniem się nowych technologii część przejawów zbrodni wojennych nie będzie już tak aktualna, to, po pierwsze, wojna niekonwencjonalna, zwana też hybrydową lub nieregularną, nie wyklucza używania starych metod wojennych czy dokonywania zbrodni wojennych, takich jak używanie zatrutej broni. Po drugie, zgodnie z interpretacją prawa międzynarodowego, należy rozszerzyć rozumienie poszczególnych norm na jej współczesne odpowiedniki, np. zabronione wcielanie jeńców do sił zbrojnych wrogiej strony nie może być także rozgłaszane za pośrednictwem mediów społecznościowych, podobnie jak niemożliwe jest ogłaszanie przy pomocy tych środków komunikacji, że nikomu nie będzie darowane życie.

Wreszcie ostatnia, trzecia grupa zbrodni wojennych, to te popełnione w konflikcie niemiędzynarodowym. Do ich przykładów należą:

- zamachy na życie i nietykalność cielesną, a w szczególności zabójstwa we wszelkiej postaci, okaleczenia, okrutne traktowanie i tortury;
- zamachy na godność osobistą, a w szczególności poniżające i upokarzające traktowanie;
- branie zakładników;
- skazywanie i wykonywanie egzekucji bez uprzedniego wyroku, wydanego przez należycie ukonstytuowany sąd dający gwarancje procesowe powszechnie uznane za niezbędne;
- zamierzone kierowanie ataków przeciwko ludności cywilnej lub osobom cywilnym niebiorącym bezpośredniego udziału w działaniach wojennych;
- zamierzone kierowanie ataków na budynki, materiały, oddziały medyczne i środki transportu oraz personel używający znaków odróżniających ustanowionych przez Konwencje Genewskie zgodnie z prawem międzynarodowym;
- zamierzone kierowanie ataków na personel, instalacje, materiały, oddziały lub pojazdy związane z pomocą z humanitarną lub misjami pokojowymi działającymi w oparciu o Kartę Narodów Zjednoczonych tak długo, jak są

- one uprawnione do ochrony przysługującej osobom cywilnym i obiektom cywilnym na podstawie międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych;
- zamierzone kierowanie ataków na budynki przeznaczone na cele religijne, edukacyjne, artystyczne, naukowe lub charytatywne, pomniki historyczne, szpitale oraz miejsca, gdzie gromadzeni są ranni i chorzy, pod warunkiem, że nie są one celami wojskowymi;
  - wydawanie na łup miast lub miejsc, nawet zdobytych szturmem;
  - dopuszczanie się zgwałcenia, niewolnictwa seksualnego, przymusowej prostytucji, wymuszonej ciąży w rozumieniu art. 7 ust. 2 (f), przymusowej sterylizacji oraz innych form przemocy seksualnej również stanowiących poważne naruszenie art. 3 wspólnego czterem Konwencji Genewskim²²;
  - wcielanie lub werbowanie dzieci poniżej piętnastego roku życia do sił zbrojnych lub używanie ich w działaniach zbrojnych;
  - zarządzanie przesiedleń ludności cywilnej z powodów związanych z konfliktem zbrojnym, chyba że wymaga tego potrzeba zapewnienia bezpieczeństwa ludności cywilnej lub jest to podyktowane koniecznością wojskową;
  - podstępne zabijanie lub ranienie walczącego nieprzyjaciela;
  - ogłaszanie, że nikomu nie będzie darowane życie;
  - poddawanie osób pozostających pod władzą strony przeciwnej okaleczeniom fizycznym lub wszelkiego rodzaju eksperymentom medycznym lub naukowym, które nie są usprawiedliwione leczeniem medycznym, stomatologicznym lub szpitalnym tej osoby ani prowadzone w jej interesie, a które powodują śmierć lub poważne zagrożenie zdrowia tej osoby lub osób;
  - niszczenie lub zagarnianie własności nieprzyjaciela, z wyjątkiem przypadków, gdy takiego zniszczenia lub zagarnięcia wymaga konieczność wojenna.

Oczywiście niektóre ze zbrodni wojennych powtarzają się w drugiej i trzeciej podkategorii, a zatem w konfliktach zbrojnych międzynarodowych i niemiędzynarodowych. Co ważne, MTK postępuje zgodnie z interpretacją zawartą w „Elementach Zbrodni” („Elements of Crimes”). Dokument ten pomaga Międzynarodowemu Trybunałowi Karnemu w analizie i stosowaniu art. 6, 7 i 8 Statutu Rzymskiego²³. Odnośnie do interpretacji, a następnie wydania aktów oskarżenia

---

²² Artykuł 3, wspólny dla wszystkich czterech Konwencji Genewskich, mówi o obowiązkach państw podczas konfliktu zbrojnego o charakterze międzynarodowym, przede wszystkim o ochronie osób niebiorących (już) udziału w działaniach wojennych oraz udostępnieniu Międzynarodowemu Komitetowi Czerwonego Krzyża dostępu do osób potrzebujących.

²³ Wstęp do Elementów Zbrodni: International Criminal Court, *Elements of Crimes*, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Elements-of-Crimes.pdf (dostęp: 16.04.2024).

MTK stanowi zgodnie z zasadą, iż nie istnieje wymóg dokonania przez sprawcę (zbrodniarza wojennego) oceny prawnej istnienia konfliktu zbrojnego (a zatem czy jest to wojna, czy nie) i jego charakteru (międzynarodowy czy niemiędzynarodowy). Oprócz świadomości oceny prawnej, kolejno nie ma tu wymogu świadomości sprawcy faktów, które doprowadziły do ustalenia charakteru konfliktu. Wymagana jest jedynie świadomość okoliczności faktycznych, co sugeruje sformułowanie, że zbrodnie wojenne „miały miejsce w kontekście [konfliktu międzynarodowego/ niemiędzynarodowego] i były z nim powiązane” (ang. took place in the context of and was associated with an international armed conflict / an armed conflict not of an international character)²⁴.

3. Prace trybunałów karnych

Szczególny rozwój międzynarodowego prawa karnego przypada na drugą połowę XX w., kiedy tuż po II wojnie światowej powołano międzynarodowe trybunały wojskowe, tzw. Trybunał w Norymberdze i Trybunał w Tokio. Celem tych pierwszych w historii prawa międzynarodowego trybunałów wojennych było osądzenie zbrodniarzy wojennych pochodzących z państw Osi, a zatem sprawców działań wojennych i jednocześnie tych, którzy ponieśli klęskę. Sformułowano wówczas tzw. zasady norymberskie, w świetle których każda osoba fizyczna, która popełniła zbrodnię międzynarodową, ponosi za nią odpowiedzialność karną i podlega karze²⁵.

W trakcie procesu norymberskiego przed Trybunałem Wojennym w Norymberdze, trwającego od 20 listopada 1945 do 1 października 1946 r., przedstawiono zarzuty 24 najważniejszym zbrodniarzom. W tym samym okresie powołano Międzynarodowy Trybunał Wojskowy dla Dalekiego Wschodu w Tokio. Powołanie Trybunału Tokijskiego poprzedziły prace podkomisji do spraw Dalekiego Wschodu w Chung-Kinie. Podstawą prac Trybunału, podobnie jak w przypadku Trybunału Norymberskiego, były Konwencje Haskie (wszak Konwencje Genewskie zostały spisane dopiero w 1949 r.!) dotyczące przestrzegania praw i zwyczajów wojny, a także Konwencje Genewskie z 1929 r.²⁶

²⁴ Ibidem.

²⁵ A. Szpak, *Zbrodnie wojenne a zbrodnie przeciwko ludzkości w orzecznictwie międzynarodowych trybunałów karnych (kryteria różnicowania)*, „Państwo i Prawo” 2012, nr 1.

²⁶ P. Łubiński, *Sądownictwo międzynarodowe w kontekście rozwoju międzynarodowego prawa humanitarnego*, w: *Osiągnięcia i wyzwania międzynarodowego prawa humanitarnego*, red. M. Marcin, Kraków 2011.

Kolejnym instytucjonalnym krokiem poczynionym w zakresie karania zbrodni ludobójstwa było utworzenie w latach 1993 i 1994 dwóch doraźnych trybunałów do ścigania zbrodni wojennych popełnionych w byłej Jugosławii oraz w Rwandzie. Zanim ich orzecznictwo zostanie pokrótce omówione, warto wskazać także postępowanie przed stałym sądem międzynarodowym – MTK w Hadze. Otóż pierwszą osobą skazaną przez Międzynarodowy Trybunał Karny był Thomas Lubanga Dyilo, założyciel Unii Kongijskich Patriotów, milicji powstałej w 2000 r. w północnej części Demokratycznej Republiki Konga. Ten przełomowy moment w dziejach Trybunału nastąpił w 2012 r., ponad dekadę od ustanowienia Statutu Rzymskiego. Lubangę skazano na karę 14 lat pozbawienia wolności za popełnienie zbrodni wojennych polegających na rekrutowaniu i wykorzystywaniu dzieci poniżej piętnastego roku życia w działaniach zbrojnych²⁷. Izba Apelacyjna potwierdziła te ustalenia dwa lata później, czyniąc wyrok prawomocnym²⁸.

Drugą osobą z Demokratycznej Republiki Konga skazaną przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym był Germain Katanga²⁹. W 2014 r. wydano wyrok przeciw temu kongijskiemu samozwańczemu liderowi paramilitarnej grupy Patriotic Resistance Force, uznając go za współwinnego zbrodni wojennych popełnionych podczas ataku na wieś Bogoro na wschodzie Demokratycznej Republiki Konga w 2003 r. Sąd wskazał na cztery czyny stanowiące zbrodnie wojenne, których dopuścił się Katanga – cztery zarzuty zbrodni wojennych: morderstwo, napisać na ludność cywilną, zniszczenie mienia i grabieże.

Bosco Ntaganda jest trzecią osobą, po Lubango oraz Katandze, skazaną w postępowaniu przez MTK, gdzie głównym zarzutem w sprawie były zbrodnie wojenne. Wyrok w tej sprawie wydano 8 lipca 2019 r., uznając Ntagandę za winnego popełnienia zbrodni wojennych oraz zbrodni przeciwko ludzkości w kongijskiej prowincji Ituri w latach 2002–2003³⁰. Podobnie jak pierwszego zbrodniarza wojennego w historii MTK, czynami stanowiącymi zbrodnie wojenne było rekrutowanie małoletnich do struktur wojskowych oraz bezpośrednie atakowanie infrastruktury cywilnej.

²⁷ *The Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo*, Judgment pursuant to Article 74 of the Statute, ICC, 5.04.2012, ICC-01/04-01/06-2842. Decision on Sentence pursuant to Article 76 of the Statute, ICC, 13.07.2012, ICC-01/04-01/06-2901.

²⁸ *The Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo*, Public redacted Judgment on the appeal of Mr Thomas Lubanga Dyilo against his conviction, ICC, 1.12.2014, ICC-01/04-01/06-3121-Red; *Judgment on the appeals of the Prosecutor and Mr Thomas Lubanga Dyilo against the Decision on Sentence pursuant to Article 76 of the Statute*, ICC, 1.12.2014, ICC-01/04-01/06 A 4 A 6.

²⁹ *The Prosecutor v. Germain Katanga*, ICC, 7.03.2014, ICC-01/04-01/07.

³⁰ *The Prosecutor v. Bosco Ntaganda*, Judgment, ICC, 8.07.2019, ICC-01/04-02/06-2359.

Wreszcie niedawna sprawa Ugandyjczyka Dominica Ongwena z 2017 r. jest pod wieloma względami tragiczna, gdyż pokazuje, jak ze statusu ofiary (dziecko-żołnierza) można z czasem uzyskać status ofiary-sprawcy, a następnie sprawcy³¹. Znamienne jest to, iż wśród 70 postawionych mu zarzutów sprawstwa zbrodni wojennych są te same czyny, których kiedyś dokonano przeciw samemu Ongwenowi. Jego czyny wypełniły znamiona wielu typów zbrodni wojennych, także tych wymierzonych w integralność cielesną i wolność seksualną³².

Już Trybunał Tokijski wskazał na gwałt wojenny jako jedną z poważnych zbrodni wojennych. Przyjęło się, że napaść na tle seksualnym towarzysząca prowadzonym działaniom wojennym stanowiła swego rodzaju zdobycz wojenną i miała rekompensować agresorom wysiłek wojenny. Należy podkreślić, iż to właśnie Międzynarodowy Trybunał dla Dalekiego Wschodu stanowczo wypowiedział się na temat przestępstwa przemocy seksualnej popełnianego przez zbrodniarzy wojennych na ludności cywilnej, o których Trybunał w Norymberdze milczał³³. Artykuł 5c Karty Międzynarodowego Trybunału dla Dalekiego Wschodu wskazał podstawę prawną, którą następnie wykorzystano w orzecznictwie, odnosząc ją do odpowiedzialności za „zbrodnie wojenne, w tym gwałty popełnione przez osoby pozostające pod dowództwem”³⁴. Tu powszechnie wskazuje się na tzw. zbrodnię wojenną gwałtu w Nankin, popełnioną przez japońskich żołnierzy na 20–80 tys. Chinek, przy około 200 tys. zamordowanych³⁵.

Zgodnie ze Statutem Międzynarodowego Trybunału Karnego ds. Zbrodni w byłej Jugosławii (MTKJ) z dnia 25 maja 1993 r. Trybunał ma prawo sądenia osób odpowiedzialnych za poważne naruszenia międzynarodowego prawa humanitarnego popełnione na terytorium byłej Jugosławii od 1991 r. MTKJ sądził osoby, które popełniły lub wydały rozkaz popełnienia ciężkich naruszeń Konwencji Genewskich, „a mianowicie następujących czynów skierowanych przeciwko osobom lub dobrom chronionym na podstawie przepisów tych konwencji: umyślne zabójstwo; torturowanie lub nieludzkie traktowanie, włączając w to doświadczenia biologiczne; umyślne sprawianie wielkich cierpień albo ciężkie

³¹ P. Gacka, *Przegląd orzeczeń i decyzji Międzynarodowego Trybunału Karnego*, „Głos Prawa: Przegląd Prawniczy Allerhanda” 1 (2012), nr 7, poz. 6.

³² *The Prosecutor v. Dominic Ongwen*, Trial Judgment, ICC, 4.02.2021, ICC-02/04-01/15.

³³ A. Szych, *Wpływ Międzynarodowego Trybunału dla Dalekiego Wschodu na rozwój Międzynarodowego Prawa Humanitarnego Konfliktów Zbrojnych w aspekcie przemocy seksualnej*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 3 (2023), nr 39.

³⁴ International Military Tribunal for the Far East Judgment of 4 November 1948, dostępne w: *International Military Tribunal for the Far East, judgment of 12 November 1948*, w: *The Tokyo War Crimes Trial*, red. J. Pritchard, S.M. Zaide, t. 22.

³⁵ Historycy nie są zgodni co do ostatecznej liczby ofiar.

uszkodzenie ciała lub zdrowia; niszczenie i przywłaszczanie majątku nieusprawiedliwione koniecznością wojskową i dokonywane na wielką skalę w sposób niedozwolony i samowolny; zmuszanie jeńca wojennego lub osoby cywilnej do służby w siłach zbrojnych mocarstwa nieprzyjacielskiego; umyślne pozbawianie jeńca wojennego lub osoby cywilnej prawa do tego, by byli sądzeni w sposób słuszny i bezstronny; branie osób cywilnych jako zakładników³⁶. Z kolei Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego ds. Zbrodni w Rwandzie (MTKR) z dnia 8 listopada 1994 r. stwierdza, że Trybunał ten ma prawo do sądenia osób odpowiedzialnych za poważne naruszenia międzynarodowego prawa humanitarnego popełnione na terytorium Rwandy, a także obywateli Rwandy odpowiedzialnych za takie naruszenia popełnione na terytorium państw sąsiednich między 1 stycznia a 31 grudnia 1994 r.

Oba Trybunały w swoich konstytuujących statutach (art. 2 i 3 Statutu MTKJ i art. 4 Statutu MTKR) dotyczących zbrodni wojennych stwierdzają konieczność istnienia konfliktu zbrojnego w momencie popełnienia zbrodni oraz bliskiego związku między konfliktem zbrojnym a tymi zbrodniami. Dla przypomnienia, warunek ten *sine qua non* pojawi się w późniejszym Statucie Rzymskim MTK z 1998 r. W sprawie związku między zbrodnią wojenną a konfliktem zbrojnym wystarczy wykazać, że zbrodnie były blisko powiązane z działaniami zbrojnymi prowadzonymi na terytorium kontrolowanym przez jedną ze stron konfliktu. W przypadku art. 2 Statutu MTKJ, a zatem ciężkich naruszeń Konwencji Genewskich, poza istnieniem międzynarodowego konfliktu zbrojnego konieczne jest, aby ofiary zbrodni były osobami chronionymi przez Konwencje Genewskie, czyli jeńcami wojennymi albo osobami cywilnymi³⁷.

MTKJ wypowiedział się w kwestii wzajemnych relacji między zbrodniami wojennymi a zbrodniami przeciwko ludzkości również w orzeczeniu w sprawie Tadić z dnia 11 listopada 1999 r. Izba Orzekająca uznała, że zbrodnie przeciwko ludzkości są poważniejszej natury i pociągają za sobą surowszą karę niż zbrodnie wojenne, gdyż są popełniane ze świadomością, że stanowią część rozległego lub systematycznego ataku skierowanego przeciwko ludności cywilnej. Znów mamy

³⁶ J. Nowakowska-Małusecka, *Odpowiedzialność karna jednostek za zbrodnie popełnione w byłej Jugosławii i Rwandzie*, Katowice 2000.

³⁷ Wyrok Izby Orzekającej MTKJ z dnia 7 maja 1997 r. w sprawie Prokurator v. D. Tadić, IT-94-1-T; wyrok Izby Orzekającej MTKJ z dnia 16 listopada 1998 r. w sprawie Prokurator v. Z. Delalić, Z. Mucić, H. Delić, E. Landzo, IT-96-21-T; wyrok Izby Orzekającej MTKJ z dnia 3 marca 2000 r. w sprawie Prokurator v. T. Blaskić, IT-95-14-T; wyrok Izby Orzekającej MTKJ z dnia 25 czerwca 1999 r. w sprawie Prokurator v. Z. Aleksovski, IT-95-14/1-T, za: A. Szpak, *Zbrodnie wojenne...*, passim.

tu bezpośrednio późniejsze odniesienie do powstania Statutu Rzymskiego MTK. MTKJ stwierdził, iż przy założeniu, że inne okoliczności zbrodni przeciwko ludzkości i zbrodni wojennych są takie same, uznaje się, iż pierwsze są poważniejszej natury niż drugie³⁸.

Orzecznictwo Trybunałów Norymberskiego, Tokijskiego, Jugosłowiańskiego i Rwandyjskiego w znaczący sposób przyczyniło się do poszerzenia dorobku prawnego związanego z kwestiami zbrodni wojennych. Co istotne, dwa pierwsze trybunały miały przełożenie na utworzenie Konwencji Genewskich 1949 r. oraz Konwencji o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości z 1968 r.³⁹, podczas gdy wyroki Trybunałów Jugosłowiańskiego i Rwandyjskiego miały przełożenie na prace nad Statusem Rzymskim oraz definicjami w nim zawartymi.

Wnioski

Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych, a zatem umowy międzynarodowe na czele z Konwencjami Genewskimi z 1949 r. wraz z pracami (orzeczeniami oraz pobocznymi analizami i interpretacjami doktryny) międzynarodowych trybunałów wojennych, najpierw tych ustanowionych *ad hoc* jako konsekwencji dokonanych czynów przeciwko prawu i porządkowi międzynarodowemu, a następnie Międzynarodowy Trybunał Karny stanowią źródło prawne rozstrzygania i sądzenia zbrodnie wojennych. Zbrodnie wojenne to najcięższe przewinienia przeciwko prawu międzynarodowemu, co zostało wskazane tak w treści umów międzynarodowych (w tym Statucie MTK), jak i orzeczeń trybunałów karnych (patrz MTKJ). Są one o tyle nietypowe dla porządku międzynarodowego, że mogą zaistnieć jedynie w trakcie konfliktu zbrojnego, czy to międzynarodowego (gdy stronami konfliktu są dwa lub więcej państw), czy niemiędzynarodowego (gdy walczą ze sobą państwo i niepaństwowa zorganizowana grupa zbrojna albo tylko takie grupy). Dodatkowo, aby czyn stanowił zbrodnię wojenną, musi zostać popełniony w związku z konfliktem zbrojnym, a nie „obok” niego, np. gdy prokurator jest w stanie wskazać, iż dana zbrodnia została popełniona w interesie walczącej stron dla jej celów. Co ważne,

---

³⁸ Ibidem.

³⁹ Konwencja o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych dnia 26 listopada 1968 r., Dz. U. z 1970 r. Nr 26, poz. 208.

zgodnie z zasadami norymberskimi, już nie tylko państwa-sprawca, państwo-agresor może być uznany za sprawcę zbrodni wojennych. Osoba cywilna, lecz znów niekoniecznie tylko żołnierz, może być pociągnięta do odpowiedzialności karnej – już nie tylko na poziomie krajowym, ale międzynarodowym właśnie. Bo choć najczęściej zbrodnie wojenne popełniają żołnierze lub członkowie grup zbrojnych, to w związku z rozwojem NSA przybywa grup pozapaństwowych, grup terrorystycznych, piratów, wolnych wilków, którzy dokonują i będą dokonywali zbrodni wojennych. Oznacza to wreszcie, iż odpowiedzialny za zbrodnie wojenne jest nie tylko bezpośredni wykonawca, lecz także dowódca, jeśli wydał rozkaz bezprawny (niezgodnie z prawem wojennym) bądź wiedział, że jego podkomendni dopuszczają się tych zbrodni, a nie zrobił nic, aby tej zbrodni zapobiec czy zminimalizować jej skutki. Wreszcie motywacja sprawców może być różnorodna⁴⁰ – zbrodnie wojenne mogą być aktami zemsty, mogą być popełniane z chęci zysku, poszerzenia strefy wpływów, strategicznych planów rządu czy grupy separatystycznej lub być po prostu aktami okrucieństwa (niczym nieuzasadnionej przemocy).

Zbrodnie wojenne są zatem jasno określone w prawie międzynarodowym – w orzecznictwie, w umowach międzynarodowych, w pracach analitycznych i interpretacjach sędziów oraz wysokiej rangi profesorów prawa międzynarodowego. Podstawy prawne do sądenia sprawców zbrodni wojennych są. Czego zatem może brakować? Woli politycznej do ustanowienia trybunału wojennego *ad hoc* bądź doprowadzenia oskarżonych przed sąd stały, tymczasowy lub hybrydowy. Jak jednak pokazuje praktyka stosunków międzynarodowych, a także, jak do tej pory, zerowa liczba ukaranych głów państw za dokonanie zbrodni wojennych (znowu, nie musi być to aktywny udział, ale świadomość popełniania takowych zbrodni przez swoich podwładnych czy podkomendnych i zaniechanie uniemożliwienia im tego bądź niedążenie do zmniejszenia czy neutralizacji skutków takiego bezprawnego działania), często kierowanie się interesami gospodarczymi lub przynależność do sojuszu politycznego skutecznie zniechęca państwa do walki prawnej o sprawiedliwość międzynarodową. Wojna na Ukrainie spowodowana agresją Federacji Rosyjskiej pokaże, czy państwa zdecydują się na ustanowienie międzynarodowego trybunału *ad hoc*, czy nie. Podstawy prawne do sądenia zbrodniarzy wojennych są, ale czy zostanie wykazana wola polityczna?

⁴⁰ Uniwersytet Jagielloński, *Klasyfikacja prawna zbrodni międzynarodowych*, https://nauka.uj.edu.pl/aktualnosci/-/journal_content/56_INSTANCE_Sz8leL0jYQen/74541952/150532935 (dostęp: 16.04.2024).

Bibliografia

Akty normatywne międzynarodowe

- Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych z dnia 15 października 1945 r., Dz. U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90.
- Konwencja o ochronie ofiar wojny, podpisana w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz. U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171.
- Konwencja o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych dnia 26 listopada 1968 r., Dz. U. z 1970 r. Nr 26, poz. 208.
- Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., Dz. U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708.

Orzecznictwo

- International Military Tribunal for the Far East Judgment of 4 November 1948.
- Wyrok Izby Orzekającej MTKJ z dnia 7 maja 1997 r. w sprawie Prokurator v. D. Tadić, IT-94-1-T.
- Wyrok Izby Orzekającej MTKJ z dnia 16 listopada 1998 r. w sprawie Prokurator v. Z. Delalić, Z. Mucić, H. Delić, E. Landzo, IT-96-21-T.
- Wyrok Izby Orzekającej MTKJ z dnia 25 czerwca 1999 r. w sprawie Prokurator v. Z. Aleksovski, IT-95-14/1-T.
- Wyrok Izby Orzekającej MTKJ z dnia 3 marca 2000 r. w sprawie Prokurator v. T. Blaskić, IT-95-14-T.
- The Prosecutor v. Uhuru Muigai Kenyatta*, ICC, 29.01.2012, ICC-01/09-02/11.
- Prokurator przeciwko Charlesowi Taylorowi*, Rezydualny Specjalny Trybunał dla Sierra Leone, 7.02.2012, SCSL-03-01-T.
- The Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo*, Judgment pursuant to Article 74 of the Statute, 5.04.2012, ICC-01/04-01/06-2842.
- Decision on Sentence pursuant to Article 76 of the Statute, ICC, 13.07.2012, ICC-01/04-01/06-2901.
- The Prosecutor v. Germain Katanga*, ICC, 7.03.2014, ICC-01/04-01/07.
- Judgment on the appeals of the Prosecutor and Mr Thomas Lubanga Dyilo against the Decision on Sentence pursuant to Article 76 of the Statute*, ICC, 1.12.2014, ICC-01/04-01/06 A 4 A 6.
- The Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo*, Public redacted Judgment on the appeal of Mr Thomas Lubanga Dyilo against his conviction, ICC, 1.12.2014, ICC-01/04-01/06-3121-Red.
- Report on Preliminary Examination Activities (2016), The Office of the Prosecutor, 14.11.2016.
- The Prosecutor v. Bosco Ntaganda*, Judgment, ICC, 8.07.2019, ICC-01/04-02/06-2359.
- The Prosecutor v. Dominic Ongwen*, Trial Judgment, ICC, 4.02.2021, ICC-02/04-01/15.

Literatura

- Gacka P., *Przegląd orzeczeń i decyzji Międzynarodowego Trybunału Karnego*, „Głos Prawa: Przegląd Prawniczy Allerhanda” 1 (2012), nr 7, poz. 6.
- Marcinko M., *Normatywny paradygmat prowadzenia działań zbrojnych w niemiędzynarodowym konflikcie zbrojnym*, Wrocław 2019.
- Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Oxford 2006.
- Nowakowska-Małusecka J., *Odpowiedzialność karna jednostek za zbrodnie popełnione w byłej Jugosławii i Rwandzie*, Katowice 2000.
- Osiągnięcia i wyzwania międzynarodowego prawa humanitarnego*, red. M. Marcin, Kraków 2011.
- Siekiera J., *Odpowiedzialność karna za zbrodnie prawa międzynarodowego a prawno-polityczne możliwości ukarania sprawców wojny w Ukrainie*, „Kwartalnik Prawa Międzynarodowego” 3 (2023).
- Siekiera J., *Terroryzm jako zbrodnia prawa międzynarodowego w kontekście wojny prawnej (lawfare)*, „Kwartalnik Prawa Międzynarodowego” 2 (2024).
- Ścibura M., *Hybrydowe sądownictwo karne na przykładzie Sądu Specjalnego dla Sierra Leone i procesu Charlesa Taylora*, „Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne” 42 (2022).
- Szpak A., *Zbrodnie wojenne a zbrodnie przeciwko ludzkości w orzecznictwie międzynarodowych trybunałów karnych (kryteria różnicowania)*, „Państwo i Prawo” 1 (2012).
- Szych A., *Wpływ Międzynarodowego Trybunału dla Dalekiego Wschodu na rozwój Międzynarodowego Prawa Humanitarnego Konfliktów Zbrojnych w aspekcie przemocy seksualnej*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 3 (2023), nr 39.

Netografia

- <https://apnews.com/article/kenya-international-court-ruto-kenyatta-3554b42f48f0b2ad8327e5a3da9fad42>
- https://nauka.uj.edu.pl/aktualnosci/-/journal_content/56_INSTANCE_Sz8leL0jYQen/74541952/150532935
- <https://www.asil.org/insights/volume/26/issue/4>
- <https://www.coalitionfortheicc.org/cases/uhuru-kenyatta>
- <https://www.icc-cpi.int/news/statement-prosecutor-international-criminal-court-fatou-bensouda-withdrawal-charges-against-mr>
- <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Elements-of-Crimes.pdf>

Charakter i status zbrodni popełnianych na terytorium Ukrainy w okresie między 2014 a 2022 rokiem

Wprowadzenie

Zbrodnie międzynarodowe popełniane przez jednostki mają dwoistą naturę. Z jednej strony podlegają prawu krajowemu, z drugiej zaś są istotną częścią prawa międzynarodowego publicznego. Historycznie wywodzą się z międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych, które zaczęło dynamicznie rozwijać się na przełomie XIX i XX w. Można zaryzykować tezę, że zbrodnie międzynarodowe jednostek przeniknęły do prawa krajowego właśnie z prawa międzynarodowego. Podejmowane przed haskimi konferencjami pokojowymi z lat 1899–1907 próby kodyfikacji na płaszczyźnie krajowej metod i środków prowadzenia działań zbrojnych oraz ustanawiania odpowiedzialności karnej za ich przekroczenie są raczej nieliczne. Do takich prób można zaliczyć właściwie jedynie tzw. Kodeks Libera z 1863 r. Spisany w postaci instrukcji dla dowódców armii amerykańskiej zawierał regulacje prawa wojny, zakazując jakichkolwiek złośliwych aktów przemocy popełnionych w stosunku do osób na zajętych terytorium, jakiegokolwiek niszczenia własności oraz aktów grabieży i gwałtów, a także czynów naruszających integralność fizyczną mieszkańców obszarów objętych konfliktem. Kodeks Libera formułował też pierwsze regulacje kryminalizujące czyny popełnione przez członków sił zbrojnych USA, takie jak: podpalenia, morderstwa, rozboje, kradzieże, włamania oraz gwałty. Kodeks ustanawiał domniemanie, że czyny takie, popełnione przez amerykańskich żołnierzy na terytorium innego państwa były uważane za popełnione na terytorium Stanów Zjednoczonych¹.

---

¹ M. Flemming, *Jeńcy wojenni. Studium prawnohistoryczne*, Warszawa 2000, s. 27.

Teza o międzynarodowym pochodzeniu zbrodni międzynarodowych jednostek ma istotne znaczenie dla ustalenia charakteru i statusu tych zbrodni, a także dla reguł odpowiedzialności karnej za ich popełnienie, w szczególności w zakresie zbrodni popełnionych na Ukrainie po 2014 r. Przedmiotem niniejszej opinii nie jest bynajmniej to, czy i jakie zbrodnie międzynarodowe zostały popełnione w czasie zbrojnej agresji na terytorium Ukrainy po 2014 r. i czy ktokolwiek za nie odpowiada. Jest to zadanie sądów krajowych i międzynarodowych, a nie doktryny prawa międzynarodowego. Opinia ma pomóc w ustaleniu charakteru zbrodni międzynarodowych popełnianych przez jednostki oraz ich aktualnego statusu prawnego. Nie jest to zadanie łatwe, gdyż reguły określające dozwolone metody i środki prowadzenia działań wojennych, definiujące zbrodnie międzynarodowe czy ustanawiające reguły międzynarodowej odpowiedzialności karnej za nie są rozproszone w wielu umowach międzynarodowych. Wciąż w istotnym zakresie reguły te są także ustanowione w innych niż pisane źródłach prawa międzynarodowego, np. międzynarodowym prawie zwyczajowym. W szczególności dotyczy to zbrodni przeciwko ludzkości i zbrodni przeciwko pokojowi (zbrodni agresji), które dotychczas nie zostały uregulowane w umowie międzynarodowej zobowiązującej państwa do ich ścigania i karania, w tym współpracy międzynarodowej.

Metody lub środki prowadzenia działań zbrojnych zakazane w jednym państwie, nie muszą być bezprawne w innym państwie. O ile nie stanowią wiążącej całą społeczność międzynarodową normy międzynarodowego prawa zwyczajowego, brak związania umową regulującą użycie różnych broni oznacza, że ten środek prowadzenia wojny jest dopuszczalny w państwie, nawet jeśli jego użycie oznacza ogromne cierpienie ludności cywilnej i spotyka się z potępieniem wielu państw. Przykładem może być Konwencja o zakazie użycia, składowania, produkcji i przekazywania min przeciwpiechotnych oraz o ich zniszczeniu z 1997 r., zwana Konwencją Ottawską. Jej stroną są obecnie 164 państwa. Przy czym Konwencją Ottawską nigdy nie związała się Federacja Rosyjska², a Polska, znajdująca się w bezpośrednim zagrożeniu rosyjską agresją, rozważyła wypowiedzenie tej Konwencji. Prawo międzynarodowe zwyczajowe nie zakazuje użycia min przeciwpiechotnych, a jedynie ogranicza ich użycie. Nakazuje, aby w przypadku użycia min przeciwpiechotnych zachować szczególną ostrożność, aby zminimalizować ich masowe skutki³. Zasada ta obowiązuje natomiast w międzynarodowych i niemiędzynarodowych konfliktach zbrojnych i jest stosowana także do min przeciwpancernych⁴.

² Informacje za: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-5&chapter=26&clang=_en#5 (dostęp: 18.06.2024).

³ <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule81> (dostęp: 18.06.2024).

⁴ Ibidem.

Przedmiotem niniejszej opinii jest ustalenie katalogu czynów, które są uważane za zbrodnie międzynarodowe oraz wskazanie podstaw związania Federacji Rosyjskiej i Białorusi normami zakazującymi tych zbrodni i ustanawiającymi międzynarodową odpowiedzialność karną jednostki za ich popełnienie. Poza przedmiotem opinii pozostawię natomiast odpowiedzialność państw za ich popełnienie. Warto – przynajmniej skrótowo – omówić też kwestie instytucjonalno-prawnych mechanizmów ścigania zbrodni międzynarodowych popełnionych w czasie rosyjsko-ukraińskiego konfliktu zbrojnego oraz sposób kryminalizacji zbrodni międzynarodowych w prawodawstwach wewnętrznych Federacji Rosyjskiej i Ukrainy.

1. Pojęcie zbrodni międzynarodowych

Na płaszczyźnie międzynarodowej nie ma jednolitego rozumienia ani katalogu zbrodni międzynarodowych. Na potrzeby niniejszej opinii przyjąłem, że zbrodnią międzynarodową jest zachowanie uważane za przestępcze przez prawo międzynarodowe, którego ściganie i karanie jest wspólnym zadaniem społeczności międzynarodowej (ang. *core crimes*). Zbrodnie międzynarodowe uderzają w społeczność międzynarodową jako całość, naruszając ogólnoludzkie wartości wynikające z międzynarodowego prawa humanitarnego i prawa międzynarodowego praw człowieka, takie jak godność człowieka czy prawo do życia⁵. Masowy charakter zbrodni międzynarodowych powoduje, że są one kierowane przeciwko człowiekowi nie ze względu na jego indywidualne cechy, ale z powodu jego przynależności do grupy chronionej prawem międzynarodowym.

Ważną cechą zbrodni międzynarodowych jest ich kryminalizacja wprost przez prawo międzynarodowe, co czyni kryminalizację w prawie krajowym całkowicie irrelevantną dla ponoszenia odpowiedzialności karnej sprawcy takiej zbrodni na płaszczyźnie międzynarodowej⁶.

Cechą prawa międzynarodowego jest znaczna fragmentacja zbrodni międzynarodowych. Żadna z obowiązujących wewnątrz społeczności międzynarodowej państw umów międzynarodowych nie ma charakteru chociażby częściowej kodyfikacji zbrodni międzynarodowych. Jedyne dokumenty, które mogłyby pretendować do miana takiej kodyfikacji, tj. opracowane przez Komisję Prawa

⁵ W.A. Schabas, *An Introduction to the International Criminal Court*, Cambridge 2001, s. 21.

⁶ Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind with commentaries, 1996, Yearbook of the International Law Commission, 1996, t. 2 (Part Two), s. 17.

Międzynarodowego projekt Kodeksu zbrodni przeciwko pokojowi i bezpieczeństwu ludzkości⁷, nigdy nie został przekształcony w umowę międzynarodową. Projekt formułuje niewyczerpujący katalog zbrodni przeciwko pokojowi i bezpieczeństwu ludzkości, a zalicza do nich m.in. zbrodnię ludobójstwa, zbrodnie przeciwko ludzkości, zbrodnie wojenne oraz zbrodnię agresji⁸.

Dla określenia, jakie naruszenia prawa międzynarodowego są współcześnie uważane za zbrodnie międzynarodowe, należy odwołać się przede wszystkim do statutów międzynarodowych i hybrydowych trybunałów karnych oraz niektórych umów międzynarodowych, choć ich rola w dekodowaniu, jakie zachowanie jest lub nie jest zbrodnią międzynarodową, ma charakter pomocniczy. Trybunały te były powoływane do oceny naruszeń praw człowieka i międzynarodowego prawa humanitarnego, do których dochodziło podczas określonych konfliktów zbrojnych lub w konkretnych państwach. Dlatego zakres właściwości rzeczowej międzynarodowych sądów karnych uwzględnia nie tylko aktualny rozwój międzynarodowego prawa karnego, lecz także specyfikę poszczególnych konfliktów zbrojnych i możliwy do osiągnięcia kompromis między członkami społeczności międzynarodowej⁹.

Pierwszym trybunałem ustanowionym przez zorganizowaną społeczność międzynarodową był Międzynarodowy Trybunał Wojskowy, ustanowiony Porozumieniem międzynarodowym z dnia 8 sierpnia 1945 r. w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej¹⁰. Załączona do niego Karta MTW wymienia następujące zbrodnie międzynarodowe podlegające jurysdykcji tego trybunału: zbrodnie przeciwko pokojowi, zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości. Identyczny katalog zbrodni wskazuje Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego dla Dalekiego Wschodu¹¹. Zbrodnie wymienione w Kartie MTW są powszechnie uznawane za część międzynarodowego prawa zwyczajowego¹².

⁷ Ibidem; zob. także Rezolucję Zgromadzenia Ogólnego ONZ A/RES/51/160 z dnia 30 stycznia 1997 r.

⁸ Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind with commentaries, 1996, Yearbook of the International Law Commission, 1996, t. 2 (Part Two), s. 17.

⁹ D. Shraga, R. Zacklin, *The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*, „European Journal of International Law” 5 (1994), s. 4.

¹⁰ D. Schindler, J. Toman, *The Laws of Armed Conflicts*, Alphen aan den Rijn 1988, s. 912–919.

¹¹ Tekst za: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.3_1946%20Tokyo%20Charter.pdf (dostęp: 18.06.2024).

¹² Report of the Secretary General Pursuant to Paragraph 2 of SC Resolution 808 (1993), presented 3.05.1993, (S/25704), § 35.

Wskazany wyżej katalog zbrodni międzynarodowych został wymieniony także w Statucie Rzymskim MTK¹³. Federacja Rosyjska wprawdzie podpisała Statut MTK w 2010 r., ale 30 listopada 2016 r. rząd Federacji Rosyjskiej poinformował Sekretarza Generalnego ONZ, że Federacja Rosyjska nie ma zamiaru stać się jego stroną¹⁴. Ukraina podpisała Statut MTK jeszcze w 2000 r., ale jak dotąd nie ratyfikowała go. Złożyła natomiast – w trybie art. 12 ust. 3 Statutu MTK – dwie jednostronne deklaracje uznające jurysdykcję MTK w odniesieniu do zbrodni popełnionych na Ukrainie po 21 listopada 2013 r.¹⁵ Obie deklaracje Ukrainy umożliwiają Trybunałowi ściganie zbrodni przeciwko ludzkości, zbrodni wojennych i zbrodni ludobójstwa popełnionych przez rosyjskich żołnierzy¹⁶. Natomiast MTK nie może wykonywać jurysdykcji w zakresie zbrodni agresji, gdyż jego kompetencja w zakresie tej zbrodni została aktywowana dopiero w 2018 r., a więc kilka lat po złożeniu obu deklaracji¹⁷. Na przeszkodzie uruchomieniu jurysdykcji MTK w zakresie zbrodni agresji stoi też art. 15 bis 5 Statutu MTK, który wprost uniemożliwia wykonywanie jurysdykcji MTK w zakresie zbrodni agresji popełnionej przez obywateli państwa, które nie jest stroną niniejszego Statutu, lub na jego terytorium.

Dla ustalenia zachowań określanych jako zbrodnie międzynarodowe istotne znaczenie mają też niektóre umowy międzynarodowe odnoszące się do prawa konfliktów zbrojnych, w tym:

- IV Konwencja haska z 1907 r. w sprawie praw i zwyczajów wojny lądowej wraz z Regulaminem haskim (dalej: IV Konwencja haska)¹⁸;
- cztery Konwencje Genewskie z 1949 r.¹⁹ i dwa protokoły dodatkowe z 1977 r.²⁰

¹³ Rome Statute of the International Criminal Court, Rome, 17.07.1998, UNTS, t. 2187, s. 3.

¹⁴ Dane za: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-10&chapter=18&clang=_en#9 (dostęp: 18.06.2024).

¹⁵ <https://www.icc-cpi.int/ukraine> (dostęp: 18.06.2024).

¹⁶ K. Masło, *Wyzwania stojące przed międzynarodowym prawem karnym w związku z wojną rosyjsko-ukraińską*, s. 35, w: *Prawo humanitarne – zagadnienia wybrane*, red. K. Grzelak-Bach, Warszawa 2023.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18.10.1907, tekst za: D. Schindler, J. Toman, *The Laws...*, s. 69–93.

¹⁹ Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field, Geneva, 12 August 1949, UNTS, t. 75, s. 2; Convention (II) for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea, Geneva, 12.08.1949, UNTS, t. 75, s. 85; Convention (III) relative to the Treatment

Zarówno Federacja Rosyjska, jak i Ukraina pozostają związane Konwencją z 1948 r. w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa (dalej: Konwencja z 1948 r.)²¹, która zdefiniowała zbrodnię ludobójstwa, oraz Konwencją z 1968 r. o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości²².

Przyjmując za punkt wyjścia statuty międzynarodowych i hybrydowych trybunałów karnych oraz niektóre umowy międzynarodowe kryminalizujące niektóre zachowania w prawie międzynarodowym, można przyjąć, że zbrodniami międzynarodowymi są: zbrodnia ludobójstwa, zbrodnie przeciwko ludzkości, zbrodnie wojenne popełniane w międzynarodowym i niemiędzynarodowym konflikcie zbrojnym oraz zbrodnia agresji. W pojęciu zbrodni międzynarodowych nie mieszczą się tzw. przestępstwa konwencyjne (ang. *treaty crimes*). Przez przestępstwa konwencyjne współcześnie rozumie się przestępstwa, które mają źródło w prawie karnym krajowym, a których podstawą typizacji w prawie krajowym jest wiążąca umowa międzynarodowa²³. Do tak rozumianych przestępstw konwencyjnych zalicza się m.in. piractwo²⁴ i handel niewolnikami²⁵. Wykraczają one poza sferę zainteresowania pojedynczych państw, a ich ściganie i karanie jest wspólnym zadaniem społeczności międzynarodowej, gdyż uderzają one w interes kilku państw. Cechą przestępstw konwencyjnych jest też z reguły ich transgraniczny charakter. Przestępstwa konwencyjne nie pociągają za sobą indywidualnej,

---

of Prisoners of War, Geneva, 12.08.1949, UNTS, t. 75, s. 135; Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, Geneva, 12.08.1949, UNTS, t. 75, s. 287.

²⁰ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8.06.1977, UNTS, t. 1125, s. 609; Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), 8.06.1977, UNTS, t. 1125, s. 609.

²¹ Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 9.12.1948, UNTS, t. 78, s. 277.

²² Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes against Humanity, 26.11.1968, UNTS, t. 754, s. 73.

²³ K. Masło, *Międzynarodowa odpowiedzialność karna jednostek za zbrodnie przeciwko ludzkości*, Warszawa 2020.

²⁴ Convention on the High Seas, 29.04.1958, UNTS I-6465, t. 450; United Nations Convention on the Law of the Sea, 10.12.1982, UNTS I-31363, t. 1833; Convention for the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Maritime Navigation, 10.03.1988, UNTS I-29004, t. 1678.

²⁵ Slavery Convention, 25.09.1926, LNTS 1414, t. 60; Supplementary Convention on the Abolition of Slavery, the Slave Trade, and Institutions and Practices Similar to Slavery, 7.09.1956, UNTS 3822, t. 266; Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others, 21.03.1950, UNTS 1342, t. 96.

międzynarodowej odpowiedzialności karnej. Związanie państwa konwencją rodzi natomiast obowiązek prawidłowej jej implementacji do krajowego porządku prawnego. Zatem skutkiem braku związania się przez państwo konwencją oraz braku typizacji przestępstwa konwencyjnego w prawie krajowym jest niemożność pociągnięcia jego sprawcy do odpowiedzialności karnej przez krajowy wymiar sprawiedliwości. O ile przestępstwa konwencyjne są dobrze opisane w umowie międzynarodowej, o tyle umowy te nie oznaczają dokładnej sankcji karnej i zawierają jedynie sugestie kar.

Niektóre zbrodnie międzynarodowe są równocześnie przestępstwami konwencyjnymi; są nimi ludobójstwo i niektóre zbrodnie wojenne, w szczególności popełnione w czasie międzynarodowego konfliktu zbrojnego. Przestępstwami konwencyjnymi nie są natomiast zbrodnie wojenne popełnione w czasie niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych, gdyż ani art. 3 wspólny dla Konwencji Genewskich z 1949 r., ani II protokół dodatkowy z 1977 r. nie ustanawia żadnych obowiązków państw w zakresie kryminalizacji zachowań naruszających te konwencje, popełnionych w czasie konfliktu zbrojnego niemającego charakteru międzynarodowego. Dla odpowiedzialności międzynarodowej za popełnienie zbrodni międzynarodowej nie ma jednak znaczenia realizacja (lub jej brak) obowiązku kryminalizacji tej zbrodni w prawie krajowym²⁶.

2. Związanie Federacji Rosyjskiej i Ukrainy zbrodniami międzynarodowymi

Związanie Federacji Rosyjskiej i Ukrainy prawem międzynarodowym karnym opiera się o umowy międzynarodowe i międzynarodowe prawo zwyczajowe. Międzynarodowe prawo zwyczajowe wciąż odgrywa ogromną rolę w realizacji międzynarodowej sprawiedliwości karnej, gdyż norma zwyczajowa może definiować zbrodnię międzynarodową i ustanawiać indywidualną, międzynarodową odpowiedzialność karną za jej popełnienie. W przeciwieństwie do umów międzynarodowych, które wiążą tylko państwa-strony, międzynarodowe prawo zwyczajowe wiąże każde państwo z wyjątkiem tych, które uporczywie sprzeciwiały się powstaniu normy zwyczajowej (ang. *persistent objector rule*)²⁷. Mając na uwadze

²⁶ Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind with commentaries, 1996, Yearbook of the International Law Commission, 1996, t. 2 (Part Two), s. 17.

²⁷ Conclusion 15, Draft conclusions on identification of customary international law, 2018, Yearbook of the International Law Commission, 2018, t. 2, Part 2.

różne podstawy prawne związania obu państw prawem międzynarodowym karnym, poniżej omówię osobno każdą ze zbrodni międzynarodowych.

2.1. Zbrodnia ludobójstwa

Definicja i podstawowe obowiązki państw-stron w zakresie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa są zawarte w Konwencji z 1948 r., która doczekała się powszechnego uznania społeczności międzynarodowej (wiąże ona 153 państwa²⁸). Konwencja weszła w życie 12 stycznia 1951 r. Federacja Rosyjska związała się tą konwencją 3 maja 1954 r., zaś Ukraina – 15 listopada 1954 r.

Sformułowany w Konwencji z 1948 r. zakaz ludobójstwa jest częścią międzynarodowego prawa zwyczajowego tak w zakresie rozumienia ludobójstwa, jak i obowiązków związanych z zapobieganiem i karaniem aktów ludobójstwa. Zakaz ludobójstwa ma też charakter *ius cogens*²⁹.

Pierwszym sądem międzynarodowym, który zajął się wykładnią Konwencji z 1948 r., był Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości (MTS) w opinii doradczej z 1951 r. dotyczącej zastrzeżeń do konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa³⁰. Opinia doradcza została zainicjowana przez Zgromadzenie Ogólne ONZ, które zażądało do MTS wyrażenia stanowiska dotyczącego składanych przez państwa zastrzeżeń do Konwencji z 1948 r. MTS podkreślił, że zakaz ludobójstwa ma charakter powszechny i nie jest zależny od losów samej Konwencji, a zasady leżące u podstaw Konwencji są uznawane przez narody cywilizowane za wiążące dla państw, nawet bez żadnych zobowiązań konwencyjnych. Uniwersalny charakter ma nie tylko zawarte w Konwencji potępienie ludobójstwa, lecz także współpraca międzypaństwowa, której celem jest „wyzwolenie ludzkości od tak odrażającej plagi”³¹. Zgodnie ze stanowiskiem MTS państwa są związane zakazem ludobójstwa nie tylko wtedy, gdy zwiążą się Konwencją z 1948 r. Obowiązek przestrzegania zakazu aktów ludobójczych powstaje z chwilą przystąpienia do społeczności międzynarodowej państw cywilizowanych i jest częścią zasad prawa międzynarodowego uznanych przez te państwa bez względu na ich zobowiązania

²⁸ Dane za: https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=0800000280027fac&c-lang=_en (dostęp: 18.06.2024).

²⁹ *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia)*, (1993) ICJ Rep. 325, Separate Opinion of Judge *ad hoc* Elihu Lauterpacht, s. 440.

³⁰ *Reservations to the Convention on Genocide*, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1951, s. 15.

³¹ *Ibidem*.

konwencyjne. Część doktryny prawa międzynarodowego stanęła na stanowisku, że MTS w 1951 r. potwierdził zwyczajowy charakter zakazu ludobójstwa³².

Konwencja z 1948 r. nie może być samoistną podstawą międzynarodowej odpowiedzialności karnej jednostki za popełnienie aktu ludobójstwa³³. Na płaszczyźnie międzynarodowej realizacja indywidualnej odpowiedzialności karnej jest uzależniona od istnienia normy zakazującej aktów ludobójstwa i łączącej z naruszeniem tego zakazu międzynarodową odpowiedzialność karną. Konwencja z 1948 r. takiej regulacji nie zawiera. Norma ustanawiająca tego rodzaju odpowiedzialność jest natomiast zawarta w statutach międzynarodowych i hybrydowych trybunałów karnych (art. 6 statutu MTK, art. 4 statutu MTKJ, art. 2 statutu MTKR, art. 4 ustawy ustanawiającej nadzwyczajne izby w sądach Kambodży, sekcja 4 rozporządzenia UNTAET 2000/15 ustanawiającego specjalne panele dla Timoru Wschodniego), z wyjątkiem statutu SSSL. Norma taka nie musi jednak wynikać z prawa pisanego, a jej podstawą może być międzynarodowe prawo zwyczajowe. Zwyczajowy charakter indywidualnej odpowiedzialności karnej za popełnienie aktu ludobójstwa jest ugruntowany w praktyce międzynarodowej³⁴. Nie był też kwestionowany w trakcie prac przygotowawczych nad Statutem MTK³⁵.

2.2. Zbrodnie przeciwko ludzkości

Zbrodnie przeciwko ludzkości nie doczekały się umowy międzynarodowej zobowiązującej społeczność międzynarodową do ich ścigania i karania. Orzecznictwo międzynarodowe i doktryna prawa międzynarodowego są jednak zgodne, że zakaz zbrodni przeciwko ludzkości i połączona z nim międzynarodowa odpowiedzialność karna jednostek ma swoje podstawy w międzynarodowym prawie zwyczajowym³⁶.

³² G. Boas, J.L. Bischoff, N.L. Reid, *International Criminal Law Practitioner Library*, Cambridge 2010, s. 150; K. Karski, *The Crime of Genocide Committed against the Poles by the USSR before and during World War II: An International Legal Study*, „Case Western Reserve Journal of International Law” 45 (2013), nr 3, s. 742.

³³ K. Masło, *Współpraca międzynarodowa państw w ściganiu najpoważniejszych zbrodni międzynarodowych*, w: *Współczesne problemy procesu karnego*, t. 1, red. J. Repeć, K. Łuniewska, B. Oręziak, G. Ocieczek, M. Wielec, Lublin 2021, s. 358.

³⁴ *The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu*, ICTR TCh, Judgement of 2.08.1998, ICTR-96-4-T, § 498.

³⁵ Report of the Preparatory Committee on the Establishment of an International Criminal Court, UN Doc. A/51/22, 13.09.1996, t. I, § 59; Report of the *ad hoc* Committee on the Establishment of an International Criminal Court, UN Doc. A/50/22, 6.09.1995, §§ 60–61.

³⁶ G. Mettraux, *International Crimes: Law and Practice*, Oxford 2020, s. 6–7; K. Kittichaisaree, *International Criminal Law*, Oxford 2001, s. 90; W.A. Schabas, *The UN International*

O ile zwyczajowy charakter zakazu zbrodni przeciwko ludzkości i zasady międzynarodowej odpowiedzialności karnej za te zbrodnie nie budzi wątpliwości, o tyle kontrowersje wywołuje rozumienie i zakres zbrodni przeciwko ludzkości. Zwrócił na to uwagę kambodżański Sąd Najwyższy. Uznał on, że zbrodnie przeciwko ludzkości jako kategoria prawna istniały w międzynarodowym prawie zwyczajowym już w latach 1975–1979 (a więc w okresie istnienia państwa Czerwonych Khmerów, tzw. Demokratycznej Kampuczy)³⁷. Rozumienie tych zbrodni od zakończenia II wojny światowej ewoluowało i obecne zwyczajowe ich rozumienie nie pokrywa się z definicją funkcjonującą w czasie procesów norymberskich. *De facto* w obrocie międzynarodowym funkcjonuje co najmniej kilka definicji tych zbrodni, każda została sformułowana w różnych okresach dla potrzeb różnych międzynarodowych i hybrydowych trybunałów karnych. Generalnie można je podzielić na trzy kategorie:

- a) definicje oparte o Kartę MTW;
- b) definicje zawarte w statutach trybunałów *ad hoc*;
- c) definicja zawarta w Statucie MTK.

Karta MTW zawierała definicję zbrodni przeciwko ludzkości w art. VI. Zgodnie z tym przepisem obejmowały one morderstwa, eksterminację, obracanie ludzi w niewolników, deportacje i inne czyny nieludzkie, których dopuszczono się przeciwko jakiegokolwiek ludności cywilnej przed wojną lub podczas wojny, prześladowania ze względów politycznych, rasowych lub religijnych przy popełnianiu jakiegokolwiek zbrodni wchodzącej w zakres kompetencji trybunału lub w związku z nią, niezależnie od tego czy gwałciła ona, czy też nie, prawo wewnętrzne państwa, gdzie ją popełniono³⁸.

Norymberskie rozumienie zbrodni przeciwko ludzkości obejmowały dwie kategorie zbrodni. Po pierwsze, były to morderstwa, eksterminacje, obracanie ludzi w niewolników oraz deportacja i inne czyny nieludzkie. Zbrodnie te musiały być skierowane przeciwko jakiegokolwiek ludności cywilnej, ale mogły być popełnione

---

Criminal Tribunals, Cambridge 2012, s. 100; wśród orzeczeń np.: *Prosecutor v. Tadić*, ICTY TCh, Judgment of 7.05.1994, IT-94-1, § 626; *Prosecutor v. Kvočka, Kos, Radić, Zigić, Prčić*, ICTY TCh, Judgment of 2.11.2001, IT-986-30/1, § 127; *Prosecutor v. Vasiljević*, ICTY TCh, Judgment of 29.11.2002, IT-98-32, § 28; *Prosecutor v. Krstić*, ICTY TCh, Judgment of 2.08.2001, IT-98-33, § 482; *Prosecutor v. Naletilić, Martinović*, ICTY TCh, Judgment of 31.03.2003, IT-98-34, § 232; *Prosecutor v. Fofana, Kondewa*, SCSL, Judgment of 28.05.2008, SCSL-04-14-A, § 103.

³⁷ *Guek Eav Kaing alias Duch*, ECCC, Appeal Judgment of 3.02.2012, 001/18–07–2007ECCC/TC, § 100; podobnie: *Nuon Chea, Khieu Samphan*, ECCC, Judgment of 7.08.2014, ECCC 0002/01, § 177.

³⁸ Tekst za: M. Flemming, *Międzynarodowe...*, s. 491.

tak przed II wojną światową, jak i w jej trakcie. Co bardzo ważne, dla klasyfikacji prawnej zbrodni przeciwko ludzkości nie miało znaczenia obywatelstwo osób, wobec których były one wymierzone³⁹. Mogły być popełnione wobec osób mających obywatelstwo państwa, które się ich dopuszczało. Ich ofiarami mogły być więc osoby mające obywatelstwo niemieckie lub sowieckie, a sprawcami żołnierze – odpowiednio – Niemcy lub Sowiecy. Było to istotne *novum*, które niosła ze sobą Karta MTW i które pozwalało rozróżnić zbrodnie przeciwko ludzkości od zbrodni wojennych. Zbrodnie wojenne mogły być popełnione przez członków sił zbrojnych jedynie wobec osób przynależących do państwa nieprzyjacielskiego⁴⁰.

Drugim rodzajem zbrodni przeciwko ludzkości wymienionym w Karcie MTW były prześladowania mające miejsce ze względów politycznych, rasowych lub religijnych. Prześladowania mogły być wymierzone nie tylko w ludność cywilną, lecz także w członków sił zbrojnych państw wojujących⁴¹.

U zarania kształtowania się statusu zbrodni przeciwko ludzkości prawo międzynarodowe wymagało, aby zbrodnie te były powiązane z działaniami wojennymi. Dlatego w świetle art. 6 (c) Karty MTW zbrodnie przeciwko pokojowi nie miały charakteru samodzielnego i musiały być popełnione w powiązaniu z jakąkolwiek inną zbrodnią wchodzącą w zakres kompetencji Trybunału (czyli zbrodniami wojennymi lub zbrodniami przeciwko pokojowi).

Na definicji zbrodni przeciwko ludzkości zawartej w Karcie MTW oparto brzmienie Karty Międzynarodowego Trybunału Wojskowego dla dalekiego Wschodu (art. V). Warto podkreślić, że definicja zawarta w Karcie MTW została uznana w orzecznictwie sądów krajowych i międzynarodowych za odzwierciedlającą stan międzynarodowego prawa zwyczajowego w 1946 r.⁴²

Definicje zbrodni przeciwko ludzkości drugiego rodzaju zostały sformułowane w statutach dwóch trybunałów karnych *ad hoc*, które zostały ustanowione w latach 90. XX w. celem rozliczenia sprawców masowych zbrodni popełnionych podczas

---

³⁹ K.J. Heller, *The Nuremberg Military Tribunals and the Origins of International Criminal Law*, Oxford 2011, s. 233.

⁴⁰ E. Schwelb, *Crimes against Humanity*, „British Yearbook of International Law” 23 (1946), s. 178–226.

⁴¹ Ibidem.

⁴² *Attorney-General of Israel v. Adolf Eichmann*, 11.12.1961, ILR, t. 36, s. 277; *Touvier*, French Court of Cassation (Criminal Chamber), 27.11.1992, ILR, t. 100, s. 338; *Barbie*, French Court of Cassation (Criminal Chamber), 3.06.1988, ILR, t. 78, s. 139; *Korbely v. Hungary*, European Court of Human Rights, Grand Chamber Judgment, App. No. 9174/02, 19.09.2008, § 81; *Guek Eav Kaing alias Duch*, Appeal Judgment of 3.02.2012, 001/18–07–2007ECCC/TC, § 114.

wojny na terytorium byłej Socjalistycznej Republiki Jugosławii (MTKJ)⁴³ oraz na terytorium Rwandy (MTKR)⁴⁴. Statut MTKJ definiował zbrodnie przeciwko ludzkości jako zbrodnie wymierzone przeciwko ludności cywilnej, popełnione podczas trwania międzynarodowego lub wewnętrznego konfliktu zbrojnego i obejmował nimi następujące czyny: zabójstwo, eksterminację, niewolnictwo, deportacje, uwięzienie, torturowanie, zgwałcenie, prześladowania polityczne, rasowe i religijne, inne nieludzkie czyny. Podobną definicję zawierał statut MTKR, przy czym nie formułował on wymogu popełnienia zbrodni w czasie konfliktu zbrojnego, wprowadzając jednak warunek, aby zbrodnie przeciwko ludzkości zostały popełnione z powodów narodowych, politycznych, etnicznych, rasowych lub religijnych. Statut MTKR formułował identyczny katalog czynów stanowiący zbrodnie przeciwko ludzkości.

Oba trybunały karne rozwinęły imponujące orzecznictwo dotyczące zbrodni przeciwko ludzkości. Przede wszystkim podjęły one wysiłek ustalenia treści międzynarodowego prawa zwyczajowego w zakresie rozumienia zbrodni przeciwko ludzkości, jak i indywidualnej odpowiedzialności karnej. Jak podkreślił Sekretarz Generalny ONZ w raporcie dotyczącym utworzenia MTKJ, „stosowanie zasady *nullum crimen sine lege* wymaga, by trybunał międzynarodowy stosował reguły międzynarodowego prawa humanitarnego, które bez wątplenia są częścią prawa zwyczajowego, gdyż wtedy nie powstaje problem związania traktatami niektórych, ale nie wszystkich państw”⁴⁵. Znaczenie międzynarodowego prawa zwyczajowego dla międzynarodowej odpowiedzialności karnej za zbrodnie przeciwko ludzkości podkreśliła też Izba Apelacyjna MTKJ w sprawie Blaškicia, wskazując, że poszanowanie zasady *nullum crimen sine lege* wymaga, aby każda zbrodnia stypizowana w statucie MTKJ stanowiła odzwierciedlenie międzynarodowego prawa zwyczajowego⁴⁶.

Orzecznictwo trybunałów karnych *ad hoc* wyjaśniło, że w międzynarodowym prawie zwyczajowym zbrodnie przeciwko ludzkości są rozumiane jako zachowanie będące częścią zakrojonego na szeroką skalę lub systematycznego zamachu skierowanego przeciwko jakiegokolwiek ludności cywilnej⁴⁷. Inne warunki wskazane

⁴³ UN Doc. S/RES/827 (1993), annex.

⁴⁴ UN Doc. S/RES/955 (1994), annex.

⁴⁵ Report of the SG Pursuant to Paragraph 2 of SC Resolution 808 (1993), presented 3.05.1993 (S/25704), §§ 34–35.

⁴⁶ *Prosecutor v. Tihomir Blaškić*, ICTY ACh, Judgment of 29.06.2004, IT-95-14-A, § 78.

⁴⁷ *Prosecutor v. Kunarać, Kovać, Vuković*, ICTY ACh, Judgment of 12.06.2002, IT-96-23&23/1, § 85; *The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu*, § 578; *Prosecutor v. Fofana, Kondewa*, SCSL TCh, Judgment of 2.08.2007, SCSL-04-14-T, § 110.

w statutach MTKJ i MTKR, tj. wymóg istnienia konfliktu zbrojnego oraz część polityki państwowej lub organizacyjnej zakładającej popełnienie zbrodni przeciwko ludzkości, nie mają jednak charakteru zwyczajowego, lecz jedynie ograniczają kompetencję konkretnego trybunału międzynarodowego⁴⁸.

Statuty MTKJ i MTKR stanowiły podstawę dla rozumienia zbrodni przeciwko ludzkości zawartego w Statucie Specjalnego Sądu dla Sierra Leone (art. 2)⁴⁹ oraz prawie ustanawiającym nadzwyczajne izby w sądach Kambodży ds. ścigania zbrodni popełnionych w okresie Demokratycznej Kampuczy (art. 5)⁵⁰.

Trzeci rodzaj definicji zbrodni przeciwko ludzkości funkcjonuje w Statucie MTK. Zgodnie z art. 7 zbrodnią przeciwko ludzkości jest którykolwiek z następujących czynów, popełniony w ramach rozległego lub systematycznego, świadomego ataku skierowanego przeciwko ludności cywilnej: zabójstwo; eksterminacja; niewolnictwo; deportacja lub przymusowe przemieszczanie ludności; uwięzienie lub inne dotkliwe pozbawienie wolności fizycznej z naruszeniem podstawowych reguł prawa międzynarodowego; tortury; zgwałcenie, niewolnictwo seksualne, przymusowa prostytutcja, wymuszona ciąża, przymusowa sterylizacja oraz jakiegokolwiek inne formy przemocy seksualnej porównywalnej wagi; prześladowania jakiegokolwiek możliwej do zidentyfikowania grupy lub zbiorowości z powodów politycznych, rasowych, narodowych, etnicznych, kulturowych, religijnych, płci, w związku z jakimkolwiek czynem lub z jakąkolwiek zbrodnią objętą jurysdykcją trybunału; wymuszone zaginięcia osób; zbrodnia apartheidu oraz inne nieludzkie czyny o podobnym charakterze celowo powodujące ogromne cierpienie lub poważne uszkodzenie ciała albo zdrowia psychicznego lub fizycznego.

Rozumienie zbrodni przeciwko ludzkości w Statucie MTK zostało znacznie rozbudowane w porównaniu z wcześniej funkcjonującymi trybunałami, a nadto jurysdykcja MTK została znacznie ograniczona przez uzupełnienie zwyczajowej definicji tych zbrodni o dodatkowe wymogi. Jest nim podjęcie ataku stosownie do lub dla wsparcia polityki państwowej bądź organizacyjnej zakładającej dokonanie takiego ataku. Rozbudowany został również katalog czynów uważanych za zbrodnie przeciwko ludzkości. Definicja zbrodni przeciwko ludzkości zawarta w Statucie MTK nie przekształciła się jeszcze w międzynarodowe prawo zwyczajowe, choć jej oddziaływanie na społeczność międzynarodową jest bardzo duże.

⁴⁸ *Prosecutor v. Tadić*, ICTY TCh, Judgment of 7.05.1997, IT-94-1, § 288.

⁴⁹ Agreement between the UN and the Government of Sierra Leone on the establishment of a SCSL, 16.01.2002, UNTS, t. 2178, s. 137.

⁵⁰ Agreement between the UN and the Royal Government of Cambodia concerning the Prosecution under Cambodian Law of Crimes Committed during the Period of Democratic Kampuchea, 6.06.2003, UNTS, t. 2329, s. 2.

Stała się ona punktem wyjścia dla dwóch międzynarodowych inicjatyw w zakresie opracowania uniwersalnej konwencji zobowiązującej do zapobiegania i karania zbrodni przeciwko ludzkości.

Pierwsza z tych inicjatyw została podjęta przez Komisję Prawa Międzynarodowego i wiązała się z opracowaniem projektu artykułów dotyczących zapobiegania i karania zbrodni przeciwko ludzkości⁵¹. Projekt został przyjęty przez Komisję w drugim czytaniu w 2019 r., a Komisja zarekomendowała Zgromadzeniu Ogólnemu ONZ opracowanie konwencji lub zorganizowanie międzyrządowej konferencji. Prace nad projektem w Zgromadzeniu Ogólnym jeszcze się nie zakończyły, co jednak warto podkreślić, projekt konwencji bazuje na definicji zbrodni przeciwko ludzkości zawartej w art. 7 Statutu MTK.

Niezależnie od prac w Zgromadzeniu Ogólnym ONZ, jeszcze w 2018 r. grupa państw przedstawiła projekt konwencji w sprawie współpracy międzynarodowej w zakresie ścigania zbrodni ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości i zbrodni wojennych⁵². Inicjatywa ta od początku popierana była przez Polskę; niestety ani w pracach grupy państw, ani w konferencji międzyrządowej w Lublanie w 2023 r. nie uczestniczyły ani Ukraina, ani Federacja Rosyjska. Efektem Konferencji Dyplomatycznej w Lublanie w 2023 r. było przyjęcie Konwencji lublańsko-haskiej o międzynarodowej współpracy w dochodzeniu i ściganiu ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości, zbrodni wojennych i innych zbrodni międzynarodowych. Celem Konwencji jest wyeliminowanie luki prawnej w prawie międzynarodowym w zakresie współpracy państw w celu wykrywania, ścigania i karania sprawców zbrodni międzynarodowych. Konwencja zawiera także definicję zbrodni przeciwko ludzkości, która – co do zasady – stanowi powtórzenie art. 7 Statutu MTK.

2.3. Zbrodnie wojenne

Pod pojęciem zbrodni wojennych rozumie się naruszenia norm międzynarodowego prawa humanitarnego stosowanego w czasie konfliktów zbrojnych, które pociągają za sobą międzynarodową odpowiedzialność karną jednostki⁵³. Nie każde złamanie międzynarodowego prawa humanitarnego w czasie konfliktu zbrojnego jest zbrodnią wojenną. Katalog zachowań uznawanych za zbrodnie wojenne jest determinowany przez normy międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych

⁵¹ Draft articles on Prevention and Punishment of Crimes against Humanity, 2019, Yearbook of the International Law Commission, 2019, t. 2, Part 2.

⁵² Więcej informacji na temat tej inicjatywy na stronie internetowej: www.mla-initiative.com.

⁵³ L. Gardocki, *Zarys prawa karnego międzynarodowego*, Warszawa 1986, s. 112; T. Leśko, *Międzynarodowe ograniczenia w prowadzeniu konfliktów zbrojnych*, Warszawa 1990, s. 293.

i obejmuje najpoważniejsze naruszenia międzynarodowego prawa humanitarnego. Brak jest jednak jednolitego katalogu zbrodni wojennych.

Aby przypisać sprawcy popełnienie zbrodni wojennych, należy wykazać istnienie konfliktu zbrojnego, gdyż zbrodnia wojenna może zostać popełniona tylko w czasie konfliktu zbrojnego. Prawo międzynarodowe karne kryminalizuje współcześnie naruszenia międzynarodowego prawa humanitarnego popełnione w czasie zarówno międzynarodowego, jak i niemiędzynarodowego konfliktu zbrojnego. Standard ochrony ofiar nie jest jednak taki sam w obu rodzajach konfliktów zbrojnych. Tradycyjnie prawo konfliktów zbrojnych regulowało ochronę ofiar wojny oraz dopuszczalne metody i środki operacji militarnych w czasie konfliktów zbrojnych o charakterze międzynarodowym. Zarówno IV Konwencja haska z 1907 r., cztery Konwencje Genewskie z 1949 r., jak i I protokół dodatkowy z 1977 r. mają zastosowanie tylko do konfliktów zbrojnych o charakterze międzynarodowym. Natomiast do konfliktów zbrojnych niemających charakteru międzynarodowego mają zastosowanie jedynie: art. 3 wspólny dla czterech Konwencji Genewskich z 1949 r. i II protokół dodatkowy z 1977 r.

Podział dotyczący naruszeń prawa konfliktów zbrojnych znalazł odzwierciedlenie w brzmieniu statutów obu trybunałów karnych *ad hoc*. Ich jurysdykcja w zakresie zbrodni wojennych obejmowała:

- a) ciężkie naruszenie Konwencji Genewskich z 1949 r. oraz I protokołu dodatkowego z 1977 r. (art. 2 Statutu MTKJ);
- b) naruszenie praw i zwyczajów wojny (art. 3 Statutu MTKJ);
- c) naruszenia art. 3 wspólnego dla Konwencji Genewskich i II protokołu dodatkowego z dnia 12 grudnia 1977 r. (art. 4 Statutu MTKR).

Statut MTKJ przewidywał odpowiedzialność jedynie za zbrodnie wojenne popełnione w konflikcie zbrojnym o charakterze międzynarodowym, Statut MTKR – w konflikcie zbrojnym niemającym charakteru międzynarodowego. Oczywiście jurysdykcja obu trybunałów odzwierciedlała specyfikę konfliktów zbrojnych prowadzonych na terytorium byłej Jugosławii i w Rwandzie. Dzięki prowadzonej działalności międzynarodowych i hybrydowych trybunałów karnych rozwinął się proces wyrównywania standardów ochrony ofiar międzynarodowych i niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych. Proces ten przebiega jednak nie poprzez zawieranie lub modyfikowanie umów międzynarodowych, lecz poprzez rozwijanie międzynarodowego prawa zwyczajowego. O ile polepsza on sytuację ludności cywilnej w czasie konfliktów zbrojnych niemających charakteru międzynarodowego i prowadzi do kryminalizacji nowych zbrodni wojennych na płaszczyźnie międzynarodowej, o tyle nie ma przełożenia na kryminalizację zbrodni wojennych w prawie karnym Federacji Rosyjskiej i Ukrainy (o czym

będzie mowa w rozdziale zatytułowanym *Czy zbrodnie popełnione przez żołnierzy rosyjskich podczas agresji na Ukrainę stanowią zbrodnie wojenne, czy wyczerpują też znamiona zbrodni przeciwko ludzkości?*).

Statut MTK w ramach pojęcia zbrodni wojennych uwzględnia nie tylko obowiązujące umowy międzynarodowe, lecz także rozwój międzynarodowego prawa zwyczajowego. Kontynuuje on tradycję podziału zbrodni wojennych na popełniane w czasie konfliktu zbrojnego mającego charakter międzynarodowy i niemającego charakteru międzynarodowego. Odrębnie kryminalizuje też naruszenie czterech Konwencji Genewskich z 1949 r. i obu protokołów dodatkowych z 1977 r. oraz innych praw i zwyczajów wojny. I tak zgodnie z art. 8 jurysdykcji podlegają:

- a) poważne naruszenia czterech Konwencji Genewskich z 1949 r.;
- b) inne poważne naruszenie praw i zwyczajów prawa międzynarodowego mających zastosowanie do międzynarodowych konfliktów zbrojnych;
- c) poważne naruszenie art. 3 wspólnego dla czterech Konwencji Genewskich z 1949 r. w przypadku wybuchu konfliktu zbrojnego niemającego charakteru międzynarodowego;
- d) inne poważne naruszenie praw i zwyczajów w obrębie ustalonych ram prawa międzynarodowego mających zastosowanie do konfliktów zbrojnych, które nie mają charakteru międzynarodowego.

Statut MTK formułuje bardzo obszerny katalog zachowań uznawanych za zbrodnie wojenne mieszczące się w ww. kategoriach. Co więcej, katalog tych czynów jest wciąż uzupełniany i rozszerzany. Przykładowo w 2010 r. rozszerzono katalog poważnych naruszeń praw i zwyczajów mających zastosowanie do konfliktów zbrojnych niemających charakteru międzynarodowego o:

- a) używanie trucizny lub zatrutej broni;
- b) używanie gazów duszących, trujących lub innych oraz wszelkich podobnych cieczy, materiałów i urządzeń;
- c) stosowanie pocisków, które z łatwością rozszerzają się lub spłaszczają w ciele człowieka, takich jak pociski z twardym płaszczem, który nie pokrywa w całości rdzenia lub jest ponacinany⁵⁴;
- d) zamierzone głodzenie osób cywilnych jako metodę prowadzenia działań wojennych poprzez pozbawianie tych osób środków niezbędnych do życia, w tym umyślne utrudnianie dostaw pomocy humanitarnej⁵⁵.

⁵⁴ Amendment to the Rome Statute of the International Criminal Court, Kampala, 10.06.2010, C.N.533.2010.TREATIES-6 (Depositary Notification).

⁵⁵ Amendment to Article 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court, The Hague, 6.12.2019, C.N.394.2020.TREATIES-XVIII.10.g (Depositary Notification).

Rozszerzono też katalog poważnych naruszeń praw i zwyczajów mających zastosowanie do konfliktów zbrojnych międzynarodowych i niemiędzynarodowych o:

- a) używanie broni, która wykorzystuje drobnoustroje lub inne czynniki biologiczne bądź toksyny, niezależnie od ich pochodzenia lub metody produkcji⁵⁶;
- b) używanie broni, której podstawowym działaniem jest ranienie odłamkami, które w ludzkim ciele nie są wykrywane przez promieniowanie rentgenowskie⁵⁷;
- c) używanie broni laserowej specjalnie zaprojektowanej jako jedyna funkcja bojowa lub jako jedna z funkcji bojowych do powodowania trwałej ślepoty przy widzeniu nieuzbrojonym, tj. gołym okiem lub okiem z urządzeniami korygującymi wzrok⁵⁸.

2.4. Zbrodnia agresji

Źródła zbrodni agresji należy poszukiwać w prawie traktatowym i międzynarodowym prawie zwyczajowym.

Jeszcze przed wybuchem II wojny światowej zostały zawarte dwie umowy międzynarodowe mające decydujący wpływ na ukształtowanie się zakazu wszczęcia i prowadzenia wojny napastniczej i międzynarodowej odpowiedzialności karnej za taki akt. Pierwszą z nich był Traktat Przeciwojenny z dnia 27 sierpnia 1928 r.⁵⁹ W umowie tej państwa potępiły uciekanie się do wojny celem załatwiania sporów międzynarodowych i wyrzekły się jej jako narzędzia polityki narodowej w ich wzajemnych stosunkach (art. I). Ponadto państwa uznały, że załatwianie i rozstrzyganie wszystkich sporów i konfliktów bez względu na ich naturę lub pochodzenie powinno być osiąganе zawsze za pomocą środków pokojowych (art. II). Konwencją tą – jeszcze przed wybuchem II wojny światowej – związały się 63 państwa, w tym w 1928 r. Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich, będący państwem poprzednikiem Federacji Rosyjskiej. Formalnie traktat ten obowiązuje do dziś.

⁵⁶ Amendment to Article 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court, The Hague, 8.03.2018, C.N.116.2018.TREATIES-XVIII.10 (Depositary Notification).

⁵⁷ Amendment to Article 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court, The Hague, 8.03.2018, C.N.125.2018.TREATIES-XVIII.10 (Depositary Notification).

⁵⁸ Amendment to Article 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court, The Hague, 8.03.2018, C.N.126.2018.TREATIES-XVIII.10 (Depositary Notification).

⁵⁹ League of Nations Treaty Series t. 94, s. 57–64.

Drugą była Konwencja o określeniu napaści, podpisana w Londynie 3 lipca 1933 r. Konwencja Londyńska została zawarta przez ZSRR z państwami Europy Środkowej i Wschodniej. Konwencja ta zdefiniowała pojęcie napaści i państwa-napastnika. Zgodnie z art. II Konwencji jest to państwo, które pierwsze popełni jeden z następujących czynów:

- a) wypowiedzenie wojny innemu państwu;
- b) najazd przy pomocy swych sił zbrojnych na terytorium innego państwa, nawet bez wypowiedzenia wojny;
- c) zaatakowanie przy pomocy swych sił lądowych, morskich lub powietrznych terytorium, okrętów lub samolotów innego państwa, nawet bez wypowiedzenia wojny;
- d) blokada morska wybrzeża lub portów innego państwa;
- e) poparcie udzielone bandom uzbrojonym, które, zorganizowawszy się na jego terytorium, dokonają najazdu na terytorium innego Państwa, jak również odmowa, pomimo żądania państwa najechanego, poczynienia na swym własnym terytorium wszystkich, będących w jego mocy zarządzeń w celu pozbawienia powyższych band wszelkiej pomocy lub opieki.

Obie konwencje stanowiły podstawę dla osądzenia po zakończeniu II wojny światowej zbrodniarzy państw Osi za zbrodnie przeciwko pokojowi. Zgodnie z art. 6 Karty MTW, jurysdykcja Międzynarodowego Trybunału Wojskowego obejmowała m.in. zbrodnie przeciwko pokojowi, przez które rozumiano „planning, przygotowanie, wszczynanie i prowadzenie wojny napastniczej albo wojny będącej pogwałceniem traktatów, porozumień lub gwarancji międzynarodowych, albo współdziałanie w planie lub zмовie w celu wykonania jednego z wyżej wymienionych czynów”⁶⁰. Analogiczne brzmienie zawierała Karta MTW dla Dalekiego Wschodu.

Zbrodnie przeciwko pokojowi stanowią część międzynarodowego prawa zwyczajowego. Już MTW stwierdził, że Karta jest „wyrazem prawa międzynarodowego istniejącego w czasie jego utworzenia”⁶¹. MTW uznał też, że każdy naród, który po podpisaniu Traktatu przeciwwojennego uciekał się do wojny jako instrumentu polityki narodowej, złamał ten traktat, a osoby, które zaplanowały i prowadziły taką wojnę, popełniły w ten sposób przestępstwo⁶². Skoro żadna z powyższych konwencji nie formułowała zasady międzynarodowej

⁶⁰ D. Schindler, J. Toman, *The Laws...*, s. 912–919.

⁶¹ Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, t. 1, Nürnberg 1947.

⁶² Ibidem.

odpowiedzialności karnej jednostki za naruszenie zakazu wszczynania i prowadzenia wojny napastniczej, taki wniosek musiał mieć swoje umocowanie w międzynarodowym prawie zwyczajowym.

Współcześnie zbrodnie przeciwko pokojowi zostały zastąpione przez zbrodnie agresji. Zakres materialny obu przestępstw nie jest tożsamy, w znacznym jednak stopniu zbrodnia agresji zawiera się w zbrodniach przeciwko pokojowi⁶³. Projekt Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego przedstawiony Zgromadzeniu Ogólnemu ONZ w 1994 r. przez Komisję Prawa Międzynarodowego przewidywał objęcie jurysdykcją Trybunału zbrodni agresji. Podczas Konferencji Dyplomatycznej w Rzymie w czerwcu i lipcu 1998 r. państwa nie były jednak zgodne co do potrzeby wprowadzenia zbrodni agresji w zakres materialny Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego. Co więcej, niektóre z nich uzależniły swoją decyzję o związaniu się Statutem od wykreślenia zbrodni agresji z zakresu jurysdykcji Trybunału.

3. Instytucjonalno-prawne aspekty ścigania zbrodni międzynarodowych popełnionych w czasie rosyjsko-ukraińskiego konfliktu zbrojnego

Jedynym skutecznym mechanizmem – funkcjonującym obecnie w społeczności międzynarodowej – władnym osądzić sprawców zbrodni międzynarodowych jest Międzynarodowy Trybunał Karny. Co do zasady, może on jednak wykonywać swoją jurysdykcję wobec zbrodni międzynarodowych popełnionych na terytorium państw-stron lub przez obywateli państw-stron (art. 12 ust. 2 Statutu MTK). Do Statutu MTK wprowadzono specjalną procedurę, w oparciu o którą Trybunał może rozszerzyć swoją jurysdykcję na państwa niebędące jego stroną i to bez potrzeby wiązania się Statutem MTK. Zgodnie z art. 12 ust. 3 Statutu MTK państwo, które nie jest stroną Statutu, może – w drodze jednostronnej deklaracji złożonej Sekretarzowi – uznać jurysdykcję MTK w odniesieniu do danej zbrodni. Złożenie takiej deklaracji przez państwo niebędące stroną nie zastępuje ratyfikacji Statutu MTK i nie powoduje, że państwo składające deklarację staje się stroną Statutu MTK. W szczególności procedura opisana w art. 12 ust. 3 Statutu MTK umożliwia wykonywanie jurysdykcji MTK w odniesieniu do zbrodni popełnionych w konflikcie zbrojnym, w który zaangażowany jest stały członek Rady Bezpieczeństwa ONZ. Taką sytuacją jest konflikt między Federacją

⁶³ W.A. Schabas, *An Introduction...*, Cambridge 2001, s. 21.

Rosyjską a Ukrainą, a Rada Bezpieczeństwa od lutego 2022 r. nie była zdolna do jakiegokolwiek reakcji na wojnę pomimo informacji o licznych okrucieństwach, których dopuszczały się wojska rosyjskie.

Jeszcze w kwietniu 2014 r. Ukraina złożyła pierwszą deklarację, w której uznała jurysdykcję MTK do ustalenia, ścigania i osądzenia sprawców i uczestników aktów popełnionych na Ukrainie w okresie od 21 listopada 2013 do 22 lutego 2014 r. W kolejnej deklaracji Ukraina zgodziła się na jurysdykcję MTK w odniesieniu do zbrodni przeciwko ludzkości i zbrodni wojennych popełnionych przez osoby wyższego szczebla Federacji Rosyjskiej i przywódców organizacji terrorystycznych (tzw. Donieckiej Republiki Ludowej i Ługańskiej Republiki Ludowej) popełnionych po 20 lutego 2014 r.⁶⁴

Obie ukraińskie deklaracje uprawniają MTK do zbadania zarzutów dotyczących popełnienia zbrodni międzynarodowych w ograniczonym zakresie. Zakres temporalny i podmiotowy deklaracji ukraińskiej nie budzi wątpliwości. Ukraina uznała jurysdykcję MTK w zakresie zbrodni popełnionych po 21 listopada 2013 r., a termin końcowy nie został określony. Jurysdykcją MTK objęto zatem nie tylko zbrodnie popełnione w związku z aneksją Krymu i Sewastopola oraz podczas konfliktu zbrojnego w Ługańsku i Doniecku, lecz także działania zbrojne rozpoczęte 24 lutego 2022 r. Od strony podmiotowej deklaracja z 2014 r. pozwala na ściganie sprawców i pomocników zbrodni, natomiast deklaracja z 2015 r. konkretyzuje, że chodzi o osoby wyższego szczebla w Federacji Rosyjskiej oraz przywódców tzw. Donieckiej i Ługańskiej Republiki Ludowej. Deklaracje ograniczają więc kompetencje Trybunału do ścigania i sądzenia osób wykonujących wyższe funkcje w aparacie władzy Federacji Rosyjskiej oraz tzw. Donieckiej i Ługańskiej Republiki Ludowej. Nie pozwala na ściganie osób zajmujących niższe pozycje w rosyjskich strukturach władzy politycznej i wojskowej. W ten sposób Ukraina wyłączyła też ściganie przez MTK ewentualnych zbrodni międzynarodowych popełnionych przez funkcjonariuszy Ukrainy⁶⁵.

MTK może wykonywać swoją jurysdykcję w odniesieniu do zbrodni międzynarodowych popełnionych na terytorium Ukrainy. Obie Deklaracje wyłączyły więc możliwość badania przez MTK czynów popełnionych poza terytorium Ukrainy. Ponieważ aneksja Półwyspu Krymskiego oraz tzw. Donieckiej i Ługańskiej Republiki Ludowej była nielegalna w świetle prawa międzynarodowego i terytoria te wciąż należą do Ukrainy, właściwość Trybunału obejmuje także zbrodnie tam popełnione.

⁶⁴ <https://www.icc-cpi.int/ukraine> (dostęp: 18.06.2024).

⁶⁵ K. Masło, *Wyzwania stojące...*, s. 36.

Należy postawić tezę, że jurysdykcja MTK obejmuje zbrodnię ludobójstwa, zbrodnie przeciwko ludzkości i zbrodnie wojenne⁶⁶. O ile jednak po 2014 r. nie dokonywano modyfikacji statutowego rozumienia zbrodni ludobójstwa i zbrodni przeciwko ludzkości, to Zgromadzenie Państw-Stron Statutu MTK zadecydowało o kilku zmianach w zakresie rozumienia zbrodni wojennych. Wszystkie te zmiany weszły już w życie, ale z uwagi na brzmienie art. 121 ust. 5 Statutu MTK obowiązują tylko w stosunku do tych państw-stron, które je przyjęły. Przepis ten wprost wyklucza jurysdykcję MTK w zakresie zbrodni popełnionej przez obywatela tego państwa-strony, które nie przyjęło poprawki, lub na terytorium tego państwa. Poprawki te oczywiście nie wiążą ani Federacji Rosyjskiej, ani Ukrainy, gdyż żadne z tych państw nie związało się Statutem MTK. Ukraina jednak uznała w ograniczonym stopniu jurysdykcję MTK w zakresie zbrodni międzynarodowych tak, jak były one rozumiane w 2014 i 2015 r. Po 2015 r. Ukraina nie modyfikowała swoich deklaracji, stąd – *per analogiam* do art. 121 ust. 5 – MTK nie może wykonywać jurysdykcji w stosunku do zbrodni wojennych dodanych do art. 8 Statutu MTK po 2015 r.

MTK nie może też wykonywać swojej jurysdykcji w zakresie zbrodni agresji popełnionej przez Federacją Rosyjską wobec Ukrainy. W związku z tym w przestrzeni międzynarodowej pojawił się pomysł utworzenia międzynarodowego specjalnego sądu ds. zbrodni agresji przeciwko Ukrainie. Sąd taki miałby powstać na podstawie wielostronnej umowy międzynarodowej między zainteresowanymi państwami lub umowy dwustronnej między Ukrainą a organizacją międzynarodową taką jak ONZ, Rada Europy lub UE.

Wobec paraliżu Rady Bezpieczeństwa ONZ na potrzebę utworzenia takiego sądu wskazało Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy, które jeszcze w 2022 r. wezwało społeczność międzynarodową do rozliczenia sprawców zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości, a także ewentualnego ludobójstwa⁶⁷. Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy podkreśliło odpowiedzialność politycznego i wojskowego kierownictwa Federacji Rosyjskiej za rozpoczęcie trwającej na Ukrainie wojny i wezwało wszystkie państwa członkowskie i obserwatorów Rady Europy do pilnego powołania międzynarodowego trybunału karnego *ad hoc*, który powinien otrzymać mandat do zbadania zarzutu i ścigania zbrodni agresji na Ukrainie.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Russian Federation's Aggression against Ukraine: Ensuring Accountability for Serious Violations of International Humanitarian Law and Other International Crimes, Report, Doc./88/15510.

Podstawowym celem utworzenia sądu powinno być postawienie przed nim przywódców rosyjskich, ponoszących największą polityczną i wojskową odpowiedzialność za agresję. Rozliczenie niższych rangą wojskowych należy pozostawić jurysdykcji krajowej. Patrząc z tej perspektywy, musi być to sąd międzynarodowy, który jest utworzony przez zorganizowaną społeczność międzynarodową i swoją właściwością obejmie zbrodnię agresji zdefiniowaną w prawie międzynarodowym. Jedynym trybunałem międzynarodowym, który posiadał taką właściwość, był MTW i MTW dla Dalekiego Wschodu. Natomiast w latach dwutysięcznych społeczność międzynarodowa powołała kilka sądów, w tym MTKJ i MTKR (utworzone przez Radę Bezpieczeństwa ONZ), SSSL i TK (utworzone w drodze umowy między Sekretarzem Generalnym ONZ a zainteresowanym państwem). Żaden z nich nie miał jednak zbrodni przeciwko pokojowi lub zbrodni agresji w zakresie swojej jurysdykcji.

4. Kryminalizacja zbrodni międzynarodowych w kodeksach karnych Federacji Rosyjskiej i Ukrainy

Realizacja odpowiedzialności karnej na płaszczyźnie międzynarodowej jest niezależna od tego, czy sprawca poniesie taką odpowiedzialność na płaszczyźnie krajowej, w szczególności od kryminalizacji tych zbrodni w krajowych prawodawstwach karnych. Jest to reguła powszechnie uznawana w prawie międzynarodowym. Jeszcze MTW podkreślił, że prawo międzynarodowe może wiązać jednostki, nawet jeśli prawo krajowe nie nakazuje im przestrzegania zasad prawa międzynarodowego. Jednostki mają międzynarodowe obowiązki, które wykraczają poza krajowe obowiązki posłuszeństwa nałożone przez poszczególne państwa⁶⁸. Zasada, że osoba, która popełniła zbrodnię międzynarodową, jest za nią odpowiedzialna i podlega karze na mocy prawa międzynarodowego, niezależnie od przepisów prawa wewnętrznego, została też potwierdzona w opracowanych w 1950 r. przez Komisję Prawa Międzynarodowego Zasadach prawa międzynarodowego uznanych w Karcie Trybunału w Norymberdze i w wyroku Trybunału⁶⁹. Potwierdzeniem tej zasady jest też art. 15 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych. Przepis ten ustanawia regułę *nullum crimen / nulla poena sine lege*, ale

⁶⁸ Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, t. 1, Nürnberg 1947, s. 223.

⁶⁹ Principles of International Law Recognized in the Charter of the Nurnberg Tribunal and in the Judgment of the Tribunal, Yearbook of the International Law Commission, 1950, t. 2, § 97.

zastrzega, że nie ogranicza ona sądenia i karania osoby za czyny, które w chwili ich popełnienia stanowiły przestępstwo w myśl ogólnych zasad prawa uznanych przez społeczność międzynarodową. Charakter taki bez wątpienia mają zbrodnie międzynarodowe omówione w rozdziale zatytułowanym *Zbrodnie wojenne jako jedna z najpoważniejszych zbrodni prawa międzynarodowego*. Pakt uzyskał powszechną akceptację społeczności międzynarodowej, a związały się nim także Federacja Rosyjska i Ukraina.

Niemniej jednak sądy krajowe mogą orzekać o odpowiedzialności karnej za zbrodnie międzynarodowe tylko wówczas, gdy zbrodnia międzynarodowa zostanie stypizowana w krajowym prawie karnym. Istnienie normy międzynarodowego prawa zwyczajowego lub nawet umowy międzynarodowej kryminalizującej zbrodnie międzynarodową nie jest wystarczające do tego, aby sąd krajowy – bezpośrednio na podstawie takiej normy międzynarodowej i z braku innych regulacji krajowych – orzekł w przedmiocie odpowiedzialności karnej. Jest to konsekwencją zasady *nullum crimen / nulla poena sine lege*, która wymaga odpowiedniej określonoci czynu zabronionego.

Umowy międzynarodowe mogą zobowiązywać państwa do penalizacji w prawie wewnętrznym określonych zachowań i do ścigania tych czynów, a także zawierać przepisy proceduralne, dotyczące m.in. zasad wykonywania jurysdykcji. Spośród zbrodni międzynarodowych jednak tylko ludobójstwo i niektóre zbrodnie wojenne zostały uregulowane w umowach międzynarodowych zobowiązujących państwa do przeniesienia zawartych w tych umowach norm materialnych i procesowych do wewnętrznego porządku prawnego. Wśród umów międzynarodowych zobowiązujących państwa do ścigania i karania zbrodni międzynarodowych należą wymienić Konwencję z dnia 9 grudnia 1948 r. w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa⁷⁰, Konwencję z dnia 26 listopada 1968 r. o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości⁷¹, Konwencję z dnia 30 listopada 1973 r. o zwalczaniu i karaniu zbrodni apartheidu⁷² oraz Konwencję z dnia 10 grudnia 1984 r. w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania lub karania⁷³.

⁷⁰ Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 9.12.1948, UNTS I-1021, t. 78.

⁷¹ Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes against Humanity, 26.11.1968, UNTS I-10823, t. 754, s. 73.

⁷² International Convention on the Suppression and Punishment of the Crime of Apartheid, 30.11.1973, UNTS I-14861, t. 1015.

⁷³ Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 10.12.1984, UNTS I-24841, t. 1465.

Zarówno Federacja Rosyjska, jak i Ukraina związały się tymi umowami. Zanim zatem zostaną scharakteryzowane przepisy karne tych państw odnośnie do zbrodni międzynarodowych, pokrótce wyjaśnię obowiązki w zakresie kryminalizacji i ustanowienia jurysdykcji wynikające z tych konwencji.

Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa określa przede wszystkim zachowania uważane za ludobójstwo oraz wymienia formy udziału w ludobójstwie (zmowa w celu popełnienia ludobójstwa, bezpośrednie i publiczne podżeganie do popełnienia ludobójstwa, usiłowanie popełnienia ludobójstwa, współdziałanie w ludobójstwie). Zawiera też zobowiązanie państw-stron do zapobiegania i karania ludobójstwa, w tym zobowiązanie do przyjęcia przepisów prawnych wykonujących Konwencję i zobowiązanie do współpracy z innymi państwami. Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości w wyroku w sprawie *Bośnia v. Serbia* z dnia 26 lutego 2007 r. wskazał, że jednym z najbardziej efektywnych sposobów zapobiegania ludobójstwu jest ukaranie osób oskarżonych o te zbrodnie i wykonanie nałożonych na nie kar⁷⁴.

Zbrodnie apartheidu jest przedmiotem Konwencji z dnia 30 listopada 1973 r. o zwalczaniu i karaniu zbrodni apartheidu. Konwencja uznaje apartheid za zbrodnie przeciwko ludzkości stanowiące poważne zagrożenie dla międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa. Konwencja nałożyła na państwa szereg obowiązków związanych z zapobieganiem apartheidu i karaniem czynów wynikających z polityki i praktyki apartheidu. Artykuł IV pkt (b) Konwencji zobowiązuje państwa do przyjęcia środków legislacyjnych, sądowych i administracyjnych mających na celu ściganie, sądenie i karanie osób winnych apartheidu bez względu na to, czy przebywają one na terytorium państwa, w którym te akty zostały dokonane i bez względu na ich obywatelstwo. Natomiast zgodnie z art. V Konwencji osoba oskarżona o apartheid może być sądzona przez sąd państwa-strony Konwencji lub przez międzynarodowy trybunał karny.

Konwencja z dnia 10 grudnia 1984 r. w sprawie zakazu tortur zawiera definicję tortur oraz zobowiązuje państwa-strony, aby wszelkie akty tortur, usiłowanie użycia tortur oraz współudział w stosowaniu tortur stanowiły przestępstwa w rozumieniu jego prawa karnego podlegające odpowiednim karom uwzględniającym ich poważny charakter. Państwa-strony zobowiązały się też do podejmowania środków niezbędnych dla ustanowienia swojej właściwości w odniesieniu do przestępstwa tortur oraz do podjęcia skutecznych środków ustawodawczych,

---

⁷⁴ Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Preliminary Objections, Judgment, I.C.J. Reports 1996, s. 595, §§ 164 i 426.

administracyjnych i sądowych w celu zapobieżenia stosowaniu tortur na całym terytorium znajdującym się pod jego jurysdykcją.

Niezwykle istotne znaczenie dla egzekwowania międzynarodowej odpowiedzialności karnej za zbrodnie międzynarodowe ma Konwencja z dnia 26 listopada 1968 r. o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości. Zgodnie z Konwencją nie ulegają przedawnieniu – bez względu na datę ich popełnienia – zbrodnie wojenne określone w Karcie MTW, w szczególności ciężkie naruszenie czterech Konwencji Genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. o ochronie ofiar, oraz zbrodnie przeciw ludzkości określone w Karcie MTW, a także wysiedlanie wskutek zbrojnego ataku lub okupacji i nieludzkie czyny wynikające z polityki apartheidu, jak również zbrodnie ludobójstwa. Konwencja znajduje zastosowanie do każdej osoby bez względu na pełnioną funkcję i zajmowane stanowisko w strukturze władzy, a także do sprawców bezpośrednich i innych współuczestniczących w popełnieniu zbrodni wojennych lub zbrodni przeciwko ludzkości (art. II). Z mocy Konwencji państwa zostały zobowiązane do podjęcia wszelkich środków ustawodawczych i innych środków niezbędnych do zapewnienia, aby ustawowe lub inne terminy przedawnienia nie były stosowane w zakresie ścigania i karania zbrodni wojennych oraz zbrodni przeciwko ludzkości.

Zarówno rosyjskie, jak i ukraińskie prawodawstwo wewnętrzne zawierają przepisy kryminalizujące zbrodnie międzynarodowe.

Rosyjski kodeks karny z dnia 13 czerwca 1996 r. kryminalizuje:

- a) planowanie, przygotowanie, rozpoczynanie i prowadzenie wojny napastniczej (art. 353);
- b) publiczne wzywanie do rozpoczęcia wojny napastniczej (art. 354);
- c) rozwijanie, produkowanie, składowanie, nabywanie lub sprzedaż broni masowego rażenia (art. 355);
- d) stosowanie zakazanych środków i metod prowadzenia wojny (art. 356 i 358);
- e) ludobójstwo (art. 357);
- f) terroryzm międzynarodowy (art. 361).

Kodeks karny Federacji Rosyjskiej kryminalizuje zatem zdecydowaną większość zbrodni międzynarodowych. W zakresie wojny napastniczej opiera się on na koncepcji zbrodni przeciwko pokojowi, określonej w Karcie MTW, nie zaś na wypracowanej w Kampali zbrodni agresji. Jeśli chodzi o zbrodnie wojenne, art. 355, 356 i 358 mają charakter blankietowy. Kryminalizują one okrutne traktowanie jeńców wojennych lub ludności cywilnej, deportację ludności cywilnej, grabież mienia na okupowanym terytorium oraz stosowanie w konflikcie zbrojnym środków i metod zabronionych przez umowę międzynarodową wiążącą Federację

Rosyjską. Kodeks karny Federacji Rosyjskiej kryminalizuje też ludobójstwo, przenosząc do art. 357 definicję sformułowaną w Konwencji z 1948 r.

Kodeks karny Federacji Rosyjskiej nie kryminalizuje natomiast zbrodni przeciwko ludzkości. Nie oznacza to jednak, że w Rosji nie jest możliwe ściganie osób popełniających takie zbrodnie. Ich sprawcy będą jednak ścigani za popełnienie przestępstw pospolitych, np. zabójstwa. Rozwiązanie takie oczywiście nie zapewnia właściwej ochrony ludności cywilnej, gdyż zbrodnie przeciwko ludzkości są wymierzone nie tyle w jednostkę, co w określoną grupę jako całość. Brak kryminalizacji zbrodni przeciwko ludzkości ma też swoje konsekwencje w sferze przedawnienia, gdyż Kodeks karny Federacji Rosyjskiej wyłącza przedawnienie tylko w stosunku do niektórych zbrodni międzynarodowych w nim stypizowanych (art. 78 ust. 5). Taka redakcja tego przepisu jest na pewno niezgodna ze zobowiązaniami międzynarodowymi Federacji Rosyjskiej wynikającymi z Konwencji z 1968 r. Konwencja ta nakazuje, aby zapewnić nieprzedawnianie również zbrodni przeciwko ludzkości⁷⁵.

Ukraina stypizowała niektóre zbrodnie międzynarodowe w kodeksie karnym z 2001 r. w Sekcji XX, zatytułowanej „Przestępstwa przeciwko pokojowi, bezpieczeństwu ludzkości oraz międzynarodowemu porządkowi prawnemu”. Stypizowano tam:

- a) propagandę wojenną (art. 436);
- b) planowanie, przygotowanie i prowadzenie wojny napastniczej (art. 437);
- c) naruszenie zasad wojny (art. 438);
- d) używanie, rozwijanie, produkowanie, zakup, przechowywanie, dystrybucję lub transport broni masowego rażenia (art. 439–440);
- e) ludobójstwo (art. 442).

Regulacje ukraińskie dotyczące zbrodni międzynarodowych opierają się na rozwiązaniach przyjętych w Karcie MTW (w szczególności w zakresie zbrodni przeciwko pokojowi) oraz mają charakter blankietowy. Razi, niestety, brak kryminalizacji zbrodni przeciwko ludzkości, co nie jest jednak przeszkodą do przypisania odpowiedzialności międzynarodowej za te zbrodnie popełniane na terytorium Ukrainy (ani na terytorium innych państw).

---

⁷⁵ F. Weiss, *Time Limits for the Prosecution of Crimes against International Law*, „British Yearbook of International Law” 53 (1982), s. 179–180.

Bibliografia

Akty normatywne międzynarodowe

- Slavery Convention, 25.09.1926, LNTS 1414, t. 60.
- Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 9.12.1948, UNTS, t. 78, s. 277.
- Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field, Geneva, 12.08.1949, UNTS, t. 75, s. 2.
- Convention (II) for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea, Geneva, 12.08.1949, UNTS, t. 75, s. 85.
- Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War, Geneva, 12.08.1949, UNTS, t. 75, s. 135.
- Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, Geneva, 12.08.1949, UNTS, t. 75, s. 287.
- Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others, 21.03.1950, UNTS 1342, t. 96.
- Supplementary Convention on the Abolition of Slavery, the Slave Trade, and Institutions and Practices Similar to Slavery, 7.09.1956, UNTS 3822, t. 266.
- Convention on the High Seas, 29.04.1958, UNTS I-6465, t. 450.
- Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes against Humanity, 26.11.1968, UNTS I-10823, t. 754.
- Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes against Humanity, 26.11.1968, UNTS, t. 754, s. 73.
- International Convention on the Suppression and Punishment of the Crime of Apartheid, 13.11.1973, UNTS I-14861, t. 1015.
- Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8.06.1977, UNTS, t. 1125, s. 609.
- Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), 8.06.1977, UNTS, t. 1125, s. 609.
- United Nations Convention on the Law of the Sea, 10.12.1982, UNTS I-31363, t. 1833.
- Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 10.12.1984, UNTS I-24841, t. 1465.
- Convention for the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Maritime Navigation, 10.03.1988, UNTS I-29004, t. 1678.
- Rome Statute of the International Criminal Court, Rome, 17.07.1998, UNTS, t. 2187, s. 3.
- Agreement between the UN and the Government of Sierra Leone on the establishment of a SCSL, 16.01.2002, UNTS, t. 2178, s. 137.
- Agreement between the UN and the Royal Government of Cambodia concerning the Prosecution under Cambodian Law of Crimes Committed during the Period of Democratic Kampuchea, 6.06.2003, UNTS, t. 2329, s. 2.

Orzecznictwo

- Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia), (1993) ICJ Rep. 325, Separate Opinion of Judge *ad hoc* Elihu Lauterpacht, s. 440.
- Attorney-General of Israel v. Adolf Eichmann*, 11.12.1961, ILR, t. 36.
- Barbie*, French Court of Cassation (Criminal Chamber), 3.06.1988, ILR, t. 78.
- Touvier*, French Court of Cassation (Criminal Chamber), 27.11.1992, ILR, t. 100.
- Prosecutor v. Tadić*, ICTY TCh, Judgment of 7.05.1997, IT-94-1.
- The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu*, ICTR TCh, Judgement of 2.09.1998, ICTR-96-4-T, § 498.
- Prosecutor v. Krstić*, ICTY TCh, Judgment of 2.08.2001, IT-98-33.
- Prosecutor v. Kvočka, Kos, Radić, Zigić, Prčić*, ICTY TCh, Judgment of 2.11.2001, IT-986-30/1.
- Prosecutor v. Kunarać, Kovać, Vuković*, ICTY ACh, Judgment of 12.06.2002, IT-96-23&23/1.
- Prosecutor v. Vasiljević*, ICTY TCh, Judgment of 29.11.2002, IT-98-32.
- Prosecutor v. Naletilić, Martinović*, ICTY TCh, Judgment of 31.03.2003, IT-98-34.
- Prosecutor v. Tihomir Blaskić*, ICTY ACh, Judgment of 29.06.2004, IT-95-14-A.
- Prosecutor v. Fofana, Kondewa*, SCSL TCh, Judgment of 2.08.2007, SCSL-04-14-T.
- Prosecutor v. Fofana, Kondewa*, Judgment of 28.05.2008, SCSL-04-14-A.
- Korbely v. Hungary*, European Court of Human Rights, Grand Chamber Judgment, App. No. 9174/02, 19.09.2008.
- Guek Eav Kaing alias Duch*, ECCC, Appeal Judgment of 3.02.2012, 001/18-07-2007ECCC/TC.
- Nuon Chea, Khieu Samphan*, ECCC, Judgment of 7.08.2014, ECCC 002/01.
- Reservations to the Convention on Genocide*, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1951, s. 15.

Literatura

- Boas G., Bischoff J.L., Reid N.L., *International Criminal Law Practitioner Library*, Cambridge 2010.
- Gardocki L., *Zarys prawa karnego międzynarodowego*, Warszawa 1986.
- Flemming M., *Jeńcy wojenni. Studium prawnohistoryczne*, Warszawa 2000.
- Heller K.J., *The Nuremberg Military Tribunals and the Origins of International Criminal Law*, Oxford 2011.
- Karski K., *The Crime of Genocide Committed against the Poles by the USSR before and during World War II: An International Legal Study*, „Case Western Reserve Journal of International Law” 45 (2013), nr 3.
- Kittichaisaree K., *International Criminal Law*, Oxford 2001.
- Leško T., *Międzynarodowe ograniczenia w prowadzeniu konfliktów zbrojnych*, Warszawa 1990.
- Masło K., *Międzynarodowa odpowiedzialność karna jednostek za zbrodnie przeciwko ludzkości*, Warszawa 2020.
- Masło K., *Współpraca międzynarodowa państw w ściganiu najpoważniejszych zbrodni międzynarodowych*, w: *Współczesne problemy procesu karnego*, t. 1, red. J. Repeć, K. Łuniewska, B. Oręziak, G. Ociczek, M. Wielec, Lublin 2021.
- Masło K., *Wyzwania stojące przed międzynarodowym prawem karnym w związku z wojną rosyjsko-ukraińską*, w: *Prawo humanitarne – zagadnienia wybrane*, red. K. Grzelak-Bach, Warszawa 2023.

- Mettraux G., *International Crimes: Law and Practice*, Oxford 2020.
- Schabas W.A., *An Introduction to the International Criminal Court*, Cambridge 2001.
- Schabas W.A., *The UN International Criminal Tribunals*, Cambridge 2012.
- Schindler D., Toman J., *The Laws of Armed Conflicts*, Alphen aan den Rijn 1988.
- Schwelb E., *Crimes against Humanity*, „British Yearbook of International Law” 23 (1946).
- Shraga D., Zacklin R., *The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*, „European Journal of International Law” 5 (1994).
- Weiss F., *Time Limits for the Prosecution of Crimes against International Law*, „British Yearbook of International Law” 53 (1982).

Netografia

- <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule81>
- https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=0800000280027fac&clang=_en
- https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII=10-&chapter-18&clang=_en#9
- https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI=5-&chapter-26&clang=_en#5
- <https://www.icc-cpi.int/ukraine>
- https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.3_1946%20Tokyo%20Charter.pdf
- www.mla-initiative.com

Przymusowe przekazywanie ukraińskich dzieci do Federacji Rosyjskiej jako forma zbrodni ludobójstwa

Wprowadzenie

W kontekście pełnoskalowej inwazji Rosji na Ukrainę, która rozpoczęła się 24 lutego 2022 r. i trwa po dziś dzień, kwestie związane ze zbrodniami wojennymi wobec obywateli Ukrainy, a w szczególności wobec ukraińskich dzieci, domagają się pilnej uwagi nie tylko ze strony władz Ukrainy, ale i całej społeczności międzynarodowej. Dotyczy to w szczególności takich bezprawnych działań, jak rekrutowanie i wykorzystywanie dzieci w działaniach wojennych, porwania, zabójstwa, okaleczanie, przemoc seksualna i militaryzacja dzieci na terytoriach okupowanych przez agresora.

Według danych Prokuratury Generalnej, na dzień 23 lutego 2024 r. zarejestrowano 126 037 przypadków zbrodni agresji i zbrodni wojennych (naruszenie praw i zwyczajów wojennych – art. 438 Kodeksu Karnego Ukrainy; dalej: k.k.), planowania, przygotowywania lub prowadzenia wojny napastniczej (art. 437 k.k.), propagandy wojennej (art. 436 k.k. itp.). Statystyki zbrodni dokonanych wobec dzieci prowadzone są osobno. Dane Prokuratury Generalnej wskazują, że w tym okresie zginęło 528 dzieci, a 1230 zostało rannych¹. Inne oficjalne źródła podają, że od 24 lutego 2023 do 15 lutego 2024 r. zgłoszono zaginięcie 2185 dzieci².

Oczywiście największą uwagę poświęca się obecnie trwającemu procesowi masowych „porwań” ukraińskich dzieci z terenów okupowanych do Rosji.

---

¹ Злочини, вчинені в період повномасштабного вторгнення рф. Станом на 16 лютого 2024. Офіс Генерального прокурора, <https://www.gp.gov.ua/> (dostęp: 18.05.2024).

² Діти війни, 24.02.2022 – 16.02.2024, <https://childrenofwar.gov.ua/> (dostęp: 18.05.2024).

Od 24 lutego 2024 r. szereg instytucji międzynarodowych, w tym Rada Europy i UE, zajmuje się problemem licznych przypadków bezprawnej deportacji ukraińskich dzieci na terytorium Rosji.

W rezolucji nr 2448 (2022)³ „Konsekwencje humanitarne oraz przesiedlenia wewnętrzne i zewnętrzne w związku z agresją Federacji Rosyjskiej na Ukrainę” Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy (ZPRE) oświadczyło, że „stanowczo potępia przymusową deportację przez Federację Rosyjską ponad 1 miliona Ukraińców z czasowo okupowanych terytoriów Ukrainy na jej terytorium pod pozorem «pokojoyej ewakuacji» i jest porażone faktem, że wśród nich znalazło się 183 000 dzieci”.

W rezolucji nr 2482 (2023)⁴ „Aspekty prawne i aspekty praw człowieka w agresji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę” ZPRE oświadczyło, że jest oburzone licznymi doniesieniami o okrucieństwach, rażących naruszeniach praw człowieka i naruszeniach międzynarodowego prawa humanitarnego, zwłaszcza poprzez przymusowe przesiedlenia i deportacje obywateli Ukrainy, w tym dzieci, do Federacji Rosyjskiej lub na tereny okupowane przez Rosję. ZPRE wezwało także do natychmiastowego zaprzestania przymusowych deportacji i przesiedleń ukraińskich cywilów, w tym dzieci, do Federacji Rosyjskiej i na tereny okupowane przez Rosję, umożliwienia ich bezpiecznego powrotu, a w przypadku dzieci – zapewnienia ich niezwłocznego połączenia z rodzinami.

W ślad za powyższą rezolucją, 27 kwietnia 2023 r. ZPRE przyjęło rekomendację nr 2253 (2023)⁵ „Deportacje i przymusowe przesiedlenia ukraińskich dzieci i innych osób cywilnych do Federacji Rosyjskiej lub na czasowo okupowane terytoria Ukrainy: stworzenie warunków do ich bezpiecznego powrotu, powstrzymanie tych zbrodni i ukaranie sprawców”, a 25 stycznia 2024 r. rekomendację nr 2265⁶ (2024) „Sytuacja dzieci ukraińskich”, które w całości poświęcono problemowi deportowanych ukraińskich dzieci.

Parlament Europejski przyjął z kolei rezolucję nr (2022/2896(RSP))⁷ „W sprawie uznania Federacji Rosyjskiej za państwo sponsorujące terroryzm” z dnia

³ <https://pace.coe.int/en/files/30191> (dostęp: 18.05.2024).

⁴ <https://pace.coe.int/en/files/31620/html> (dostęp: 18.05.2024).

⁵ <https://pace.coe.int/files/31777> (dostęp: 18.05.2024).

⁶ <https://pace.coe.int/en/files/33348> (dostęp: 18.05.2024).

⁷ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022IP0405> (dostęp: 18.05.2024).

23 listopada 2022 r. oraz rezolucję nr (2022/2655(RSP))⁸ „W sprawie zwalczania bezkarności za zbrodnie wojenne na Ukrainie” z dnia 19 maja 2022 r.

Najważniejsze działania podjął – co oczywiste – Międzynarodowy Trybunał Karny. W dniu 17 marca 2023 r. II Izba Przygotowawcza Międzynarodowego Trybunału Karnego (MTK) wydała nakazy aresztowania⁹ dwóch osób w kontekście deportacji ukraińskich dzieci – prezydenta Rosji Władimira Putina i rosyjskiej rzeczniczki praw dziecka Marii Lwowej-Bielowej. II Izba Przygotowawcza uznała, opierając się na wnioskach Prokuratora z dnia 22 lutego 2023 r., że istnieją uzasadnione podstawy, by sądzić, iż obydwójce podejrzani ponoszą odpowiedzialność za zbrodnię wojenną polegającą na bezprawnej deportacji ludności oraz bezprawnym przesiedleniu ludności, a konkretnie dzieci, z okupowanych terenów Ukrainy do Federacji Rosyjskiej.

W komunikacie prasowym¹⁰ MTK stwierdził, że:

Uprawdopodobniono odpowiedzialność Władimira Putina, urodzonego 7 października 1952 roku, prezydenta Federacji Rosyjskiej, za popełnienie zbrodni wojennej polegającej na bezprawnej deportacji ludności (dzieci) i bezprawnym przesiedleniu ludności (dzieci) z okupowanych terenów Ukrainy do Federacji Rosyjskiej (na podstawie art. 8 ust. 2 lit. a) pkt vii i art. 8 ust. 2 lit. b) pkt viii Statutu Rzymskiego). Zbrodnie miały zostać popełnione na okupowanym terytorium Ukrainy co najmniej od 24 lutego 2022 roku. Istnieją uzasadnione podstawy, by sądzić, że Putin ponosi indywidualną odpowiedzialność karną za wyżej wymienione zbrodnie, (i) za popełnienie czynów sam, wspólnie z inną osobą i/lub za pośrednictwem innych osób (art. 25 ust. 3 lit. a) Statutu Rzymskiego) oraz (ii) za niewykonywanie należytej kontroli nad podwładnymi cywilnymi i wojskowymi, którzy dopuścili się czynów i którzy znajdowali się pod jego faktyczną władzą i kontrolą, lub za dopuszczenie do popełnienia tychże, na zasadzie odpowiedzialności przełożonego (art. 28 lit. b) Statutu Rzymskiego). Uprawdopodobniono odpowiedzialność Marii Lwowej-Bielowej, ur. 25 października 1984 roku, rzeczniczki praw dziecka w biurze Prezydenta Federacji Rosyjskiej, za popełnienie zbrodni wojennej polegającej na bezprawnej deportacji ludności (dzieci) i bezprawnym przesiedleniu ludności (dzieci) z okupowanych terenów Ukrainy do Federacji Rosyjskiej (na podstawie art. 8 ust. 2 lit. a) pkt vii i art. 8 ust. 2 lit. b) pkt viii Statutu Rzymskiego). Zbrodnie miały zostać popełnione na okupowanym terytorium Ukrainy co najmniej od 24 lutego 2022 roku. Istnieją

⁸ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022IP0218> (dostęp: 18.05.2024).

⁹ <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and> (dostęp: 18.05.2024).

¹⁰ <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and> (dostęp: 18.05.2024).

uzasadnione podstawy, by sądzić, że Maria Lwowa-Bielowa ponosi indywidualną odpowiedzialność karną za wyżej wymienione zbrodnie, za popełnienie czynów sama, wspólnie z inną osobą i/lub za pośrednictwem innych osób (art. 25 ust. 3 lit. a) Statutu Rzymskiego).

Tym samym Międzynarodowy Trybunał Karny uznał działania polegające na masowym przesiedlaniu ukraińskich dzieci za zbrodnię wojenną polegającą na bezprawnej deportacji. Celem niniejszego opracowania jest przeanalizowanie kwestii związanych z kwalifikacją czynów przestępczych władz rosyjskich dotyczących bezprawnej deportacji i przymusowego przesiedlenia ukraińskich dzieci z czasowo okupowanych terytoriów w świetle międzynarodowego prawa humanitarnego i międzynarodowego prawa karnego oraz ustalenie, czy czyny te stanowią wyłącznie zbrodnię wojenną, czy też można zaliczyć je do innej kategorii zbrodni międzynarodowych – ludobójstwa.

1. Przedstawienie wątku głównego

1.1. Obecna sytuacja dzieci ukraińskich podczas konfliktu zbrojnego między Rosją a Ukrainą

Według Rzecznika Praw Człowieka przy Parlamencie Ukrainy, w kontekście pełnoskalowej zbrojnej agresji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę po 24 lutego 2022 r. ujawniono liczne naruszenia podstawowych praw dziecka: prawa do bezpieczeństwa, prawa do życia, prawa do edukacji, prawa do zdrowia i rozwoju osobistego, prawa do zachowania tożsamości, w tym obywatelstwa i więzi rodzinnych, prawa do życia prywatnego i rodzinnego, nienaruszalności miru domowego, prawa do opieki i ochrony ze strony państwa itp. Najbardziej palące kwestie, które niezmiennie znajdują się w centrum uwagi Rzecznika Praw Człowieka w warunkach stanu wojennego, obejmują: zabójstwa i okaleczanie dzieci, deportację, porwania i bezprawne przetrzymywanie dzieci, ochronę dzieci pozostawionych bez opieki rodzicielskiej w czasie wojny, opiekę socjalną nad dziećmi dotkniętymi działaniami wojennymi i konfliktami zbrojnymi, ochronę praw sierot, dzieci pozbawionych opieki rodzicielskiej, dzieci znajdujących się w trudnych okolicznościach życiowych itp.

W trakcie pełnoskalowej inwazji Rosji na Ukrainę prawie 70% ukraińskich dzieci zostało zmuszonych do opuszczenia swoich domów i zmiany miejsca zamieszkania w obrębie kraju lub wyjazdu za granicę. Wojna rozdzieliła dzieci od rodziców, którzy stanęli w obronie ojczyzny lub wskutek stanu wojennego nie

mogli opuścić Ukrainy wraz z dziećmi. Dzieci pozostające na Ukrainie są stale narażone na niebezpieczeństwo w wyniku nieprzyjacielskiego, masowego ostrzału ze strony Federacji Rosyjskiej, wskutek uszkodzeń sieci energetycznych, wodociągowych, grzewczych, niszczenia szkół i szpitali, stosowania przez okupanta ładunków wybuchowych przeciwko ludności cywilnej itp.¹¹

Rosyjskie władze okupacyjne rozpoczęły wysiedlanie ukraińskich dzieci natchmiast po rozpoczęciu napaści 24 lutego 2022 r. i zajęciu terytoriów ukraińskich. Co więcej, podane poniżej fakty stanowią jednoznaczny dowód na to, że działania te mogły być zaplanowane z wyprzedzeniem i stanowią część szerszego planu, koordynowanego przez najwyższe kierownictwo władz rosyjskich.

Wiosną 2022 r. ukraiński Rzecznik Praw Dziecka poinformował¹², że do 2 maja 181 tys. dzieci zostało nielegalnie deportowanych do Rosji. Według oficjalnych informacji¹³ podawanych przez samego agresora, do początku maja do Rosji wywieziono 183 168 dzieci. Jak się okazuje, liczby te są bardzo do siebie zbliżone.

Latem 2022 r. wojsko rosyjskie poinformowało¹⁴ o ponad 307 tys. ukraińskich dzieci wywiezionych do Rosji. Jak widać, proceder ten nabral charakteru masowego i systemowego. Oprócz wojska, informacje o deportacji małoletnich obywateli ukraińskich do Rosji rozpowszechniały również władze cywilne. Na przykład urząd ds. rodziny i młodzieży obwodu krasnodarskiego zamieścił na swojej stronie internetowej informację o ponad tysiącu dzieci z zajętego Mariupola, które przekazano rosyjskim rodzinom w obwodach tiumeńskim, irkuckim, kemerowskim i ałtajskim w celu przysposobienia. Informacja ta została już usunięta, ale Instytut Studiów nad Wojną (ISW) dysponuje łańcem¹⁵ do wersji archiwalnej.

Ogólnie rzecz biorąc, geografia przymusowych przesiedleń dzieci ukraińskich jest dość szeroka. Wywożono je ze wszystkich czasowo okupowanych regionów Ukrainy, w tym z obwodów charkowskiego, czernihowskiego, zaporoskiego

---

¹¹ Політична оцінка та правова кваліфікація дій держави-агресора щодо українських дітей. Порушення прав українських дітей на тимчасово окупованих територіях України та у Росії: депортація, мілітаризація, індоктринація. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, <https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/> (dostęp: 18.05.2024).

¹² <https://mediacenter.org.ua/the-russians-illegally-deported-or-transported-181-000-ukrainian-children-to-the-occupied-territories-commissioner-of-the-president-of-ukraine-for-children-s-rights-and-rehabilitation/> (dostęp: 18.06.2024).

¹³ <https://suspilne.media/233593-rosia-viznala-so-primusovo-vivezla-miljon-ukrainciv/> (dostęp: 18.06.2024).

¹⁴ <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/06/19/7353366/> (dostęp: 18.06.2024).

¹⁵ <https://www.understandingwar.org/backgroundunder/russian-offensive-campaign-assessment-august-23> (dostęp: 18.06.2024).

i chersońskiego. W tym samym czasie pod pretekstem „ewakuacji przed bombardowaniami” odbywały się przymusowe przesiedlenia dzieci z okupowanych ukraińskich obwodów położonych w samozwańczych Ługańskiej i Donieckiej Republice Ludowej. Głównymi kierunkami przesiedleń były obwody włodzimierski, omski, rostowski, czelabiński, saratowski, moskiewski, leningradzki i sachaliński. Nie są to wcale rejony przygraniczne, lecz terytoria oddalone od Ukrainy o tysiące kilometrów.

Według oficjalnego raportu Prokuratora Generalnego z 2024 r., deportowanych i/lub przymusowo przeniesionych zostało 19 546 ukraińskich dzieci, przy czym zwrócono jedynie 388 z nich¹⁶.

Niestety, ustalenie dokładnej liczby ukraińskich dzieci przymusowo przesiedlonych wbrew ich woli do odległych regionów Rosji jest dziś niemożliwe. Co więcej, w trzecim roku pełnoskalowej agresji rosyjskiej proceder deportacji trwa. Nawet obecnie liczne są doniesienia¹⁷ o wywózkach dzieci, zabieranych rzekomo na wakacje lub rehabilitację, które nie wracają już do domów. Według Darii Herasymczuk, doradcy – pełnomocnika prezydenta ds. praw dziecka i rehabilitacji dzieci, państwo napastnika stosuje obecnie kilka scenariuszy, realizując przesiedlenia ukraińskich dzieci na terytorium Rosji i Białorusi:

Okupanci najpierw zabijają rodziców, a następnie deportują dzieci na swoje terytorium, albo odbierają dzieci bezpośrednio ich biologicznym rodzinom, wykorzystując ośrodki filtracyjne, aby odebrać dzieci ich rodzinom, albo stwarzają dzieciom nieodpowiednie warunki życia na okupowanym terytorium. Później, rzekomo na zasadzie dobrowolności, Rosjanie proponują rodzicom wysłanie dzieci na tzw. rehabilitację lub wakacje, z których nie wracają już do domu, albo przenoszą w całości specjalne placówki, w których przebywają ukraińskie dzieci, do Rosji.

Jednocześnie Rosjanie prowadzą takie działania na szeroką skalę, nie zezwalając Ukrainie zabierać swoich dzieci na terytorium kontrolowane przez ukraiński rząd¹⁸.

Warto zauważyć, że pierwsze ukraińskie dziecko zostało porwane przez Rosjan z czasowo okupowanego Krymu w 2014 r., a Ukraina oficjalnie odnotowała tę zbrodnię¹⁹.

¹⁶ Діти війни, 24.02.2022 – 16.02.2024, <https://childrenofwar.gov.ua/> (dostęp: 18.06.2024).

¹⁷ https://lb.ua/society/2022/10/15/532700_okupanti_vivozyat_ditey_z.html (dostęp: 18.06.2024).

¹⁸ Шість підступних сценаріїв: радниця Зеленського розповіла, як окупанти вивозять українських дітей до РФ, <https://trueua.info/news/shist-pidstupnih-scenariiv-yak-okupanti-vivozyat-ukrainskih-ditej-na-teritoriyu-rosii> (dostęp: 18.06.2024).

¹⁹ Першу українську дитину росіяни викрали з окупованого Криму ще у 2014 році, це геноцид, – Лубінець 1 лютого, 2024, <https://espreso.tv/suspilstvo-pershu>

Według „Raportu o naruszeniach²⁰ i nieprzestrzeganiu międzynarodowego prawa humanitarnego i praw człowieka, zbrodniach wojennych i zbrodniach przeciwko ludzkości związanych z przymusowym przemieszczaniem i/lub deportacją dzieci ukraińskich do Federacji Rosyjskiej”, opracowanego przez Misję Monitorującą Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka, nr 180/2023), Misja zidentyfikowała dwie główne kategorie dzieci podlegających deportacji.

Pierwsza kategoria dotyczy sierot, tj. dzieci, które nie mają już rodziców, ponieważ zmarli, zaginęli lub opuścili dziecko zgodnie z prawem. Drugą kategorię stanowią dzieci bez opieki, tj. dzieci, które mają rodziców (lub jednego z rodziców), ale zostały z nimi rozdzielone z różnych przyczyn, które mogą, ale nie muszą być związane z bieżącym konfliktem. Skład tej kategorii jest bardzo zróżnicowany. Obejmuje ona dzieci umieszczone w pieczy zastępczej na okres od trzech do maksymalnie sześciu miesięcy w przypadku dzieci, których rodziny znajdują się w trudnej sytuacji życiowej, dzieci, które mają dalszą rodzinę, ale rodzice wyjechali (np. gdy rodzice pracują za granicą lub gdy ojciec został powołany do wojska, a matka wyjechała), a także dzieci, które zostały siłą rozdzielone z rodzicami w czasie obecnego konfliktu (np. dzieci, których rodzice nie wydostali się z obozu filtracyjnego lub dzieci, których rodzice zostali wysłani do tzw. obozów wytchnieniowych, jednak ich powrót się opóźnia).

1.2. Rosja już wcześniej przygotowywała się do koordynowanej deportacji dzieci

1.2.1. Obiekty

Przymusowe przesiedlanie dzieci przez Rosjan nie jest działaniem chaotycznym ani jednorazowym, lecz dobrze zorganizowanym procederem. Świadczą o tym chociażby przywołane poniżej fakty.

Deportację dzieci z Ukrainy nadzorują władze Rosji na najwyższym szczeblu państwowym. Rzeczniczka praw dziecka przy Prezydencie Rosji złożyła osobistą wizytę²¹ na terytoriach okupowanych w celu monitorowania procederu.

-ukrainsku-ditinu-okupanti-vikrali-z-okupovanogo-krimu-shche-u-2014-rotsi-tse-genotsid-lubinets (dostęp: 18.05.2024).

²⁰ <https://www.osce.org/odihr/542751> (dostęp: 18.05.2024).

²¹ <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosiiski-viiska-vyvezennia-ditei/31979016.html> (dostęp: 18.05.2024).

Biuro ukraińskiego Rzecznika Praw Człowieka również zauważa²², że przymusowe deportacje zostały przygotowane z wyprzedzeniem: obywatele Ukrainy, łącznie z dziećmi, najpierw wywożono do obozów filtracyjnych, a następnie rozlokowywano w różnych obwodach Rosji. Każdy obwód posiadał własny plan określający liczbę, miejsce i listę osób, które miały zostać tam przesiedlone.

Courtney Austrian, Zastępca Szefa Misji USA przy Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE), również potwierdziła²³ fakt funkcjonowania obozów filtracyjnych. Na szczycie OBWE w Wiedniu Austrian stwierdziła, że tego typu obozy powstawały w szkołach, ośrodkach sportowych i instytucjach kulturalnych przejętych przez wojska rosyjskie. Jej zdaniem władze rosyjskie przygotowywały się do „filtrowania” obywateli ukraińskich jeszcze przed rozpoczęciem inwazji na Ukrainę. W opinii Misji, na terenach okupowanych przez Rosję znajduje się 18 obozów filtracyjnych. W tym samym czasie agencja Reuters, powołując się na dane badawcze Uniwersytetu Yale, donosi²⁴ o 21 takich obozach.

1.2.2. Podstawy prawne

Po tym, jak małoletni obywatele ukraińscy przeszli „filtrację” i zostali sprowadzeni na terytorium Rosji, rozpoczął się proces ich „legalizacji” – zakorzenienia w rosyjskim środowisku. Wykorzystuje się w tym celu zwłaszcza państwową procedurę ustanawiania opieki i przysposobienia.

Już 9 marca 2022 r. Putin nakazał²⁵ uproszczenie procedury uzyskiwania opieki nad deportowanymi małoletnimi z Ukrainy na poziomie ustawodawczym. Motywowane było to tym, że rzekomo „utworzyła się kolejka Rosjan chętnych do przyjęcia opieki nad ukraińskimi dziećmi”. W maju tego samego roku Putin wydał dekret²⁶ w sprawie szczególnej procedury nadawania obywatelstwa rosyjskiego dzieciom z Ukrainy. Podkreślono w nim, że sieroty i dzieci pozostawione bez opieki rodzicielskiej, będące obywatelami „Donieckiej Republiki Ludowej”, „Ługańskiej Republiki Ludowej” lub Ukrainy, nabywają obywatelstwo Federacji Rosyjskiej w procedurze uproszczonej. Na początku 2024 r. Putin wydał kolejny

²² <https://suspilne.media/237522-rosia-deportovala-z-ukraini-majze-12-miljona-ludej-ombudsmenka/> (dostęp: 18.05.2024).

²³ <https://www.nytimes.com/live/2022/07/08/world/russia-ukraine-war-news?smid=url-share#the-us-identified-18-russian-filtration-camps-for-ukrainians-a-diplomat-says> (dostęp: 18.05.2024).

²⁴ <https://www.reuters.com/world/exclusive-us-report-identifies-21-filtration-locations-run-by-russia-processing-2022-08-25/> (dostęp: 18.05.2024).

²⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=yoKj293LZgo> (dostęp: 18.05.2024).

²⁶ https://t.me/rian_ru/165351 (dostęp: 18.05.2024).

dekret²⁷ „W sprawie określenia niektórych kategorii obywateli zagranicznych i osób bezpaństwowych, które mają prawo ubiegać się o obywatelstwo Federacji Rosyjskiej”, na mocy którego wdrożono szczególną procedurę przyznawania obywatelstwa rosyjskiego ukraińskim sierotom. Nie trzeba dodawać, że wszystkie te zmiany w ustawodawstwie Federacji Rosyjskiej dotyczącym obywatelstwa, które miały miejsce w ciągu ostatnich czterech lat, a zwłaszcza od maja 2022 r., znacząco uprościły zmianę obywatelstwa ukraińskich sierot lub dzieci bez opieki, które znalazły się na terytorium Federacji Rosyjskiej lub na terytoriach ukraińskich nielegalnie zaanektowanych lub czasowo kontrolowanych przez siły rosyjskie. Same dzieci, zwłaszcza te poniżej 14 roku życia, są praktycznie pozbawione prawa głosu w całej procedurze; to samo dotyczy ich rodziców lub innych (bezpośrednich) opiekunów prawnych w przypadku, gdy dzieci zostały rozdzielone z rodzicami.

1.2.3. Integracja społeczno-kulturowa

Dziś Rosja prowadzi²⁸ aktywną państwową kampanię propagandową dotyczącą możliwości przysposobienia przymusowo przesiedlonych ukraińskich dzieci w celu ich integracji ze społecznością rosyjską. Warto zauważyć, że rosyjska rzeczniczka praw dziecka sama przysposobiła²⁹ ukraińskie dziecko wywiezione z okupowanego Mariupola. Przywódca Czeczenii Ramzan Kadyrow z kolei osobiście chwalił się³⁰, że przyjął do siebie „trudnych” nastolatków z ukraińskich szkół z internatem. Co więcej, w rosyjskich sieciach społecznościowych krążą³¹ filmiki o przysposobionych dzieciach ukraińskich, opatrzone wspólnym hasztagiem: „dzieciństwo. powrót”.

Praktykę tę określa się mianem „rusyfikacji”, jak jednoznacznie stwierdza ZPRE w rezolucji nr 2495 (2023)³², wskazując na zakaz mówienia po ukraińsku lub wyrażania w jakikolwiek sposób ukraińskiej tożsamości i kultury, przymusowy kontakt z językiem rosyjskim i kulturą rosyjską poprzez zajęcia, powszechny kontakt z dominującą propagandą w mediach, nauczanie rosyjskiej wersji historii, odwiedzanie miejsc „patriotycznych”, szkolenie wojskowe oraz pogardę wobec języka, kultury i historii ukraińskiej. Dochodziło też do przypadków, w których dzieci były (często fałszywie) informowane o śmierci rodziców. Większość

²⁷ <https://www.garant.ru/hotlaw/federal/1668084/> (dostęp: 18.05.2024).

²⁸ <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-november-16> (dostęp: 18.05.2024).

²⁹ <https://euagenda.eu/news/783221> (dostęp: 18.05.2024).

³⁰ https://t.me/RKadyrov_95/3104 (dostęp: 18.05.2024).

³¹ <https://t.me/voenkorKotenok/42776> (dostęp: 18.05.2024).

³² <https://pace.coe.int/files/31776/html> (dostęp: 18.05.2024).

z nich nie ma możliwości uzyskania wiedzy, gdzie znajdują się ich rodzice, jak skontaktować się z rodziną lub uzyskać pomoc, a wiele z nich pada ofiarą zastraszania i nękania psychicznego.

Istnieje na to wiele dowodów. Rosyjskie media podały³³, że grupa przysposobionych dzieci, które w czasie wojny wywieziono z Mariupola na przedmieścia Moskwy, miała negatywny stosunek do Rosji, który później przeszedł wszakże w „miłość do Rosji”. Początkowo ukraińskie dzieci śpiewały hymn narodowy Ukrainy, negatywnie wypowiadały się o prezydencie Putinie i wykrzykiwały hasło „Chwała Ukrainie!”. Wszystko się zmieniło po „zintegrowaniu” ich z rosyjskimi rodzinami.

Kadyrow odgraża się, że przeprowadzi „wojskowo-patriotyczną edukację” ukraińskich dzieci przekazanych do Czeczenii. Można sobie tylko wyobrazić, za patriotów jakiego kraju będą się uznawać te dzieci po otrzymaniu takiego wykształcenia. Wspomniane wyżej propagandowe filmiki o przysposobionych obywatelach ukraińskich pod znamionym hasztagiem „dzieciństwo. powrót” wyrażają całą istotę przesiedleń – powrotu do Rosji rzekomo „zagubionych” Ukraińców zgodnie z głoszoną przez Putina tezą o „jednym narodzie”³⁴.

Jak donosi³⁵ Instytut Studiów nad Wojną (ISW), wspólne śledztwo przeprowadzone przez rosyjskie opozycyjne czasopismo studenckie DOXA i portal śledczy Kidmapping wyraźnie wskazuje na rolę wspieranego przez Kreml Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego (RKP) w rusyfikacji ukraińskich dzieci deportowanych do Rosji przez rosyjskie władze. Według źródeł DOXA³⁶, od początku pełnoskalowej inwazji Rosji na Ukrainę w 2022 r. rosyjscy urzędnicy deportowali dzieci z sierocińców i szkół z internatem w okupowanym obwodzie donieckim do obwodu rostowskiego, gdzie odwiedzał je metropolita rostowski i nowoczerkaski Merkury (Igor Iwanow), snując opowieści o RKP i najwyraźniej namawiając je do przyjęcia chrztu w RKP. Duchowni RKP również wzywają do chrzczenia³⁷ deportowanych ukraińskich dzieci w RKP, zachęcając je³⁸ do przystąpienia do różnych „wojskowo-patriotycznych” organizacji młodzieżowych w Rosji. DOXA i Kidmapping

³³ https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKewiQs_y4MT7AhWJxosKHatFDcsQFnoECA8QAQ&url=https%3A%2F%2Fnews.liga.net%2Fpolitics%2Fnews%2Fv-rf-jaluyutsya-chto-pohischennye-iz-mariupolya-detipeli-gimn-i-ruga (dostęp: 18.05.2024).

³⁴ <http://kremlin.ru/events/president/news/66181> (dostęp: 18.05.2024).

³⁵ <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-june-4-2024> (dostęp: 18.05.2024).

³⁶ <https://doxa.team/articles/deport-rpc> (dostęp: 18.05.2024).

³⁷ http://www.e-vestnik.ru/reports/obnyat_i_pomolitsja_pomosh_bezhencam_12147/ (dostęp: 18.05.2024).

³⁸ <http://eparchia.patriarchia.ru/db/text/5906094.html> (dostęp: 18.05.2024).

ustaliły ponadto, że dzieci deportowane z okupowanych obwodów donieckiego i lugańskiego przebywały w schroniskach prowadzonych przez RKP w obwodzie woroneskim, gdzie duchowni RKP i powiązani z nimi urzędnicy organizowali „wojskowo-patriotyczne” imprezy dla deportowanych dzieci, krzewiąc wśród nich nastroje przyjazne wobec Rosji oraz wobec samego RKP i odcinając dzieci od ich ukraińskiej tożsamości. ISW ocenił wcześniej³⁹, że RKP odgrywa kluczową rolę w realizacji kremłowskiego planu okupacji Ukrainy i wydaje się, że dotyczy to również rosyjskich wysiłków zmierzających do rusyfikacji deportowanych ukraińskich dzieci przebywających w Rosji. Maria Lwowa-Bielowa, kremłowska rzecznik praw dziecka⁴⁰, wobec której Międzynarodowy Trybunał Karny wydał nakaz aresztowania ze względu na jej rolę w organizowaniu deportacji ukraińskich dzieci, jest według powszechnej wiedzy żoną⁴¹ duchownego RKP. Lwowa-Bielowa i jej mąż sami adoptowali deportowane⁴² ukraińskie dziecko z Mariupola, co wskazuje na bezpośrednie zaangażowanie RKP i innych urzędników Kremla w deportację ukraińskich dzieci.

1.3. Naruszenia międzynarodowego prawa humanitarnego i obowiązującego międzynarodowego prawa karnego

1.3.1. Deportacje jako zbrodnia wojenna

Dzieci należą do najbardziej bezbronnej grupy ludności cywilnej, cierpiącej wskutek wyniszczających, nieludzkich nieszczęść będących wynikiem konfliktów zbrojnych. Dlatego też międzynarodowe prawo humanitarne ustanawia zbiór bezwzględnych i nienaruszalnych zasad mających na celu ochronę dzieci, które znalazły się w potrzebie wskutek konfliktu zbrojnego. Stosowne postanowienia zawarto w czterech powszechnie ratyfikowanych konwencjach genewskich z 1949 r.⁴³ oraz protokołach dodatkowych do nich⁴⁴ (PD) z 1977 r.

³⁹ <https://understandingwar.org/backgrounders/russian-offensive-campaign-assessment-may-3-2024> (dostęp: 18.05.2024).

⁴⁰ <https://www.cnn.com/2023/02/15/europe/russia-ukraine-children-maria-lvova-belova-intl/index.html> (dostęp: 18.05.2024).

⁴¹ <https://meduza.pl/meduza%20dot%20io/en/feature/2023/03/19/just-call-me-masha> (dostęp: 18.05.2024).

⁴² <https://missingchildreukraine.news-exchange.ebu.ch/the-missing-children-of-ukraine/maria-lvova-belova/#:~:text=Lvova%20DBelova%20and%20her%20husband,and%20her%20husband%20Pavel%20Kogelman> (dostęp: 18.05.2024).

⁴³ https://www.googleadservices.com/pagead/aclk?sa=L&ai=DChcSEwiHvfSN-cGGAxUhNwYAHRxcDuEYABAAGgJ3cw&case=2&gclid=Cj0KCQjw9vqyBhCKARIsAIIcLMGsMwt29RTseMgRdh8-jZri4tsAHP-dC9-o9SQ08-hJg2bX5L14yCMAAoi9EALw_wcB&ei=IA-

Przesiedlenia ukraińskich dzieci wbrew ich woli pod kontrolę państwa okupującego, filtrowanie, przygotowanie ram prawnych w celu ich integracji ze społeczeństwem rosyjskim, publiczne kampanie propagandowe mające na celu zachęcenie do takich działań oraz dalsza „reedukacja” i asymilacja – to wszystko elementy tego samego planu. Proceder ten trudno uznać po prostu za deportację.

Jest rzeczą oczywistą, że takie przymusowe przesiedlenia ukraińskich dzieci wbrew normom międzynarodowego prawa humanitarnego są realizowane przez Rosję nie tylko w celu ich przemieszczenia, lecz także w celu ich dalszej integracji ze społeczeństwem rosyjskim (rosyjską grupą narodową) poprzez przysposobienie i nadanie obywatelstwa rosyjskiego, wymazania ich tożsamości narodowej i przekształcenia ich ukraińskiej świadomości w rosyjską.

Zgodnie z art. 7 ust. 1 lit. d), art. 8 ust. 2 lit. a) pkt vii oraz art. 8 ust. 2 lit. b) pkt viii Statutu Rzymskiego Międzynarodowego Trybunału Karnego⁴⁵ (dalej: Statut Rzymski), bezprawna deportacja i przymusowe przemieszczenia ludności cywilnej, w tym dzieci, są kwalifikowane jako zbrodnie przeciwko ludzkości i/lub zbrodnie wojenne.

Jednakże art. 2 lit. e) Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa⁴⁶ (dalej: Konwencja o ludobójstwie), a także art. 6 lit. e) Statutu Rzymskiego przewidują zasadę, zgodnie z którą „przymusowe przekazywanie dzieci członków grupy do innej grupy” jest czynem stanowiącym zbrodnię ludobójstwa, gdy jest dokonywane „w zamiarze zniszczenia” w całości lub „części” grup narodowych, etnicznych, rasowych lub religijnych „jako takich”⁴⁷.

Warto też zauważyć, że przymusowe przekazywanie dzieci z jednej grupy do innej grupy zostało uznane za jeden z elementów zbrodni ludobójstwa już 28 marca 1947 r. Komentarz do art. 3 lit. a) wersji roboczej Konwencji

hfZu-FBdmqxc8Pwd2soQI&ohost=www.google.com&cid=CAESVuD2h7-torbzEG-Ti0Ht3TxQYgMvEUfEmAdOyEluAt8UlXoYxjcaFGl5iHIInupt6X8Ag-YHvi7AkuRd3GapDGOa36nGafqdHgj0Wfk-8Z6pUiKk1AzR&sig=AOD64_156usj9z2l0mOT3XzIB7akv54C-w&q&sqi=2&nis=4&adurl&ved=2ahUKEwjvle6N-cGGAxVZVfEDHcEuKyQQ0Qx6BAgHEAE (dostęp: 18.05.2024).

⁴⁴ Additional%20Protocols%20to%20the%20Geneva%20Conventions%20of%201949%20%20ReliefWeb%20https://www.reliefweb.int (dostęp: 18.05.2024).

⁴⁵ Римський статут міжнародного кримінального суду від 17.07.1998, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (dostęp: 18.05.2024).

⁴⁶ Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa z dnia 9 grudnia 1948 r., https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.I_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf (dostęp: 18.05.2024).

⁴⁷ Римський статут міжнародного кримінального суду від 17.07.1998, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (dostęp: 18.05.2024).

o ludobójstwie podkreśla w szczególności, że „rozdzielenie dzieci od rodziców prowadzi do narzucenia dzieciom, które znajdują się wówczas w wieku wrażliwym i podatnym na zagrożenia, kultury i mentalności innej niż kultura i mentalność ich rodziców. Proces ten zazwyczaj prowadzi do zaniku grupy jako jednostki kulturowej w stosunkowo krótkim czasie”⁴⁸. Można zatem uznać, że jest to uniwersalne podejście społeczności międzynarodowej do ochrony dzieci jako kluczowego elementu dobrostanu społeczno-kulturowego państwa i przetrwania narodu.

Należy pamiętać, że zakaz dokonywania ludobójstwa jest bezwzględnie obowiązującą normą prawa międzynarodowego, tj. *ius cogens*, i tym samym niedopuszczalne są żadne odstępstwa od tejsze, a zakaz ten istniał na poziomie uniwersalnym jeszcze przed przyjęciem stosownej Konwencji ONZ, o czym świadczy w szczególności rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 96 (1) „Zbrodnia ludobójstwa” z dnia 11 grudnia 1946 r.⁴⁹

W swoim raporcie na temat naruszeń międzynarodowego prawa humanitarnego i praw człowieka, zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości popełnionych na Ukrainie (1 kwietnia – 25 czerwca 2022 r.) Grupa Ekspertów Mechanizmu Moskiewskiego OBWE wskazuje, że podczas wizyty na Ukrainie Misja uzyskała potwierdzenie przypadków deportacji, chociaż nie była w stanie uzyskać dokładnej liczby objętych nimi dzieci, i podkreśla, że masowe przymusowe przesiedlenia cywilów na terytorium państwa okupacyjnego w trakcie konfliktu są zakazane przez Konwencje Genewskie z 1949 r. Praktykę tę uznaje się za zbrodnię wojenną⁵⁰.

Raport Niezależnej Międzynarodowej Komisji Śledczej ds. Ukrainy zawiera m.in. informacje o przymusowych przesiedleniach i deportacjach dzieci, które są równoznaczne z popełnieniem zbrodni wojennych. Komisja zidentyfikowała trzy najważniejsze przypadki, w których władze rosyjskie przemieściły ukraińskie dzieci

---

⁴⁸ Політична оцінка та правова кваліфікація дій держави-агресора щодо українських дітей. Порушення прав українських дітей на тимчасово окупованих територіях України та у Росії: депортація, мілітаризація, індоктринація. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, <https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/> (dostęp: 18.05.2024).

⁴⁹ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 96 (1) „Zbrodnia ludobójstwa” z dnia 11 grudnia 1946 r., <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/033/47/PDF/NR003347.pdf?OpenElement> (dostęp: 18.05.2024).

⁵⁰ Raport o naruszeniach międzynarodowego prawa humanitarnego i praw człowieka, zbrodniach wojennych i zbrodniach przeciwko ludzkości popełnionych na Ukrainie (1 kwietnia – 25 czerwca 2022 r.), 14 lipca 2022 r., <https://reliefweb.int/report/ukraine/report-violations-international-humanitarian-and-human-rights-law-war-crimes-and-crimes-against-humanity-committed-ukraine-1-april-25-june-2022> (dostęp: 18.05.2024).

z jednego obszaru na Ukrainie znajdującego się pod ich kontrolą na inny taki obszar lub do Federacji Rosyjskiej. Dotyczyło to dzieci, które straciły rodziców lub czasowo utraciły z nimi kontakt w czasie działań wojennych, zostały rozdzielone z rodzicami podczas osadzenia w tzw. obozach filtracyjnych, a także dzieci, które przebywały w placówkach opiekuńczo-wychowawczych. Eksperti zasugerowali, że

rosyjscy urzędnicy państwowi podjęli prawne i polityczne środki przeciwko ukraińskim dzieciom przesiedlanym do Federacji Rosyjskiej. W szczególności przyznano im obywatelstwo rosyjskie, umieszczono je w rodzinach zastępczych, co daje podstawy, by sądzić, że część dzieci już na zawsze pozostanie w Federacji Rosyjskiej.

Komisja zauważyła jednak, że przemieszczenie dzieci odbywało się z naruszeniem wymogów ustanowionych przez międzynarodowe prawo humanitarne i nie było uzasadnione względami ich bezpieczeństwa lub zdrowia. Ponadto, zdaniem ekspertów, istniała możliwość ewakuacji dzieci na terytorium kontrolowane przez rząd ukraiński. W związku z tym – stwierdzono w Raporcie – prawdopodobne jest, że władze rosyjskie nie próbowały nawiązać kontaktu z krewnymi dzieci ani z władzami ukraińskimi. Tym samym przemieszczenia, które z różnych przyczyn miały mieć charakter tymczasowy, w większości nabrały charakteru długotrwałego, a rodzice lub opiekunowie prawni oraz same dzieci napotykali na szereg przeszkód w nawiązywaniu kontaktów, łączeniu rodzin i powrocie dzieci na Ukrainę. Zgodnie z art. 85 ust. 4 lit. b) „nieuzasadnione opóźnienie w repatriacji jeńców wojennych lub cywilów stanowi poważne naruszenie Protokołu dodatkowego I, czyli jest zbrodnią wojenną”⁵¹.

Federacja Rosyjska próbuje uzasadniać bezprawne deportacje i przymusowe przesiedlenia dzieci powodami humanitarnymi, przedstawiając ten proceder jako ewakuację. Jednakże w orzeczeniu Izby Orzekającej w sprawie *Prokurator przeciwko Blagojević i Jokić* stwierdzono, że przeprowadzenie ewakuacji wymaga dobrowolnej decyzji osoby poszkodowanej. W tym kontekście przymus nie ogranicza się do zastosowania przemocy fizycznej, ale obejmuje również

groźby przemocy, nękanie, przetrzymywanie, presję psychiczną, nadużywanie władzy i celowe tworzenie niebezpiecznego otoczenia. Strony konfliktu mają obowiązek

⁵¹ Політична оцінка та правова кваліфікація дій держави-агресора щодо українських дітей. Порушення прав українських дітей на тимчасово окупованих територіях України та у Росії: депортація, мілітаризація, індоктринація. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, <https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/> (dostęp: 18.05.2024).

zapobiegania przesiedleniom powodowanym ich własnymi działaniami, w tym zastraszaniem i niekierowanymi na cele wojskowe (bezludnymi) atakami. Ponadto zasada dotycząca ewakuacji obejmuje element ochronny, którego brakuje w przypadku deportacji⁵².

2. Ludobójstwo

Należy podkreślić, że stosowne czyny przestępcze państwa agresora wobec ukraińskich dzieci nie mają charakteru chaotycznego czy sporadycznego, lecz przejawiają wyraźne oznaki polityki ludobójczej, której celem jest uczynienie z ukraińskich dzieci wrogów własnego narodu. Co więcej, warto zauważyć, że tempo i skala realizacji tej polityki znacznie wzrosły po pełnoskalowej inwazji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę.

Potwierdzenie, że taka przestępcza polityka nosi znamiona ludobójstwa, wymaga odwołania się do zbrodni wymienionych w Statucie Rzymskim⁵³, który stanowi w szczególności, że aby udowodnić zbrodnię ludobójstwa poprzez przymusowe przekazywanie dzieci z jednej grupy do innej grupy, konieczne jest udowodnienie zaistnienia następujących elementów: 1) sprawca pod przymusem przekazał jedną lub więcej osób; 2) taka osoba lub osoby należały do określonej grupy narodowej, etnicznej, rasowej lub religijnej; 3) sprawca działał z zamiarem zniszczenia w całości lub w części tej grupy narodowej, etnicznej, rasowej lub religijnej jako takiej; 4) przekazanie nastąpiło z tej grupy do innej grupy; 5) przekazana osoba lub osoby były w wieku poniżej 18 lat; 6) sprawca wiedział lub powinien był wiedzieć, że osoba lub osoby były w wieku poniżej 18 lat; 7) czyn miał miejsce w ramach wyraźnej prawidłowości wśród podobnych czynów skierowanych przeciwko tej grupie lub był czynem, który sam w sobie mógł spowodować takie zniszczenie.

Jednocześnie takie określenie elementów definicji zbrodni oznacza, że przymusowy charakter przekazania należy interpretować rozszerzająco, nie tylko jako użycie siły fizycznej, lecz także jako wymuszenie, groźbę użycia siły, zatrzymanie,

⁵² Політична оцінка та правова кваліфікація дій держави-агресора щодо українських дітей. Порушення прав українських дітей на тимчасово окупованих територіях України та у Росії: депортація, милітаризація, індоктринація. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, <https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/> (dostęp: 18.05.2024).

⁵³ Elementy definicji zbrodni [від 9 вересня 2002 р.], <http://www.icc-cpi.int/Menu/ICC/Legal+Texts+and+Tools/> (dostęp: 18.05.2024).

presję psychologiczną, nadużycie władzy oraz tworzenie atmosfery strachu i ograniczenie wolności. Najbardziej kontrowersyjną okolicznością jest dziś dobrovolność zgody wyrażanej przez przedstawicieli prawnych na przekazanie dzieci z terenów czasowo okupowanych do obozów „reedukacyjnych”. Przymusowy charakter takiego przekazywania małoletnich potwierdza w szczególności presja psychologiczna, ponieważ każdy z przypadków przekazywania dzieci z późniejszym bezterminowym ich przetrzymywaniem był poprzedzony powrotem kilku grup małoletnich, co stwarzało iluzję bezpieczeństwa i tworzyło obraz „złej matki (ojca)”, która miała sprzeciwiać się powtórzeniu „pozytywnego” doświadczenia. W innym scenariuszu dochodziło do nadużycia władzy, gdy przedstawiciele okupanta, rosyjskiego wojska i/lub lokalnych kolaborantów przychodzili do domów i nalegali na podjęcie „słusznej decyzji”. Groźby i zastraszanie były również stosowane w celu przedstawienia odmowy rodziców jako zagrożenia dla dobra dziecka, a tym samym jako podstawy do pozbawienia ich praw rodzicielskich przez władze okupacyjne. Wreszcie ogromne znaczenie miała ogólna atmosfera, tj. operacje wojskowe z ciągle zagrażającymi bezładnymi atakami raketowymi, powietrznymi i artyleryjskimi, ograniczony dostęp do informacji i niepewność, kiedy może dojść do zakończenia okupacji⁵⁴. Ponadto „zgody” udzielano na czasowe przekazanie, odpoczynek i powrót dziecka w określonym terminie, zależnym od placówki (2–3 tygodnie). Tym samym działania Rosjan polegające na arbitralnym przedłużaniu okresu przekazania dzieci, zmianie ich miejsca zamieszkania (w szczególności bez powiadomienia rodziców) oraz na odmowie wydania małoletnich w sposób oczywisty nie mogły być objęte zgodą udzieloną pod przymusem. Na przykład w jednym z obozów przetrzymywano bez zgody rodziców około 200 ukraińskich dzieci w wieku 14–17 lat⁵⁵.

W Raporcie z dnia 4 maja 2023 r. eksperci Mechanizmu Moskiewskiego OBWE podkreślają, że „przesiedlenie wbrew woli danej osoby zawsze zawiera element przymusu, jednak element ten niekoniecznie wiąże się ze stosowaniem siły fizycznej lub siły innego rodzaju”. Przeciwnie, nacisk położono na „brak

⁵⁴ Політична оцінка та правова кваліфікація дій держави-агресора щодо українських дітей. Порушення прав українських дітей на тимчасово окупованих територіях України та у Росії: депортація, мілітаризація, індоктринація. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, <https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/> (dostęp: 18.05.2024).

⁵⁵ Політична оцінка та правова кваліфікація дій держави-агресора щодо українських дітей. Порушення прав українських дітей на тимчасово окупованих територіях України та у Росії: депортація, мілітаризація, індоктринація. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, <https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/> (dostęp: 18.05.2024).

realnego wyboru [...] w procesie [...] przekazywania”. Jednocześnie, jak zauważono, „to, czy przesiedlenie jest trwale czy tymczasowe, pozostaje bez znaczenia”. Eksperti stwierdzili również, że mimo początkowej zgody przedstawiciele prawnych na pobyt dzieci w obozach, arbitralne przedłużanie okresu przetrzymywania małoletnich przez rosyjskie władze okupacyjne było równoznaczne z przesiedleniem bez ich zgody i rozdzieleniem ich z rodzinami, co oznacza, że dzieci te znalazły się w sytuacji dzieci przymusowo przesiedlonych lub deportowanych⁵⁶.

Należy również zauważyć, że Prokuratura Generalna prowadzi obecnie, wspólnie z Międzynarodowym Trybunałem Karnym, postępowanie przygotowawcze w sprawie przymusowej deportacji 19 546 ukraińskich dzieci z terytoriów czasowo okupowanych przez Federację Rosyjską. Są to dzieci w wieku od roku do 18 lat. Większość z nich pochodzi z obwodów donieckiego (13 600 dzieci), chersońskiego (1600), zaporoskiego (1300) i ługańskiego (1100). Wśród nich są też jednak dzieci z obwodów charkowskiego, mikołajowskiego, czernihowskiego, sumskiego i kijowskiego. W tej sprawie prokuratura odnotowuje wszystkie elementy zbrodni ludobójstwa i bada okoliczności faktyczne przymusowej deportacji ukraińskich dzieci. Do listopada 2023 r. dzięki wspólnej pracy właściwych organów Ukrainy i organizacji społeczeństwa obywatelskiego udało się odesłać do domów 386 dzieci⁵⁷.

Należy zauważyć, że przestępcze działania państwa agresora, mające na celu bezprawną deportację i/lub przymusowe przesiedlenie ukraińskich dzieci, były wielokrotnie potępiane przez parlamenty innych państw, a także organizacje regionalne i międzynarodowe.

I tak, w dniu 15 września 2022 r. Parlament Europejski przyjął rezolucję w sprawie łamania praw człowieka w związku z przymusową wywózką cywilów ukraińskich i przymusową adopcją dzieci ukraińskich w Rosji (2022/2825(RSP))⁵⁸. W dokumencie stwierdzono, że przymusowa relokacja i deportacja ukraińskich

---

⁵⁶ Raport o naruszeniach międzynarodowego prawa humanitarnego i praw człowieka, zbrodniach wojennych i zbrodniach przeciwko ludzkości popełnionych na Ukrainie (1 kwietnia – 25 czerwca 2022 r.), 14 lipca 2022 r., <https://reliefweb.int/report/ukraine/report-violations-international-humanitarian-and-human-rights-law-war-crimes-and-crimes-against-humanity-committed-ukraine-1-april-25-june-2022> (dostęp: 18.05.2024).

⁵⁷ Генпрокурор: Продовжуємо тісну співпрацю з МКС у справі примусової депортації українських дітей, 15.11.2023, <https://interfax.com.ua/news/general/947867.html> (dostęp: 18.05.2024).

⁵⁸ Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 15 września 2022 r. w sprawie łamania praw człowieka w związku z przymusową wywózką cywilów ukraińskich i przymusową adopcją dzieci ukraińskich w Rosji (2022/2825(RSP)), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0320_EN.pdf (dostęp: 18.05.2024).

dzieci, w tym dzieci z placówek opieki, do Federacji Rosyjskiej i na terytoria okupowane przez Rosję oraz ich przymusowa adopcja przez rosyjskie rodziny stanowią naruszenie prawa ukraińskiego i międzynarodowego, w szczególności art. II Konwencji ONZ w sprawie zapobiegania zbrodniom ludobójstwa i karania ich. Rezolucja zobowiązuje Federację Rosyjską do niezwłocznego podania informacji o miejscu pobytu wszystkich deportowanych osób będących obywatelami Ukrainy, zapewnienia im swobody przemieszczania się i możliwości powrotu do ojczyzny. Co ważne, Parlament Europejski po raz kolejny apeluje do Rządu Ukrainy o przyspieszenie ratyfikacji Statutu Rzymskiego MTK, co znacznie ułatwi procedury związane ze ściganiem zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości, w tym przymusowych deportacji.

W rezolucji nr 2482 (2022)⁵⁹ Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy zauważyło, że coraz więcej dowodów wskazuje na to, że oficjalna rosyjska retoryka wykorzystywana do uzasadnienia pełnoskalowej inwazji i agresji na Ukrainę, oparta na tzw. procesie „deukrainizacji”, nosi znamiona publicznego podżegania do ludobójstwa bądź też ujawnia zamiar ludobójczy zniszczenia ukraińskiej grupy narodowej jako takiej, lub przynajmniej jej części. ZPRE przypomina, że Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa z 1948 r. (Konwencja o ludobójstwie), której stronami są zarówno Ukraina, jak i Federacja Rosyjska, zakazuje bezpośredniego i publicznego podżegania do popełnienia ludobójstwa oraz usiłowania popełnienia ludobójstwa. ZPRE z najwyższym zaniepokojeniem zauważa, że art. II Konwencji o ludobójstwie podlegać mogą niektóre działania podejmowane przez siły rosyjskie wobec ukraińskiej ludności cywilnej, takie jak zabójstwa i przymusowe przekazywanie dzieci z jednej grupy do innej grupy w celu rusyfikacji poprzez adopcję przez rodziny rosyjskie i/lub przekazywanie ich do prowadzonych przez Rosję domów dziecka lub ośrodków, takich jak obozy letnie.

W rezolucji nr 2529 (2024)⁶⁰ ZPRE wyraża szczególne zaniepokojenie losom dzieci przymusowo przesiedlanych i deportowanych na czasowo okupowane terytoria Ukrainy, do Federacji Rosyjskiej i na Białoruś. Praktyki te stanowią zbrodnie wojenne, zbrodnie przeciwko ludzkości i – jak zauważa Zgromadzenie w rezolucji nr 2482 (2023) „Aspekty prawne i aspekty praw człowieka w agresji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę” – być może również zbrodnie ludobójstwa, ponieważ czyny „takie jak zabójstwa i przymusowe przekazywanie dzieci z jednej grupy do innej grupy w celu rusyfikacji poprzez adopcję przez rodziny rosyjskie i/lub przekazywanie ich do prowadzonych przez Rosję domów dziecka lub ośrodków,

⁵⁹ <https://pace.coe.int/en/files/31620/html> (dostęp: 18.05.2024).

⁶⁰ <https://pace.coe.int/en/files/33348/html> (dostęp: 18.05.2024).

takich jak obozy letnie” mogą podlegać art. II Konwencji z 1948 r. w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa.

Dnia 5 kwietnia 2023 r. 49 państw i UE jednogłośnie potępiły działania Federacji Rosyjskiej na Ukrainie, w szczególności przymusową deportację ukraińskich dzieci, a także inne poważne naruszenia wobec dzieci popełnione przez wojska rosyjskie na Ukrainie⁶¹.

Organizacja pozarządowa Instytut Badań nad Wojną, która na bieżąco monitoruje konflikt wojenny między Rosją a Ukrainą, ocenia, że deportacja⁶² ukraińskich dzieci, z zamiarem zniszczenia ich ukraińskiej tożsamości poprzez projekty rusyfikacyjne, stanowi naruszenie Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, która zakazuje „przymusowego przekazywania dzieci jednej grupy do innej grupy” stanowiącego akt ludobójstwa.

Niestety, ustalenie dokładnej liczby ukraińskich dzieci, które zostały przymusowo deportowane do odległych regionów Federacji Rosyjskiej wbrew ich woli, jest dziś niemożliwe. Wiadomo jedynie, że głównymi obszarami docelowymi deportacji są obwody włodzimierski, omski, rostowski, czelabiński, saratowski, moskiewski, leningradzki i sachaliński. Nie są to wcale rejony przygraniczne, lecz terytoria oddalone od Ukrainy o tysiące kilometrów. Niestety, w trzecim roku rosyjskiej agresji deportacja ukraińskich dzieci trwa.

Jest rzeczą oczywistą, że przesiedlenia ukraińskich dzieci dokonywane wbrew ich woli przez państwo okupacyjne, a także przygotowywanie przez nie ram prawnych w celu ich integracji ze społeczeństwem rosyjskim, publiczne kampanie propagandowe mające na celu zachęcenie do takich działań, a następnie ich „reedukacja” i asymilacja są częścią tego samego planu. Proceder ten trudno uznać po prostu za deportację.

Zakwalifikowanie określonych czynów jako deportacji lub przymusowego przekazywania wymaga ustalenia, że sprawca deportował lub przymusowo przekazał, bez podstaw dozwolonych przez prawo międzynarodowe, jedną lub więcej osób do innego państwa lub w inne miejsce poprzez wydalenie/wypędzenie lub inne akty przymusu. Prawo karne międzynarodowe rozróżnia dwa rodzaje przesiedleń osób – deportację (przemieszczenie przez granicę państwową) i przymusowe przekazanie (w obrębie granic państwa). I tak w sprawie *Prokurator przeciwko*

⁶¹ Deportacja ukraińskich dzieci: „Rosja nie może zaprzeczyć prawdzie”, 5 kwietnia 2023 r., <https://onu.delegfrance.org/deportation-of-ukrainian-children-no-amount-of-disinformation-spread-by-russia?fbclid=IwAR0Vq5-IS3o-X2S1PGh255u00V5cMU61E6BpjLklu0j-43AxMbRCBtDXBc> (dostęp: 18.05.2024).

⁶² <https://www.understandingwar.org/backgroundunder/russian-offensive-campaign-assessment-june-4-2024> (dostęp: 18.05.2024).

Jovici Stanišić i Franko Simatovićowi, IT-03-69-T, wyrok z dnia 30 maja 2013 r.⁶³, Izba Orzekająca uznała, że zbrodnia deportacji wymaga przemieszczenia ofiar przez granicę państwową *de iure*, a w pewnych okolicznościach granicę *de facto*. Przymusowe przesiedlenie oznacza przesiedlenie osób w obrębie granic państwa. Podobne stanowisko przyjęto w sprawie *Prokurator przeciwko Krnojelac*, IT-97-25-T, wyrok z dnia 15 marca 2002 r.⁶⁴, pkt 474 i w innych orzeczeniach Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii.

Jest rzeczą oczywistą, że w ramach popełnienia zbrodni deportacji sprawca działa z zamiarem przymusowego przekazania osób z terytorium jednego państwa na terytorium innego państwa. Celem tej zbrodni jest przymusowe przekazanie osób wbrew ich woli z terytorium, na którym przebywały legalnie.

Jednakże przywołane wyżej okoliczności faktyczne pokazują, że celem Rosjan nie jest wyłącznie przemieszczenie dzieci na inne terytorium. Tutaj można mówić o ich wyrwaniu z jednej społeczności (grupy) i przymusowym integrowaniu ich z inną grupą. Zgodnie z wykładnią⁶⁵ Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy termin „grupa narodowa” jest interpretowany jako zbiorowość ludzi, których łączy więź prawna oparta na wspólnocie obywatelstwa wzmocniona wzajemnością praw i obowiązków. Obywatele Ukrainy – naród ukraiński – stanowią zatem grupę narodową w rozumieniu art. 2 Konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa oraz art. 6 Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego. Podobnie grupą narodową w tym samym kontekście jest naród Federacji Rosyjskiej – obywatele rosyjscy, złączeni narodowościową więzią wspólnego obywatelstwa.

Strony przedmiotowej zbrodni polegającej na przekazywaniu ukraińskich dzieci nie wyczerpuje wyłącznie ich fizyczne przemieszczenie na terytorium Rosji, obejmuje ona również ich integrację ze wspólnotą narodowościową narodu rosyjskiego. Świadczą o tym wspomniane wyżej akty państwa rosyjskiego dotyczące szczególnej procedury przyznawania opieki nad małoletnimi Ukraińcami i przyspieszonej procedury przyznawania im obywatelstwa rosyjskiego. Środki te umożliwiają wytworzenie więzi prawnej między przesiedlonymi dziećmi a nową grupą narodowościową. Jednocześnie ma miejsce integracja kulturowa, językowa i edukacyjna. Dzieci przebywają w rosyjskich rodzinach, otrzymują wykształcenie w rosyjskich szkołach, czynione są wszelkie wysiłki, aby czuły się Rosjanami. Towarzyszy temu publiczna propaganda wspierająca takie wysiłki, co daje podstawy,

⁶³ <https://www.legal-tools.org/doc/066e67/pdf/> (dostęp: 18.05.2024).

⁶⁴ <http://www.legal-tools.org/doc/1a994b/> (dostęp: 18.05.2024).

⁶⁵ <https://cilrap-lexsitus.org/case-law/content/b8d7bd> (dostęp: 18.05.2024).

by uważać ten proces za celowe działanie z konkretnym zamiarem zniszczenia narodu ukraińskiego jako grupy podlegającej ochronie.

Tym samym masowe przesiedlenia ukraińskich dzieci do Rosji mają cechy nie tylko deportacji, lecz także przymusowego przekazywania dzieci z jednej grupy narodowej do innej. Wyczerpane są tu wszystkie elementy definicji zbrodni przymusowego przekazywania dzieci z jednej grupy narodowej do innej grupy, a zatem czyn ten można zakwalifikować według prawa międzynarodowego jako zbrodnię ludobójstwa, mającą na celu zniszczenie określonej grupy narodowej, tj. narodu ukraińskiego.

2.1. „Germanizacja” prowadzona przez niemieckich nazistów a „rusyfikacja” prowadzona przez Rosję – tożsame przykłady ludobójstwa

Trwające porwania ukraińskich dzieci przez władze rosyjskie i ich dalsza „rusyfikacja” zasadniczo przypominają nazistowski plan „germanizacji” podczas II wojny światowej. W istocie, gdy odwołać się do tzw. Procesu RuSHA, podobieństwa między oboma programami są uderzające.

Proces RuSHA odbył się po wznowieniu 30 września 1947 r. przez amerykańską administrację wojskową Niemiec prac I Trybunału Wojskowego⁶⁶, który ustanowiono wcześniej w celu przeprowadzenia tzw. Procesu lekarzy. Był to ósmy z procesów norymberskich przeprowadzonych po zakończeniu głównego procesu zbrodniarzy wojennych. Na ławie oskarżonych zasiadło 14 czołowych urzędników RuSHA (Rasse und Siedlungshauptamt), tj. Głównego Urzędu ds. Rasy i Osadnictwa, centralnej organizacji zajmującej się realizacją programów rasowych Trzeciej Rzeszy, i innych organizacji powołanych w podobnych celach, takich jak Stowarzyszenie Lebensborn czy Główny Urząd Kolonizacyjny dla Niemców Etnicznych.

Wkrótce po inwazji na Polskę naziści rozpoczęli szeroko zakrojony program porwań dzieci nieniemieckich. Chociaż początkowo porwania dotyczyły głównie tzw. etnicznych Niemców, szybko okazało się, że pozyskiwane w ten sposób liczby dzieci są niewystarczające, aby spełnić zakładane cele nazistów. Z tego też powodu program rozszerzono, obejmując nim wszystkie dzieci o „dobrych cechach rasowych”, tzn. o odpowiednim wyglądzie fizycznym (blond włosy i niebieskie oczy), wskazującym, że dziecko może mieć domieszkę „aryjskiej” krwi lub że może

⁶⁶ <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/subsequent-nuremberg-proceedings-case-8-the-rusha-case> (dostęp: 18.06.2024).

zostać dobrym Niemcem. Urzędnicy ds. czystości rasowej RuSHA prowadzili taką selekcję, ustalając, czy dziecko miało dobrą czy gorszą krew. Urząd RuSHA aktywnie uczestniczył w porwaniach dzieci nieniemieckich. Organizacji tej powierzono zadanie prowadzenia badań rasowych. Na podstawie tych badań i ocen czystości rasowej tysiące dzieci odebrano rodzicom oraz krewnym i wywieziono do Niemiec.

W wydanym wyroku⁶⁷ Trybunał stwierdził, że:

Działania, czyny i plany realizowano w ramach systematycznego programu ludobójstwa, którego celem było zniszczenie obcych narodów i grup etnicznych, częściowo poprzez eliminację i tłumienie cech narodowościowych. Celem tego programu było wzmocnienie narodu niemieckiego i tzw. rasy „aryjskiej” kosztem innych narodów i grup, poprzez narzucenie cech nazistowskich i niemieckich wybranym spośród nich jednostkom oraz eksterminację „niepożądanych” elementów rasowych. Program ten realizowano po części poprzez (a) Porwania dzieci. [...] (c) Zabieranie niemowląt robotnikom ze Wschodu.

Oskarżonym zarzucono odpowiedzialność karną za szereg aspektów nazistowskiego programu rasowego, w tym porwania „wartościowych rasowo” dzieci w celu ich przენarodowienia i „aryzacji”, przymusowe wysiedlenia obywateli państw obcych z ich domów przekazywanych następnie obywatelom Niemiec lub etnicznym Niemcom oraz prześladowanie i eksterminację Żydów w całych Niemczech i okupowanej przez Niemcy Europie. Proces rozpoczął się 20 października 1947 r., a wyrok Trybunał wydał 10 marca. Trybunał uznał ośmiu oskarżonych za winnych wszystkich zarzucanych im czynów, pięciu za winnych jedynie przynależności do organizacji przestępczej, a jedną oskarżoną za niewinną. Tego samego dnia ogłoszono orzeczenia kar dla skazanych. Główny oskarżony, Ulrich Greifelt, został skazany na dożywotnie pozbawienie wolności, siedmiu oskarżonych na kary od 10 do 25 lat pozbawienia wolności, pięciu na poczet orzeczonej kary zaliczono wcześniejszy okres pozbawienia wolności, a jedna oskarżona została uniewinniona (17 lutego 1948 r.).

Twórcą definicji „ludobójstwa” był profesor Rafał Lemkin, który pierwszy użył tego terminu w swojej pracy *Rządy państw Osi w okupowanej Europie*⁶⁸, opisując nieznanie wcześniej pojęcie prawne, mianowicie czyn polegający na zniszczeniu narodu lub grupy etnicznej. Ludobójstwo jest wymierzone przeciwko grupie

⁶⁷ <https://werle.rewi.hu-berlin.de/RUSHA-Case%20Judgment.pdf> (dostęp: 18.06.2024).

⁶⁸ https://books.google.com.ua/books?id=y0in2wOY=-0WC&pg=P17R&chl=uk&source-gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false (dostęp: 18.06.2024).

narodowej jako całości, a podejmowane w jego ramach czyny są skierowane przeciwko jednostkom nie jako indywidualnym podmiotom, lecz jako członkom danej grupy narodowej. Według Lemkina zbrodnia ludobójstwa nie musi być równoznaczna z natychmiastowym zniszczeniem narodu lub grupy narodowej, choć taka sytuacja również może zaistnieć w przypadku masowego zabójstwa wszystkich jej członków. Pojęcie to obejmuje też skoordynowany plan różnych działań mających na celu zniszczenie podstawowych fundamentów życia grup narodowych, z myślą o unicestwieniu tych grup jako takich. Cele takiego planu mogą obejmować np. dezintegrację instytucji politycznych i społecznych, kultury, języka, uczuć narodowych, religii i bytu ekonomicznego grup narodowych, zniszczenie bezpieczeństwa osobistego, swobód, zdrowia, godności, a nawet życia osób należących do takich grup. W procesie ludobójstwa istnieją dwie fazy: pierwsza to zniszczenie wzorca narodowościowego grupy ciemnionej, co w przeszłości określano mianem „wynarodowienia”; druga to narzucenie wzorca narodowościowego ciemniociela.

Mimo iż w trakcie opracowywania Konwencji o ludobójstwie w 1948 r. zakres znaczeniowy pojęcia „ludobójstwa” został znacznie zawężony w stosunku do pierwotnego terminu, widać wyraźnie, że w Procesie RuSHA sędziowie potraktowali działania nazistów polegające na porywaniu dzieci niemieckich i ich dalszej „germanizacji” właśnie jako ludobójstwo. W istocie, po upływie ponad 80 lat, jesteśmy dziś świadkami planu nowych masowych porwań dzieci przez obce państwo i ich „wynaradawiania”, obecnie nazywanego „rusyfikacją”.

Wnioski

Wojna trwa, a opisane tu zbrodnicze akty są popełniane po dziś dzień. Nie wiadomo obecnie, ile tysięcy ukraińskich dzieci zostało już „zintegrowanych” ze społeczeństwem rosyjskim ani czy nadal czują się Ukraińcami. Czy Ukrainie uda się je sprowadzić do domu? Niestety, na te i na wiele innych pytań nie ma obecnie odpowiedzi. Dlatego też sytuacja związana z deportacją ukraińskich dzieci powinna zostać wnikliwie zbadana przez Prokuratora MTK pod kątem występowania w działaniach rosyjskich funkcjonariuszy elementów międzynarodowej zbrodni ludobójstwa. Uważa się, że wśród priorytetowych obszarów zapewnienia ochrony praw dzieci w sytuacji międzynarodowego konfliktu zbrojnego powinny znaleźć się opracowanie i przyjęcie jednolitego standardu dokumentowania zidentyfikowanych zbrodni wojennych, utworzenie bezpiecznych ośrodków dla dzieci dotkniętych wojną i ich rodzin, opracowanie skutecznego mechanizmu

rekompensat i zadośćuczynień dla ofiar zbrodni wojennych, konieczność utworzenia ośrodków wsparcia dla dzieci, które były świadkami okrutnych zbrodni lub same wskutek nich ucierpiały, a także wdrożenie mechanizmów sprawiedliwości naprawczej na rzecz małoletnich oraz połączenie dostępnych sił prokuratur ds. małoletnich w celu zapewnienia dalszej skutecznej współpracy i ochrony praw dzieci. Wdrożenie szeregu wskazanych tutaj środków wymaga pozyskania świadectw/zeznań od dzieci, które były świadkami takich zbrodni wojennych i/lub wskutek nich ucierpiały, w przyjaznym dziecku otoczeniu i przy ograniczeniu ryzyka urazu psychicznego do absolutnego minimum.

Istotne jest również wzmocnienie dwustronnej i wielostronnej współpracy Ukrainy z państwami sojuszniczymi i organizacjami międzynarodowymi oraz opracowanie odpowiednich mechanizmów mających na celu powrót ukraińskich dzieci do domów. Przykładem może być porozumienie z lutego 2024 r. między Kanadą i Ukrainą, przewidujące utworzenie międzynarodowej koalicji na rzecz powrotu na Ukrainę dzieci przymusowo przesiedlonych z terytoriów okupowanych do innych regionów okupowanych lub do Rosji⁶⁹.

Szczególnego podkreślenia wymaga fakt, że 2 lutego 2024 r. Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości uznał swoją jurysdykcję w sprawie pozwu Ukrainy przeciwko Rosji, dotyczącego wypaczenia pojęcia „ludobójstwa”. Pozew ten Ukraina wniosła przeciwko Rosji kilka dni po rozpoczęciu pełnoskalowej inwazji. Chociaż Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości nie będzie władny rozstrzygnąć, czy Rosja dopuściła się ludobójstwa na Ukrainie, pozytywny jest fakt, że orzeczenie co do istoty tej sprawy może stanowić dodatkową przesłankę prawną, która będzie mogła zostać wykorzystana w innych procesach wszczynanych przez Ukrainę obecnie i w przyszłości w celu pociągnięcia Rosji i jej przywódców wojskowych i politycznych do odpowiedzialności ciężącej na nich zgodnie z prawem międzynarodowym.

Bibliografia

Akty normatywne międzynarodowe

Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa z dnia 9 grudnia 1948 r., https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.I_Convention%20on%20

⁶⁹ Канада й Україна створюють міжнародну коаліцію з повернення українських дітей, вивезених у Росію, 2.02.2024, <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/02/2/7178785/> (dostęp: 18.06.2024).

the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf (dostęp: 18.05.2024).

Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., Dz. U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708.

Netografia

<http://eparchia.patriarchia.ru/db/text/5906094.html>

<http://kremlin.ru/events/president/news/66181>

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/subsequent-nuremberg-proceedings-case-8-the-rusha-case>

<https://espresso.tv/suspilstvo-pershu-ukrainsku-ditinu-okupanti-vikrali-z-okupovanogo-krimu-shche-u-2014-rotsi-tse-genotsid-lubinets>

<https://euagenda.eu/news/783221>

http://www.e-vestnik.ru/reports/obnyat_i_pomolitsja_pomosh_bezhencam_12147/<https://childrenofwar.gov.ua/>

<https://doxa.team/articles/deport-rpc>

<https://interfax.com.ua/news/general/947867.html>

https://lb.ua/society/2022/10/15/532700_okupanti_vivozyat_ditey_z.html

<https://mediacenter.org.ua/the-russians-illegally-deported-or-transported-181-000-ukrainian-children-to-the-occupied-territories-commissioner-of-the-president-of-ukraine-for-children-s-rights-and-rehabilitation/>

<https://meduza%20dot%20io/en/feature/2023/03/19/just-call-me-masha>

<https://missingchildrenukraine.news-exchange.ebu.ch/the-missing-children-of-ukraine/maria-lvova-belova/#:~:text=Lvova%2DBelova%20and%20her%20husband,and%20her%20husband%20Pavel%20Kogelman.>

<https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/>

<https://onu.delegfrance.org/deportation-of-ukrainian-children-no-amount-of-disinformation-spread-by-russia?fbclid=IwAR0Vq5-IS3o-X2S1PGh255u00V5cMU61E6BpjLklu0j-43AxMbRCBtIDXBc>

<https://pace.coe.int/files/31776/html>

<https://reliefweb.int/report/ukraine/report-violations-international-humanitarian-and-human-rights-law-war-crimes-and-crimes-against-humanity-committed-ukraine-1-april-25-june-2022>

<https://suspilne.media/233593-rosia-viznala-so-primusovo-vivezla-miljon-ukrainciv/>

<https://suspilne.media/237522-rosia-deportovala-z-ukraini-majze-12-miljona-ludej-ombudsmenka/>

https://t.me/rian_ru/165351

https://t.me/RKadyrov_95/3104

<https://t.me/voenkotKotenok/42776>

<https://trueua.info/news/shist-pidstupnih-scenariiv-yak-okupanti-vivozyat-ukrainskih-ditej-na-teritoriyu-rosii>

<https://understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-may-3-2024>

<https://www.cnn.com/2023/02/15/europe/russia-ukraine-children-maria-lvova-belova-intl/index.html>

<https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/02/2/7178785/>
<https://www.garant.ru/hotlaw/federal/1668084/>
https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiQs_y4MT7AhWJxosKHatFDcsQFnoECA8QAQ&url=https%3A%2F%2Fnews.liga.net%2Fpolitics%2Fnews%2Fv-rf-jaluyutsya-chto-pohischennye-iz-mariupolya-deti-peli-gimn-i-ruga
<https://www.gp.gov.ua/>
<https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and>
<https://www.nytimes.com/live/2022/07/08/world/russia-ukraine-war-news?smid=url-share#the-us-identified-18-russian-filtration-camps-for-ukrainians-a-diplomat-says>
<https://www.osce.org/odhr/542751>
<https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/06/19/7353366/>
<https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosiiski-viiska-vyvezennia-ditei/31979016.html>
<https://www.reuters.com/world/exclusive-us-report-identifies-21-filtration-locations-run-by-russia-processing-2022-08-25/>
<https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-august-23>
<https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-june-4-2024>
<https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-november-16>
<https://www.youtube.com/watch?v=yoKj293LZgo>

Cyberataki jako czynnik kształtujący przestrzeń informacyjną w sieci

Wprowadzenie

W obecnych czasach korzystamy z technicznych możliwości gromadzenia, przetwarzania i przechowywania danych o gigantycznych rozmiarach, w których z jakości przechodzi się w ilość, co jest podstawą ery big data¹. Big data uważane są za duże zbiory danych, charakteryzujące się zróżnicowaniem i dużą dynamiką przepływu (dane są wytwarzane i rejestrowane w sposób ciągły oraz przetwarzane w czasie rzeczywistym), do przetwarzania których wymagane są bardziej zaawansowane narzędzia niż tradycyjne relacyjne bazy danych i arkusze kalkulacyjne². Dane dla społeczeństwa informacyjnego są traktowane tak, jak materialny wsad, surowce czy paliwo napędzające innowacje w społeczeństwie industrialnym³. Postępujące usieciowienie świata, rozwój mobilnych urządzeń informacyjnych i komunikacyjnych, zwłaszcza produktów typu smart (telefony, zegarki) oraz naszpikowanie wszelkiego typu przedmiotów zespolonymi z Internetem czujnikami i miernikami (np. *wearable technologies*, koncepcja *Internet of Things*⁴) sprzyja namnażaniu i samoczynnemu wychwytywaniu najróżniejszych

---

¹ Zob. P. Idzik, *Analiza Big Data. Badania niereaktywne w erze Internetu 2.0*, w: *Zwrot cyfrowy w humanistyce*, red. A. Radomski, R. Bomba, Lublin 2013, s. 153–168.

² Ł. Iwasiński, *Big data a problem reprezentacji poznawczej*, „Człowiek i Społeczeństwo” 53 (2022), s. 245.

³ K. Leśniak-Moczuk, *Społeczeństwo równości czy zniewolone danetyzacją?*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 52 (2017), nr 4, s. 236.

⁴ Internet rzeczy obejmuje rozwiązania technologiczne, w których poszczególne przedmioty (urządzenia) mogą pośrednio albo bezpośrednio gromadzić, przetwarzać lub wymienić dane

danych⁵. Oprócz celowego, świadomego i planowego gromadzenia konkretnych, wybranych danych, współczesna analityka (biznesowa, społeczna, kulturowa) opiera się w coraz większym stopniu na automatycznym czerpaniu ze środowiska zarówno przyrodniczego, jak i społecznego najróżniejszych informacji, w tym pozostawianych przez ludzi cyfrowych śladów. Wszelkie aspekty rzeczywistości przekładamy na dane, a te następnie agregujemy, przetwarzamy i poddajemy algorytmizacji i danetyzacji⁶. Dziś przeważa przekonanie, że warto kwantyfikować i rejestrować wszelkie aspekty świata już nie tylko na potrzeby konkretnego, zaplanowanego procesu, ale na wszelki wypadek, ze względu na ukrytą w tym potencjalność, możliwość wykorzystania pozyskanych danych w sposób, o którym na etapie gromadzenia nawet nie jesteśmy w stanie pomyśleć⁷.

Konkludując powyższe, należy wskazać, że dzięki postępowi technologicznemu nasz rozwój i dostęp do informacji jest niemal nieograniczony. Zjawisko, które jeszcze kilka dekad temu było zarezerwowane wyłącznie dla wąskiej grupy społecznej, obecnie stało się powszechnie dostępne dla przeciętnego mieszkańca Ziemi. Taki szeroki dostęp do informacji, niegdyś ograniczony do jednostek i organizacji świadomych ich strategicznego znaczenia, generuje jednak liczne zagrożenia w zakresie sposobu i formy ich przekazywania. Innymi słowy, swobodny dostęp do informacji, ich gwałtowny przyrost oraz niedostateczna kontrola nad ich przepływem stają się źródłem wielu niebezpieczeństw, przed którymi coraz trudniej się bronić. Trudno jest wskazać jednoznaczną przyczynę tego stanu rzeczy, ponieważ problematyka ta jest wieloaspektowa, gdyż informacja jest ściśle powiązana z interesami państw oraz funkcjonowaniem ich obywateli. Wystarczy

---

za pośrednictwem sieci komputerowej, np. nowoczesne urządzenia gospodarstwa domowego, systemy grzewcze, oświetleniowe, zob. *Internet rzeczy. Bezpieczeństwo w Smart city*, red. G. Szpor, Warszawa 2015, s. 33.

⁵ Ł. Iwański, Społeczne zagrożenia danetyzacji rzeczywistości, w: *Nauka o informacji w okresie zmian. Informatologia i humanistyka cyfrowa*, red. B. Sosińska-Kalata, Warszawa 2016, s. 136.

⁶ Danetyzacja jest rozumiana jako przekształcanie słów w dane – rozpoznanie w cyfrowym obrazie liter, słów, zdań, akapitów. Informacje cyfrowe są użyteczne komputerom do przetwarzania i algorytmom do analizowania. Danetyzuje się różnorakie wymiary świata fizycznego dla potrzeb wielu dziedzin, jak również świata społecznego, w tym: przekazy słowne, położenie czy też ruchy ludzi (dzięki geolokalizacji). Danetyzacja rzeczywistości przynosi wiele pożytków w obszarze nauki, inżynierii, szeroko pojętego bezpieczeństwa i komfortu życia, wiąże się jednak z zagrożeniami związanymi np. z utratą prywatności i postępującą inwigilacją. Szerzej zob. M. Ganczar, *Analityka danych publicznych dla diagnoz i prognoz dotyczących przedsiębiorców*, w: *Internet. Analityka danych*, red. G. Szpor, K. Czaplicki, Warszawa 2019, s. 188–200.

⁷ M. Ganczar, *Administracyjno-prawne uwarunkowania prowadzenia działalności gospodarczej w warunkach społeczeństwa informacyjnego*, Lublin 2018, s. 240.

przytoczyć takie obszary jak sektor energetyczny, administracja publiczna, obronność czy media, aby uzmysłowić sobie szeroki zakres tego zagadnienia. Granice obszarów, z którymi jest ono powiązane, przenikają się wzajemnie, co uzasadnia twierdzenie, że omawiane zjawisko nabiera coraz większego znaczenia i złożoności⁸.

1. Informacja i jej znaczenie

Znaczenie informacji jest niekwestionowane, nie trzeba go udowadniać, jest podkreślane wielokrotnie przez doktrynę⁹. Funkcjonowanie jednostki, wspólnoty lokalnej, państwa, czy też grupy ponadnarodowej jest niewątpliwie oparte na korzystaniu z wielu informacji. Kluczowe znaczenie ma obecnie posiadanie kompetencji umiejętnego dotarcia i wykorzystania najlepszych informacji. Internet umożliwia prezentację ogromnego zasobu informacji, bogactwa informacji, w tym informacji specjalistycznej, technicznej. Informacja niewątpliwie znajduje się w centrum rozwoju, kształtuje warunki życia całego społeczeństwa, państwa, regionu, czy też świata, stanowi siłę wytwórczą i główny czynnik rozwoju cywilizacyjnego. Informacje i dostęp do nich determinują zmiany w procesach gospodarczych, przemiany społeczno-ekonomiczne, które prowadzą do kształtowania się nowego społeczeństwa.

Pojęcie „informacja” nie zostało zdefiniowane w przepisach prawa, potocznie używa się go na oznaczenie wiadomości, czyli powiadomienia o czymś, zakomunikowania czegoś¹⁰. Zauważa się, że jest to pojęcie z dziedziny cybernetyki i teorii informacji, którym posługują się przedstawiciele różnych dyscyplin naukowych. Pojęcie „informacji” jest używane w rozmaitych znaczeniach i najczęściej jest rozumiane intuicyjnie, a wszystkie próby definiowania mogą służyć jedynie przedstawieniu poglądu danego użytkownika. W cybernetyce za informację uznaje się każdy czynnik przekazany człowiekowi lub urządzeniu automatycznemu, niezależnie od treści, sposobu przekazania, utrwalania przechowywania, który

⁸ M. Komorowska, *Rola informacji we współczesnym świecie*, „Zeszyty Naukowe SGSP” 2021, nr 79, s. 187–203.

⁹ Zob. P. Fajgielski, *Informacja w administracji publicznej. Prawne aspekty gromadzenia, udostępniania i ochrony*, Wrocław 2007; K. Celarek, *Prawo informacyjne. Problem badawczy teorii prawa administracyjnego*, Warszawa 2013; *Mały słownik języka polskiego*, red. E. Sobol, Warszawa 1993, s. 265; J. Janowski, *Technologia informacyjna dla prawników i administracji publicznej*, Warszawa 2009.

¹⁰ *Mały słownik...*, s. 265, za: P. Fajgielski, *Informacja w administracji publicznej...*, s. 13.

może zostać wykorzystany dla bardziej sprecyzowanego działania¹¹. Prawnicy zauważają, że informacja jest przenoszalna, co odróżnia ją od prywatności zaliczanej do prawnej kategorii nieprzenoszalnych dóbr osobistych człowieka. Informacja jest przenoszalnym dobrem zmniejszającym niepewność¹². Należy do dóbr quasi-publicznych i użycie jej przez jeden podmiot nie wyklucza możliwości użycia jej przez inny podmiot. Każda z definicji, która jest proponowana przez różne dziedziny nauki, wskazuje na inny aspekt informacji. Informacją może być przedmiot materialny, jak i idea, myśl. Informację można przenosić poprzez gest, dźwięk, symbol¹³.

Informacja stanowi obecnie jedną z podstawowych wartości, a jej znaczenie niezmiernie wzrasta dzięki rozwojowi nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych. Z pojęciem informacja spotykamy się na co dzień we wszystkich sferach życia, wszędzie tam, gdzie występuje zjawisko komunikacji i wzajemnego oddziaływania¹⁴. Z tego powodu zdefiniowanie uniwersalnego pojęcia informacji jest szczególnie trudnym zadaniem, wręcz niemożliwym do wykonania, gdyż jest ona przedmiotem zainteresowania wielu różnorodnych dyscyplin badawczych (np. socjologii, politologii, ekonomii, psychologii społecznej, cybernetyki i oczywiście nauk prawnych). Pojęcie to uściślane jest zatem odmiennie, w zależności od zamierzeń i przedmiotu badań definiującego. Słuszna jest natomiast propozycja, aby każda koncepcja informacji służyła poznaniu otaczającego nas świata¹⁵. W literaturze istnieje wiele prób definiowania pojęcia samej informacji¹⁶. Z punktu widzenia funkcjonowania państwa informacja stanowi podstawę działalności analitycznej, bez niej i właściwego jej wykorzystania w systemie, zarówno administracyjnym,

¹¹ W.R. Wiewiórowski, G. Wierczyński, *Informatyka prawnicza...*, s. 28.

¹² Za. G. Szpor, *Pojęcie informacji a zakres ochrony danych*, w: *Ochrona danych osobowych w Polsce z perspektywy dziesięcioleci*, red. P. Fajgielski, Lublin 2008, s. 8.

¹³ B. Fischer, W. Świerczyńska-Głownia, *Dostęp do informacji ustawowo chronionych, zarządzanie informacją. Zagadnienia podstawowe dla dziennikarzy*, Kraków 2006, s. 9 za: J. Taczkowska-Olszewska, *Dostęp do informacji publicznej w polskim systemie prawnym*, Warszawa 2014, s. 2.

¹⁴ Zob. Z. Duniewska, *Ignorantia iuris w prawie administracyjnym*, Łódź 1998, s. 58.

¹⁵ Por. W. Taras, *Informacja w postępowaniu administracyjnym*, w: *Informacja i informatyka w administracji publicznej*, red. G. Szpor, Katowice 1993, s. 23.

¹⁶ Zob. m.in. A. Żebrowski, W. Kwiatkowski, *Bezpieczeństwo informacji III Rzeczypospolitej*, Kraków 2000, s. 39; W. Taras, *Pojęcie „informacja” jako narzędzie badania administracji publicznej*, „Samorząd Terytorialny” 2000, nr 12, s. 35; W.R. Wiewiórowski, G. Wierczyński, *Informatyka prawnicza...*, s. 29–51; W. Kilian, w: *Prawne i ekonomiczne aspekty komunikacji elektronicznej*, red. J. Gołaczyński, Warszawa 2003, s. 14. Analizę definicji i rodzajów informacji zawiera K. Liedel, P. Piasecka, T.R. Aleksandrowicz, *Analiza informacji. Teoria i praktyka*, Warszawa 2012, s. 33–38; B. Bińkowska-Artowicz, *Informacja gospodarcza. Informacja kredytowa. System wymiany informacji o zobowiązaniach pieniężnych*, Warszawa 2014, s. 19–31.

systemie bezpieczeństwa państwa, czy też systemie zarządzania państwem, nie ma szans na efektywne, odpowiednie i szybkie wykorzystanie działalności analitycznej do wsparcia podejmowania właściwych decyzji.

Swoistą przestrzeń informacyjną, powstającą na skutek zespolenia informacji cyfrowej i ludzkiej percepcji nazywamy cyberprzestrzenią – jest to pojęcie nieostre i wieloznaczne. To przestrzeń szczególnego rodzaju, w której ludzie mają gromadzić umysły, bez zabierania tam swojego ciała¹⁷. Zdarzenia zachodzące w cyberprzestrzeni mają miejsce „wszędzie” i „nigdzie” zarazem, a podział na tu i tam traci na znaczeniu. Wysyłane sygnały, unoszące cząstki informacji ignorują istnienie granic państwowych¹⁸. Mamy do czynienia ze strukturą podlegającą niezmiernie gwałtownej zmianie. W tym kontekście państwowe systemy stanowienia reguł prawnych są powolne, scentralizowane, stanowią biurokratyczne molochy, które poruszają się z prędkością waszyngtońską, a nie internetową¹⁹. Państwa tworzą regulacje, które zawsze okazują się regułami zaprojektowanymi dla wczorajszych rozwiązań technicznych. Informacja przetwarzana elektronicznie i cyrkulująca w globalnej sieci stanowi dobro niematerialne, nieutrwalone na żadnym fizycznym nośniku. Natomiast prawo jest osadzone w świecie aktywności fizycznej. Rzeczywistość prawa zakłada istnienie fizycznych obiektów i podmiotów, które podejmują decyzje odnoszące się do tych obiektów. Aktywność internetowa ma naturę cyfrową, a proces decyzyjny, który odnosi się do informacji, często bywa niemal całkowicie zautomatyzowany. Prawo buduje reżimy odpowiedzialności za treść informacji, opierając się na założeniu świadomego posługiwania się fizycznymi nośnikami wyrażającymi określoną treść²⁰.

Obecna historia pokazuje, że informacja ma dominujące znaczenie, ponieważ ten, kto posiada informację i umie ją wykorzystać, ten zyskuje przewagę. Informacja to treść o ściśle określonym znaczeniu, treść o czymś dla kogoś. Ze względu na całość wyrażoną za pomocą znaków językowych, stanowi pewną reprezentację zdarzeń, stanów rzeczy, a także obiektów, instytucji, z punktu widzenia przeszłości, teraźniejszości i przyszłości²¹. Informacja posiada pewne cechy, jak niezależność od obserwatora, różnorodność, niewyczerpywalność. Informacja przejawia cechę synergii, może być powielana, przenoszona w czasie i przestrzeni, można ją przetwarzać, nie powodując jej zniszczenia. Ponadto ta sama informacja może

¹⁷ K. Liedel, P. Piasecka, T.R. Aleksandrowicz, *Analiza informacji...*, s. 30.

¹⁸ Ibidem, s. 69.

¹⁹ Za: ibidem, s. 71.

²⁰ Ibidem, s. 72.

²¹ A. Monarcha-Matlak, *Obowiązki administracji w komunikacji elektronicznej*, Warszawa 2008, s. 54.

mieć różne znaczenia dla różnych użytkowników, każda jednostkowa informacja opisuje obiekt tylko ze względu na jedną jego cechę²². Wśród innych cech informacji wskazuje się także na obiektywność, adekwatność, zrozumiałość, modelowość, schematyczność, cząstkowość, selektywność, złożoność, różnorodność, potencjalność, trwałość. Cechy te są niezależne od nastawienia ich użytkownika. Natomiast informacja posiada cechy zależne od potrzeb użytkownika: subiektywność, interpretowalność, użyteczność, sugestywność, istotność, problemowość, powielarność, aktualność²³. Informacja w przestrzeni wirtualnej charakteryzuje się transformowalnością (łatwe i szybkie przetwarzanie za pomocą komputerów i ludzi przez nie wspomaganych), transmitowalnością (łatwe, szybkie i jeżeli potrzeba automatyczne transmitowanie przez sieci komputerowe i telekomunikacyjne), replikowalnością (łatwe kopiowanie, przy czym jakość kopii zachowuje dokładnie jakość oryginału), niezniszczalnością – oczywiście nie chodzi o brak możliwości skasowania informacji z pamięci komputera, lecz o zachowanie jej pierwotnej formy, nieuleganie degradacji, np. zjedzenie przez mole czy też żółknięcie, jak zdarza się to w przypadku danych zapisanych na papierze²⁴.

Informacja, w szczególności przetwarzana w systemie informatycznym wymaga specjalnej ochrony w związku z możliwością wystąpienia niepożądanych zjawisk, takich jak: udostępnienie informacji nieuprawnionej osobie trzeciej, nieuprawniona modyfikacja informacji, utrata informacji, przetwarzanie informacji niezgodnie z przepisami prawa, w innych celach niż prawnie przewidziane²⁵. Wśród zagrożeń ochrony informacji G. Sibiga wskazuje na działania osób trzecich (np. atak, zabranie, zniszczenie, modyfikacja), działania osób uprawnionych (np. ujawnienie danych, udostępnienie, wykorzystanie dla własnych celów, zniszczenie nieuprawnione) oraz zdarzenia niezależne od woli człowieka (np. wady oprogramowania, błędna konfiguracja, zdarzenia losowe). Ponadto jako obszary zagrożenia wymienia sprzęt i oprogramowanie, człowieka – użytkownika oraz outsourcing, czyli usługi podmiotów zewnętrznych, w ramach których dochodzi do przetwarzania informacji powierzającego²⁶.

²² Za W.R. Wiewiórowski, G. Wierczyński, *Informatyka prawnicza...*, s. 32.

²³ Podaję za D. Szostek, *Nowe ujęcie dokumentu w polskim prawie prywatnym ze szczególnym uwzględnieniem dokumentu w postaci elektronicznej*, Warszawa 2012, s. 48.

²⁴ Tak W. Cellary, *Przemiany społeczne i gospodarcze*, w: *Polska w drodze do globalnego społeczeństwa informacyjnego*, red. W. Cellary, Warszawa 2002, s. 18.

²⁵ G. Sibiga, *Konsekwencje zastosowania technologii informacyjno-komunikacyjnych (ICT) dla wykonania prawnych obowiązków ochrony informacji – wybrane zagadnienia*, w: *Prawne problemy wykorzystywania nowych technologii w administracji publicznej i wymiarze sprawiedliwości*, red. M. Barczewski, K. Grajewski, J. Warylewski, Warszawa 2009, s. 82.

²⁶ *Ibidem*, s. 83.

Analizując informację, należy wskazać także na takie zjawiska, jak bariery w dostępie do źródeł informacji, czy też wartość informacji szczególnie w kontekście przetwarzania jej przy użyciu technologii informacyjno-komunikacyjnych, tak aby wykorzystać jej możliwości w najbardziej efektywny sposób. W zakresie barier najczęściej wymieniane są: bariery techniczne (brak interoperacyjności, brak dostępu do technologii), bariery prawne, bariery organizacyjne, bariery ekonomiczne, bariery psychologiczne, bariery metainformacyjne (brak informacji o źródle, zawartości, jakości, sposobach dostępu)²⁷. Wartość informacji ocenia się w kontekście jej jakości i przydatności. Dzisiaj jesteśmy otoczeni ogromną ilością informacji, wyselekcjonowanie tych wartościowych jest zadaniem trudnym, aczkolwiek kluczowym z punktu widzenia jej przydatności. O jakości informacji decyduje jej aktualność, kompletność, istotność, dokładność²⁸, wiarygodność, funkcjonalność, użyteczność, wydajność, uniwersalność²⁹. Należy jednak pamiętać, że wartości informacji nie da się do końca zmierzyć, nie można z góry określić jej ostatecznej wartości dla konkretnego użytkownika i nie daje się określić zmian tej wartości wraz z upływem czasu.

2. Przestrzeń informacyjna

Biorąc powyższe pod uwagę, można pokusić się o określenie, czym jest przestrzeń informacyjna. Obejmuje ona całokształt zasobów, procesów i infrastruktur, które umożliwiają generowanie, przetwarzanie, dystrybucję oraz konsumpcję informacji w społeczeństwie. Stanowi wielowymiarowe środowisko, w którym informacje są tworzone, udostępniane i interpretowane w kontekście społeczno-kulturowym, ekonomicznym oraz politycznym. Na elementy przestrzeni informacyjnej składają się zasoby informacyjne, które obejmują dane, wiedzę, dokumenty, multimedia oraz wszelkie inne formy treści, które mogą być przetwarzane i wykorzystywane przez jednostki i organizacje. Na infrastrukturę technologiczną składa się fizyczna i cyfrowa infrastruktura, w tym sieci telekomunikacyjne, serwery, bazy danych oraz urządzenia końcowe, które umożliwiają transmisję, przechowywanie i dostęp do informacji. Musimy także pamiętać o procesach informacyjnych zachodzących w przestrzeni informacyjnej. Są one związane z tworzeniem, przekształcaniem,

²⁷ K. Liedel, P. Piasecka, T.R. Aleksandrowicz, *Analiza informacji...*, s. 41.

²⁸ Ibidem, s. 45 i podana tam literatura.

²⁹ Z. Malara, J. Rzęchowski, *Zarządzanie informacją na rynku globalnym. Teoria i praktyka*, Warszawa 2011, s. 25.

filtrowaniem, analizą oraz dystrybucją informacji. Procesy te obejmują mechanizmy gromadzenia danych, ich przetwarzania, zarządzania i archiwizacji. W dobie dezinformacji i propagandy także proces weryfikacji prawdziwości informacji, jej jakość i rzetelność.

Przestrzeń informacyjna jest zamieszkała przez różnorodne podmioty, w tym indywidualnych użytkowników, organizacje, instytucje rządowe, media oraz algorytmy sztucznej inteligencji, które wchodzi w interakcje z informacjami i ze sobą nawzajem. Przestrzeń informacyjną w końcu regulują zasady prawne, etyczne i normatywne, które kształtują sposób, w jaki informacje są wykorzystywane, chronione oraz kontrolowane. Obejmują one przepisy dotyczące m.in.: ochrony danych osobowych, prawa autorskiego, bezpieczeństwa informacji oraz wolności słowa. W przestrzeni informacyjnej istotną rolę odgrywają również czynniki polityczne i ekonomiczne, które mogą wpływać na dostępność informacji, jej wiarygodność oraz dynamikę jej przepływu. Przestrzeń informacyjna, będąc dynamicznym i złożonym środowiskiem, jest kluczowym elementem funkcjonowania współczesnych społeczeństw, kształtującym ich rozwój i stabilność w erze cyfrowej.

Czynnikiem kształtującym przestrzeń informacyjną są cyberataki. Są to wszelkiego rodzaju działania mające na celu zakłócenie, zniszczenie, uszkodzenie lub nieautoryzowany dostęp do systemów komputerowych, sieci, urządzeń oraz danych. Są one przeprowadzane przez hakerów, cyberprzestępców, grupy przestępcze, a czasem nawet przez państwa w celu osiągnięcia różnorodnych celów, takich jak kradzież danych, wymuszenia, szpiegostwo lub sabotaż. Przy cyberatakach często stosowane są socjotechniki, czyli metody manipulacji człowiekiem, mające na celu nakłonienie go do podjęcia określonych czynności. Ataki socjotechniczne to zbiór technik manipulacji, które mają na celu nakłonienie ludzi do ujawnienia poufnych informacji lub wykonania określonych działań. Ataki socjotechniczne wykorzystują różnorodne metody, aby oszukać ofiarę, często opierając się na psychologicznych aspektach ludzkiego zachowania. Polegają na przekonaniu użytkownika do otworzenia dokumentu z załącznika, pobrania pliku, podania poufnych danych na fałszywej stronie internetowej lub utworzenia linku do zainfekowanej strony www. Atakujący mogą przejąć konta w mediach społecznościowych i wykorzystywać je do publikowania fałszywych treści. Ponadto mogą zhakować strony internetowe, aby zamieszczać fałszywe informacje lub modyfikować istniejące treści. Potrafią tworzyć fałszywe serwisy informacyjne, wyglądające na wiarygodne, ale zawierające nieprawdziwe informacje. Jeśli ataki skierowane są przeciwko instytucjom publicznym, mediom lub firmom, może to prowadzić do utraty wiarygodności i paniki społecznej. Ludzie mogą przestać ufać oficjalnym źródłom informacji. Rozprzestrzenianie nieprawdziwych informacji

może wywołać chaos i panikę w społeczeństwie. Cyberataki mogą prowadzić do przerwy w dostępie do usług online. Na przykład ataki DDoS mogą wyłączyć serwisy informacyjne. Mogą także prowadzić do utraty danych i kompromitacji infrastruktury. Ataki typu ransomware mogą zablokować dostęp do ważnych danych informacyjnych. Przejęcie kontroli nad systemami informatycznymi instytucji może sparaliżować ich działanie. Nie można zapomnieć o kradzieży danych bądź ujawnianiu poufnych informacji, co może być wykorzystane do szantażu lub dalszych ataków. W końcu cyberataki mogą być wykorzystywane jako narzędzie w walce politycznej. Mogą wpływać na wybory poprzez manipulację informacją lub atakami na systemy wyborcze. Z aspektem politycznym wiąże się szpiegostwo i wojna informacyjna. Ataki mogą być częścią szerszych działań szpiegowskich lub wojny informacyjnej między państwami³⁰.

3. Cyberataki a przestrzeń informacyjna

Przestrzeń informacyjna jest obecnie wykorzystywana do przeprowadzania cyberataków w postaci dezinformacji i propagandy (manipulacji informacyjnej). Cyberataki mogą być wykorzystywane do rozprzestrzeniania fałszywych informacji, co prowadzi do dezinformacji. Wśród TOP 10 pojawiających się zagrożeń cyberbezpieczeństwa na rok 2030 Agencja Unii Europejskiej ds. Cyberbezpieczeństwa ENISA identyfikuje nie tylko nadużycia sztucznej inteligencji, lecz także zagrożenia, które mogą być spowodowane lub ułatwione przez złośliwe wykorzystanie AI, takie jak zaawansowane kampanie dezinformacyjne, wzrost autorytaryzmu nadzoru cyfrowego, utratę prywatności lub ataki ukierunkowane, wzmocnione przez dane z inteligentnych urządzeń³¹.

Dezinformacja i propaganda, jako działania niemilitarne, stają się elementem tzw. wojny hybrydowej, czyli działań łączących w sobie elementy działań militarnych i właśnie niemilitarnych. Dla właściwego opisanie tego typu zagrożenia, szczególnie w kontekście wszechogarniającego szumu medialno-informacyjnego,

---

³⁰ Przykłady cyberataków wpływających na przestrzeń informacyjną: ataki na systemy wyborcze (ingerencje w wybory prezydenckie w USA w 2016 r.); atak WannaCry (2017, Ransomware, który zainfekował komputery na całym świecie, w tym systemy służby zdrowia w Wielkiej Brytanii); operacje wpływu (działania rosyjskich trolli w mediach społecznościowych, mające na celu destabilizację innych krajów); działalność grupy APT-29 – znana jako Cozy Bear, jedna z najbardziej aktywnych grup hakerów powiązanych z rządem rosyjskim.

³¹ A. Gryszczyńska, *Wykorzystanie sztucznej inteligencji w cyberatakach*, w: *Internet. Hacking*, red. A. Gryszczyńska, G. Szpor, W. Wiewiórowski, Warszawa 2023.

konieczne jest precyzyjne zdefiniowanie zarówno pojęcia „dezinformacji”, jak i „propagandy”. Według definicji słownikowej „dezinformacja” to słowo książkowe, które oznacza „wprowadzanie lub wprowadzenie kogoś w błąd przez podawanie mylących albo fałszywych informacji” (w drugim znaczeniu jest to „sytuacja, w której brakuje rzetelnej informacji”)³².

Ogólnie rozumiana dezinformacja odnosi się do pewnego rodzaju informacji będącej jej przeciwieństwem, informacji fałszywej, kłamliwej lub rzekomej, która wprowadza w błąd odbiorcę. Zasadniczym założeniem interpretacyjnym pojęcia „dezinformacja” jest jej celowość – nieprawdziwa informacja jest przekazywana po to, aby osiągnąć określony efekt, dać odbiorcy wiedzę pozorną, bezużyteczną lub wręcz szkodliwą, która następnie posłuży do podejmowania przez wspomnianego odbiorcę błędnych decyzji, korzystnych z punktu widzenia podmiotu dezinformującego. Niewykluczone jest także osiągnięcie efektu niezamierzonego, wynikającego z błędnego zrozumienia treści informacyjnej przez odbiorcę lub jej zniekształcenia³³. Komisja Europejska posługuje się zmodyfikowanym – w stosunku do przytoczonych wcześniej definicji – pojęciem dezinformacji, na którą składają się „fałszywe lub mylące treści rozpowszechniane z zamiarem wprowadzenia w błąd lub osiągnięcia korzyści gospodarczych albo politycznych, które mogą wyrządzić szkodę publiczną” („Disinformation is false or misleading content that is spread with an intention to deceive or secure economic or political gain, and which may cause public harm”). Pojawia się tu dodatkowo pojęcie szkody publicznej, w którym mieszczą się niepożądane i mgliście określone konsekwencje dezinformacji w postaci „zagrożeń demokracji, polaryzacji debat publicznych oraz stanowiące ryzyko dla zdrowia, bezpieczeństwa i środowiska obywateli UE”³⁴.

Dezinformacja charakteryzuje się systematycznością działań, profesjonalnym ich przygotowaniem i organizowaniem oraz konsekwentnym wykorzystaniem środków masowego przekazu. Dezinformacja to realizacja konsekwentnego programu, którego celem jest zastąpienie poglądów zidentyfikowanych w świadomości, a nawet podświadomości masowego odbiorcy. Zastępowane są poglądy, które zostały uznane przez dezinformatora za niekorzystne. Ich miejsce zajmuje odpowiednio dobrana narracja, wcześniej przygotowana przez podmiot dezinformujący. W szerszym znaczeniu dezinformacja to techniki wpływania na ludzi. Wynika to z dwóch zasadniczych powodów. Z reguły dezinformatorzy są członkami

³² *Dezinformacja*, w: *Inny słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, Warszawa 2020, s. 263–264.

³³ T. Kacała, *Dezinformacja i propaganda w kontekście zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2015, nr 2(24).

³⁴ Polityka przeciwdziałania dezinformacji w Internecie, <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/online-disinformation> (dostęp: 4.06.2024).

grup (organizacji, instytucji, agencji, jednostek wojskowych), które prowadzą działania również w sferze wpływu i szeroko rozumianej dezinformacji. Grupy te z reguły są związane z działalnością kontrywiadowniczą. Drugim powodem jest jednakowe w obu przypadkach postrzeganie celu. Istotą działań dezinformacyjnych jest bowiem wprowadzenie do opinii publicznej (obiegu informacyjnego) odpowiedniego katalizatora zachowań społecznych. Kluczem jest tu zachowanie pozorów spontaniczności³⁵. Dezinformacja może mieć wymiar strategiczny lub taktyczny. Dezinformacja strategiczna polega na systematycznym rozpowszechnianiu fałszywych informacji w celu zafałszowania obrazu sytuacji, prowadząc do błędnych ocen. Dezinformacja taktyczna również jest planowana, ale jej efekty mają krótszy horyzont czasowy, rozpatrywany raczej w wymiarze miesięcy niż lat.

Natomiast pod pojęciem „propagandy” kryje się praktyka okłamywania całych społeczeństw przez władze państwowe, szczególnie funkcjonująca w państwach totalitarnych. Jako taka skierowana była do potencjalnego przeciwnika lub opinii międzynarodowej, ale przede wszystkim do własnego społeczeństwa. W związku z tym, że propaganda państwowa posługiwała się najnowszymi osiągnięciami ówczesnej techniki komunikowania społecznego, rodziło to powszechne przekonanie o kłamliwości rozpowszechnianego przekazu.

Dezinformacja i propaganda są wymieniane jako elementy wojny informacyjnej. Można ją zdefiniować jako działania, których celem jest ochrona, wykorzystanie, uszkodzenie, zniszczenie informacji lub zasobów informacji albo też zaprzeczenie informacjom po to, aby osiągnąć znaczne korzyści, jakiś cel lub zwycięstwo nad przeciwnikiem³⁶. Nieco inaczej wojnę informacyjną zdefiniowali Rosjanie. Według nich jest ona formą walki dwóch lub więcej stron i polega na celowym wykorzystaniu specjalnych środków i metod wpływu na zasoby informacyjne przeciwnika, a także ochronie własnych zasobów informacyjnych dla osiągnięcia wyznaczonych celów. Rosjanie nie mówią o samej wojnie informacyjnej, lecz o wojnie informacyjno-psychologicznej. Wskazuje to, iż według nich jednym z najważniejszych celów ataków tej wojny jest człowiek traktowany jako zasób informacyjny, a tym samym ważny element przestrzeni informacyjnej każdej struktury społecznej³⁷. Wojna informacyjna prowadzona jest w formie operacji informacyjnych. Pojęcie to obejmuje wywieranie wpływu na decyzje przeciwnika lub potencjalnego przeciwnika, aby osiągnąć własne cele strategiczne. Biorąc pod

³⁵ T. Kacała, *Dezinformacja i propaganda...*, passim.

³⁶ D.E. Denning, *Wojna informacyjna i bezpieczeństwo informacji*, Warszawa 2002, s. 11.

³⁷ A.P. Olechowski, *Dezinformacja i propaganda orężem wojny kognitywnej*, „Media i Społeczeństwo” 2022, nr 17.

uwagę sferę ich prowadzenia, można je podzielić na wewnętrzne (ukierunkowane na audytorium własne) i zewnętrzne, które realizowane są z myślą o audytoriach obcych, zarówno wrogich, jak i neutralnych oraz sojusznicznych. Ważnym jest przy tym, iż zarówno wewnętrzne, jak i zewnętrzne operacje informacyjne mogą być prowadzone nie przeciwko całemu społeczeństwu, lecz tylko w obrębie określonych grup społecznych. Operacje informacyjne obejmują całe spektrum działań z zakresu dezinformacji, wywiadu i kontrwywiadu, działań psychologicznych, walki radioelektronicznej, działań w cyberprzestrzeni, a także fizycznego niszczenia infrastruktury informacyjnej przeciwnika oraz likwidacji jego liderów opinii publicznej. Działania te mogą być prowadzone oddzielnie i niezależnie od siebie, jak również łączone w ramach jednej operacji. Przykładowo dla prowadzenia działań psychologicznych niezbędne są dane wywiadowcze o przeciwniku: jego poglądach, zwyczajach, uprzedzeniach, wyznawanych wartościach, kanałach przepływu informacji, a nawet szeroko rozumianym języku (żargon, gwara). Skutecznych działań psychologicznych nie można też prowadzić bez informacji zwrotnej o jego reakcji na nasze oddziaływanie. Współcześnie działania psychologiczne silnie związane są także z działaniami w cyberprzestrzeni. Z uwagi na sfery oddziaływania, kognitywną i społeczną, działania psychologiczne stają się jednym z głównych elementów wojny informacyjnej³⁸.

Podsumowując ten wątek, dezinformacja i propaganda odgrywają kluczową rolę w wojnie hybrydowej, stanowiąc integralne elementy działań mających na celu destabilizację przeciwnika oraz osiągnięcie strategicznych celów politycznych bez konieczności prowadzenia pełnoskalowych operacji militarnych. Wojna hybrydowa, będąca kombinacją tradycyjnych metod wojennych z niekonwencjonalnymi środkami, wykorzystuje narzędzia informacyjne do manipulowania opinią publiczną, osłabienia morale, a także wprowadzenia chaosu i dezorganizacji w strukturach społecznych i politycznych przeciwnika. Dezinformacja jest celowym działaniem zmierzającym do rozpowszechniania fałszywych lub wprowadzających w błąd informacji w celu wywołania zamieszania, podważenia zaufania do instytucji publicznych oraz wywołania napięć społecznych. W kontekście wojny hybrydowej dezinformacja może przybierać różne formy, od fałszywych wiadomości (*fake news*³⁹), poprzez manipulacje w mediach społecznościowych, aż po zorganizowane kampanie mające na celu dezinformowanie zarówno społeczeństwa

³⁸ Ibidem.

³⁹ K. Mroczka, *Fake newsy jako nowa kategoria zagrożenia systemu bezpieczeństwa ekonomicznego państwa w dobie kryzysu epidemicznego*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2022, nr 26(14).

przeciwnika, jak i społeczności międzynarodowej. Propaganda w wojnie hybrydowej to zorganizowane działania, których cel stanowi wpływanie na postawy i zachowania społeczeństw oraz wywoływanie pożądaných reakcji, korzystnych dla agresora. Propaganda może być zarówno pozytywna, jak i negatywna, a jej celem jest kreowanie określonego obrazu rzeczywistości, skłonienie odbiorców do przyjęcia narzucanego im przez propagandystę punktu widzenia. Co istotne, przekaz propagandowy może być zawarty nie tylko w komunikatach medialnych, lecz także w literaturze i sztuce, zwłaszcza w sztuce filmowej. W wojnie hybrydowej propaganda może służyć wzmocnieniu pozytywnych narracji dotyczących działań własnych oraz demonizowaniu przeciwnika. Propaganda wojenna wykorzystuje różnorodne środki komunikacji, w tym media tradycyjne, media społecznościowe, kampanie public relations oraz tzw. wojowników informacyjnych – osoby lub grupy zaangażowane w rozprzestrzenianie propagandowych treści w Internecie.

Poprzez strategiczne wykorzystanie fałszywych narracji, agresorzy mogą osłabić wewnętrzną stabilność państwa, wywołać konflikty wewnętrzne oraz zdezorientować decydentów politycznych. Szerokie wykorzystanie internetowych mediów społecznościowych sprzyja rozpowszechnianiu niesprawdzonych, niepełnych lub po prostu fałszywych wiadomości. Fake newsy można uznać za współczesną, cyfrową wersję stosowanych od dawna w sterowaniu społecznym plotek i pogłosek. Rozpowszechniane w czasie wojny, m.in. przez służby specjalne, pogłoski służyły wywołaniu paniki oraz nadszarpywaniu zaufania do władz i instytucji państwowych.

4. Wykorzystanie AI w dezinformacji

W dzisiejszym, cyfrowym świecie twórcami oraz rozsiewaczami fake newsów są nie tylko mniej lub bardziej związani ze służbami informacyjnymi i specjalnymi ludzie, lecz także oparte o sztuczną inteligencję specjalne programy – generatory fake newsów. Rozwój zastosowań sztucznej inteligencji w różnych dziedzinach może przynieść tak korzyści, jak i szkody. Szkody te mogą mieć charakter zarówno materialny, jak i niematerialny (utrata prywatności, ograniczenie wolności pozyskiwania i rozpowszechniania informacji, godności ludzkiej, dyskryminacja) oraz mogą być związane z różnymi rodzajami ryzyka. ENISA w kontekście zagrożeń w cyberprzestrzeni identyfikuje wymiar złośliwego wykorzystania AI (*malicious use of AI*) – jako że AI może być wykorzystywana do tworzenia bardziej wyrafinowanych rodzajów ataków, np. zaawansowanej inżynierii społecznej, generowania fałszywych kont w mediach społecznościowych; głębokie modele

generatywne mogą być wykorzystywane do tworzenia fałszywych danych lub złośliwego oprogramowania, czy w końcu AI może zostać wykorzystana do łamania hasel. Kategoria ta obejmuje zarówno ataki ukierunkowane na istniejące systemy AI w celu zmiany ich możliwości, jak i ataki wspierane przez AI – obejmujące techniki oparte na AI, mające na celu poprawę skuteczności tradycyjnych ataków. Rozpatrując cyberprzestępczość w kontekście AI, należy wziąć pod uwagę, że sztuczna inteligencja może zostać użyta w klasycznych atakach jako środek wspomagający cyberprzestępczość i ułatwiający ataki adwersarzy. Sztuczna inteligencja może też być kluczowym celem ataków. Jeśli uprościmy, przyjmując, że „AI to zbiór technologii łączących dane, algorytmy i moc obliczeniową”, zrozumiemy, co należy zabezpieczyć (aktywa, które podlegają zagrożeniom specyficznym dla AI i modelom adwersarzy): dane, algorytmy, produkty (w tym ataki na łańcuch dostaw)⁴⁰.

Skuteczność ataku socjotechnicznego jest znacznie zwiększona przez zastosowanie jednego z najbardziej widocznych i omawianych złośliwych zastosowań AI, jakim jest *deepfake*. *Deepfakes* to hiperrealistyczne filmy wideo cyfrowo zmanipulowane w celu przedstawienia ludzi mówiących i robiących rzeczy, które nigdy nie miały miejsca w rzeczywistości. *Deepfakes* opierają się na sieciach neuronowych, które analizują duże zbiory próbek danych, aby nauczyć się naśladować mimikę twarzy, maniery, głos i reakcje danej osoby. Rozwój technologii *deepfake* związany jest z łatwym dostępem do treści audiowizualnych w mediach społecznościowych, dostępnością nowoczesnych narzędzi, modeli szkolonych na zasadach *open source*, relatywnie tanią i skalowalną infrastrukturą obliczeniową oraz szybką ewolucją metod głębokiego uczenia, zwłaszcza Generative Adversarial Networks (GAN). Przykładem może być stworzenie nieistniejącego dziś bohatera lub wygenerowanie krótkiego filmu dokumentującego wydarzenie, które w rzeczywistości nie miało miejsca.

Technologia ta została uznana za potężną broń w dzisiejszych wojnach dezinformacyjnych, w których nie można już polegać na tym, co się widzi lub słyszy. Ponadto w połączeniu z zasięgiem i szybkością Internetu, mediów społecznościowych i aplikacji do przesyłania wiadomości, *deepfake* może szybko dotrzeć do milionów ludzi w niezwykle krótkim czasie. W odniesieniu do tak krótkich ram czasowych *deepfakes* stanowią znaczny potencjał dla szeregu złośliwych i przestępczych celów, które obejmują: niszczenie wizerunku i wiarygodności danej osoby, nękanie lub poniżanie osób online, dokonywanie wymuszeń i oszustw, ułatwianie fałszowania dokumentów, fałszowanie tożsamości online, fałszowanie lub manipulowanie

⁴⁰ A. Gryszczyńska, *Wykorzystanie sztucznej inteligencji...*, passim.

dowodami elektronicznymi na potrzeby postępowań prowadzonych przez wymiar sprawiedliwości w sprawach karnych, zakłócanie funkcjonowania rynków finansowych, rozpowszechnianie dezinformacji i manipulowanie opinią publiczną, podżeganie do aktów przemocy wobec grup mniejszościowych, wspieranie narracji grup ekstremistycznych lub nawet terrorystycznych bądź podsycanie niepokojów społecznych i polaryzacji politycznej⁴¹. Podsumowując, może prowadzić do dywersji ideologicznej, kulturowej i psychologicznej w cyberprzestrzeni. Szerokie wykorzystanie w wojnie hybrydowej algorytmów sztucznej inteligencji oraz techniki komputerowej nie może jednak przysłonić faktu, iż głównym orężem tej wojny pozostają typowe działania „klasycznej” wojny psychologicznej – dezinformacja i propaganda, dziś wsparte przez zaawansowane technologie.

5. Przeciwdziałanie dezinformacji

Przeciwieństwem fałszu jest prawda. Natomiast przeciwieństwem dezinformacji w praktyce okazuje się inna informacja, która pozwala na weryfikację faktów i ustalenie prawdy. Walka z cyberatakami takimi jak dezinformacja wymaga kompleksowych działań na wielu poziomach, obejmujących zarówno technologie, edukację, jak i polityki publiczne. W obszarze regulacji prawnych i odpowiedzialności platform internetowych zostały wprowadzone przepisy zobowiązujące platformy internetowe do szybkiego usuwania dezinformacyjnych treści i ograniczania ich zasięgu. Oczywiście pojawia się jednocześnie postulat wyważenia tego obowiązku w kontekście ograniczania wolności słowa. Zwiększono odpowiedzialność platform społecznościowych za treści publikowane przez użytkowników, jednocześnie postuluje się rozwijanie narzędzi do moderowania i oznaczania fałszywych informacji⁴². Regulacje prawne dotyczące walki z dezinformacją są wprowadzane na różnych poziomach – krajowym, regionalnym oraz międzynarodowym. Mają one na celu przeciwdziałanie rozprzestrzenianiu fałszywych informacji oraz ochronę społeczeństw przed ich negatywnymi skutkami. Przepisy te obejmują szeroki

---

⁴¹ Ibidem.

⁴² Należy wskazać np. akt o usługach cyfrowych (DSA), OJ L 277, 27.10.2022, s. 1–102. To nowy zbiór ogólnounijnych przepisów dotyczących usług cyfrowych działających jako pośrednicy dla konsumentów oraz towarów, usług i treści. W kontekście aktu o usługach cyfrowych usługi cyfrowe odnoszą się do usług pośrednich, takich jak dostawcy usług hostingowych, internetowe platformy handlowe i sieci mediów społecznościowych. Wprowadził przepisy, które w równym stopniu chronią wszystkich użytkowników w UE, zarówno w odniesieniu do nielegalnych towarów, treści lub usług, jak i ich praw podstawowych.

zakres działań, od odpowiedzialności platform internetowych po ochronę praw jednostek. Pojawiają się przepisy dotyczące dezinformacji w kontekście wyborów, aby zapobiec manipulacjom i fałszywym narracjom, które mogą wpłynąć na wynik wyborów. Przepisy te obejmują m.in. monitoring treści politycznych oraz transparentność reklam wyborczych. Warto wspomnieć o RODO – chociaż nie jest bezpośrednio związane z walką z dezinformacją, to ochrona danych osobowych jest kluczowa w kontekście dezinformacyjnych kampanii, które często opierają się na zbieraniu i wykorzystywaniu danych osobowych do precyzyjnego targetowania fałszywych treści. Regulacje prawne dotyczące dezinformacji często budzą kontrowersje związane z potencjalnym ograniczeniem wolności słowa. Istnieje obawa, że zbyt surowe przepisy mogą prowadzić do cenzury i naruszeń praw obywatelskich. Dlatego ważne jest, aby regulacje te były precyzyjne i proporcjonalne. Jednocześnie muszą one uwzględniać potrzebę ochrony wolności słowa i prywatności, aby uniknąć nadmiernej ingerencji państwa w przestrzeń publiczną.

Istotnym i może najważniejszym poziomem walki z dezinformacją jest edukowanie społeczeństwa w zakresie rozpoznawania dezinformacji oraz krytycznego myślenia. Nauka weryfikacji źródeł, rozpoznawania fałszywych treści oraz unikania manipulacji jest kluczowa w ograniczaniu wpływu dezinformacji. Jednym z istotnych podejść technicznych w zarządzaniu dezinformacją jest wykrywanie i ograniczanie dezinformacji w sieciach społecznościowych, w tym: zawieszanie fałszywych kont, mechanizmy filtrowania i flagowania fake newsów, narzędzia i platformy sztucznej inteligencji do wykrywania fake newsów czy aplikacje mobilne i chatboty zasilane przez factcheckery skierowane do ogółu społeczeństwa. Ponadto rozpoznawanie wzorców oparte na AI może wspierać wykrywanie manipulowanych komunikatów i treści⁴³. W weryfikacji faktów pomocne mogą być tworzone niezależne platformy factcheckingowe, które monitorują i demaskują fałszywe informacje. Ważne jest, aby te platformy miały szeroki zasięg i były łatwo dostępne dla społeczeństwa. Pomocne będzie prowadzenie kampanii informacyjnych mających na celu dostarczanie rzetelnych informacji i kontrargumentów wobec fałszywych narracji. Ważne jest, aby te kampanie były zrozumiałe i przystępne dla różnych grup społecznych.

Należy pamiętać także o wzmacnianiu cyberbezpieczeństwa, aby chronić przed zorganizowanymi kampaniami dezinformacyjnymi, które mogą obejmować zarówno ataki informacyjne, jak i cyberataki mające na celu destabilizację infrastruktury informacyjnej. Na cyberbezpieczeństwo składa się wiele pojęć, począwszy od bezpieczeństwa informacji i bezpieczeństwa operacyjnego, po

⁴³ A. Gryszyńska, *Wykorzystanie sztucznej inteligencji...*, passim.

bezpieczeństwo systemów komputerowych. Cyberbezpieczeństwo ma różne znaczenie dla różnych odbiorców. W przypadku indywidualnych osób jest to poczucie bezpieczeństwa, ochrona danych osobowych oraz prywatności. Z kolei dla przedsiębiorców to zapewnienie dostępności funkcji biznesowych o znaczeniu krytycznym i ochrona poufnych danych dzięki zarządzaniu niebezpieczeństwem operacyjnym i bezpieczeństwem informacji. Dla państw pojęcie to będzie oznaczać ochronę obywateli, przedsiębiorstw, infrastruktury o znaczeniu krytycznym oraz państwowych systemów komputerowych przed atakiem lub naruszeniem integralności. Istota cyberbezpieczeństwa obejmuje zatem zbiór działań, a także zasobów, które umożliwiają obywatelom, przedsiębiorcom i państwom osiąganie celów informatycznych w sposób bezpieczny i niezawodny przy zachowaniu prywatności⁴⁴.

Kluczowe jest uświadomienie sobie, że za cyberbezpieczeństwo odpowiadają wszyscy. Wszyscy są uczestnikami cyberprzestrzeni i wszyscy powinni stosować te same reguły i wobec nich powinny być egzekwowane te same wymagania dotyczące bezpieczeństwa sieci i informacji. Partnerstwo w tym zakresie jest faktem i nie da się skutecznie wprowadzić reguł cyberbezpieczeństwa bez zaangażowania wszystkich uczestników tej przestrzeni życiowej. Unia Europejska angażuje się w pogłębianie wiedzy, rozwój mechanizmów współpracy i opracowywanie odpowiedzi w ramach wyników strategii bezpieczeństwa cyberprzestrzeni. Wymagania prawne w zakresie cyberbezpieczeństwa zostały wprowadzone dyrektywą NIS i NIS 2, która jest rozszerzeniem i aktualizacją wcześniejszej dyrektywy NIS (Dyrektywa 2016/1148), przyjętej przez Unię Europejską w 2016 r. NIS 2 została opracowana w celu wzmocnienia europejskich ram dotyczących cyberbezpieczeństwa i zaktualizowania przepisów w obliczu rosnących zagrożeń cyfrowych. Dyrektywa NIS 2 została formalnie przyjęta przez Parlament Europejski i Radę Unii Europejskiej w grudniu 2022 r.⁴⁵

---

⁴⁴ R. Czulda, R. Łoś, J. Regina-Zacharski, *NATO wobec wyzwań współczesnego świata*, Warszawa 2013, s. 202.

⁴⁵ Kluczowe cele i założenia dyrektywy NIS 2: a) rozszerzenie zakresu podmiotów objętych regulacjami; b) wzmocnienie wymogów dotyczących cyberbezpieczeństwa (bardziej rygorystyczne wymogi dotyczące zarządzania ryzykiem cyberbezpieczeństwa i reagowania na incydenty dla podmiotów objętych dyrektywą); c) ujednoczenie ram prawnych w Unii Europejskiej; d) zwiększenie obowiązków raportowych; e) wzmocnienie współpracy między państwami członkowskimi; f) wprowadzenie kar za nieprzestrzeżenie przepisów.

Wnioski

Zwiększenie ilości dostępnych danych oraz możliwości obliczeniowych stało się globalnym trendem, którego wyróżnikiem są m.in.: postępująca automatyzacja procesów wytwórczych i usługowych, rozwój technologii bazującej na sztucznej inteligencji i samouczeniu się maszyn, miniaturowych i mocnych czujnikach wykorzystywanych do gromadzenia różnorodnych danych oraz przetwarzających je komputerach, a także powszechna dostępność Internetu⁴⁶. Współczesne społeczeństwo korzysta z ogromnych zbiorów danych, które charakteryzują się dużą różnorodnością i dynamicznym przepływem. Era big data wymaga zaawansowanych narzędzi do przetwarzania danych, wykraczających poza tradycyjne bazy danych i arkusze kalkulacyjne. Swobodny dostęp do informacji i ich gwałtowny przyrost mogą prowadzić do poważnych zagrożeń. Niedostateczna kontrola nad przepływem danych i ich niekontrolowane rozpowszechnianie stają się źródłem wielu problemów, takich jak naruszenia prywatności czy zagrożenia dla bezpieczeństwa. Cyberprzestrzeń, gdzie informacje są tworzone i wymieniane, staje się obszarem wyzwań dla prawa i regulacji. Tradycyjne systemy prawne są często nieadekwatne do szybkich zmian w przestrzeni cyfrowej, co stwarza trudności w zapewnieniu odpowiedzialności i ochrony w sieci. Ocena wartości informacji opiera się na jej jakości, takiej jak aktualność, dokładność czy wiarygodność. W erze dużych zbiorów danych kluczowe jest skuteczne wyselekcjonowanie wartościowych informacji spośród ogromnej ilości dostępnych danych.

Przestrzeń informacyjna obejmuje zasoby, procesy i infrastrukturę umożliwiające generowanie, przetwarzanie i dystrybucję informacji. Jest dynamicznym środowiskiem, w którym różnorodne podmioty, technologie i regulacje wpływają na sposób, w jaki informacje są wykorzystywane i chronione. Cyberataki, w tym ataki socjotechniczne, stanowią poważne zagrożenie dla przestrzeni informacyjnej, prowadząc do zakłóceń w dostępie do informacji, utraty danych oraz kompromitacji systemów informatycznych. W wyniku tych ataków mogą powstawać fałszywe treści, co prowadzi do szerzenia dezinformacji i chaosu społecznego. Ataki takie, jak ransomware czy DDoS, mogą paraliżować działania instytucji oraz wpływać na wiarygodność źródeł informacji. Dezinformacja, rozumiana jako celowe wprowadzanie w błąd poprzez rozpowszechnianie fałszywych informacji, oraz propaganda stanowią kluczowe elementy wojny hybrydowej. Techniki te są używane do destabilizacji społeczeństw, manipulowania opinią publiczną

⁴⁶ E. Kuruczleki, A. Pelle, R. Laczi, B. Fekete, *The Readiness of the European Union to Embrace the Fourth Industrial Revolution*, „Management” 11 (2016), nr 4, s. 327–347.

i osiągnięcia celów politycznych bez potrzeby prowadzenia bezpośrednich działań militarnych. Szerzenie dezinformacji może prowadzić do polaryzacji debat publicznych, erozji zaufania do instytucji i wywoływania napięć społecznych. Dezinformacja i propaganda w wojnie hybrydowej są potężnymi narzędziami, które pozwalają na prowadzenie agresywnych działań bez przekraczania tradycyjnych progów wojennych. Zdolność do wpływania na percepcję i zachowania społeczne oraz polityczne czyni je szczególnie groźnymi w kontekście nowoczesnych konfliktów, w których granice między wojną a pokojem stają się coraz bardziej rozmyte. Walka z tymi zjawiskami wymaga zaawansowanych strategii obronnych, w tym edukacji społeczeństwa, wzmocnienia odporności instytucji demokratycznych oraz rozwoju narzędzi technologicznych do wykrywania i przeciwdziałania manipulacjom informacyjnym.

Zgodnie z przewidywaniami Agencji Unii Europejskiej ds. Cyberbezpieczeństwa ENISA, w nadchodzących latach zagrożenia cyberbezpieczeństwa mogą się nasilić, szczególnie w kontekście nadużywania sztucznej inteligencji do przeprowadzania zaawansowanych kampanii dezinformacyjnych. Zagrożenia te mogą obejmować utratę prywatności, wzrost nadzoru cyfrowego oraz ataki ukierunkowane, wzmocnione przez dane z inteligentnych urządzeń. Wzrost wykorzystania sztucznej inteligencji (SI) w różnych dziedzinach przynosi zarówno korzyści, jak i istotne zagrożenia. AI, mimo swoich potencjalnych korzyści, może być używana w sposób złośliwy, co prowadzi do powstawania bardziej wyrafinowanych form cyberataków, takich jak zaawansowana inżynieria społeczna, generowanie fałszywych danych oraz łamanie haseł. Technologia *deepfake*, która wykorzystuje zaawansowane algorytmy do tworzenia hiperrealistycznych, ale fałszywych treści audiowizualnych, stanowi poważne zagrożenie dla prawdy i wiarygodności informacji. Może być wykorzystywana do szerokiego zakresu działań, w tym niszczenia reputacji, nękania, oszustw, manipulowania dowodami czy destabilizacji rynków finansowych. Na pytanie, czy poczucie narastającej dezinformacji jest uzasadnione, bez wahania można odpowiedzieć twierdząco. Zwiększona produkcja informacji w połączeniu z jej dostępnością (dzięki nowym technologiom) musi skutkować większą liczbą informacji zmanipulowanych lub fałszywych.

W odpowiedzi na zagrożenia związane z dezinformacją i *deepfake*'ami, konieczne są kompleksowe działania na różnych poziomach. Obejmuje to zarówno regulacje prawne, jak i techniczne środki przeciwdziałania, takie jak moderowanie treści i rozwijanie narzędzi AI do wykrywania fałszywych informacji. Ważne jest także, aby regulacje te były precyzyjne i nie ograniczały nadmiernie wolności słowa i prywatności. Cyberbezpieczeństwo wymaga współpracy wszystkich uczestników cyberprzestrzeni. Dotyczy to zarówno jednostek, przedsiębiorstw,

jak i państw. Wzmacnianie ram prawnych, takich jak dyrektywy NIS i NIS 2 w Unii Europejskiej, jest kluczowe dla ochrony przed rosnącymi zagrożeniami cyfrowymi i zapewnienia bezpieczeństwa informacji. Wprowadzenie przepisów dotyczących odpowiedzialności platform internetowych za treści publikowane przez użytkowników jest istotne. Należy jednak zachować równowagę między koniecznością moderowania treści a ochroną wolności słowa. Działania takie powinny być uzupełniane przez rozwijanie narzędzi do wykrywania i oznaczania fałszywych informacji.

Bibliografia

- Bińkowska-Artowicz B., *Informacja gospodarcza. Informacja kredytowa. System wymiany informacji o zobowiązaniach pieniężnych*, Warszawa 2014.
- Celarek K., *Prawo informacyjne. Problem badawczy teorii prawa administracyjnego*, Warszawa 2013.
- Cellary W., *Przemiany społeczne i gospodarcze*, w: *Polska w drodze do globalnego społeczeństwa informacyjnego*, red. W. Cellary, Warszawa 2002.
- Czulda R., Łoś R., Regina-Zacharski J., *NATO wobec wyzwań współczesnego świata*, Warszawa 2013.
- Denning D.E., *Wojna informacyjna i bezpieczeństwo informacji*, Warszawa 2002.
- Dezinformacja*, w: *Inny słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, Warszawa 2020.
- Duniewska Z., *Ignorantia iuris w prawie administracyjnym*, Łódź 1998.
- Fajgielski P., *Informacja w administracji publicznej. Prawne aspekty gromadzenia, udostępniania i ochrony*, Wrocław 2007.
- Fischer B., Świerczyńska-Głownia W., *Dostęp do informacji ustawowo chronionych, zarządzanie informacją. Zagadnienia podstawowe dla dziennikarzy*, Kraków 2006.
- Ganczar M., *Administracyjno-prawne uwarunkowania prowadzenia działalności gospodarczej w warunkach społeczeństwa informacyjnego*, Lublin 2018.
- Ganczar M., *Analityka danych publicznych dla diagnoz i prognoz dotyczących przedsiębiorców*, w: *Internet. Analityka danych*, red. G. Szpor, K. Czaplicki, Warszawa 2019.
- Gryszczyńska A., *Wykorzystanie sztucznej inteligencji w cyberatakach*, w: *Internet. Hacking*, red. A. Gryszczyńska, G. Szpor, W. Wiewiórowski, Warszawa 2023.
- Idzik P., *Analiza Big Data. Badania niereaktywne w erze Internetu 2.0*, w: *Zwrot cyfrowy w humanistyce*, red. A. Radomski, R. Bomba, Lublin 2013.
- Internet rzeczy. Bezpieczeństwo w Smart city*, red. G. Szpor, Warszawa 2015.
- Iwański Ł., *Spoleczne zagrożenia danetyzacji rzeczywistości*, w: *Nauka o informacji w okresie zmian. Informatologia i humanistyka cyfrowa*, red. B. Sosińska-Kalata, Warszawa 2016.
- Iwański Ł., *Big data a problem reprezentacji poznawczej*, „Człowiek i Społeczeństwo” 53 (2022).
- Kacała T., *Dezinformacja i propaganda w kontekście zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2015, nr 2(24).

- Kilian W., w: *Prawne i ekonomiczne aspekty komunikacji elektronicznej*, red. J. Gołaczyński, Warszawa 2003.
- Komorowska M., *Rola informacji we współczesnym świecie*, „Zeszyty Naukowe SGSP” 2021, nr 79.
- Kuruczleki E., Pelle A., Laci R., Fekete B., *The Readiness of the European Union to Embrace the Fourth Industrial Revolution*, „Management” 11 (2016), nr 4.
- Leśniak-Moczuk K., *Spółczesność równości czy zniewolone danetyzacją?*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 52 (2017), nr 4.
- Liedel K., Piasecka P., Aleksandrowicz T.R., *Analiza informacji. Teoria i praktyka*, Warszawa 2012.
- Malara Z., Rzęchowski J., *Zarządzanie informacją na rynku globalnym. Teoria i praktyka*, Warszawa 2011.
- Mały słownik języka polskiego*, red. E. Sobol, Warszawa 1993.
- Monarcha-Matlak A., *Obowiązki administracji w komunikacji elektronicznej*, Warszawa 2008.
- Mrocza K., *Fake newsy jako nowa kategoria zagrożenia systemu bezpieczeństwa ekonomicznego państwa w dobie kryzysu epidemicznego*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2022, nr 26(14).
- Olechowski A.P., *Dezinformacja i propaganda orężem wojny kognitywnej*, „Media i Społeczeństwo” 2022, nr 17.
- Sibiga G., *Konsekwencje zastosowania technologii informacyjno-komunikacyjnych (ICT) dla wykonania prawnych obowiązków ochrony informacji – wybrane zagadnienia*, w: *Prawne problemy wykorzystywania nowych technologii w administracji publicznej i wymiarze sprawiedliwości*, red. M. Barczewski, K. Grajewski, J. Warylewski, Warszawa 2009.
- Szostek D., *Nowe ujęcie dokumentu w polskim prawie prywatnym ze szczególnym uwzględnieniem dokumentu w postaci elektronicznej*, Warszawa 2012.
- Szpor G., *Pojęcie informacji a zakres ochrony danych*, w: *Ochrona danych osobowych w Polsce z perspektywy dziesięcioleci*, red. P. Fajgielski, Lublin 2008.
- Taczowska-Olszewska J., *Dostęp do informacji publicznej w polskim systemie prawnym*, Warszawa 2014.
- Taras W., *Informacja w postępowaniu administracyjnym*, w: *Informacja i informatyka w administracji publicznej*, red. G. Szpor, Katowice 1993.
- Taras W., *Pojęcie „informacja” jako narzędzie badania administracji publicznej*, „Samorząd Terytorialny” 2000, nr 12.
- Wiewiórowski W.R., Wierczyński G., *Informatyka prawnicza. Technologia informacyjna dla prawników i administracji publicznej*, Warszawa 2008.
- Żebrowski A., Kwiatkowski W., *Bezpieczeństwo informacji III Rzeczypospolitej*, Kraków 2000.

Czy zbrodnie popełnione przez żołnierzy rosyjskich podczas agresji na Ukrainę stanowią zbrodnie wojenne, czy wyczerpują też znamiona zbrodni przeciwko ludzkości?

Wprowadzenie

Przedmiotem opinii jest próba ustalenia charakteru naruszeń międzynarodowego prawa humanitarnego mających miejsce na Ukrainie po rozpoczęciu przez Federację Rosyjską pełnoskalowej inwazji na Ukrainę, tj. po 24 lutego 2022 r. W szczególności przedmiotem opinii jest ustalenie, czy naruszenia te stanowią zbrodnie wojenne, czy też można kwalifikować je jako zbrodnie przeciwko ludzkości (oraz czy możliwa była kwalifikacja łącząca obie te zbrodnie międzynarodowe). Wobec braku na moment sporządzania opinii orzecznictwa trybunałów międzynarodowych opinia będzie się opierać przede wszystkim na raportach Niezależnej Komisji Śledczej ds. Ukrainy, opracowanych dla Rady Praw Człowieka¹, oraz na raporcie sporządzonym przez Biuro Prokuratora MTK². Raporty te stanowią wiarygodne źródło, nie zostały sporządzone pod z góry ustaloną tezę. Ich wiarygodność nie została zakwestionowana, a raport sporządzony dla potrzeb MTK służył za podstawę rozpoczęcia postępowania przygotowawczego przez prokuratora MTK.

Przedmiotem opinii są wyłącznie naruszenia międzynarodowego prawa humanitarnego i praw człowieka, jakich dopuściły się siły zbrojne Federacji Rosyjskiej

---

¹ Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, 25.09.2023, A/HRC/52/62; Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, 18.03.2024, A/HRC/55/66.

² The Office of the Prosecutor, Report on Preliminary Examination Activities 2020, 14.12.2020.

(FR) po 24 lutego 2022 r. Poza zakresem opinii pozostawię naruszenia, których dopuścili się siły zbrojne Ukrainy.

Po krótkim opisie ustaleń faktycznych Biura Prokuratora MTK oraz Niezależnej Komisji Śledczej, chciałbym pokrótce scharakteryzować, czym są zbrodnie przeciwko ludzkości i zbrodnie wojenne oraz podjąć próbę subsumpcji. Na potrzeby tych rozważań należy przyjąć jako punkt wyjścia postanowienia Statutu Rzymskiego Międzynarodowego Trybunału Karnego z dnia 17 lipca 1998 r.³ (dalej: Statut MTK). Ukraina jako państwo niebędące stroną Statutu MTK uznało bowiem – na podstawie art. 12 ust. 3 Statutu MTK – jurysdykcję Trybunału⁴. Uznanie jurysdykcji ma charakter częściowy, nie budzi jednak wątpliwości, że Ukraina uznała jurysdykcję MTK w zakresie zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości popełnionych po 24 lutego 2022 r. Opinię zakończy próba ustalenia, czy jest możliwa łączna kwalifikacja zachowania jako wypełniającego znamiona obu zbrodni międzynarodowych.

1. Naruszenia międzynarodowego prawa humanitarnego popełnione po rozpoczęciu 24 lutego 2022 r. zbrojnej napaści Federacji Rosyjskiej na Ukrainę

Środowisko naukowe nie posiada szczegółowego dostępu do materiałów postępowań przygotowawczych prowadzonych przez organy śledcze Polski, Ukrainy czy Litwy, ani też do materiałów postępowania prowadzonego w Biurze Prokuratora MTK. Natomiast duża część naruszeń międzynarodowego prawa humanitarnego popełnionych przez FR na Ukrainie po 24 lutego 2022 r. została dobrze udokumentowana w raportach sporządzanych dla potrzeb organów międzynarodowych. Staną się one w niniejszym rozdziale przedmiotem krótkiej analizy.

1.1. Ustalenia faktyczne i prawne poczynione przez Biuro Prokuratora MTK

Przedmiotem zainteresowania Biura Prokuratora MTK są naruszenia międzynarodowego prawa humanitarnego popełnione po 21 listopada 2013 r. Prokurator MTK rozpoczął wstępne badanie sytuacji na Ukrainie 25 kwietnia 2014 r.⁵

³ Rome Statute of the International Criminal Court, 17.07.1998, UNTS, t. 2187, s. 3.

⁴ Obie deklaracje Ukrainy dostępne są pod linkiem: <https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine> (dostęp: 18.06.2024).

⁵ <https://www.icc-cpi.int/news/prosecutor-international-criminal-court-fatou-bensouda-open-s-preliminary-examination-ukraine> (dostęp: 18.06.2024).

Według prokuratora MTK od 27 lutego 2014 r. uzbrojone i w większości umundurowane osoby wraz z członkami lokalnej milicji zaczęły stopniowo przejmować kontrolę nad Półwyspem Krymskim. Osoby te zostały później uznane przez Federację Rosyjską za swój personel wojskowy⁶. W dniu 18 marca 2014 r. Federacja Rosyjska ogłosiła formalne włączenie Krymu do terytorium Rosji i od tego czasu sprawuje efektywną kontrolę nad tym terytorium⁷.

Równoległe do wydarzeń na Krymie, w marcu i na początku kwietnia 2014 r. uzbrojone osoby przejęły kontrolę nad kluczowymi budynkami rządowymi w kilku wschodnich prowincjach Ukrainy⁸. Terytoria te szybko zostały wyłączone spod kontroli rządu w Kijowie. W dniu 15 kwietnia 2014 r. rząd Ukrainy ogłosił rozpoczęcie operacji antyterrorystycznej na wschodzie Ukrainy. Według Biura Prokuratora MTK od 2014 do 2020 r. na wschodzie Ukrainy utrzymywał się konflikt zbrojny, obejmujący ciągłe użycie ciężkiej broni wojskowej przez obie strony⁹. W tym okresie w wyniku walk zginęło co najmniej 3 tys. cywilów, a tysiące innych zostało rannych.

Przeprowadzona przez Biuro Prokuratora MTK wstępna analiza wydarzeń na wschodzie Ukrainy i na Krymie potwierdziła, że zostały tam popełnione zbrodnie objęte jurysdykcją MTK. Co ciekawe, prokurator MTK wstępnie rozróżnił sytuację na Krymie i we wschodnich prowincjach Ukrainy. Jeśli chodzi o Krym, prokurator MTK przyjął, że konflikt zbrojny prowadzony na tym terytorium miał charakter międzynarodowy i w jego trakcie doszło do popełnienia zbrodni przeciwko ludzkości oraz zbrodni wojennych zakwalifikowanych wstępnie jako poważne naruszenia Konwencji Genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. oraz jako inne poważne naruszenia praw i zwyczajów prawa międzynarodowego mających zastosowanie do konfliktów zbrojnych o międzynarodowym charakterze¹⁰. Jeśli chodzi o konflikt na wschodzie Ukrainy, wstępna analiza prokuratora MTK pozwoliła na postawienie tezy o możliwości popełnienia na obszarze objętym działaniami wojennymi zbrodni wojennych:

- umyślnego kierowania ataków przeciwko ludności cywilnej i obiektom cywilnym;
- umyślnego kierowania ataków przeciwko budynkom chronionym;
- umyślnych zabójstw/morderstw;
- tortur i nieludzkiego/okrutnego traktowania;

⁶ The Office of the Prosecutor, Report..., pkt 274.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem, pkt 275.

⁹ Ibidem, pkt 275.

¹⁰ Ibidem, pkt 278–279.

- naruszenia godności osobistej;
- gwałtów i innych form przemocy seksualnej;
- celowego przeprowadzania ataków, które spowodowały szkody dla ludności cywilnej i obiektów cywilnych, i które były wyraźnie nadmierne w stosunku do przewidywanej korzyści wojskowej;
- bezprawnego uwięzienia.

Co warte podkreślenia, wstępna analiza pozwala sformułować wniosek, że Biuro Prokuratora MTK traktowało konflikt zbrojny prowadzony na wschodzie Ukrainy jako tzw. konflikt „umiędzynarodowiony”, tzn. jako konflikt zbrojny *prima facie* niemający charakteru międzynarodowego, w którym po jednej ze stron konfliktu doszło do interwencji państwa trzeciego. Prokurator MTK nigdy nie wskazał jednak wprost, o jakie państwo trzecie chodzi.

W konkluzji Biuro Prokuratora MTK uznało, że spełnione zostały kryteria w odniesieniu do przedmiotu, dopuszczalności i interesu wymiaru sprawiedliwości uzasadniające rozpoczęcie dochodzenia przez Trybunał¹¹. Niestety, z uwagi na brak zdolności operacyjnych Biura Prokuratora MTK do prowadzenia nowych dochodzeń oraz w obliczu faktu upływającej kadencji aktualnego prokuratora MTK, decyzja o rozpoczęciu dochodzenia przez Trybunał została odroczone.

Sytuacja diametralnie zmieniła się 24 lutego 2022 r., kiedy Federacja Rosyjska otwarcie zaatakowała terytorium Ukrainy. Już 25 lutego 2022 r. Prokurator MTK przypomniał, że Trybunał może wykonywać swoją jurysdykcję i prowadzić dochodzenie w sprawie wszelkich aktów ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości lub zbrodni wojennych popełnionych na terytorium Ukrainy od 20 lutego 2014 r.¹²

W kolejnym oświadczeniu, z dnia 28 lutego 2022 r., prokurator MTK zwrócił uwagę na to, że Ukraina nie jest państwem-stroną Statutu MTK i nie może sama skierować sprawy do Biura Prokuratora MTK¹³. Wstępna analiza zakończona w 2020 r. potwierdziła jednak, że istnieją uzasadnione podstawy do wszczęcia dochodzenia. Prokurator podkreślił, że kolejnym krokiem zmierzającym do otwarcia dochodzenia byłoby uzyskanie zezwolenia od Izby Przygotowawczej MTK. Alternatywną drogą określoną w Statucie MTK, która mogłaby jeszcze bardziej przyspieszyć bieg spraw, byłoby skierowanie przez państwo-stronę MTK sprawy

¹¹ Ibidem, pkt 289.

¹² <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-situation-ukraine-i-have-been-closely-following> (dostęp: 18.06.2024).

¹³ <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-situation-ukraine-i-have-decided-proceed-opening> (dostęp: 18.06.2024).

do Biura Prokuratora MTK, co pozwoliłoby mu natychmiast przystąpić do niezależnego i obiektywnego dochodzenia¹⁴.

Odpowiadając na wezwanie prokuratora MTK, 39 państw-stron Statutu MTK przedstawiło – w trybie art. 14 Statutu MTK – sytuację na Ukrainie, żądając rozpoczęcia dochodzenia, co umożliwiło prokuratorowi MTK rozpoczęcie dochodzenia. Dochodzenie prowadzone przez Biuro Prokuratora MTK pozostaje w dużej mierze niejawne, a Trybunał nie opublikował dotychczas żadnej istotnej decyzji procesowej. Do tej pory prokurator MTK postawił zarzuty popełnienia zbrodni międzynarodowych kilku osobom, wśród których znajdują się Prezydent FR Władimir Putin, rosyjska Ombudsman Maria Lwowa-Bielowa, Minister Obrony Narodowej Federacji Rosyjskiej Siergiej Szojgu, szef sztabu Generalnego sił zbrojnych FR Walerij Gierasimow oraz rosyjscy wojskowi: Siergiej Iwanowicz Kobylasz i Wiktor Nikołajewicz Sokołow¹⁵.

Znana jest jedynie ogólna treść stawianych im zarzutów popełnienia zbrodni wojennych. Szczegółowe uzasadnienie zarzutów, jak również nakazy aresztowania wydane przez Izbę Przygotowawczą MTK nie są jednak dostępne publicznie.

Publikowane przez Biuro Prokuratora MTK komunikaty prasowe pozwalają na częściowe ustalenie, do jakich zbrodni międzynarodowych mogło dojść po 20 lutego 2022 r. Z komunikatów prasowych Biura Prokuratora MTK wynika, że:

(a) W czasie konfliktu zbrojnego doszło do deportacji setek dzieci zabranych z sierocinców i domów opieki nad dziećmi położonych na terytorium Ukrainy. Wiele z tych dzieci zostało oddanych do adopcji w FR. W tym celu doszło nawet do zmiany prawodawstwa FR, aby przyspieszyć nadawanie rosyjskiego obywatelstwa i ułatwić adopcję dzieci przez rosyjskie rodziny¹⁶.

W czasie deportacji ukraińskie dzieci korzystały – jako osoby cywilne – z ochrony gwarantowanej Czwartą Konwencją Genewską z 1949 r.¹⁷

Do deportacji doszło w kontekście konfliktu zbrojnego, jaki siły zbrojne FR prowadzą przeciwko Ukrainie, a rozmiar i okoliczności, w jakich przeprowadzono deportację, świadczą o tym, że przemieszczenie dzieci ma charakter trwały i nie było uzasadnione koniecznością wojskową i potrzebą zapewnienia im bezpieczeństwa przed prowadzonymi działaniami wojennymi.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ <https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine> (dostęp: 18.06.2024).

¹⁶ <https://www.icc-cpi.int/news/statement-prosecutor-karim-khan-kc-issuance-arrest-warrant-s-against-president-vladimir-putin> (dostęp: 18.06.2024).

¹⁷ Konwencja genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny, podpisana w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz. U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171, załącznik.

- (b) Siły zbrojne FR przeprowadzały ataki raketowe na ukraińską infrastrukturę energetyczną od co najmniej 10 października 2022 r. do co najmniej 9 marca 2023 r.¹⁸ W tym okresie rosyjskie siły zbrojne przeprowadziły dużą liczbę ataków na liczne elektrownie i podstacje w wielu lokalizacjach na Ukrainie. Przedmiotem ataków były obiekty cywilne, a w przypadku infrastruktury, która mogła kwalifikować się jako cel wojskowy, spodziewane przypadkowe szkody i uszkodzenia cywilne były wyraźnie nadmierne w stosunku do oczekiwanych korzyści wojskowych.

Ustalenia poczynione przez Biuro Prokuratora MTK pokazują, że począwszy od 24 lutego 2022 r. siły zbrojne Federacji Rosyjskiej dopuściły się zbrodni wojennych kierowanych przeciwko ludności cywilnej i obiektom cywilnym. Niektóre z nich zostały zakwalifikowane przez prokuratora MTK również jako zbrodnie przeciwko ludzkości.

1.2. Prace Niezależnej Międzynarodowej Komisji Śledczej ds. Ukrainy

Niezależna Międzynarodowa Komisja Śledcza ds. Ukrainy została utworzona dzięki rezolucji Rady Praw Człowieka z dnia 7 marca 2022 r.¹⁹ Komisja składa się z trzech ekspertów w dziedzinie praw człowieka, wyznaczonych przez Przewodniczącą Rady Praw Człowieka. Jej zadaniem jest:

- a) zbadanie wszystkich naruszeń praw człowieka i międzynarodowego prawa humanitarnego w kontekście agresji Federacji Rosyjskiej przeciwko Ukrainie;
- b) zebranie i analiza dowodów takich naruszeń;
- c) dokumentowanie i weryfikowanie istotnych informacji i dowodów;
- d) identyfikacja, w miarę możliwości, osób i podmiotów odpowiedzialnych za łamanie lub nadużywanie praw człowieka i międzynarodowego prawa humanitarnego;
- e) przedstawienie zaleceń, w szczególności dotyczących środków odpowiedzialności.

---

¹⁸ <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-sergei-ivanovich-kobylash-and> (dostęp: 18.06.2024); <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-sergei-kuzhugetovich-shoigu-and> (dostęp: 18.06.2024).

¹⁹ Human Rights Council, Resolution 49/1, Situation of Human Rights in Ukraine Stemming from the Russian aggression, 4.03.2022, A/HRC/RES/49/1.

Pierwotnie mandat Komisji Śledczej ustanowiono na rok, ale w 2023 r. został on odnowiony²⁰. Do tej pory Komisja Śledcza przedstawiła dwa raporty²¹. Raporty dotyczą wyłącznie wydarzeń mających miejsce po 24 lutego 2022 r. i nie odnoszą się do aneksji Krymu.

Analiza obu raportów pokazuje ogrom cierpienia ludności cywilnej i zniszczeń wywołanych rosyjską agresją na Ukrainie. Tylko w ciągu pierwszego roku konfliktu zbrojnego na Ukrainie zginęło 8006 cywilów, a 13 287 zostało rannych. Po drugim roku wojny liczba ofiar wzrosła do co najmniej 10 582 osób zabitych i 19 875 rannych²². Oprócz strat w ludziach, konflikt zbrojny spowodował przesiedlenia ludności, jakich nie widziano w Europie od czasów II wojny światowej²³. Na dzień 21 lutego 2023 r. Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców (UNHCR) odnotowało około 8 mln uchodźców z Ukrainy w całej Europie, z czego około 90% stanowiły kobiety i dzieci²⁴.

Komisja Śledcza ustaliła i opisała wiele naruszeń międzynarodowego prawa humanitarnego i praw człowieka. W wielu przypadkach Komisji Śledczej udało się zebrać dowody pozwalające na przypisanie naruszeń siłom zbrojnym FR.

W czasie toczącej się wojny siły zbrojne FR używały broni, które stwarzały zagrożenie dla ludności cywilnej i obiektów cywilnych, a ich użycie było nieproporcjonalne do spodziewanej korzyści wojskowej. Komisja Śledcza w obu raportach podała liczne przykłady ataków przeprowadzanych przez siły zbrojne FR z użyciem broni wybuchowej na zaludnionych obszarach kontrolowanych przez władze ukraińskie²⁵. Niektóre z tych ataków zostały przeprowadzone w ramach prób zdobycia miast, podczas gdy inne uderzyły w obszary oddalone od linii frontu. Ataki te dotknęły obiekty cywilne, w tym budynki mieszkalne, hotele, sklepy, ale także obiekty medyczne (np. szpitale, apteki) oraz obiekty edukacyjne i kulturalne

²⁰ Human Rights Council, Resolution 52/32, Situation of Human Rights in Ukraine Stemming from the Russian aggression, 11.04.2023, A/HRC/RES/52/32; Human Rights Council, Resolution 55/23, Situation of Human Rights in Ukraine Stemming from the Russian Aggression, 4.04.2024, A/HRC/RES/55/23.

²¹ Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, 25.09.2023, A/HRC/52/62; Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, 18.03.2024, A/HRC/55/66.

²² Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, 18.03.2024, A/HRC/55/66, § 9.

²³ Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, 25.09.2023, A/HRC/52/62, § 20.

²⁴ UNHCR, Ukraine refugee situation, <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (dostęp: 18.06.2024).

²⁵ Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, 25.09.2023, A/HRC/52/62, § 28.

(np. szkoły, przedszkola, teatr i stację kolejową). Komisja Śledcza zidentyfikowała cztery rodzaje broni używanych na zaludnionych obszarach: niekierowane bomby zrzucone z samolotów; pociski przeciwokrętowe dalekiego zasięgu typu Kh-22 lub Kh-32; amunicję kasetową oraz systemy rakiet wielokrotnego wystrzeliwania²⁶.

Ataki były przeprowadzane na teatr w Mariupolu oraz Mariupolskie Centrum Pomocy Podstawowej i Sanitarnej nr 3 podczas oblężenia Mariupola, na dworzec kolejowy w Kramatorsku (zginęło 59 osób cywilnych, a 92 zostały ranne), na centrum handlowe w Kremenczuku (zginęło 21 osób cywilnych, a kilkadziesiąt zostało rannych) oraz na dzielnice mieszkalne Czernihowa (zginęło co najmniej 20 osób cywilnych, a wiele innych zostało rannych). Okoliczności tych ataków przeprowadzonych przez siły zbrojne FR świadczą o ich masowym charakterze oraz o braku podjęcia przez siły zbrojne FR realnych środków ostrożności mających na celu sprawdzenie, czy na obszarach objętych atakami przebywają osoby cywilne²⁷. Według Komisji Śledczej o braku należytej ostrożności w planowaniu i przeprowadzaniu ataków świadczy m.in. fakt, że dotknęły one budynki cywilne (np. funkcjonujące placówki medyczne). Nawet jeśli siły zbrojne FR zamierzały przeprowadzić ataki na cele wojskowe, status obiektów cywilnych powinien skłonić je do zachowania szczególnej ostrożności²⁸.

Siły zbrojne FR przeprowadziły też wiele ataków na instalacje energetyczne Ukrainy. Choć sporadyczne ataki zdarzały się także w okresie wiosenno-letnim 2022 r., na szeroką skalę rozpoczęły się one dopiero 10 października 2022 r. Zgodnie z planami rosyjskiego Ministerstwa Obrony i Sztabu Generalnego, siły zbrojne FR rozpoczęły zmasowane uderzenie z użyciem precyzyjnej broni powietrznej, morskiej i lądowej dalekiego zasięgu na cele infrastruktury krytycznej²⁹. Między 10 października 2022 r. a 1 lutego 2023 r. przeprowadzono co najmniej 13 ataków przy użyciu setek pocisków dalekiego zasięgu i dronów wyposażonych w materiały wybuchowe. Ataki dotknęły 20 z 24 okręgów na Ukrainie i koncentrowały się na elektrowniach i innych obiektach ukraińskiej infrastruktury o krytycznym znaczeniu dla przesyłu energii elektrycznej i wytwarzania ciepła na całej Ukrainie. Ataki te miały miejsce w zimie i doprowadziły do przerw w dostawach energii elektrycznej wtedy, gdy ludność cywilna – z uwagi na panujące warunki atmosferyczne – najbardziej potrzebowała stałych dostaw paliw i energii. Komisja Śledcza doszła do wniosku, że celem ataków było zakłócenie

---

²⁶ Ibidem, § 30.

²⁷ Ibidem, § 31–32.

²⁸ Ibidem, § 33.

²⁹ Ibidem, § 40.

systemu energetycznego całego kraju, z przewidywalnymi skutkami dla systemu ciepłowniczego³⁰. Zakłócenie pracy podstacji elektrycznych, elektrowni i innych instalacji wykorzystywanych do produkcji energii i ogrzewania niezbędnych do przetrwania ludności wyrządziło znaczne szkody ludności cywilnej. Całe regiony i miliony ludzi pozostawały okresowo bez elektryczności i ogrzewania, szczególnie w zimie, a w konsekwencji miały utrudniony dostęp do wody, urządzeń sanitarnych, żywności, opieki zdrowotnej i edukacji. Pomimo dostępności publicznych informacji o szkodach cywilnych po kilku pierwszych atakach, siły zbrojne FR nadal atakowały infrastrukturę energetyczną³¹.

Komisja Śledcza zebrała dowody pozwalające na ustalenie, że podczas prowadzenia działań wojennych siły zbrojne obu walczących państw narażały ludność cywilną na znaczne ryzyko wybuchu w elektrowni jądrowej w Zaporozżu³². W dniu 4 marca 2022 r. siły zbrojne FR rozpoczęły atak na obiekt elektrowni, wówczas wybuchły ciężkie walki, a każda ze stron próbowała przejąć kontrolę nad elektrownią. Komisja zabezpieczyła nagrania wideo, które pokazują, że w wyniku ataku wybuchł pożar powodujący uszkodzenie części elektrowni. Ponadto siły zbrojne FR umieściły sprzęt wojskowy w obiekcie oraz w jego pobliżu i przeprowadzały stamtąd ataki. Zdjęcia satelitarne z 29 sierpnia 2022 r. wydają się pokazywać sprzęt wojskowy w odległości mniejszej niż 150 metrów od reaktora³³. Ustalenia Komisji Śledczej w tym zakresie obarczają także siły zbrojne Ukrainy³⁴.

Komisja Śledcza udokumentowała ponadto przypadki ataków na dobra kulturalne znajdujące się w centrum Odessy i we Lwowie, a także liczne przykłady konfiskaty dóbr kulturalnych. Atak na Odessę został przeprowadzony 20 oraz 23 lipca 2023 r. i dotknął historyczne centrum miasta. Ataki uszkodziły budynki, które w większości stanowiły budynki historyczne (np. katedrę Przemienienia Pańskiego w Odessie)³⁵. Komisja zebrała też informacje o konfiskacie dóbr kulturalnych przez władze rosyjskie w Chersoniu, znajdującym się pod kontrolą sił zbrojnych FR. Władze rosyjskie przeniosły ponad 10 tys. obiektów z Regionalnego Muzeum Sztuki w Chersoniu i 70% dokumentów archiwalnych z Archiwum Państwowego Obwodu Chersońskiego do Autonomicznej Republiki Krymu³⁶.

---

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem, § 42.

³² Ibidem, § 44.

³³ Ibidem, § 45.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, 18.03.2024, A/HRC/55/66, §§ 29, 41–44.

³⁶ Ibidem, §§ 51–52.

Zdecydowaną większość naruszeń międzynarodowego prawa humanitarnego stanowią jednak zachowania godzące w integralność człowieka. Komisja Śledcza udokumentowała liczne przypadki umyślnych zabójstw, bezprawnego uwięzienia osób, tortur, gwałtów i deportacji³⁷, a także pracy przymusowej³⁸. Naruszeń dopuszczano się nie tylko na ludności cywilnej, lecz także na osobach deportowanych z Ukrainy do FR, czy w jakikolwiek sposób wspierających ukraińskie siły zbrojne lub występujących przeciwko okupacyjnym siłom zbrojnym³⁹. Na terytoriach, które znalazły się pod kontrolą sił zbrojnych FR, tworzone były specjalne ośrodki zatrzymań, w których ludność cywilna była więziona, torturowana oraz padała ofiarą różnych przestępstw na tle seksualnym⁴⁰.

Siły zbrojne FR dokonywały masowych egzekucji, w szczególności w obwodach czernihowskim, charkowskim, kijowskim i sumskim. Tylko w miejscowości Bucza w obwodzie kijowskim Komisja Śledcza potwierdziła egzekucję 65 mężczyzn, 2 kobiet i 14-letniego chłopca⁴¹. Zgodnie z dokumentacją medyczną i fotografiami, najczęstszą metodą zabijania był strzał w głowę z bliskiej odległości⁴².

Licznie udokumentowaną grupę naruszeń międzynarodowego prawa humanitarnego stanowi bezprawne pozbawienie wolności. Komisja ustaliła, że na obszarach kontrolowanych przez siły zbrojne FR miały miejsce liczne przypadki bezprawnego pozbawiania wolności osób cywilnych. Ofiarami byli mężczyźni i kobiety w każdym wieku oraz dzieci⁴³. Komisja Śledcza zidentyfikowała też ośrodki zatrzymań, w których warunki bytowe były nieludzkie. W wielu przypadkach pozbawienie wolności było długotrwałe (najdłuższy przypadek trwał ponad dziewięć miesięcy)⁴⁴.

Sprawcy zazwyczaj zatrzymywali osoby cywilne za rzeczywistą lub domniemaną pomoc ukraińskim siłom zbrojnym, posiadanie krewnych w ukraińskich organach bezpieczeństwa lub organach ścigania, odmowę współpracy, udział w protestach przeciwko okupacji, posiadanie proukraińskich poglądów lub

---

³⁷ Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, 25.09.2023, A/HRC/52/62, § 48.

³⁸ Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, 18.03.2024, A/HRC/55/66, §§ 53.

³⁹ Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, 25.09.2023, A/HRC/52/62, § 50.

⁴⁰ Ibidem, § 52.

⁴¹ Ibidem, § 53.

⁴² Ibidem, § 55.

⁴³ Ibidem, § 60.

⁴⁴ Ibidem.

posiadanie określonych rodzajów tatuaży⁴⁵. Ludność cywilna była przetrzymywana w tworzonych naprędce ośrodkach detencyjnych, w których warunki bytowe były złe⁴⁶.

Bezprawne pozbawienie wolności było często wstępem do tortur i egzekucji⁴⁷. Tortury były stosowane tak wobec ludności cywilnej, jak i jeńców wojennych, a więc wobec osób podlegających szczególnej ochronie wynikającej z międzynarodowego prawa humanitarnego. Siły zbrojne FR dopuszczały się tortur na wszystkich okupowanych terytoriach Ukrainy⁴⁸. Większość ofiar stanowili mężczyźni w wieku 21–58 lat.

Tortury były szczególnie dotkliwe wobec obecnych lub byłych członków ukraińskich sił zbrojnych i osób z nimi związanych oraz ich krewnych⁴⁹. Ukraińscy jeńcy wojenni byli przetrzymywani w różnych ośrodkach detencyjnych na terytorium FR lub na obszarach Ukrainy kontrolowanych przez FR⁵⁰. Tortur dopuszczali się członkowie rosyjskich sił zbrojnych oraz jednostek specjalnych Federalnej Służby Więziennej FR, a także szeregowi pracownicy tej służby⁵¹. Celem tortur lub nieludzkiego traktowania było uzyskanie informacji o ukraińskich siłach zbrojnych, wymuszenie zeznań, zmuszenie ofiar do współpracy lub wymierzenie kary. Tortury były zazwyczaj połączone z długimi sesjami przesłuchań. Ofiarom często wiązano ręce lub zakładano kajdanki, krępowano nogi i zakrywano oczy taśmą lub kapturem, ubraniem lub workiem zakładanym na głowę⁵². Sprawcy zadawali ofiarom dotkliwy ból fizyczny i psychiczny oraz cierpienie, a w niektórych przypadkach tortury kończyły się egzekucją⁵³.

Tortur dopuszczano się również wobec osób cywilnych zatrzymanych podczas przeszukań domów⁵⁴. Ich sprawcami były rosyjskie siły zbrojne, funkcjonariusze Federalnej Służby Bezpieczeństwa i strażnicy aresztu śledczego.

⁴⁵ Ibidem, § 63.

⁴⁶ Ibidem, § 64.

⁴⁷ Ibidem, § 62.

⁴⁸ Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, 18.03.2024, A/HRC/55/66, § 58.

⁴⁹ Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, 25.09.2023, A/HRC/52/62, § 72.

⁵⁰ Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, 18.03.2024, A/HRC/55/66, § 62.

⁵¹ Ibidem, § 63.

⁵² Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, 25.09.2023, A/HRC/52/62, § 73.

⁵³ Ibidem, § 74.

⁵⁴ Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, 18.03.2024, A/HRC/55/66, § 75–76.

Siły zbrojne FR atakowały też ludność cywilną uciekającą z miejsca działań wojennych. Komisja udokumentowała 18 takich przypadków w lutym i marcu 2022 r., w których zginęło 14 mężczyzn, 8 kobiet, 3 chłopców i 1 dziewczynka, a 6 innych cywilów zostało rannych. Większość zbadanych przypadków została popełniona w obwodzie kijowskim⁵⁵. We wszystkich przypadkach ofiary miały na sobie ubrania cywilne, były nieuzbrojone i należały do osób, które były celem ataku⁵⁶.

Kolejną grupę naruszeń międzynarodowego prawa humanitarnego stanowią przypadki przemocy seksualnej i przemocy ze względu na płeć. Komisja Śledcza ustaliła, że siły zbrojne FR dopuszczały się przemocy seksualnej w dwóch głównych sytuacjach: podczas rewizji w domach ofiar oraz w ośrodkach detencyjnych wobec osób pozbawionych wolności⁵⁷. Akty gwałtu były popełniane z wyjątkową brutalnością, nierzadko łączyły się z torturami, takimi jak bicie i duszenie⁵⁸. Oprócz gwałtów siły zbrojne FR dopuszczały się także innych przestępstw na tle seksualnym, w tym wymuszania nagości⁵⁹.

Dobrze zbadaną przez Komisję Śledczą grupą naruszeń są nielegalne deportacje ludności cywilnej z terytorium Ukrainy do FR. Ofiarami deportacji byli zarówno mężczyźni, jak i kobiety⁶⁰. W FR część zatrzymanych była przetrzymywana w aresztach śledczych w obwodach briańskim i kurskim. Szczególne miejsce w Raportcie Komisji Śledczej zajmuje deportacja dzieci z terytorium Ukrainy na terytorium FR. Komisja Śledcza ustaliła, że po 24 lutego 2022 r. z Ukrainy do FR przemieszczono dużą liczbę dzieci⁶¹. Władze FR przyznały im rosyjskie obywatelstwo i umieściły w rodzinach zastępczych⁶². Komisja zidentyfikowała trzy główne sytuacje, w których władze FR przenosiły ukraińskie dzieci z jednego kontrolowanego przez siebie obszaru na Ukrainie do innego lub do FR. Transfery dotyczyły dzieci, które straciły rodziców lub tymczasowo straciły z nimi kontakt podczas działań wojennych; dzieci, które zostały rozdzielone po zatrzymaniu rodzica w punkcie filtracji oraz dzieci przebywających w placówkach opiekuńczych⁶³.

---

⁵⁵ Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, 25.09.2023, A/HRC/52/62, § 57.

⁵⁶ Ibidem, § 58.

⁵⁷ Ibidem, § 78.

⁵⁸ Ibidem, § 80.

⁵⁹ Ibidem, § 83–84.

⁶⁰ Ibidem, § 68.

⁶¹ Ibidem, § 95.

⁶² Ibidem, § 96.

⁶³ Ibidem, § 97.

2. Statutowe rozumienie zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości

Wiele naruszeń międzynarodowego prawa humanitarnego i praw człowieka, jakich dopuściła się FR, zostało zaklasyfikowanych przez Komisję Śledczą jako zbrodnie wojenne. Nie stanowi to jednak przeszkody prawnej w ich równoczesnym kwalifikowaniu jako zbrodni przeciwko ludzkości. W niektórych sytuacjach, aby oddać całą zawartość bezprawia oraz należycie uwzględnić wszystkie okoliczności naruszenia międzynarodowego prawa humanitarnego, konieczna jest kumulatywna kwalifikacja naruszenia jako zbrodni wojennej i zbrodni przeciwko ludzkości. W niniejszym rozdziale krótko scharakteryzuję obie zbrodnie międzynarodowe. Za punkt wyjścia ich definicji przyjmę Statut MTK, jako że Ukraina uznała – w ograniczonym zakresie – jurysdykcję tego Trybunału.

2.3. Pojęcie zbrodni wojennych

Pod pojęciem zbrodni wojennych należy rozumieć wszystkie naruszenia norm międzynarodowego prawa humanitarnego stosowanego w czasie konfliktów zbrojnych, z którymi łączy się międzynarodowa odpowiedzialność karna jednostki⁶⁴. Niemniej nie każde naruszenie międzynarodowego prawa humanitarnego popełnione podczas konfliktu zbrojnego jest zbrodnią wojenną, a katalog zachowań uznawanych za zbrodnie wojenne obejmuje najpoważniejsze naruszenia międzynarodowego prawa humanitarnego.

Zbrodnie wojenne zostały szczegółowo scharakteryzowane w art. 8 Statutu MTK. Mają one charakter dwuelementowy, tzn. składają się ze znamion kontekstowych oraz poszczególnych czynów. Statut MTK wskazuje w zasadzie tylko dwa znamiona kontekstowe, tj. naruszenie międzynarodowego prawa humanitarnego w czasie konfliktu zbrojnego oraz umyślność. Bliższa analiza art. 8 Statutu MTK pozwala też na stwierdzenie, że Statut MTK tradycyjnie łączy zbrodnie wojenne z podziałem konfliktów zbrojnych na międzynarodowe i niemiędzynarodowe oraz źródłem, z którego wynikają reguły międzynarodowego prawa humanitarnego. Generalnie wśród statutowych zbrodni wojennych można wyróżnić cztery kategorie:

- (a) poważne naruszenia Konwencji Genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. (opisane w tym artykule działania skierowane przeciwko ludziom lub dobrom

⁶⁴ Y. Dinstein, *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict*, Cambridge 2016, s. 2229.

- chronionym na podstawie postanowień odpowiedniej Konwencji Genewskiej);
- (b) inne poważne naruszenia praw i zwyczajów prawa międzynarodowego mających zastosowanie do konfliktów zbrojnych o międzynarodowym charakterze;
  - (c) poważne naruszenia art. 3 wspólnego dla czterech Konwencji Genewskich – w przypadku wybuchu konfliktu zbrojnego niemającego charakteru międzynarodowego (czyny popełnione wobec osób niebiorących bezpośredniego udziału w działaniach wojennych, włącznie z członkami sił zbrojnych, którzy złożyli broń, oraz osób wyłączonych z walki na skutek choroby, ran, pozbawienia wolności lub z jakiegokolwiek innego powodu);
  - (d) inne poważne naruszenia praw i zwyczajów prawa międzynarodowego mających zastosowanie do konfliktów zbrojnych, które nie mają charakteru międzynarodowego.

Aby przypisać sprawcy popełnienie zbrodni wojennych, należy wykazać istnienie konfliktu zbrojnego. Statut MTK powiela utrwalony w prawie międzynarodowym podział konfliktów zbrojnych na międzynarodowe i niemiędzynarodowe⁶⁵. Konsekwencją tego podziału jest to, że nie każda zbrodnia wojenna popełniona w ramach konfliktu zbrojnego mającego charakter międzynarodowy będzie miała swój odpowiednik wśród zbrodni wojennych popełnionych w ramach konfliktu zbrojnego niemającego charakteru międzynarodowego.

Międzynarodowy konflikt zbrojny to konflikt, który ma miejsce pomiędzy co najmniej dwoma państwami⁶⁶. Międzynarodowym konfliktem zbrojnym jest także konflikt zbrojny, którego celem jest – realizowana w ramach prawa do samostanowienia – walka Ludu o wyzwolenie spod panowania kolonialnego i obcej okupacji oraz walka przeciwko reżimowi rasistowskiemu (art. 1 (4) I protokołu dodatkowego z dnia 8 czerwca 1977 r. do Konwencji Genewskich). Niemiędzynarodowy konflikt zbrojny to konflikt, w którym dochodzi do walk między siłami rządowymi a zorganizowanymi i uzbrojonymi grupami lub między takimi grupami wewnątrz państwa⁶⁷. W zakresie pojęcia niemiędzynarodowego konfliktu zbrojnego nie mieszczą się wewnętrzne zamieszki i napięcia, takie jak bunty oraz odizolowane i sporadyczne akty przemocy lub inne działania o podobnym charakterze (art. 8 (2) (d) i (f) Statutu MTK). Konflikt zbrojny, który wybuchł na terytorium jednego państwa (a więc *prima facie* ma charakter

⁶⁵ A. Novak, *The International Criminal Court. An Introduction*, New York 2015, s. 45–46.

⁶⁶ *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Decision on The Defence Motion For Interlocutory Appeal on Jurisdiction, ICTY, 2.10.1995, IT-94-1, § 70.

⁶⁷ R. Bierzanek, *Prawa człowieka w konfliktach zbrojnych*, Warszawa 1972, s. 53.

niemiedzynarodowy), może zostać „umiędzynarodowiony”. Dzieje się tak wtedy, gdy inne państwo interweniuje swoimi siłami w tym konflikcie lub jeśli jedna ze stron konfliktu niemiedzynarodowego działa na rzecz obcego państwa⁶⁸. Interwencja obcego państwa w wewnętrzne sprawy innego państwa może odbywać się przy pomocy regularnych oddziałów wojskowych lub innych grup paramilitarnych. Akty dokonane przez takie oddziały lub grupy można przypisać państwu, jeśli sprawuje ono nad nimi kontrolę⁶⁹.

Statut MTK formułuje bardzo obszerny katalog zachowań uznawanych za zbrodnie wojenne oraz wymienia kilkadziesiąt zachowań stanowiących naruszenie międzynarodowego prawa humanitarnego, wśród nich: zamierzone przeprowadzanie ataku ze świadomością, iż atak ten spowoduje przypadkową utratę życia lub zranienie osób cywilnych lub szkodę w obiektach cywilnych, lub rozległą, długotrwałą i poważną szkodę w środowisku naturalnym, które byłyby wyraźnie nadmierne w stosunku do konkretnej, bezpośredniej i całkowitej spodziewanej korzyści wojskowej; zabijanie lub ranienie nieprzyjaciela, który złożywszy broń lub nie mając już środków obrony, zdał się na łaskę; bezpodstawne używanie flagi rozjemczej lub sztandaru, lub oznak wojskowych i munduru nieprzyjaciela, lub Organizacji Narodów Zjednoczonych, jak również oznak rozróżniających, ustanowionych przez Konwencje Genewskie, skutkujące śmiercią lub poważnym zranieniem osoby; stosowanie pocisków, które z łatwością rozszerzają się lub spłaszczają w ciele człowieka, takich jak pociski z twardą łuską, która nie pokrywa w całości rdzenia lub jest ponacinana.

2.4. Zbrodnie przeciwko ludzkości

W świetle art. 7 Statutu MTK zbrodnią przeciwko ludzkości jest czyn popełniony w ramach rozległego lub systematycznego, świadomego ataku skierowanego przeciwko ludności cywilnej. Statut doprecyzowuje, że nie chodzi o jednorazowe naruszenie prawa międzynarodowego, lecz o taki sposób działania, który polega na wielokrotnym dopuszczaniu się czynów skierowanych przeciwko ludności cywilnej i został podjęty stosownie do lub dla wsparcia polityki państwowej lub organizacyjnej zakładającej dokonanie takiego ataku. Statut wymienia też czyny, które stanowią zbrodnie przeciwko ludzkości:

- (a) zabójstwo;
- (b) eksterminacja;

⁶⁸ Ibidem, s. 47.

⁶⁹ *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Decision on The Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, ICTY, 2.10.1995, IT-94-1, § 117.

- (c) niewolnictwo;
- (d) deportacja lub przymusowe przemieszczanie ludności;
- (e) uwięzienie lub inne dotkliwe pozbawienie wolności fizycznej z naruszeniem podstawowych reguł prawa międzynarodowego;
- (f) tortury;
- (g) zgwałcenie, niewolnictwo seksualne, przymusowa prostytutcja, wymuszona ciąża, przymusowa sterylizacja oraz jakiegokolwiek inne formy przemocy seksualnej porównywalnej wagi;
- (h) prześladowanie jakiegokolwiek możliwej do zidentyfikowania grupy lub zbiorowości z powodów politycznych, rasowych, narodowych, etnicznych, kulturowych, religijnych, płci lub z innych powodów powszechnie uznanych za niedopuszczalne na podstawie prawa międzynarodowego, w związku z jakimkolwiek czynem, do którego odnosi się niniejszy ustęp, lub z jakąkolwiek zbrodnią objętą jurysdykcją Trybunału;
- (i) wymuszone zaginięcia osób;
- (j) zbrodnie apartheidu;
- (k) inne nieludzkie czyny o podobnym charakterze celowo powodujące ogromne cierpienie lub poważne uszkodzenie ciała albo zdrowia psychicznego lub fizycznego.

Elementy Zbrodni⁷⁰ podkreślają, że zbrodnie przeciwko ludzkości są jednymi z najpoważniejszych zbrodni dotyczących społeczność międzynarodową jako całość oraz uzasadniają i pociągają za sobą indywidualną odpowiedzialność karną.

Na rozumienie zbrodni przeciwko ludzkości składają się dwa rodzaje znamion, tj. znamiona kontekstowe oraz znamiona charakteryzujące poszczególne zbrodnie. *De facto* najistotniejsze są znamiona kontekstowe, gdyż pozwalają one odróżnić zbrodnie przeciwko ludzkości od innych zbrodni międzynarodowych (w tym zbrodni wojennych) oraz od przestępstw pospolitych⁷¹. Analizując art. 7 Statutu MTK oraz Elementy Zbrodni, można wskazać następujące znamiona kontekstowe zbrodni przeciwko ludzkości:

- a) zachowanie sprawcy (czyli konkretna zbrodnia) musi być częścią ataku;
- b) atak musi być rozległy lub systematyczny;
- c) zachowanie sprawcy musi być częścią polityki państwa lub organizacji mającej na celu dokonanie takiego ataku;

⁷⁰ Zgodnie z art. 9 Elementy Zbrodni są przyjmowane przez Zgromadzenie Państw-Stron Statutu MTK większością 2/3. Pomagają one Trybunałowi w interpretacji i stosowaniu art. 6, 7 i 8 Statutu MTK.

⁷¹ K. Masło, *Międzynarodowa odpowiedzialność karna jednostek za zbrodnie przeciwko ludzkości*, Warszawa 2020, s. 133–134.

- d) atak musi być skierowany przeciwko ludności cywilnej;
- e) zachowanie sprawcy musi cechować umyślność.

Zachowanie sprawcy nie może być przypadkowym lub epizodycznym naruszeniem międzynarodowego prawa humanitarnego lub praw człowieka. Statut MTK wymaga, aby atak skierowany przeciwko jakiegokolwiek ludności cywilnej obejmował wielokrotne popełnianie czynów wymienionych w art. 7 ust. 1. Pojęcia ataku nie należy utożsamiać z atakiem wojskowym. Jest nim natomiast każde naruszające prawo międzynarodowe zachowanie, którego część stanowią przestępstwa wyliczone w art. 7 Statutu MTK.

Atak musi być rozległy lub systematyczny. Warunek ten jest *expressis verbis* wyrażony w art. 7 Statutu MTK. Oba przymiotniki charakteryzujące atak pozostają w alternatywie, co oznacza, że nie muszą wystąpić łącznie; wystarczy zgodność z jednym z wyżej wskazanych przymiotników⁷².

Zachowanie sprawcy musi być elementem polityki państwowej lub organizacyjnej zakładającej dokonanie takiego ataku. W świetle Elementów Zbrodni „polityka mająca na celu dokonanie takiego ataku” wymaga, aby państwo lub organizacja aktywnie promowały lub zachęcały do takiego ataku na ludność cywilną. Takie rozumienie „ataku” pozwala na wyłączenie z kategorii zbrodni przeciwko ludzkości tych wszystkich sytuacji, w których jednostka dopuszcza się nieludzkiego czynu ze własnej inicjatywy, bez zaangażowania ze strony rządu czy różnych organizacji.

Znamieniem charakteryzującym stronę podmiotową zbrodni przeciwko ludzkości jest umyślność. Elementy Zbrodni wyjaśniają, że sprawca musi mieć wiedzę o rozległym lub systematycznym ataku na jakąkolwiek ludność cywilną, co nie oznacza, że znał wszystkie cechy ataku lub dokładne szczegóły planu bądź polityki państwa lub organizacji. W orzecznictwie trybunałów karnych *ad hoc* wskazywano, że sprawca musi mieć faktyczną, rzeczywistą wiedzę, że jego działanie lub zaniechanie jest częścią rozległego lub systematycznego ataku na jakąkolwiek ludność cywilną⁷³. Wiedza ta powinna być oczywiście weryfikowana na podstawie przesłanek obiektywnych i może być wyprowadzona z okoliczności konkretnej sprawy. W związku z tym nie wymaga się, aby oskarżony wiedział, co dokładnie stanie się z ofiarą⁷⁴. Umyślność zostanie przypisana oskarżonemu, jeśli

⁷² *Prosecutor v. Tadić*, ICTY ACh, Judgment of 15.07.1999, IT-94-1, §§ 646–647; *The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu*, ICTR TCh, Judgment of 2.09.1998, ICTR-96-4, § 579.

⁷³ *The Prosecutor v. Clément Kayishema and Obed Ruzindana*, ICTR TCh, Judgment of 21.05.1999, ICTR-95-1, §§ 133–134; *Prosecutor v. Tadić*, ICTY ACh, Judgment of 15.07.1999, IT-94-1, §§ 626, 638, 656–657.

⁷⁴ *Prosecutor v. Tadić*, ICTY ACh, Judgment of 15.07.1999, IT-94-1, §§ 657, 659.

w sposób przemyślany podjął się działania ryzykownego, które mogło prowadzić do dokonania zbrodni przeciwko ludzkości, nawet jeśli spodziewał się, że swoim zachowaniem nie doprowadzi do jakiegokolwiek uszczerbku lub szkody⁷⁵.

2.5. Relacja zbrodni wojennych do zbrodni przeciwko ludzkości

Statut MTK nie określa relacji między zbrodniami przeciwko ludzkości i zbrodniami wojennymi ani prawnej dopuszczalności zbiegu obu zbrodni międzynarodowych. Jedynym przepisem regulującym tę kwestię jest art. 78 (3) Statutu MTK, zgodnie z którym

w przypadku skazania za więcej niż jedną zbrodnię, Trybunał wymierza karę za każdą ze zbrodni i karę łączną, określającą całkowity czas trwania kary pozbawienia wolności. Czas ten nie będzie krótszy niż czas trwania najwyższej z kar wymierzonych za jedną z przypisanych zbrodni i nie przekroczy 30 lat pozbawienia wolności albo, jeśli zachodzą przesłanki z artykułu 77 ustęp 1 (b), kary dożywotniego pozbawienia wolności.

Przepis ten nie określa ani dopuszczalności zbiegu, ani jego charakteru, a jedynie reguluje prawne konsekwencje zbiegu obu zbrodni przy wymierzaniu kary, wprowadzając instytucję kary łącznej.

Zarówno zbrodnie wojenne, jak i zbrodnie przeciwko ludzkości mają charakter dwuaktowy i składają się ze znamion kontekstowych (odmiennych dla zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości) oraz wyliczenia czynów stanowiących zbrodnie. To, co różnicuje obie zbrodnie międzynarodowe, to znamiona kontekstowe, o których decydują okoliczności towarzyszące popełnieniu tych zbrodni.

Aby przypisać sprawcy popełnienie zbrodni wojennych, należy wykazać istnienie konfliktu zbrojnego mającego charakter międzynarodowy lub niemiedzynarodowy. Zbrodnie przeciwko ludzkości mogą być popełnione nie tylko w czasie konfliktu zbrojnego (bez względu na jego charakter), ale i w czasie pokoju. Ich cechą charakterystyczną jest rozległy lub systematyczny charakter zbrodni⁷⁶. Zachowanie sprawcy zbrodni przeciwko ludzkości musi także być częścią ataku. Oznacza to, że pojedyncze zachowanie, niebędące częścią ataku, nie stanowi zbrodni przeciwko ludzkości. Tymczasem zbrodnię wojenną stanowi naruszenie normy międzynarodowego prawa humanitarnego i nawet pojedyncze

⁷⁵ *Prosecutor v. Tibomir Blaškić*, ICTY ACh, Judgment of 29.07.2004, IT-95-14-A, §§ 251–254.

⁷⁶ A. Novak, *The International Criminal Court...*, s. 45.

zachowanie – popełnione w czasie konfliktu zbrojnego – może zostać zakwalifikowane jako zbrodnia wojenna.

Zbrodnie przeciwko ludzkości chronią ludność cywilną bez względu na obywatelstwo wchodzących w jej skład osób⁷⁷. Zbrodnie wojenne mogą być popełnione tylko na osobach chronionych normami międzynarodowego prawa humanitarnego. Podstawowe znaczenie mają cztery Konwencje Genewskie, chroniące ofiary konfliktów zbrojnych, oraz dwa protokoły dodatkowe do tych konwencji. Konwencje Genewskie chronią następujące kategorie osób: chorych i rannych członków sił zbrojnych na polu (Pierwsza Konwencja Genewska), chorych, rannych i rozbitków sił morskich (Druga Konwencja Genewska), jeńców wojennych (Trzecia Konwencja Genewska) i ludność cywilną (Czwarta Konwencja Genewska). Zbrodnie wojenne mogą być popełnione na tych grupach osób pod warunkiem, że pozostają one w rękach strony konfliktu zbrojnego lub mocarstwa okupacyjnego, którego nie są obywatelami. Osoby chronione powinny zatem znajdować się na terytorium kontrolowanym przez stronę konfliktu lub mocarstwo okupacyjne⁷⁸. W sytuacji ludności cywilnej omawiany warunek jest spełniony, gdy ludność pozostaje na terytorium będącym pod kontrolą strony wojującej, natomiast w sytuacji jeńców wojennych pozostawanie w rękach strony konfliktu zbrojnego oznacza pozostawanie we władzy nieprzyjaciela (np. przebywanie w obozach internowania).

Zgodnie z art. 50 I protokołu dodatkowego, osobą cywilną jest „każda osoba, która nie należy do żadnej kategorii sił zbrojnych [...]. Ludność cywilna obejmuje wszystkie osoby cywilne”. Zatem osobie przysługuje ochrona, jeżeli:

- nie wchodzi w skład regularnych lub nieregularnych sił zbrojnych strony konfliktu oraz
- nie bierze aktywnego udziału w działaniach zbrojnych oraz nie wnosi bezpośredniego wkładu w prowadzenie tych działań⁷⁹.

Obecność wśród ludności cywilnej pojedynczych osób nieodpowiadających określeniu osoby cywilnej nie pozbawia ludności jej charakteru (art. 50 ust. 3 I protokołu dodatkowego). Pod pojęciem osoby cywilnej należy także rozumieć osobę, która jest zmuszona do użycia broni dla ochrony własnego życia⁸⁰. Czwarta

⁷⁷ R. Cryer, H. Friman, D. Robinson, E. Wilmschurst, *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*, Cambridge 2012, s. 19.

⁷⁸ *The Prosecutor v. V. Mladen Naletilić and Vinko Martinović*, ICTY TCh, Judgment of 31.03.2003, IT-98-34, § 208.

⁷⁹ S. Dąbrowa, *Ludność cywilna w konfliktach zbrojnych*, Warszawa 1973, s. 43.

⁸⁰ *The Prosecutor v. Z. Kupreškić, M. Kupreškić, V. Kupreškić, D. Josipović, D. Papić, V. Sentić*, ICTY TCh, Judgment of 14.01.2000, IT-95-16-T, § 335.

Konwencja Genewska chroni osoby cywilne pozostające rękach strony konfliktu, której nie są obywatelem (art. 4 ust. 1 Czwartej Konwencji Genewskiej), oraz bezpaństwowców i uchodźców⁸¹.

Katalog czynów stanowiących zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości jest częściowo tożsamy. Jednak już pierwsze wrażenie podczas lektury czynów stanowiących zbrodnie wojenne, wymienionych w art. 8 Statutu MTK, nasuwa skojarzenia z prawem międzynarodowym konfliktów zbrojnych (np. konieczność wojskowa, jeńcy wojenni, atakowanie obiektów cywilnych itd.), podczas gdy czyny stanowiące zbrodnie przeciwko ludzkości mają charakter dużo szerszy i odnoszą się do ogólnoludzkiej wartości chronionych bez względu na okoliczności (np. życie, wolność osobista czy poszanowanie integralności cielesnej). W zasadzie każdy czyn stanowiący zbrodnię przeciwko ludzkości (oprócz apartheidu) został wymieniony w katalogu czynów stanowiących zbrodnię wojenną. Na przykład zabójstwo – w zależności od kontekstu – może stanowić zbrodnię wojenną popełnioną w czasie konfliktu zbrojnego międzynarodowego (art. 8 (2) (a) (i) Statutu MTK) oraz niemiędzynarodowego (art. 8 (2) (c) (i) Statutu MTK), jak i zbrodnię przeciwko ludzkości (art. 7 (1) (a) Statutu MTK). Podobnie kwalifikowane mogą być tortury (art. 8 (2) (a) (ii), 8 (2) (c) (i) oraz 7 (1) (f) Statutu MTK) czy akty gwałtu (art. 8 (2) (b) (xxii), 8 (2) (e) (Vi) oraz 7 (1) (g) Statutu MTK). Niekiedy czyn może być wymieniony w katalogu zbrodni wojennych i nie być *expressis verbis* wymieniony w katalogu zbrodni przeciwko ludzkości. Na przykład zbrodnią wojenną w konflikcie zbrojnym międzynarodowym jest zamierzone przeprowadzenie ataku ze świadomością, że atak ten spowoduje przypadkową utratę życia lub zranienie osób cywilnych albo szkodę w obiektach cywilnych lub rozległą, długotrwałą i poważną szkodę w środowisku naturalnym, które byłyby wyraźnie nadmierne w stosunku do konkretnej, bezpośredniej i całkowitej spodziewanej korzyści wojskowej (art. 8 (2) (b) (iv) Statutu MTK). Nie oznacza to jednak, że przeprowadzenie takiego ataku nie może zostać zakwalifikowane również jako zbrodnia przeciwko ludzkości. W katalogu tych zbrodni wymienia się bowiem tzw. inne nieludzkie czyny (art. 7 (1) (k) Statutu MTK) i nie można wykluczyć, że atak skutkujący cierpieniem ludności cywilnej lub poważnymi uszkodzeniami ciała albo zdrowia psychicznego lub fizycznego osób cywilnych zostanie uznany nie tylko za zbrodnię wojenną, lecz także za zbrodnię przeciwko ludzkości.

Katalog czynów stanowiących zbrodnie wojenne jest dużo szerszy niż ten dotyczący zbrodni przeciwko ludzkości i nie każdy czyn stanowiący zbrodnię wojenną może być zbrodnią przeciwko ludzkości (np. zamierzone kierowanie

⁸¹ T. Leško, *Międzynarodowe prawo konfliktów zbrojnych*, Warszawa 1982, s. 212.

ataków na obiekty cywilne niebędące celami wojskowymi czy przywłaszczenie mienia nieusprawiedliwione koniecznością wojskową). Prawo konfliktów zbrojnych chroni bowiem nie tylko osoby, ale i przedmioty (np. obiekty cywilne, pojazdy związane z pomocą humanitarną, budynki religijne, dobra kulturalne). Zależnie zatem od okoliczności popełnienia zabójstwo, tortury lub akty gwałtu mogą stanowić zbrodnię wojenną lub zbrodnię przeciwko ludzkości. Natomiast np. bombardowanie miast może stanowić wyłącznie zbrodnię wojenną.

Dla odpowiedzialności karnej sprawcy zbrodni międzynarodowej nie jest obojętne to, czy to samo zachowanie będzie kwalifikowane jako zbrodnia wojenna, czy także jako zbrodnia przeciwko ludzkości. O ile Statut MTK nie reguluje charakteru prawnego takiego zbiegu i nie przesądza, czy jeden czyn sprawcy może być uważany tylko za jedną zbrodnię, czy też można mu zarzucić popełnienie tylu zbrodni, ile kwalifikacji prawnych on wyczerpuje. Statut MTK reguluje jedynie zasady wymiaru kary w sytuacji, gdy sprawca został skazany za co najmniej dwie zbrodnie międzynarodowe (art. 78 (3) Statutu MTK). Nie omawiając bliżej stosowanej przez MTK praktyki orzekania kar w sytuacji wątpliwości, czy jeden czyn sprawcy wypełnia jednocześnie znamiona i zbrodni wojennych, i zbrodni przeciwko ludzkości, wspomnę tylko, że MTK odwołuje się do koncepcji idealnego zbiegu przestępstw. Trybunał skazuje sprawcę za każdą ze zbiegających się zbrodni międzynarodowych i wymierza mu karę za każdą zbrodnię. Zgodnie z art. 78 (3) Statutu MTK Trybunał wymierza w takiej sytuacji karę łączną. Kara łączna określa całkowity czas trwania pozbawienia wolności i jest nie krótsza niż najwyższa z wymierzonych kar jednostkowych i nie dłuższa niż 30 lat pozbawienia wolności. Kara łączna może ponadto wiązać się orzeczeniem kary dożywotniego pozbawienia wolności.

Wnioski

Ustalenia poczynione zarówno przez Biuro Prokuratora MTK, jak i Komisję Śledczą pozwalają na postawienie pierwszych tez co do kwalifikacji prawnej naruszeń międzynarodowego prawa humanitarnego i praw człowieka.

Po pierwsze, używanie w trakcie wojny rosyjsko-ukraińskiej broni charakteryzowało się stworzeniem zagrożenia dla ludności cywilnej i obiektów cywilnych, a sposób ich użycia był nieproporcjonalny do spodziewanej korzyści wojskowej. Siły zbrojne FR naraziły na niebezpieczeństwo ludność cywilną, nie podejmując wymaganych środków ostrożności w największym możliwym zakresie, takich jak unikanie lokalizowania celów wojskowych na obszarach gęsto zaludnionych

lub w ich pobliżu albo w pobliżu elektrowni jądrowych, a tym samym naruszyły art. 58 I protokołu dodatkowego z 1977 r. I protokół dodatkowy z 1977 r. zakazuje przeprowadzania ataków „bez rozróżnienia”, tj. takich ataków, które:

- (a) nie są skierowane przeciwko określonemu celowi wojskowemu;
- (b) stosują metody i środki walki, jakie nie mogą być ograniczone do określonego celu wojskowego,
- (c) stosują metody i środki walki, których skutki nie mogą być ograniczone i w następstwie tego w każdym z tych wypadków mogą godzić bez rozróżnienia w cele wojskowe i w osoby cywilne lub w dobra o charakterze cywilnym.

I protokół dodatkowy z 1977 r. wskazuje też dwa rodzaje ataków, które zawsze traktowane są jako wykonane „bez rozróżnienia”:

- (a) ataki w postaci bombardowania, niezależnie od zastosowanych metod i środków, które jako jeden cel wojskowy traktują pewną liczbę celów wojskowych wyraźnie zarysowanych i odróżniających się, położonych w mieście, na wsi lub w innej strefie obejmującej podobne skupienie osób cywilnych lub dóbr o charakterze cywilnym;
- (b) ataki, co do których można przypuszczać, że wywołają również straty w życiu ludzkim wśród ludności cywilnej, ranienia osób cywilnych, szkody w dobrach o charakterze cywilnym lub połączenie tych strat i szkód, jeśli byłyby one nadmierne w porównaniu z oczekiwaną konkretną i bezpośrednią korzyścią wojskową.

Ataki takie stanowią zbrodnię wojenną skryminalizowaną w Statucie MTK jako zamierzone kierowanie ataków na obiekty cywilne niebędące celami wojskowymi (art. 8 (2) (b) (ii) Statutu MTK) oraz zamierzone przeprowadzenie ataków ze świadomością, że atak spowoduje przypadkową utratę życia osób cywilnych lub uszkodzenie obiektów cywilnych (art. 8 (2) (b) (iv) Statutu MTK).

Spośród ataków „bez rozróżnienia” szczególną postacią były ataki prowadzone przez rosyjskie siły zbrojne na infrastrukturę energetyczną Ukrainy. Ataki te były skierowane przeciwko obiektom cywilnym, ale nawet gdyby uznać, że infrastruktura energetyczna mogła kwalifikować się jako cel wojskowy, niewątpliwie spodziewane przypadkowe szkody i uszkodzenia cywilne byłyby wyraźnie nadmierne w stosunku do oczekiwanych korzyści wojskowych. Z pewnością ataki na infrastrukturę energetyczną nie były zgodne z zasadą rozróżnienia, która zakazuje użycia takich metod i działań militarnych, które nie rozróżniają celów wojskowych od osób cywilnych i innych osób chronionych, a także chronionych obiektów. Ataki na infrastrukturę energetyczną miały charakter wielokrotny i były skierowane przeciwko ludności cywilnej. Prowadzone były zgodnie z polityką FR oraz miały rozległą i systematyczną naturę. W mojej ocenie ataki te

mogą stanowić także zbrodnie przeciwko ludzkości innych nieludzkich czynów (art. 7 (1) (k) Statutu MTK).

Zbrodnie popełnione przez siły zbrojne FR godzące w integralność człowieka, takie jak umyślne zabójstwa, bezprawne uwięzienie, tortury i nieludzkie traktowanie, gwałty i deportacje mogą być kwalifikowane jako zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości.

Umyślne zabójstwa osób cywilnych lub osób wyłączonych z działań zbrojnych (*hors de combat*) na obszarach kontrolowanych przez siły zbrojne FR stanowią naruszenie prawa do życia. Umyślnego pozbawienia życia osób chronionych, w szczególności osób cywilnych, zakazuje Czwarta Konwencja Genewska, Statut MTK kryminalizuje je jako zbrodnię wojenną (art. 8 (2) (a) (i) Statutu MTK). O ile ataki takie miały charakter rozległy lub systematyczny i były częścią polityki FR prowadzonej na okupowanych obszarach Ukrainy, mogłyby stanowić także zbrodnię przeciwko ludzkości zabójstwa lub eksterminacji (art. 7 (1) (a) lub (b) Statutu MTK).

Bezprawne pozbawienie wolności osób cywilnych i innych osób chronionych bez uzasadnionych powodów lub bez przestrzegania wymogów proceduralnych i podstawowych wymogów sanitarnych stanowi pogwałcenie prawa do wolności i bezpieczeństwa osobistego. O ile międzynarodowe prawo humanitarne zakazuje takich praktyk, to Statut MTK nie kryminalizuje zbrodni wojennej *expressis verbis* polegającej na bezprawnym pozbawieniu wolności osób chronionych. Natomiast zachowania takie – w zależności od okoliczności, w których siły zbrojne FR dopuszczały się takich zbrodni – stanowią zbrodnię wojenną tortur lub nieludzkiego traktowania (art. 8 (2) (a) (ii) Statutu MTK). Statut MTK kryminalizuje natomiast zbrodnię przeciwko ludzkości uwięzienia lub innego dotkliwego pozbawienia wolności z naruszeniem podstawowych reguł prawa międzynarodowego (art. 7 (1) (e) (e) Statutu MTK). Wymaga to jednak dowodu spełnienia wszystkich znamion kontekstowych zbrodni przeciwko ludzkości.

Międzynarodowe prawo humanitarne i prawo międzynarodowe praw człowieka zakazują tortur i nieludzkiego lub poniżającego traktowania lub karania (np. art. 75 (2) (a) (ii) I protokołu dodatkowego z 1977 r.; Konwencja z dnia 10 grudnia 1984 r. przeciwko torturom i innemu okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu lub karaniu). Władze FR stosowały akty tortur oraz innego okrutnego lub nieludzkiego traktowania wobec określonych kategorii osób chronionych i konsekwentnie stosowały te same metody tortur w kilku obwodach Ukrainy, znajdujących się pod rosyjską kontrolą. Tortury i inne nieludzkie traktowanie stosowane było przez dłuższy czas w sposób systematyczny i powszechny. Okoliczności te wskazują, że władze FR mogły dopuścić się tortur

bądź innego nieludzkiego lub poniżającego traktowania nie tylko jako zbrodni wojennej, ale przede wszystkim jako zbrodni przeciwko ludzkości.

Zakaz dokonywania aktów gwałtu w czasie konfliktu zbrojnego jest dobrze ugruntowany w międzynarodowym prawie humanitarnym. O ile Czwarta Konwencja Genewska zakazuje aktów gwałtu wobec ludności cywilnej, to inne formy przemocy seksualnej wobec osób chronionych nie są wyraźnie wskazane w normach międzynarodowego prawa humanitarnego. Takie zachowania jak wymuszanie nagości mogą być jednak równoznaczne z torturami i na tej podstawie zakazane przez prawo międzynarodowe. Akty gwałtu i innych form przemocy seksualnej popełnione przez członków sił zbrojnych FR są dobrze udokumentowane przez Komisję i bez wątplenia mogą stanowić zbrodnie wojenne. Statut MTK kryminalizuje jako zbrodnie wojenne zarówno dopuszczanie się zgwałcenia, jak i inne formy przemocy seksualnej (np. niewolnictwo seksualne, przymusową prostytutkę, wymuszoną ciążę i przymusową sterylizację).

Międzynarodowe prawo humanitarne zakazuje przymusowych przesiedleń (bez względu na ich masowy lub indywidualny charakter) oraz deportacji osób podlegających ochronie z terytorium okupowanego na terytorium mocarstwa okupacyjnego bez względu na powody (art. 49 Czwartej Konwencji Genewskiej). Mocarstwo okupacyjne może jednak przeprowadzić ewakuację określonego okręgu okupowanego, jeżeli wymagają tego względy bezpieczeństwa ludności lub nagląca konieczność wojskowa. Czwarta Konwencja Genewska precyzuje warunki przeprowadzenia takiej ewakuacji. Międzynarodowe prawo humanitarne zakazuje ponadto ewakuacji dzieci – innych niż obywatele mocarstwa ewakuacyjnego – na terytorium mocarstwa okupacyjnego, z wyjątkiem tymczasowej ewakuacji, gdy wymagają tego ważne względy zdrowotne lub medyczne dzieci lub ich bezpieczeństwo i wymagana jest pisemna zgoda (art. 78 (1) I protokołu dodatkowego z 1977 r.). Ani prowadzona przez siły zbrojne FR ewakuacja osób dorosłych, ani dzieci nie spełniała wymogów międzynarodowego prawa humanitarnego.

Transfery dzieci nie były uzasadnione względami zdrowotnymi, medycznymi lub bezpieczeństwa. Władze Federacji Rosyjskiej nie starały się nawiązać kontaktu z krewnymi dzieci lub z władzami ukraińskimi. Chociaż przeniesienia miały być tymczasowe, większość z nich została przedłużona, a rodzice lub opiekunowie prawni i dzieci napotkali szereg przeszkód w nawiązaniu kontaktu i sprowadzeniu dzieci z powrotem na Ukrainę. W wielu przypadkach dzieci zostały umieszczone w rosyjskich placówkach opiekuńczych, rodzinach zastępczych lub zostały adoptowane przez rodziny rosyjskie.

Deportacje ludności cywilnej i innych osób chronionych (w szczególności dzieci) z okupowanych terytoriów Ukrainy do FR stanowi zbrodnię wojenną

(art. 8 (2) (b) (vii)–(viii) Statutu MTK). Taka kwalifikacja nie oddaje jednak całego bezprawia, którego dopuścili się władze FR. Przede wszystkim uwagę zwraca duża liczba deportowanych na terytorium FR dzieci (władze Ukrainy podają, że deportacją objęto 16 tys. dzieci⁸²) oraz systemowy charakter deportacji połączony ze zmianą prawodawstwa rosyjskiego umożliwiającemu adopcję deportowanych dzieci przez rodziny rosyjskie. Cechy te mogą świadczyć o tym, że deportacja była w istocie zbrodnią przeciwko ludzkości.

Bibliografia

Akty normatywne międzynarodowe

Konwencja genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny, podpisana w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz. U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171, załącznik.

Rome Statute of the International Criminal Court, 17.07.1998, UNTS, t. 2187, s. 3.

Orzecznictwo

Prosecutor v. Dusko Tadić, Decision on The Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, ICTY, 2.10.1995, IT-94-1.

The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, ICTR TCh, Judgment of 2.09.1998, ICTR-96-4.

The Prosecutor v. Clément Kayishema and Obed Ruzindana, ICTR TCh, Judgment of 21.05.1999, ICTR-95-1.

Prosecutor v. Tadić, ICTY ACh, Judgment of 15.07.1999, IT-94-1.

The Prosecutor v. V. Mladen Naletilić and Vinko Martinović, ICTY TCh, Judgment of 31.03.2003, IT-98-34.

Prosecutor v. Tihomir Blaškić, ICTY ACh, Judgment of 29.07.2004, IT-95-14-A.

Prosecutor v. Z. Kupreškić, M. Kupreškić, V. Kupreškić, D. Josipović, D. Papić, V. Santić, ICTY TCh, Judgment of 14.01.2022, IT-95-16-T.

Literatura

Bierzanek R., *Prawa człowieka w konfliktach zbrojnych*, Warszawa 1972.

Bowen A.S., Weed M.C., *War Crimes in Ukraine*, Congressional Research Service, 16.10.2023.

Cryer R., Friman H., Robinson D., Wilmschurst E., *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*, Cambridge 2012.

Dąbrowa S., *Ludność cywilna w konfliktach zbrojnych*, Warszawa 1973.

Dinstein Y., *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict*, Cambridge 2016.

Leśko T., *Międzynarodowe prawo konfliktów zbrojnych*, Warszawa 1982.

⁸² A.S. Bowen, M.C. Weed, *War Crimes in Ukraine*, Congressional Research Service, 16.10.2023, s. 7.

Masło K., *Międzynarodowa odpowiedzialność karna jednostek za zbrodnie przeciwko ludzkości*, Warszawa 2020.

Novak A., *The International Criminal Court. An Introduction*, New York 2015.

Netografia

<https://www.icc-cpi.int/news/prosecutor-international-criminal-court-fatou-bensouda-opens-preliminary-examination-ukraine>

<https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-sergei-ivanovich-kobylash-and>

<https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-sergei-kuzhugetovich-shoigu-and>

<https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-situation-ukraine-i-have-been-closely-following>

<https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-situation-ukraine-i-have-decided-proceed-opening>

<https://www.icc-cpi.int/news/statement-prosecutor-karim-khan-kc-issuance-arrest-warrants-against-president-vladimir-putin>

<https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine>

Realizacja zbrodni ludobójstwa przez Rosję w Ukrainie (opinia kryminologa)

Wprowadzenie

W historii ludzkości ubiegły XX wiek „zaznaczył się” w sposób szczególnie – popełnieniem zbrodni ludobójstwa na różnych warstwach społeczeństwa, ze względu na ich rasę, narodowość lub cechy medyczne i psychiatryczne. Wszystko zaczęło się od ludobójstwa popełnionego przez Turków na narodzie ormiańskim podczas I wojny światowej i tuż po niej. Pałeczkę w tej jakże smutnej sztafecie przejęło państwo sowieckie, które najpierw zorganizowało ludobójstwo Ukraińców podczas tzw. komunizmu wojennego, a później wywołało sztuczny głód, który doprowadził do śmierci milionów, głównie ukraińskich chłopów w latach 20., 30. i 40. Podczas II wojny światowej władze sowieckie zorganizowały ludobójstwo swoich własnych obywateli różnych narodowości – Tatarów krymskich, Czeczenów, Kałmuków, Inguszy, Karaczajów, Bałkarów, Nogajów, Turków mešetynskich i innych narodów zamieszkujących terytorium ZSRR.

Następni byli Japończycy, którzy w latach 30. i 40. XX w. w okupowanej Mandżurii i Korei zorganizowali ludobójstwo narodów chińskiego i koreańskiego. Nie można też pominąć eksterminacji 6 mln Żydów, milionów Romów, osób z chorobami psychicznymi i innych kategorii ludzi podczas trwania rządów Hitlera w Niemczech, która w historii ludzkości nie miała precedensu zarówno pod względem zakresu, jak i zaawansowania technologicznego procesu eksterminacji, co więcej, pod względem liczby ofiar była najbardziej masową zbrodnią ludobójstwa w dziejach.

Za każdym razem, gdy popełniano zbrodnię ludobójstwa, organizujące ją władze powoływały się na odpowiednie podstawy „naukowe”, które miały ją „usprawiedliwić” w oczach świata, jednak mimo tego ideolodzy i organizatorzy

tej polityki w hitlerowskich Niemczech i Japonii zostali ukarani przez Międzynarodowe Trybunały w Norymberdze i Tokio.

Mogłoby się wydawać, że zwolennicy polityki ludobójstwa otrzymali jasny i dobitny przykład reakcji społeczności międzynarodowej i w tych okolicznościach można było żywić nadzieję, że taka zbrodnia w przyszłości już się nie powtórzy. Niestety, nadzieje te okazały się płonne, ponieważ już w drugiej połowie XX w. doszło do licznych przypadków ludobójstwa w różnych częściach świata. Wystarczy chociażby wspomnieć politykę chińskich elit rządzących wobec narodu ujgurskiego, zbrodnie reżimu Czerwonych Khmerów w Kambodży wobec własnego narodu, ludobójstwo narodu Tutsi w Rwandzie, wydarzenia w byłej Jugosławii itp. XXI wiek kontynuuje tę smutną „tradycję”.

Agresja Rosji na niepodległą Ukrainę stała się kolejną kartą w historii zbrodni ludobójstwa. Już 14 kwietnia 2022 r., trzy tygodnie po zradzieckim ataku, Rada Najwyższa Ukrainy przyjęła oświadczenie „O popełnieniu ludobójstwa na Ukrainie przez Federację Rosyjską”, w którym wyraźnie opisała istnienie znamion ludobójstwa w działaniach sił zbrojnych Federacji Rosyjskiej¹.

Od pierwszych dni ataku rosyjscy agresorzy popełniali liczne akty ludobójstwa na okupowanych przez siebie terytoriach. Bucza, Irpień, Borodianka, tysiące innych miast, miasteczek i wsi, które zostały zaatakowane przez rosyjskie siły okupacyjne, stały się miejscem masowych mordów, gwałtów, przymusowych porwań dzieci, deportacji ludności do odległych regionów Rosji – czynów, które spełniają przesłanki zbrodni ludobójstwa.

Fundamentalna decyzja Komitetu Ministrów Rady Europy o przygotowaniu podpisania umowy z Ukrainą w sprawie utworzenia specjalnego trybunału, w kompetencjach którego miałyby się znaleźć rozpatrywanie spraw ludobójstwa popełnionego przez Rosję w Ukrainie, otwiera nową kartę w historii walki z tym najcięższym przestępstwem przeciwko pokojowi, bezpieczeństwu ludzkości oraz prawu i porządkowi międzynarodowemu.

1. Ogólna definicja zbrodni ludobójstwa

Pomimo faktu, że sam termin ludobójstwo ma dość krótką historię, czyny wchodzące w zakres tego pojęcia są znane ludzkości niemal od czasów starożytnych. Niektóre z nich miały, że się tak wyrażę, charakter jednorazowy i wiązały się

¹ Заява Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні», <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text> (dostęp: 14.04.2024).

z odpowiednimi działaniami militarnymi, inne były nieodłącznym elementem polityki określonych narodów, przedstawiciele danych religii w niemal całej historii cywilizacji, a przykładów tego można odnaleźć bardzo dużo. Jak słusznie zauważa H. Iwanow:

Ludobójstwo jest integralną częścią ludzkiej cywilizacji i historii, od samego jej początku. Rzeczywiście, nawet zanim na ziemi pojawiły się starożytne zorganizowane państwa, rodziny, klany i plemiona walczyły między sobą i eksterminowały się nawzajem z takim samym okrucieństwem, z jakim współczesne narody atakują i próbują wyeliminować grupy tych, których uważają za wrogów. Ze względu na swój charakter, ludobójstwo zagraża nie tylko poszczególnym grupom ludzi na podstawie ich cech narodowych, etnicznych, rasowych, religijnych i innych, ale także zdecydowanie zagraża międzynarodowemu prawu i porządkowi, pokojowi, bezpieczeństwu i życiu całej ludzkości².

Na wstępie należy zaznaczyć, że w teorii prawa karnego nadal nie ma jednoznacznego rozumienia, jakie czyny stanowią zbrodnię ludobójstwa. Najbardziej znani na świecie badacze ludobójstwa, profesor Uniwersytetu Stanforda Norman Naimark i amerykańska historyk Wendy Laver, nazywają ludobójstwo „zbrodnią nad zbrodniami”³. Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa (art. 2) (dalej: Konwencja) definiuje zbrodnię ludobójstwa jako „którykolwiek z następujących czynów, dokonany w zamiarze zniszczenia w całości lub części grup narodowych, etnicznych, rasowych lub religijnych jako takich:

- a) zabójstwo członków grupy;
- b) spowodowanie poważnego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia psychicznego członków grupy;
- c) rozmyślne stworzenie dla członków grupy warunków życia, obliczonych na spowodowanie ich całkowitego lub częściowego zniszczenia fizycznego;
- d) stosowanie środków, które mają na celu wstrzymanie urodzin w obrębie grupy;
- e) przymusowe przekazywanie dzieci członków grupy do innej grupy”⁴.

² Г. Іванов, *Актуалізація правових досліджень, щодо вивчення та визнання геноциду, як суспільно-небезпечного явища. Український дослідницький простір в умовах війни: адаптація й перевагання технічних і юридичних наук*, Харків–Рига 2022, s. 87.

³ В. Лавер, *Геноцид – це злочин над злочинами*, <https://localhistory.org.ua/texts/interviu/vendi-lauer-genotsid-tse-zlochyn-nad-zlochunami/> (dostęp: 31.05.2024).

⁴ Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. Прийнята та запропонована до ратифікації та підписання Генеральною Асамблеєю ООН, резолюція 260 А (III) від 9 грудня 1948 р., набрала чинності для України 13 лютого 1955, <https://>

Należy podkreślić, że powyższe rozumienie zbrodni ludobójstwa jest połościem analizy rozmaitych kontekstów popełnienia zbrodni wobec dużych segmentów populacji i w różnych krajach. Rafał Lemkin, autor koncepcji zbrodni ludobójstwa, rozumiał je tylko jako próbę wyniszczenia danego narodu. Należy zgodzić się ze współczesną interpretacją tej zbrodni, bowiem dziś rozumiemy ją o wiele szerzej, obejmując nią również próby eksterminacji pewnych grup rasowych, etnicznych bądź religijnych. Tragiczna historia jej popełnienia daje podstawy do rozumienia jej w sposób, w jaki jest obecnie definiowana w Konwencji.

Konwencja odegrała decydującą rolę w przyjęciu Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego, ustanowieniu i funkcjonowaniu Międzynarodowych Trybunałów Karnych dla byłej Jugosławii i Rwandy. Jednakże definicja ludobójstwa sformułowana w Konwencji nie obejmuje całego spectrum czynów, które mogą stanowić tę zbrodnię, stwarzając tym samym międzynarodowym organom sądowym trudności w orzekaniu faktu jej popełnienia i pociągnięciu sprawców do odpowiedzialności. To wszystko sprawia, że należy dokonać przeglądu podstawowych podejść do definicji zbrodni ludobójstwa na podstawie dzisiejszych realiów⁵.

2. Podstawowe wyznaczniki zbrodni ludobójstwa popełnionej przez Rosję na Ukrainie

Istotą różnicy pomiędzy Ukrainą a Rosją jest to, że obydwie te kraje należą do różnych cywilizacji, co doprowadziło do zaistnienia pomiędzy nimi „linii podziału”, która według Samuela Huntingtona dzieli cywilizacje i wzdłuż której dochodzi do konfliktu⁶.

Cywilizacja to „społeczność ludzka, która przez pewien okres czasu (proces narodzin, rozwój, śmierć lub transformacja w cywilizację) posiada pewne stabilne cechy w organizacji społeczno-politycznej, gospodarce i kulturze (nauka, sztuka

---

zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (dostęp: 10.05.2024). Niestety, oficjalny tekst wspomnianej Konwencji w języku ukraińskim został udostępniony do użytku dopiero w tym roku pismem Ministerstwa Spraw Zagranicznych nr 72/14-612-54598 z dnia 22 kwietnia 2024 r., chociaż została ona ratyfikowana 18 marca 1954 r.

⁵ Podczas przygotowywania niniejszych materiałów rozstrzygnięcie tej kwestii nie było naszym zadaniem. Po prostu odnotowujemy ten fakt.

⁶ С. Хантингтон, *Столкновение цивилизаций* [tłum. Т. Велимесева], Алматы 2020.

etc.), wspólne wartości duchowe i ideały, wspólną mentalność (światopogląd)⁷. Biorąc za podstawę stanowisko S. Huntingtona, chciałbym zaproponować kilka tez, które nie pokrywają się z jego punktem widzenia, co dodatkowo potwierdza sytuacja wojny między Rosją a Ukrainą.

Po pierwsze, S. Huntington uważa, że „linię podziału” wyznacza przynależność religijna. W przypadku Ukrainy założył błędnie, że będzie ona przebiegać wzdłuż linii „prawosławie – grekokatolicyzm”. Należy jednak zauważyć, że amerykański uczony głęboko się pomylił. Jak pokazała historia, między tymi wyznaniem nie było żadnego fundamentalnego konfliktu⁸. Konflikt religijny rzeczywiście się ujawnił, ale na zgoła odmiennej linii: Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego (UCP-PM) – Ukraińska Cerkiew Prawosławna (UCP). Wprawdzie Huntington trafnie zauważył, że wojny narodowo-religijne toczą się wzdłuż „linii podziału”, jednakże zignorował on fakt, że UCP-PM jest w pełni zintegrowana z rosyjską państwowością i nie stanowi niezależnej instytucji, realizuje bowiem zadania postawione przed nią przez rasyjstowski reżim dyktatorski⁹. Nie ocenił właściwie walki o niepodległość narodową Ukrainy w konfrontacji z polityką Rosji zmierzającą do odbudowy ZSRR, która w rzeczywistości przekształcała się w próbę odbudowy imperium rosyjskiego, będącego „więzieniem narodów”. Być może stanowisko autora ukształtował koniec zimnej wojny i powszechna nadzieja na trwały pokój, którą niestety obaliła historia XXI w.

Po drugie, przynależność cywilizacyjna Ukrainy i Rosji. Wojna między Rosją a Ukrainą, przebiegająca wzdłuż utworzonej pomiędzy nimi linii podziału, jest w rzeczywistości starciem cywilizacyjnym, u podstaw którego leżą procesy rozwoju historycznego obydwu krajów. Ukraina reprezentuje Zachód, podczas gdy Rosja,

⁷ Цивілізація, <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%B%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F> (dostęp: 18.05.2024).

⁸ Jedynie w pierwszych latach niepodległości dochodziło do konfliktów na tle użytkowania budynków sakralnych, które jednak dość szybko rozwiązywano. Później współistnienie wyznań prawosławnego i grekokatolickiego przebiegało w Ukrainie bezkonfliktowo. Dotyczy to zwłaszcza stosunków między Kościołem grekokatolickim i Cerkwią prawosławną w Ukrainie.

⁹ Raszyszem został zdefiniowany jako „nowy rodzaj totalitarnej ideologii i praktyk, które leżą u podstaw reżimu utworzonego w Federacji Rosyjskiej pod przywództwem prezydenta Władimira Putina i opiera się na tradycjach rosyjskiego szowinizmu i imperializmu, praktykach reżimu komunistycznego ZSRR i narodowego socjalizmu (nazizmu)”. Uchwała Rady Najwyższej Ukrainy „O wykorzystywaniu ideologii rasyzmu przez reżim polityczny Federacji Rosyjskiej, potępieniu zasad i praktyk rasyzmu jako totalitarnych i antyludzkich” nr 3078-IX z dnia 2 maja 2023 r. [Постанова Верховної Ради України «Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудженням zasad і практик рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких», від 2 травня 2023 року, № 3078-IX], <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3078-IX#Text> (dostęp: 5.05.2024).

pomimo częściowego położenia w Europie, jest przedstawicielką Azji¹⁰. Na procesy dziejowe w Rosji ogromny wpływ miała Azja z jej nieodłącznymi autorytarnymi lub totalitarnymi reżimami politycznymi w większości przypadków. W Rosji ukształtowała się kultura azjatycka oraz azjatycka mentalność kulturowa i cywilizacyjna. Oprócz tego nie możemy zapominać, że w składzie narodowościowym Rosji znalazła się znaczna część ludów wschodnich, dla których ta mentalność i kultura są rzeczywiście rodzime.

Istotę cywilizacji zachodniej doskonale zdefiniował wspomniany już S. Huntington, który zauważył, że jest to „*Magna Carta*”, a nie „*Magna MacDonaldu*”¹¹. Naród ukraiński sformował się jako nieodłączna część cywilizacji zachodniej (dziś używamy bardziej precyzyjnej definicji – euroatlantyckiej), podczas gdy naród rosyjski kształtował się jako reprezentant cywilizacji azjatyckiej, a może nawet, dokładniej rzecz ujmując, środkowoazjatyckiej.

Cywilizacja euroatlantycka, oprócz krajów Europy, obejmuje także Stany Zjednoczone Ameryki, Kanadę, Australię, Izrael, Nową Zelandię i kilka innych krajów. Jeśli spojrzymy na tę listę, widzimy wyraźnie, że obecnie wszystkie z nich są *de facto* sojusznikami Ukrainy w wojnie z rosyjską agresją. Jednocześnie należy zgodzić się z twierdzeniem, że przedłużający się konflikt prowadzi do zaangażowania coraz większej liczby państw w ten konflikt międzycywilizacyjny, co znacząco wpływa na możliwość jego zakończenia¹². Nie wspomnę już o tym, że taki stan rzeczy prowadzi wprost do wzrostu liczby zabitych, rannych, uchodźców i ogromnych strat materialnych.

Po trzecie, Ukraina i Rosja na drodze formowania przynależności cywilizacyjnej. Ukraina powstała na terytorium Europy Wschodniej, stąd też, co zrozumiałe, wchłonęła wartości cywilizacyjne właściwe ludom zamieszkującym ten konkretny obszar. Korzenie ukraińskiej cywilizacji sięgają setek lat wstecz. Ostatnie badania historyków pozwoliły na udowodnienie twierdzenia, że już w połowie pierwszego tysiąclecia p.n.e. na terenach współczesnej Galicji (Ukraina Zachodnia), w miejscu, gdzie dziś znajduje się Lwów, stolica Zachodniej Ukrainy, istniało niezwykle rozwinięte miasto Hołowsko, które było stolicą wielu połączonych plemion słowiańskich. Wspomnianą teorię, opracowaną przez ukraińskiego badacza Wołodymyra

¹⁰ S. Huntington słusznie zauważył, że „dzisiaj termin »Zachód« jest powszechnie używany w odniesieniu do tego, co kiedyś nazywano zachodnim chrześcijaństwem. Tak więc Zachód jest jedyną cywilizacją, która definiuje się przez kierunek kompasu, a nie przez nazwę jakiegokolwiek narodu, religii czy regionu geograficznego”. Zob. С. Хантінгтон, *Столкновеніє цивілізацій*, s. 51.

¹¹ Ibidem, s. 70.

¹² Ibidem, s. 440–441.

Maciaka¹³, potwierdzają wyniki badań archeologicznych. Pomimo tego, że owa koncepcja ma wielu krytyków, należy jednak uznać, że co najmniej pod koniec pierwszego tysiąclecia naszej ery na terytorium Ukrainy istniał potężny podmiot państwowy, który nazywał się Rusią Kijowską i utrzymywał wielowektorowe stosunki w polityce zagranicznej¹⁴.

Kamieniem milowym w rozwoju Rusi Kijowskiej było przyjęcie chrześcijaństwa przez Ukrainę (988 r.), co było istotnym krokiem na drodze do ugruntowania się w cywilizacji europejskiej. Zgodnie z dostępną dziś wiedzą naukową, okres ten zbiega się z narodzinami cywilizacji zachodniej (100–800 r. n.e.). Przyjęcie chrześcijaństwa przez Ukrainę było ważnym czynnikiem katalizującym przyjęcie wartości europejskich przez naród ukraiński.

Ukraina od zawsze była ukierunkowana na Europę. Świadczą o tym wymownie także więzy rodzinne między europejskimi dynastiami rządzącymi a ukraińskimi książętami: prawie wszystkie dynastie rządzące współczesnej Europy w którymś pokoleniu wywodzą się od francuskiej królowej Anny Jarosławówny. W wyniku różnorodnych procesów historycznych Ruś Kijowska stała się w rzeczywistości również matką przyszłego państwa moskiewskiego. Na drodze dziedziczenia po władcach Rusi Kijowskiej ich potomkowie otrzymywali trony w księstwach, które później stały się częścią Carstwa Moskiewskiego.

Punktem bifurkacyjnym, który wyznaczył granice między Rusią Kijowską a przyszłym Carstwem Moskiewskim, był najazd tatarsko-mongolski, w rezultacie którego większość Moskowii na kilka stuleci znalazła się pod faktycznym panowaniem Tatarów. W tym samym czasie większość ziem ukraińskich pozostawała w obrębie Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz Polski (prawie cały Wołyń, Czernihów, Siewierszczyzna, Kijów, Perejasław i Podole). Fakt ten zdeterminował kontynuację i intensyfikację procesów kształtowania się systemu europejskich wartości kulturowych i cywilizacyjnych w Ukrainie.

W tym czasie władza w Moskwie pozostawała faktycznie w rękach Tataro-Mongołów, którzy wprowadzali tu wartości cywilizacyjne właściwe ich społeczeństwu. To oni zarządzili Moskwą, mianując jej kolejnych władców i przekazując niektóre księstwa pod ich władanie. Tak zwane „jarzmo” trwało 248 lat. Rzecz jasna, wpływ Tatarów na procesy cywilizacyjne w Moskwie był w tym czasie ogromny i faktycznie zdeterminował jej dalszą przynależność do cywilizacji

¹³ В. Мацяк, *Дві «концепції» історії Львова*, „Український самостійник” 1958, nr 6; idem, *Чия капітуляція щодо історії Львова?*, „Український самостійник” 1959, nr 25.

¹⁴ Zadaniem niniejszej publikacji nie jest zbadanie historii Ukrainy. Dla naszych potrzeb wystarczy, że zwrócimy uwagę na najważniejsze momenty w rozwoju Ukrainy, które zdecydowały o jej przynależności do cywilizacji euroatlantyckiej. To samo dotyczy zagadnienia historii Rosji.

środkowoazjatyckiej. Oprócz wpływu cywilizacyjnego należy również wziąć pod uwagę ich ogromny wpływ na cechy genetyczne miejscowej ludności, które formowały się zarówno dzięki zawieraniu mieszanych małżeństw, jak i poprzez faktyczne włączenie samych najeźdźców w strukturę polityczną Rosji, która pozostawała w tym kształcie przez kolejne wieki. Azjatyzm niezwykle głęboko przeniknął do samej istoty Moskowii, o czym wymownie świadczą genealogie znanych nazwisk rosyjskich. Na przykład książęcy ród Naryszkinów wywodzi się od Tatara Mordko Kurbata Naryszki, starodawna arystokratyczna rodzina Bachmetiewów wywodzi się od tatarskiego murzy Aslana Bachmeta, podobną historię posiadają rody Apraksinów, Arakczejewów, Daszkowów, Dzierżawinów, Jermołowów, Bułhakowów, Buninów, Sałtykowów, Godunowów, Jusupowów i innych. Co więcej, w przypadku hrabiów Szeremietiewów ich pochodzenie potwierdza również herb rodziny ze srebrnym półksiężycem. Przywołano tu tylko te rody, które zapisały się w historii Rosji i których genealogie można zbadać. A cóż możemy powiedzieć o milionach mieszkańców Rosji, którzy byli potomkami Tataro-Mongołów zrodzonymi m.in. na skutek gwałtów, o tych, którzy pochodzili z mieszanych małżeństw itp.? Rzeczywiście prawdą jest to, co mówią: „Podrap Rosjanina, a znajdziesz Tatarzyna”.

Epoka renesansu, którą datuje się od drugiej połowy XIII do końca XVI w., miała znaczący wpływ na Ukrainę, a dokładnie na te jej ziemie, które wówczas były częścią Polski (Korony) i Wielkiego Księstwa Litewskiego. W rzeczywistości można konstatować, że Ukraina, jako element tej całości, w żaden sposób nie różniła się od innych części wspomnianych organizmów politycznych. Oryginalna i samoistna kultura ukraińska, a także ukraińska nauka i sztuka były częścią paneuropejskiej przestrzeni kulturowej. W Ukrainie powstawały uniwersytety na poziomie europejskim: Akademia Ostrogska (1576 r.), Akademia Kijowsko-Mohylańska (1618 r.) i Uniwersytet Lwowski (1661 r.)¹⁵. Oprócz tego intensywnie rozwijał się przemysł drukarski. Pierwsze drukowane książki zostały opublikowane we Lwowie przez Iwana Fedorowa (Fedorowycza), jego syna Iwana (Drukarewicz) i jego uczniów, w tym drukarzy Hrynia Iwanowicza z Zabłudowa, Saczkę Seńkowycza, rymarza, Seńko Korunkę i Myna, mnicha z monasteru św. Onufrego we Lwowie. Ukraińscy naukowcy należeli do elity nauki europejskiej. Wystarczy przywołać chociażby jedną tylko postać Jurija Drohobycza (Katermaka), doktora medycyny i filozofii, wybitnego ukraińskiego naukowca, pedagoga, geografę,

¹⁵ Należy przypomnieć, że pierwszy uniwersytet w Rosji, Uniwersytet Moskiewski, został założony dopiero w 1755 r., czyli prawie 200 lat po założeniu Akademii Ostrogskiej – pierwszego uniwersytetu w Ukrainie.

astronoma, lekarza, filozofa, astrologa i podróżnika, Zasłynął z pracy naukowej w wielu uniwersytetach europejskich, był rektorem Uniwersytetu Bolońskiego, najstarszego w Europie uniwersytetu kształcącego w zakresie medycyny i sztuk wyzwolonych, profesorem i prorektorem Universitas Istropolitana w Bratysławie oraz profesorem Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. W tym czasie ukraińska szlachta współtworzyła również elitę szlachty europejskiej. Rody książąt Wiśniowieckich, Radziwiłłów, Ostrogskich i innych angażowały się w rozwój sztuki i nauki, a także prowadziły działalność edukacyjną, przyjmując to, co najlepsze w Europie. Tę listę można by rozszerzać jeszcze długo!

W XVI i XVII w. wielki wpływ na wybór europejskiej drogi rozwoju Ukrainy i na tworzenie europejskiej przestrzeni cywilizacyjnej w Ukrainie wywarły organizacje zakładane przez prawosławną ludność miast, czyli tzw. bractwa cerkiewne. Iwan Krypiakewycz uważał, że te instytucje kościelne, pojawiające się w miastach, gdzie funkcjonowało prawo magdeburskie, powstały pod wpływem europejskich miejskich stowarzyszeń handlowych, które zrzeszały najbardziej rozwiniętą i wykształconą część mieszkańców tych miast¹⁶.

Ważną rolę w wyborze cywilizacyjnym Ukrainy odegrało również państwo kozackie (Sicz Zaporoska), które istniało od połowy XVII do połowy XVIII w. To właśnie w tym państwie zaistniały początki nowoczesnej, demokratycznej formy rządów i nowoczesnego systemu politycznego, które są tak charakterystyczne zarówno dla współczesnej Ukrainy, jak i krajów cywilizacji euroatlantyckiej jako całości. W państwie kozackim obowiązywała demokracja wojskowa, która choć dosyć ograniczona, to jednak funkcjonowała w postaci instytucji generalnych rad wojskowych, w których działalności przejawiała się wola zbiorowa, a „[...] wszystkie najważniejsze kwestie funkcjonowania ukraińskiego państwa kozackiego – zawarcie pokoju i wypowiedzenie wojny, przemarsze, wybór hetmana i starszyny kozackiej, dyskusja nad warunkami traktatów międzynarodowych itp.” były rozstrzygane przez rady¹⁷. Państwo kozackie było bliższe monarchii konstytucyjnej niż jakiegokolwiek innej formie rządów – urząd hetmana był urzędem wybieralnym, zaś wybrany w ten sposób hetman musiał działać zgodnie z decyzjami rady.

W połowie XVIII w. francuski pedagog i pisarz Charles François Philibert Masson „de Blamont”, który w latach 1762–1802 przebywał na moskiewskim

¹⁶ I. Крип'якевич, *Історія України*, Львів 1992.

¹⁷ В. Горобець, *Українська козацька держава*, http://www.history.org.ua/?termin=ukrajnska_kozacka_derzhava. (dostęp: 18.05.2024); *Берестейська унія*, https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D1%83%D0%BD%D1%96%D1%8F (dostęp: 18.05.2024).

dworze, w swoim dziele *Tajne notacje na temat Rosji*, pisząc o ukraińskich Kozakach, stwierdził:

Wojowniczy naród Kozaków kurczy się z dnia na dzień. Wkrótce zniknie z powierzchni ziemi, tak jak zniknęły inne narody, które znalazły się pod berłem Moskwy, chyba że wkrótce nadejdzie jakaś udana rewolucja i zrzuci moskiewskie jarzmo. Kozacy nie mają nic wspólnego z Moskalami, z wyjątkiem greckiej religii i słowiańskiego języka, zepsutego przez Moskali. Ich zwyczaj, sposób życia, domy, jedzenie – wszystko jest zupełnie inne.

Kozacy są przystojni, wysocy, zwinni, szczerzy, uczciwi, odważni i nie przywykli do niewolnictwa. Krótko mówiąc, są dokładnym przeciwieństwem Moskali. Ich wygląd zewnętrzny nie jest tak jednolity, jak Moskali; piętno niewolnictwa nie uczyniło z nich automatów i nie upodliło ich tak, jak samych Moskali¹⁸.

Niestety, polityka Rosji zmierzająca do całkowitej aneksji Ukrainy doprowadziła do likwidacji państwa kozackiego i w ostatecznym rozrachunku do faktycznej utraty niepodległości przez Ukrainę.

Epokowym wydarzeniem dla eurointegracyjnego wyboru przez Ukrainę jej drogi rozwoju cywilizacyjnego była unia brzeska z 1596 r. Było to wydarzenie, w wyniku którego znaczna część metropolii kijowskiej zjednoczyła się z Kościołem rzymskokatolickim „na warunkach wycofania się z kanonicznego podporządkowania Patriarchatowi Konstantynopola, uznania zwierzchnictwa papieża i przyjęcia katolickiej doktryny (dogmatu). Jednocześnie nowo utworzony Ruski Kościół Unijny, nazwany później Kościołem greckokatolickim, zachował wszystkie swoje obrzędy bizantyjskie, własne struktury administracyjne, prawo i porządek kanoniczny oraz dziedzictwo duchowe i kulturowe”¹⁹. Była to ważna decyzja orientacyjna, ponieważ wzmocniła europejski cywilizacyjny wektor rozwoju kraju.

Procesy polityczne, zachodzące w Europie od XVII do XIX w., doprowadziły do zniknięcia z mapy Europy Ukrainy jako niezależnego, zjednoczonego państwa. Jej terytorium znalazło się pod panowaniem kilku państw – Rosji, Austro-Węgier, Rumunii, Polski (różne terytoria w różnym czasie). Te części kraju, które nie

¹⁸ <https://x.com/Tasha130873/status/1804396570118328530/photo/1> (dostęp: 26.06.2024).

¹⁹ *Денормация кримських татар*, https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85_%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%A1%D0%BC%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C_%D1%82%D0%B0_%D0%BA%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BA%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C_%D0%B6%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B2 (dostęp: 19.05.2024).

znalazły się pod moskiewskim panowaniem, doświadczyły rozwoju cywilizacyjnego na tym samym poziomie, jaki miał miejsce w krajach metropolitalnych, co w ostatecznym rozrachunku odegrało pozytywną rolę w wyborze wektora rozwoju po odzyskaniu niepodległości w 1991 r.

Na początku XVI w., kiedy w Europie panowała epoka renesansu, żywiłowo rozwijały się stosunki handlowe, powstawały nowe formy stosunków gospodarczych, kwitła nauka i sztuka, Moskwa dopiero zaczynała podnosić się i otrząsać ze skutków panowania mongolsko-tatarskiego, zachowując jednakże wszystkie instytucje polityczne ukształtowane w czasie trwania „jarzma” mongolsko-tatarskiego. Wszystkie atrybuty azjatyckiej dominacji – forma rządów, reżim polityczny – zostały zachowane. Pozostały one praktycznie niezmienione przez całą dotychczasową historię tego kraju. Jedyną próbę wprowadzenia monarchii konstytucyjnej w Rosji podjął car Aleksander II, jednak skuteczny zamach na jego życie pokrzyżował te plany. Gdyby wspomniana reforma się powiodła, historia mogłaby potoczyć się zupełnie inaczej, ale jak mówi przysłowie, „Historia nie zna trybu przypuszczającego!”. W rzeczywistości zmieniły się tylko dwie rzeczy: Moskwa przestała płacić daninę Ordzie, a moskiewscy książęta przestali otrzymywać jarłyki książęce od tatarskich chanów.

Próby cara Piotra I, aby w jakiś sposób wprowadzić do Moskiewii wartości europejskie, w żaden sposób nie wpłynęły na kwestie władzy i reżimu politycznego. Rosja była i pozostała ukierunkowana na wartości cywilizacyjne właściwe państwu cywilizacji azjatyckiej (środkowoazjatyckiej). Moskiewię ominęły spowodowane przez rewolucję francuską procesy demokratyczne XIX w., a rewolucje burżuazyjne w Europie z połowy XIX w. zostały brutalnie stłumione, przede wszystkim przez samą Rosję, która za tę politykę, prowadzoną przez cara Mikołaja I, otrzymała przydomek „Żandarma Europy”. Rosja była ostatnim krajem w Europie, który zniósł pańszczyznę, co tylko dodatkowo utrudniło rozwój stosunków gospodarczych i pozostawiło kraj na uboczu globalnej ścieżki rozwoju. Forma rządów – monarchia absolutystyczna w swojej najbardziej reakcyjnej formie – utrzymała się aż do 1917 r., a wszelkie próby wprowadzenia ograniczeń konstytucyjnych w 1905 r. zakończyły się niepowodzeniem.

Dojście do władzy bolszewików w wyniku październikowego zamachu stanu w 1917 r. przyniosło narodom Imperium Rosyjskiego możliwość wejścia na ścieżkę budowy niezależnych, suwerennych państw. Jednakże szybko okazało się, że tak naprawdę bolszewicy pozostawali w zgodzie z imperialną polityką carów, wybierając taki, a nie inny wektor rozwoju cywilizacyjnego, który szczególnie uwidocznił się podczas dyktatury Stalina – będącego w rzeczywistości przedstawicielem cywilizacji środkowoazjatyckiej. W kraju związkowym ustanowił on

azjatycką, dyktatorską formę rządów z jej nieodłącznym reżimem politycznym. Jednym z najbardziej uderzających przejawów tego podejścia była polityka ludobójstwa wobec narodów ZSRR, a przede wszystkim wobec narodu ukraińskiego.

Rewolucja lutowa 1917 r., zakończona obaleniem monarchii w Rosji, stała się również punktem wyjścia dla Ukrainy do realizacji odwiecznego marzenia o budowie własnego niepodległego państwa, o którym od wieków marzyli moralni przywódcy narodu. Niestety, możliwości, które się wówczas pojawiły, nie zostały wykorzystane. Nie jest celem naszej pracy analizowanie błędów popełnionych przez polityków, którzy byli u steru władzy kraju w tych burzliwych czasach. Konstatujemy jedynie fakt. W kontekście rozważanego problemu skupiamy się na jednej tylko kwestii – niepowodzeniu w budowie niepodległej, zjednoczonej Ukrainy, które, oprócz błędów popełnionych przez kierownictwo kraju, było przede wszystkim wynikiem polityki aktywnego sprzeciwu wobec niepodległości, realizowanej przez bolszewicką Rosję.

Lenin, będący podówczas przywódcą bolszewików, doskonale zdawał sobie sprawę ze znaczenia Ukrainy dla zwycięstwa jego partii w walce o przetrwanie Rosji, w walce ze zwolennikami starego rządu, a także w walce z głodem i dewastacją, które ogarnęły Rosję po dojściu bolszewików do władzy. Oto kilka cytatów z jego listów i przemówień na ten temat: „Stracić Ukrainę – oznacza stracić głowę”. „Umieścić półtora miliona żołnierzy na Ukrainie, aby pomóc wzmocnić pracę, będąc nią czysto zainteresowanym, szczególnie wyraźnie zdając sobie sprawę i odczuwając niesprawiedliwość żarłoczności bogatych chłopów na Ukrainie”²⁰.

Lenin zdał sobie z tego sprawę natychmiast po pierwszych próbach ustanowienia niepodległości Ukrainy. Gdy tylko Centralna Rada na mocy III Uniwersału ustanowiła Ukraińską Republikę Ludową, rosyjskie oddziały bolszewickie pod dowództwem Michaiła Murawjowa po ciężkich walkach zdobyły Kijów i weszły do miasta 26 stycznia 1918 r. Na terenach zajętych przez wojska Murawjowa zorganizowano krwawy terror. Oto kilka faktów z relacji naocznych świadków:

Naoczni świadkowie porównywali bolszewicką inwazję na Ukrainę do inwazji mongolsko-tatarskiej. Murawjow rzeczywiście stosował średniowieczne metody: w Charkowie bolszewicy obdzierali ludzi ze skóry, w Połtawie nabijali księży na pale, w Katerynosławiu krzyżowali ich i kamienowali, w Odessie oficerów, zakutych w łańcuchy, przypiekano na wolnym ogniu lub zanurzano w kadzie z wrzącą wodą. Murawjow pozwolił swoim żołnierzom na plądrowanie miast, a na mieszkańców

²⁰ В.І. Ленін, *Повне зібрання творів*, вид 5, т. 44, Київ 1974, s. 67.

nakładał daniny. Nazywał to „datkiem na potrzeby armii rewolucyjnej”. Tym sposobem zebrał 50 000 rubli z Czernihowa, później zażądał 5 milionów od Kijowa, a w Odessie wziął najbogatszych mieszkańców jako zakładników i wyznaczył za nich okup w wysokości 10 milionów rubli²¹.

Dalszy rozwój wydarzeń, który jest przecież tak dobrze dziś znany, świadczy wymownie o aktywnej polityce prowadzonej przez bolszewików w celu uniemożliwienia Ukrainie wyrwania się spod ich rządów. W rzeczywistości polityka ta była jednocześnie polityką ludobójstwa prowadzoną przeciwko narodowi ukraińskiemu przez rząd bolszewickiej Rosji. Udostępnione archiwa WCzK–NKWD–MGB–KGB z różnych lat, a także wspomnienia świadków tych wydarzeń, składają się na straszliwy obraz. Należy podkreślić, że polityka ludobójstwa nie była prowadzona przeciwko konkretnym osobom, ale przeciwko całemu narodowi. Najstraszliwymi stronami tej polityki były sztucznie wykreowane w Związku Radzieckim klęski głodu w latach 20., 30. i 40. XX w., które spowodowały śmierć milionów Ukraińców. Według niekompletnych danych głód w latach 1914–1921 zabił ponad 2 mln 500 tys. osób, Wielki Głód w latach 1932–1933 pochłonął ponad 8 mln istnień, a głód w latach 1946–1947 – 750 tys. Ukraińców. Czerwony terror z 1929 r. pochłonął życie 500 tys. osób, głównie chłopów. Represje wobec ukraińskiej inteligencji – elity narodu – pochłonęły ponad 30 tys. ofiar, a terror z lat 1937–1940 – około 2 mln 300 tys. ofiar. Łączna liczba ofiar ludobójczej polityki rządu sowieckiego wobec Ukrainy wynosi co najmniej 13 mln 800 tys. osób.

Rosja popełniała zbrodnie ludobójstwa nie tylko na etnicznych Ukraińcach, lecz także na przedstawicielach innych nacji, które historycznie zamieszkiwały terytorium Ukrainy i z tym krajem związały swój los. Na przykład podczas masowej deportacji z Krymu w 1944 r. jego rdzennej ludności – Tatarów Krymskich, a także Krymczaków, Greków i przedstawicieli innych narodów – 423 100 osób deportowano do odległych regionów ZSRR. W trakcie tej akcji i w pierwszych latach po niej zmarło do 46,2% deportowanych, co stanowiło niemal połowę całej deportowanej ludności krymskotatarskiej²².

Jednocześnie realizowano politykę ludobójstwa społecznego, która wiązała się z ograniczeniem praw przedstawicieli narodu ukraińskiego i innych narodów zamieszkujących terytorium Ukrainy. Uderzającym przykładem takiego ludobójstwa społecznego są dobrze znane ograniczenia nałożone na przedstawicieli narodu żydowskiego przy przyjmowaniu na wyższe uczelnie, kiedy to ustalono limit ich

²¹ <https://babel.ua/texts/89479> (dostęp: 16.06.2024).

²² P. Fris, *Psychological and Ideological Basis of Collaboration in the Conditions of Russian Aggression in Ukraine*, „Review of European and Comparative Law” 2023, Special issue.

przyjąć na uczelnie na nie więcej niż 2% ogólnej liczby przyjętych studentów²³. Takie ograniczenia były również stosowane wobec przedstawicieli wielu innych narodów zamieszkujących terytorium Ukrainy, np. wobec Czechenów.

W rzeczywistości faktycznym celem stalinowskiej polityki było odrodzenie Imperium Rosyjskiego, choć tym razem pod zupełnie inną nazwą. I najbardziej agresywni monarchiści, zwolennicy odrodzenia imperium, w odpowiednim czasie zdali sobie z tego sprawę. W swoich wspomnieniach, zatytułowanych *Niewymyślone*, Lew Razgon, który spędził 18 lat w obozach stalinowskiego gułagu, wspomina swojego współwięźnia, admirała Nikołaja Roszczakowskiego, przyjaciela cara Mikołaja II, który chwalił Stalina i bolszewików za rzeczywiste odtworzenie Imperium Rosyjskiego²⁴.

Ostatnia próba odzyskania niepodległości i przywrócenia ukraińskiej państwowości została podjęta w trakcie i po II wojnie światowej, niestety z uwagi na poważną dysproporcję sił była ona z góry skazana na niepowodzenie. Nie chodzi tu jednak o analizę wydarzeń historycznych, lecz o to, gdzie znajdowało się ówczesne epicentrum walki. Odpowiedź jest prosta: były to zachodnie regiony Ukrainy – regiony, które zdecydowanie należały do cywilizacji euroatlantyckiej i gdzie „linia podziału” była najbardziej kontrastowa i oczywista²⁵.

„Linia podziału” cywilizacyjnego, jaka od wieków przebiegała i wciąż przebiega w Ukrainie, zawsze była katalizatorem walki o niepodległość. Należy wprawdzie przyznać, że w latach po II wojnie światowej była ona prowadzona metodami wyłącznie oporu politycznego, czego wyraźnym potwierdzeniem jest działalność ukraińskich dysydentów w latach 60. i 80. ubiegłego wieku. Po raz kolejny większość z tych, którzy podnieśli głos przeciwko rosyjskiej dominacji i dyktaturze, to ci, którzy przyjęli wartości euroatlantyckie. Już jedna, krótka lista tych postaci wyraźnie potwierdza tę tezę: Wiaczesław Czornowił, Łewko Łukjanenko, Petro Hryhorenko i dziesiątki innych zbudowało swoją działalność na fundamencie paneuropejskiego rozumienia niezależności, suwerenności i jedności.

²³ W ostatnich latach życia Stalin przygotowywał akcję wysiedlenia całego narodu żydowskiego do odległych regionów ZSRR i przeprowadzenia procesów z wyrokami śmierci, które miały odbyć się w największych miastach Ukrainy. Akcja miała rozpocząć się 10 marca 1953 r. i tylko śmierć dyktatora uniemożliwiła realizację planu.

²⁴ J.J. Mearsheimer, *The Case for Nuclear Deterrent*, „Foreign Affairs” 72 (1993), s. 54 za: С. ХАНТИНГТОН, *Столкновение цивилизаций*, s. 34.

²⁵ Nawiasem mówiąc, „linia podziału” przebiegała również przez kraje bałtyckie, które należą do cywilizacji euroatlantyckiej i nigdy nie zaakceptowały cywilizacji środkowoazjatyckiej, do której należy Rosja. I właśnie tam walka zbrojna w latach po zakończeniu II wojny światowej, a także na Zachodniej Ukrainie, była najbardziej zacięta.

Upadek ZSRR spowodował pytanie o dalszy rozwój nowych niepodległych państw, które powstały na gruzach „imperium zła” i o to, jakie będą stosunki pomiędzy nimi.

Analizując stosunki między Ukrainą a Rosją z tej właśnie perspektywy, John Joseph Mearsheimer, stosując metodę statystyczną, już na początku lat 90. zauważył, że „[...] stosunki między Rosją a Ukrainą rozwinęły się w taki sposób, że obie strony są gotowe do rozwiązania rywalizacji w kwestiach bezpieczeństwa. Wielkie mocarstwa, które dzielą długą i niezabezpieczoną granicę, często angażują się w konfrontacje dotyczące kwestii bezpieczeństwa. Rosja i Ukraina mogą przewyciężyć tę dynamikę i współistnieć w harmonii, ale będzie to bardzo niezwykle rozwój”²⁶. Autor miał całkowitą rację, a dalsza historia, niestety, potwierdziła ten rozwój wydarzeń.

Historyczna ścieżka rozwoju Rosji doprowadziła do ukształtowania się imperialnej świadomości wśród elit społeczeństwa rosyjskiego, która przy pomocy aktywnej propagandy mediów stała się wiodącą ideą zdecydowanej większości tego społeczeństwa. To właśnie stanowiło podstawę polityki Rosji wobec Ukrainy.

Po zakończeniu zimnej wojny, rozpadzie ZSRR i ogłoszeniu przez Ukrainę niepodległości, początkowo wydawało się, że stosunki między Rosją a Ukrainą wejdą na nowy, cywilizowany poziom. Tak się jednak nie stało.

Rosyjski nacjonalizm niemal natychmiast zaczął wyrażać swoje niezadowolenie z faktu upadku ZSRR i proklamowania niepodległości Ukrainy. Jednocześnie zaobserwowano w nim dwa nurty: skrajny nacjonalizm, którego przedstawicielem był wybitny pisarz Aleksandr Sołżenicyn, oraz imperialny nacjonalizm, którego przedstawicielem był znany polityk Władimir Żyrinowski.

Skrajni nacjonałiści nie uznawali faktycznego podziału ZSRR, uważając, że Rosja obejmuje zarówno wszystkich Rosjan, jak i związane z nią narody prawosławne, czyli Ukraińców i Białorusinów. Imperialistycznie nastawieni rosyjscy nacjonałiści domagali się odrodzenia imperium radzieckiego, jak również odrodzenia jego potęgi politycznej i militarnej, konsekwentnie kultywując przy tym jednoznacznie antyzachodnie poglądy. Przedstawiciele imperialnych nacjonalistów opowiadali się za zewnętrzną orientacją Rosji na Wschód, która w zasadzie odpowiadała jej faktycznej orientacji cywilizacyjnej, o czym była już mowa wyżej. Główny nacisk kładli na potrzebę zjednoczenia praktyk politycznych z Chińską Republiką Ludową w konfrontacji z cywilizacją euroatlantycką, a przede wszystkim – ze Stanami Zjednoczonymi.

---

²⁶ R. Lemkin, *Genocide*, Lanham 2012.

Przygotowania do praktycznej realizacji tych „idei” rozpoczęły się w Rosji wraz z dojściem do władzy Władimira Putina, który, jak się teraz okazuje, od samego początku swoich rządów dążył do aneksji Krymu, a następnie części Ukrainy. Dość przypomnieć konflikt o wyspę Tuzla w 2003 r. i prowokacyjne przemówienie byłego mera Moskwy Jurija Łużkowa w 2008 r. w Sewastopolu, w którym zakwestionował on przynależność Krymu do Ukrainy.

Walka o przystąpienie Ukrainy do Unii Europejskiej i NATO, którą popierała większość społeczeństwa ukraińskiego, a także niechęć do zjednoczenia się w unii celnej, co byłoby zasadniczo krokiem w kierunku utraty suwerenności i całkowitego podporządkowania Rosji z jednoczesnym przyszłym politycznym zjednoczeniem z Rosją i utratą niepodległości, doprowadziły do Rewolucji Godności i zapoczątkowały agresję Rosji na Ukrainę.

Historyczna analiza zbrodni ludobójstwa, zwłaszcza tych dokonanych w XX w., prowadzi do wniosku, że zbrodnia ta jest nieodłącznym elementem totalitarnych i faszystowsko-komunistyczno-nacjonalistycznych reżimów politycznych²⁷. Gdziekolwiek pojawia się faszyzm lub komunizm, zawsze towarzyszy mu zbrodnia ludobójstwa. W historii jest na to zdecydowanie zbyt wiele przykładów.

3. Czynniki przyczyniające się do popełnienia zbrodni ludobójstwa

Ustalenie czynników sprzyjających zaistnieniu zbrodni ludobójstwa pozwoli na wybór pewnych mechanizmów oddziaływania, które będą w stanie zapobiec jej popełnianiu.

Jak już wspomniano, definicja ta (art. 2 Konwencji) nie jest wyczerpująca. Podczas rosyjskiej agresji w Ukrainie popełniono także inne czyny, które *de facto* stanowią zbrodnię ludobójstwa. Wymaga to oczywiście bardziej szczegółowej analizy sposobów i metod, ponieważ sytuują się one w przestrzeni od komory gazowej w Auschwitz do Hołodomoru w Ukrainie, od Babiego Jaru do bombardowania budynków mieszkalnych, szkół i przedszkoli w Chersoniu, Charkowie, Mikołajowie i innych miastach Ukrainy, od zniszczenia ukraińskiego systemu energetycznego do uprowadzenia setek tysięcy ukraińskich dzieci... i w związku

---

²⁷ Termin ten nie odpowiada ogólnie przyjętemu systemowi klasyfikacji reżimów politycznych w teorii prawa. Nie nalegamy na dostosowanie istniejącej klasyfikacji. Użycie tego terminu ma na celu podkreślenie tożsamości wspólnej faszyzmowi i nacjonalizmowi komunistycznemu.

z tym konieczne jest podjęcie próby zidentyfikowania podstawowych czynników, które determinują popełnianie zbrodni ludobójstwa.

Analizując tę kwestię, wyjdziemy z założenia, że czynniki zbrodni dzielą się na trzy grupy:

- a) społeczno-polityczne;
- b) społeczno-ekonomiczne;
- c) biospołeczne.

Uważamy, że na wstępie należy podkreślić, iż w przeciwieństwie do przestępstw o charakterze ogólnym, w przypadku których możliwe jest zidentyfikowanie wpływu konkretnego czynnika na popełnienie danego przestępstwa (przestępstw), zbrodnia ludobójstwa jest zwykle spowodowana kombinacją różnych czynników. Jednocześnie ich „zestaw” może się różnić w zależności od okoliczności historycznych, narodowych, etnicznych etc. Uważa się jednak, że w każdym przypadku głównym czynnikiem będzie złożony czynnik polityczny oraz biospołeczny. Tak więc zbrodnia ludobójstwa w postaci głodu na Ukrainie w latach 20., 30. i 40. XX w. była spowodowana przyczynami politycznymi, związanymi z ogłoszoną przez Stalina polityką kolektywizacji, chęcią zniszczenia narodu ukraińskiego jako odrębnej grupy etnicznej w celu osiedlenia imigrantów z północnej i wschodniej Rosji na terytoriach historycznie zamieszkiwanych przez ludność ukraińską, chęcią przewyciężenia oporu chłopów wobec władzy radzieckiej itp. Czynnikiem, który z kolei doprowadził do ludobójstwa Żydów przez nazistów, był przede wszystkim czynnik społeczno-biologiczny, który w ogóle odmawiał narodowi żydowskiemu prawa do istnienia. W obydwu tych przypadkach mamy dodatkowo do czynienia także z czynnikiem społeczno-ekonomicznym, ponieważ polityka ludobójstwa przewidywała również uzyskiwanie odpowiednich korzyści ekonomicznych. Kombinacja czynników determinujących popełnienie zbrodni ludobójstwa w danym kraju, przez danych sprawców, przeciwko konkretnym narodowościom i grupom może być w każdym przypadku inna.

Najbardziej chyba znaną zbrodnią ludobójstwa było ludobójstwo narodu żydowskiego w okresie rządów reżimu nazistowskiego w Niemczech. W końcu to właśnie ta zbrodnia posłużyła Rafałowi Lemkinowi jako podstawa do opracowania koncepcji zbrodni ludobójstwa, która została wyłuszczonej w jego słynnej pracy *Axis Rule in Occupied Europe* (1944 r.), gdzie zauważył:

[...] ludobójstwo niekoniecznie oznacza natychmiastowe zniszczenie narodu. Oznacza raczej skoordynowany plan różnych działań mających na celu zniszczenie podstawowych zasad życia grup narodowych w celu ich unicestwienia. Celem takiego planu byłyby dezintegracja instytucji politycznych i społecznych, kultury, języka,

uczuć narodowych, religii i ekonomicznej egzystencji grup narodowych, a także zniszczenie bezpieczeństwa osobistego, wolności, zdrowia, godności, a nawet życia osób należących do takich grup²⁸.

Na tej podstawie uważa się, że ludobójstwo narodu żydowskiego było spowodowane działaniem czynników z wszystkich trzech wyżej wspomnianych grup jednocześnie. Dominującą rolę odegrał, rzecz jasna, czynnik biospołeczny, do którego dołączono czynniki społeczno-ekonomiczne i społeczno-polityczne. U podstaw tego ludobójstwa leżała osobista nienawiść Hitlera do narodu żydowskiego, która przybierała charakter niemal paranoidalny. Dzięki zastosowanym metodom, które dziś określamy mianem „inżynierii społecznej”, nienawiść ta stała się fundamentalna także dla większości ówczesnych Niemców i stanowiła podstawę tzw. „ostatecznego rozwiązania”, które przewidywało eksterminację całego narodu żydowskiego jako takiego. Czynnik ten został ponadto uzupełniony czynnikiem społeczno-ekonomicznym, opartym na konkurencji między przemysłowcami i finansistami niemieckimi i żydowskimi oraz chęci wzbogacenia się kosztem majątków i fortun należących do Żydów. Jednocześnie nie można pominąć czynnika społeczno-politycznego, opierającego się na walce o wpływy polityczne na arenie międzynarodowej i konfrontacji pomiędzy narodowym socjalizmem a marksizmem. Jak funkcjonowało połączenie wpływu różnych czynników na popełnienie zbrodni ludobójstwa, doskonale pokazują poglądy Hitlera zawarte w jego programowej książce *Mein Kampf*, w której stwierdzał on m.in.:

Żydowska doktryna marksizmu odrzuca arystokratyczną zasadę urodzenia i zastępuje odwieczną wyższość siły i indywidualizmu wielkością masy i jej martwym ciężarem. Marksizm zaprzecza wartości jednostki w człowieku, zaprzecza znaczeniu narodu i rasy, a tym samym pozbawia ludzkość warunków wstępnych jej istnienia i kultury. Gdyby marksizm stał się podstawą całego świata, oznaczałoby to koniec każdego systemu, jaki ludzki umysł kiedykolwiek by sobie wyobraził. Dla mieszkańców naszej planety oznaczałoby to koniec ich istnienia.

Gdyby Żydowi, z pomocą jego marksistowskiego symbolu wiary, udało się pokonać narody świata, jego korona byłaby koroną na grobie całej ludzkości. Wtedy nasza planeta, tak jak miliony lat temu, unosiłaby się w eterze, ponownie opuszczona i pusta. Wieczna natura bezlitośnie mści się za łamanie jej praw. Teraz jestem pewien, że działałem w duchu wszechmocnego artysty²⁹.

²⁸ A. Hitler, *Mein Kampf*, <https://www.yadvashem.org/ru/docs/main-kampf.html> (dostęp: 18.06.2024).

²⁹ Post D. Miedwediewa na platformie Telegram, <https://www.radiosvoboda.org/a/news-medvedyev-pohrozy-isnuvannya-ukrayiny/32778269.html> (dostęp: 10.02.2024).

Próba (oczywiście dość powierzchownej) analizy czynników determinujących popełnienie zbrodni ludobójstwa powinna być punktem wyjścia do ich analizy z punktu widzenia zbrodni ludobójstwa na współczesnym narodzie ukraińskim.

W odróżnieniu od koncepcji Hitlera, głównym czynnikiem determinującym rosyjskie ludobójstwo na narodzie ukraińskim jest dziś czynnik społeczno-polityczny. Na samym początku reżimu bolszewickiego jeden z jego przywódców, Lew Trocki, stwierdził wprost: „Nie zapominajcie ani na chwilę, że Ukraina musi być nasza i będzie nasza tylko wtedy, gdy będzie sowiecka [...]”³⁰. Doskonale pokazuje to również wypowiedź zastępcy przewodniczącego Rady Bezpieczeństwa Rosji, Dmitrija Miedwediewa, który powiedział: „Istnienie Ukrainy jest dla samych Ukraińców zabójcze. I mam na myśli nie tylko stan obecny, czyli banderowski reżim polityczny. Mówię o każdej, absolutnie każdej Ukrainie. Istnienie niepodległego państwa na historycznych terytoriach Rosji będzie teraz stałym pretekstem do wznowienia działań wojennych”³¹.

Nikołaj Patruszew (ówczesny sekretarz rosyjskiej Rady Bezpieczeństwa) był jeszcze bardziej konkretny:

Jeśli teraz nie podbijemy Ukrainy, to... stracimy wszystko!

Nie dostaniemy złóż gazu łupkowego w obwodach charkowskim i donieckim. Nie dostaniemy takich „surowców krytycznych” jak lit, kobalt, skand, grafit, tantal, niob i inne... w które tak bogata jest Ukraina.

Nie otrzymamy źródeł chleba i żywności... gdzie są ogromne rezerwy, nadwyżki zboża, ale trudno je wziąć od razu tam, gdzie wciąż jest banderowszczyzna...

Musimy przenieść co najmniej trzy miliony gąb z północnej, głodnej Rosji do Ukrainy. Powinniśmy rozmieścić półtoramilionową armię w Ukrainie bliżej granic UE, żeby tamci zaczęli się bać.

Należy rozszerzyć stosowanie egzekucji na terytoriach okupowanych (a wszystko to powinno być publikowane w mediach społecznościowych... Strach jest naszą główną bronią). Bez tego niemożliwe jest zbudowanie Rosji przyszłości.

Bez organów ścigania i innych podobnych organizacji o funkcjach represyjnych Rosja jako imperium nie może istnieć³².

³⁰ О. Романчук, *Ультиматум. Хроніка одного конфлікту між Раднаркомом РРФСР і Центральною Радою*, <https://exlibris.org.ua/text/ultimatum.html> (dostęp: 15.05.2024).

³¹ Wystąpienie N. Patruszewa na zamkniętym posiedzeniu Rady Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej, <https://x.com/210ifjd2/1790115057180811594> (dostęp: 15.05.2024).

³² Wywiad udzielony Tuckerowi Carlsonowi przez prezydenta Władimira Putina 9 lutego 2024 r., https://www.google.com/search?q=%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B2%27%D1%8E+%D1%82%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%80%D1%83+%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%BB%D1%81%D0%BE%D0%BD%D1%83&rlz=1C1GCEA_enUA1021UA1021&coq=%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B2%D1%8C%

Przywódcy Rosji, a przede wszystkim jej prezydent Władimir Putin, uzasadniają atak na Ukrainę, wysuwają zwłaszcza „roszczenia” polityczne: przekazanie terytoriów, które ich zdaniem są „odwiecznie rosyjskie”, zmianę przywództwa w Ukrainie, wymyśloną „denazyfikację” i zmianę reżimu politycznego, który określają jako „banderowski”, rezygnację Ukrainy z przystąpienia do NATO i UE etc. Wszystkie te fikcyjne powody mają tylko jeden cel – wyeliminowanie Ukrainy jako niepodległego państwa i zniszczenie narodu ukraińskiego jako podmiotu stosunków międzynarodowych.

Także kwestia istnienia niezależnej Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej, która zdołała uwolnić się spod zwierzchnictwa Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego, jest bliska politycznym podstawom ludobójstwa. Podstawą czynnika politycznego jest wszak komponent ideologiczny, opierający się na tezie o istnieniu „jednego narodu rosyjskiego”. Bezpodstawność takiej tezy została uzasadniona powyżej, niemniej jednak w Rosji jest ona wciąż aktywnie propagowana. Co więcej, niedawno uzyskała również nową podstawę prawną – 8 maja 2024 r., zaraz po objęciu urzędu Prezydenta Federacji Rosyjskiej, W. Putin wydał dekret zatytułowany „Podstawy polityki państwa w dziedzinie edukacji historycznej”³³. Dokument w pełni odzwierciedla poglądy jego autora na historię Rosji, jedność narodów rosyjskiego i ukraińskiego, co zostało przez niego dobitnie wyrażone w wywiadzie dla amerykańskiego dziennikarza Tuckera Carlsona w dniu 6 lutego 2024 r.³⁴, w którym bezpośrednio stwierdził, że Ukraina jest faktycznie częścią Rosji, potwierdzając tym samym rosyjskie roszczenia względem całego terytorium Ukrainy.

Jednym z najważniejszych elementów ideologicznego komponentu zbrodni jest ideologiczne przetwarzanie umysłów mas. To właśnie za pośrednictwem środków masowego przekazu w umysły Rosjan od dziesięcioleci wtłaczane są nieprawdziwe informacje o dominacji faszystów w Ukrainie, nielegalności ukraińskiego

---

D1%8E+%D0%A2%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%80%D1%83&cs_lcrp=EgZjaHJvb-WUqCQgBEAAYChiABDIGCAAQRrg5MgkIARAAGAoYgAQyCQgCEAAYChiAB-DIICAMQABgWGB4yCAgEEAAYFhgeMggIBRAAGBYHjIICAYQABgWGB4yCA-gHEAAYFhgeMggICBAAGBYHjIICAkQABgWGB7SAQoyNzc5NGowajE1qAIIsAIB&sourceid=chrome&ie=UTF-8#fpstate=ive&ip=1&vld=cid:f94e9e70,vid:ncPW2pyOzJU,st:0 (dostęp: 21.05.2024).

³³ Основы государственной политики в области исторического просвещения. Указ президента рф № 314 выд 8 тавня 2024 р., <https://news92.ru/2024/05/08/rossija-utverdila-osnovy-gosudarstvennoj-politiki-v-oblasti-istoricheskogo-prosveshhenija/> (dostęp: 21.05.2024).

³⁴ Strona „Kanał 24” na platformie Telegram, 6.06.2024, https://24tv.ua/novini_tag1117/ (dostęp: 6.05.2024).

rządu, „jednym narodem” itp. Wraz z początkiem czynnej fazy agresji Rosji na Ukrainę, kremlowska propaganda zaczęła aktywnie promować popełnianie przez agresorów czynów, które stanowią zbrodnię ludobójstwa w rozumieniu Konwencji. Kremlowscy propagandyści – Władimir Sołowjow, Margarita Simonian, Dmitrij Kisieliow, Olga Skabiejewa i inni bezpośrednio wzywają do likwidacji Ukraińców i popełniania innych czynów stanowiących tę zbrodnię. W rzeczywistości powtarzają oni czyny popełnione w nazistowskich Niemczech przez Juliusa Streichera, redaktora naczelnego gazety „Der Stürmer” („Szturmowiec”), który był ideologiem rasizmu i antysemityzmu, za co został później uznany winnym przez Trybunał Norymberski i stracony na mocy jego wyroku. Podobna sytuacja miała miejsce w czasach bliższych współczesnym: Georges Omar Ruggiu, prezydent rwandyjskiej stacji radiowej RTL, został uznany winnym i skazany za identyczne czyny związane z wyniszczaniem narodu Tutsi. Tym samym należy uznać, że zbrodnię ludobójstwa stanowią również czyny będące jej ideologicznym uzasadnieniem i jednocześnie wezwaniem do popełnienia tej zbrodni.

Identyfikując czynnik społeczno-polityczny jako główny czynnik determinujący popełnianie zbrodni ludobójstwa przez Rosję na narodzie ukraińskim, nie można zignorować znaczącego wpływu czynnika społeczno-biologicznego. Analizując czynniki determinujące popełnienie zbrodni ludobójstwa przez Rosję na Ukraińcach, na pierwszy rzut oka wydaje się, że czynnik ten nie istnieje. Wynika to jednak z pobieżnej oceny sytuacji. Rzecz jasna, przywódcy Rosji nie mogą sobie pozwolić na otwarte mówienie o jakiejś biologicznej niższości Ukraińców, na mówienie o nich jako o „gorszej rasie” czy coś w tym rodzaju. Ale to tylko pozory. Przejawia się to w zaprzeczaniu samego faktu istnienia narodu ukraińskiego. Dobrze znana i wielokrotnie używana przez rosyjskich przywódców na wszystkich szczeblach teza „JESTEŚMY JEDNYM NARODEM” jest wyraźnym potwierdzeniem obecności czynnika biospołecznego. To właśnie ten czynnik decyduje o przesiedlaniu Ukraińców z okupowanych terytoriów ukraińskich do Rosji, zmuszaniu ich do wyrzeczenia się ukraińskiej tożsamości, porwaniach dzieci itp.

Po pierwsze, koncepcja „narodu rosyjskiego” w interpretacji jego przywódców jest całkowicie pozbawiona racjonalnych podstaw. Rosjanie jako tacy stanowią odrębną grupę narodową i etniczną wraz z przedstawicielami innych grup etnicznych zamieszkujących Rosję, których jest ponad 190³⁵. Jeszcze pod koniec XIX

³⁵ О. Кіндасфатер, «Великоросійський» народ ніколи не мав родинного коріння з українським, Армія inform, 10.06.2021, <https://armyinform.com.ua/2021/06/10/velykorosijskij-narod-nikoly-ne-mav-rodynnogo-korinnya-z-ukrayinskim/> (dostęp: 11.02.2024).

i na początku XX w. znany historyk, akademik Petersburskiej Akademii Nauk Aleksiej Szachmatow, na podstawie analizy ogromnej ilości danych, udowodnił, że

małorosyjskie (ukraińskie) plemiona Polan, Drewlan, Wołynian, Bużan, Tywerców, Dulebów i Uliczów zamieszkiwały terytorium od brzegów Prypeci do Morza Czarnego, od Dniepru do Karpat. Te plemiona słowiańskie nie miały żadnego związku z plemionami Meria, Muromcami, plemieniem Weś, Mieszczeraami, Permianami, Peczorami, Mokszanami, Mordwinami, Maryjczykami, czyli plemionami, które na przestrzeni X–XIII wieku żyły w krainie Moksel, a później w Moskwie, odwiecznej krainie Wielkich Rosjan³⁶.

Cała polityka Moskwy wobec Ukrainy w XX w. miała na celu zniszczenie narodu ukraińskiego i zastąpienie ludności ukraińskiej imigrantami z Rosji. I oto dziś jesteśmy świadkami kontynuowania tej taktyki: według najnowszych danych, obywatele różnych regionów Rosji są masowo sprowadzani na okupowane terytoria wschodnich regionów Ukrainy, aby zastąpić ludność ukraińską, która opuściła te obszary, by w ten sposób zmienić strukturę demograficzną ludności na swoją korzyść. Przypadki zmuszania obywateli Ukrainy, zamieszkujących okupowane terytoria, do zmiany narodowości i obywatelstwa, a także przymusowe przesiedlenia Ukraińców do Rosji i jej regionów z dala od centrum stały się powszechne.

Nie można także pomijać faktów masowego bezpośredniego likwidowania obywateli ukraińskich przez rosyjskich agresorów. Należy pamiętać, że oprócz setek tysięcy ofiar na polu bitwy, mamy także liczne przykłady bezpośredniej eksterminacji tysięcy Ukraińców, zamieszkujących na tymczasowo okupowanych terenach, tworzenia obozów koncentracyjnych i licznych przypadków torturowania obywateli Ukrainy, co jako żywo przypomina działania niemieckich faszystów na terytoriach okupowanych podczas II wojny światowej. Setki, jeśli nie tysiące masowych grobów obywateli Ukrainy, którzy stali się ofiarami rosyjskich agresorów, odkryto w Buczy, Irpieniu, Hostomelu i innych miastach wyzwolonych od rosyjskich okupantów. Na okupowanych terytoriach Rosjanie utworzyli setki, jeśli nie tysiące izb tortur, przez które przeszły tysiące Ukraińców.

---

³⁶ *Міністр культури РФ віднайшов у росіян зайву хромосому*, Еспресо, 13.03.2014, https://espresso.tv/news/2014/03/13/ministr_kultury_rf_znayshov_u_rosiyan_zayvu_khromosomu (dostęp: 11.02.2024). Nawiasem mówiąc, sami Rosjanie twierdzą, że mają dodatkowy chromosom. Zob. Заява Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні»: Постанова Верховної Ради України Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні», від 14 квітня 2022 року, № 2188-IX, <https://ips.ligazakon.net/document/t222188> (dostęp: 11.02.2024).

Kolejnym dowodem na obecność czynnika biospołecznego w zbrodni ludobójstwa popełnionej przez Rosjan na Ukraińcach jest fakt masowego wywożenia dzieci z Ukrainy i umieszczania ich w rodzinach rosyjskich w celu zmiany ich tożsamości narodowej. 17 marca 2023 r. fakt ten został potwierdzony przez Międzynarodowy Trybunał Karny, który wydał nakaz aresztowania międzynarodowych przestępców – prezydenta Rosji Putina i jego Pełnomocnika do spraw Praw Dziecka, Marii Lwowej-Bielowej.

Według analityków z waszyngtońskiego Institute for the Study of War (ISW) okupacja Ukrainy przez Rosję obejmuje celową kampanię czystek etnicznych, aby okupowane terytoria ukraińskie w przyszłości nie mogły zostać zwrócone prawowitemu właścicielowi. Rosyjska polityka okupacyjna ma na celu stworzenie „nieodwracalnego wpływu co najmniej na kilka pokoleń” i odizolowanie Ukrainy od Zachodu. W tym celu Rosjanie stosują strategię przymusowej depopulacji i ponownego zaludnienia, zmieniając w ten sposób obraz demograficzny okupowanych terytoriów Ukrainy i mając nadzieję na uniemożliwienie ich odzyskania.

W określaniu czynników warunkujących ludobójstwo narodu ukraińskiego nie mniej ważny jest czynnik społeczno-ekonomiczny (zostało to szczególnie wyraźnie odzwierciedlone w cytowanym wyżej przemówieniu Patruszewa). Ukraina, wraz ze swoim potężnym sektorem przemysłowym i rolniczym oraz najbogatszymi zasobami naturalnymi, zajmowała ważne miejsce w gospodarce byłego Związku Radzieckiego. Ukraińska deklaracja niezależności miała znaczący wpływ na potencjał gospodarczy Rosji i rozwój jej gospodarki w ogóle. Ekonomiczne podstawy ludobójstwa obejmują zatem zniszczenie potencjału gospodarczego Ukrainy, co ma w rezultacie zaowocować unicestwieniem narodu ukraińskiego. W czasie trwania agresji na pełną skalę Rosja zniszczyła ponad połowę ukraińskich mocy energetycznych, mając na celu nie tylko osłabienie potencjału gospodarczego kraju, lecz także postawienie Ukraińców na krawędzi przetrwania w mroźne zimowe miesiące, wywołanie kolejnego głodu, rozprzestrzenianie chorób itp.

Oprócz celowego niszczenia potencjału gospodarczego, agresorzy popełniają również zbrodnię ekobójstwa, która jest ściśle powiązana z gospodarką. Uderzającym przykładem takiego postępowania jest celowe wysadzenie przez rosyjskich najęźdźców zapory elektrowni wodnej w Nowej Kachowce, w rezultacie czego śmierć poniosła nieustalona dotąd liczba Ukraińców. Przerwanie tamy spowodowało też ogromne negatywne konsekwencje dla całego okolicznego ekosystemu, skutkując nie tylko osłabieniem gospodarczym Ukrainy, lecz także długoterminowym wpływem na zdrowie i długość życia obywateli. Rosyjski ekoterroryzm obejmuje także zniszczenie historycznego rezerwatu przyrody Askania Nowa, który miał znaczący, pozytywny wpływ na ekosystem południowej Ukrainy,

zniszczenie żyznych czarnoziemów w wyniku działań wojennych itp. Według dość powierzchownych szacunków środowisk eksperckich łączne szkody wyrządzone środowisku naturalnemu Ukrainy do maja 2024 r. przekroczą 67 mld USD³⁷.

Wyżej wymienione czynniki warunkują cztery sposoby popełnienia zbrodni ludobójstwa przeciwko Ukrainie przez Rosję, w zależności od obiektywnej strony jej popełnienia:

- ludobójstwo biologiczne;
- ludobójstwo polityczne;
- ludobójstwo ekonomiczne;
- ludobójstwo społeczne.

Pierwsze oznacza hamowanie biologicznego rozwoju narodu ukraińskiego, które przejawia się w jego bezpośrednim i pośrednim niszczeniu, spowalnianiu jego rozwoju, przymusowej deportacji ludności do regionów niezwiązanych z historycznymi miejscami osiedlania się Ukraińców, zmianie tożsamości narodowej dzieci pochodzenia ukraińskiego, zastępowaniu ludności na ziemiach ukraińskich poprzez przymusową migrację do Ukrainy z Rosji i innych krajów. Wszystko to zostało już potwierdzone wnioskami wielu międzynarodowych komisji i ekspertów. Drugie z kolei, ludobójstwo polityczne, przejawia się w całkowitym zniszczeniu struktury politycznej Ukrainy na tymczasowo okupowanych terytoriach, co bezpośrednio wpływa na istnienie i rozwój narodu ukraińskiego jako bytu politycznego i w przyszłości na pewno będzie skutkować zmniejszeniem liczby obywateli Ukrainy. Ludobójstwo ekonomiczne należy rozumieć jak niszczenie potencjału ekonomicznego Ukrainy w celu zmniejszenia populacji narodu ukraińskiego, doprowadzenia ludności do stanu żebractwa, co z kolei doprowadzi do zwiększenia zachorowalności i śmiertelności, a tym samym – do zmiany struktury narodowościowej Ukrainy. Natomiast ludobójstwo społeczne to celowe niszczenie równowagi społecznej na terytoriach tymczasowo okupowanych poprzez zmniejszenie liczby przedstawicieli narodu ukraińskiego, zmuszanie ich do przyjęcia obywatelstwa rosyjskiego, represjonowanie obywateli Ukrainy zajmujących stanowiska urzędnicze w niepodległej Ukrainie i zastępowanie ich Rosjanami.

Wszystkie wyżej opisane metody popełniania przez Rosję w Ukrainie zbrodni ludobójstwa mają jeden wspólny cel: likwidację narodu ukraińskiego jako odrębnego bytu politycznego.

---

³⁷ О. Кіндсфатер, «Великоросійський» народ...

Wnioski

Minęło prawie dwa i pół roku od rozpoczęcia aktywnej fazy wojny Rosji przeciwko Ukrainie. Oprócz zbrodni ludobójstwa rosyjscy agresorzy popełnili w Ukrainie setki tysięcy innych zbrodni wojennych i przestępstw przeciwko pokojowi, bezpieczeństwu obywateli oraz prawu i porządkowi międzynarodowemu, a także przestępstw o charakterze ogólnym. Według danych Prokuratury Generalnej Ukrainy, do marca 2024 r. wszczęto ponad 100 tys. postępowań karnych przeciwko osobom odpowiedzialnym za ich popełnienie i w związku z faktami ich popełnienia³⁸ (rys. 1).

Rys. 1. Zbrodnie popełnione przez rosyjskich żołnierzy w czasie pełnoskalowej agresji zbrojnej

Źródło: Kanał „Сайт Бавовна ТБ” na platformie Telegram, 23.03.2024.

W ostatnim czasie światowi liderzy i organizacje międzynarodowe stają się coraz bardziej świadomi faktu, że agresja Rosji przeciwko Ukrainie ma na celu nie tylko zniszczenie Ukrainy jako podmiotu stosunków międzynarodowych, lecz także zniszczenie ukraińskiego narodu jako bytu politycznego, co stanowi przecież zbrodnię ludobójstwa w rozumieniu Konwencji. W związku z tym, decyzją

³⁸ Kanał „Сайт Бавовна ТБ” na platformie Telegram, 23.03.2024, 9 h 53 min.

Międzynarodowego Trybunału Karnego wydano nakazy aresztowania głównych sprawców zbrodni ludobójstwa, popełnionej przez Rosję na Ukrainie – Prezydenta Federacji Rosyjskiej Władimira Putina, prezydenckiego Pełnomocnika ds. Praw Dziecka Marii Lwowej-Bielowej, Ministra Obrony Federacji Rosyjskiej Siergieja Szojgu, Szefa Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej Walerija Gierasimowa, dowódców niektórych rodzajów wojsk i zgrupowań armii rosyjskiej. Światowa praktyka zwalczania zbrodni ludobójstwa i pociągania do odpowiedzialności osób odpowiedzialnych za jej popełnienie pozwala przypuszczać, że lista ta zostanie z czasem znacznie rozszerzona zarówno o osoby bezpośrednio odpowiedzialne za popełnienie tej zbrodni, jak i o tych, którzy usprawiedliwiali i ułatwiali jej popełnienie, stosując narzędzia propagandy i wpływu na umysły sprawców.

Powołana w marcu 2022 r. Międzynarodowa Komisja Śledcza ONZ ds. zbrodni wojennych, zbrodni przeciwko ludzkości i ludobójstwa popełnionych przez Rosję na Ukrainie zajmuje się gromadzeniem odpowiedniej dokumentacji, mogącej w przyszłości stanowić podstawę pozwów w sądach międzynarodowych. „Skala i brutalność okrucieństw Rosji na Ukrainie po prostu przekracza ludzkie pojęcie” – powiedziała Radzie Praw Człowieka ONZ Jewhenija Filipenko, ambasador Ukrainy przy ONZ w Genewie³⁹.

25 czerwca tego roku, na podstawie pozwów nr 20958/14 i 38334/18 w sprawie międzypaństwowej *Ukraina przeciwko Rosji* (dotyczącej Krymu), odnoszącej się do masowych naruszeń praw człowieka przez agresorów na tymczasowo okupowanym Krymie, Europejski Trybunał Praw Człowieka (ETPC) ogłosił swój wyrok, na mocy którego odnotowano faktyczne popełnienie przez Rosję zbrodni ludobójstwa w Ukrainie, co w przyszłości będzie miało daleko idące konsekwencje.

27 czerwca 2024 r. Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy (ZPRE) przyjęło rezolucję uznającą, że Rosja popełnia ludobójstwo kulturowe na terytoriach ukraińskich, a poprzez swoje działania związane z wymazywaniem ukraińskiej tożsamości kulturowej faktycznie popełnia zbrodnię ludobójstwa, której celem jest unicestwienie narodu ukraińskiego⁴⁰.

W rezolucji nr 2556 Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy zaapelowało do Prokuratora Międzynarodowego Trybunału Karnego o zbadanie zbrodni

³⁹ Комісія ООН і надалі досліджуватиме в Україні воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид, Детектор Медіа, 5.04.2023, <https://cs.detector.media/community/texts/185320/2023-04-05> (dostęp: 29.06.2024).

⁴⁰ П. Горлач, У ПАРЄ визнали, що Росія здійснює культурний геноцид на українських територіях, Суспільне, 28.05.2024, <https://suspilne.media/culture/756053-u-pare-viznali-so-rosia-zdijsnue-kulturnij-genocid-na-ukrainskih-teritoriah/> (dostęp: 29.06.2024).

ludobójstwa na Ukraińcach popełnionej poprzez przymusową wywózkę ukraińskich dzieci do Rosji⁴¹.

Zgromadzenie Parlamentarne Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (ZP OBWE) w rezolucji z dnia 29 czerwca 2024 r. jednoznacznie określiło działania Rosji w Ukrainie jako zbrodnię ludobójstwa. Jednocześnie rezolucja ZP OBWE wezwała do „ustanowienia Specjalnego Trybunału w celu postawienia Federacji Rosyjskiej przed sądem za zbrodnie popełnione podczas agresywnej wojny przeciwko Ukrainie, w celu przeprowadzenia międzynarodowych i krajowych dochodzeń w sprawie masowych zbrodni armii Federacji Rosyjskiej”⁴².

Po przeprowadzeniu analizy zbrodni popełnionych przez armię rosyjską na tymczasowo okupowanych terytoriach Ukrainy, Rada Najwyższa Ukrainy przyjęła oświadczenie, w którym podkreśliła, że

Ukierunkowane działania mające na celu niszczenie ukraińskich muzeów, zabytków historycznych na Ukrainie, miejsc kultu, niszczenie ukraińskich książek, zakaz używania języka ukraińskiego na terytoriach kontrolowanych przez okupantów, są prawdopodobną próbą wymazania charakterystycznych cech kulturowych, historycznych i językowych, jednoczących naród ukraiński. Takie działania dowodzą istnienia zamiaru fizycznego zniszczenia narodu ukraińskiego. Tym samym wszystkie wyżej wymienione fakty stanowią podstawę przypuszczenia, że działania Federacji Rosyjskiej podczas zbrojnej agresji mają na celu zniszczenie narodu ukraińskiego i stanowią zbrodnię ludobójstwa.

Podsumowując powyższe rozważania, należy przytoczyć słowa zagorzałego wroga zbrodni ludobójstwa i autora jej koncepcji, Rafała Lemkina, który w 1953 r., na spotkaniu poświęconym rocznicy Wielkiego Głodu, stwierdził:

Dopóki Ukraina zachowuje jedność narodową, dopóki jej naród myśli o sobie jako o Ukraińcach i dąży do niepodległości, dopóty stanowi ona poważne zagrożenie dla samej istoty sowietyzmu. Nic dziwnego, że komunistyczni przywódcy przywiązywali największą wagę do rusefikacji tego niezależnie myślącego członka ich „związku republik” i postanowili przerobić go tak, aby pasował do ich modelu zjednoczonego narodu rosyjskiego.

⁴¹ <https://www.cambridge.org/core/blog/2023/01/24/transferring-of-the-ukrainian-children-to-russia-as-genocidal-fct/> (dostęp: 25.06.2024).

⁴² *Парламентська асамблея ОБСЄ визнала дії Росії геноцидом українського народу*, Укрінформ, 30.06.2024, <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3880350-parlamentska-asamblea-obse-viznala-dii-rosii-genocidom-ukrainskogo-narodu.html> (dostęp: 9.07.2024).

Przy ocenie polityki Putina wobec Ukrainy zacytowane wyżej słowa pozostają aktualne do dziś.

Bibliografia

Akty normatywne międzynarodowe

Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. Прийнята та запропонована до ратифікації та підписання Генеральною Асамблеєю ООН, резолюція 260 А (III) від 9 грудня 1948 р., набрала чинності для України 13 лютого 1955.

Akty normatywne ukraińskie

Основы государственной политики в области исторического просвещения. Указ президента рф № 314 выд 8 травня 2024 р.

Постанова Верховної Ради України Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні», від 14 квітня 2022 року, № 2188-IX.

Постанова Верховної Ради України «Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненавистницьких», від 2 травня 2023 року, № 3078-IX.

Literatura

Fris P., *Psychological and Ideological Basis of Collaboration in the Conditions of Russian Aggression in Ukraine*, „Review of European and Comparative Law” 2023, Special issue.

Lemkin R., *Genocide*, Lanham 2012.

Mearsheimer J.J., *The Case for f Nuclear Deterrent*, „Foreign Affairs” 72 (1993).

Іванов Г., *Актуалізація правових досліджень, щодо вивчення та визнання геноциду, як суспільно-небезпечного явища. Український дослідницький простір в умовах війни: адаптація й переавантажання технічних і юридичних наук*, Харків–Рига 2022.

Крип'якевич І., *Історія України*, Львів 1992.

Ленін В.І., *Повне зібрання творів*, вид 5, т. 44, Київ 1974.

Мацяк В., *Дві «концепції» історії Львова*, „Український самостійник” 1958, пг 6.

Мацяк В., *Чия капітуляція щодо історії Львова?*, „Український самостійник” 1959, пг 25.

Разгон Л.Э., *Неридуманное: Повесть в рассказах*, Москва 1989.

Хантінгтон С., *Столкновение цивилизаций* [тїм. Т. Велимеєва], Алматы 2020.

Ющенко В., *Вступне слово до статті Рафаєля Лемкіна Радянський геноцид в Україні*, в: Р. Лемкін, *Концепція злочину геноциду Рафаєля Лемкіна та його аналіз українського геноциду*, стаття 28 мовами, Київ 2009.

Netografia

https://24tv.ua/novini_tag1117/

<https://armyinform.com.ua/2021/06/10/velykorusijskyj-narod-nikoly-ne-mav-rodynnogo-korinnyia-z-ukrayinskym/>

https://espresso.tv/news/2014/03/13/ministr_kultury_rf_znayshov_u_rosiyan_zayvu_khromosomu

https://lb.ua/blog/pavel_lisianskiy/520902_indigennyi_separatizm_rf_rozpad.html <https://localhistory.org.ua/texts/interviu/vendi-lauer-genotsid-tse-zlochin-nad-zlochinami/>

<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>

<https://x.com/210ifjd2/1790115057180811594>

<https://www.radiosvoboda.org/a/news-medvedyev-pohrozy-isnuvannya-ukrayiny/32778269.html>

<https://www.yadvashem.org/ru/docs/main-kampf.html>

Zbrodnie wojenne popelnione przez Rosjan w Ukrainie w postaci ataków na ludność cywilną i obiekty cywilne

Wprowadzenie

Bezkarne zło odradza się z nową siłą. Agresja Federacji Rosyjskiej przeciwko Mołdawii, Czeczenii, Gruzji, okupacja Autonomicznej Republiki Krymu i wydzielonego miasta Sewastopol (dalej – ARK i Sewastopol) oraz wsparcie RF dla grup terrorystycznych na wschodzie Ukrainy i na całym świecie dotąd nie spotkały się z należytą reakcją społeczności międzynarodowej. Przez kolejne dziesięciolecia międzynarodowe zbrodnie Federacji Rosyjskiej były wyciszane w ramach polityki „ustępstw”, jednak krótkotrwała iluzja pokoju ostatecznie doprowadziła do najkrwawszego konfliktu zbrojnego w Europie od czasów II wojny światowej – pełnoskalowej inwazji Rosji na Ukrainę, której towarzyszyły setki tysięcy zbrodni międzynarodowych.

Jak zauważył znany ukraiński specjalista z zakresu prawa międzynarodowego Ołeksandr Zadorožnij, rażący charakter działań Federacji Rosyjskiej, a także systematyczny, konsekwentny i celowy charakter dokonywanych przez nią naruszeń międzynarodowych norm prawnych, wskazują, że kraj ten realizuje strategię „przekształcenia współczesnego prawa międzynarodowego – «międzynarodowego prawa współpracy» – w «prawo silniejszego»”¹.

Jak wiadomo, 24 lutego 2022 r. Federacja Rosyjska dokonała zbrojnej agresji na Ukrainę i rozpoczęła pełnoskalową wojnę przeciwko naszemu krajowi. Agresywna wojna, którą Rosja prowadzi przeciwko Ukrainie od 2014 r., pochłonęła

---

¹ O. Задорожній, *Анексія Криму – міжнародний злочин*, Київ 2015, s. 427.

już nie tylko życie tysięcy bohaterskich obrońców naszej Ojczyzny, lecz również i cywilów, zmusiła kilka milionów ludzi do opuszczenia swoich domów, spowodowała straty wśród budynków i obiektów infrastrukturalnych, zniszczonych w wyniku działań wojennych, zrujnowała gospodarkę naszego kraju, uderzając przede wszystkim w najsłabsze grupy ludności. Opisywanej wojnie towarzyszą przede wszystkim masowe i rażące naruszenia podstawowych praw i wolności człowieka i obywatela, a także międzynarodowego prawa humanitarnego na terytorium całej Ukrainy. Jednocześnie należy zauważyć, że znaczenie zbrojnej agresji i pełnoskalowej wojny przeciwko Ukrainie jest związane nie tylko z powyższymi czynnikami oraz bezpośrednim zagrożeniem dla regionu europejskiego, ogólnym zagrożeniem dla pokoju, względami humanitarnymi, gospodarczymi, politycznymi i społecznymi – opisywana tu agresja podważa współczesny międzynarodowy porządek prawny, opierający się na powszechnie uznanych zasadach prawa międzynarodowego, Karcie Narodów Zjednoczonych, Akcie Końcowym Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie oraz innych międzynarodowych aktach prawnych.

Nie ulega najmniejszej wątpliwości, że użycie przez Federację Rosyjską siły przeciwko Ukrainie, które ma miejsce od 2014 r., narusza prawo międzynarodowe i powinno być traktowane wyłącznie jako agresja zbrojna w kontekście przyjętej na 29. sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ z 1974 r. rezolucji w sprawie definicji agresji² oraz poprawek z 2010 r. do Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego z 1998 r.³ (dalej – Statut Rzymski). Z powyższych dokumentów wynika jasno, że agresja to użycie siły zbrojnej przez dane państwo przeciwko suwerenności, integralności terytorialnej lub niezależności politycznej innego państwa. Federacja Rosyjska dopuściła się prawie wszystkich rodzajów agresji przewidzianych we wspomnianych aktach, prowadząc agresywną wojnę przeciwko naszemu krajowi. W wyniku wspomnianych już wydarzeń, od 24 lutego 2022 r. na terytorium Ukrainy toczy się międzynarodowy konflikt zbrojny, w którym w celu ochrony stron konfliktu, a zwłaszcza ludności cywilnej, należy stosować międzynarodowe prawo humanitarne, w szczególności zaś cztery Konwencje Genewskie z 1949 r.⁴. Siły Zbrojne Ukrainy i inne ukraińskie formacje zbrojne

² General Assembly Resolution 3314, Definition of Aggression, 14.12.1974, <https://legal.un.org/avl/ha/da/da.html> (dostęp: 18.06.2024).

³ Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (dostęp: 18.06.2024).

⁴ Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (dostęp: 18.06.2024); Конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949, http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_153

odpierają agresję Federacji Rosyjskiej i są aktywnie zaangażowane w działania wojenne. Zarówno ich działania, jak i działania organów państwowych Ukrainy są obecnie regulowane przez ukraińską ustawę „O reżimie prawnym stanu wojennego”⁵ oraz inne akty ustawodawcze i wykonawcze.

Agresywna inwazja Federacji Rosyjskiej na Ukrainę stanowi istotne wyzwanie dla całej społeczności międzynarodowej, albowiem jej głównym celem jest zniszczenie międzynarodowego porządku prawnego opartego na zasadach prawa międzynarodowego. Nielegalność zbrojnej agresji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę była wielokrotnie omawiana przez organizacje międzynarodowe – już 27 marca 2014 r. Zgromadzenie Ogólne ONZ zdecydowanie poparło integralność terytorialną Ukrainy i określiło referendum z 16 marca 2014 r. jako nieważne i jako takie, które nie może być podstawą do zmiany statusu ARK lub Sewastopola⁶. Następnie wielokrotnie przyjmowało rezolucje potępiające łamanie praw człowieka na tymczasowo okupowanych terytoriach⁷ oraz militaryzację tych terytoriów, podobnie jak militaryzację części Morza Czarnego i Morza Azowskiego⁸.

Wraz z przejściem wojny hybrydowej do fazy pełnoskalowej, otwartej inwazji wojskowej Federacji Rosyjskiej, Rada Bezpieczeństwa ONZ w rezolucji S/RES/2623 z dnia 27 lutego 2022 r. podjęła decyzję o zwołaniu nadzwyczajnego specjalnego Zgromadzenia Ogólnego ONZ, które przyjęło rezolucję z dnia 2 marca 2022 r., potępiającą ogłoszenie „specjalnej operacji wojskowej” i żądającą od Federacji Rosyjskiej natychmiastowego zaprzestania użycia siły (*use of force*) przeciwko Ukrainie i powstrzymania się od dalszych bezprawnych gróźb lub bezprawnego użycia siły, a także wycofania wojsk z całego terytorium Ukrainy, uznanego przez społeczność międzynarodową. Następnie, 24 marca 2022 r. przyjęto rezolucję w sprawie humanitarnych następstw agresji przeciwko Ukrainie,

---

(dostęp: 18.06.2024); Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12.08.1949, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151 (dostęp: 18.06.2024); Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12.08.1949, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152 (dostęp: 18.06.2024).

⁵ Na temat reżimu prawnego stanu wojennego: Закон України від 12.05.2012 (в редакції від 18.05.2024), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (dostęp: 18.06.2024).

⁶ Территориальная целостность Украины: Резолюция A/RES/68/262, принята Генеральной Ассамблеей ООН 27 марта 2014 г., <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N13/455/19/PDF/N1345519.pdf?OpenElement> (dostęp: 18.06.2024).

⁷ Na przykład: A/RES/71/205; A/RES/72/439; A/RES/73/263; A/RES/74/168; A/RES/75/192; A/RES/76/179, <http://www.undocs.org> (dostęp: 18.06.2024).

⁸ Na przykład: A/RES/73/194; A/RES/74/17; A/RES/75/29; A/RES/76/70, <http://www.undocs.org> (dostęp: 18.06.2024).

m.in. potępiając ataki Federacji Rosyjskiej na ludność cywilną i obiekty cywilne. Z kolei 7 kwietnia 2022 r. przyjęto rezolucję w sprawie zawieszenia członkostwa Federacji Rosyjskiej w Radzie Praw Człowieka ONZ⁹. Na chwilę obecną przed ostatecznym zakończeniem działań wojennych oszacowanie konkretnych rozmiarów szkód wyrządzonych przez Federację Rosyjską jest praktycznie niemożliwe, niemniej jednak nikt nie ma żadnych wątpliwości co do bezprecedensowej skali i dotkliwości tych strat.

W raporcie Biura Wysokiego Komisarza ds. Praw Człowieka (The Office of the High Commissioner for Human Rights, OHCHR) na temat sytuacji w zakresie praw człowieka na Ukrainie, obejmującym okres od 1 grudnia 2023 do 29 lutego 2024 r., opartym na pracy Misji Obserwacyjnej ONZ ds. Praw Człowieka na Ukrainie (UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine, HRMMU), stwierdzono, że od początku pełnoskalowego ataku zbrojnego ze strony Federacji Rosyjskiej w dniu 24 lutego 2022 r. w wyniku przemocy powiązanej działaniami zbrojnymi zginęło co najmniej 10 675 cywilów (5079 mężczyzn, 3124 kobiety, 311 chłopców, 250 dziewcząt, a także 28 dzieci i 1883 dorosłych nieznanej płci), a 2080 osób cywilnych zostało rannych (6634 mężczyzn, 4631 kobiet, 595 chłopców, 425 dziewcząt, a także 291 dzieci i 7504 dorosłych nieznanej płci). W tym okresie OHCHR wykazało również, że w wyniku działań wojennych zniszczeniu lub uszkodzeniu uległo 1055 placówek edukacyjnych i 444 placówki opieki zdrowotnej. W okresie od 14 kwietnia 2014 do 29 lutego 2024 r. OHCHR udokumentowało łącznie 14 085 cywilnych ofiar śmiertelnych związanych z konfliktem¹⁰. W tym samym okresie OHCHR dowiodło również, że 1055 placówek edukacyjnych i 444 placówki opieki zdrowotnej zostały uszkodzone lub zniszczone w wyniku działań wojennych. W okresie od 14 kwietnia 2014 do 29 lutego 2024 r. OHCHR odnotowało łącznie 14 085 cywilnych ofiar śmiertelnych związanych z konfliktem (7057 mężczyzn, 4313 kobiet, 449 chłopców, 323 dziewcząt oraz 1915 dorosłych i 28 dzieci nieokreślonej płci).

Według stanu na styczeń 2024 r. wartość bezpośrednich szkód wyrządzonych infrastrukturze Ukrainy podczas wojny wyniosła prawie 155 mld dolarów. Szacunki

⁹ Генасамблея ООН засудила вторгнення Росії і закликала негайно вивести війська з України, "Європейська правда" 2.03.2022, <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/2/7135096/> (dostęp: 18.06.2024).

¹⁰ Доповідь Управління Верховного комісара з прав людини (УВКПЛ) щодо ситуації з правами людини в Україні, що охоплює період із 1 грудня 2023 року до 29 лютого 2024 року, pkt. 38–39, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2024/2024-03-26-ohchr-38th-periodic-report-ukr.pdf> (dostęp: 18.06.2024).

te uwzględniają również szkody wyrządzone Ukrainie 6 czerwca 2023 r., kiedy wojska najeźdźcy wysadziły tamę elektrowni wodnej w Kachowce¹¹.

Jest to szacunek bezpośrednich szkód fizycznych, dokonany przez zespół badawczy Kijowskiej Szkoły Ekonomii (Kyiv School of Economics, KSE). Szacunki prowadzone są w ramach projektu „Rosja zapłaci”, który Instytut KSE realizuje wspólnie z Ministerstwem Rozwoju Społecznego, Terytoriów i Infrastruktury, Ministerstwem Zdrowia, Ministerstwem Gospodarki oraz we współpracy z innymi odpowiednimi ministerstwami i Narodowym Bankiem Ukrainy. Wzrost całkowitej sumy strat wynika ze wzrostu liczby uszkodzonych i zniszczonych obiektów infrastruktury, budynków mieszkalnych, jak również budynków przemysłowych, energetycznych oraz placówek edukacyjnych i opieki zdrowotnej.

Na pierwszym miejscu pod względem uszkodzeń plasują się zasoby mieszkaniowe. W wyniku działań wojennych i regularnych ostrzałów liczba uszkodzonych i zniszczonych budynków mieszkalnych rośnie z każdym dniem: w styczniu 2024 r. było ich ponad 250 000. Spośród nich 222 000 to domy prywatne, ponad 27 000 to bloki wielorodzinne, a 526 – akademiki studenckie. Bezpośrednia wartość szkód wyrządzonych obiektom tego typu szacowana jest na 58,9 mld dolarów. W porównaniu z raportem na koniec 2023 r. kwota ta wzrosła o 4,8 mld dolarów. Wzrost ten wynika między innymi z przejścia na inne źródło informacji dla niektórych regionów (Rejestr Mienia Uszkodzonego i Zniszczonego, RMUiZ). Do obwodów o największej liczbie zniszczonych budynków mieszkalnych należą obwód doniecki, kijowski, ługański, charkowski, czernihowski oraz chersoński.

Na początku 2024 r. szacowana wartość szkód w infrastrukturze osiągnęła 36,8 mld dolarów, natomiast straty w przemyśle i sektorze przedsiębiorstw wyniosły już 13,1 mld dolarów. Według najnowszych danych zniszczonych lub uszkodzonych zostało 78 małych, średnich i dużych przedsiębiorstw prywatnych, a także 348 przedsiębiorstw państwowych.

Działania wojenne nadal zwiększają rozmiary bezpośrednich strat spowodowanych zniszczeniem infrastruktury w sektorze energetycznym – do 9 mld dolarów, a w sektorze rolnym – do 8,7 mld dolarów. Ponadto od początku tego roku straty w sektorze mieszkaniowym i sektorze użyteczności publicznej wzrosły

¹¹ Загальна сума збитків, завдана інфраструктурі України, зросла до майже \$155 млрд — оцінка KSE Institute станом на січень 2024 року, Kyiv School of Economics, 12.02.2024, <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-zbitkiv-zavdana-infrastrukturii-ukrayini-zroslo-do-mayzhe-155-mlrd-otsinka-kse-institute-stanom-na-sichen-2024-roku/> (dostęp: 18.06.2024).

o 1,4 mld dolarów i wynoszą już 4,5 mld dolarów, a w sektorze opieki zdrowotnej – o kolejne 1,4 mld dolarów, osiągając wartość 3,1 mld dolarów¹².

Od początku pełnoskalowej inwazji Rosji na Ukrainę co najmniej 160 tys. maszyn rolniczych, 16 tys. środków transportu publicznego, 3800 instytucji edukacyjnych, 1800 instytucji kulturalnych, 580 budynków będących siedzibami władz państwowych i lokalnych, 426 szpitali, 348 instytucji religijnych, 50 centrów świadczenia usług administracyjnych, 48 ośrodków społecznych, 31 szkół z internatem, 31 centrów handlowych i innych obiektów zostało uszkodzonych, zniszczonych lub przejętych¹³.

Należy również zauważyć, że niemal od pierwszych dni rosyjskiej agresji na Ukrainę świat był zaszokowany zuchwałością popełnionych zbrodni. Mówimy tu o popełnianiu zbrodni wojennych przez kierownictwo i personel wojskowy sił zbrojnych państwa-agresora. Najbardziej rozpowszechnione z nich to systematyczne łamanie przez Federację Rosyjską zwyczajów i zasad prowadzenia wojny, polegające na umyślnym zabijaniu ludności cywilnej; torturowaniu lub nieludzkim traktowaniu ludności cywilnej; umyślnym zadawaniu dotkliwych cierpień lub ciężkich uszkodzeń ciała; bezprawnym, bezsensownym i zakrojonym na szeroką skalę niszczeniu lub zawłaszczaniu mienia, nieuzasadnionym koniecznością wojskową; bezprawnym ograniczaniu swobód obywatelskich; umyślnych, ukierunkowanych atakach na ludność cywilną lub pojedynczych cywilów; umyślnych atakach na obiekty cywilne, tj. obiekty niebędące celami wojskowymi; umyślnych atakach ze świadomością, że mogą one skutkować przypadkową śmiercią lub zranieniem osób cywilnych; atakach na niechronione i niewojskowe cele w postaci miast, wsi, mieszkań lub budynków, jak również ostrzeliwanie ich z jakiegokolwiek broni; umyślnych atakach na budynki kultu religijnego i budynki o charakterze oświatowym, kulturalnym, naukowym lub charytatywnym, a także atakach na zabytki, szpitale i miejsca koncentracji chorych i rannych, w przypadku, gdy nie są one celami wojskowymi; zdradzieckim zabijaniu lub zranieniu osób będących obywatelami przeciwnej strony konfliktu albo przedstawicielami armii nieprzyjacielskiej; mobilizacji ludności z terytoriów okupowanych w szeregi sił zbrojnych najeźdźcy; użyciu prawnie zakazanej broni, amunicji i sprzętu lub użyciu takich środków wojskowych, które mogą spowodować masowe ofiary wśród ludności cywilnej, jak również wykorzystywaniu zakazanych metod prowadzenia wojny, przewidzianych w artykułach 121 i 123 Statutu Rzymskiego; wykorzystywaniu obecności osoby cywilnej lub innej osoby korzystającej z ochrony międzynarodowej w celu

---

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem.

ochrony określonych punktów, obszarów lub sił zbrojnych przed działaniami wojskowymi; umyślnym popełnianiu czynów powodujących głód wśród ludności cywilnej, w tym umyślnym utrudnianiu pomocy o charakterze przewidzianym Konwencją Genewską. Zbrodnie wojenne przejawiają się także w popełnianiu masowych okrucieństw przez siły zbrojne Federacji Rosyjskiej na tymczasowo okupowanych terytoriach Ukrainy (w szczególności w miastach Bucza, Irpeń, Mariupol, Borodianka, Hostomel i wielu innych miejscowościach na terytorium Ukrainy), przejawiających się w licznych przypadkach zabójstw, uprowadzeń, okrutnego pozbawiania wolności, tortur, gwałtów i naruszania godności ciał zabitych i torturowanych. Na przykład 3 kwietnia 2022 r. upubliczniono pierwsze dane dotyczące masowych zabójstw, tortur i gwałtów na ludności cywilnej w Buczy w obwodzie kijowskim, dokonanych przez wojska rosyjskie podczas okupacji miasta. Według Prokuratora Generalnego sytuacja z masowymi zabójstwami popełnionymi przez rosyjskie wojsko w Borodiance w obwodzie kijowskim jest jeszcze gorsza. Istnieją liczne dowody na to, że zabójstwa ludności cywilnej były dokonywane na rozkaz dowództwa wojskowego¹⁴.

Analiza bezprawnych działań Federacji Rosyjskiej i jej agentów najpóźniej od lutego–marca 2014 r. w kontekście głównego nurtu zachowań państwa-agresora i jego strategii prowadzenia wojny pokazuje, że nie są to tylko sporadyczne „skutki uboczne” konfliktu zbrojnego, ale są to działania umyślne. Jak podkreślają Alexander Lanoszka i Jordan Becker, „otwarty atak zbrojny Federacji Rosyjskiej na inne suwerenne państwo, Ukrainę, który państwo-agresor nazywa «specjalną operacją wojskową»”¹⁵, wyraźnie wyczerpuje znamiona zbrodni agresji, ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości i zbrodni wojennych.

Jeszcze przed inwazją na pełną skalę, w swoim raporcie końcowym (2020 r.) ze wstępnego badania sytuacji w Ukrainie, Biuro Prokuratora MTK wskazało, że działania rosyjskich agentów na terenach okupowanych nosiły znamiona zbrodni wojennych i/lub zbrodni przeciwko ludzkości. Każdy z tych czynów może być kwalifikowany na różne sposoby. Obejmują one przede wszystkim umyślne zabójstwa, umyślne ataki na ludność cywilną i obiekty cywilne, tortury, bezprawne pozbawianie wolności, porwania, przymusową mobilizację, umyślne pozbawienie

¹⁴ М. Мигаль, *Венедиктова назвала місто Київщини, яке найбільше постраждало від дій окупантів*, „Главком”, 22.04.2022, <https://glavcom.ua/kyiv/news/naybilshe-vidokupantiv-postrazhdala-borodyanka-venediktova--835509.html> (dostęp: 18.06.2024); *Армія РФ має пряий наказ розстрілювати цивільних українців*, Ukraine Crisis Media Center, 8.03.2022, <https://uacrisis.org/uk/voyenni-zlochyny-rf-15> (dostęp: 18.06.2024).

¹⁵ A. Lanoszka, J. Becker, *The Art of Partial Commitment: The Politics of Military Assistance to Ukraine*, „Post-Soviet Affairs” 39 (2023), nr 3, s. 173.

prawa do rzetelnego procesu sądowego, przemoc seksualną, deportacje i przymusowe wysiedlenia, konfiskatę i niszczenie mienia, w tym niszczenie elementów dziedzictwa kulturowego¹⁶.

Po 24 lutego 2022 r. na szczepku międzynarodowym nie tylko MTK, ale także wspólny zespół dochodzeniowo-śledczy, Niezależna Międzynarodowa Komisja Śledcza ONZ ds. Ukrainy¹⁷ (utworzona 4 marca 2022 r.) oraz Moskiewski Mechanizm OBWE rozpoczęły ustalanie faktów i prowadzenie dochodzeń w sprawie zbrodni międzynarodowych w Ukrainie. Na podstawie wyników ich działań można twierdzić, że Rosjanie popełniają co najmniej kilka zbrodni międzynarodowych, w tym także zbrodnię agresji, która doprowadziła do konfliktu zbrojnego. Co więcej, formacje wojskowe Federacji Rosyjskiej systematycznie łamią podstawowe zasady prowadzenia wojny, w szczególności chodzi tu o rozróżnienie (między cywilami a kombatanami), proporcjonalność (korzyść wojskowa musi przewyższać wyrządzone szkody), ostrożność (konieczne jest upewnienie się, że obrane cele są celami wojskowymi) i humanitaryzm (zakaz stosowania metod, które mogą powodować nadmierne cierpienie).

Niniejsza ekspertyza ma na celu określenie sposobu prowadzenia dochodzeń w sprawie zbrodni wojennych, gromadzenia dowodów i stawiania sprawców przed wymiarem sprawiedliwości, ponieważ jest to niezwykle ważny element dochodzenia sprawiedliwości w czasie wojny. Z tej właśnie przyczyny istotne jest zrozumienie, w jaki sposób prawo międzynarodowe definiuje zbrodnie i jak działa proces dochodzeniowy. Ponadto celem niniejszej ekspertyzy jest także przedstawienie, jakie działania zostały dotychczas podjęte przez Biuro Prokuratora MTK i krajowe organy ścigania w odniesieniu do najpoważniejszych zbrodni o znaczeniu międzynarodowym, popełnionych na terytorium Ukrainy przez rosyjski personel wojskowy oraz sprawdzenie, czy środki podjęte ostatnio przez MTK są wystarczające, jeśli weźmiemy pod uwagę zarówno skalę popełnionych zbrodni, jak i fakt, że rosyjska agresja trwa do dziś.

¹⁶ А. Кориневич, *Про Звіт Офісу Прокурора Міжнародного кримінального суду щодо діяльності з попереднього вивчення за 2020 рік*, „Українська правда” 15.12.2020, <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/12/15/7277010/> (dostęp: 18.06.2024).

¹⁷ United Nations General Assembly Resolution adopted on 4 March 2022, A/HRC/RES/49/1.

1. Normy międzynarodowego prawa humanitarnego regulujące kwestię ochrony ludności cywilnej i dóbr cywilnych, których naruszenie stanowi zbrodnię wojenną

Na wstępie naszych dalszych rozważań należy zauważyć, że międzynarodowe prawo humanitarne, zwane także prawem konfliktów zbrojnych, jest gałęzią prawa międzynarodowego, której normy i zasady ograniczają stosowanie przemocy podczas trwania konfliktów zbrojnych, nakładając na uczestników rzeczonych konfliktów następujące warunki: a) oszczędzenie tych, którzy nie biorą lub przestali brać bezpośredni udział w działaniach wojennych; b) ograniczenie przemocy do zakresu niezbędnego do osiągnięcia celu konfliktu, który może polegać (niezależnie od przyczyn, dla których konflikt się rozpoczął) jedynie na osłabieniu zdolności wojskowych strony przeciwnej¹⁸. Głównymi źródłami międzynarodowego prawa humanitarnego są traktaty międzynarodowe i zwyczaje międzynarodowe. Traktat międzynarodowy stał się głównym źródłem międzynarodowego prawa humanitarnego od drugiej połowy XIX wieku, kiedy to rozpoczął się proces kodyfikacji praw i zwyczajów wojennych. Prawa i zwyczaje wojenne to termin prawny, odnoszący się do tych aspektów prawa międzynarodowego, które opisują prawo do prowadzenia wojny (*ius ad bellum*) i zasady postępowania wojskowego podczas działań wojennych (*ius in bello* lub międzynarodowe prawo humanitarne)¹⁹.

Rażącym naruszeniem międzynarodowego prawa humanitarnego podczas zbrojnej agresji Federacji Rosyjskiej przeciwko Ukrainie w 2022 r. było nie tylko naruszenie zasad ochrony ludności cywilnej, ale także użycie zakazanych środków i metod prowadzenia wojny przeciwko ludności cywilnej i obiektom niewojskowym. Pełnoskalowa agresja zbrojna Federacji Rosyjskiej na Ukrainę nie tylko narusza zakaz prowadzenia działań wojennych przeciwko ludności cywilnej, ale także wykorzystuje zakazane środki i metody prowadzenia wojny, co jeszcze bardziej komplikuje sytuację ludności cywilnej.

Międzynarodowe prawo humanitarne ustanawia zobowiązania strony walczącej nie tylko w odniesieniu do osób, ale także do obiektów, w szczególności ustanawia zakaz atakowania obiektów cywilnych (art. 23 Konwencji haskiej

¹⁸ M. Sassòli, A. Bouvier, A. Quintin, *How Does Law Protect in War? Cases, Documents and Teaching Materials on Contemporary Practice in International Humanitarian Law*, t. 1, Geneva 2011, s. 93.

¹⁹ В. Семенов, *Закони та звичаї війни*, w: *Юридична енциклопедія*, red. Ю. Шемшученко i in., t. 2. А – Ї, Київ 1998.

z 1907 r., art. 1 Konwencji haskiej z 1907 r., Konwencja Genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny z 1949 r., art. 52 I protokołu dodatkowego z 1977 r.); zakaz ataku na obszary niebronione (art. 25 Konwencji haskiej z 1907 r., art. 1 Konwencji haskiej z 1907 r., Konwencja Genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny z 1949 r., art. 59 I protokołu dodatkowego z 1977 r.); zakaz ataku na strefy neutralne (art. 15 Konwencji Genewskiej o ochronie osób cywilnych podczas wojny z 1949 r.); zakaz ataku na strefy i obszary sanitarne i bezpieczne oraz strefy zdemilitaryzowane (Konwencja haska z 1907 r., art. 23 Pierwszej Konwencji Genewskiej z 1949 r., art. 14 Trzeciej Konwencji Genewskiej z 1949 r., art. 60 I protokołu dodatkowego z 1977 r.); zakaz ataków na stacjonarne i ruchome jednostki i placówki sanitarne (Konwencja Genewska z 1864 r., art. 6–8 Konwencji Genewskiej z 1906 r.; art. 6–8 Konwencji Genewskich z 1906 r., Konwencja haska z 1907 r., Pierwsza Konwencja Genewska z 1929 r., Konwencje Genewskie z 1949 r. i art. 21–30 I protokołu dodatkowego do nich z 1977 r.); zakaz ataków na jednostki obrony cywilnej (art. 61–62, 67 I protokołu dodatkowego z 1977 r.); zakaz ataków na dobra kultury i miejsca kultu (art. 27 Konwencji haskiej z 1907 r., art. 5 Konwencji haskiej z 1907 r., art. 25–26 Konwencji haskiej dotyczącej prowadzenia wojny powietrznej z 1923 r., art. 1 Traktatu waszyngtońskiego o ochronie w czasie wojny i pokoju zabytków, muzeów i instytucji służących celom nauki i sztuki (Pakt Roericha) z 1935 r., art. 4, 9 Konwencji haskiej z 1954 r., art. 53 I protokołu dodatkowego z 1977 r., art. 1 Konstytucji UNESCO z 1945 r., art. 6, 11 Konwencji paryskiej o ochronie światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego z 1972 r.); zakaz atakowania obiektów niezbędnych do przetrwania ludności cywilnej (art. 54 I protokołu dodatkowego z 1977 r.); zakaz powodowania znacznych szkód w środowisku naturalnym (Konwencja paryska o ochronie światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego z 1972 r., Konwencja ONZ z 1976 r. o zakazie wojskowego lub innego wrogiego wykorzystywania technik modyfikacji środowiska z 1976 r., art. 35, 55 I protokołu dodatkowego z 1977 r.); zakaz ataku na obiekty i instalacje zawierające siły niebezpieczne (tamy, wały przeciwpowodziowe, elektrownie jądrowe; art. 52, 56 I protokołu dodatkowego z 1977 r., Konwencja Organizacji Jedności Afryki o ustanowieniu strefy bez broni jądrowej w Afryce z 1995 r., Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 45/58 z 4 grudnia 1990 r.)²⁰.

Wspomniane już instalacje i budowle zawierające siły niebezpieczne, czyli tamy, zapory i elektrownie jądrowe, nie powinny być obiektem ataku nawet wtedy,

²⁰ В. Базов, *Теорія та принципи міжнародного гуманітарного права: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.11*, Інститут законодавства Верховної Ради України, Київ 2021, s. 134.

gdy stanowią cele wojskowe, jeśli taki atak mógłby spowodować uwolnienie niebezpiecznych sił i doprowadzić do ciężkich strat wśród ludności cywilnej. Dlatego fakty zajęcia elektrowni atomowych i zniszczenia obiektów zawierających materiały jądrowe mogą być podstawą do zakwalifikowania działań rosyjskich sił zbrojnych jako działań terrorystycznych i uznania Federacji Rosyjskiej za państwo terrorystyczne. Należy zauważyć, że naruszenie przez Rosję Międzynarodowej konwencji o zwalczaniu finansowania terroryzmu jest już przedmiotem rozważań Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości²¹.

W związku z powyższym należy stwierdzić, że ludność cywilna ma status szczególny, a głównym celem międzynarodowego prawa humanitarnego jest jej ochrona przed skutkami konfliktów zbrojnych. Naruszenia międzynarodowego prawa humanitarnego są podstawą odpowiedzialności tak samo państw, jak i osób fizycznych poprzez wykorzystanie zarówno międzynarodowych, jak i krajowych instrumentów prawnych. Międzynarodowy konflikt zbrojny w Ukrainie jest postrzegany jako nowy rodzaj konfliktu zbrojnego, który wymaga nowego podejścia do jego rozwiązania, a zarazem odpowiedzialności za naruszenia zasad prowadzenia wojny, zwłaszcza tych, które spowodowały niewiarygodne cierpienia ludności cywilnej Ukrainy. Zmiany w charakterze konfliktu doprowadziły do pojawienia się nowych metod wojny hybrydowej, takich jak kampanie dezinformacyjne mające na celu destabilizację lub stopniową demoralizację przeciwnika, które obserwuje się w Ukrainie od 2014 r.

2. Koncepcja zbrodni wojennych we współczesnym prawie międzynarodowym

Pomimo tego, że przez zdecydowaną większość swojej wielowiekowej historii ludzkość funkcjonowała i rozwijała się w stanie wojny, to właśnie stan pokoju, a nie stan wojny jest uważany za normalny i właściwy dla bezpiecznego egzystowania człowieka. Tymczasem kryteria właściwego (zgodnego z prawem, dopuszczalnego) i karalnego (bezprawnego, zakazanego) działania w czasie pokoju są jakościowo

²¹ Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation); Request for the Indication of Provisional Measures Order of 19 April 2017; Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation) preliminary objections judgment of 8 November 2019.

różne od tych funkcjonujących w czasie wojny. W tym ostatnim przypadku mówimy o popełnieniu zbrodni towarzyszących prowadzeniu działań zbrojnych (bojowych) na terytorium określonego państwa (państw), w wyniku których przynajmniej jedna z walczących stron narusza usankcjonowane prawnie reguły i zwyczaje prowadzenia wojny, stanowiące mniej lub bardziej usystematyzowany zbiór norm prawnych. Wykraczanie poza granice wspomnianych norm najczęściej utożsamiane jest ze zbrodniami wojennymi jako najgroźniejszymi zjawiskami społecznymi (społecznie niebezpiecznymi), występującymi w kontekście konfliktu zbrojnego i pociągającymi za sobą odpowiedzialność karną (zwykle szczególnie surową). W takich przypadkach mówimy o kategorii przestępstw, które powszechnie określa się mianem zbrodni wojennych. Pojęcie to jest ugruntowane zarówno w doktrynie międzynarodowego, jak i krajowego prawa karnego. Zbrodnie wojenne charakteryzują się zwiększonym zagrożeniem dla społeczeństwa, ponieważ zwykle skutkują naruszeniem praw ludności cywilnej do życia i zdrowia, dochodzi do masowej migracji ludności w obrębie państwa (przesiedleńcy wewnątrzni) oraz poza nim (uchodźcy), wzrastają napięcia społeczne, członkowie danej społeczności zostają pozbawieni szans wykonywania dotychczasowej aktywności życiowej itp. Dlatego też, jak pokazuje analiza kierunków rozwoju ustawodawstwa w zakresie zbrodni wojennych w różnych krajach, odpowiedzialność za popełnienie tej kategorii czynów społecznie niebezpiecznych jest szczególnie dotkliwa i podlega karze pozbawienia wolności o znacznym wymiarze, z karą śmierci włącznie (w niektórych krajach). Wszystkie te zbrodnie są sprawiedliwie ścigane zarówno na szczeblu międzynarodowym, jak i krajowym.

Obecnie najpełniejsza definicja zbrodni wojennych została sformułowana w art. 8 Statutu Rzymskiego z 1998 r., gdzie są rozumiane jako poważne naruszenia Konwencji Genewskich z 12 sierpnia 1949 r. lub inne poważne naruszenia praw i zwyczajów, ustanowionych dla międzynarodowych i niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych w rozumieniu prawa międzynarodowego, a mianowicie którykolwiek z następujących czynów przeciwko osobom lub mieniu chronionym na mocy postanowień odpowiedniej Konwencji Genewskiej²².

Koncepcja rażących naruszeń jest szczegółowo opisana w: 1) treści Konwencji Genewskich z 1949 r.²³, które skodyfikowały międzynarodowe prawo humanitarne

²² Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (dostęp: 18.06.2024).

²³ Mam tu na uwadze cztery Konwencje Genewskie z 1949 r.: 1) Konwencja o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych – zobowiązuje strony do zabierania z pola bitwy rannych i chorych przeciwnika i zapewnienia im należytej opieki; jednocześnie zabrania wszelkiej dyskryminacji rannych i chorych ze względu na płeć, rasę, narodowość, poglądy

po II wojnie światowej i zawierają pierwszą w historii listę zbrodni wojennych; 2) w niektórych innych aktach prawa międzynarodowego (art. 28 Konwencji haskiej o ochronie dóbr kulturalnych w czasie wojny z 1954 r., art. 5 Konwencji o zakazie używania technicznych środków oddziaływania na środowisko w celach militarnych lub jakichkolwiek innych celach wrogich z 1976 r.), a także w dokumentach założycielskich międzynarodowych organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych, w szczególności w statutach międzynarodowych i mieszanych trybunałów wojskowych oraz karnych *ad hoc*, Statucie Rzymskim²⁴.

Należy zauważyć, że wszystkie rodzaje zbrodni wojennych zdefiniowanych w Konwencjach Genewskich nie uzupełniają się wzajemnie, albowiem każda z nich zawiera własną listę poważnych naruszeń, tworząc tym samym jednolity system. Zbrodnie wojenne opisane w tych konwencjach obejmują: umyślne zabójstwo; tortury i nieludzkie traktowanie, w tym eksperymenty biologiczne; umyślne powodowanie wielkiego cierpienia lub poważnego uszkodzenia ciała; uszczerbek na zdrowiu; bezprawne niszczenie i przywłaszczenie mienia, chyba że jest to spowodowane koniecznością wojskową; zmuszanie osoby cywilnej lub jeńca wojennego do służby w siłach zbrojnych przeciwnika; pozbawianie osoby prawa do uczciwego procesu; bezprawne deportowanie, przesiedlanie osób cywilnych znajdujących się pod ochroną; bezprawne aresztowanie osób cywilnych znajdujących się pod ochroną; wzięcie zakładników²⁵.

Powyższa lista zbrodni wojennych została uzupełniona I protokołem dodatkowym z 1977 r., który rozszerzył ją o następujące ciężkie naruszenia międzynarodowego prawa humanitarnego: przeprowadzanie niektórych eksperymentów medycznych; uczynienie ludności cywilnej, osób cywilnych lub stref

---

polityczne lub religię. Wszyscy ranni i chorzy znajdujący się we władzy nieprzyjaciela muszą być rejestrowani, a ich dane zgłaszane państwu, po którego stronie walczyli. Obiekty medyczne, personel medyczny i transport rannych, chorych i sprzętu medycznego są chronione, a atak na nie jest zabroniony; 2) Konwencja o polepszeniu losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu – ustanawia zasady leczenia chorych i rannych podczas działań wojennych na morzu, podobne do tych przewidzianych w Konwencji o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych; 3) Konwencja dotycząca traktowania jeńców wojennych – określa zasady traktowania jeńców wojennych i zobowiązuje wszystkie strony konfliktu do ich przestrzegania; 4) Konwencja dotycząca ochrony osób cywilnych podczas wojny – zapewnia humanitarne traktowanie ludności na okupowanym terytorium i chroni ich prawa.

²⁴ В. Репецький, В. Лисик, *Поняття та ознаки воєнних злочинів*, „Альманах міжнародного права” 1 (2009), s. 121.

²⁵ М. Гнатовський, Т. Короткий, А. Кориневич, В. Лисик, О. Поєдинок, Н. Хендсель, *Міжнародне гуманітарне право. Посібник для юриста*, red. Т. Короткий, Київ–Одеса 2016–2017, <https://www.helsinki.org.ua/publications/mizhнародne-humanitarne-pravo-posibnyk-dlya-yurysta-2/> (dostęp: 18.06.2024).

zdemilitaryzowanych i bezpiecznych obiektami ataku; przeprowadzenie ataku o charakterze masowym przeciwko ludności cywilnej lub obiektom cywilnym ze świadomością, że taki atak spowoduje dużą liczbę ofiar śmiertelnych i rannych wśród ludności cywilnej; wiarołomne używanie znaku rozpoznawczego czerwonego krzyża, czerwonego półksiężyca albo innych znaków ochronnych; przeniesienie przez mocarstwo okupacyjne części swej ludności cywilnej na terytorium, które okupuje, albo deportacja lub przeniesienie wewnątrz, lub poza terytorium okupowane całości albo części ludności tego terytorium; wszelkie nieusprawiedliwione opóźnienie repatriacji jeńców wojennych lub osób cywilnych; praktyka apartheidu; kierowanie ataków przeciwko pomnikom historycznym i wiele innych²⁶.

Zbrodnie wojenne w zakresie ich kwalifikacji prawnej posiadają również szereg cech szczególnych (immanentnych):

1. warunki popełnienia: podczas trwania konfliktu zbrojnego (międzynarodowego lub niemiędzynarodowego) i w związku z nim;
2. ukierunkowanie naruszenia: po pierwsze na ustanowioną przez prawo międzynarodowe procedurę prowadzenia konfliktu zbrojnego (międzynarodowego lub niemiędzynarodowego), a po drugie – na interesy bezpieczeństwa osób (jednostek) chronionych przez prawo międzynarodowe, zaangażowanych w reżim konfliktu zbrojnego (międzynarodowego lub niemiędzynarodowego);
3. ciężki charakter naruszenia: jego konsekwencje dla interesów chronionych przez międzynarodowe prawo humanitarne (prawo konfliktów zbrojnych) za pomocą międzynarodowego prawa karnego;
4. cechy strony podmiotowej: obok znamion umyślności (co do czynu) i świadomości (co do możliwości następstw czynu), charakterystycznych dla wszelkich zbrodni przeciwko pokojowi i bezpieczeństwu ludzkości, konieczne jest także ustalenie dodatkowego elementu analitycznego dotyczącego postrzegania przez sprawcę istnienia stanu konfliktu zbrojnego. Występowanie wymienionych znamion daje podstawę do conceptualnego zdefiniowania pojęcia zbrodni wojennych i przeprowadzenia ich naukowego, istotnego w procesie kwalifikacyjnym, rozróżnienia pomiędzy nimi a innymi zbrodniami (przeciwko pokojowi i bezpieczeństwu ludzkości, a także przestępstwa ogólne).

²⁶ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів [Protokoły dodatkowe do Konwencji Genewskich z 12 sierpnia 1949 r., dotyczące ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (I protokół) oraz dotyczące ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych (II protokół), sporządzone w Genewie dnia 8 czerwca 1977 r.], https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (dostęp: 18.06.2024).

Rozpatrując zbrodnie wojenne w kontekście współczesnego stanowiska w ogóle, całkiem rozsądne jest zdefiniowanie ich jako ciężkie naruszenia międzynarodowego prawa humanitarnego, stosowanego w konfliktach zbrojnych o charakterze międzynarodowym i/lub niemiędzynarodowym, i pociągające za sobą indywidualną odpowiedzialność karną zgodnie z międzynarodowym prawem karnym. Definicja ta, choć nie jest szczegółowa, gdyż nie wskazuje wszystkich istotnych cech analizowanych czynów zabronionych, może stanowić punkt wyjścia do ich pojęciowego zrozumienia, odróżnienia od innych przestępstw i być w tym kontekście wykorzystywana w prawie międzynarodowym.

3. Statut Rzymski jako główne źródło katalogu istniejących zbrodni wojennych

Obecnie kluczowym organem międzynarodowym uprawnionym do badania zbrodni wojennych i ścigania zbrodniarzy wojennych (art. 5 Statutu Rzymskiego) jest MTK, który jest najbardziej autorytatywną instytucją międzynarodową w tej dziedzinie.

Analiza postanowień Statutu Rzymskiego, w szczególności art. 8 „Zbrodnie wojenne”, prowadzi do wniosku, że obejmuje on cztery kategorie zbrodni wojennych:

1. ciężkie naruszenia Konwencji Genewskich z 12 sierpnia 1949 r. (art. 8 ust. 2 lit. a) Statutu Rzymskiego)
2. inne ciężkie naruszenia praw i zwyczajów mających zastosowanie w międzynarodowych konfliktach zbrojnych w ustalonych ramach prawa międzynarodowego (art. 8 ust. 2 lit. b) Statutu Rzymskiego);
3. ciężkie naruszenia art. 3 wspólnego dla czterech Konwencji Genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. w przypadku niemiędzynarodowego konfliktu zbrojnego (art. 8 ust. 2 lit. c) Statutu Rzymskiego);
4. inne ciężkie naruszenia praw i zwyczajów mających zastosowanie w niemiędzynarodowych konfliktach zbrojnych w ustalonych ramach prawa międzynarodowego (art. 8 ust. 2 lit. e) Statutu Rzymskiego).

W związku z powyższym można zatem wyodrębnić dwie grupy zbrodni wojennych: zbrodnie popełnione w międzynarodowym konflikcie zbrojnym oraz zbrodnie popełnione w ramach niemiędzynarodowego konfliktu zbrojnego.

Poniżej przeanalizujemy elementy zbrodni wojennych w postaci ciężkich naruszeń Konwencji Genewskich z 1949 r., zapisanych w art. 8 Statutu Rzymskiego, dotyczących ludności cywilnej i obiektów cywilnych. Jak już wspomniano,

międzynarodowy charakter konfliktu zbrojnego jest głównym warunkiem obiektywnym zastosowania tej grupy zasad. Innymi słowy, poważne naruszenia obejmują umyślne ataki o charakterze przestępczym, dokonane przez jednostkę w trakcie międzynarodowego konfliktu zbrojnego na osoby i mienie chronione czterema Konwencjami Genewskimi z 1949 r.

3.1. Zamierzone zabójstwo (art. 8 ust. 2 lit. a) pkt. i Statutu Rzymskiego)

We wszystkich międzynarodowych aktach prawnych związanych ze stanowieniem prawa wojennego najpoważniejszą zbrodnią wojenną jest intencjonalne zabójstwo osób chronionych międzynarodowym prawem humanitarnym, w tym jeńców wojennych i ludności cywilnej.

Wszystkie cztery Konwencje Genewskie zakazują zabójstwa i zakaz ten uznają za jedną z głównych gwarancji określonych w art. 75 I protokołu dodatkowego. W rzeczywistości truizmem jest stwierdzenie, że zabójstwo jest najpoważniejszą zbrodnią wojenną, albowiem życie ludzkie jest uznawane za najcenniejsze dobro chronione prawem we wszystkich cywilizowanych państwach i społeczeństwach. Takie pojęcia jak „wojna” i „konflikt zbrojny” wiążą się jednak z nieuniknionymi ofiarami w ludziach – zarówno wśród personelu wojskowego, jak i wśród osób cywilnych. Rzecz jasna, oba pojęcia obejmują obydwie kategorie osób, o których mowa w Konwencjach Genewskich i innych międzynarodowych aktach prawnych.

Czym musi być zabójstwo, aby mogło zostać uznane za zbrodnię wojenną? Po pierwsze, ofiarami zabójstwa mogą być dowolne osoby w międzynarodowym konflikcie zbrojnym, znajdujące się pod władzą strony przeciwnej. Po drugie, wskazane paragrafy Statutu Rzymskiego i Konwencji Genewskich odnoszą się do zabójstwa w liczbie pojedynczej, co w konsekwencji oznacza, że śmierć może zostać zadana nie tylko wielu, ale także jednej osobie. Po trzecie, musimy mieć do czynienia z zabójstwem zamierzonym (intencjonalnym), przewidywanym, szczególnie (w wersji angielskiej – *willful*), tj. takim, gdzie sprawcy są świadomi statusu ofiary (ofiary), ale pomimo tego faktu umyślnie powodują ich śmierć. Tym samym w myśl zapisów Statutu Rzymskiego zamierzone zabójstwo jako zbrodnia wojenna oznacza, że działania sprawcy polegały na umyślnym spowodowaniu śmierci lub skutkowały śmiercią jednej albo więcej osób. W związku z tym, aby zabójstwo rozpatrywać w kategorii zbrodni wojennej, z prawnego punktu widzenia nie jest konieczne udowodnienie faktu zabójstw „na dużą skalę”.

Rozpatrywanie tego przestępstwa (podobnie, jak i innych przypadków umyślnego uszkodzenia ciała i rzeczy) przewiduje wyłączenie wszelkich określonych

w przepisach okoliczności, które mogłyby stanowić podstawę zwolnienia od odpowiedzialności karnej (art. 31 Statutu Rzymskiego). Najważniejszy jest tu stan obrony własnej lub obrony innej osoby albo „wymuszona reakcja” na grożące sprawcy niebezpieczeństwo utraty życia lub ciężkiego uszczerbku na zdrowiu. Tak więc przypadki umyślnego spowodowania śmierci i poważnego (znacznego) uszczerbku na zdrowiu popełnione w stanie obrony koniecznej lub w innych wymuszonych (zasadniczo ekstremalnych) sytuacjach, nie są uznawane za zbrodnie wojenne.

3.2. Tortury lub nieludzkie traktowanie, w tym eksperymenty biologiczne (art. 8 ust. 2 lit. a) pkt. ii).

Ofiarami tortur lub nieludzkiego traktowania mogą być również osoby znajdujące się pod władzą strony przeciwnej w międzynarodowym konflikcie zbrojnym.

Zgodnie z art. 11 ust. 1 I protokołu dodatkowego

zdrowie fizyczne i umysłowe oraz integralność osób, które znajdują się we władzy strony przeciwnej lub które są internowane, zatrzymane lub w inny sposób pozbawione wolności, nie powinny być narażone na niebezpieczeństwo spowodowane nieusprawiedliwionym działaniem lub zaniechaniem.

Definicja tortur koresponduje z definicją zawartą w art. 1 Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania z dnia 10 grudnia 1984 r., zgodnie z którą „tortury” oznaczają

każde działanie, którym jakiegokolwiek osobie umyślnie zadaje się ostry ból lub cierpienie, fizyczne bądź psychiczne, w celu uzyskania od niej lub od osoby trzeciej informacji lub wyznania, w celu ukarania jej za czyn popełniony przez nią lub osobę trzecią albo o którego dokonanie jest ona podejrzana, a także w celu zastraszenia lub wywarcia nacisku na nią lub trzecią osobę albo w jakimkolwiek innym celu wynikającym z wszelkiej formy dyskryminacji, gdy taki ból lub cierpienie powodowane są przez funkcjonariusza państwowego lub inną osobę występującą w charakterze urzędowym lub z ich polecenia albo za wyraźną lub milczącą zgodą²⁷.

²⁷ Code of conduct for law enforcement officials, GA Res. 34/169 of 17 December 1979, <https://digitallibrary.un.org/record/10639> (dostęp: 18.06.2024); Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 10 grudnia

W jednym z wyroków Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii stwierdzono, że tortury są jedną z najbardziej specyficznych zbrodni, a w kontekście zbrodni wojennej, aby uznać daną osobę za winną tortur, muszą zostać ustalone następujące „elementy”:

1. tortury polegają na zadawaniu cierpienia, bólu, zarówno fizycznego, jak i psychicznego;
2. „czyny” muszą być umyślne;
3. tortury muszą mieć na celu uzyskanie od osoby przyznania się do winy lub być połączone z karą albo mieć na celu zastraszenie, znieważenie lub upokorzenie ofiary albo osób trzecich, lub dyskryminowanie ich na jakiejkolwiek podstawie;
4. tortury muszą być związane z konfliktem zbrojnym;
5. jedna ze stron zaangażowanych w tortury musi być oficjalnym przedstawicielem lub osobą *de facto* związaną z państwem albo jego oficjalnymi organami²⁸.

3.3. Umyślne spowodowanie wielkich cierpień albo ciężkich uszkodzeń ciała zdrowia (art. 8 ust. 2 lit. a) pkt. iii).

Zakaz popełniania powyższych czynów wobec osób znajdujących się we władzy strony przeciwnej jest również uznawany za podstawową gwarancję, określoną w art. 75 I protokołu dodatkowego. Jeśli jednak uszkodzenie ciała zdrowia takich osób były wynikiem tortur lub innego nieludzkiego traktowania, wtedy na mocy utrwalonej tradycji, czyn jest kwalifikowany na podstawie obydwu norm.

Przez pojęcie „zadawanie dotkliwych cierpień” należy oczywiście rozumieć rozwój choroby psychicznej u osoby znajdującej się pod władzą strony przeciwnej, spowodowany działaniami sprawcy. Należy jednak zauważyć, że w wielu orzeczeniach trybunałów międzynarodowych podkreśla się, że termin „poważna krzywda” odnosi się wyłącznie do uszkodzenia ciała²⁹.

1984 r., https://www.amnesty.org.pl/wp-content/uploads/2016/04/Konwencja_w_Sprawie_Zakazu_Stosowania_Tortur.pdf (dostęp: 18.06.2024).

²⁸ *Prosecutor v. Ante Furundzija*, ICTY, 10.12.1998, IT-95-17/1-T, § 162, <https://www.icty.org/x/cases/furundzija/tjug/en/fur-tj981210e.pdf> (dostęp: 18.06.2024).

²⁹ *Prosecutor v. Zejnil Delalic, Zdravko Mucic, Hazim Delic, Esad Landzo*, ICTY, 16.11.1998, IT-96-21-T. 16, § 709, <https://www.refworld.org/cases,ICTY,41482bde4.html> (dostęp: 18.06.2024).

3.4. Poważne zniszczenia i przywłaszczenie mienia, nieusprawiedliwione koniecznością wojskową (art. 8 ust. 2 lit. a) pkt. iv).

Powyższy czyn jest najcięższym z przestępstw popełnionych przeciwko mieniu, do którego zalicza się majątek ruchomy oraz nieruchomości. Jego bezprawność oznacza naruszenie art. 53 Czwartej Konwencji Genewskiej, zgodnie z którym

[m]ocarstwu okupacyjnemu nie wolno niszczyć majątku ruchomego lub nieruchomości stanowiącego indywidualną lub wspólną własność osób prywatnych, państwa lub osób prawnych prawa publicznego, organizacji społecznych lub spółdzielczych, z wyjątkiem przypadków, w których zniszczenia te byłyby bezwzględnie konieczne dla operacji wojskowych.

Postanowienie zakazujące powszechnego i bezmyślnego niszczenia lub przywłaszczenia mienia zostało rozwinięte i rozszerzone w protokołach dodatkowych do Konwencji Genewskich. Określają one granice „wyjątkowej konieczności wojskowej”, która pozwala na wyłączenie określonego mienia spod Konwencji Genewskich i ich protokołów dodatkowych.

Na mocy art. 54 ust. 2 I protokołu dodatkowego zakazane jest

atakowanie, niszczenie, zabieranie lub czynienie nieużytecznymi dóbr niezbędnych dla przetrwania ludności cywilnej, takich jak środki żywnościowe i strefy rolnicze, które je wytwarzają, jak zbiory, bydło, urządzenia i zbiorniki z wodą do picia, urządzenia nawadniające w tym celu, aby uniemożliwić ludności cywilnej lub stronie przeciwnej korzystanie z nich – ze względu na ich znaczenie – niezależnie od motywów, którymi mogą być zamiar wygłodzenia ludności cywilnej, spowodowania jej przemieszczenia lub jakiś inny motyw.

Zakaz może zostać pominięty, jeśli obiekt znajdujący się pod kontrolą strony przeciwnej przestał być wykorzystywany wyłącznie do celów przetrwania ludności cywilnej lub jest przez stronę przeciwną wykorzystywany wyłącznie do celów obronnych na jej terytorium.

Należy przy tym zauważyć, że z prawnego punktu widzenia najtrudniejsza jest definicja prawna zniszczenia lub przywłaszczenia mienia na „dużą skalę”. Ponieważ ani Statut Rzymski, ani Konwencje Genewskie z 1949 r., ani protokoły dodatkowe I i II nie zawierają kryteriów „rozmiaru” lub „powagi” czynów.

Cechy te są ustalane indywidualnie dla każdego przypadku na podstawie faktu popełnienia takiego przestępstwa (*case-by-case basis*)³⁰.

Zgodnie z definicją zawartą w I protokole dodatkowym, poważne naruszenia reguł i zwyczajów prowadzenia wojny obejmują naruszenie zdrowia fizycznego i umysłowego albo integralności osób znajdujących się we władzy strony przeciwnej lub osób internowanych, zatrzymanych lub w inny sposób pozbawionych wolności w wyniku konfliktu zbrojnego, poprzez umyślne i nieuzasadnione działanie lub zaniechanie. W szczególności obejmuje to: okaleczanie fizyczne, doświadczenia medyczne lub naukowe, pobieranie tkanek lub organów do transplantacji, a także wszelkie inne procedury medyczne, które nie są wymagane ze względu na stan zdrowia danej osoby i nie są zgodne z ogólnie przyjętymi standardami medycznymi stosowanymi w podobnych okolicznościach medycznych wobec obywateli strony przeprowadzającej procedurę, którzy nie są pozbawieni wolności w jakiegokolwiek formie (art. 11 I protokołu dodatkowego).

Do ciężkich naruszeń zaliczane są również czyny popełnione umyślnie i powodujące śmierć lub uszkodzenie ciała lub zdrowia (art. 85 ust. 3 I protokołu dodatkowego), które obejmują

uczynienie ludności cywilnej lub osób cywilnych przedmiotem ataku; dokonanie ataku o charakterze masowym na ludność cywilną lub obiekty cywilne, gdy wiadomo, że taki atak wywoła straty w życiu ludzkim, ranienia osób cywilnych oraz szkody w dobrach cywilnych; podejmowanie ataku przeciwko budowłom lub urządzeniom zawierającym siły niebezpieczne ze świadomością, że taki atak spowoduje straty w życiu ludzkim, ranienia osób cywilnych lub nadmierne szkody w dobrach o charakterze cywilnym; przekształcanie obszarów niebronionych i stref neutralnych w obiekty ataku; wiarołomne używanie znaku rozpoznawczego czerwonego krzyża, czerwonego półksiężyca lub czerwonego lwa i słońca albo innych znaków ochronnych.

Poważne naruszenia stanowią również następujące działania, jeśli zostały popełnione umyślnie i z pogwałceniem Konwencji Genewskich z 1949 r. oraz art. 85 ust. 4 I protokołu dodatkowego:

przeniesienie przez Mocarstwo Okupacyjne części swej ludności cywilnej na terytorium, które okupuje, albo deportacja lub przeniesienie wewnątrz, lub poza terytorium okupowane całości albo części ludności tego terytorium; wszelkie nieusprawiedliwione opóźnienie repatriacji jeńców wojennych lub osób cywilnych;

³⁰ *Prosecutor v. Tihomir Blaskic*, ICTY, 3.03.2000, IT-95-14-T, <https://www.icty.org/x/cases/blaskic/tjug/en/bla-tj000303e.pdf> (dostęp: 18.06.2024).

praktyka apartheidu oraz inne praktyki nieludzkie i poniżające, oparte na dyskryminacji rasowej i stanowiące znieważanie godności osobistej; kierowanie ataków przeciwko pomnikom historycznym, dziełom sztuki lub miejscom kultu religijnego wyraźnie rozpoznanym, które stanowią dziedzictwo kulturalne lub duchowe narodów i którym przyznana została szczególna ochrona na mocy odrębnego porozumienia, na przykład w ramach uprawnionej organizacji międzynarodowej, powodujących przez to ich zniszczenie na dużą skalę, i gdy te pomniki historyczne, dzieła sztuki i miejsca kultu religijnego nie są położone w bezpośredniej bliskości celów wojskowych; pozbawienie osoby chronionej przez Konwencje Genewskie z 1949 r. i Protokół Dodatkowy I prawa do należytego i bezstronnego jej osądzenia.

Wszystkie wyżej wymienione naruszenia były przedmiotem procesów o zbrodnie wojenne po II wojnie światowej³¹. Zostały one również uwzględnione w Statucie Rzymskim i nawet jeżeli nie zostały powtórzone w tym samym brzmieniu, to w rzeczywistości i tak są w nim faktycznie uwzględnione, o czym świadczą *Elementy zbrodni* dla Międzynarodowego Trybunału Karnego. Dla przykładu zbrodnia wojenna polegająca na „atakowaniu personelu medycznego lub religijnego, jednostek medycznych lub ambulansów” odzwierciedla niektóre aspekty zbrodni wojennej zawartej w art. 8 ust. 2 lit. b) pkt. i oraz xxiv Statutu Rzymskiego. Definicja tych naruszeń jako zbrodni wojennych w Statucie Rzymskim nie wywoływała żadnych rozbieżności. Atak na osoby znajdujące się poza walką (*hors de combat*) oraz wiarołomne użycie emblematów lub znaków ochronnych zostały włączone do ciężkich naruszeń I protokołu dodatkowego. Istnieje również praktyka rozszerzająca zakres tych zbrodni wojennych na wiarołomne użycie sygnałów ochronnych.

4. Przykłady rosyjskich czynów, które na mocy art. 8 Statutu Rzymskiego mogą zostać zakwalifikowane jako zbrodnie wojenne

Od 24 lutego 2022 r. ukraińskie organy ścigania prowadzą dochodzenia w sprawie przestępstw związanych z pełnoskalową agresją Rosji na Ukrainę. Według Biura Prokuratora Generalnego na dzień 14 marca 2023 r. zarejestrowano 71 147 zbrodni wojennych popełnionych przez Rosjan w ciągu roku od rozpoczęcia

³¹ K. Dörmann, *Elements of War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court: Sources and Commentary*, Cambridge 2003, s. 32.

pełnoskalowej operacji wojskowej³². Zgodnie z danymi Prokuratury Generalnej, każdego dnia popełnianych jest 200 nowych zbrodni wojennych. Prawie 300 Rosjan zostało oskarżonych o popełnienie zbrodni wojennych, co w praktyce oznacza, że 293 osoby zostały zidentyfikowane i uznane za zamieszane w popełnienie zbrodni wojennych. Przeciwko 105 osobom skierowano do sądu akty oskarżenia i w rezultacie do chwili obecnej ukraińskie sądy krajowe wydały już 29 wyroków w sprawach zbrodni wojennych. Oprócz tego istnieje ogromna, tak zwana „sprawa magistralna”, dotycząca zbrodni agresji, w której Ukraina próbuje udokumentować udział najwyższego kierownictwa wojskowego i politycznego Federacji Rosyjskiej. Przed sądem toczy się około 176 postępowań dotyczących agresji. Mamy około 18 wyroków dotyczących członków Dumy Państwowej Federacji Rosyjskiej³³. Do chwili obecnej ponad 20 krajów wszczęło już postępowania w sprawie zbrodni wojennych przeciwko Federacji Rosyjskiej w Ukrainie na mocy swojego ustawodawstwa krajowego.

W sumie od początku inwazji na pełną skalę Policja Narodowa Ukrainy wszczęła 117 297 postępowań karnych w sprawie przestępstw popełnionych przez wojsko rosyjskie. Według infografiki opublikowanej przez Policję Narodową 3856 z całkowitej liczby spraw karnych zostało wszczętych na podstawie podejrzeń o kolaborację, a 255 zostało wszczętych za zdradę stanu. Do 21 kwietnia 2024 r. na terytoriach okupowanych odkryto 101 miejsc zatrzymania i tortur, z których większość znajduje się w obwodzie charkowskim. Wszczęto 96 postępowań karnych w sprawie aktów przemocy seksualnej popełnianych przez wojsko rosyjskie. Działania okupantów doprowadziły do śmierci co najmniej 545 dzieci i zranienia 1300, a ponad 2000 dzieci uznano za zaginione³⁴.

Według danych Prokuratury Generalnej na dzień 7 czerwca 2024 r. zarejestrowano już 133 582 postępowania dotyczące zbrodni wojennych lub zbrodni agresji. W szczególności obejmują one takie przestępstwa jak naruszenie praw i zwyczajów wojennych (art. 438 Kodeksu karnego Ukrainy); planowanie, przygotowanie lub rozpętanie i prowadzenie wojny agresywnej (art. 437 Kodeksu karnego Ukrainy);

³² Н. Ізвозікова, Н. Галка, *В Україні зареєстрували понад 71 тисячу воєнних злочинів з початку вторгнення РФ – Офіс генпрокурора*, „Суспільне” 14.03.2023, <https://suspilne.media/413421-v-ukraini-zarestruvali-ponad-71-tisacu-voennih-zlociniv-z-pochatku-vtorgnennna-rf-ofis-genprokurora/> (dostęp: 18.06.2024).

³³ Ibidem.

³⁴ О. Ярема, *З початку повномасштабного вторгнення Нацполіція відкрила понад 117 тис. кримінальних проваджень щодо воєнних злочинів росіян*, „Детектор Медія” 23.04.2024, <https://detector.media/infospace/article/225808/2024-04-23-z-pochatku-povnomasshtabnogo-vtorgnennna-natspolitsiya-vidkryla-ponad-117-tys-kryminalnykh-provadjhen-shchodovoiennykh-zlochyniv-rosiyan/> (dostęp: 18.06.2024).

propaganda wojenna (art. 436 Kodeksu karnego Ukrainy); inne przestępstwa. Łącznie zarejestrowano 2128 czynów przeciwko bezpieczeństwu narodowemu, w tym 1429 przestępstw naruszenia integralności terytorialnej i nienaruszalności granic Ukrainy (art. 110 Kodeksu karnego Ukrainy); 390 przestępstw zdrady stanu (art. 111 Kodeksu karnego Ukrainy); 56 przestępstw sabotażu (art. 113 Kodeksu karnego Ukrainy); i 253 innych przestępstw. W głównej sprawie rosyjskiej agresji podejrzanych jest 696 osób. Są to przedstawiciele wojskowego i politycznego kierownictwa Federacji Rosyjskiej: ministrowie, deputowani, dowódcy wojskowi, urzędnicy, szefowie organów ścigania, podżegacze wojenni i kremlowscy propagandyści³⁵.

Jak zauważono w raporcie Biura Wysokiego Komisarza ds. Praw Człowieka (OHCHR) na temat sytuacji w zakresie praw człowieka na Ukrainie za okres od 1 grudnia 2023 do 29 lutego 2024 r.³⁶, w okresie sprawozdawczym wojna nadal wyrządzała niszczycielskie szkody wśród ludności cywilnej. W grudniu 2023 r. i styczniu 2024 r. zakrojone na szeroką skalę ataki z użyciem rakiet i amunicji krążącej przez rosyjskie siły zbrojne na Ukrainie spowodowały gwałtowny wzrost liczby ofiar wśród ludności cywilnej w porównaniu z miesiącami poprzednimi, odwracając tym samym ogólną tendencję spadkową ofiar wśród ludności cywilnej, którą obserwowano przez cały 2023 r. Spośród zweryfikowanych przez OHCHR w okresie sprawozdawczym 1804 ofiar cywilnych, 712 było spowodowanych właśnie takimi atakami z użyciem rakiet i amunicji krążącej. Jednym z najbardziej dotkniętych miast był Charków, którego centrum było wielokrotnie atakowane, zabijając i raniąc cywilów oraz niszcząc mienie cywilne i infrastrukturę cywilną. Aktywne działania wojenne toczyły się również wzdłuż linii frontu i na skutek tego szczególnie dotkliwie ucierpiały rejony wokół Kupiańska (obwód charkowski), Awdijiwki (obwód doniecki) i Chersonia (obwód chersoński). Działania wojenne na tych obszarach spowodowały również znaczne szkody wśród ludności cywilnej, a ostrzał artyleryjski i ataki z użyciem wieloprowadnicowych wyrzutni rakietowych (MLRS) na miejscowości leżące na linii frontu odpowiadały za 58% wszystkich ofiar cywilnych zweryfikowanych w okresie sprawozdawczym. Ataki z użyciem urządzeń wybuchowych o dużym zasięgu rażenia spowodowały znaczne szkody w mieniu cywilnym i infrastrukturze cywilnej, a kilka wiosek i miast położonych wzdłuż linii frontu zostało całkowicie zniszczonych. Ataki

³⁵ Biuro Prokuratora Generalnego, <https://gp.gov.ua/> (dostęp: 18.06.2024).

³⁶ *Доповідь Управління Верховного комісара з прав людини (УВКПЛ) щодо ситуації з правами людини в Україні, що охоплює період із 1 грудня 2023 року до 29 лютого 2024 року*, pkt. 38–39, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2024/2024-03-26-ohchr-38th-periodic-report-ukr.pdf> (dostęp: 18.06.2024).

w pobliżu linii frontu były wymierzone w magazyny z pomocą humanitarną i powodowały śmierć pracowników organizacji humanitarnych, tym samym znacząco utrudniając dostarczanie pomocy. W miarę pogarszania się sytuacji wzdłuż linii frontu władze ukraińskie wydały obowiązkowe nakazy ewakuacji z niektórych obszarów zagrożonych. Uszkodzenia infrastruktury energetycznej sprawiły, że wiele miejscowości wzdłuż linii frontu było pozbawionych elektryczności i ogrzewania w miesiącach zimowych. W okresie sprawozdawczym doszło również do ataków, które spowodowały znaczną liczbę ofiar cywilnych na terenach okupowanych. Najbardziej śmiertelny atak pod względem liczby ofiar cywilnych na okupowanym terytorium udokumentowany przez OHCHR od 24 lutego 2022 r. miał miejsce 21 stycznia 2024 r., kiedy kilka pocisków artyleryjskich spadło na dwa targowiska i co najmniej jeden budynek mieszkalny w dzielnicy Kirowskiej w Doniecku, zabijając 25 cywilów i raniąc 11.

OHCHR udokumentował, że od 1 grudnia 2023 do 29 lutego 2024 r. przemoc związana z konfliktem na Ukrainie spowodowała co najmniej 429 ofiar śmiertelnych wśród ludności cywilnej (232 mężczyzn, 181 kobiet, 10 chłopców i sześć dziewcząt) i 1375 rannych (717 mężczyzn, 576 kobiet, 50 chłopców i 32 dziewczęta), co stanowi nieznaczny wzrost w porównaniu z poprzednimi trzema miesiącami. Wśród ofiar cywilnych w okresie sprawozdawczym znalazło się ośmiu pracowników mediów (ranni: pięć kobiet i trzech mężczyźni), dziewięciu pracowników medycznych (zabita kobieta, ranni: pięciu mężczyzn i trzy kobiety) i siedmiu pracowników organizacji humanitarnych (dwóch mężczyzn zabitych, ranni: czterech mężczyźni i kobieta).

Można powiedzieć, że w okresie, którego dotyczy raport, ofiary cywilne odzwierciedlały kilka tendencji zidentyfikowanych wcześniej przez OHCHR: większość ofiar (87%) była na obszarach kontrolowanych przez rząd, a pozostała część (13%) na obszarach okupowanych przez Rosję; zdecydowana większość ofiar była spowodowana użyciem na obszarach zaludnionych broni wybuchowej o dużym zasięgu rażenia; niewybuchy oraz miny spowodowały śmierć 2% ofiar cywilnych; osoby starsze stanowiły nieproporcjonalnie duży odsetek ofiar śmiertelnych i rannych, szczególnie na obszarach w pobliżu linii frontu. Ataki z użyciem broni wybuchowej o dużym zasięgu rażenia w okresie sprawozdawczym spowodowały również znaczne szkody w mieniu cywilnym i infrastrukturze cywilnej: OHCHR udokumentował, że 106 placówek edukacyjnych i 28 placówek opieki zdrowotnej zostało uszkodzonych lub zniszczonych w wyniku działań wojennych.

Wzmoczone ataki rosyjskich sił zbrojnych z użyciem rakiet i amunicji krążącej w grudniu i styczniu spowodowały wzrost liczby ofiar wśród ludności cywilnej. Uważa się, że 29 grudnia 2023 r. rosyjskie siły zbrojne przeprowadziły najsilniejszy

jak dotąd atak z użyciem rakiet i amunicji krążącej, a podobne ataki trwały do 23 stycznia 2024 r. Wspomniane ataki spowodowały śmierć co najmniej 128 ofiar wśród ludności cywilnej (60 mężczyzn, 58 kobiet, ośmiu chłopców, dwie dziewczynki) i 584 rannych (268 mężczyzn, 265 kobiet, 29 chłopców, 22 dziewczynki), co stanowi 39% wszystkich ofiar wśród ludności cywilnej w porównaniu do 26% w poprzednim okresie sprawozdawczym. Największą liczbę ofiar cywilnych w wyniku ataków raketowych i przy pomocy dronów OHCHR odnotował 29 grudnia 2023 r., a następnie znaczną liczbę w dniach 2, 8 i 23 stycznia 2024 r. Większa liczba ofiar cywilnych spowodowanych atakami raketowymi i dronami oznaczała również, że cywile ponosili śmierć i zostali ranni na terytorium całego kraju, a nie tylko w pobliżu linii frontu. OHCHR odnotował ofiary cywilne w 14 obwodach Ukrainy – w czerkaskim, dniewprowskim, donieckim, charkowskim, chersońskim, chmielnickim, kirowogradzkim, kijowskim, lwowskim, mikołajowskim, odeskim, sumskim i zaporoskim, a także w samym mieście Kijowie. Wzrost liczby ataków z użyciem rakiet i amunicji krążącej z dała od linii frontu doprowadził również do wzrostu liczby ofiar wśród dzieci. Na chwilę obecną w miejscowościach leżących na linii frontu pozostaje o wiele mniej rodzin, ponieważ wiele z nich ewakuowano. W styczniu 2024 r. 29 dzieci zostało zabitych i ranionych przez rakietę i amunicję krążącą, w porównaniu do sześciu w listopadzie 2023 r. Większość rakiet i dronów została przechwycona przez ukraińskie siły zbrojne, a spadające szczątki zestrzelonych pocisków, powstające w wyniku takich przechwyceń, spowodowały ofiary wśród cywili (pkt. 17–23 raportu)³⁷.

Charków był jednym z tych miast ukraińskich, które stały się celem największej liczby ataków ze strony rosyjskich sił zbrojnych z wykorzystaniem rakiet i amunicji krążącej. Od 29 grudnia 2023 do 10 lutego 2024 r. pracownicy charkowskiego oddziału OHCHR zarejestrowali odgłosy 84 eksplozji, spośród których aż 50 miało miejsce w samym tylko styczniu 2024 r. Dla porównania poprzednią najwyższą miesięczną liczbę, wynoszącą 35 eksplozji, odnotowano w październiku 2022 r. W swoich oficjalnych komunikatach władze rosyjskie twierdziły, że opisywane ataki były wymierzone w znajdujące się w mieście cele wojskowe. Niektóre ataki na miasto starano się usprawiedliwiać próbami powiązania ich z doniesieniami o znacznej liczbie ofiar cywilnych w rosyjskim mieście Biełgorod, które według rosyjskich propagandystów zostały przeprowadzone przez ukraińskie siły zbrojne właśnie z rejonu Charkowa. Kilka z opisywanych tu ataków na Charków było ewidentnie wymierzonych w dzielnice mieszkalne położone w centrum miasta i w rezultacie doprowadziło do śmierci i ciężkich ran wielu osób cywilnych. Pracownicy OHCHR

³⁷ Ibidem.

odwiedzili 10 takich obstrzelanych miejsc w Charkowie, w tym budynek sąsiadujący z charkowskim biurem OHCHR, który został poważnie uszkodzony przez amunicję krążącą w dniu 31 grudnia 2023 r.

Rano 23 stycznia 2024 r. pracownicy OHCHR odwiedzili charkowski rejon kijowski (dzielnicę mieszkalną) tuż po tym, jak w obszar ten uderzyło kilka rakiet. OHCHR udokumentowało miejsca uderzenia pięciu rakiet, w tym dwóch, które trafiły w budynek mieszkalny, dwóch, które trafiły w szkołę z internatem, i jednej, która trafiła w dom prywatny. Przeprowadzony ostrzał nie tylko zniszczył te budynki, ale także spowodował wybitcie okien w setkach mieszkań w blokach mieszkalnych w promieniu kilkuset metrów od miejsc trafienia. OHCHR ustaliło również, że w ataku śmierć poniosło 11 cywilów, a 55 zostało rannych. Łącznie w wyżej wymienionych atakach na terenie Charkowa zginęło co najmniej 24 cywilów (11 kobiet, dziewięciu mężczyzn, trzech chłopców i dziewczynka), a 177 zostało rannych (91 kobiet, 74 mężczyzn, siedem dziewczynek, pięciu chłopców). Dwa z tych ataków były bezpośrednio wymierzone w dwa różne hotele, raniąc przebywającą tam czwórkę dziennikarzy (trzy kobiety i mężczyznę). OHCHR udokumentowało również, że ataki na Charków uszkodziły lub zniszczyły osiem placówek oświatowych i trzy placówki medyczne (pkt. 24–27 raportu)³⁸.

W czasie trwającej wojny szczególne zaniepokojenie wywołuje kwestia bezpieczeństwa jądrowego i radiacyjnego. Obecne na terytorium Ukrainy, oprócz elektrowni jądrowej w Czarnobylu, która została zamknięta w 2000 r., działają jeszcze cztery inne elektrownie jądrowe z 15 reaktorami jądrowymi. Ponadto w kraju znajdują się trzy składowiska wypalonego paliwa jądrowego (w pobliżu Charkowskiej Elektrowni Jądrowej i Zaporoskiej Elektrowni Jądrowej), reaktor badawczy Instytutu Badań Jądrowych Narodowej Akademii Nauk Ukrainy (Kijów), instalacja jądrowa „Źródło Neutronów” („Neutron Source”, Charków), sześć międzyregionalnych specjalistycznych składowisk odpadów radioaktywnych, pięć zakładów górniczych i dwa zakłady hydrometalurgiczne do przerobu uranu, a także wiele innych obiektów wykorzystujących substancje promieniotwórcze, urządzenia radioizotopowe i źródła promieniowania jonizującego. Wszystkie te instalacje i obiekty zawierające niebezpieczne siły, jak stwierdzono w protokole dodatkowym do Konwencji Genewskich z 12 sierpnia 1949 r. dotyczącym ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych,

nie mogą być atakowane, nawet jeśli takie obiekty są celami wojskowymi, jeśli taki atak może spowodować uwolnienie niebezpiecznych sił i w konsekwencji ciężkie

---

³⁸ Ibidem.

ofiary cywilne. Inne cele wojskowe znajdujące się w tych instalacjach lub strukturach lub w ich pobliżu nie będą atakowane, jeśli taki atak mógłby spowodować uwolnienie niebezpiecznych sił w takich instalacjach lub strukturach i w konsekwencji poważne straty w życiu cywilnym.

Tymczasem wojska rosyjskie, cynicznie ignorując prawo międzynarodowe, już w pierwszych dniach inwazji na Ukrainę zajęły elektrownię jądrową w Czarnobylu, magazyny zużytego paliwa, zakłady utylizacji odpadów radioaktywnych i inne obiekty jądrowe, a ich pracowników wzięto jako zakładników³⁹.

Podczas prawie miesięcznej rosyjskiej okupacji Czarnobylskiej Strefy Wykluczenia działania wojskowe spowodowały odłączenie tych obiektów od zewnętrznych źródeł zasilania, zwiększyły poziom promieniowania, naruszyły pokrywą glebową na obszarach skażonych promieniowaniem jądrowym. Oprócz tego rosyjski personel wojskowy dokonał splądrowania laboratorium radiologicznego i zniszczył archiwum elektrowni. Następnie, na początku marca 2022 r., rosyjskie siły zbrojne, podczas przejmowania największej w Europie elektrowni jądrowej w Zaporozżu, ostrzelały jej budynek administracyjny. Na skutek ostrzału w budynku wybuchł pożar, który na szczęście został szybko ugaszony przez ukraińskich strażaków. Ostrzelano także blok reaktora nr 1, w pobliżu którego rosyjskie siły okupacyjne detonowały pociski, które nie wybuchły podczas ataku na elektrownię. Na szczęście, według dostępnych danych, nie doszło do uwolnienia żadnych materiałów radioaktywnych. Należy natomiast podkreślić, że okupanci wyłączyli kilka bloków energetycznych elektrowni i zaminowali przyległe do elektrowni wybrzeże zbiornika Kachowskiego. Charkowski Instytut Fizyki i Technologii, w którym znajduje się reaktor jądrowy Neutron Source, był przez najeźdźców ostrzeliwany wielokrotnie. Doszło tam do przerwania źródła zasilania obiektu, a podstacja, system chłodzenia, budynki i sieć ciepłownicza zostały poważnie uszkodzone. Według Państwowego Inspektoratu Dozoru Jądrowego,

ostrzał i zajęcie przez rosyjskie wojsko obiektów jądrowych i innych obiektów zawierających materiały radioaktywne i radionuklidowe źródła promieniowania jonizującego, znajdujących się na terytorium Ukrainy, rażąco naruszają wszystkie obowiązujące normy prawa międzynarodowego, wymogi bezpieczeństwa jądrowego

³⁹ *Законодавче забезпечення формування та реалізації державної політики України в умовах воєнного стану*, т. 4. Відповідальність за вчинення злочинів під час вторгнення Російської Федерації в Україну. Міжнародно-правовий і національний спектри, red. А. Коваленко, Київ 2022, s. 275–278.

i radiacyjnego i nie mają nic wspólnego z zapewnieniem bezpieczeństwa jądrowego i radiacyjnego w Ukrainie⁴⁰.

Są to po prostu wzajemnie wykluczające się procesy.

W oświadczeniu wydanym przez Narodową Komisję Ochrony Ludności Ukrainy przed Promieniowaniem podkreślono, że rosyjska agresja i okupacja terytorium suwerennego państwa, utrata kontroli regulacyjnej nad elektrowniami jądrowymi, składowiskami wypalonego paliwa jądrowego, ostrzeliwanie obiektów jądrowych i okupacja przypowierzchniowych składowisk odpadów radioaktywnych „może doprowadzić do bezprecedensowego uwolnienia promieniowania do środowiska i katastrofy nuklearnej na skalę globalną”⁴¹.

Wojnie Rosji przeciwko Ukrainie, która w świetle prawa międzynarodowego ma charakter zbrodniczy, towarzyszą liczne barbarzyńskie zbrodnie popełnione przez armię rosyjską, które są zdefiniowane w Statucie Rzymskim, Konwencjach Genewskich i innych aktach prawa międzynarodowego. Pod względem skali zbrodni przeciwko ludności cywilnej, niszczenia dóbr cywilnych i dziedzictwa kulturowego, wojna przeciwko Ukrainie przekształciła się *de facto* w ludobójstwo narodu ukraińskiego.

5. Indywidualna odpowiedzialność karna Rosjan za przestępstwa popełnione na terytorium Ukrainy – wymiar krajowy i międzynarodowy

W praktyce międzynarodowej istnieje kilka wariantów mechanizmu jurysdykcyjnego, stworzonego w celu badania i sądzenia spraw dotyczących zbrodni wojennych. Pierwsza możliwość przewiduje priorytetowe wykorzystanie krajowych mechanizmów jurysdykcyjnych. W praktyce oznacza to, że organami prowadzącymi postępowanie przygotowawcze są odpowiednie organy ścigania państwa, które wykonują swoje kompetencje na tym obszarze jurysdykcji (możliwe opcje

⁴⁰ Позиція Держатомрегулювання щодо заяви РФ про домовленості між МАГАТЕ та Росатом щодо співробітництва для забезпечення максимальної безпеки ядерних об'єктів в Україні від 4.04.2022, <https://snriu.gov.ua/news/poziciya-derzhatomregulyuvannya-shchodo-zayavi-rf-pro-domovlenosti-mizh-magate-ta-rosatom-shchodo-spivrobitnictva-dlya-zabezpechennya-maksimalnoyi-bezpeki-yadernih-obyektiv-v-ukrayini> (dostęp: 18.06.2024).

⁴¹ Заява Національної комісії з радіаційного захисту населення України від 14.03.2022, <https://nkrzu.gov.ua/dial/pov/1602-zaiava-natsionalnoi-komisii-z-radiatsiinoho-zakhystu-naseleння-ukrainy> (dostęp: 18.06.2024).

to policja, urzędy bezpieczeństwa lub prokuratura itp.). Takie podejście opiera się na fakcie, że art. 49 Pierwszej, art. 50 Drugiej, art. 129 Trzeciej i art. 146 Czwartej Konwencji Genewskiej bezpośrednio zobowiązują Państwa-Strony do podjęcia wszelkich odpowiednich środków w celu poszukiwania i ścigania osób odpowiedzialnych za zbrodnie wojenne, w tym do przekazania ich organom sądowiczym danego państwa. Skazanie osób za zbrodnie wojenne w ramach tego podejścia jest kwestią jurysdykcji krajowej państwa będącego stroną Konwencji Genewskich.

Drugie rozwiązanie polega na zastosowaniu jurysdykcji krajowej przy jednoczesnym zaangażowaniu międzynarodowych organów sądowych, zarówno stałych, jak i tworzonych *ad hoc*. W przypadku międzynarodowego organu sądowego *ad hoc* może on zwrócić się do jurysdykcji państwa-uczestnika z prośbą o rozpatrzenie sprawy dotyczącej zbrodni wojennych i nadać jej priorytet, rozstrzygając zgodnie z procedurą ustanowioną dla takiego organu sądowego. Opcja ta została wdrożona przez Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii, który został ustanowiony *ad hoc*.

Trzecia opcja zakłada, że do ścigania osoby winnej popełnienia zbrodni wojennych, znajdujących się na liście zbrodni określonych w Statucie Rzymskim, jest zaangażowanie stałego organu sądowego – Międzynarodowego Trybunału Karnego. Głównym kryterium rozróżnienia pomiędzy wariantami mechanizmu jurysdykcyjnego w zakresie badania i ścigania zbrodni wojennych jest zdolność danego państwa do ścigania zbrodniarzy wojennych w ramach swojej własnej jurysdykcji. Jednocześnie w praktyce zarówno dochodzeń, jak i procesów w sprawach karnych dotyczących zbrodni wojennych ma miejsce połączenie krajowej i międzynarodowej praktyki egzekwowania prawa. Sądy krajowe, stosując prawo krajowe, odwołują się do aktów prawa międzynarodowego na zasadzie komplementarności. Jednocześnie sądy międzynarodowe również opierają się na bazie dowodowej, która jest gromadzona głównie przez krajowe organy prowadzące postępowania przygotowawcze.

Organizowanie dochodzeń w sprawie zbrodni wojennych na poziomie krajowym należy do wyłącznych kompetencji organów ścigania, w zależności od jurysdykcji ustanowionej w kodeksie postępowania karnego. Co do zasady, te kategorie przestępstw są badane przez państwowe agencje bezpieczeństwa, najczęściej wspólnie z prokuraturą i/lub policją krajową. Przykładowo, ukraiński mechanizm ścigania zbrodni wojennych przewiduje, że zgodnie z art. 216 kpk Ukrainy, śledztwa w sprawie przestępstw z art. 436–447 kodeksu karnego Ukrainy są prowadzone przez śledczych Służby Bezpieczeństwa Ukrainy. W niektórych przypadkach (w zależności od przedmiotu sprawy) takie przestępstwa mogą być badane przez Państwowe Biuro Śledcze. Jeśli dochodzenie wykaże, że niektóre z powiązanych przestępstw podlegają

jurysdykcji SBU, a inne podlegają jurysdykcji Policji Narodowej lub innego organu prowadzącego postępowanie przygotowawcze, wtedy zakres jurysdykcji określa prokurator (część 10 art. 216 Kodeksu karnego Ukrainy)⁴².

W związku z powyższym główny ciężar oddania sprawiedliwości ofiarom zbrodni międzynarodowych i postawienia wszystkich sprawców przed sądem będzie spoczywał na krajowym systemie sędziowskim. Jednak należy zauważyć, że ukraiński system sędziowski nie jest w pełni przygotowany do skutecznego rozpatrywania wszystkich spraw z kategorii „zbrodni międzynarodowych” (zbrodni ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości, zbrodni wojennych i zbrodni agresji)⁴³.

Według informacji Biura Prokuratora Generalnego liczba zarejestrowanych zbrodni wojennych wynosi obecnie ponad 129 720 (stan na 10 kwietnia 2024 r.). Główne wyzwania, stojące przed Prokuraturą Generalną w śledztwach dotyczących zbrodni wojennych, są następujące⁴⁴:

1. Problemy normatywne – brak unifikacji kodeksu karnego Ukrainy ze Statutem Rzymskim. W kodeksie nie ma takiej kategorii jak „zbrodnie przeciwko ludzkości”; podczas dziewięciu lat wojny główne artykuły dotyczące zbrodni wojennych nie zostały zmienione; w Kodeksie Karnym Ukrainy i Statucie Rzymskim widnieją różne kategorie przestępstw.
2. Problemy kadrowe – obecnie z 4966 sędziów około 800 nie ma uprawnień do prowadzenia spraw międzynarodowych. Liczba ta wciąż się zmniejsza – w samym tylko 2023 r. 278 sędziów zrezygnowało z pełnienia swojej funkcji (średnio 35 sędziów miesięcznie). Należy zauważyć, że rekrutacja nowych sędziów z całą pewnością nie będzie odbywać się w tak szybkim tempie, jak ich rezygnacje. Najbardziej dotkliwy jest zauważalny znaczny niedobór karnistów, przy czym najgorsza sytuacja panuje w sądach apelacyjnych. Konieczne jest wprowadzenie odrębnej specjalizacji sędziów do zajmowania się tą kategorią spraw oraz przeprowadzenie szkoleń dla wszystkich sędziów, w których zostanie ustalona odpowiednia specjalizacja do prowadzenia spraw przestępstw międzynarodowych⁴⁵.

⁴² Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р., No. 4651-VI, „Відомості Верховної Ради України” 2013, nr 9–10, nr 11–12, nr 13, art. 88.

⁴³ Виклики, які постають перед судами при розгляді справ про міжнародні (воєнні) злочини, обговорили на міжнародній конференції, Вища рада правосуддя, 26.10.2023, <https://hcj.gov.ua/news/vyklyky-yaki-postayut-pered-sudamy-pry-rozglyadi-sprav-pro-mizhnarodni-voyenni> (dostęp: 18.06.2024).

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

3. Problemy organizacyjne – mamy teraz ogromne zapotrzebowanie na pomieszczenia sądowe, w których procesy mogłyby odbywać się w sposób zapewniający bezpieczeństwo wszystkim uczestnikom i gdzie byłyby odpowiednie warunki, niezbędne do przechowywania akt spraw. Obecnie w Ukrainie działa 595 sądów. W 79 z nich nie toczą się żadne postępowania sądowe. Uszkodzonych zostało 96 budynków sądowych, a 12 zostało całkowicie zniszczonych. Podczas wojny jurysdykcja 112 sądów została zmieniona. Przywrócono prace jedynie 10 sądów. Istnieje paląca konieczność zapewnienia skutecznego dochodzenia przedprocesowego w sprawach (szybkość, niezależność, bezstronność, dokładność i adekwatność), skutecznego systemu pomocy prawnej dla oskarżonych (bezpłatna pomoc prawna, co jest szczególnie ważne w przypadku procesów zaocznych), oraz dostępności ławników do rozpraw.
4. Problemy finansowe – praktyka krajów bałkańskich pokazuje, że okres przejściowy jest dla systemu sprawiedliwości procesem długim i kosztownym, niemniej jednak odzwierciedla instytucjonalną zdolność państwa do postawienia sprawców przed wymiarem sprawiedliwości. Wojna na Bałkanach zakończyła się 20 lat temu, ale śledztwa i procesy w sprawie zbrodni międzynarodowych wciąż trwają. Dlatego też państwo, uznając ten cel za swój cel strategiczny, musi zdecydować o priorytetowym finansowaniu całego zakresu powiązanych kwestii. Z pewnością moglibyśmy skorzystać z pomocy naszych partnerów międzynarodowych.

W ciągu dziewięciu lat (od 5 lutego 2023 r.) wydano tylko 31 wyroków na podstawie art. 438 „Naruszenie praw i zwyczajów wojennych”, z czego 18 wydano zaocznie pod nieobecność oskarżonego, a dziewięć wydano w skróconym postępowaniu sądowym, bez badania dowodów zgodnie z art. 349 Kodeksu karnego Ukrainy. W związku z tym tylko cztery wyroki zostały wydane przez sądy podczas pełnego procesu z udziałem oskarżonych i z badaniem dowodów ich winy.

Ukraińskie organy ścigania są w pełni świadome, że ta kategoria postępowań karnych przyciąga uwagę nie tylko w Ukrainie, ale także za granicą. Dlatego dokładają wszelkich starań, aby proces ten był jak najwyższej jakości, ponieważ prędzej czy później pojawi się pytanie o możliwości krajowego wymiaru sprawiedliwości.

Chodzi o bezstronność, ponieważ Ukraina, jako strona konfliktu zbrojnego, może być uważana za stronnictwo i prowadzącą słabe śledztwa – takie właśnie obawy najczęściej wyrażają nasi międzynarodowi partnerzy. Aby uniknąć podobnych oskarżeń, zaczęliśmy promować standardy prowadzenia dochodzeń w sprawie zbrodni wojennych tak szybko, jak to możliwe, już wiosną 2022 roku. Pomogli nam w tym również nasi międzynarodowi koledzy: Biuro Prokuratora Generalnego powołało

grupę doradców – Grupę Doradczą ds. Zbrodni Okrucieństwa dla Ukrainy (Atrocity Crime Advisory Group (ACA) for Ukraine). Składa się ona z ekspertów z Wielkiej Brytanii, USA, UE i innych krajów mających doświadczenie w badaniu zbrodni wojennych i uczestniczeniu w trybunałach ds. zbrodni wojennych. Ci ludzie bardzo pomogli nam znaleźć właściwy wektor, zamiast tego, byśmy musieli wymyślać własne *know-how* [...] ⁴⁶.

Ponadto Ukraina nieustannie stara się wykorzystywać międzynarodowe mechanizmy w celu pociągnięcia do odpowiedzialności, zarówno Federacji Rosyjskiej jako państwa, jak i jej obywatele jako osoby fizyczne, za wszelkie niezgodne z prawem działania i przestępstwa popełnione w ramach rosyjskiej agresji zbrojnej, która rozpoczęła się w 2014 r. Najnowsze próby tego typu obejmują wszczęcie postępowania przed Międzynarodowym Trybunałem Sprawiedliwości w sprawie naruszenia przez Federację Rosyjską Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa ⁴⁷.

Chociaż Ukraina nie jest państwem-stroną Statutu Rzymskiego, to jednak dwukrotnie skorzystała ze swoich prerogatyw do uznania jurysdykcji Trybunału w odniesieniu do domniemyanych zbrodni na podstawie Statutu Rzymskiego popełnionych na jej terytorium, zgodnie z art. 12 ust. 3 Statutu. Pierwszy wniosek ⁴⁸, złożony przez Rząd Ukrainy, uznawał jurysdykcję MTK nad domniemywanymi zbrodniami popełnionymi na terytorium Ukrainy w okresie od 21 listopada 2013 do 22 lutego 2014 r. Drugi wniosek ⁴⁹ przedłużał ten okres na czas nieokreślony, aby objąć domniemywane zbrodnie popełnione w tym czasie na terytorium Ukrainy, poczynając od dnia 20 lutego 2014 r.

Już 17 marca 2023 r. w związku z sytuacją na Ukrainie Izba Przygotowawcza II MTK wydała nakazy aresztowania dwóch osób: Władimira Władimirowicza Putina, Prezydenta Federacji Rosyjskiej, oraz Marii Aleksiejewnej Lwowej-Biełowej, Pełnomocnika przy Prezydencie Federacji Rosyjskiej ds. Praw Dziecka.

---

⁴⁶ *Воєнні злочини – рік розслідування*, Антикорупційний штаб, 6.02.2023, <https://shtab.net/analytics/view/voenni-zlochiny---rik-rozsliduvannya/> (dostęp: 18.06.2024).

⁴⁷ Podsumowanie działań proceduralnych podjętych przez Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości w bieżącym postępowaniu jest dostępne w: *Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation: 32 states intervening)*, International Court of Justice, Report of ICJ – 1 August 2022–31 July 2023, General Assembly Official Records Seventy-eight session, supplement no. 4, A/78/4.

⁴⁸ International Criminal Court, <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/997/declarationRecognitionJurisdiction09-04-2014.pdf> (dostęp: 18.06.2024).

⁴⁹ International Criminal Court, https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/iccdocs/other/Ukraine_Art_12-3_declaration_08092015.pdf#search=ukraine (dostęp: 18.06.2024).

Na podstawie wniosków złożonych przez prokuraturę 22 lutego 2023 r. Izba Przygotowawcza II uznała, że istnieją uzasadnione podstawy, aby sądzić, że każdy z podejrzanych jest odpowiedzialny za zbrodnię wojenną polegającą na bezprawnej deportacji ludności (dzieci) i bezprawnym przesiedleniu ludności (dzieci) z okupowanych terytoriów Ukrainy do Federacji Rosyjskiej, działając tym samym na szkodę ukraińskich dzieci.

Dnia 5 marca 2024 r. Izba Przygotowawcza II MTK wydała nakazy aresztowania dwóch osób w związku z sytuacją w Ukrainie: Siergieja Iwanowicza Kobylasza, generała porucznika rosyjskich sił zbrojnych, który w tym czasie był dowódcą lotnictwa dalekiego zasięgu sił powietrznych, oraz Wiktora Nikołajewicza Sokołowa, admirała rosyjskiej marynarki wojennej, który w tym czasie był dowódcą Floty Czarnomorskiej. Na podstawie wniosków prokuratora z dnia 2 lutego 2024 r. Izba Przygotowawcza II stwierdziła, że istnieją uzasadnione podstawy, aby sądzić, że każdy z podejrzanych jest odpowiedzialny za zbrodnię wojenną polegającą na atakowaniu obiektów cywilnych, zbrodnię wojenną polegającą na wyrządzeniu nadmiernej przypadkowej szkody ludności cywilnej lub uszkodzeniu obiektów cywilnych oraz zbrodnię przeciwko ludzkości polegającą na popełnieniu nieludzkich czynów⁵⁰.

Oceniając działania MTK w tym kontekście, możemy zgodzić się z niektórymi ekspertami argumentującymi, że wydanie tych kilku nakazów aresztowania trudno uznać za wystarczające.

Każdego dnia pojawiają się nowe dowody zbrodni popełnianych przez państwo-agresora, które oprócz działań naruszających międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych i innych przestępstw określonych w prawie międzynarodowym, nieustannie ostrzeliwuje obiekty cywilne, w tym infrastrukturę krytyczną, powodując śmierć cywilów. W związku z tym trudno sobie wyobrazić, że Biuro Prokuratora MTK, we współpracy z ukraińskimi prokuratorami, nie znalazło wystarczających podstaw do wydania nakazów aresztowania kolejnych osób, w tym dowództwa wojskowego Federacji Rosyjskiej. Oceniając zatem działania podjęte przez MTK pod kątem zebranego dotychczas na Ukrainie materiału dowodowego, można mieć istotne wątpliwości co do tego, czy MTK rzeczywiście jest w stanie skutecznie ścigać sprawców, którzy dopuścili się zbrodni na terytorium Ukrainy po 24.02.2022 r., biorąc pod uwagę skalę tych czynów oraz fakt, że konflikt zbrojny trwa nadal, a część terytorium Ukrainy znajduje się pod okupacją państwa-agresora, gdzie cieszy się on całkowitą bezkarnością⁵¹.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ekspertyza Iryny Kozak-Balaniuk.

Wnioski

Pełnoskalowej rosyjskiej agresji zbrojnej na Ukrainę od samego początku towarzyszy popełnianie na terytorium naszego państwa licznych zbrodni międzynarodowych, które nie ulegają przedawnieniu. Nie ma najmniejszych wątpliwości co do tego, że istnieją wyraźne oznaki zarówno zbrodni wojennych, jak i ludobójstwa popełnianych w Ukrainie.

Egzekucje cywilów, tortury, przymusowa wywózka dzieci na terytorium Federacji Rosyjskiej, masowe niszczenie infrastruktury cywilnej, ostrzeliwanie kościołów, szpitali, teatrów, w których przebywali cywile, celowe niszczenie całych osiedli, nagrania wideo z egzekucji nieuzbrojonych ukraińskich żołnierzy, ataki raketowe na schrony z dziećmi – wszystkie te działania wciąż mają miejsce na terytorium naszego kraju. Naruszenia zasad i zwyczajów wojennych przez pojedynczych rosyjskich wojskowych lub ich grupy stanowią odrębne przestępstwa, jednak ich liczba jest największa wśród wszystkich zbrodni międzynarodowych popełnionych w Ukrainie. W toku śledztwa MTK współpracuje z Prokuraturą Generalną Ukrainy, władzami krajowymi, Wspólnym Zespołem Śledczym (JIT) i Eurojustem. Planowane jest otwarcie przedstawicielstwa Prokuratury MTK nie tylko w Kijowie, ale także w innych regionach kraju. Ponadto w 2022 r. kodeks postępowania karnego Ukrainy został uzupełniony o oddzielną sekcję regulującą procedurę współpracy między właściwymi organami Ukrainy i MTK. Pierwsze decyzje MTK w sprawie sytuacji w Ukrainie już zapadły i są obiecujące.

Przez długi czas, aż do 2014 r., ukraińskie organy ścigania nie stosowały przepisów ukraińskiego prawa karnego w zakresie zbrodni wojennych, a także innych przestępstw międzynarodowych. Jednocześnie, w rezultacie okupacji Autonomicznej Republiki Krymu, a także zbrojnej agresji Federacji Rosyjskiej i pełnoskalowej inwazji wojsk rosyjskich na nasz kraj w 2022 r., liczba przestępstw wojennych stale rośnie. Ponadto, chociaż obecny Kodeks karny Ukrainy przewiduje odpowiedzialność za takie zbrodnie, nie jest on w pełni zharmonizowany z przepisami międzynarodowego prawa humanitarnego i międzynarodowego prawa karnego w zakresie odpowiedzialności za nie. To z kolei ma negatywne konsekwencje z co najmniej dwóch powodów. Po pierwsze, państwo ukraińskie nie może w pełni ścigać sprawców zbrodni wojennych na mocy międzynarodowego prawa humanitarnego i międzynarodowego prawa karnego. Po drugie, Ukraina, będąc stroną szeregu międzynarodowych traktatów dotyczących odpowiedzialności za zbrodnie wojenne, nie wypełnia wszystkich swoich zobowiązań odnośnie do pełnej kryminalizacji na poziomie krajowym czynów kwalifikowanych jako zbrodnie wojenne na mocy prawa międzynarodowego. Po ratyfikacji Statutu

Rzymskiego Kodeks karny Ukrainy powinien zostać uzupełniony o nowe zbrodnie, w szczególności zbrodnię wzięcia zakładników spośród ludności cywilnej jednej ze stron konfliktu zbrojnego przez drugą stronę. Kolejną zbrodnią, która powinna zostać wprowadzona do Kodeksu karnego Ukrainy, jest zmuszanie do zrzeczenia się obywatelstwa ukraińskiego i uzyskania obywatelstwa państwa okupującego na tymczasowo okupowanych terytoriach Ukrainy.

Reasumując, pragnę stwierdzić, że ważnym zadaniem ukraińskich władz państwowych, zwłaszcza parlamentu, jest dostosowanie przepisów ukraińskiego ustawodawstwa o odpowiedzialności karnej do wymogów międzynarodowego prawa karnego i międzynarodowego prawa humanitarnego, a także praktyki ich wdrażania do krajowego systemu prawnego, co wymaga szerszych i głębszych zmian. Rzecz jasna to właśnie wokół tego zadania należy skonsolidować wspólne wysiłki wszystkich szczebli władzy państwowej w Ukrainie.

Bibliografia

Akty normatywne międzynarodowe

- IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text.
- Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 08.06.1977, http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_199.
- Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) від 08.06.1977, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text.
- Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III) від 08.12.2005, http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_g74.
- Другий протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року від 26.03.1999, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text.
- Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 09.12.1948, <https://holodomorinstitute.org.ua/documents/konvencziya-oon-pro-zapobigannya-zlochynu-genocyzdu-i-pokarannya-za-nogo/>.
- Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію від 10.10.1980, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266#Text.
- Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію від 10.04.1981, http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_266.

- Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення від 18.09.1997, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_379#Text.
- Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13.01.1993, http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_182.
- Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі від 29.07.1899, http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_765.
- Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154.
- Конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949, http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_153.
- Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12.08.1949, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151.
- Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12.08.1949, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152.
- Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

Akty normatywne ukraińskie

- Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001, 2341-III, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
- Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012, 4651-VI, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20231106#Text>.
- Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом: Закон України від 03.05.2022, 2236-IX, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#Text>.
- Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015, 389-VIII, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
- Про утворення Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2017, 329, <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-2017-%D0%BF>.

Orzecznictwo

- Prosecutor v. Zejnil Delalic, Zdravko Mucic, Hazim Delic, Esad Landzo*, ICTY, 16.11.1998, IT-96-21-T, § 591, <https://www.refworld.org/cases,ICTY,41482bde4.html>.
- Prosecutor v. Ante Furundzija*, ICTY, 10.12.1998, IT-95-17/1-T, § 162, <https://www.icty.org/x/cases/furundzija/tjug/en/fur-tj981210e.pdf>.
- Prosecutor v. Tadic*, ICTY, 15.07.1999, IT-94-1-A, <http://www.icty.org/x/cases/tadic/acjug/en/tad-aj990715e.pdf>.
- Prosecutor v. Goran Jelusic*, ICTY, 14.12.1999, IT-95-1G, <https://www.icty.org/x/cases/jelusic/tjug/en/jel-tj991214e.pdf>.

Prosecutor v. Tibomir Blaskic, ICTY, 3.03.2000, IT-95–14-T, <https://www.icty.org/x/cases/blaskic/tjug/en/bla-tj000303e.pdf>.

Prosecutor v. Dragoljub Kunarac, Radomir Kovac and Zoran Vukovic (Trial Judgment), ICTY, 22.02.2001, IT-96-23-T & IT-96-23/1-T, <https://www.refworld.org/cases,ICTY,3ae6b7560.html>.

Literatura

Законодавче забезпечення формування та реалізації державної політики України в умовах воєнного стану, т. 4. *Відповідальність за вчинення злочинів під час вторгнення Російської Федерації в Україну. Міжнародно-правовий і національний спекти*, red. А. Коваленко, Київ 2022.

Перепада В., Волков І., Кайдалов Р., Бондаренко О., *Нормативно-правові акти з міжнародного гуманітарного права: довідник*, Харків 2021.

Пилипенко В., *Воєнні злочини в Статутах Міжнародних кримінальних трибуналів та Римському статуті Міжнародного кримінального суду*, „Право.UA” (2020), пг 2.

Пилипенко В., *Воєнні злочини як серйозні порушення Женевських конвенцій, 1949 р. в контексті міжнародного кримінального*, „Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України” (2018), пг 6.

Пилипенко В., *Деякі питання співробітництва України та Міжнародного кримінального суду: правові аспекти*, „Право і суспільство” (2021), пг 1.

Пилипенко В., *До питання про приєднання України до Римського статуту Міжнародного кримінального суду: теоретичні і практичні аспекти*, „Наше право” (2020), пг 2.

Пилипенко В., *До питання щодо реалізації міжнародно-правової відповідальності російської федерації за скоєння злочину агресії та інших міжнародних злочинів*, „Правові новели” (2021), пг 13.

Пилипенко В., *Склад воєнного злочину за міжнародним кримінальним правом*, „Актуальні проблеми держави і права” (2017), пг 1.

Задорожний О., *Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права*, Київ 2015.

Репецький В., *Імплементация норм міжнародного гуманітарного права у внутрішнє право України*, w: *Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України*, red. В. Денисов, Київ 2006.

Репецький В., Лисик В., *Міжнародне гуманітарне право*, Київ 2007.

Сассоли М., Бувье А., *Правовая защита во время войны*, „Международный комитет Красного Креста” (2008–2009).

Netografia

<https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2024/2024-03-26-ohchr-38th-periodic-report-ukr.pdf>.

Zbrodnia ekobójstwa w Ukrainie – skutki środowiskowe rosyjskiej agresji zbrojnej

Wprowadzenie

Od najdawniejszych czasów człowiek dążył do kształtowania przyrody, której surowe prawa musiały być respektowane dla przetrwania. Jednakże w ciągu ostatnich dwóch stuleci ludzkie zachowania i postawy odzwierciedlają próbę dominacji nad przyrodą, eksploatacji zasobów naturalnych dla własnych korzyści, co prowadzi do zaostrzenia konfliktu między naturalnymi, cyklicznymi procesami biosfery a liniowymi procesami napędzanymi przez technologie stworzone przez człowieka, co ostatecznie doprowadziło do „kryzysu ekologicznego”.

Przyczyn kryzysu należy poszukiwać przede wszystkim w cywilizacji przemysłowej, która pojawiła się w połowie XIX w., przynosząc głębokie i dynamiczne zmiany środowiskowe. Nastąpiła wzmożona eksploatacja zasobów naturalnych oraz rozszerzenie obszarów uprawnych, systemy rolnicze ulegały zmianom, doszło do masowej wycinki lasów w celu pozyskiwania drewna, nowych gruntów rolnych i pastwisk. Jednocześnie cywilizacja przemysłowa ułatwiła i wymusiła szybki wzrost populacji, co doprowadziło do intensywnej urbanizacji i skoncentrowania dużej liczby ludności na ograniczonych przestrzeniach, konfrontując człowieka z zupełnie nowymi warunkami życia.

Nabywając zdolność do przekształcania przyrody, człowiek początkowo nie brał pod uwagę potrzeby racjonalnych, zrównoważonych warunków życia i rozwoju. Dopiero później zdał sobie sprawę, że jest on zarówno twórcą, jak i wytworem otaczającego go środowiska, niezbędnego do biologicznego i intelektualnego istnienia.

Irracjonalna eksploatacja zasobów odnawialnych (lasów, flory, fauny itp.) i nieodnawialnych (bogactwa mineralnego podłoża) nasiliła szkodliwy wpływ działań człowieka na przyrodę. Przepęstwa ekobójstwa to w istocie poważne zbrodnie ekologiczne, zarówno w skali globalnej, jak i regionalnej, o nieodwracalnych konsekwencjach dla przyrody i ludzkości. Przepęstwa ekobójstwa są priorytetowo traktowane w systemach prawnych, gdyż stanowią istotne zagrożenie dla bezpieczeństwa człowieka.

Paradoks człowieczeństwa polega na tym, że pomimo bycia częścią natury, człowiek stanowi dla niej największe zagrożenie. Wrażenie, że środowisko jest niezniszczalne, jest błędne; przyroda odzwierciedla i absorbuje negatywne skutki działalności człowieka na całym świecie. W przeciwieństwie do ludzkości „flora, fauna, woda i powietrze” nie znają granic narodowych ani celnych.

W niniejszym rozdziale dążymy do wyjaśnienia historycznej ewolucji ekobójstwa jako przepęstwa, jego prawnego uznania oraz współczesnego podejścia do agresji militarnej jako negatywnego czynnika powodujących szkody w środowisku i jego ekosystemach.

Agresja wojskowa Rosji przeciwko Ukrainie przynosi straty nie tylko w aspekcie ludzkim, społecznym, terytorialnym i finansowym, ale także ekologicznym. Należy uznać na arenie międzynarodowej, że szkody środowiskowe spowodowane działaniami wojennymi prowadzą do nieodwracalnego zniszczenia niektórych gatunków flory i fauny. Z całą pewnością możemy stwierdzić, że działania wojenne agresora będą miały wpływ nie tylko na jurysdykcję terytorialną Ukrainy, ale także przyniosą skutki transgraniczne, wpływając na sąsiednie państwa.

Ponadto chcemy przeanalizować wpływ agresji wojskowej Rosji w kontekście szkód środowiskowych, kwalifikując ją jako przepęstwo międzynarodowe, a konkretnie jako przepęstwo ekobójstwa.

1. Konceptualizacja zbrodni ekobójstwa przez pryzmat przepisów międzynarodowych z zakresu ochrony środowiska

Specjaliści z zakresu prawa ochrony środowiska twierdzą, że nowy porządek światowy będzie albo ekologiczny, albo w ogóle nie będzie istniał. Media masowe wyrażają podobne obawy, ostrzegając, że świat stoi na progu kryzysu ekologicznego.

Rosnąca industrializacja, utrzymywanie przestarzałego sprzętu, brak nowych systemów oczyszczania wody i utylizacji odpadów, niekontrolowana emisja dużych ilości dwutlenku węgla do atmosfery, znaczna redukcja terenów zielonych, wpływ

nowych technologii na bezpieczeństwo żywnościowe, ubytek warstwy ozonowej, utrata żyzności na wielu ziemiach, które stopniowo przekształcają się w nieużytki oraz zanik licznych gatunków flory i fauny na świecie sprawiają, że ochrona i zarządzanie środowiskiem na poziomie globalnym staje się prawie niemożliwe.

Paradoks ludzkości polega na tym, że będąc częścią przyrody, człowiek niszczy środowisko, jednocześnie bez końca je podziwiając. W przeciwieństwie do działalności człowieka, pięć podstawowych elementów przyrody (flora, fauna, powietrze, woda, gleba) nie uznaje żadnych granic celnych. W konsekwencji ekosystem jest nękany przez śmiertelny wirus, a ludzkość nie jest obecnie gotowa, by znaleźć na niego lekarstwo.

W systemie norm prawnych mających na celu ochronę środowiska, prawo karne odgrywa kluczową rolę. Wśród licznych przestępstw popełnianych przeciwko środowisku ekobójstwo uznaje się za najgroźniejsze. Zagrożając bezpieczeństwu całej ludzkości, zbrodnia ta uzyskała status przestępstwa ponadnarodowego, którego konsekwencje jednoznacznie prowadzą do destrukcyjnych i nieodwracalnych skutków globalnych dla natury i istnienia człowieka. Problem ekobójstwa jako zbrodni międzynarodowej pojawił się podczas wojny w Wietnamie, kiedy amerykańskie lotnictwo zniszczyło praktycznie całe życie w kilku regionach tego kraju, używając pestycydów i innych chemikaliów.

Niebezpieczeństwo ekobójstwa polega na zaburzeniu równowagi ekologicznej w jednym regionie, co prowadzi do negatywnych skutków w innych regionach, daleko od miejsca katastrofy (przykład stanowi katastrofa w Czarnobylu). Aby przeciwdziałać takim przestępstwom, wspólnota europejska podjęła szereg działań w celu ustanowienia ram prawnych dla ścigania zbrodni ekobójstwa.

Od najdawniejszych czasów znane były w społecznościach działania mające na celu ochronę środowiska, które przyjęły później formę zakazów prawnych, aby ostatecznie przekształcić się w zakazy powszechne: ochronę wód płynących, powietrza, gleby, ograniczenia hałasu itp.

Źródła kryminalizacji przestępstw przeciwko środowisku obejmują następujące akty:

- Konwencja o ochronie dzikich zwierząt, ptaków i ryb w Afryce, pierwsze wielostronne międzynarodowe porozumienie w zakresie ochrony środowiska, zawarte w 1900 r.;
- Konwencja paryska o ochronie pożytecznych ptaków w rolnictwie z dnia 19 marca 1902 r.;
- Konwencja o ochronie i zachowaniu fok futerkowych, podpisana w Waszyngtonie 7 lipca 1911 r.;

- Konwencja o ochronie flory i fauny w ich naturalnym stanie, podpisana w Londynie 8 listopada 1933 r.;
- Konwencja o ochronie flory, fauny i piękna naturalnego krajów Ameryk, podpisana w Waszyngtonie 12 października 1940 r.;
- Protokół między Belgią a Francją dotyczący ustanowienia stałej komisji ds. zanieczyszczania wód podpisany 8 kwietnia 1950 r.;
- Międzynarodowa Konwencja o ochronie roślin z dnia 6 grudnia 1951 r.;
- Międzynarodowa Konwencja o ochronie nowych odmian roślin z dnia 2 grudnia 1961 r.;
- Konwencja londyńska o zapobieganiu zanieczyszczaniu morza przez składowanie odpadów i innych substancji z 1972 r.;
- Konwencja o ocenie oddziaływania na środowisko w kontekście transgranicznym z dnia 25 lutego 1991 r.;
- Umowa o współpracy w dziedzinie ekologii i ochrony środowiska naturalnego z dnia 8 lutego 1992 r.;
- Konwencja o ochronie i użytkowaniu transgranicznych cieków wodnych i jezior międzynarodowych z dnia 17 marca 1992 r.

W 1977 r. podpisano międzynarodową Konwencję o zakazie wojskowego lub innego wrogiego użycia technik modyfikacji środowiska. Dokument ten wyznacza podstawowe ramy prawne do zwalczania przestępstw ekobójstwa, choć ten termin nie został w nim użyty wprost. Rola prawa w tym kontekście jest kluczowa. Przestępstwa powtarzane systematycznie stają się nawykami, które stopniowo przekształcają się w zbrodnie skutkujące stopniowym niszczeniem środowiska, przybierające formę taktyki ludzkiej egzystencji.

Rada Europy, Organizacja Narodów Zjednoczonych i inne organizacje międzynarodowe dostarczają państwom członkowskim różnorodne instrumenty, które uznają i gwarantują podstawowe prawo człowieka do zdrowego i zrównoważonego środowiska. Przepisy tych ustaw zapewniają odpowiednią równowagę między imperatywami ochrony środowiska. Są zorientowane na ochronę i zarządzanie środowiskiem naturalnym, definiując koncepcje planowania i rozwoju, ochrony oraz zrównoważonego użytkowania środowiska i siedlisk ludzkich. Przez siedlisko rozumiemy środowisko geograficzne, w którym żyje populacja, grupa roślin i zwierząt w jednorodnych warunkach.

Przyjmując międzynarodowe akty, społeczność światowa wyraziła swoje zaniepokojenie kwestią ochrony ludzkości w obliczu poważnego kryzysu zanieczyszczenia środowiska. Unikalne komponenty środowiska, jakimi są flora, fauna, gleba, woda, powietrze, ziemia i minerały, tworzą biologiczne siedlisko człowieka. Aby zapobiec jego zniszczeniu, ludzkość musi na nowo zdefiniować

swoje istnienie, projektując eko-świadome działania i idee. Nie powinniśmy jednak ograniczać działań do abstrakcyjnych deklaracji, oderwanych od rzeczywistości i pozbawionych skutecznej ochrony sądowej na poziomie krajowym, regionalnym i międzynarodowym.

Ostrzeżenie to można również interpretować jako relatywizację wiedzy, która dzisiaj zaskakuje społeczność projektami i programami dotyczącymi mutacji genetycznych, transplantacji, klonowania oraz procesów planetarnych, które przekroczyły implikacje moralne i racjonalną kontrolę. Wśród nich znajdują się projekty, których założenia dotyczące ustanowienia zobowiązań człowieka wobec świata sięgają wymiarów kosmicznych, uniwersalnych, nieco przekraczających granice pojęcia ekologii w jej nowoczesnym znaczeniu, co w rezultacie często prowadzi do nieproduktywnych działań.

Obecnie używany termin „ekobójstwo” odnosi się do destrukcyjnego wpływu ludzkości na naturalne środowisko i nadmiernej eksploatacji zasobów naturalnych planety. Epoka geologiczna, w której żyjemy, zwana Antropocen, charakteryzuje się bezprecedensowym wpływem człowieka na naturalny stan Ziemi. Najbardziej powszechnym przykładem jest zanieczyszczenie atmosfery przez emisję gazów powstałych w wyniku spalania, takich jak dwutlenek węgla, metan itp. Aktywista Patrick Hossay twierdzi, że gatunek ludzki popełnia ekobójstwo przez wpływ cywilizacji przemysłowej na globalne środowisko¹.

Termin „ekobójstwo” został po raz pierwszy użyty przez amerykańskiego biologa i bioetyka Arthura W. Galstona (1920–2008) na Konferencji w sprawie wojny i odpowiedzialności narodowej w Waszyngtonie (1970). Zaproponował użycie terminu do opisanego katastrofalnych skutków stosowania herbicydu Agent Orange podczas wojny w Wietnamie, kiedy to armia amerykańska rozpyliła około 200 mln galonów tego defoliantu od 1962 do 1970 r. Użyto go do niszczenia lasów, aby ujawnić pozycje i trasy armii wietnamskiej. A.W. Galston argumentował, że szeroko zakrojone stosowanie defoliantu niszczy ważne nisze ekologiczne regionu.

W 1972 r. na Konferencji sztokholmskiej dotyczącej środowiska człowieka, Olaf Palme w swoim inauguracyjnym przemówieniu odniósł się do wojny w Wietnamie i nazwał ją ekobójstwem².

Zgodnie z art. 8 ust. 2 lit. b) pkt. iv Statutu Rzymskiego oraz art. 35 ust. 3 I protokołu dodatkowego do Konwencji Genewskich z 8 czerwca 1977 r. ekobójstwo, czyli celowe przeprowadzenie ataku ze świadomością, że spowoduje on

¹ P. Hossay, *Unsustainable: A Primer for Global Environmental and Social Justice*, Londyn 2005.

² T. Björk, *The Emergence of Popular Participation in Global Politics, United Nations Conference on the Human Environment 1972*, Sztokholm 1996.

„rozległe, długotrwałe i poważne szkody w środowisku naturalnym, które byłyby nadmierne w stosunku do przewidywanych korzyści wojskowych”, jest uznawane za zbrodnię wojenną.

W 1978 r. w różnych projektach artykułów dotyczących odpowiedzialności państwa i międzynarodowej przestępczości uznano ekobójstwo za zbrodnię międzynarodową, która może prowadzić do poważnych naruszeń zobowiązań międzynarodowych kluczowych dla ochrony i zachowania środowiska naturalnego, takich jak masowe zanieczyszczenie atmosfery i mórz³. W 1985 r. ekobójstwo nadal było traktowane jako przestępstwo międzynarodowe. W związku z tym Podkomisja ds. Promocji i Ochrony Praw Człowieka zleciła specjalny raport dotyczący zapobiegania i karania ekobójstwa, przygotowany przez Benjamin Whitakera⁴. W 1987 r. w Komisji Prawa Międzynarodowego (ILC) prowadzono dyskusje na temat przestępstw międzynarodowych, w trakcie których zaproponowano włączenie ekobójstwa do listy przestępstw międzynarodowych, co odzwierciedla potrzebę ochrony i zachowania środowiska⁵.

Projekt Kodeksu zbrodni przeciwko pokojowi i bezpieczeństwu ludzkości ILC z 1991 r. zawierał 12 przestępstw, z których jednym była „celowa degradacja środowiska” (art. 26). Do 29 marca 1993 r. Sekretarz Generalny otrzymał potwierdzenie współpracy ze strony 23 państw członkowskich i jednego państwa niestowarzyszonego: Australii, Austrii, Białorusi, Belgii, Brazylii, Bułgarii, Kostaryki, Ekwadoru, Grecji, Holandii, krajów nordyckich (Danii, Finlandii, Islandii, Norwegii, Szwecji), Paragwaju, Polski, Senegal, Sudanu, Turcji, Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych Ameryki, Urugwaju i Szwajcarii. Tylko trzy kraje – Holandia, Wielka Brytania i Stany Zjednoczone – sprzeciwiły się włączeniu przestępstwa przeciwko środowisku. Zainteresowanie budziła kwestia włączenia wymogu intencjonalności działania; przedstawiciele Austrii skomentowali: „Ponieważ sprawcy tego przestępstwa zazwyczaj działają z motywów zysku, zamiar nie powinien być warunkiem odpowiedzialności karnej”⁶. Belgia i Urugwaj również zajęły stanowisko, iż uwzględnienie elementu zamiaru⁷ nie jest konieczne w kwestii przestępstw dotyczących poważnych szkód środowiskowych (art. 26).

W 1996 r. kanadyjski prawnik Mark Gray opublikował swoją propozycję międzynarodowego przestępstwa ekobójstwa, opartą na ustanowieniu prawa

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

⁶ http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1993_v2_p1.pdf (dostęp: 18.06.2024).

⁷ Ibidem.

międzynarodowego w dziedzinie praw człowieka i ochrony środowiska. Argumentował, że państwa, a niewątpliwie także osoby i organizacje, które powodują lub zezwalają na wyrządzenie szkód w środowisku naturalnym, dopuszczają się masowego naruszenia. Gray zaproponował, aby naruszenia, które zostaną uznane za celowe, lekkomyślne lub wynikające z zaniedbania, skutkujące poważnymi, rozległymi lub długotrwałymi szkodami ekologicznymi, pociągały za sobą międzynarodowe konsekwencje i odpowiedzialność⁸.

W 2010 r. propozycja zbrodni ekobójstwa została przedstawiona na prywatnym wydarzeniu w Organizacji Narodów Zjednoczonych. Następnie w 2011 r. w Sądzie Najwyższym Wielkiej Brytanii odbył się próbny proces w sprawie ekobójstwa, zorganizowany przez Hamilton Group.

W latach 2013 i 2014 opracowano inicjatywę obywatelską mającą na celu kryminalizację ekobójstwa, której celem było zakazanie dostępu do rynku produktów powodujących znaczne szkody środowiskowe poprzez niszczenie ekosystemów. Trzej parlamentarzyści publicznie poparli tę inicjatywę, podpisując ją. Chociaż inicjatywa miała na celu zebranie miliona podpisów, nie osiągnięto tego celu; ta kwestia była jednak tematem dyskusji w Parlamencie Europejskim⁹.

Niemniej jednak precyzyjność definicji ekobójstwa jest nadal poddana dyskusji na arenie międzynarodowej. Europejski Instytut Prawa (ELI) opublikował swój ostateczny raport dotyczący ekobójstwa¹⁰. Raport nie tylko definiuje ekobójstwo, ale zawiera również modelowe zasady dla dyrektyw UE oraz decyzji Rady, które ELI ma nadzieję, że zarówno „przyczynią się do negocjacji międzyinstytucjonalnych w UE w sprawie wniosku dotyczącego dyrektyw Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie ochrony środowiska poprzez prawo karne”, jak i „zainspirują rozwój ustawodawstwa poza UE”; warto wspomnieć, że kryterium ekobójstwa zaproponowane przez ELI spotkało się z pewną krytyką, ze względu na „zbyt wąską”¹¹ definicję.

Najbardziej aktualna definicja ekobójstwa, opracowana przez Niezależny Zespół Ekspertów „Stop Ecocide International”, została przedstawiona społeczności międzynarodowej w 2021 r. w celu jej przyjęcia i wprowadzenia do

⁸ M.A. Gray, *The International Crime of Ecocide*, „California Western International Law Journal” 26 (1996), nr 2.

⁹ <https://en.wikipedia.org/wiki/Ecocide> (dostęp: 18.06.2024).

¹⁰ *ELI Report on Ecocide Model Rules for an EU Directive and a Council Decision*, https://www.europeanlawinstitute.eu/fileadmin/user_upload/p_eli/Publications/ELI_Report_on_Ecocide.pdf (dostęp: 18.06.2024).

¹¹ K.J. Heller, *ELI's Overly Narrow Definition of Ecocide*, *Opinio Juris*, 23.02.2023, <https://opiniojuris.org/2023/02/23/elis-overly-narrow-definition-of-ecocide/> (dostęp: 18.06.2024).

Statutu Rzymskiego¹². Zespół ekspertów zaproponował całkowicie nowy artykuł, „art. 8 ter”, który może zostać bezpośrednio przyjęty i włączony do Statutu Rzymskiego. Proponowany artykuł brzmi następująco:

- 1) W rozumieniu niniejszego Statutu ekobójstwo oznacza bezprawne lub lekkomyślne działanie, podejmowane ze świadomością, że istnieje znaczne prawdopodobieństwo wyrządzenia poważnych i/ albo rozległych, lub długotrwałych szkód w środowisku.
- 2) W rozumieniu ustępu 1. „Lekkomyślne” oznacza działania z rażącym lekceważeniem szkód, które byłyby wyraźnie nadmierne w stosunku do przewidywanych korzyści społecznych i ekonomicznych; 2. „Poważne” oznacza szkody, które wiążą się ze znaczącymi zmianami, zakłóceniami lub szkodami dla dowolnego elementu środowiska, w tym z dotkliwymi skutkami dla życia ludzkiego lub zasobów naturalnych, kulturowych lub ekonomicznych; 3. „Rozległe” oznacza szkody, które wykraczają poza ograniczony obszar geograficzny, przekraczają granice państwowe lub dotyczą całego ekosystemu lub gatunku lub dużej liczby ludzi; 4. „Długotrwałe” oznacza szkody, które są nieodwracalne lub które nie mogą zostać naturalnie naprawione w rozsądnym czasie; 5. „Środowisko” oznacza Ziemię, jej biosferę, kriosferę, litosferę, hydrosferę i atmosferę, a także przestrzeń kosmiczną¹³.

Zgodnie z komentarzem opublikowanym przez wyżej wymieniony Zespół pierwsze kryterium wymaga, aby „istniało znaczne prawdopodobieństwo, że działania (czyn lub zaniechanie) spowodują poważne i/ albo rozległe lub długotrwałe szkody w środowisku”, podczas gdy drugie kryterium odnosi się do „dowodu, że działania są bezprawne lub lekkomyślne”¹⁴.

Jednocześnie kwestia odpowiedzialności karnej za przestępstwa przeciwko środowisku naturalnemu została podniesiona w Radzie Europy. W 1998 r. Komitet Ministrów Rady Europy przyjął Konwencję o ochronie środowiska poprzez prawo karne¹⁵. W art. 2 Konwencji ustanowiono, że: „każda Strona przyjmie odpowiednie środki, jakie mogą być konieczne, aby uznać wyżej wymienione

¹² Ibidem.

¹³ Definicja dostępna na stronie: <https://www.stopecocide.earth/legal-definition> (dostęp: 12.05.2024).

¹⁴ Stop Ecocide Foundation, Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide, Commentary and Core Text, Amsterdam 2021, <https://ecocidelaw.com/definition/> (dostęp: 12.05.2024).

¹⁵ Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law, adopted on 4 November 1998, European Treaty Series no. 172 (dalej: the Convention on the Protection of the Environment).

działania za przestępstwa karne w swoim prawie krajowym”. Ukraina jest państwem członkowskim Rady Europy. Przestępstwa przeciwko środowisku zostały zdefiniowane w art. 2 Konwencji w następujący sposób:

(a) uwolnienie, emisja lub wprowadzenie substancji, lub promieniowania jonizującego do powietrza, gleby lub wody, które: (i) powodują śmierć lub poważne obrażenia u jakiejkolwiek osoby, lub (ii) stwarzają znaczące ryzyko spowodowania śmierci lub poważnych obrażeń u jakiejkolwiek osoby; (b) nielegalne uwolnienie, emisja lub wprowadzenie do powietrza, gleby lub wody, substancji lub promieniowania jonizującego do powietrza, które powodują lub prawdopodobnie spowodują ich trwałe pogorszenie, lub śmierć, poważne obrażenia u jakiejkolwiek osoby lub znaczne uszkodzenie chronionych zabytków, innych chronionych obiektów, mienia, zwierząt lub roślin; (c) nielegalne usuwanie, przetwarzanie, przechowywanie, transport, eksport lub import odpadów niebezpiecznych, które powodują lub prawdopodobnie spowodują śmierć, lub poważne obrażenia u jakiejkolwiek osoby, lub znaczne uszkodzenie jakości powietrza, gleby, wody, zwierząt lub roślin; (d) niezgodna z prawem działalność zakładu, w którym prowadzona jest niebezpieczna działalność, która powoduje lub prawdopodobnie spowoduje śmierć, lub poważne obrażenia u jakiejkolwiek osoby, lub znaczne pogorszenie jakości powietrza, gleby, wody, zwierząt lub roślin; (e) nielegalna produkcja, przetwarzanie, przechowywanie, używanie, transport, eksport lub import materiałów jądrowych, lub innych niebezpiecznych substancji promieniotwórczych, które powodują lub prawdopodobnie spowodują śmierć, lub poważne obrażenia u jakiejkolwiek osoby, lub znaczne pogorszenie jakości powietrza, gleby, wody, zwierząt lub roślin, popełnione umyślnie¹⁶.

Konwencja nie jest powszechnie obowiązująca i nie wprowadza indywidualnej odpowiedzialności karnej na poziomie międzynarodowym, identyfikuje jednak działania mogące powodować poważne szkody środowiskowe oraz ustanawia podstawowe standardy ochrony środowiska.

¹⁶ Article 2 of the Convention on the Protection of the Environment, <https://huespedes.cica.es/gimadus/06/THE%20CONVENTION%20ON%20THE%20PROTECTION%20OF%20THE%20ENVIRONMENT%20THROUGH%20CRIMINAL%20LAW.htm> (dostęp: 12.05.2024).

2. Kryminalizacja przestępstw ekobójstwa w ustawodawstwach karnych różnych państw

Uwzględniając ewolucyjne aspekty przestępstwa ekobójstwa, można wnioskować, że jego kryminalizacja przeszła długą i trudną drogę. W tej sekcji zostanie przedstawiona analiza porównawcza ram prawnych różnych krajów w zakresie krajowej kodyfikacji przestępstwa ekobójstwa.

W niektórych państwach przestępstwo ekobójstwa jest regulowane przez ustawodawstwo karne, które uznaje je za odrębne przestępstwo lub obejmuje tylko niektóre działania i skutki ekobójstwa, które mają specyficzne cechy ludobójstwa. Wśród krajów, które wyraźnie regulują zbrodnię ekobójstwa, znajdują się Ukraina, Mołdawia i Gruzja, zaliczając ją do kategorii przestępstwa przeciwko ludzkości, podczas gdy Uzbekistan i Ekwador klasyfikują ekobójstwo jako zbrodnię ekologiczną przeciwko środowisku.

2.1. Ramy prawno-karne Republiki Mołdawii dotyczące przestępstwa ekobójstwa

Art. 136 Kodeksu Karnego Republiki Mołdawii¹⁷ określa przestępstwo ekobójstwa w następujący sposób: „Umysłne, masowe niszczenie flory i fauny, zatrucie atmosfery lub zasobów wodnych oraz popełnienie innych czynów, które mogą spowodować lub spowodowały katastrofę ekologiczną, podlega karze pozbawienia wolności na okres od 10 do 15 lat”.

Etymologia terminu ekobójstwo jest grecko-łacińska: *oikos* po grecku oznacza dom, gospodarstwo domowe, natomiast *cido* po łacinie oznacza zabić. Koncepcja ekobójstwa przekłada się na zabijanie domu.

Przestępstwa ekobójstwa są poważnymi przestępstwami ekologicznymi o globalnym lub regionalnym zasięgu, z nieodwracalnymi konsekwencjami dla przyrody i ludzkości. Z tego powodu oraz dlatego, że zagrażają one bezpieczeństwu ludzi, ekobójstwo jest traktowane priorytetowo w ramach karnych.

Spółeczność międzynarodowa opracowała szereg konwencji, które uznają i gwarantują podstawowe prawo człowieka do zdrowego i zrównoważonego środowiska. Ratyfikując te konwencje (takie jak Konwencja o ochronie dzikiej

---

¹⁷ The Criminal Code of the Republic of Moldova No. 985 dated 18.04.2002, published: 14.04.2009 in the Official Gazette No. 72–74, https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/criminal-code-of-the-republic-of-moldova_html/Republic_of_Moldova_Criminal_Code.pdf (dostęp: 12.05.2024).

przyrody i siedlisk naturalnych w Europie, przyjęta w Bernie 19 września 1979 r., Konwencja o ocenie oddziaływania na środowisko w kontekście transgranicznym, przyjęta w Espoo w Finlandii 25 lutego 1991 r. oraz Światowa Karta Przyrody przyjęta w Nowym Jorku 28 października 1982 r.), Republika Mołdawii wykazała się respektowaniem wyżej wymienionych zasad, uznając, że niszczenie środowiska prowadzi nieodwracalnie do zniszczenia istnienia człowieka. Kwestie środowiskowe są priorytetem dla państwa i społeczeństwa. Art. 137 Konstytucji Republiki Mołdawii proklamuje prawo do zdrowego środowiska: „1) Każda osoba ma prawo do ekologicznie bezpiecznego środowiska dla życia i zdrowia, a także do nieszkodliwej żywności i artykułów gospodarstwa domowego [...]”.

Obiektywny aspekt ekobójstwa jest definiowany jako umyślne i masowe niszczenie flory lub fauny, zanieczyszczanie atmosfery lub zasobów wodnych oraz popełnianie innych czynów, które mogą lub spowodowały katastrofę ekologiczną. Koncepcyjna istota umyślnego i masowego niszczenia flory lub fauny polega na celowych działaniach, które skutkują eliminacją gatunków zwierząt lub roślin występujących w danym środowisku czy regionie, w liczbie lub proporcjach, które zagrażają przetrwaniu gatunku.

Pojęcie zanieczyszczenia atmosfery lub zasobów wodnych obejmuje działania powodujące zanieczyszczenie powietrza i wód substancjami chemicznymi, odpadami, spalinami oraz pozostałościami przemysłowymi, rolniczymi, komunalnymi lub motoryzacyjnymi, które przekraczają limity i normy ustanowione przez ustawodawstwo. Katastrofa ekologiczna rozumiana jest jako tragiczne wydarzenie o zasięgu regionalnym lub globalnym, nieodwracalne w skutkach dla przyrody i człowieka (np. katastrofa w Czarnobylu).

Przy ustalaniu wysokości odszkodowania za szkody wyrządzone przyrodzie będą miały zastosowanie przepisy kodeksu leśnego, kodeksu ziemskiego, ustawy o wodach, kodeksu podziemnego, ustawy o królestwie zwierząt itp. Subiektywny aspekt przestępstwa ekobójstwa realizowany jest poprzez zamiar bezpośredni lub pośredni. Sprawcą przestępstwa może być każda odpowiedzialna osoba, która ukończyła 16 lat.

2.2. Ramy prawne i karne Ukrainy dotyczące przestępstwa ekobójstwa

Do przeprowadzenia dalszych analiz zbrodni ekobójstwa istotne byłoby również zbadanie, w jaki sposób przestępstwa przeciwko środowisku naturalnemu są zdefiniowane w Kodeksie karnym Ukrainy, uwzględniając podobieństwa i różnice w rozumieniu ekobójstwa w innych jurysdykcjach. Rozdział 7 Kodeksu określa

odpowiedzialność karną osób, które popełniają przestępstwa przeciwko środowisku na terytorium Ukrainy.¹⁸

Zgodnie z Kodeksem karnym Ukrainy do przestępstw przeciwko środowisku należą m.in.: naruszenie zasad bezpieczeństwa ekologicznego, niepodjęcie działań mających na celu eliminację skutków zanieczyszczenia środowiska, ukrywanie lub fałszowanie informacji o stanie środowiska lub zachorowalności ludności, skażenie albo uszkodzenie gruntów, zanieczyszczenie powietrza, mórz, niszczenie lub uszkodzenie flory i fauny.

Zgodnie z art. 441 Kodeksu karnego Ukrainy „ekobójstwo” oznacza „masowe niszczenie flory lub fauny, zatrucie atmosfery lub zasobów wodnych, a także inne działania, które mogą spowodować katastrofę ekologiczną”. Zatem jasno wynika, że definicja ekobójstwa ustanowiona w Kodeksie karnym Ukrainy nie przewiduje rozległych ani długotrwałych szkód i nie uwzględnia wprost intencji popełnienia takiego przestępstwa. Pełnoskalowa agresja militarna Rosji wpłynęła na postrzeganie kwestii ekologicznych na Ukrainie, które obecnie są uznawane za jeden z elementów ukraińskiego bezpieczeństwa narodowego.¹⁹

2.3. Ramy prawne dotyczące ekobójstwa w Wietnamie

Kodeks karny Wietnamu²⁰ nie reguluje odrębnie przestępstwa ekobójstwa, ale działania ekobójcze są uwzględnione w rozdziale 24 w kategorii przestępstw przeciwko pokojowi, ludzkości i zbrodni wojennych.

W tym sensie art. 342 „Zbrodnie przeciwko ludzkości” stanowi:

Każdy, kto w czasie pokoju lub wojny dokonuje masowej zagłady ludności na określonym obszarze, niszczy źródła ich utrzymania, dewastuje zdobycze kulturalne i duchowe kraju, burzy fundamenty społeczeństwa w celu jego unicestwienia, a także dopuszcza się innych aktów ludobójstwa lub ekobójstwa, niszcząc środowisko naturalne, podlega karze pozbawienia wolności na okres od dziesięciu do dwudziestu lat, dożywocia lub karze śmierci.

¹⁸ Кримінальний кодекс України, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, nr 25–26, s. 131.

¹⁹ I. Kozak, *Crime of Ecocide in Ukraine – Environmental Consequences of Russian Military Aggression*, „Studia Prawnicze KUL” 96 (2023), nr 4.

²⁰ The Criminal Code of Vietnam, Ha Noi, 21.12.1999, No. 15/1999/QH10, <https://www.ilo.org/dyn/natlex2/natlex2/files/download/56207/VNM56207%20Eng.pdf> (dostęp: 12.05.2024).

2.4. Ramy prawne ustanawiające przestępstwo ekobójstwa w Uzbekistanie

Podobnie jak w przypadku Wietnamu, Kodeks karny Uzbekistanu²¹ nie definiuje wprost przestępstwa ekobójstwa. Kryminalizacja działań przeciwko środowisku naturalnemu jest zawarta w zbiorze artykułów Kodeksu karnego, które znajdują się w rozdziale 14, art. 4: „Przestępstwa związane z ochroną i konserwacją środowiska”. W tym kontekście prawo karne stanowi:

- Art. 196. Zanieczyszczenie środowiska naturalnego:

Zanieczyszczenie lub uszkodzenie gruntów, wody lub powietrza atmosferycznego, które spowodowało masowe zachorowania ludzi, śmierć zwierząt, ptaków lub ryb, lub inne poważne konsekwencje, podlega karze grzywny od stu do dwustu minimalnych miesięcznych wynagrodzeń lub pozbawienia określonych praw do pięciu lat, albo karze prac społecznych do trzech lat. Te same czyny, które spowodowały śmierć osoby, podlegają karze aresztu od trzech do sześciu miesięcy lub pozbawienia wolności do lat trzech oraz pozbawienia określonych praw.

- Art. 197. Naruszenie wymogów dotyczących korzystania z gruntów, zasobów mineralnych lub ich ochrony:

Naruszenie wymogów dotyczących korzystania z gruntów, zasobów mineralnych lub ich ochrony, co spowodowało poważne konsekwencje, podlega karze grzywny od pięćdziesięciu do stu minimalnych miesięcznych wynagrodzeń, albo karze prac społecznych do trzech lat, albo pozbawienia wolności do trzech lat.

- Art. 198. Uszkodzenie i zniszczenie upraw, lasów lub innych roślin:

Uszkodzenie lub zniszczenie upraw, lasów lub innych roślin na skutek nieostrożnego obchodzenia się z ogniem, co spowodowało duże szkody lub inne poważne konsekwencje, podlega karze grzywny do pięćdziesięciu minimalnych miesięcznych wynagrodzeń, albo karze prac społecznych do jednego roku, albo karze aresztu do trzech miesięcy.

Nielegalna wycinka drzew lub innych roślin, która spowodowała duże szkody, podlega karze grzywny od pięćdziesięciu do siedemdziesięciu pięciu minimalnych miesięcznych wynagrodzeń, albo karze prac społecznych od jednego roku do lat

---

²¹ The Criminal Code of the Republic of Uzbekistan, Tashkent, 22.09.1994, No. 2012-XII, https://adsdatabase.ohchr.org/IssueLibrary/UZBEKISTAN_Criminal%20Code.pdf (dostęp: 12.05.2024).

dwóch, albo karze aresztu od trzech do sześciu miesięcy, albo pozbawienia wolności do lat trzech. Celowe uszkodzenie lub zniszczenie upraw, lasów lub innych roślin, co spowodowało duże szkody – podlega karze grzywny od siedemdziesięciu pięciu do stu minimalnych miesięcznych wynagrodzeń, albo karze prac społecznych od dwóch do trzech lat, albo pozbawienia wolności do lat trzech. W przypadku potrójnego odszkodowania za szkody majątkowe, kara pozbawienia wolności nie będzie stosowana.

2.5. Ramy prawne ustanawiające zbrodnię ekobójstwa w Kazachstanie

W przeciwieństwie do ustawodawstwa karnego Wietnamu i Uzbekistanu przestępstwo ekobójstwa jest uznane w Kodeksie karnym Kazachstanu²². Należy zauważyć, że definicja przestępstwa ekobójstwa jest bardzo wąska. Jednakże istotne jest to, że na poziomie krajowym ta kategoria przestępstw jest wyraźnie uregulowana, a nie domyślna, jak w ustawodawstwie innych krajów. W rezultacie przestępstwo ekobójstwa jest włączone do rozdziału 3. „Przestępstwa przeciwko konstytucyjnym i innym prawom i wolnościom człowieka i obywatela”, art. 161. Ekobójstwo: „Masowe niszczenie flory lub fauny, zatrucie atmosfery, gruntów lub zasobów wodnych, a także popełnienie innych czynów, które spowodowały lub mogą spowodować katastrofę ekologiczną, podlega karze pozbawienia wolności na okres od dziesięciu do piętnastu lat”.

2.6. Ramy prawne ustanawiające przestępstwo ekobójstwa w Gruzji

W porównaniu z innymi państwami, państwo gruzińskie ustanowiło wyraźną definicję przestępstwa ekobójstwa, jednocześnie wymieniając działania powodujące szkody środowiskowe. Zbrodnia ekobójstwa jest regulowana przez Kodeks karny²³, sekcja 14 „Przestępstwa przeciwko ludzkości”, Rozdział XLVII – „Zbrodnie przeciwko ludzkości, pokojowi i bezpieczeństwu oraz przeciwko międzynarodowemu prawu humanitarnemu”. Art. 409 o ekobójstwie stanowi, co następuje:

1. Ekobójstwo, tj. skażenie atmosfery, gleby, zasobów wodnych, masowe niszczenie fauny lub flory, lub jakikolwiek inny czyn, który mógłby doprowadzić do

²² Law no. 167 of 16 July 1997 of the Republic of Kazakhstan, https://www.vertic.org/media/National%20Legislation/Kazakhstan/KZ_Criminal_Code.pdf (dostęp: 12.05.2024).

²³ The Criminal Code of Georgia, <https://policehumanrightsresources.org/content/uploads/2016/08/Criminal-Code-Georgia.pdf?x54919> (dostęp: 12.05.2024).

- katastrofy ekologicznej – podlega karze pozbawienia wolności na okres od dwunastu do dwudziestu lat.
2. Ten sam czyn popełniony podczas konfliktów zbrojnych – podlega karze pozbawienia wolności na okres od czternastu do dwudziestu lat lub dożywotniego pozbawienia wolności.

2.7. Ramy prawne ustanawiające przestępstwo ekobójstwa we Francji

W kontekście agresji militarnej rząd francuski podjął kroki w celu dostosowania ram prawnych dotyczących ekobójstwa. W związku z tym, zgodnie z ustawą nr 2021-1104²⁴ z dnia 22 sierpnia 2021 r. o przeciwdziałaniu zmianom klimatycznym i budowaniu odporności na ich skutki, Zgromadzenie Narodowe oraz Senat przyjęły decyzję Rady Konstytucyjnej o zmianie przepisów prawnych dotyczących ekobójstwa:

1. Art. L. 231-3. – Przestępstwo przewidziane w artykule L. 231-1 stanowi ekobójstwo, gdy działania są popełnione celowo.
2. Przestępstwa określone w art. L. 231-2, popełnione celowo, gdy skutkują poważnymi i trwałymi szkodami dla środowiska, również stanowią ekobójstwo. Celowo popełnione, gdy skutkują poważnymi i trwałymi szkodami dla zdrowia, flory, fauny lub jakości powietrza, gleby lub środowiska, powietrza, gleby lub wody.
3. Kara pozbawienia wolności przewidziana w art. L. 231-1 i L. 231-2 jest zwiększona do dziesięciu lat pozbawienia wolności.
4. Grzywna przewidziana w tych samych artykułach L. 231-1 i L. 231-2 jest zwiększona do 4,5 mln euro, z możliwością podwyższenia wymiaru kary do dziesięciu lat pozbawienia wolności.
5. Kwota ta może zostać zwiększona do dziesięciokrotności korzyści uzyskanych z popełnienia przestępstwa.
6. Szkodliwe skutki dla zdrowia lub szkody dla flory, fauny lub jakości gleby, lub powierzchniowych wód są uznawane za trwałe, gdy szkody dotyczą flory, fauny lub jakości gleby, lub powierzchniowych, lub gruntowych wód, które prawdopodobnie będą trwałe przez co najmniej siedem lat.

²⁴ Loi no 2021-1104 du 22 août 2021 portant lutte contre le dérèglement climatique et renforcement de la résilience face à ses effets (1) NOR : TREX2100379L L'Assemblée nationale et le Sénat ont adopté, Vu la décision du Conseil constitutionnel no 2021-825 DC du 13 août 2021, <https://www.legifrance.gouv.fr/download/pdf?id=x7Gc7Ys-Z3hzgxO5KgI0zSu1fmr64dDetDQxhvJZNMc> (dostęp: 12.05.2024).

7. Termin przedawnienia ścigania publicznego przestępstwa, o którym mowa w ust. 1 niniejszego artykułu, biegnie od momentu wykrycia szkody, od momentu jej odkrycia.

Ponadto art. 296 Decyzji ustanawia, że: „Rząd powinien przedstawić Parlamentowi, nie później niż rok po ogłoszeniu tej ustawy, sprawozdanie dotyczące działań mających na celu uznanie ekobójstwa za przestępstwo, które może być ścigane przez międzynarodowe trybunały karne”.

2.8. Ramy prawne ustanawiające przestępstwo ekobójstwa w Unii Europejskiej²⁵

Na szczeblu UE podjęto konstruktywne kroki w celu dostosowania dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie ochrony środowiska poprzez prawo karne oraz zastępującej dyrektywy 2008/99/WE i 2009/123/WE. W tych okolicznościach zaproponowano jedną z następujących poprawek do dyrektywy:

(21) Przestępstwa kryminalne dotyczące celowego działania wymienionego w niniejszej dyrektywie mogą prowadzić do katastrofalnych skutków, takich jak rozległe zanieczyszczenie, wypadki przemysłowe o poważnych skutkach dla środowiska lub pożary lasów na dużą skalę. W przypadku, gdy takie przestępstwa powodują zniszczenie lub rozległe i poważne szkody, które są nieodwracalne lub długotrwałe, w ekosystemie o znacznych rozmiarach lub wartości środowiskowej, lub siedlisku na obszarze chronionym, lub powodują rozległe i poważne szkody, które są nieodwracalne lub długotrwałe, dla jakości powietrza, gleby lub wody. Przestępstwa tego rodzaju, prowadzące do tak katastrofalnych skutków, powinny stanowić przestępstwa kwalifikowane i w konsekwencji podlegać bardziej surowym sankcjom niż te, które są stosowane w przypadku innych przestępstw określonych w niniejszej dyrektywie. Takie przestępstwa kwalifikowane mogą obejmować działania porównywalne z „ekobójstwem”, które jest już uregulowane w prawie niektórych państw członkowskich i które jest przedmiotem dyskusji na forach międzynarodowych.

---

²⁵ The European Parliament The Council, Brussels, 13.03.2024 (OR. en), 2021/0422 (COD) PE-CONS 82/23. Subject: Directive of the European Parliament and of the Council on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/PE-82-2023-INIT/en/pdf> (dostęp: 12.05.2024).

3. Analiza skutków środowiskowych na terytorium Ukrainy – konsekwencje agresji militarnej Rosji

Agresja Rosji przeciwko Ukrainie to nie tylko atak na naród ukraiński, ale także zbrodnia przeciwko środowisku. Codziennie media podają wstrząsające doniesienia o tym, jak rosyjscy żołnierze niszczą środowisko Ukrainy, używając toksycznych i szkodliwych broni. W niektórych intensywnie bombardowanych miastach poziom zanieczyszczenia powietrza i gleby osiągnął krytyczne wartości. Wojna będzie miała poważne, głębokie i trwałe konsekwencje dla jakości powietrza, gleby i wody na Ukrainie.

Od początku agresji Rosji na Ukrainę, zarówno instytucje publiczne, jak i prywatne, a także organizacje społeczeństwa obywatelskiego monitorujące wpływ działań wojskowych na naturę, zgłosiły ponad 2900 przypadków określonych jako „ekobójstwo”. Przestępstwa przeciwko środowisku zostały udokumentowane i będą kierowane do sądów międzynarodowych z żądaniem odszkodowań.

Jak wspomniano wcześniej, konsekwencje działań militarnych Rosji mają i będą miały skutki transgraniczne, co zostało potwierdzone w Bułgarii i Rumunii, gdzie fale Morza Czarnego przyniosły na brzeg wyraźne dowody nieuchronnej katastrofy ekologicznej. W Republice Mołdawii, zaledwie kilkadziesiąt kilometrów od strefy konfliktu, również obserwuje się wyraźne oznaki degradacji środowiska.

3.1. Pogorszenie jakości powietrza

Zanieczyszczone powietrze nie zna granic. Wskutek agresji militarnej Federacji Rosyjskiej na Ukrainę emisja gazów przenoszonych przez wiatr sprawia, iż docierają do innych państw i osiadają na ich terytoriach, czasem oddalonych o tysiące kilometrów. Gleba w krajach europejskich jest skażona metalami ciężkimi. Tylko na Ukrainie w pierwszych 12 miesiącach tej zakrojonej na szeroką skalę wojny zniszczono około dwóch mln metrów kwadratowych pól.

Na Ukrainie znajduje się ponad 20 tys. zakładów przemysłowych i trzy tys. miejsc składowania odpadów zawierających wysoce toksyczne substancje. Stanowią one główny cel ataków agresora. Po niszczycielskim ataku na rafinerię ropy naftowej w Krzemieńczuku oraz składy paliw i smarów, setki ton produktów ubocznych spalania przedostały się do środowiska.

Zdolności produkcyjne rafinerii ropy naftowej w Odessie i Ługańsku zostały zniszczone. Według Państwowej Inspekcji Środowiska Ukrainy do lata 2023 r. agresor wyrządził szkody w glebie, zasobach wodnych i atmosferze o wartości przekraczającej 52 mld dolarów. Ekolodzy uważają, że szkody w ekosystemach

będą długotrwałe i przewyższają szkody wyrządzone infrastrukturze. Ekologiczne konsekwencje przestępstw popełnionych przez rosyjskiego agresora będą miały długotrwałe skutki dla całego europejskiego ekosystemu – skażone grunty, zanieczyszczone powietrze, spalone lasy. Ponadto rosyjskie „ekobójstwo” zagroziło rzadkim gatunkom ptaków i zwierząt wpisanym do Czerwonej księgi.

3.2. Globalne zagrożenia dla zaopatrzenia w żywność – skutek rosyjskiego ekobójstwa

Działania wojenne niszczą lasy na Ukrainie, co ma również wpływ na globalne bezpieczeństwo żywnościowe. Kolejnym poważnym problemem jest obecność obszarów zaminowanych. Eksplozje min lądowych zanieczyszczają glebę metalami ciężkimi, takimi jak ołów, stront, tytan, kadm i nikiel, czyniąc glebę niebezpieczną. Pomimo iż wschodnia i południowa Ukraina charakteryzuje się niskim zalesieniem, lasy te wciąż pełnią funkcje ochronne. Zniszczenia i uszkodzenia pasów leśnych wywołały masowe procesy erozji gleby. Szczególnie na południu Ukrainy konsekwencje tych działań skutkują erozją wietrzną i pustyńnieniem.

Zniszczenia wskutek działań wojennych znacząco wpłynęły również na rolnictwo. Niebezpieczne substancje przenikają do gleby, wody i roślin uprawnych, ostatecznie przedostając się do organizmów ludzi spożywających produkty żywnościowe. Instytut Mikrobiologii i Wirusologii przeprowadził badania potwierdzające wyżej opisane zagrożenie. Ekspertka Liudmila Beliavska²⁶ zauważa: „Lot rakiety nad polem wpływa na urodzajność gruntu, ponieważ wydzielane są toksyczne paliwa. Resztki paliw mogą osadzać się na przykład na pszenicy. W rezultacie wytwarzane produkty będą zawierały substancje toksyczne. W tej sytuacji ziarna nie można już używać jako żywności”.

Ekolog Ekaterina Polianskaia z organizacji „Ekologia. Prawo. Człowiek” zebrała ponad 100 próbek gleby z różnych regionów Ukrainy dotkniętych konfliktami zbrojnymi, aby określić zmiany chemiczne w glebie. Stwierdzono, że gleba z krateru po pocisku na dziedzińcu szkoły w regionie Mikołajowa zawiera ponad 600 miligramów ołowiu na kilogram, przekraczając około 20-krotnie dopuszczalną, maksymalną normę stężenia metali ciężkich.

²⁶ <https://anticoruptie.md/ro/investigatii/social/razboiul-lui-putin-impotriva-naturii-in-ucraina-bomba-ecologica-cu-ceas-pentru-europa> (dostęp: 2.05.2024).

3.3. Gazy cieplarniane – globalne zagrożenie dla środowiska

Ciągły ruch pojazdów wojskowych, które zużywają kilkakrotnie więcej paliwa niż zwykle samochody, prowadzi do zanieczyszczenia atmosfery emisjami gazów cieplarnianych. Dane opublikowane przez grupę badaczy pod przewodnictwem holenderskiego eksperta Lennarda de Klerka na szczycie klimatycznym w Bonn sugerują, że całkowita emisja gazów cieplarnianych może być ponad trzykrotnie wyższa.

Według zaktualizowanych ocen Inicjatywy Rachunkowości Gazów Cieplarnianych związanych z wojną emisje gazów cieplarnianych spowodowane działaniami wojennymi w ciągu zaledwie pierwszych 12 miesięcy wojny wyniosły 120 mln ton CO₂. Ta ilość równa się całkowitej rocznej emisji gazów cieplarnianych w Belgii. To jeden ze skutków wojny, który będzie odczuwalny nie tylko na Ukrainie, ale także poza jej granicami, w tym w krajach Globalnego Południa, a zwłaszcza w najmniej rozwiniętych państwach, często najbardziej narażonych na skutki zmian klimatycznych.

Wpływ działań wojennych oznacza zarówno bezpośredni wzrost ryzyka wystąpienia katastrofalnych skutków zmian klimatycznych (takich jak wzrost temperatur, ekstremalne fale upałów, susze, ulewne deszcze i inne kłęski żywiołowe, utrata bioróżnorodności itp.), jak i potencjalne ryzyko przekierowania zasobów finansowych z działań na rzecz redukcji emisji gazów cieplarnianych i zmian klimatycznych na rzecz zwiększenia bezpieczeństwa i militaryzacji. Podczas gdy kraje i firmy na całym świecie szukają rozwiązań, aby zmniejszyć emisje gazów cieplarnianych, agresja Rosji nadal generuje miliony ton emisji CO₂ każdego miesiąca.

Zniszczenia instalacji gazowych doprowadziło do uwolnienia gazu pod ciśnieniem do środowiska, powodując znaczną liczbę pożarów w obwodzie Odessy. Obwód Kijowski również znacznie ucierpiał w wyniku pożarów, a stolica została uznana w 2022 r. za najbardziej zanieczyszczone miasto na świecie.

W lipcu 2023 r. w Budapeszcie odbyła się konferencja dotycząca środowiska i zdrowia. Przedstawiciele 28 krajów podpisali deklarację potępiającą „ekobójstwo”, czyli wojenne zbrodnie przeciwko środowisku popełnione przez rosyjskiego agresora. Sygnatariusze odnieśli się konkretnie do eksplozji w elektrowni wodnej w Kachowce, która spowodowała nieodwracalne, destrukcyjne skutki.

Służba prasowa Ministerstwa Zdrowia Ukrainy stwierdziła w deklaracji:

Potępiamy agresywną wojnę Rosji przeciwko Ukrainie, która bezpośrednio zaprzecza celom naszej konferencji i stanowi zagrożenie dla zrównoważenia klimatu,

bioróżnorodności i czystości ekologicznej. Skutki agresji rosyjskiej prowadzą do powstania bezpośrednich transgranicznych niebezpieczeństw i zagrożeń, którym musimy natychmiast zaradzić²⁷.

W wyniku zniszczenia przez Rosję elektrowni wodnej w Kachowce zalane zostały co najmniej 32 stacje benzynowe, składy paliw i rafinerie, co spowodowało wycieki chemikaliów, ropy i benzyny. W pierwszych dniach wojny do wody dostało się co najmniej 150 ton smaru silnikowego. Szczególnie poważne zanieczyszczenie miało miejsce w wyniku zalania terenów przemysłowych, skąd chemikalia zostały splukane w dół rzeki do Morza Czarnego. W miarę opadania poziomu wody istnieje ryzyko masowego zanieczyszczenia produktami naftowymi, chemikaliami przemysłowymi i chemią gospodarczą. „Należy również zbadać skażenie metalami ciężkimi”, skomentował chemik Manfred Santen z Greenpeace Niemcy.

Według danych cytowanych przez Ministra Zdrowia Ukrainy latem ubiegłego roku poziom zanieczyszczenia rzeki Dniepr przekroczył dopuszczalne normy o ponad 28 tys. razy. Zalane zostały liczne systemy kanalizacyjne, wiele zbiorników na ścieki oraz miejsca pochówku zwierząt. Zanieczyszczona woda dostała się do sieci wodociągowej, co doprowadziło do wybuchów ostrych chorób zakaźnych.

Zgodnie z danymi Grupy Ochrony Środowiska Ukrainy, z powodu zniszczenia tamy duża ilość paliw i smarów dostała się do wody, co stanowi zagrożenie toksyczne dla organizmów wodnych i może tworzyć film na powierzchni wody. Ponadto zalanie osiedli, w tym wysypisk śmieci, terenów rolniczych, stacji benzynowych itp., skutkuje dostaniem się do wody ogromnych ilości substancji zanieczyszczających, co potencjalnie może wpłynąć na różne grupy organizmów żywych, od planktonu po walenie w Morzu Czarnym.

3.4. Transgraniczne zagrożenia Europy płynące z południowej Ukrainy

Zanieczyszczona woda z dna rzeki Dniepr popłynęła w kierunku Morza Czarnego. Strumień mętnej wody, zawierającej osady, żyzną glebę i pozostałości z zalanych miast, połączył się z prądami morskimi w północno-zachodniej części Morza Czarnego i skierował się na południe w stronę wybrzeży Rumunii i Bułgarii. W południowym obwodzie chersońskim znajduje się największe skupisko obszarów chronionych na Ukrainie. Obszar ten ma kluczowe znaczenie dla ptaków wodnych w północnym regionie Morza Czarnego, jest chroniony na szczeblu

²⁷ <https://www.who.int/europe/event/seventh-ministerial-conference-on-environment-and-health> (dostęp: 05.06.2024).

międzynarodowym mocą Konwencji Ramsarskiej oraz stanowi część europejskiej Sieci Emerald. Zgodnie z informacjami Grupy Ochrony Środowiska Ukrainy z powodu katastrofy w Nowej Kachowce przyroda na obszarze co najmniej 5 tys. km² poważnie ucierpiała.

3.5. Wpływ na kolonie lęgowe

Na zalanych obszarach zniszczone zostały miejsca lęgowe dziesiątki tysięcy ptaków wodnych i przybrzeżnych. W szczególności w dorzeczu dolnego Dniepru znajdują się największe kolonie czapli i innych ptaków lęgowych. Katastrofa miała miejsce w sezonie lęgowym, tuż po wykluciu się pierwszych piskląt, co uniemożliwiło tworzenie nowych kolonii ptaków i ponownego gniazdowania. Czaple, kaczki, łyski, łabędzie nieme, ibisy i inne ptaki straciły swoje dotychczasowe miejsca lęgowe.

3.6. Wpływ na obszary chronione międzynarodowo

Na wyżej omawianym terytorium znajdują się chronione obszary przyrodnicze o znaczeniu międzynarodowym. Skutki ataku terrorystycznego negatywnie wpłynęły na Sieć Emerald: zaporę Kachowka, Narodowy Park Przyrody Lunca Mare, rzekę Bazavluk oraz obszar podmokły archipelagu „Bolishie i Maliye Kuchugury”. Latem w tym rejonie znajdowały się największe w okolicy kolonie lęgowe, liczące dziesiątki tysięcy ptaków, w tym rzadkie gatunki. Obszary te odgrywały kluczową rolę w utrzymaniu populacji rzadkich gatunków w całej Europie. Podczas migracji ptaki zatrzymywały się wzdłuż brzegów Morza Czarnego i Zatoki Sivash w celu odpoczynku i pożywienia. W południowej części regionu zimowało wiele populacji ptaków wodnych z Europy Północnej. Zmieniające się warunki życia miały niszczycielski wpływ na jeziora i bagna, prowadząc do ich szybkiej degradacji. Ile ptaków, które zimowały na tych terenach, przetrwa i wróci do Europy Północnej?

Zalane terytorium obejmuje całkowicie lub częściowo dziewięć obszarów przyrodniczych włączonych do europejskiej Sieci Emerald, ustanowionej przez rezolucję Rady Europy w latach 2009–2020. Utrata specyficznych cech naturalnych tych obszarów zagraża zobowiązaniom Ukrainy do zachowania w nienaruszonym stanie tych ekologicznie cennych dla całej Europy terytoriów.

3.7. Postępowania przed sądami międzynarodowymi w celu domagania się od Rosji rekompensaty za szkody środowiskowe

Metoda obliczania szkód środowiskowych opiera się na ustaleniu powierzchni ziemi, która nie może być już używana zgodnie z jej pierwotnym przeznaczeniem. Podczas spalania materiałów budowlanych, linoleum lub farb, uwalniane są substancje toksyczne do powietrza. W jeziorach także powstają toksyczne związki, takie jak formaldehyd i tlenki azotu, które stanowią zagrożenie dla życia i powodują nowotwory. Międzynarodowi eksperci ds. ochrony środowiska uważają, że dokumentowanie zbrodni wojennych jest kluczowym środkiem zaradczym.

Badanie przestępstw środowiskowych jest niezbędne przede wszystkim w celu ochrony Ukraińców, zapobiegania podobnym przestępstwom oraz zapewnienia, że sprawcy tych przestępstw zostaną pociągnięci do odpowiedzialności. Pierwszym krokiem do uzyskania odszkodowania jest ustalenie faktu wyrządzenia szkody. Dochodzenie w sprawie zbrodni wojennych przeciwko środowisku na Ukrainie mogłoby zapobiec w przyszłości „ekobójstwu” podczas konfliktów zbrojnych lub wojen. Według szacunków Państwowej Inspekcji Ochrony Środowiska Ukrainy jeden dzień rosyjskiej agresji generuje koszty dla środowiska w wysokości czterech mld hrywien.

3.8. Dane statystyczne dotyczące przestępstw wojennych przeciwko środowisku popełnionych na Ukrainie w wyniku rosyjskiej agresji

Zgodnie z monitoringiem Ministerstwa Ochrony Środowiska i Zasobów Naturalnych Ukrainy dotychczas zgłoszono następujące przestępstwa środowiskowe²⁸:

- uszkodzenia obiektów nuklearnych i potencjalne zagrożenie radiacyjne i nuklearne;
- zniszczenie i uszkodzenie infrastruktury oraz obiektów przemysłowych, co doprowadziło do znacznych zanieczyszczeń;
- pojawienie się tzw. odpadów wojskowych oraz zanieczyszczeń chemicznych w wyniku działań wojennych;
- zniszczenie rezerwatów i innych obszarów chronionych;

²⁸ H. Bazhenova, *The War in Ukraine: Crimes against the Environment (Part 1)*, „Instytut Europy Środkowej – IEŚ Commentaries” 117 (2022), nr 605, <https://ies.lublin.pl/wp-content/uploads/2022/06/ies-commentaries-605-117-2022.pdf> (dostęp: 12.05.2024).

- górnictwo i zanieczyszczenie cieków wodnych.

W niniejszym opracowaniu przedstawiamy aktualne dane statystyczne dotyczące popełnionych przestępstw wojennych („ekobójstwa”) mających wpływ na środowisko Ukrainy, stan na dzień 28 czerwca 2024 r.²⁹.

Rys. 1. Przestępstwa wojenne przeciwko środowisku na Ukrainie, stan na 28 czerwca 2024 r.

Źródło: <https://www.who.int/europe/event/seventh-ministerial-conference-on-environment-and-health> (dostęp: 05.06.2024).

Z rys. 1 wynika, że przestępstwa wojenne przeciwko środowisku obejmują:

- zanieczyszczenie wód – 76 przestępstw – 9%;
- odpady wojskowe – 27 przestępstw – 3,2%;
- uszkodzenia obiektów przemysłowych – 183 przestępstwa – 21,6%;
- uszkodzenia obiektów radiologicznych – 22 przestępstwa – 2,6%;
- zanieczyszczenie gleby – 46 przestępstw – 5,4%;
- uszkodzenie terenów leśnych – 122 przestępstwa – 14,4%;
- uszkodzenie innych komponentów środowiska – 372 przestępstwa – 43,9%.

²⁹ <https://www.saveecobot.com/ua/ro/features/environmental-crimes> (dostęp: 12.05.2024).

Rys. 2. Przepęstwa wojenne przeciwko środowisku na Ukrainie, stan na 28 czerwca 2024 r.

Źródło: <https://www.who.int/europe/event/seventh-ministerial-conference-on-environment-and-health> (dostęp: 05.06.2024).

Analizując rys. 2, możemy stwierdzić, że najbardziej dotkniętymi obszarami przestępstw wojennych są:

- Kijów – 197 wykroczeń;
- Dniepr – 107 wykroczeń;
- Charków – 81 wykroczeń;
- Zaporozże – 79 wykroczeń;
- Lwów – 48 wykroczeń;
- Połtawa – 46 wykroczeń;
- Odessa – 41 wykroczeń;
- Donieck – 38 wykroczeń;
- Mikołajów – 29 wykroczeń;
- Winnica – 20 wykroczeń itd.

W kontekście dochodzenia odszkodowania za szkody wyrządzone Ukrainie działaniami zbrojnymi rosyjskiego agresora konieczne jest uwzględnienie bazy dowodowej i odpowiedniej dokumentacji właściwych organów. Przepęstwa

środowiskowe mają tę cechę, że nie manifestują się natychmiast, lecz na przestrzeni dłuższego okresu, a ich konsekwencje odczuwane są przez lata, dziesięciolecia, a nawet stulecia.

Wnioski

Ekobójstwo ma zatem specyficzne cechy w kwestii dotkliwości, zarówno w wymiarze przestrzennym, jak i czasowym. Dotyczy poważnych i rozległych szkód lub zniszczeń wyrządzonych jednemu albo większej liczbie ekosystemów, niosąc za sobą wielopokoleniowe konsekwencje³⁰. Tak naprawdę ujawnia niepokojącą rzeczywistość, zwłaszcza że do zbrodni ekobójstwa można zakwalifikować wiele istotnych zanieczyszczeń i degradacji spowodowanych działalnością gospodarczą. Termin „ekobójstwo” został po raz pierwszy użyty w celu opisanego zniszczenia lasów w Wietnamie z powodu masowego stosowania „Agent Orange” przez wojsko amerykańskie w latach 1961–1971, jednak pomijając kontekst militarny, ekobójstwo ogólnie zagraża równowadze biosfery i bezpieczeństwu planety oraz przetrwaniu zarówno ludzi, jak i innych form życia. Jest to fakt, który wymaga uznania prawnego. Ekobójstwo stanowi jedno z najcięższych przestępstw w prawie środowiskowym, popełnione przeciwko środowisku z zamiarem wyrządzenia masowych i systematycznych szkód, które zagrażają bezpieczeństwu planety (etymologicznie przypomina pojęcie ludobójstwa).

Od lat 70. XX w. debaty na temat autonomii ekobójstwa jako przestępstwa nasilają się zarówno na szczeblu międzynarodowym, jak i krajowym. Jego penalizacja w wymiarze najwyższej sankcja w prawie krajowym i międzynarodowym mogłaby stanowić odpowiedź na wyzwania związane ze zmianami klimatycznymi, uznając współzależność między ekosystemami biosfery i jednością wszystkich form życia.

Cała społeczność europejska i międzynarodowa zdecydowanie potępia działania rosyjskiego agresora, zwłaszcza że popełnione przestępstwa wojenne destruktywnie wpływają nie tylko na obszar terytorialny Ukrainy, ale także na całe terytorium Europy. Ekstremalnie niebezpieczne działania Rosji nadal trwają, dotykając wszystkie państwa członkowskie UE.

Jednocześnie intencjonalne niszczenie populacji ludzkiej, ekosystemów i zasobów naturalnych generuje bezprecedensowe sytuacje zwiększonego zagrożenia dla całego wszechświata. W niniejszym badaniu staraliśmy się zwrócić uwagę

³⁰ M. Duțu, *Criminal Law: Between Ecoterrorism and Ecocide*, <https://www.juridice.ro/essentials/6335/dreptul-penal-intre-ecoterorism-si-ecocid> (dostęp: 12.05.2024).

wszystkich organów krajowych i międzynarodowych na jeden z wielu problemów powodujących nieodwracalne szkody dla środowiska, a w konsekwencji dla ludzkości.

Uważamy, że poprawa i dostosowanie krajowych i międzynarodowych ram prawnych w celu uregulowania ekobójstwa jako przestępstwa karalnego wzmocni fundament dla ustanowienia spójnego mechanizmu proceduralnego, który umożliwiłby pociągnięcie do odpowiedzialności sprawcę przestępstwa, agresora – Rosję.

Bibliografia

Akty normatywne międzynarodowe

Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law, adopted on 4 November 1998, European Treaty Series no. 172, <https://huespedes.cica.es/gimadus/06/THE%20CONVENTION%20ON%20THE%20PROTECTION%20OF%20THE%20ENVIRONMENT%20THROUGH%20CRIMINAL%20LAW.htm>.

Directive of the European Parliament and of the Council on the Protection of the Environment through Criminal Law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/PE-82-2023-INIT/en/pdf>.

Akty normatywne kazahstańskie

Law no. 167 of 16 July 1997 of the Republic of Kazakhstan, https://www.vertic.org/media/National%20Legislation/Kazakhstan/KZ_Criminal_Code.pdf.

Akty normatywne francuskie

Loi no 2021-1104 du 22 août 2021 portant lutte contre le dérèglement climatique et renforcement de la résilience face à ses effets (1) NOR : TREX2100379L L'Assemblée nationale et le Sénat ont adopté, Vu la décision du Conseil constitutionnel no 2021-825 DC du 13 août 2021, <https://www.legifrance.gouv.fr/download/pdf?id=x7Gc7Ys-Z3hzgxO5KgI0zSu1fmt64dDetDQxhvJZNMc>.

Akty normatywne wietnamskie

The Criminal Code of Vietnam, Ha Noi, 21.12.1999, No. 15/1999/QH10 <https://www.ex.ilo.org/dyn/natlex2/natlex2/files/download/56207/VNM56207%20Eng.pdf>.

Akty normatywne gruzińskie

The Criminal Code of Georgia, <https://policehumanrightsresources.org/content/uploads/2016/08/Criminal-Code-Georgia.pdf?x54919>.

Akty normatywne mołdawskie

The Criminal Code of the Republic of Moldova no. 985 dated 18.04.2002, published 14.04.2009 in the Official Gazette No. 72–74, https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/criminal-code-of-the-republic-of-moldova_html/Republic_of_Moldova_Criminal_Code.pdf.

Akty normatywne uzbekistańskie

The Criminal Code of the Republic of Uzbekistan, Tashkent, 22.09.1994, No. 2012-XII, https://adsdatabase.ohchr.org/IssueLibrary/UZBEKISTAN_Criminal%20Code.pdf

Akty normatywne ukraińskie

Кримінальний кодекс України, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, no. 25–26.

Literatura

Björk T., *The Emergence of Popular Participation in Global Politics, United Nations Conference on the Human Environment 1972*, Sztokholm 1996.

Gray M.A., *The International Crime of Ecocide*, „California Western International Law Journal” 26 (1996) nr 2.

Hossay P., *Unsustainable: A Primer for Global Environmental and Social Justice*, Londyn 2005.

Kozak I., *Crime of Ecocide in Ukraine – Environmental Consequences of Russian Military Aggression*, „Studia Prawnicze KUL” 96 (2023), nr 4.

Netografia

http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1993_v2_p1.pdf

<https://anticoruptie.md/ro/investigatii/social/razboiul-lui-putin-impotriva-naturii-in-ucraina-bomba-ecologica-cu-ceas-pentru-europa>

<https://digitallibrary.un.org/search?ln=en&as=0&p=subjectheading>

<https://ecocidelaw.com/definition/>

<https://en.wikipedia.org/wiki/Ecocide>

<https://ies.lublin.pl/wp-content/uploads/2022/06/ies-commentaries-605-117-2022.pdf>

https://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1987_v1.pdf

<https://opiniojuris.org/2023/02/23/elis-overly-narrow-definition-of-ecocide/>

https://www.europeanlawinstitute.eu/fileadmin/user_upload/p_eli/Publications/ELI_Report_on_Ecocide.pdf

<https://www.juridice.ro/essentials/6335/dreptul-penal-intre-ecoterorism-si-ecocid>

<https://www.saveecobot.com/ua/ro/features/environmental-crimes>

<https://www.stopecocide.earth/legal-definition>

Wojna w cyberprzestrzeni – cyberatak w świetle prawa międzynarodowego

Wprowadzenie

Początek trzeciego tysiąclecia to okres dynamicznego rozwoju nowych technologii, łączący w swoich ramach czwartą rewolucję przemysłową, która znacznie upowszechniła rozwój sztucznej inteligencji, robotyki oraz dostęp do wirtualnego świata. Przełom XX i XXI w. to nie tylko czas rozwoju elektroniki i informatyki, ale także duży wzrost intensywności przepływu informacji, stanowiącej podstawę działania gospodarki, będącej odzwierciedleniem realiów życia społecznego. Zjawiska takie jak globalizacja, rozwój technologiczny i powszechne wykorzystanie Internetu doprowadziły do powstania cyberprzestrzeni – cyfrowej przestrzeni przetwarzania i wymiany informacji. Tworzą ją wszystkie systemy i sieci teleinformatyczne, zachodzące pomiędzy nimi powiązania oraz relacje między nimi a ich użytkownikami oraz między samymi użytkownikami.

Cyberprzestrzeń staje się miejscem działalności nie tylko człowieka, ale instytucji i państw. Naturalną konsekwencją są zatem również negatywne zjawiska, które pojawiają się wraz z przenoszącą się do sieci rzeczywistością. Ochrona cyberprzestrzeni stała się z tego względu jednym z podstawowych celów strategicznych w obszarze bezpieczeństwa każdego państwa. Do niedawna konflikty w cyberprzestrzeni były bowiem domeną filmów *science fiction*. Aktualnie nikt nie ma wątpliwości, że to, co dzieje się w wirtualnej rzeczywistości ma realny wpływ na nasze życie. Swobodny przepływ osób, towarów, informacji i kapitału w dużym stopniu uzależnia bezpieczeństwo państwa od stworzenia skutecznych mechanizmów zapobiegania zagrożeniom przestrzeni cyfrowej i zwalczania ich skutków. Państwa i instytucje inwestują zatem coraz większe zasoby w rozwijanie

zdolności defensywnych, ale i ofensywnych w cyberprzestrzeni, celem osiągnięcia konkretnych wyników strategicznych¹.

Najnowsze statystyki wskazują, iż liczba przestępstw popełnianych w cyberprzestrzeni znacząco wzrosła. W 2021 r. w odniesieniu do 2020 r. zanotowano wzrost rzędu 125%². W samej pierwszej połowie 2022 r. doszło do blisko 240 mln ataków przy użyciu oprogramowania *ransomware*³. Prognozuje się, iż w najbliższych latach generatywna sztuczna inteligencja (GenAI) odegra bardzo istotną rolę wśród innych cyberzagrożeń. Hiperrealistyczne treści audio i wideo napędzą nową falę naruszeń. Raport brytyjskiej agencji wywiadu GCHQ z 24 stycznia 2024 r. wskazuje na rosnące znaczenie GenAI w przeprowadzaniu cyberataków. Największe zagrożenie wynika z faktu, iż możliwości, jakie daje sztuczna inteligencja, nie wymagają szczególnych technicznych umiejętności ze strony cyberprzestępców. Należy jednak podkreślić, iż przestępstwa w cyberprzestrzeni nie są zjawiskiem nowym, choć ich zdecydowane nasilenie nastąpiło w XXI w. Cyberataków doświadczają nie tylko osoby fizyczne, ale i instytucje czy państwa. Wraz z rozwojem cybertechnologii klasyczna definicja wojny została zrewidowana, a działania agresorów w pewnej mierze przeniesione do sieci, czego przykładem były konflikty w Iranie, Gruzji. Największych ataków doświadczyła m.in. Japonia podczas konfliktu z Koreą Południową w 2010 r., rząd Kanady, Singapur, Stany Zjednoczone, Niemcy, Rumunia, Sri Lanka, Rumunia, USA, Australia, Polska.

Od kilku lat Ukraina jest swoistym cyberpoligonem doświadczalnym, na którym Rosja ćwiczy swoje zdolności cyfrowe, co ma być częścią planu Doktryny Gierasimowa nazywanego też rosyjską koncepcją wojny nowej generacji⁴. W ciągu sześciu miesięcy wojny zarejestrowano 1123 cyberataki⁵. Równoległe ataki przeprowadzane są na sojuszników Ukrainy, czego doskonałym przykładem jest Polska. Jak poinformował 29 czerwca 2024 r. prokurator Piotr Skiba, rzecznik prasowy Prokuratury Okręgowej w Warszawie, wszczęto śledztwo w sprawie prowadzenia dezinformacji polegającej na rozpowszechnianiu nieprawdziwych informacji mających na celu wywołanie poważnych zakłóceń w ustroju lub

---

¹ M. Górka, *Bajty zamiast pocisków*, <https://forumakademickie.pl/wokol-nauki/bajty-zamiast-pociskow/> (dostęp: 30.06.2024).

² C. Griffiths, *The Latest 2024 Cyber Crime Statistics (updated June 2024)*, <https://aag-it.com/the-latest-cyber-crime-statistics/> (dostęp: 30.06.2024).

³ Ibidem.

⁴ J. Meissner, *Rosyjska koncepcja wojny nowej generacji*, „Roczniki Nauk Społecznych” 50 (2022), nr 4, s. 133.

⁵ A. Warchoń, *Rola cyberprzestrzeni w wojnie Rosji z Ukrainą*, „Nowa polityka wschodnia” 39 (2023), nr 4, s.70.

gospodarce Rzeczypospolitej Polskiej, przez nieustaloną osobę lub osoby biorące udział w działalności obcego wywiadu albo działające na jego rzecz, poprzez uzyskanie nieuprawnionego dostępu do informatycznego systemu edycyjnego Polskiej Agencji Prasowej S.A. w likwidacji oraz dwukrotnym opublikowaniu w dniu 31 maja 2024 r. o godzinie 14:00:53 i 14:17:15 w Codziennym Serwisie Informacyjnym PAP nieprawdziwych, dezinformujących depesz prasowych o rzekomym ogłoszeniu w Polsce częściowej mobilizacji⁶. Dnia 12 grudnia 2023 r. największa ukraińska sieć komórkowa *Kyivstar* padła ofiarą cyberataku, który zakłócił działanie syren alarmowych i uniemożliwił Ukraincom otrzymywanie alertów ostrzegających przed rosyjskim atakiem powietrznym⁷. Specjaliści ds. cyberbezpieczeństwa i śledczy Służby Bezpieczeństwa Ukrainy w kwietniu 2024 r. zidentyfikowali rosyjskich hakerów grupy *SandWorm*, która jest regularną jednostką rosyjskiego Głównego Zarządu Wywiadowczego⁸.

Wskazane przykłady potwierdzają, iż podejmowany temat ekspertyzy jest ważny nie tylko z uwagi na potrzebę pogłębionej analizy cyberataku, ale i aktualną sytuację na świecie. Jak wiek XX nazywano wiekiem ludobójstwa, tak pierwsze ćwierćwiecze XXI w. może być określane mianem wieku cyberprzestępstw. Statystyki pokazują bowiem, że w ciągu jednego roku blisko miliard e-maili zostało ujawnionych, co dotknęło jednego na pięciu użytkowników Internetu⁹. Naruszenia danych w 2022 r. kosztowały firmy średnio 4 mln 350 tys. dolarów. Tylko w pierwszej połowie 2022 r. na całym świecie miało miejsce około 236 mln 100 tys. ataków *ransomware*, jeden na dwóch amerykańskich użytkowników Internetu padło ofiarą naruszenia konta. Aż 38% brytyjskich firm zgłosiło, że padło ofiarą ataku cybernetycznego w 2022 r. Blisko 53 mln 350 tys. obywateli USA zostało dotkniętych cyberprzestępczością w pierwszej połowie 2022 r. W literaturze wskazuje się, iż cyberwojna stanowi realne zagrożenie. John Michael McConnell stwierdził wręcz, że weszliśmy w nową erę zagrożenia, a cyberataki mogą być dla naszego stylu życia równie niszczycielskie, co broń nuklearna¹⁰. Co warte podkreślenia,

⁶ P. Sikora, *Cyberatak na Polską Agencję Prasową. Jest śledztwo w sprawie dezinformacji*, <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/9536029,cyberatak-na-polska-agencje-prasowa-jest-sledztwo-w-sprawie-dezinform.html> (dostęp: 30.06.2024).

⁷ Y. Verbruggen, *Cyberattacks as War Crimes*, <https://www.ibanet.org/Cyberattacks-as-war-crimes> (dostęp: 30.06.2024).

⁸ I. Hirnyk, *SBU: zidentyfikowaliśmy rosyjskich hakerów, którzy zaatakowali Kyivstar*, <https://www.pap.pl/aktualnosci/sbu-zidentyfikowalismy-rosyjskich-hakerow-ktorzy-zaatakowali-kyivstar> (dostęp: 30.06.2024).

⁹ C. Griffiths, *The Latest 2024 Cyber Crime Statistics...*

¹⁰ J.M. McConnell, *Cyberwar Is the New Atomic Age*, „New Perspectives Quarterly” 26 (2009), nr 3, s. 72.

Polska w rankingu *National Cyber Security Index* oceniającym zdolność kraju do odparcia cyberzagrożeń oraz radzenia sobie z nimi, z wynikiem 90,83 plasuje się na pierwszym miejscu wśród wszystkich państw świata.

Niniejsze opracowanie stanowi próbę kompleksowego ujęcia pojęcia cyberataku w międzynarodowym prawie humanitarnym i ustalenia definicji tego czynu z uwzględnieniem specyfiki cyberprzestrzeni. Zasadniczą część ekspertyzy koncentruje się wokół przedmiotu badawczego, jakim jest cyberatak, i wykładni norm, które znajdują zastosowanie w sytuacji jego popełnienia. Należy bowiem podkreślić, iż do chwili obecnej nie ma międzynarodowej konwencji regulującej kwestię cyberprzestępczości. Celem artykułu jest ukazanie cyberataku na tle utrwalonego w prawie międzynarodowym pojęcia ataku, ze szczególnym uwzględnieniem różnic wynikających z przestrzeni cybernetycznej.

1. Zasady stosowania prawa międzynarodowego w cyberprzestrzeni

Niezwykle dynamiczny rozwój technologii cyfrowych ma wpływ nie tylko na życie osób fizycznych, ale i całej społeczności międzynarodowej. Internet daje wiele możliwości rozwoju, jak również stwarza zagrożenia dla bezpieczeństwa, a nawet suwerenności państw. Coraz powszechniej mówi się o wojnie hybrydowej, która toczy się na Ukrainie, a dyskusje na temat agresji w cyberprzestrzeni są już nie tylko przedmiotem badań akademickich, ale i dyskusji na forum międzynarodowym. Stosownie do stworzonego w latach 90. XX w. Modelu Wardena cyberprzestrzeń obok lądu, morza, powietrza i przestrzeni kosmicznej stanowi jedną ze strategicznych płaszczyzn walki z wrogiem¹¹. Niezależnie od tego podkreślić jednak należy, że konflikty w cyberprzestrzeni nie zastąpiły, ani nie wyeliminowały tradycyjnych form walk. Problemem jest jednak niezwykle trudny do określenia próg cyberwojny, na który należałoby zareagować zbrojnie. Otwierają się zatem nowe obszary w zakresie badań nad bezpieczeństwem.

W literaturze wskazuje się, iż cyberprzestrzeń po raz pierwszy została użyta jako pole walk w 1999 r. podczas konfliktu zbrojnego w Kosowie. Hakerzy będący sojusznikami NATO przeprowadzili ataki na systemy teleinformatyczne w Serbii, co spotkało się z odpowiedzią w postaci blokady serwerów NATO¹². Bezspornym

¹¹ P. Sienkiewicz, *Wizje i modele wojny informacyjnej*, <https://winntbg.bg.agh.edu.pl/skrypty2/0095/373-378.pdf> (dostęp: 30.06.2024).

¹² A. Warchoł, *Rola cyberprzestrzeni...*, s. 68.

pozostaje, iż choć oba ataki miały marginalne znaczenie dla przebiegu wojny, to jednak zwróciły uwagę społeczności międzynarodowej na to, iż wojna w cyberprzestrzeni będzie odgrywać nieodłączną rolę w konfliktach zbrojnych.

Kwestia bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni nie pozostała poza zasięgiem zainteresowań Organizacji Narodów Zjednoczonych (dalej: ONZ). Swoją rezolucją 74/247¹³ Zgromadzenie Ogólne ONZ z dnia 27 grudnia 2019 r. podjęło decyzję o powołaniu międzyrządowego komitetu ekspertów, reprezentującego wszystkie regiony, w celu opracowania kompleksowej międzynarodowej konwencji w sprawie przeciwdziałania wykorzystywaniu technologii informacyjno-komunikacyjnych do celów przestępczych. Podjęte kroki w kierunku uregulowania przepisów dotyczących cyberprzestrzeni przerwała jednak pandemia COVID-19. Prace wznowiono w 2021 r. Kolejnym etapem służącym kodyfikacji prawa w cyberprzestrzeni była rezolucja 75/282 nt. „Przeciwdziałania wykorzystywaniu technologii informacyjno-komunikacyjnych do celów przestępczych” z dnia 26 maja 2021 r. przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne ONZ¹⁴. Komitet *ad hoc* odbył sześć sesji negocjacyjnych i sesję końcową, a także pięć konsultacji między sesjami. W trakcie konsultacji pojawiły się spory dotyczące zakresu traktatu, gwarancji praw człowieka, sposobu usunięcia luk prawnych w przepisach krajowych czy harmonizacji z innymi, obowiązującymi normami¹⁵. Ponadto prace nad konwencją zakłóciła agresja Rosji na Ukrainę. Sesja podsumowująca odbyła się w Nowym Jorku w dniach od 29 stycznia do 9 lutego 2024 r. Podjęto jednak decyzję o zawieszeniu prac, które zostały wznowione podczas kolejnej sesji podsumowującej w Nowym Jorku od 29 lipca do 9 sierpnia 2024 r. Jeśli dojdzie do przyjęcia traktatu, będzie to pierwszy dokument międzynarodowy kompleksowo traktujący o cyberprzestrzeni. Może stanowić ważne ramy prawne dla międzynarodowej współpracy, celem zapobiegania cyberprzestępstwom. Z tej racji niezwykle ważne jest bardzo szczegółowe dookreślenie zakresu ochrony i użytych w traktacie pojęć z uwagi na ogromne ryzyko, jakie niewłaściwe interpretowanie norm traktatu mogłoby nieść dla praw człowieka. Wspomnieć tu należy

¹³ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 27 grudnia 2019 r., A/RES/74/247, https://documents.un.org/symbol-explorer?s=A/RES/74/247&i=A/RES/74/247_6368537 (dostęp: 21.06.2024).

¹⁴ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 26 maja 2021 r., A/RES/75/282, https://documents.un.org/symbol-explorer?s=A/RES/75/282&i=A/RES/75/282_2637129 (dostęp: 21.06.2024).

¹⁵ I. Wilkinson, *What Is the UN Cybercrime Treaty and Why Does It Matter?*, <https://www.chathamhouse.org/2023/08/what-un-cybercrime-treaty-and-why-does-it-matter> (dostęp: 22.06.2024).

np. o ograniczeniu wolności słowa w cyberprzestrzeni czy nielegalnym dostępie do danych osobowych.

Zanim jednak zostaną uchwalone i wejdą w życie uniwersalne traktaty odnoszące się do cyberprzestrzeni, należy poczynić kilka uwag na temat zastosowania prawa międzynarodowego. Warto podkreślić, iż cyberprzestrzeń nie ma jednolitej definicji, co niewątpliwie wynika z jej dynamicznego rozwoju.

Zgodnie z prawem polskim cyberprzestrzeń to przestrzeń przetwarzania i wymiany informacji tworzona przez systemy teleinformatyczne, określone w art. 3 pkt 3 ustawy z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (Dz. U. z 2024 r. poz. 307) wraz z powiązaniem pomiędzy nimi oraz relacjami z użytkownikami – zgodnie z art. 2 ust. 1b ustawy z dnia 29 sierpnia 2002 r. o stanie wojennym oraz o kompetencjach Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2022 r. poz. 2091).

Cyberprzestrzeń to pojęcie szersze od Internetu. Jak podkreśla się w literaturze, jest to przestrzeń działalności człowieka, bazująca w dużej mierze na sieci internetowej¹⁶. Co znamienne jest to przestrzeń aterytorialna, co jednak nie stoi w sprzeczności z utrwalonym w doktrynie poglądem, iż nie jest to obszar pozaprawny, nieuregulowany. Istniejące normy prawa międzynarodowego stosuje się odpowiednio do cyberprzestrzeni, a stanowisko to potwierdziły dotychczas ONZ, NATO, Unia Europejska i szereg państw, w tym Polska¹⁷. Doprecyzowano, jak rozumie się odpowiednie do cyberprzestrzeni stosowanie norm prawa międzynarodowego w szczególności dotyczące agresji, prawa do obrony, odpowiedzialności państwa czy należytej staranności¹⁸.

Należy podkreślić, iż do cyberprzestrzeni stosuje się zasadę suwerenności, będącą podstawową zasadą prawa międzynarodowego. Wynika z tego obowiązek władztwa, ale i ochrony użytkowników cyberprzestrzeni, a także infrastruktury technicznej oraz danych. Jak trafnie podkreślono w przywoływanym stanowisku Rzeczypospolitej dotyczącym zastosowania prawa międzynarodowego

¹⁶ J. Worona, *Cyberprzestrzeń a prawo międzynarodowe. Status quo i perspektywy*, Białystok 2017, s. 24.

¹⁷ Stanowisko Rzeczypospolitej Polskiej dotyczące zastosowania prawa międzynarodowego w cyberprzestrzeni z dnia 29.12.2022 r.

¹⁸ J. Kulesza, *O wojnie w cyberprzestrzeni Polska zadecyduje sama*, https://www.wpia.uni.lodz.pl/aktualnosci/szczegoly/o-wojnie-w-cyberprzestrzeni-polska-zadecyduje-sama?fbclid=IwZXh0bG9hZm90CMTAAAR0DNh5kG0alpX6dKy-wTkPHl7W9edswClcboM56UwWdyff-Vw2L51Ruyic_aem_TTrubX6He-ZUyGh0J6PSVw (dostęp: 30.06.2024).

w cyberprzestrzeni, naruszenie suwerenności państwa może zatem nastąpić zarówno w sytuacji ataku na infrastrukturę państwową, jak i prywatną.

Działania w cyberprzestrzeni muszą być dokonywane z poszanowaniem art. 2 ust. 4 Karty Narodów Zjednoczonych traktującym o zakazie groźby lub użycia siły. Dla stwierdzenia, czy podejmowane działania osiągają próg użycia siły, kluczowa jest ocena skutków podjętych działań. Cyberatak w określonych okolicznościach może wywołać skutki analogiczne do ataku kinetycznego, osiągając tym samym ów próg. Każdy przypadek należy jednak rozważyć *in casu*.

Działania w cyberprzestrzeni mogą stanowić niezgodną z prawem interwencję w sprawę należące do wewnętrznej jurysdykcji państwa, co koreluje z art. 2 ust. 7 Karty Narodów Zjednoczonych¹⁹ oraz Deklaracją zasad prawa międzynarodowego²⁰. Spełniając określone przepisami warunki, mogą również stanowić naruszenie zakazu użycia siły.

Kolejną kwestią, którą należy podkreślić odnośnie cyberprzestrzeni w kontekście cyberataków, jest to, że zastosowanie mają tu normy dotyczące prawa do samoobrony, a państwo ponosi odpowiedzialność za działania naruszające prawo międzynarodowe. Cyberatak z uwagi na osiągnięte skutki może być zatem uznany za zbrojną napaść. Konsekwencje takich ustaleń są bardzo poważne, ponieważ zakładają możliwość uruchomienia art. 5 Traktatu Północnoatlantyckiego. Kwestia ta została poruszona w ostatnim czasie przez Szefa Komitetu Wojskowego NATO admirała Roba Bauera na forum Shangri-La Dialogue w Singapurze²¹. Należy podkreślić również, iż odpowiedź państwa i społeczności międzynarodowej nie musi być realizowana przy pomocy tego samego środka, co napaść. Reakcją na cyberatak może być zatem użycie tradycyjnych metod walki²².

---

¹⁹ Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych, przyjęta w San Francisco z dnia 26 czerwca 1945 r., Dz. U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90 z późn. zm.

²⁰ Deklaracja zasad prawa międzynarodowego dotyczących przyjaznych stosunków i współdziałania państw zgodnie z Kartą Narodów Zjednoczonych (Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 24 października 1970 r. nr 2625(XXV)), [https://documents.un.org/symbol-explorer?s=A/RES/2625\(XXV\)&i=A/RES/2625\(XXV\)_8788231](https://documents.un.org/symbol-explorer?s=A/RES/2625(XXV)&i=A/RES/2625(XXV)_8788231) (dostęp: 17.06.2024).

²¹ D. Cygan, *Kiedy NATO może uruchomić artykuł 5? Jest poważna deklaracja*, <https://dorzeczy.pl/swiat/593445/nato-moze-uruchomic-artykul-5-w-przypadku-ataku-hackerskiego.html> (dostęp: 22.06.2024).

²² Pogląd ten wyrażony we wspomnianym wcześniej Stanowisku Rzeczypospolitej Polskiej dotyczącym zastosowania prawa międzynarodowego w cyberprzestrzeni z dnia 29 grudnia 2022 r. zasługuje na aprobatę. Strona konfliktu może bowiem nie mieć technicznych możliwości odpowiedzi w cyberprzestrzeni, a zatem przeciwny pogląd pozbawiałby ją prawa do obrony gwarantowanej Kartą Narodów Zjednoczonych.

Do cyberprzestrzeni zastosowanie mają zasady międzynarodowego prawa humanitarnego wyrażone w szczególności w Konwencjach Genewskich z 1949 r., protokołach dodatkowych z 1977 r. oraz w międzynarodowym prawie zwyczajowym.

Niezależnie od sformułowanych w powyższym rozdziale wniosków konieczność stworzenia międzynarodowej umowy traktującej o cyberprzestrzeni jest niepodważalna. W ciągu ostatnich 20 lat nastąpiła niespotykana wcześniej ewolucja metod popełniania czynów zabronionych, a szkody majątkowe, jakie ponoszą osoby fizyczne i prawne są trudne do oszacowania. Podkreśla się, że główne cechy cyberprzestrzeni to globalny zasięg, wydajność, uniwersalność i taniwość w dostępie²³, co niewątpliwie powoduje, iż wraz z przenoszeniem się do świata wirtualnego kolejnych dziedzin życia społecznego, podążają za nimi cyberprzestępcy.

2. Cyberatak

Pojęcie cyberataku (*cyberattack*), cyberprzestępstwa (*cybercrime*) oraz cyberwojny (*cyberwarfare*) bardzo często są błędnie stosowane zamiennie. Spośród tych trzech wymienionych najwęższy zakres ma jednak cyberatak. Przez wiele lat w literaturze posługiwano się pojęciem cyberataku, mimo iż nie ma on legalnej definicji. Rodzi to wiele problemów nie tylko natury semantycznej, ale i prawnej, stojąc w sprzeczności z zasadą *nullum crimen sine lege certa*. Choć podejmowano próby zdefiniowania pojęcia, dookreślenie znamion pojawiło się dopiero w *Tallinn Manual* – podręczniku eksperckim stworzonym na zlecenie NATO. Lukę prawną w postaci braku definicji cyberataku wypełniają przedstawiciele doktryny podejmujący kroki, mające na celu dookreślenie elementów tego czynu. Nie mają wątpliwości, iż prawo konfliktów zbrojnych należy stosować także do cyberataków. W tej materii rozwijane jest również *soft law* m.in. przez NATO, czego wyrazem są dwie edycje wspomnianego już podręcznika dotyczącego prawa międzynarodowego cybernetycznych konfliktów zbrojnych *Tallinn Manual*. Od 2021 r. uruchomiono projekt *Tallinn Manual 3.0*, który ma trwać pięć lat. Trzeba jednak podkreślić, iż podręcznik nie stanowi zbioru obowiązującego prawa międzynarodowego, a jest jedynie eksperckim opracowaniem proponowanych rozwiązań²⁴.

²³ T. Hoffmann, *Główni aktorzy cyberprzestrzeni i ich działalność*, w: *Cyberbezpieczeństwo wyzwaniem XXI wieku*, red. T. Dębowski, Łódź–Wrocław 2018, s. 12.

²⁴ R. Tarnogórski, *Prawo konfliktów zbrojnych a cyberprzestrzeń*, „Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych” (2013), nr 31, s. 2.

Niezależnie od tego koniecznym jest zatem stworzenie międzynarodowej regulacji kompleksowo traktującej o cyberprzestrzeni i w sposób szczególny o cyberatakach.

Dla pełnej analizy należy wskazać, iż cyberprzestępstwa, do których zalicza się cyberatak, dzielą się na zależne od sieci (*cyber-dependent crimes*), które można popełnić wyłącznie przy wykorzystaniu technologii informacyjnej, jak oprogramowanie *ransomware*, oraz przestępstwa wykorzystujące technologię cybernetyczną (*cyber-enabled crimes*), czyli przestępstwa „tradycyjne”, które w związku z rozwojem cyberrzeczywistości przeszły transformację²⁵. Potencjalny cyberatak może obejmować oprogramowanie przeciwnika (*software*) lub systemy informacyjne i sprzęt komputerowy (*hardware*)²⁶.

Przed pogłębioną analizą warto również zaznaczyć, iż, mimo że Statut Rzymski²⁷ nie reguluje kwestii cyberataków, nie wyklucza to możliwości pociągnięcia do odpowiedzialności sprawcy popełniającego ten czyn. Przestępstwa wykorzystujące cyberprzestrzeń mogą podlegać jurysdykcji Międzynarodowego Trybunału Karnego (dalej: MTK), jeśli spełnione zostaną wymogi Statutu Rzymskiego. Jak podkreślił Karim Khan, prokurator MTK, cyberprzestrzeń może służyć popełnianiu zbrodni wojennych, zbrodni przeciw ludzkości, ludobójstwa, a nawet agresji jednego państwa na drugie²⁸. Międzynarodowy wymiar sprawiedliwości musi zatem dostosować się do nowych realiów i choć żadne z postanowień Statutu Rzymskiego, co należy zrewidować, nie jest poświęcone cyberprzestępczości, takie postępowanie może potencjalnie spełniać elementy wielu kluczowych przestępstw międzynarodowych, jakie już zdefiniowano w Statucie Rzymskim²⁹. Zgodnie z definicją wyrażoną w regule 92 *Tallinn Manual* cyberatakiem nazywamy operację cybernetyczną, zarówno ofensywną, jak i defensywną, po której można zasadnie oczekiwać, że spowoduje obrażenia lub śmierć osób albo uszkodzenie lub zniszczenie mienia³⁰. Unormowanie to koreluje z art. 49 ust. 1 protokołu

²⁵ I. Wilkinson, *What Is the UN Cybercrime Treaty and Why Does It Matter?*, <https://www.chathamhouse.org/2023/08/what-un-cybercrime-treaty-and-why-does-it-matter> (dostęp: 22.06.2024).

²⁶ T. Szubrycht, *Cyberterroryzm jako nowa forma zagrożenia terrorystycznego*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej” (2005), nr 1, s. 180.

²⁷ Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., Dz. U. 2003 Nr 78, poz. 708.

²⁸ K. Khan, *Technology Will Not Exceed Our Humanity*, <https://digitalfrontlines.io/2023/08/20/technology-will-not-exceed-our-humanity/> (dostęp: 30.06.2024).

²⁹ Ibidem.

³⁰ *Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations Prepared by the International Groups of Experts at the Invitation of the NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence*, red. M.N. Schmitt, Cambridge 2017, rule 92.

dotkowego Konwencji Genewskich z dnia 12 sierpnia 1942 r., który stanowi, iż określenie „ataki” oznacza akty przemocy w stosunku do przeciwnika tak zaczepne, jak i obronne³¹. Międzynarodowe prawo humanitarne ma zastosowanie do działań w cyberprzestrzeni, gdy spełniony zostanie zatem warunek uznania ich za atak³². W literaturze podkreśla się, że nie ma znaczenia, czy konflikt ma charakter międzynarodowy, czy też nie³³. Należy wskazać, iż pojęcie ataku trzeba definiować zgodnie z tym, jakie znaczenie nadano temu słowu w prawie konfliktów zbrojnych. Warto również podkreślić, iż w *Tallinn Manual* wyraźnie zaznaczono, że cyberatak zaistnieje jedynie wówczas, gdy wypełnione zostanie znamię przemocy. Co za tym idzie, znamion tego czynu nie realizują operacje pozbawione elementu przemocy, jak działania psychologiczne czy cyberszpiegostwo³⁴.

Charakteryzując cyberatak, trzeba zaznaczyć, iż mimo poczynionego uprzednio wniosku, że dla zaistnienia tego czynu potrzebny jest akt przemocy, nie zawęża to tego pojęcia jedynie do działań kinetycznych. Pogląd ten jest uregulowany w prawie konfliktów zbrojnych, podkreślając, iż np. ataki z użyciem substancji chemicznych, biologicznych czy radiologicznych zwykle nie mają wpływu kinetycznego na wyznaczone cele, ale panuje powszechna zgoda co do tego, że w świetle prawa stanowią one ataki. Determinantą uznania danego ataku jest skutek, jaki generuje. *Per analogiam* wskazać należy, iż oceniając cyberatak w perspektywie międzynarodowego prawa humanitarne, bierze się pod uwagę konsekwencje działań w cyberprzestrzeni³⁵. By lepiej zobrazować ten warunek, jako przykład można wskazać cyberatak zmieniający działanie systemu SCADA, sterującego siecią elektryczną i skutek w postaci pożaru. Nie jest konieczne uszkodzenie samego systemu: sprawca mógłby np. wywołać uwolnienie wód zaporowych poprzez manipulację systemem SCADA, które mogłoby spowodować ogromne zniszczenia w dole rzeki bez uszkodzenia samego systemu SCADA. Gdyby ta operacja została przeprowadzona przy użyciu środków kinetycznych, takich jak

³¹ Protokół dodatkowy do konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r., dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół I) oraz dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół II), sporządzone w Genewie dnia 8 czerwca 1977 r., Dz. U. z 1992 r. Nr 41, poz. 175.

³² A. Małecka, *Cyberoperacje w świetle prawa międzynarodowego*, „Colloquium Pedagogika – Nauki o polityce i administracji” 47 (2022), nr 3, s. 153.

³³ D.M. Bielecki, *International Humanitarian Law of Armed Conflict and Space Law*, w: *Międzynarodowe prawo humanitarne. Antecedencje i wyzwania współczesności*, red. J. Nowakowska-Małusecka, Bydgoszcz–Katowice 2010, s. 410.

³⁴ *Tallin Manual 2.0...*, rule 92.

³⁵ A. Kacała-Szwarczyńska, *Cyberatak w świetle międzynarodowego prawa humanitarne konfliktów zbrojnych*, „Journal of Modern Science” 41 (2019), nr 2, s. 171.

zbombardowanie tamy, nie byłoby wątpliwości, że byłaby uważana za atak. Nie ma żadnego uzasadnienia, aby dojść do innego wniosku w kontekście cybernetycznym³⁶. Cyberatak jest zatem przestępstwem skutkowym, którego konsekwencją są wspomniane już obrażenia ciała, śmierć osób fizycznych lub zniszczenie mienia.

Mimo że celem ataku jest spowodowanie ran, śmierć osób fizycznych bądź zniszczenie mienia, to jednak ograniczenie to nie powinno być rozumiane jako wykluczenie z zakresu pojęcia ataku operacji cybernetycznych przeciwko danym. Ponadto, jak podkreślono w *Tallinn Manual*, operacja przeciwko danym, od których zależy funkcjonalność obiektów fizycznych, może czasami stanowić atak³⁷.

Pewne problemy interpretacyjne mogą pojawić się w zestawieniu definicji cyberataku z art. 49 ust. 1 I protokołu dodatkowego Konwencji Genewskich z dnia 12 sierpnia 1942 r. z uwagi na zawarty tam zwrot „w stosunku do przeciwnika”. Wykładnia może bowiem sugerować, że operacje destrukcyjne muszą być skierowane przeciwko wrogowi, aby kwalifikować się jako cyberataki. Międzynarodowa grupa ekspertów przygotowująca *Tallinn Manual* słusznie uznała jednak, że taka interpretacja nie miałaby sensu w świetle np. zakazu atakowania cywilów i obiektów cywilnych. Eksperti zgodzili się, że to nie status celu działania kwalifikuje akt jako atak, ale raczej jego konsekwencje. Dlatego akty przemocy skierowane przeciwko cywilom lub obiektom cywilnym, po wypełnieniu pozostałych znamion, należy kwalifikować jako cyberataki.

Elementy strony przedmiotowej cyberataków mogą również budzić pewne wątpliwości. Definicja obejmuje, jak już wielokrotnie wskazano w niniejszej ekspertyzie, obrażenia i śmierć ludzi lub zniszczenie mienia. *De lege ferenda* zasadnym wydaje się jednak rozszerzenie i konsekwentnie doprecyzowanie definicji poprzez zastąpienie sformułowania „spowodowanie obrażeń” wyrażeniem „spowodowanie poważnego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia psychicznego” analogicznie do znamion np. zbrodni ludobójstwa. Pojęcie to jest już utrwalone w doktrynie i jego wykładnia budzi zdecydowanie mniej zastrzeżeń. Uzasadnieniem takiego zabiegu jest również wprowadzenie rozwiązania analogicznego do art. 51 ust. 2 I protokołu dodatkowego Konwencji Genewskich z dnia 12 sierpnia 1942 r., w którym potwierdzono, że zabronione akty i groźby przemocy mogą mieć za cel zastraszenie ludności cywilnej. Sformułowanie to w pełni uzasadnia przyjęcie, iż

³⁶ *Tallinn Manual 2.0...*, rule 92.

³⁷ *Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Operations Prepared by the International Groups of Experts at the Invitation of the NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence*, red. M.N. Schmitt, Cambridge 2013, rule 30.

do znamion cyberataku *per analogiam* należałoby zaliczyć również spowodowanie rozstroju zdrowia psychicznego.

Przedmiotem dyskursu w doktrynie jest kwestia czy ingerencja w funkcjonalność obiektu realizuje znamiona cyberataku, stanowiąc uszkodzenie lub zniszczenie³⁸. Część ekspertów nie zgadza się z tym poglądem. Pozostający w większości są jednak zdania, iż ingerencja w funkcjonalność kwalifikuje się jako uszkodzenie, jeśli przywrócenie funkcjonalności wymaga wymiany fizycznych komponentów. Idąc dalej, kwestię sporną stanowią również sytuacje, w których nie doszło do fizycznego uszkodzenia i funkcjonalność można przywrócić przez ponowne zainstalowanie systemu operacyjnego. Mając jednak na względzie skutki, jakie niesie ostatnia sytuacja, słusznym wydaje się przyjęcie, że działania prowadzące do konieczności ponownego zainstalowania systemu operacyjnego także należałoby uznać za cyberatak.

Warto podkreślić, że zasady międzynarodowego prawa humanitarnego znajdują zastosowanie w przypadku cyberataku³⁹. W szczególności zasada proporcjonalności, rozróżnienia, humanitaryzmu i konieczności wojskowej.

Analizując formy stadialne cyberataku, należy wskazać, iż karalne jest również usiłowanie. Przedstawiciele doktryny podkreślają, że atak, który został skutecznie przechwycony i nie spowodował rzeczywistej szkody, nadal jest atakiem w świetle prawa konfliktów zbrojnych. *Per analogiam* operacja cybernetyczna, która została zablokowana przez zaporę sieciową czy antywirus, nadal kwalifikuje się jako atak, jeśli bez takich obron prawdopodobnie spowodowałaby oczekiwane konsekwencje.

Co warte podkreślenia, operacje cybernetyczne mogą być integralną częścią szerszej operacji. Cyberatak może umożliwić wyłączenie systemu obrony, co w konsekwencji umożliwi atak kinetyczny⁴⁰.

Nie wyłącza karalności pozostawanie w błędnym, choć uzasadnionym przekonaniu o legalności celu ataku. Jeśli jednak zgodnie z normą wyrażoną w art. 57 ust. 2 I protokołu dodatkowego Konwencji Genewskich z dnia 12 sierpnia 1942 r., planujący lub decydujący o podjęciu ataku uczynili wszystko, co jest praktycznie możliwe, dla sprawdzenia, czy celami ataku nie są osoby cywilne ani dobra o charakterze cywilnym i czy nie korzystają ze szczególnej ochrony, lecz że są celami wojskowymi i że postanowienia I protokołu dodatkowego nie zakazują ich atakowania, to ich działania są legalne.

---

³⁸ Ibidem.

³⁹ A. Kacała-Szwarczyńska, *Cyberatak w świetle...*, s. 172.

⁴⁰ *Tallin Manual 2.0...*, rule 92.

W literaturze podkreśla się, iż niezależnie od świadomości podmiotu biernego i rozpoznania cyberataku, zachowanie sprawcy realizujące znamiona kwalifikuje się jako atak w cyberprzestrzeni i podlega ono prawie konfliktów zbrojnych.

W *Tallinn Manual* zaakcentowano też konieczność właściwego i rzetelnego przeprowadzenia postępowania przygotowawczego celem wyeliminowania błędnego postawienia zarzutów osobie nieświadomie rozpowszechniającej złośliwe oprogramowanie, której celem nie było dokonanie cyberataku. Wskazano, iż sprawcą może być nie tylko osoba przygotowująca i przeprowadzająca cyberatak na każdym jego etapie, ale też ten, kto świadomie rozprzestrzenia złośliwe oprogramowanie.

Jak już podkreślono, do cyberataków stosuje się zasadę rozróżniania, która nakazuje stronom konfliktu dokonywać dychotomicznego rozróżnienia pomiędzy ludnością cywilną (niekombatantami) a kombatantami i nie atakować tych pierwszych. Zasada ta wiąże się z wymogiem ochrony ludności cywilnej wyrażonym w art. 51 ust. 1 I protokołu dodatkowego do Konwencji Genewskich, gdzie stwierdzono, że ludność cywilna i osoby cywilne korzystają z ogólnej ochrony przed niebezpieczeństwami wynikającymi z operacji wojskowych. Do ataków w cyberprzestrzeni zastosowanie ma zasada poszanowania i ochrony ludności cywilnej oraz dóbr o charakterze cywilnym. Strony konfliktu powinny zawsze odróżnić ludność cywilną od kombatantów oraz dobra o charakterze cywilnym od celów wojskowych, a w związku z tym kierować swoje operacje jedynie przeciwko celom wojskowym, co wyrażono w art. 48 I protokołu dodatkowego do Konwencji Genewskich i statutach Trybunałów Międzynarodowych.

Zastosowanie znajduje również zasada zakazująca zadawania niepotrzebnego cierpienia. Zabronione jest stosowanie metod i środków prowadzenia wojny, których celem jest wywoływanie rozległych, długotrwałych i poważnych szkód w środowisku naturalnym lub po których można oczekiwać, że takie szkody wywołają (art. 35 ust. 3 I protokołu dodatkowego do Konwencji Genewskich). Podkreśla się, że celem kryminalizacji cyberataku jest bowiem ochrona osób i dóbr przed skutkami konfliktów zbrojnych, nie zaś eliminacja tego sposobu walki podczas działań wojennych⁴¹.

Zasada ochrony ludności cywilnej została szeroko rozwinięta w *Tallinn Manual*. Wskazano, iż ludność cywilna jako taka oraz poszczególni cywile nie mogą stanowić celu ataku. W razie wątpliwości co do statusu danej osoby należy ją

---

⁴¹ M. Gąska, A. Ciupiński, *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych. Wybrane problemy*, Warszawa 2001, s. 22.

traktować jako ludność cywilną⁴². W przypadku cyberataku łatwiej o naruszenie takiej zasady, ponieważ rozróżnienie osób cywilnych i kombatantów w cyberprzestrzeni jest znacznie utrudnione. Cyberataki lub groźba ich przeprowadzenia, gdzie głównym celem jest szerzenie terroru wśród ludności cywilnej, są zakazane.

2.1. Cyberataki skierowane przeciwko ludności

Dokonując analizy cyberataku, należy poczynić kilka uwag dotyczących podmiotu biernego. Jak już wskazano, zabronione są ataki przeciwko ludności cywilnej. W *Tallinn Manual* wyrażono również zasadę, iż cywilom nie zabrania się bezpośredniego uczestnictwa w operacjach cybernetycznych stanowiących działania wojenne, jednak tracą oni ochronę przed atakami na czas, w którym w nich uczestniczą. Legalnymi uczestnikami działań wojennych są bowiem kombatanci, co wynika z norm międzynarodowego prawa humanitarnego.

Kombatantem jest osoba uprawniona do walki w świetle prawa międzynarodowego. To prawo jest autoryzującą nadaną przez państwo⁴³. Oprócz kombatantów w skład sił zbrojnych wchodzi niekombatanci np. służby medyczne czy kapelani, którzy winni być traktowani jak niekombatanci z uwzględnieniem zasad prawa międzynarodowego⁴⁴. Trzeba jednak podkreślić, iż niekombatanci nie uzyskują ochrony należącej cywilom pomimo pełnienia funkcji, które nie są związane z bezpośrednim udziałem w działaniach zbrojnych, co wynika z I protokołu dodatkowego do Konwencji Genewskich. Nie zyskują też ogólnej ochrony przeciwko niebezpieczeństwom wynikającym z operacji wojskowych i nie są chronieni przed atakiem, tak jak to przysługuje poszczególnym jednostkom oraz ludności cywilnej. Warto zaznaczyć, że obecność niekombatantów w obiektach wojskowych nie nakłada na stronę atakującą konieczności podejmowania specjalnych środków ostrożności. Sprawcy nie muszą też dokonywać rozróżnienia pomiędzy kombatantami a niekombatantami-członkami sił zbrojnych z zastrzeżeniem, iż

---

⁴² W doktrynie zdania co do tego, w jaki sposób należy zweryfikować przynależność do danej grupy, są podzielone. Wskazuje się, iż wyłącznie istotne wątpliwości, istniejące mimo uzyskania informacji z wszelkich możliwych źródeł, uzasadniają zastosowanie domniemania (doktryna angielska). Z kolei z orzecznictwa Międzynarodowego Trybunału Karnego wynika, iż wątpliwości mają być uzasadnione. Konkluzją obu tych stanowisk jest to, iż wątpliwości natury ogólnej nie wystarczają dla zastosowania ochrony prawnej. Zob. A. Kacała-Skwarczyńska, *Cyberatak w świetle...*, s. 173.

⁴³ P. Lubiński, *Status kombatanta, ochrona i uprawnienia jeńców wojennych i innych osób zatrzymanych*, w: *Międzynarodowe Prawo Humanitarne Konfliktów Zbrojnych*, red. Z. Falkowski, M. Marcinko, Warszawa 2014, s. 186.

⁴⁴ Ibidem.

personel medyczny i duchowny nie może być atakowany⁴⁵. W literaturze podkreśla się także legalność cyberataku na niekombatantów i jego uzasadnienie „koniecznością wojskową”⁴⁶.

W *Tallinn Manual* szczegółowo wskazano, iż cyberatak może być skierowany przeciwko członkom sił zbrojnych, członkom zorganizowanych grup zbrojnych, cywilom biorącym bezpośredni udział w działaniach wojennych oraz uczestnikom pospolitego ruszenia w międzynarodowym konflikcie zbrojnym.

Przez członków sił zbrojnych należy rozumieć kombatantów i niekombatantów, wchodzących w skład wszystkich zorganizowanych sił zbrojnych, grup, jednostek, które znajdują się pod odpowiedzialnym za nich dowództwem. Doprecyzowanie tej kwestii leży po stronie państwa⁴⁷. Dotyczy to także sił państwowych w trakcie tworzenia⁴⁸. Dodatkowo siły zbrojne *sensu largo* to również milicje i oddziały ochotnicze, a także paramilitarne lub uzbrojone organy o charakterze *law enforcement*⁴⁹.

Zorganizowana grupa militarna wyróżniona w katalogu podmiotów biernych, winna być rozumiana zgodnie z normą wyrażoną w art. 4A ust. 2 Konwencji Genewskiej o traktowaniu jeńców wojennych z dnia 12 kwietnia 1949 r. tj. jako oddział, na którego czele stoi osoba odpowiedzialna za swych podwładnych, noszący stały i dający się z daleka rozpoznać znak rozpoznawczy, jawnie nosząca broń, przestrzegająca w swych działaniach praw i zwyczajów wojny lub przynajmniej odróżniająca się od ludności cywilnej. Wątpliwość, jaka zrodziła się w doktrynie na kanwie tej normy, to czy sama przynależność do grupy determinuje prawo do przeprowadzenia cyberataku na danego członka grupy. Poddano w dyskurs, czy nie należy tej reguły stosować jedynie do osób pełniących funkcję bojową w danej grupie. Słuszne wydaje się tu rozwiązanie analogiczne do przyjętego w kontekście cywilów – jeśli członek analizowanej grupy włączy się w działania bojowe, traci status cywila. Nie wzbudza zastrzeżeń przyjęcie, iż w przypadku grupy składającej się zarówno ze skrzydeł militarnych, jak i politycznych lub społecznych, tylko skrzydło militarne kwalifikuje się jako zorganizowana grupa militarna⁵⁰.

Zgodnie z zasadami międzynarodowego prawa humanitarnego ludność cywilna uczestnicząca bezpośrednio w cyberataku traci swój status na czas walki

⁴⁵ Ibidem, s. 192.

⁴⁶ A. Kacała-Skwarczyńska, *Cyberatak w świetle...*, s. 174.

⁴⁷ P. Łubiński, *Status kombatanta...*, s. 187.

⁴⁸ A. Kacała-Skwarczyńska, *Cyberatak w świetle...*, s. 174.

⁴⁹ K. Ipsen, *Combatants and Non-combatants*, w: *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts*, red. D. Fleck, Oxford 1999, s. 85.

⁵⁰ *Tallinn Manual...*, rule 34.

(por. art. 52 ust. 3 I protokołu dodatkowego do Konwencji Genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. oraz art. 13 ust. 3 II protokołu dodatkowego do Konwencji Genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r.). Konsekwencją takiego rozwiązania jest brak ochrony, ale też brak statusu kombatanta, co może skutkować odpowiedzialnością karną za popełnione ataki i nielegalny udział w walce⁵¹. Wykładnia tej reguły może jednak budzić pewne wątpliwości związane z użyciem sformułowania „bezpośrednio”, co niejednokrotnie podnoszono wśród przedstawicieli doktryny⁵². Międzynarodowa Grupa Ekspertów opracowująca *Tallinn Manual* zgodziła się z trzema kumulatywnymi kryteriami kwalifikacji aktu jako bezpośredniego uczestnictwa, zgodnie z wytycznymi Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża. W odniesieniu do analizowanej materii nie wzbudza wątpliwości kwalifikacja cyberataku pozostającego w korelacji z konfliktem zbrojnym jako bezpośredniego uczestnictwa. Bezpośrednim uczestnictwem jest również podejmowanie jakichkolwiek akcji umożliwiających przeprowadzenie ataku, takich jak rozpoznawanie luk w zabezpieczeniach systemowych, tworzenie złośliwego oprogramowania w zamiarze wykorzystania wspomnianych luk. Bezpośrednim zaangażowaniem będzie również niewątpliwie gromadzenie informacji o operacjach przeprowadzanych przez przeciwnika za pomocą środków cybernetycznych i przekazywanie ich siłom zbrojnym celem przeprowadzenia operacji DDoS. Nie spełnia wymogu bezpośredniego udziału stworzenie złośliwego oprogramowania i umieszczenia go publicznie w sieci, nawet jeśli może posłużyć komuś zaangażowanemu w konflikt do przeprowadzenia ataku. Warunku tego nie spełnia również posiadanie sprzętu umożliwiającego przeprowadzenie takiego ataku. Wątpliwości interpretacyjne wzbudza jednak tworzenie oprogramowania *malware* i dostarczanie go osobom, co do których ma się wiedzę, iż mogą wykorzystać je do przeprowadzenia cyberataków. W doktrynie poddaje się w dyskurs, czy działanie to ma na tyle bezpośredni charakter, by traktować je później jako uczestnictwo.

Kolejną kwestią wzbudzającą dyskusję było dookreślenie czasu, w którym wyłączona zostaje ochrona i następuje utrata statusu osoby cywilnej. Wątpliwości nie wzbudza wliczenie w poczet tego okresu czasu bezpośrednio przed i po ataku. Słusznym jednak wydaje się szerszy pogląd, zakładający, że osoba, która pozyskuje dane służące przeprowadzeniu cyberataku, już jest pozbawiona statusu cywila. Okres ten rozciąga się na cały czas gromadzenia danych, przeprowadzenia ataku,

⁵¹ A. Kacała-Skwarczyńska, *Cyberatak w świetle...*, s. 175.

⁵² J.M. Henckaerts, *Studium poświęcone zwyczajowemu międzynarodowemu prawu humanitarnemu: wkład w zrozumienie i poszanowanie zasad prawa dotyczących konfliktu zbrojnego*, Warszawa 2006, s. 21.

a także czas, jaki jest ewentualnie potrzebny na przeprowadzenie ponownego ataku, bez przerw na równoległe działania. Opóźnione efekty cyberataku wynikające np. ze spełnienia się jakiegoś warunku czy aktywacji oprogramowania, nie mogą być traktowane jako bezpośredni udział, chyba że sprawca nadal aktywnie angażuje się w te czynności.

Kolejną grupą, którą wyróżniono w *Tallinn Manual*, jest personel prywatnych firm. Przyjmuje się, iż personel kwalifikuje się jako ludność cywilną, z zastrzeżeniem wspomnianej wyżej reguły bezpośredniego udziału w działaniach wojennych. Wątpliwości pojawiają się w przypadku firm świadczących usługi wspomagające lub zastępcze, mające na celu zwiększenie efektywności działań armii lub grup militarnych. Przeważająca część przedstawicieli doktryny stoi jednak na stanowisku, iż taka firma kwalifikuje się jako zorganizowana grupa zbrojna należąca do strony konfliktu⁵³. Odnośnie do cywilnych pracowników rządowych, którzy przeprowadzają operacje cybernetyczne jako członkowie agencji wywiadowczych, gdy określona grupa takich osób kwalifikuje się jako zorganizowana grupa zbrojna, jej członkowie mogą być celem ataków zgodnie z niniejszą regułą.

Ostatnią grupą są osoby biorące udział w pospolitym ruszeniu (*levée en masse*). Należy wskazać, iż mieszkańcy nieokupowanego terytorium, którzy angażują się w operacje cybernetyczne jako część pospolitego ruszenia, otrzymują immunitet kombatancki i status jeńca wojennego. Mogą w związku z tym być celem ataków przez cały okres ich udziału w powstaniu. Dla celów związanych z atakowaniem członkowie pospolitego ruszenia nie są traktowani jako cywile bezpośrednio uczestniczący w działaniach wojennych, to znaczy, że kryterium „przez czas udziału w ataku” nie znajduje tu zastosowania.

2.1.1. Cyberataki skierowane przeciwko obiektom

Z Międzynarodowego Prawa Humanitarnego wynika zakaz kierowania ataków przeciwko obiektom cywilnym. Zasada ta zawarta w art. 52 I protokołu dodatkowego do Konwencji Genewskich została również wyrażona w *Tallinn Manual*. Z powyższego wynika, iż komputery, sieci komputerowe oraz infrastruktura cybernetyczna mogą być celem ataku, jeżeli stanowią cele militarne. Oceny, czy dany obiekt jest obiektem cywilnym, chronionym przed atakiem, czy też obiektem militarnym, należy dokonywać każdorazowo *in casu*. Ważną regułą wyrażoną w *Tallinn Manual* jest to, że cyberatak skierowany przeciwko obiektowi cywilnemu jest nielegalny niezależnie od tego, czy był udany, czy też nie.

⁵³ *Tallinn Manual...*, rule 34.

Cele wojskowe, stosownie do normy wyrażonej w art. 52 ust. 2 I protokołu dodatkowego do Konwencji Genewskich, to obiekty, które ze względu na swoją naturę, lokalizację, przeznaczenie lub użycie przyczyniają się do skutecznych działań wojskowych, a których całkowite lub częściowe zniszczenie, zdobycie lub neutralizacja w istniejących okolicznościach przynosi wyraźną korzyść wojskową. Cele wojskowe mogą obejmować komputery, sieci komputerowe i infrastrukturę cybernetyczną. Obiekty cywilne *a contrario* to wszystkie obiekty, które nie są celami wojskowymi, co wynika z art. 52 ust. 1 I protokołu dodatkowego do Konwencji Genewskich.

Celem kompleksowej analizy pojęcia cyberataku należy wyjaśnić również termin „obiekt”. Zgodnie z komentarzem do protokołów dodatkowych z 1987 r. Międzynarodowego Czerwonego Krzyża obiekt to coś „widocznego i namacalnego”. Komputery, sieci komputerowe i inne namacalne komponenty infrastruktury cybernetycznej stanowią zatem obiekty. Kwestią sporną pozostaje jednak ocena tego, czym są dane z uwagi na ich nienamacalny charakter. Wypracowany w doktrynie pogląd zakłada, iż dane nie mogą być traktowane jako obiekt z zastrzeżeniem, że operacja cybernetyczna wymierzona w dane może czasami kwalifikować się jako atak, gdy wpływa na funkcjonalność komputerów lub innych systemów cybernetycznych. Wydaje się jednak, iż z uwagi na wartość, jaką mają dane, słusznym byłoby zweryfikować przedstawiony pogląd. Zniszczenie danych – medycznych, bankowych, podatkowych – powoduje niejednokrotnie dużo większe zagrożenie niż zniszczenie samego nośnika. Postuluje się również, by ochroną objąć kod źródłowy, który stanowi nieprzywracalną wartość operacyjną⁵⁴. Podobne wnioski dotyczą akcji zdematerializowanych. *De lege ferenda* należałoby opracować katalog dóbr niematerialnych, na które powinno się rozszerzyć ochronę wynikającą z art. 52 I protokołu dodatkowego do Konwencji Genewskich. Rewizja wykładni z lat 80. XX w. jest niezbędna w świetle rozwijającego się społeczeństwa cybernetycznego.

Kryteria uznania obiektów za cele wojskowe to natura, lokalizacja, cel lub użycie. „Natura” stosownie do wykładni zawartej w *Tallinn Manual* obejmuje inherentny charakter obiektu i zazwyczaj odnosi się do tych obiektów, które są fundamentalnie militarne i zaprojektowane, aby przyczyniać się do działań wojskowych. Wojskowe komputery i wojskowa infrastruktura cybernetyczna to przykłady obiektów spełniających kryterium natury. Fakt, że cywile (niezależnie czy są to pracownicy rządowi, czy kontraktorzy) mogą obsługiwać te systemy, jest nieistotny dla kwestii, czy kwalifikują się one jako cele militarne.

---

⁵⁴ A. Kacała-Szwarczyńska, *Cyberatak w świetle...*, s. 179.

Drugim czynnikiem decydującym o kwalifikacji obiektu jako celu militarnego jest lokalizacja. Zazwyczaj odnosi się do obszaru geograficznego o szczególnym znaczeniu wojskowym. Mając na względzie przedmiot niniejszej ekspertyzy, należy zaznaczyć, że adres IP (lub blok adresów IP) nie jest lokalizacją (choć jest związany z infrastrukturą cybernetyczną, która może kwalifikować się jako cel militarny). Determinantą uznania za cel wojskowy nie jest rzeczywiste użycie obszaru, ale fakt, że poprzez swoją lokalizację wnosi on efektywny wkład w działania wojskowe przeciwnika.

Kiedy obiekt cywilny lub infrastruktura są wykorzystywane do celów wojskowych, stają się celami militarnymi zgodnie z kryterium „użycia”. Użycie cywilnej sieci komputerowej do celów wojskowych powoduje utratę przez sieć cywilnego charakteru i przekształcenie w cel militarny. Jest tak nawet wtedy, gdy sieć jest nadal wykorzystywana do celów cywilnych. Cała sieć komputerowa nie kwalifikuje się jako cel militarny tylko na podstawie faktu, że kwalifikuje się do tego indywidualny router. Jeśli użycie wojskowe zostanie przerwane, obiekty cywilne, które stały się celami militarnymi przez użycie, mogą powrócić do statusu cywilnego. Odzyskują one wówczas ochronę przed atakiem. Reguła ta nie ma zastosowania, jeśli przerwa jest tylko tymczasowa, a obiekt cywilny będzie wykorzystywany do celów wojskowych w przyszłości. Należy dodatkowo zaznaczyć, że sam fakt, że obiekt cywilny był kiedyś używany do celów wojskowych, nie wystarcza do ustalenia, że będzie tak używany w przyszłości.

Ostatnie z wymienionych kryteriów, czyli „cel”, odnosi się do zamierzonego przyszłego użycia obiektu, to znaczy, że obiekt nie jest obecnie używany do celów wojskowych, ale oczekuje się, że będzie tak używany w przyszłości. Kwalifikacja danego obiektu jako militarnego następuje natychmiast, gdy taki cel co do obiektu zostanie przedsięwzięty.

Sama przynależność danego obiektu do jednej z czterech przedstawionych wyżej kategorii nie wystarcza, aby zakwalifikować obiekt jako cel wojskowy. Musi on ponadto przyczyniać się do „skutecznego wsparcia działań wojskowych”.

Ostatnim elementem służącym weryfikacji legalności ataku jest uzyskanie przewagi wojskowej. Taka przewaga musi być oceniana w odniesieniu do ataku rozpatrywanego jako całość, a nie tylko w odniesieniu do pojedynczych części ataku. Kluczowe jest tu również użycie sformułowania „przewaga wojskowa”, co wyklucza przewagę, która nie jest wojskowa z natury rzeczy np. ekonomiczną, polityczną lub psychologiczną.

Wnioski

Zmiany będące konsekwencją niezwykle dynamicznego rozwoju technologii cyfrowych powodują rosnące uzależnienie społeczności międzynarodowej od cyberprzestrzeni. Digitalizacja danych, obrót bezgotówkowy, wdrażanie i ulepszanie cyfrowej administracji publicznej, elektroniczne zarządzanie infrastrukturą krytyczną to tylko przykłady następstw tego procesu. Naturalne jest, iż poza niewątpliwymi pozytywnymi implikacjami IV rewolucji przemysłowej, pojawiają się również negatywne aspekty. Rozwój nowoczesnych technologii doprowadził do powstania nowych wyzwań, stanowiących równocześnie praktyczne problemy, wykraczające poza dyskurs akademicki i przewidywania prawodawcy.

W ostatnich dziesięcioleciach obserwuje się ogromne natężenia działań w cyberprzestrzeni, realizowanych zarówno przez podmioty państwowe, jak i niepaństwowe, wymierzonych w stabilność i bezpieczeństwo państw i podmiotów indywidualnych. Dostrzega się, iż cybertechnologia może z powodzeniem służyć znacznemu zwiększeniu skuteczności siły ognia, z uwagi na wykorzystanie danych o celu w czasie rzeczywistym i konsekwentne zadawanie precyzyjnych uderzeń⁵⁵. Społeczność międzynarodowa stanęła w obliczu ogromnego wyzwania, jakim była ocena legalności tych działań i ewentualne konsekwencje wynikające z norm prawa międzynarodowego. Co znamienne do chwili obecnej żadne z państw narażonych na szkodliwe działania w cyberprzestrzeni nie uznało ich za osiągnące poziom wojny w cyberprzestrzeni, obawiając się eskalacji konfliktu – odmiennie niż w przypadku konfliktów już trwających, jak na Ukrainie, w Strefie Gazy czy wcześniej w Turcji, gdzie oficjalnie wskazuje się na zagrożenia i konsekwencje przeprowadzanych cyberataków.

Trwający na Ukrainie konflikt z Rosją określany mianem wojny hybrydowej obrazuje, że cyberataki są niejednokrotnie uzupełnieniem ataków kinetycznych. Są jednak zdecydowanie częstsze i skuteczniejsze w oddziaływaniach na infrastrukturę kinetyczną. Ich skutki są zróżnicowane – od blokowania dostępu do podstawowych usług, poprzez kradzież danych, dezinformację przy wykorzystaniu technologii AI i *deep fake*, zastraszanie ludności, uniemożliwianie odparcia ataków czy wręcz blokadę alertów stwarzające zagrożenie zdrowia i życia ludzi. Jak podkreśla się w literaturze, analizując przebieg wojny rosyjsko-ukraińskiej, należy stwierdzić, że cyberataki, mimo iż nie mają bezpośredniego wpływu na jej przebieg, to jednak pośrednio wpływają na zniszczenie zasobów strategicznych

---

⁵⁵ M. Górka, *Bajty zamiast pocisków...*

wroga⁵⁶. Operacja informacyjna miała zapewnić uzasadnienie inwazji na Ukrainę, spowodować destabilizację i doprowadzić do paraliżu państwa, do czego jednak nie doszło, choć do chwili obecnej nie jest jasne, czy fiasko operacji rosyjskich wynika z ograniczonych zdolności ofensywnych, czy skuteczności ukraińskiej defensywy⁵⁷. Ekspertki podkreślają jednak, że ocena niszczycielskich skutków cyberataków winna być odroczone, z uwagi na brak możliwości oceny ich skuteczności w czasie rzeczywistym⁵⁸. Wnioski z trwającego konfliktu powinny być jednak swoistym drogowskazem w dyskusjach nad bezpieczeństwem międzynarodowym, projektowaniem polityki zbrojeniowej i koncepcjach wojny.

Cyberprzestrzeń ze względu na jej intensywny rozwój, anonimowość działań w sieci i ogromną siłę oddziaływania stanowi wyzwanie dla prawodawców. Silna potrzeba współpracy międzynarodowej w zakresie regulacji prawa w cyberprzestrzeni, a w szczególności cyberataków, w świetle narastających konfliktów jest coraz bardziej wyraźna. Na aprobatę zasługują działania podejmowane przez organizacje międzynarodowe, w sposób szczególny NATO, które podjęło się opracowania już trzeciej edycji podręcznika *Tallinn Manual*. Duże znaczenie mają również wysiłki podejmowane przez państwa, w tym Polskę, współpraca w kluczowych sprawach z zakresu prawa międzynarodowego jest bowiem gwarantem zwiększenia poziomu pewności i prawa, i transparentności.

Brak międzynarodowych norm traktatowych dotyczących operacji militarnych w cyberprzestrzeni stanowi istotną lukę prawną, której nie wypełnia opracowany pod auspicjami NATO *Tallinn Manual*. Wśród ekspertów panuje przeświadczenie, że odpowiednie wykorzystanie cyberwojny może prowadzić do minimalizacji skutków klasycznych konfliktów zbrojnych. *A contrario* brak regulacji skutkować może eskalacją konfliktów⁵⁹. Społeczność międzynarodowa musi wznowić wysiłki, by zmieniający się charakter wojny nie wyprzedził sprawiedliwości. Materia traktująca o cyberprzestrzeni, a w szczególności o cyberatakach, wymaga usystematyzowania w formie umowy międzynarodowej. Równolegle należy również rozwijać *soft law*, które dzięki swojej elastyczności i dynamicznemu charakterowi, będzie w stanie nadążyć za „cyfrowymi czołgami” i „bombami dezinformacji”.

⁵⁶ A. Warchoń, *Rola cyberprzestrzeni...*, s. 72.

⁵⁷ J. Meissner, *Rosyjska koncepcja wojny...*, s. 141.

⁵⁸ D. Dziwisz, B. Sajduk., *Rosyjska inwazja na Ukrainę a przyszłość cyberwojny – wnioski w rocznicę „specjalnej operacji wojskowej”*, w: *The War Must Go On. Dynamika wojny w Ukrainie i jej reperkusje dla bezpieczeństwa Polski*, red. A. Gruszczak, Kraków 2023, s. 45.

⁵⁹ P. Łuczuk, *Cyberwojna. Wojna bez amunicji?*, Kraków 2017, s. 176.

Bibliografia

Akty normatywne międzynarodowe

- Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych, przyjęta w San Francisco z dnia 26 czerwca 1945 r., Dz. U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90 z późn. zm.
- Konwencja dotycząca traktowania jeńców wojennych, podpisana w Genewie dnia 27 lipca 1929 r. (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 18 lutego 1932 r.), Dz. U. z 1932 r. Nr 103, poz. 86.
- Konwencja Genewska o polepszeniu losu chorych i rannych w armiach czynnych, podpisana dnia 27 lipca 1929 r. (ratyfikowana przez Polskę zgodnie z ustawą z dnia 28 stycznia 1932 r.), Dz. U. z 1932 r. Nr 103, poz. 864.
- Protokoły dodatkowe do Konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r., dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół I), oraz dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół II) sporządzone w Genewie dnia 8 czerwca 1977 r., Dz. U. z 1992 r. Nr 41, poz. 175.
- Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 27 grudnia 2019 r., A/RES/74/247, https://documents.un.org/symbol-explorer?s=A/RES/74/247&i=A/RES/74/247_6368537.
- Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 26 maja 2021 r., A/RES/75/282, https://documents.un.org/symbol-explorer?s=A/RES/75/282&i=A/RES/75/282_2637129.
- Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., Dz. U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708.

Akty normatywne polskie

- Ustawa z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (Dz. U. z 2024 r. poz. 307).
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 2002 r. o stanie wojennym oraz o kompetencjach Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2022 r. poz. 2091).

Literatura

- Bielecki D.M., *International Humanitarian Law of Armed Conflict and Space Law*, w: *Międzynarodowe prawo humanitarne. Antecedencje i wyzwania współczesności*, red. J. Nowakowska-Małusecka, Bydgoszcz–Katowice 2010.
- Dziwisz D., Sajduk B., *Rosyjska inwazja na Ukrainę a przyszłość cyberwojny – wnioski w rocznicę „specjalnej operacji wojskowej”*, w: *The War Must Go On. Dynamika wojny w Ukrainie i jej reperkusje dla bezpieczeństwa Polski*, red. A. Gruszczak, Kraków 2023.
- Gąska M., Ciupiński A., *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych. Wybrane problemy*, Warszawa 2001.
- Henckaerts J.M., *Studium poświęcone zwyczajowemu międzynarodowemu prawu humanitarnemu: wkład w zrozumienie i poszanowanie zasad prawa dotyczących konfliktu zbrojnego*, Warszawa 2006.

- Hoffmann T., *Główni aktorzy cyberprzestrzeni i ich działalność*, w: *Cyberbezpieczeństwo wyzwaniem XXI wieku*, red. T. Dębowski, Łódź–Wrocław 2018.
- Ipsen K., *Combatants and Non-combatants*, w: *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts*, red. D. Fleck, Oxford 1999.
- Kacała-Szwarczyńska A., *Cyberatak w świetle międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych*, „Journal of Modern Science” 41 (2019), nr 2.
- Łubiński P., *Status kombatanta, ochrona i uprawnienia jeńców wojennych i innych osób zatrzymanych*, w: *Międzynarodowe Prawo Humanitarne Konfliktów Zbrojnych*, red. Z. Falkowski, M. Marcinko, Warszawa 2014.
- Łuczuk P., *Cyberwojna. Wojna bez amunicji?*, Kraków 2017.
- Małecka A., *Cyberoperacje w świetle prawa międzynarodowego*, „Colloquium Pedagogika – Nauki o polityce i administracji” 47 (2022), nr 3.
- McConnell J.M., *Cyberwar Is the New Atomic Age*, „New Perspectives Quarterly” 26 (2009), nr 3.
- Meissner J., *Rosyjska koncepcja wojny nowej generacji w świetle pierwszych doświadczeń z wojny w Ukrainie*, „Roczniki Nauk Społecznych” 50 (2022), nr 4.
- Szubrycht T., *Cyberterroryzm jako nowa forma zagrożenia terrorystycznego*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej” (2005), nr 1.
- Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations Prepared by the International Groups of Experts at the Invitation of the NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence*, red. M.N. Schmitt, Cambridge 2017.
- Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Operations Prepared by the International Groups of Experts at the Invitation of the NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence*, red. M.N. Schmitt, Cambridge 2013.
- Tarnogórski R., *Prawo konfliktów zbrojnych a cyberprzestrzeń*, „Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych” (2013), nr 31.
- Warchoł A., *Rola cyberprzestrzeni w wojnie Rosji z Ukrainą*, „Nowa polityka wschodnia” 39 (2023), nr 4.
- Worona J., *Cyberprzestrzeń a prawo międzynarodowe. Status quo i perspektywy*, Białystok 2017.

Netografia

- <https://aag-it.com/the-latest-cyber-crime-statistics/>
- <https://digitalfrontlines.io/2023/08/20/technology-will-not-exceed-our-humanity/>
- <https://dorzeczy.pl/swiat/593445/nato-moze-uruchomic-artykul-5-w-przypadku-ataku-hakerskiego.html>
- <https://forumakademickie.pl/wokol-nauki/bajty-zamiast-pociskow/>
- <https://web.archive.org/web/20060709210420/http://www.soci.niu.edu/~crypt/other/afosi.htmazine/1990/199001.pdf>
- <https://winntbg.bg.agh.edu.pl/skrypty2/0095/373-378.pdf>
- <https://www.chathamhouse.org/2023/08/what-un-cybercrime-treaty-and-why-does-it-matter>
- <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/9536029,cyberatak-na-polska-agencje-prasowa-jest-sledztwo-w-sprawie-dezinform.html>

- <https://www.gov.pl/web/po-zielona-gora/postepowanie-dotyczace-cyberataku-na-media-i-uczelnie-wyzsze>
- <https://www.ibanet.org/Cyberattacks-as-war-crimes>
- <https://www.komputerswiat.pl/aktualnosci/internet/sad-był-bezlitosny-dla-hakera-iceman-dostal-13-lat/5hlxlyg>
- <https://www.komputerswiat.pl/artykuly/redakcyjne/fbi-polowalo-na-niego-latami-nie-zyje-najslynniej-szy-haker-w-historii/txvjx7m>
- <https://www.komputerswiat.pl/artykuly/redakcyjne/pierwszy-cyberatak-ma-juz-200-lat-nie-uwie-rzysz-co-bylo-celem-hakerow/hlcwczx>
- <https://www.komputerswiat.pl/artykuly/redakcyjne/pierwszy-w-historii-cyfrowy-napad-na-bank-ro-syjscy-hakerzy-zdolali-wykrasc-10-mln-dol/4g3wfb1>
- <https://www.pap.pl/aktualnosci/sbu-zidentyfikowalismy-rosyjskich-hakerow-ktorzy-zaatakowali-kyivstar>
- <https://www.swissinfo.ch/eng/politics/when-is-a-cyberattack-a-war-crime/47556410>
- <https://www.virusbulletin.com/uploads/pdf/mag>
- https://www.wpia.uni.lodz.pl/aktualnosci/szczegoly/o-wojnie-w-cyberprzestrzeni-polska-zadecyduje-sama?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAAR0DNh5kG0alpX6dKy-wTkPHI7W9edswClcbo-M56UwWdyff-Vw2L51Ruyic_aem_TTrubX6He-ZUyGh0J6PSVw

Straty ekonomiczne w wyniku zbrodni rosyjskich

Wprowadzenie

Rosyjska agresja zbrojna, która trwa już od dziewięciu lat, spowodowała rozległe szkody w ukraińskiej krytycznej infrastrukturze, sektorze energii elektrycznej, przemyśle i całej gospodarce kraju. Największe szkody powstały po rozpoczęciu pełnoskalowej inwazji zbrojnej rozpoczętej 24 lutego 2022 r. Według wstępnych szacunków Ministerstwa Gospodarki Ukrainy, spadek produktu krajowego brutto w 2022 r. wyniósł 30,4%¹, choć już w 2023 r. wzrósł o 5,3%². Podobne szacunki przedstawia Bank Światowy, który ocenia, że PKB Ukrainy spadł o 29,2% w 2022 r.³. Jednak rzeczywiste straty ekonomiczne spowodowane rosyjską agresją zbrojną oraz zbrodniami rosyjskiej armii są znacznie wyższe, ponieważ Ukraina traci swoich obywateli, zarówno żołnierzy, jak i cywili, którzy stają się ofiarami każdorazowych ataków rakietowych lub masowo wyjeżdżają za granicę.

Ostrzały infrastruktury cywilnej przez Rosję to nie tylko ostrzał budynków i osiedli mieszkalnych, to także zamierzone i świadome ataki na krytyczną

---

¹ Мінекономіки попередньо оцінює падіння ВВП в 2022 році на рівні 30,4%, 05.01.2023, <https://www.kmu.gov.ua/news/minekonomiky-poperedno-otsiniuie-padinnia-vvp-v-2022-rotsi-na-rivni-304> (dostęp: 22.04.2024).

² Oficjalny komentarz Narodowego Banku Ukrainy, <https://bank.gov.ua/ua/news/all/komentar-natsionalnogo-banku-schodo-zmini-realnogo-vvp-u-2023-rotsi> (dostęp: 09.04.2024).

³ Russia's Invasion of Ukraine and Cost-of-Living Crisis Dim Growth Prospects in Emerging Europe and Central Asia, <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/04/06/russian-invasion-of-ukraine-and-cost-of-living-crisis-dim-growth-prospects-in-emerging-europe-and-central-asia> (dostęp: 06.04.2024).

infrastrukturę, czyli obiekty budowlane, urzędnice, instalacje, które zapewniają usługi kluczowe dla bezpieczeństwa państwa i społeczeństwa oraz umożliwiają prawidłowe funkcjonowanie administracji i instytucji. Ponadto Rosja świadomie atakuje również instytucje i placówki kulturalne, medyczne, administracyjne, edukacyjne i naukowe. Do tego należy dodać szkody wyrządzone na środowisku Ukrainy oraz koszty rozminowania i likwidacji niewybuchów, które według Departamentu Kontroli Środowiska i Metodologii Ministerstwa Ochrony Środowiska i Zasobów Naturalnych szacuje się już na 10 mld hrywien⁴. Niezwykle ważne jest dokładne obliczenie wszystkich strat ekonomicznych spowodowanych przez Rosję, ponieważ dane te mogą być wykorzystane jako dowód w postępowaniach międzynarodowych w celu zasądzenia odszkodowania od wyrządzonych szkód. Należy zauważyć, że Rosja nie tylko stara się uzyskać przewagę militarną poprzez te zniszczenia, ale także zniszczyć naród ukraiński. Świadczy o tym ukierunkowany ostrzał infrastruktury krytycznej.

W pierwszych tygodniach pełnoskalowej inwazji większość ataków była skierowana na cele wojskowe, niemniej, gdy oczywistym stało się, że nie udało się osiągnąć pełnego sukcesu militarnego z powodu oporu sił obronnych i ludności cywilnej, Rosja wybrała taktykę „terroru raketowego”, uruchamiając ataki raketowe na cele i obiekty cywilne, zabronione zatem przez międzynarodowe prawo humanitarne, co charakteryzuje te ataki co najmniej jako zbrodnie wojenne. W ten sposób pociski były celowo wystrzeliwane w budynki mieszkalne, centra handlowe, stacje kolejowe, porty morskie itd. Kierownictwo Prokuratury Generalnej Ukrainy uważa, że głównym celem ataków na ludność cywilną i obiekty cywilne było zastraszenie, stworzenie warunków do ciągłego napięcia w społeczeństwie i wywarcie presji na ukraińskich przywódców politycznych, aby dokonali terytorialnych i politycznych ustępstw korzystnych dla Federacji Rosyjskiej⁵. Jednocześnie długoterminowym celem Federacji Rosyjskiej jest częściowe wyniszczenie narodu ukraińskiego poprzez stworzenie warunków życia obliczonych na fizyczne wyniszczenie.

Od początku jesieni 2022 r. głównymi celami ataków raketowych są obiekty energetyczne: elektrownie ciepłe i wodne, podstacje i linie energetyczne. Takie

⁴ Міндовкілля попередньо оцінює збитки надрам України через війну в 10 трильйонів гривень, 28.03.2023, <https://www.radiosvoboda.org/a/news-mindovkillia-zbytky-nadram/32338768.html> (dostęp: 14.04.2024).

⁵ Офіс Генерального прокурора, Ракетні удари по будинку в Дніпрі, ТЦ в Кременчугі та інших цивільних об'єктах, 24.01.2023, <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/raketni-udari-po-budinku-u-dnipri-tc-u-kremencuci-ta-insix-civilnix-objektax-povidomleno-pro-pidozru-komandiru-rosiiskogo-aviapolku> (dostęp: 10.04.2024).

działania na początku i w trakcie sezonu grzewczego miały na celu zniszczenie ukraińskiej gospodarki i stworzenie niekorzystnych warunków życia dla ludności cywilnej. Według Kijowskiej Szkoły Ekonomii bezpośrednie szkody w infrastrukturze Ukrainy (przy użyciu metody kosztów odtworzenia) na marzec 2023 r. wyniosły 144 mld dolarów⁶. Jednak rzeczywista wartość strat jest znacznie wyższa, ponieważ metoda kosztów odtworzenia stosowana przez ekspertów Kijowskiej Szkoły Ekonomii szacuje jedynie minimalną wartość aktywów, które mogą zastąpić zniszczone, i nie szacuje strat ekonomicznych wynikających z utraconych możliwości, takich jak utrata miejsc pracy, cięcia i zamykanie działalności gospodarczej oraz odpływ siły roboczej i ludności aktywnej zawodowo za granicę. Zgodnie z oświadczeniem Prezesa Banku Światowego Davida Malpassa koszt odbudowy zniszczonej infrastruktury na Ukrainie w wyniku rosyjskiej agresji zbrojnej stanem na koniec 2023 r. wynosi ok. 350 mld dolarów⁷.

Celem niniejszej ekspertyzy jest analiza i ocena strat ekonomicznych spowodowanych rosyjskim ostrzałem infrastruktury krytycznej Ukrainy, która nie może stanowić obiektów ataków zbrojnych. Aby osiągnąć ten cel, należy wykonać następujące zadania: przedstawić obiekty infrastruktury krytycznej, które zostały zniszczone przez ataki rakietowe, przeanalizować wyniki i zakres zniszczeń oraz zidentyfikować straty ekonomiczne i ich wpływ na ludność cywilną Ukrainy. Analiza tych zagadnień pozwoli udowodnić, że działania Federacji Rosyjskiej zmierzają do celowego stworzenia warunków życia dla określonej grupy narodowej, obliczonych na doprowadzenie jej do częściowego fizycznego zniszczenia, co zgodnie z art. 6 lit. c) Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego można zakwalifikować jako zbrodnię ludobójstwa⁸.

W badaniu wykorzystano metodę analizy w celu wyszczególnienia zniszczonych obiektów, metodę syntezy do podsumowania uzyskanych informacji, metodę statystyczną w celu zebrania, przetworzenia i przeanalizowania informacji w zakresie szkód w infrastrukturze krytycznej w ujęciu pieniężnym oraz metodę abstrakcyjno-logiczną i uogólniającą, aby uporządkować i podsumować uzyskane informacje teoretyczne oraz opracować wnioski.

⁶ <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/za-rik-povnomasshtabnoyi-viyni-rosiya-zavdala-zbitkiv-infrastrukturi-ukrayini-na-mayzhe-144-mlrd/> (dostęp: 13.04.2024).

⁷ A. Shalal, *Critical to "front-load" aid to Ukraine as costs rise – IMF's Georgieva*, Reuters, 01.12.2023, <https://www.reuters.com/markets/imfs-georgieva-sees-rising-cost-keep-ukraines-economy-going-2022-12-01/> (dostęp: 23.04.2024).

⁸ Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego, sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., Dz. U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708.

1. Obiekty infrastruktury krytycznej uszkodzone lub zniszczone w wyniku rosyjskich ataków raketowych

Od 24 lutego 2022 r. Rosja przeprowadziła prawie 5 tys. nalotów raketowych (w tym z systemów S-300 i S-400) na obiekty cywilne na terytorium Ukrainy, a także około 3,5 tys. nalotów z powietrza i 1,1 tys. startów bezzałogowych statków powietrznych. Są to dane na dzień 23 lutego 2023 r., które podał zastępca szefa Głównego Zarządu Operacyjnego Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Ukrainy, generał Oleksii Hromov⁹. Większość z tych ataków skierowano na budynki mieszkalne i infrastrukturę krytyczną. Termin „infrastruktura” pojawił się w pracach naukowych ekonomistów w latach 40. ubiegłego wieku. Termin ten został po raz pierwszy opracowany przez Paula Rosensteina-Rodana, który uznał go za zespół podstawowych sektorów gospodarki, w tym dróg, kolei, zapór, kanalizacji i innych obiektów użyteczności publicznej¹⁰. Ragnar Nurkse uważał, że głównym celem infrastruktury jest zapewnienie racjonalnego i nieprzerwanego procesu obsługi produkcji, dystrybucji, wymiany i konsumpcji w strukturze gospodarki narodowej¹¹. Infrastruktura była również postrzegana jako narzędzie do zaspokajania potrzeb ludności kraju¹².

Zgodnie z pracami Amerykańskiej Agencji Bezpieczeństwa Cybernetycznego i Infrastruktury identyfikuje się 16 sektorów infrastruktury krytycznej, których aktywa, systemy i sieci, zarówno fizyczne, jak i wirtualne, są uważane za na tyle istotne, że ich zakłócenie miałyby osłabiający wpływ na bezpieczeństwo, gospodarkę, zdrowie i sferę społeczną¹³. W Ukraińskiej ustawie „O infrastrukturze krytycznej” definiuje taką infrastrukturę jako mającą krytyczne znaczenie dla gospodarki, bezpieczeństwa narodowego i obrony, której zakłócenie może zaszkodzić żywotnym interesom narodowym¹⁴. Obiekty infrastruktury krytycznej obejmują sektor energetyczny, placówki opieki zdrowotnej, łączność i telekomunikację,

⁹ Росія за рік задала майже 8,5 тисячі ракетних та авіаційних ударів, Укрінформ, 23.02.2023, <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3674032-rosia-za-rik-zavdala-po-ukraini-majze-85-tisaci-raketnih-ta-aviacijnih-udariv.html> (dostęp: 28.04.2024).

¹⁰ P. Rosenstein-Rodan, *Notes on the Theory of the "Big Push"*, w: *Economic Development for Latin America International Economic Association Series*, red. H.S. Ellis, Londyn 1961, s. 57.

¹¹ R. Nurkse, *Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries*, Oxford 1966, s. 163.

¹² W.W. Rostow, *The Stages of Economic Growth*, Cambridge 1962, s. 324.

¹³ Cybersecurity and Infrastructure Security Agency of USA. Critical Infrastructure Sectors, <https://www.cisa.gov/topics/critical-infrastructure-security-and-resilience/critical-infrastructure-sectors> (dostęp: 01.05.2024).

¹⁴ Закон України Про критичну інфраструктуру, Відомості Верховної Ради (ВВР), 2023, No. 5, ст.13.

żywność, infrastrukturę transportową, zaopatrzenie w wodę i kanalizację, przemysł farmaceutyczny, sektor finansowy, ochronę ludności i służby ratownicze. Można zatem przyjąć, że zniszczenie lub uszkodzenie infrastruktury krytycznej zagraża przetrwaniu ludności cywilnej państwa, zwłaszcza osobom bezpośrednio od niej zależnej.

Przeprowadzając ataki raketowe na infrastrukturę krytyczną Ukrainy, Rosja rażąco narusza międzynarodowe prawo humanitarne, ponieważ art. 48 protokołu dodatkowego do Konwencji Genewskich o ochronie ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych z dnia 8 czerwca 1977 r.¹⁵ wymaga, aby podczas prowadzenia działań wojennych strony zawsze rozróżniały cele cywilne i wojskowe, a zatem kierowały swoje ataki wyłącznie na cele wojskowe¹⁶. Bez względu na fakt, że Rosja rozpoczęła agresję zbrojną na inne suwerenne państwo, które w żaden sposób nie zagrażało jej suwerenności lub integralności terytorialnej. Międzynarodowe prawo humanitarne zabrania również „atakowania lub niszczenia, wycofywania się lub czynienia bezużytecznymi obiektów niezbędnych do przetrwania ludności cywilnej”.

Według statystyk projektu „Damaged in UA”, który zbiera informacje od obywateli, rządu i samorządów lokalnych na temat strat i zniszczeń w całym kraju, 207,5 tys. prywatnych samochodów, 153,9 tys. budynków mieszkalnych, 16 tys. jednostek transportu publicznego, 3170 instytucji edukacyjnych, 1216 placówek opieki zdrowotnej i 1,8 tys. instytucji kulturalnych zostało zniszczonych w ciągu roku wojny na pełną skalę¹⁷. Ponadto zniszczonych lub uszkodzonych zostało 340 mostów i innych konstrukcji drogowych oraz 25 tys. kilometrów dróg lokalnych i krajowych.

Największym atakiem na infrastrukturę krytyczną Ukrainy były ataki raketowe na system energetyczny, które rozpoczęły się 11 września 2022 r. W tym

---

¹⁵ Konwencja Genewska o polepszaniu losu rannych i chorych w armiach czynnych, sporządzona w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz. U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171, załącznik; Konwencja Genewska o polepszaniu losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu, sporządzona w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz. U. z 1956 r. Nr 56, poz. 171, załącznik; Konwencja Genewska o ochronie jeńców wojennych, sporządzona w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz. U. z 1956 r., nr 38, poz. 171, załącznik; Konwencja Genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny, sporządzona w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz. U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171, załącznik.

¹⁶ Protokół dodatkowy do Konwencji Genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych, sporządzony w Genewie dnia 8 czerwca 1977 r., Dz. U. z 1992 r. Nr 41, poz. 175, załącznik.

¹⁷ Оцінка матеріальних втрат України, <https://damaged.in.ua/damage-assessment> (dostęp: 09.05.2024).

czasie Rosja wystrzeliła 12 pocisków manewrujących Kalibr i X-101, które uderzyły w Zmiyivską elektrownię ciepłą (jedną z największych w Ukrainie) oraz Kharkivską elektrownię ciepłą i trzy podstacje wysokiego napięcia. Należy dodać, że od 4 marca 2022 r. Elektrownia Jądrowa w Zaporozżu, która jest największą elektrownią jądrową w Europie z sześcioma blokami energetycznymi o łącznej mocy 6000 MW, znajduje się pod okupacją. W wyniku zajęcia elektrownia nie dostarcza energii elektrycznej do zintegrowanego systemu elektroenergetycznego Ukrainy. W dniu 10 października 2022 r. miał miejsce pierwszy zmasowany atak raketowy na infrastrukturę energetyczną kraju, podczas którego wystrzelono 84 pociski manewrujące. Ostrzał uszkodził 11 obiektów infrastruktury krytycznej w ośmiu regionach i stolicy¹⁸. W następstwie ataku państwowa spółka energetyczna Ukrenergo wprowadziła pierwsze awaryjne przerwy w dostawie energii elektrycznej na Ukrainie, a eksport energii elektrycznej do Unii Europejskiej został ograniczony. Najbardziej zmasowane ataki raketowe, pod względem liczby wystrzelonych pocisków i najbardziej niszczycielskie dla systemu energetycznego, miały jednak miejsce między 15 a 23 listopada 2022 r., wyłączając prawie połowę ukraińskiego systemu energetycznego. Główne ataki raketowe były wymierzone w podstacje wysokiego napięcia i linie energetyczne, powodując aktywację ochrony awaryjnej we wszystkich elektrowniach jądrowych znajdujących się pod ukraińską kontrolą, co doprowadziło do automatycznego wyłączenia bloków energetycznych i zamknięcia większości elektrowni ciepłych i wodnych. Według ekspertów ds. energii Ukraina doświadczyła pierwszej w historii przerwy w dostawie prądu (tzw. blackout)¹⁹. Niektóre miasta i regiony zostały całkowicie odcięte od energii elektrycznej, a system energetyczny stanął w obliczu znacznego niedoboru mocy, co sprawiło, że Narodowe Przedsiębiorstwo Energetyczne Ukrenergo zostało zmuszone do wprowadzenia harmonogramów przerw w dostawie prądu dla wszystkich regionów Ukrainy w ciągu najbliższych kilku miesięcy. Mimo że ostrzał infrastruktury krytycznej w 2023 r. nie zmalał i rosyjska armia nadal obierała za cele ataków obiekty zabronione na podstawie prawa międzynarodowego, to w okresie grzewczym w 2023/2024 r. Ukrenergo nie było zmuszone wprowadzać regularnych i długofalowych przerw w dostawie energii elektrycznej.

¹⁸ Російські військові пошкодили 11 важливих інфраструктурних об'єктів, https://biz.censor.net/news/3372646/rosiyiski_viyiskovi_poshkodyly_11_vajlyvyh_infrastrukturnyh_obyektiv_u_8_regionah_ta_kyyevi_shmygal (dostęp: 09.05.2024).

¹⁹ Україна пережила перший блекаут в історії: чому зупинились атомні енергоблоки та чим це загрожує, <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/11/28/694331/> (dostęp: 10.05.2024).

Według danych zamieszczonych na oficjalnych stronach Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Ukrainy, Dowództwa Sił Powietrznych Sił Zbrojnych Ukrainy i innych oficjalnych otwartych źródeł, w całym okresie ostrzału obiektów energetycznych i infrastruktury, który trwał od 11 września 2022 do 9 marca 2023 r. (ponieważ Rosja przeprowadziła takie ataki w ostatnim czasie) wystrzelono 908 pocisków manewrujących typu X-101, X-555, X-59, X-22, X-32, Kalibr, Iskander, Tornado, Oniks, z czego 648 zostało przechwyconych i zestrzelonych, co stanowi 74%. Jednak część pocisków, które nie zostały zestrzelone przez Siły Obrony Powietrznej, spowodowała znaczne szkody zarówno w infrastrukturze energetycznej, jak i całej cywilnej infrastrukturze krytycznej Ukrainy.

W 2023 r. Rosja nieznacznie zmniejszyła intensywność ataków raketowych na infrastrukturę krytyczną, w tym energetyczną, koncentrując się na ukraińskich portach morskich i infrastrukturze portowej. W dniu 17 lipca 2023 r. Federacja Rosyjska oficjalnie ogłosiła wystąpienie z umowy zbożowej i natychmiast rozpoczęła agresywne ataki za pomocą pocisków raketowych i irańskich dronów Shahed-136. W rzeczywistości Rosja rozpoczęła ataki na porty jeszcze przed formalnym wypowiedzeniem umowy zbożowej, przeprowadzając atak 22 dronami kamikadze na port w regionie Odessy w dniu 11 lipca 2023 r., co doprowadziło do pożaru terminalu zbożowego i paliwowego.

W dniu 19 lipca 2023 r. zmasowany ostrzał portów w Odessie i Chornomorsku stanowiących istotny hub dla transportu zboża drogą morską uszkodził infrastrukturę portową, nabrzeża i zbiorniki zbożowe, co spowodowało zniszczenie 60 tys. ton zboża. Atak uszkodził prawie 40% infrastruktury eksportowej zboża w porcie w Chornomorsku i zniszczył obiekty ukraińskich firm rolniczych Kernel, Viterra, CMA CGM Group i innych²⁰. W dniu 20 lipca 2023 r. Rosja ponownie wystrzeliła pociski Kalibr i drony Shahed na Odessę i obwód odeski, niszcząc magazyny zbożowe przedsiębiorstw rolnych. Następnie zaatakowano porty nad Dunajem, które były wykorzystywane jako alternatywna trasa dla eksportu ukraińskiego zboża do Afryki i Azji. W ten sposób w nocy 24 lipca 2023 r. zaatakowano port w Reni, niszcząc infrastrukturę portową, magazyny, zbiorniki na ropę i paliwo, pomieszczenia administracyjne i statek cywilny. Według Ministra ds. społeczności, terytoriów i rozwoju infrastruktury Ukrainy w ciągu dziewięciu

---

²⁰ Спалений коридор. Росія зупинила «зернову угоду» і почала обстрілювати порти, що працювали в її межах, <https://forbes.ua/money/rosiya-znishchue-porti-ukraini-20072023-14931> (dostęp: 14.05.2024).

dni rosyjskich ataków na ukraińskie porty uszkodzono lub częściowo zniszczono 26 obiektów infrastruktury portowej i pięć statków cywilnych²¹.

Według Forbes między 18 a 24 lipca 2023 r. Rosja wystrzeliła 75 rakiet Kalibr i około 100 dronów Shahed w regionie Odessy. Spowodowało to zniszczenie 460 tys. ton zboża i zniszczenie infrastruktury zbożowej. Misja ONZ monitorująca przestrzeganie praw człowieka poinformowała, że w wyniku tych ataków zginęło i zostało rannych 47 osób.

Zniszczenie elektrowni wodnej w Kachowce jest jedną z największych zbrodni międzynarodowych Rosji. Rankiem 6 czerwca 2023 r. okazało się, że elektrownia wodna, która znajdowała się pod kontrolą rosyjskich sił zbrojnych, została wysadzona od wewnątrz. Spowodowało to ogromne zniszczenia i szkody dla ukraińskiej ludności cywilnej, infrastruktury i środowiska w regionie. W kontekście zniszczenia środowiska można stwierdzić, że Rosja odpowiada za jedną z większych katastrof ekologicznych w Europie, która stanowi zbrodnię ekobójstwa w rozumieniu dokumentów międzynarodowych²². W wyniku przerwania tamy i wzrostu poziomu wody zalanych zostało ponad 3,6 tys. domów w 80 miejscowościach w obwodzie chersońskim. Całkowity obszar zalania wyniósł około 600 km², przy średnim poziomie zalania wynoszącym 5,61 m. Opróżnienie dużej części Zbiornika Kachowskiego spowodowało śmierć wielu istnień oraz wpłynęło na populacje wielu gatunków, z których 18 jest zagrożonych. Dewastacja zbiornika doprowadziła do zamknięcia ponad 30 systemów irygacyjnych w regionach Dniepru, Chersonia i Zaporozża, które nawadniały około 200 tys. ha gruntów rolnych. Powódź spowodowała również przedostanie się 150 t oleju maszynowego do koryta Dniepru, co według Rady Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony Ukrainy będzie miało negatywny wpływ na różne grupy organizmów żywych w Morzu Czarnym.

W marcu 2024 r. Rosja wznowiła zmasowane ataki raketowe na ukraiński sektor energetyczny. W dniu 22 marca 2024 r. ukraiński Minister energetyki oświadczył, że Rosja przeprowadziła największy w historii atak na infrastrukturę krytyczną ukraińskiego sektora energetycznego²³. Podczas tego ataku wystrzelono

---

²¹ За останні 9 днів атак РФ пошкоджено та частково знищено 26 об'єктів портової інфраструктури та п'ять цивільних суден, <https://interfax.com.ua/news/general/925319.html> (dostęp: 14.05.2024).

²² Stop Ecocide Foundation, Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide commentary and core text, Amsterdam 2021.

²³ Путін знову хоче занурити Україну в темряву. Яких втрат зазнала енергетика через найбільшу за весь час атаки, <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/03/22/711517/> (dostęp: 15.05.2024).

łącznie 63 drony kamikadze Shahed i 88 pocisków raketowych różnych typów, z czego Ukraińskie Siły Obronne zdołały zneutralizować 55 dronów i 37 pocisków raketowych za pomocą systemów obrony powietrznej. Co najmniej 50 pocisków raketowych i osiem dronów kamikadze trafiło w obiekty infrastruktury energetycznej w obwodach winnickim, iwanofrankowskim, lwowskim, chmielnickim, zaporoskim, odeskim, dnipropietrowskim i charkowskim. W niektórych regionach Ukrainy wprowadzono awaryjne przerwy w dostawie prądu dla gospodarstw domowych i firm. Zaatakowano elektrownię wodną na Dnieprze, która składa się z dwóch stacji (HPP-1 i HPP-2). Jedna z rakiet trafiła w wieżę HPP-2, przy czym w elektrownię wodną na Dnieprze wystrzelono łącznie osiem pocisków raketowych. W sumie ten zmasowany atak raketowy spowodował awaryjne wyłączenie 10 bloków energetycznych w zintegrowanym systemie energetycznym Ukrainy, a wiele obiektów infrastruktury energetycznej zostało trafionych. Łącznie w wyniku ataku raketowego ukraiński zjednoczony system energetyczny utracił 2 tys. MW mocy wytwórczej, z czego 1,5 tys. MW jest objętych kosztowną pomocą nadzwyczajną z krajów europejskich. Najbardziej krytyczna sytuacja panuje w infrastrukturze energetycznej Charkowa. Według prezydenta miasta Charkowa miejska elektrownia ciepła i wszystkie podstacje transformatorowe zostały zniszczone w wyniku ataków raketowych²⁴.

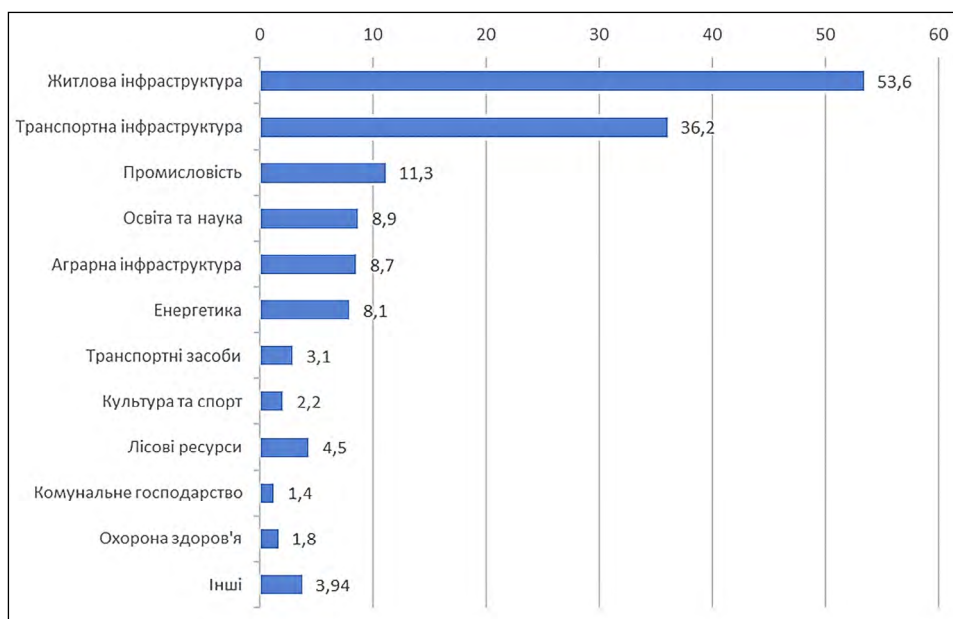
2. Ocena szkód ekonomicznych spowodowanych ostrzałem infrastruktury krytycznej na Ukrainie

Przy ocenie strat ekonomicznych w wyniku ostrzału infrastruktury krytycznej najczęściej stosowaną metodą jest metoda kosztów odtworzenia, która pozwala na obliczenie bezpośrednich strat ekonomicznych. Metoda ta polega na oszacowaniu kosztu budowy lub stworzenia obiektu, który będzie równy lub równoważny zniszczonemu obiektowi pod względem jego właściwości, zgodnie z definicją zawartą w ukraińskim standardzie krajowym nr 1 „Ogólne zasady wyceny własności i praw własności”²⁵. Podobną metodę, zwaną podejściem kosztowym, proponuje się stosować w przypadku braku odpowiednich dowodów (dokumentacji) rynkowych dotyczących wartości uszkodzonego

²⁴ У Харкові зруйновані ТЕЦ та усі трансформаторні підстанції, <https://www.epravda.com.ua/news/2024/03/24/711550/> (dostęp: 05.05.2024).

²⁵ Постанова Кабінету Міністрів України Про внесення змін до Національного стандарту № 1 Загальна засади оцінки майна і майнових прав, від 10 вересня 2003 р., № 1440.

mienia w celu postawienia poszkodowanego w takiej samej sytuacji, w jakiej znajdował się przed szkodą. Podejście to należy stosować jako jedną z metod oceny szkód przez Europejską Radę Standardów Wyceny²⁶. Metoda oceny kosztów bezpośrednich według kosztu odtworzenia jest aktywnie wykorzystywana przez Kijowską Szkołę Ekonomiczną do oceny strat ekonomicznych w wyniku ostrzału infrastruktury krytycznej w Ukrainie. Przy pomocy tej metody szacuje się, że stanem na marzec 2023 r. potrzeba ok. 144 mld dolarów na odbudowę uszkodzonych lub zniszczonych obiektów infrastruktury krytycznej, w tym infrastruktury mieszkaniowej (53,6 mld dolarów), infrastruktury transportowej (36,2 mld dolarów), przemysłu (11,3 mld dolarów).

Rys. 1. Bezpośrednie straty w infrastrukturze Ukrainy według metody kosztów odtworzenia (mld dolarów).

Źródło: opracowanie własne.

²⁶ The European Group of Valuers' Associations (TEGOVA) Guidance on Applying EVS in Wartime Circumstances, <https://tegoval.org/static/19db5ee736f546123a600ae5e4f0a903/TEGOVA-EVSB%20Guidance%20on%20Applying%20EVS%20in%20Wartime%20Circumstances%2020.12.2022.pdf> (dostęp: 07.05.2024).

Stanem na czerwiec 2023 r. Kijowska Szkoła Ekonomiczna zwiększyła szacunki bezpośrednich strat do 150,5 mld dolarów. Z kolei wysokość strat pośrednich wynikających z utraty dochodów w różnych sektorach gospodarki, dodatkowych kosztów związanych z rosyjską agresją zbrojną, a także przyszłych kosztów, jakie gospodarka poniesie w wyniku wojny, szacowana jest na 265,6 mld dolarów. Największe straty pośrednie odnoszą się do infrastruktury biznesowej i przemysłu (51,5 mld dolarów), rolnictwa i ziemi (40,3 mld dolarów), handlu detalicznego (33,85 mld dolarów) oraz paliw i energii (27,2 mld dolarów). W ujęciu regionalnym największe straty poniesiono w infrastrukturze krytycznej obwodu donieckiego (38,8 mld dolarów), obwodu charkowskiego (31,08 mld dolarów), obwodu ługańskiego (17,03 mld dolarów) i obwodu zaporowskiego (13,37 mld dolarów).

Według Kijowskiej Szkoły Ekonomicznej od stycznia 2024 r. wartość bezpośrednich szkód w infrastrukturze Ukrainy w wyniku rosyjskiej agresji wzrosła do 155 mld dolarów i nadal rośnie w wyniku ataków raketowych na terytorium Ukrainy²⁷.

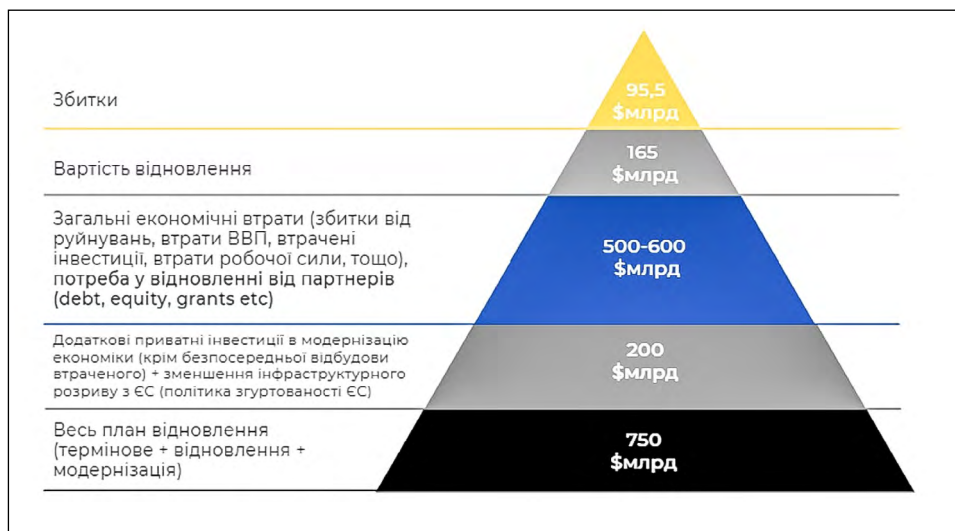
Dla porównania skali warto przywołać dane statystyczne dotyczące potrzeb finansowych powstałych w wyniku strat ekonomicznych spowodowanych w niepełna cztery miesiące od początku pełnoskalowej rosyjskiej agresji zbrojnej. Porównanie z pierwszymi miesiącami rosyjskiej agresji zbrojnej jest o tyle ciekawe, o ile w tym okresie siły zbrojne państwa agresora realizowały inne cele wojskowe i nie atakowały na tak dużą skalę infrastruktury krytycznej Ukrainy, jak robią to od jesieni 2022 r.

Zgodnie z powyższą piramidą potrzeb finansowych w celu odnowienia zniszczonej infrastruktury w wyniku działań zbrojnych ze strony państwa agresora, straty poniesione w ciągu niecałych czterech miesięcy od początku pełnoskalowej rosyjskiej agresji zbrojnej szacuje się na 95,5 mld dolarów. Ogólna wartość odnowienia poniesionych w tym okresie strat wynosi 165 mld dolarów. Podczas gdy ogólny plan odnowy (terminowe, odnowienie i modernizacja) zakłada sumę 750 mld dolarów.

Opracowano także dynamikę oceny bezpośrednich strat ekonomicznych Ukrainy, które w okresie od marca 2022 do stycznia 2024 r. wzrosły od 54,3 mld dolarów do 157,2 mld dolarów.

---

²⁷ Загальна сума збитків, завдана інфраструктурі України, зросла до майже \$155 млрд, <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-zbitkiv-zavdana-infrastrukturii-ukrayini-zroslo-do-mayzhe-155-mlrd-otsinka-kse-institute-stanom-na-sichen-2024-roku/> (dostęp: 04.05.2024).

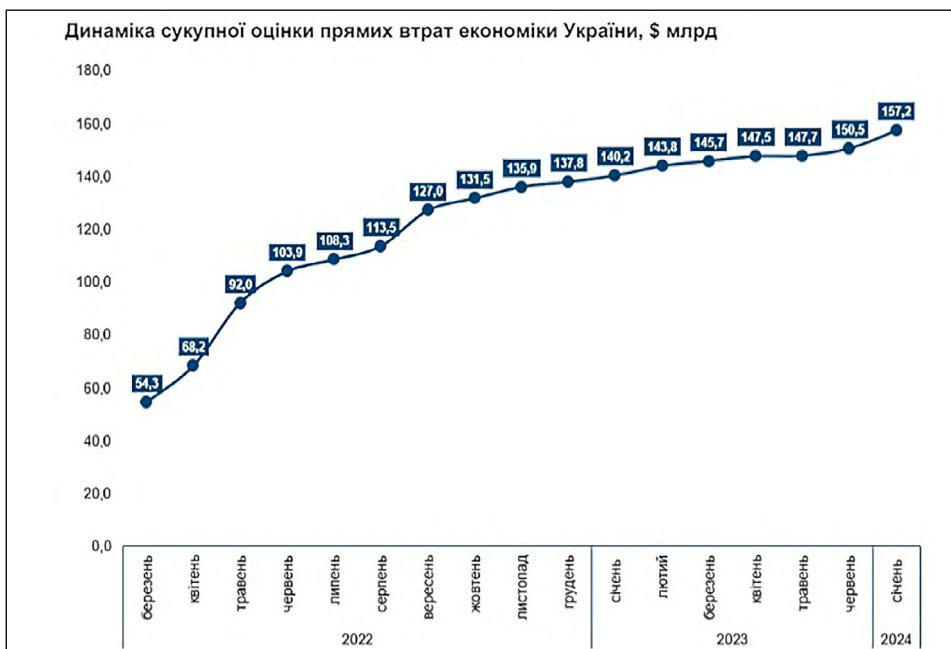
Rys. 2. Ogólne potrzeby wsparcia finansowego w wyniku strat ekonomicznych (w mld dolarów) za okres od 24 lutego 2022 do 13 czerwca 2022 r.

Źródło: Київська Школа Економіки спільно з Міністерством розвитку громад і територій, у співпраці з іншими органами державної влади, за координації Міністерства реінтеграції тимчасово окупованих територій, *Звіт про прямі збитки інфраструктури, непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України, та попередня оцінка потреб України у фінансуванні відновлення*, Київ 2022.

Na tym etapie ciężko jest dokonać jednej rzeczywistej oceny zniszczeń w wyniku ostrzału infrastruktury krytycznej, przede wszystkim dlatego, że rosyjska agresja zbrojna wciąż trwa, a Rosja nadal prowadzi ostrzały rakietowe i powoduje zniszczenia na Ukrainie. Otwarte źródła podają dane liczbowe dotyczące zniszczeń na podstawie wspomnianych wcześniej oświadczeń ukraińskich urzędników państwowych, polityków i szefów organizacji międzynarodowych. W ramach Planu Odbudowy Ukrainy, Narodowa Rada ds. Odbudowy Ukrainy ze Skutków Wojny przygotowała projekt „Audytu szkód poniesionych w wyniku wojny”²⁸. Według raportu całkowite straty gospodarcze spowodowane rosyjską agresją i zniszczeniem infrastruktury, w tym straty wynikające ze spadku PKB, niższego napływu bezpośrednich inwestycji zagranicznych, odpływu siły roboczej oraz zwiększonych kosztów obrony i wsparcia społecznego, wynoszą od 564 do 600 mld dolarów. Jednocześnie, według Banku Światowego, produkt PKB Ukrainy

²⁸ Аудит збитків, понесених внаслідок війни, <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/audit-of-war-damage.pdf> (dostęp: 04.05.2024).

Rys. 3. Dynamika ogólnej oceny bezpośrednich strat ekonomicznych Ukrainy za okres od marca 2022 do stycznia 2024 r. (mld dolarów)

Źródło: Київська Школа Економіки спільно з Міністерством розвитку громад і територій, у співпраці з іншими органами державної влади, за координації Міністерства реінтеграції тимчасово окупованих територій, *Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на початок 2024 року*, Київ 2024.

w przedwojennym 2021 r. wynosił zaledwie 200,1 mld dolarów²⁹. Liczba ta została jednak obliczona w momencie publikacji wspomnianego projektu w lipcu 2022 r., więc nie jest teraz istotna, ponieważ od tego czasu Rosja tylko zwiększyła tempo niszczenia i ataków raketowych.

Jeśli weźmiemy pod uwagę straty gospodarcze w infrastrukturze Ukrainy spowodowane ostrzałem systemu energetycznego w sezonie grzewczym, według Programu Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (UNDP), suma strat w sektorze energetycznym wyniosła ponad 10 mld dolarów³⁰. Najbardziej zniszczone

²⁹ Data Commons. Ukraine, https://datacommons.org/place/country/UKR?utm_medium=explore&mprop=amount&popt=EconomicActivity&cpv=activitySource%2CGrossDomesticProduction&hl=en (dostęp: 06.05.2024).

³⁰ Ukraine Energy Damage Assessment, <https://www.undp.org/ukraine/publications/ukraine-energy-damage-assessment> (dostęp: 04.05.2024).

wśród obiektów energetycznych zostały podstacje transformatorowe i elektrownie. Według wstępnych szacunków ukraińskiej państwowej spółki Ukrhydroenergo zajmującej się wytwarzaniem energii wodnej, straty spowodowane ostrzałem rakiet obiektów hydroelektrycznych wynoszą ok. 40 mld hrywien³¹. DTEK-energy, prywatna firma energetyczna, szacuje straty spowodowane przez rosyjski ostrzał rakietowy, w wyniku którego zniszczono elektrownie ciepłone firmy DTEK, na 6 mld hrywien³². Narodowe Przedsiębiorstwo Energetyczne Ukrenergo i Narodowe Przedsiębiorstwo Energetyki Jądrowej Energoatom nie podały jeszcze ostatecznej kwoty strat spowodowanych ostrzałem rakietowym. Ogólnie rzecz biorąc, do bezpośrednich szkód spowodowanych zniszczeniem infrastruktury energetycznej należy dodać utratę dochodów z produkcji energii elektrycznej przez państwowe i prywatne przedsiębiorstwa wytwórcze, zieloną energię, spadek dochodów Narodowej Spółki Energetycznej Ukrenergo i regionalnych operatorów dystrybucyjnych z tytułu świadczenia usług dystrybucji energii elektrycznej konsumentom oraz utratę dochodów walutowych z eksportu energii z Ukrainy za granicę. Zatem realny szacunek strat ekonomicznych jest o wiele wyższy niż ten, który da się wyliczyć na podstawie szacunków zniszczeń obiektów będących celem ataków rakietowych.

Przerwy w dostawie prądu i ograniczenia obejmujące całą Ukrainę miały negatywny wpływ na całą gospodarkę. W komentarzu Narodowego Banku Ukrainy na temat zmian we wskaźniku produktu krajowego brutto Ukrainy zauważono, że późną wiosną i latem 2022 r. pojawiły się pierwsze oznaki ożywienia gospodarczego po szoku związanym z pełnoskalową inwazją. Jednak ożywienie zostało nagle przerwane przez niedobór energii elektrycznej, który zmusił niektóre firmy, organizacje i indywidualnych przedsiębiorców do całkowitego zawieszenia działalności lub znacznego ograniczenia produkcji i usług. Tym samym niedobór energii elektrycznej spowodowany atakami Rosji na infrastrukturę energetyczną doprowadził do pogłębienia spadku PKB w czwartym kwartale do 31,4% co roku³³. Warto zauważyć, że niektóre ukraińskie przedsiębiorstwa i sami obywatele Ukrainy stopniowo dostosowywały się do przerwy w dostawie prądu, kupując generatory,

³¹ «Укргідроенерго» оцінює збитки через ракетні удари Росії на 40 млрд грн, <https://finbalance.com.ua/news/ukrhydroenerho-otsinyu-zbitki-cherez-raketni-udari-rosi-na-40-mlrd-hrn> (dostęp: 09.05.2024).

³² В ДТЕК Енерго оцінюють збитки від російських атак у 6 млрд грн, <https://forbes.ua/news/v-dtek-energo-otsinyuyut-shkodu-vid-rosiyskikh-atak-mayzhe-v-6-mlrd-grn-22032023-12562> (dostęp: 28.04.2024).

³³ Коментар Національного банку України щодо зміни реального ВВП в 2022 році, <https://cost.ua/tsina-rozminuvannya-do-900-mlrd-i-desyatky-rokiv> (dostęp: 29.04.2024).

falowniki i inne autonomiczne źródła zasilania. W 2022 r. import generatorów na Ukrainę wzrósł ponad 50-krotnie, a łączna liczba oficjalnie importowanych generatorów wyniosła 669,4 tys. sztuk³⁴.

Przy ocenie strat ekonomicznych w wyniku ostrzału infrastruktury krytycznej Ukrainy, zgodnie z zaleceniami metodologicznymi Europejskiej Rady Standardów Wyceny, należy również doliczyć kwotę niezbędną do rozminowania i usunięcia niewybuchów z obiektów i terenów infrastruktury krytycznej. Według projektu CASE Ukraina, finansowanego przez Fundusz Solidarności Międzynarodowej w ramach programu polskiej współpracy rozwojowej Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP, obszar zaminowany stanowi od 132 tys. do 300 tys. m² terytorium Ukrainy. Choć należy mieć na uwadze, że liczby te nie są ostateczne. W związku z tym, w odniesieniu do zaminowanego obszaru, koszt jego całkowitego rozminowania będzie stanowił od 400 do 900 mld dolarów³⁵.

Ataki na ukraińską infrastrukturę portową spowodowały straty dla Ukraińskiego Zarządu Portów Morskich przekraczające miliard hrywien. Zniszczono blisko 200 obiektów infrastruktury portowej i siedem statków cywilnych. Kernel Holding, największy producent i eksporter zboża w Ukrainie, szacuje swoje straty po pierwszym zmasowanym ataku rakietowym na porty w Odessie i Czarnomorsku na ok. 60 mln dolarów, a wartość utraconego zboża na 8 mln dolarów. W 2022 r., podczas blokady ukraińskich portów, Ukraina traciła blisko 170 mln dolarów dziennie. W 2023 r., pomimo ataków rakietowych na porty i zniszczenia infrastruktury portowej, Ukrainie udało się przywrócić korytarz morski i zbliżyć się do eksportu morskiego sprzed 24 lutego 2022 r.

Uszkodzenie przez Rosję elektrowni wodnej w Kachowce spowodowało ogromne straty dla ukraińskiej gospodarki. Według wstępnej analizy strat przeprowadzonej przez Ministerstwo Gospodarki Ukrainy i Instytut KSE straty w sektorze mieszkaniowym szacuje się na 950 mln dolarów. Najczęstsze zniszczenia zostały spowodowane zalaniem budynków mieszkalnych i domów prywatnych w obwodzie chersońskim. Straty w infrastrukturze transportowej szacuje się na ok. 311 mln dolarów (z powodu erozji 290 km dróg). Straty w przemyśle szacuje się w wysokości blisko 105 mln dolarów (z powodu zalania 28 dużych obiektów przemysłowych). Natomiast straty w wyniku faktycznego utracenia zasobów

³⁴ Імпорт генераторів в Україну зріс у понад 50 разів, https://biz.censor.net/news/3391662/import_generatoriv_v_ukrayinu_zris_za_rik_u_ponad_50_raziv (dostęp: 17.05.2024).

³⁵ Ціна розмінування: до \$900 млрд і десятки років, <https://cost.ua/tsina-rozminuvannya-do-900-mlrd-i-desyatki-rokiv> (dostęp: 29.04.2024).

naturalnych szacuje się na blisko 1,5 mld dolarów (z powodu wycieku ok. 150 t produktów naftowych podczas powodzi)³⁶.

Według rządu Ukrainy i ONZ szacowana wartość strat spowodowanych przez tę katastrofę wynosi 14 mld dolarów³⁷. Wstępne oceny kosztów odbudowy samej elektrowni oraz przywrócenia jej do stanu użyteczności wynoszą ok. 5,04 mld dolarów. Powódź spowodowała uszkodzenia wielu budynków mieszkalnych, infrastruktury i obiektów kulturalnych, takich jak budynki historyczne, muzea. Zgodnie z raportem ONZ największe szkody, te o charakterze długoterminowym, zostały wyrządzone w środowisku naturalnym, z szacunkową wartością utraconych zasobów naturalnych, takich jak zwierzęta, rośliny, obszary rolnicze i woda pitna, przekraczającą 11 mld dolarów.

3. Wpływ ostrzału infrastruktury krytycznej na warunki życia narodu ukraińskiego

Ciągły ostrzał infrastruktury cywilnej i budynków mieszkalnych przez wojska rosyjskie stanowi rażące naruszenie traktatów międzynarodowych i zdecydowanie sprzyja stworzeniu warunków, w których obywatele Ukrainy będą zmuszeni opuszczać swoje domy. Ostrzał i wynikające z niego zniszczenia budynków mieszkalnych, instytucji edukacyjnych, medycznych i kulturalnych oraz sektora energetycznego nie zapewniają Rosji żadnej przewagi militarnej na polu bitwy, a prowadzą jedynie do stworzenia warunków życia dla mieszkańców Ukrainy, które są obliczone na co najmniej częściowe zniszczenie mieszkańców regionów, które są najbardziej dotknięte ostrzałem rakietowym państwa agresora. O tym, że działania podjęte przez siły zbrojne Federacji Rosyjskiej przeciwko narodowi ukraińskiemu można zakwalifikować jako jedną ze zbrodni prawa międzynarodowego, świadczy wiele czynników, w tym masowe zabójstwa cywilów ze względu na ich narodowość, deportacje dzieci i celowe ataki rakietowe na infrastrukturę krytyczną³⁸. Wskazane zbrodnie wyczerpują co najmniej dwa znamiona zbrodni

³⁶ У Мінекономіки розповіли про прямі збитки України від руйнування Каховської ГЕС, <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kakhovska-hes-zbytky-ukrayiny-minekonomyky/32483617.html> (dostęp: 02.05.2024).

³⁷ Руйнування греблі Каховської ГЕС завдало Україні збитків на 14 мільярдів доларів США: звіт Уряду України та ООН, <https://ukraine.un.org/en/248860-post-disaster-needs-assessment-report-kakhovka-dam-disaster> (dostęp: 02.05.2024).

³⁸ Чому війна Росії проти України є геноцидом українського народу, <https://lcf.ua/thought-leadership/litigation/chomu-vijna-rosiyi-proti-ukrayini-ye-genotsidom-ukrayinskogo-narodu/> (dostęp: 02.05.2024).

ludobójstwa. Zgodnie z Konwencją w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, przyjętą przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w 1948 r., ludobójstwo definiuje się jako następujące czyny popełnione w zamiarze zniszczenia w całości lub w części jakiegokolwiek grupy narodowej, etnicznej, religijnej lub rasowej jako takiej:

- zabijanie członków tej grupy;
- spowodowanie poważnego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia psychicznego członków takiej grupy;
- umyślne stworzenie dla jakiegokolwiek grupy takich warunków życia, które są obliczone na doprowadzenie do jej fizycznego zniszczenia w całości lub w części;
- środki mające na celu zapobieganie rodzeniu dzieci w środowisku takiej grupy;
- przymusowe przenoszenie dzieci z jednej grupy do drugiej³⁹.

Konwencja zawiera wyjaśnienie pojęcia ludobójstwa, ale nie przewiduje jurysdykcji do karania osób, które popełniły zbrodnię ludobójstwa na poziomie międzynarodowym. Dokumentem, który przewiduje jurysdykcję i jednocześnie kwalifikację zbrodni ludobójstwa jako jednej z najcięższej zbrodni prawa międzynarodowego jest Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego. W kontekście zbrodni, których dopuszczają się żołnierze wojsk rosyjskich, w szczególności ostrzału infrastruktury krytycznej oraz innych obiektów cywilnych, czyny te wyczerpują następującą przesłankę z definicji zawartej w art. 6 Statutu: „czyn popełniony w zamiarze zniszczenia w całości lub w części jakiegokolwiek grupy narodowej, etnicznej, rasowej lub religijnej jako takiej poprzez celowe stworzenie warunków życia dla takiej grupy, obliczonych na doprowadzenie jej do całkowitego lub częściowego fizycznego zniszczenia”⁴⁰. Ważne jest, aby wyjaśnić, że zbrodnia ludobójstwa to nie tylko sam umyślny czyn, ale także zamiar zniszczenia grupy w całości lub w części. Oczywiście ostrzał infrastruktury krytycznej stwarza warunki do fizycznego zniszczenia nie tylko jakiegokolwiek grupy, ale narodu ukraińskiego. Celowość ostrzału jest niewątpliwie oczywista, ponieważ jego dokładność nie może być przypadkowa. Należy podkreślić, że wszystkie ataki miały miejsce w okresie jesienno-zimowym. Oczywiście jest, że skala i czas ostrzałów świadczą o celu takich działań – stworzeniu warunków do częściowego

³⁹ Konwencja dotycząca statusu uchodźców, sporządzona w Genewie dnia 28 lipca 1951 r., Dz. U. z 1991 r. Nr 119, poz. 516.

⁴⁰ Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego, sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., Dz. U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708.

wyniszczenia Ukraińców, bo w rezultacie ostrzału infrastruktury krytycznej, obiektów cywilnych dla wielu mieszkańców Ukrainy takie warunki przekształciły je w kwestię przetrwania.

Ciągle ataki rakietowe na miasta i infrastrukturę cywilną, niszczenie systemu energetycznego w sezonie grzewczym to czyny, które naruszają szereg innych umów międzynarodowych. Uruchamiając ataki rakietowe na infrastrukturę krytyczną, Rosja celowo zabija Ukraińców, wywierając presję psychologiczną na naród ukraiński i tworząc warunki życia mające na celu ich częściowe zniszczenie. Jednocześnie, po zajęciu części terytorium kraju, Rosja stosuje represje, masowe zabójstwa ludności ukraińskiej, tortury i przemoc wobec ludności cywilnej, przymusową deportację ukraińskich dzieci, kradnie zboże i produkty rolne, niszczy maszyny rolnicze i eksploatację pól. Wszystkie te działania są bezpośrednim dowodem na celowe niszczenie narodu ukraińskiego przez agresora.

Szacuje się, że Rosja wydała 75 mld dolarów na zmasowane ataki rakietowe na Ukrainę⁴¹. Natomiast całkowite wydatki Rosji na pełnoskalową agresję zbrojną na Ukrainę wyniosły 115 mld dolarów⁴². Obecnie brakuje ogólnych szacunków dotyczących całkowitych strat w wyniku zniszczenia krytycznej infrastruktury Ukrainy, w tym bombardowań z powietrza i ostrzału artyleryjskiego budynków mieszkalnych w miastach. Jednak liczba i intensywność ostrzału oraz skala zniszczeń potwierdza fakt przeznaczenia przez Rosję znacznych środków finansowych i technicznych, aby osiągnąć swój cel, a mianowicie stworzyć mieszkańcom Ukrainy warunki życia obliczone na ich częściowe wyniszczenie. Straty ekonomiczne w wyniku ostrzału infrastruktury krytycznej, wynoszące 500–600 mld dolarów, nie spowodowały całkowitego załamania ukraińskiej gospodarki (jak wspomniano wcześniej, spadek PKB w czasie wojny wyniósł około 30%), ani nie zakłóciły realizacji budżetu państwa i finansowania potrzeb zbrojnych Sił Obronnych Ukrainy, ponieważ Ukraina otrzymuje znaczne wsparcie od swoich sojuszników.

Głównym celem tych ataków i zniszczeń jest stworzenie warunków życia obliczonych na fizyczne wyniszczenie narodu ukraińskiego. Według danych Ministerstwa Rozwoju Społeczności i Terytoriów Ukrainy ponad 2,4 mln Ukraińców straciło swoje domy podczas rosyjskiej agresji zbrojnej, a łączna liczba

⁴¹ РФ за 5 місяців витратила на удари по Україні \$75 млрд, <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/554103-rf-za-5-mesyacev-potrtila-na-udary-po-ukraine-7-5-mlrd-analitiki> (dostęp: 02.05.2024).

⁴² Росія витратила на війну з Україною майже \$155 млрд і всі танки, які підготувала перед вторгненням. Розрахунки Forbes, <https://forbes.ua/war-in-ukraine/rosiya-vitratila-na-viynu-z-ukrainoyu-mayzhe-115-mlrd-i-vsi-tanki-yaki-mala-pered-vtorgnennya-rozrakhunki-forbes-24022023-11970> (dostęp: 02.05.2024).

wniosek o odszkodowanie za zniszczenie mienia w wyniku rosyjskiej agresji zbrojnej, złożonych za pośrednictwem aplikacji „DIIA” i regionalnych centrów usług administracyjnych, przekracza 300 tys. na obszarze 23 km²⁴³. Ukraina jako państwo nie jest obecnie w stanie rozwiązać problemu wszystkich uszkodzonych lub kompletnie zniszczonych budynków mieszkalnych ze względu na aktywne działania zbrojne i konieczność finansowania wydatków obronnych. Istotnym problemem bezpośrednio związanym z rosyjskim ostrzałem infrastruktury krytycznej jest także liczba oraz sytuacja osób wewnątrznie przesiedlonych, które nigdy nie opuściły terytorium Ukrainy. Ministerstwo Polityki Społecznej informuje, że łącznie 4,9 mln obywateli Ukrainy oficjalnie uznaje się za wewnątrznie przesiedlonych z powodu działań zbrojnych i ataków rakietowych. Tak wysoka liczba osób stanowi dodatkowe obciążenie dla budżetu państwowego i budżetów lokalnych w celu zaspokojenia ich potrzeb społecznych, w tym zapewnienie zakwaterowania w przypadku, gdy osoba nie jest w stanie zabezpieczyć sobie mieszkania⁴⁴. Bezspornie największym wyzwaniem dla narodu ukraińskiego oraz Ukrainy jest masowa migracja obywateli Ukrainy za granicę. Według oficjalnych statystyk prowadzonych przez Straż Graniczną Ukrainy z terytorium Ukrainy wyjechało 8 174 189 osób, z czego 5 044 033 zarejestrowało się w systemie ochrony czasowej w krajach UE⁴⁵.

Wysoka liczba obywateli Ukrainy, którzy wyjechali z terytorium Ukrainy w wyniku pełnoskalowej rosyjskiej agresji zbrojnej, powoduje znaczne zmniejszenie populacji Ukrainy, utratę siły roboczej i wykwalifikowanego personelu. Według badań przeprowadzonych przez Centrum Strategii Gospodarczej we współpracy z ukraińskim operatorem komórkowym Kyivstar i Narodowym Bankiem Ukrainy 87% obywateli, którzy wyjechali z terytorium Ukrainy, to kobiety z dziećmi. 65% obywateli, którzy wyjechali z terytorium Ukrainy, jest w wieku produkcyjnym, a 70% ma wykształcenie wyższe⁴⁶. Część z tych, którzy wyjechali, nie planuje powrotu na Ukrainę po ustaniu ataków na ukraińską infrastrukturę i zakończeniu rosyjskiej agresji zbrojnej. Należy dodać, że stopniowa integracja

⁴³ 2.4 мільйони українців втратили домівки за час війни, <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/11/7/693516/> (dostęp: 02.05.2024).

⁴⁴ Міністерство соціальної політики України. Внутрішньо переміщені особи, <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html#> (dostęp: 04.05.2024).

⁴⁵ Operation data portal. Ukraine refugee Situation, <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (dostęp: 04.05.2024).

⁴⁶ Наскільки масштабною буде демографічна криза в Україні і як повернути біженців, <https://texty.org.ua/fragments/109074/yakum-ye-masshtab-majbutnoyi-demohrafichnoyi-kryzy-v-ukrayini/> (dostęp: 04.05.2024).

obywateli Ukrainy, którzy wyjechali z terytorium tego państwa, z zagranicznymi rynkami pracy i procesem edukacyjnym tylko zwiększy odsetek osób, które co do zasady mogą już nie wrócić do kraju. Celowy ostrzał infrastruktury krytycznej, od której zależy przetrwanie narodu ukraińskiego, jest działaniem mającym na celu częściowe zniszczenie narodu ukraińskiego. Rozwój każdego narodu jest ważny dla jego przyszłości w ramach własnego państwa. Duża liczba osób wewnętrznie przesiedlonych, migracja milionów obywateli Ukrainy za granicę i kryzys humanitarny w wielu regionach Ukrainy stanowią istotną przeszkodę dla rozwoju gospodarczego kraju.

Pogłębienie kryzysu demograficznego na Ukrainie z powodu masowego exodusu obywateli Ukrainy spowodowanego działaniami zbrojnymi i ostrzałem budynków mieszkalnych oraz infrastruktury krytycznej może w dłuższej perspektywie mieć znacznie gorsze konsekwencje gospodarcze dla narodu ukraińskiego niż bezpośrednie szkody wynikające ze zniszczenia infrastruktury. Ukraina traci obywateli, którzy wyjechali za granicę, siłę roboczą, wykwalifikowanych ludzi, intelektualistów. Dlatego niezwykle ważne jest jak najszybsze przywrócenie infrastruktury krytycznej do stanu użytku, systemu energetycznego, odbudowa budynków mieszkalnych zniszczonych przez rosyjskie ataki rakietowe oraz rozminowanie terytorium w celu stworzenia bezpiecznych warunków do życia i pracy na terytorium Ukrainy. Zachęci to obywateli Ukrainy do powrotu do domu i zapobiegnie gwałtownemu kryzysowi demograficznemu i zniszczeniu narodu ukraińskiego, które Rosja zaplanowała swoimi atakami rakietowymi.

Poprzez celowe ataki rakietowe na porty morskie i infrastrukturę magazynowania zboża, Rosja próbowała zapobiec eksportowi ukraińskich produktów rolnych, co z kolei doprowadziło do wzrostu cen żywności na rynkach światowych, a w dalszej perspektywie może przyczynić się do powstania sytuacji głodu w wybranych państwach Afryki.

Skala zniszczeń spowodowanych zbrodniami rosyjskiej armii dramatycznie wzrosła po 6 czerwca 2023 r., czyli dniu, w którym rosyjskie wojska doprowadziły do eksplozji na tamie elektrowni wodnej w Kachowce⁴⁷. Z uwagi na konsekwencje, jakie eksplozja oraz wyciek z elektrowni wodnej spowodowały dla środowiska w regionie, czyn ten można uznać za umyślny akt ekobójstwa popełniony przez rosyjskie siły okupacyjne, które po raz kolejny celowo stworzyły warunki życia mające na celu częściowe zniszczenie narodu ukraińskiego w regionie elektrowni wodnej w Kachowce. Według szacunków ONZ eksplozja elektrowni wodnej

---

⁴⁷ Informacje są dostępne na następującej stronie internetowej: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/3720776-pidriv-rosianami-kahovskoi-ges-usi-novini.html (dostęp: 15.05.2024).

miała bezpośrednie negatywne konsekwencje dla około 100 tys. mieszkańców obwodów chersońskiego, dnipro-pietrowskiego i zaporoskiego.

Wnioski

Ostrzał ukraińskiej infrastruktury krytycznej spowodował znaczne straty ekonomiczne dla Ukrainy oraz doprowadził do sytuacji, w której zagrożone było, i wciąż jest, życie i zdrowie milionów obywateli, co może doprowadzić do częściowego wyniszczenia narodu ukraińskiego. Bezpośrednie straty spowodowane ostrzałem infrastruktury krytycznej, zgodnie z metodą kosztów odtworzenia, wynoszą obecnie ponad 114 mld dolarów. Podczas gdy całkowite straty, według różnych szacunków ukraińskich ośrodków analitycznych, władz rządowych i międzynarodowych organizacji finansowych, wynoszą od 500 do 600 mld dolarów.

W sumie w ciągu roku rosyjskiej agresji zbrojnej zniszczono 207,5 tys. prywatnych samochodów, 153,9 tys. budynków mieszkalnych, 16 tys. jednostek transportu publicznego, 3170 instytucji edukacyjnych, 1216 placówek opieki zdrowotnej i 1800 instytucji kulturalnych. Jednym z największych zmasowanych ataków przeciwko ukraińskiej infrastrukturze były ataki rakietowe na system energetyczny, które rozpoczęły się 11 września 2022 r. Z powodu ataków rakietowych na elektrownie ciepłone i wodne, podstacje i linie energetyczne niektóre miasta i regiony zostały całkowicie odcięte od energii elektrycznej, a w systemie energetycznym powstał znaczny niedobór mocy, w związku z czym we wszystkich regionach wprowadzono harmonogramy przerw w dostawie prądu, które trwały kilka miesięcy. Ostrzał systemu energetycznego spowodował znaczne szkody dla całej gospodarki kraju.

Głównym celem ataków na infrastrukturę krytyczną było stworzenie warunków życia mających na celu fizyczne częściowe wyniszczenie i psychologiczną presję na naród ukraiński. Osoby bezpośrednio dotknięte zniszczeniem mieszkania, domu bądź innego mienia wykorzystywanego w celach mieszkalnych w wyniku ostrzału rakietowego zmuszone były opuścić miejsce swojego zamieszkania i udać się do innej części terytorium Ukrainy (uzyskując status osoby wewnętrznie przesiedlonej), bądź opuścić terytorium Ukrainy i udać się do innego państwa, na terytorium którego mogą ubiegać się o ochronę czasową.

Ostrzał infrastruktury krytycznej nie tylko narusza szereg umów międzynarodowych, w tym te z zakresu międzynarodowego prawa humanitarnego, ale z perspektywy jego celowości oraz grupy, która staje się jego ofiarą, może być zakwalifikowany jako zbrodnia ludobójstwa na podstawie art. 6c Statutu

Międzynarodowego Trybunału Karnego. Zniszczenia w wyniku ostrzału infrastruktury krytycznej przez wojska rosyjskie mają na celu zniszczenie narodu ukraińskiego, ponieważ poprzez ataki raketowe na infrastrukturę krytyczną Rosja celowo doprowadza do śmierci obywateli Ukrainy oraz stwarza im warunki, w których niemożliwe jest dalsze życie w miejscu zamieszkania, wywierając presję psychologiczną na naród ukraiński.

Ostrzeliwując i niszcząc ukraińską infrastrukturę, Rosja spowodowała nie tylko znaczne straty ekonomiczne, ale również doprowadziła do kryzysu humanitarnego w wielu regionach Ukrainy. Sytuację gospodarczą pogarsza także fakt utraty domu w wyniku zniszczenia przez działania zbrojne przez 2,4 mln obywateli Ukrainy. Ponadto około 4,9 mln obywateli Ukrainy było zmuszonych opuścić miejsce zamieszkania i przenieść się do innych części terytorium tego państwa, uzyskując status wewnętrznie przesiedlonych, a ponad 8 mln opuściło terytorium Ukrainy. Wszystkie te czynniki mogą w przyszłości doprowadzić do kryzysu demograficznego w Ukrainie, dlatego ważne jest, aby odbudować zniszczoną przez Rosję infrastrukturę krytyczną, system energetyczny i budynki mieszkalne, a także rozminować terytorium w celu zapewnienia bezpiecznych warunków życia i pracy w kraju. Należy mieć również na uwadze, że wybrane części terytorium Ukrainy są obecnie okupowane przez państwo agresora, co oznacza, że oszacowanie strat ekonomicznych na tych obszarach jest całkowicie niemożliwe. Ponadto nie można dokonać żadnej oceny zniszczeń lub sytuacji obywateli Ukrainy, którzy znajdują się na terytorium okupowanym.

Bibliografia

Akty normatywne międzynarodowe

Konwencja dotycząca statusu uchodźców, sporządzona w Genewie dnia 28 lipca 1951 r., Dz. U. z 1991 r. Nr 119, poz. 516.

Konwencja Genewska o ochronie jeńców wojennych, sporządzona w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz. U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171, załącznik.

Konwencja Genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny, sporządzona w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz. U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171, załącznik.

Konwencja Genewska o polepszaniu losu rannych i chorych w armiach czynnych, sporządzona w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz. U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171, załącznik.

Konwencja Genewska o polepszaniu losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu, sporządzona w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz. U. z 1956 r. Nr 56, poz. 171, załącznik.

Protokół dodatkowy do Konwencji Genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych, sporządzony w Genewie dnia 8 czerwca 1977 r., Dz. U. z 1992 r. Nr 41, poz. 175, załącznik.

Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego, sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., Dz. U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708.

Akty normatywne ukraińskie

Закон України Про критичну інфраструктуру, Відомості Верховної Ради (ВВР), 2023, No. 5, ст.13.

Постанова Кабінету Міністрів України Про внесення змін до Національного стандарту Nr 1 Загальна засади оцінки майна і майнових прав, від 10 вересня 2003 р., Nr 1440.

Literatura

Nurkse R., *Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries*, Oxford 1966.

Rosenstein-Rodan P., *Notes on the Theory of the "Big Push"*, w: *Economic Development for Latin America International Economic Association Series*, red. H.S. Ellis, London 1961.

Rostow W.W., *The Stages of Economic Growth*, Cambridge 1962.

Netografia

<https://bank.gov.ua/ua/news/all/komentar-natsionalnogo-banku-schodo-zmini-realnogo-vvp-u-2023-rotsi>

<https://bank.gov.ua/ua/news/all/komentar-natsionalnogo-banku-schodo-zmini-realnogo-vvp-u-2022-rotsi>

https://biz.censor.net/news/3372646/rosiyiski_viyiskovi_poshkodyly_11_vajlyvyh_infrastrukturnyh_obyektiv_u_8_regionah_ta_kyyevi_shmygal

https://biz.censor.net/news/3391662/import_generatoriv_v_ukrayinu_zris_za_rik_u_ponad_50_raziv

<https://cost.ua/tsina-rozminuvannya-do-900-mlrd-i-desyatky-rokiv>

<https://damaged.in.ua/damage-assessment>

<https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

https://datacommons.org/place/country/UKR?utm_medium=explore&mprop=amount&popt=EconomicActivity&cpv=activitySource%2CGrossDomesticProduction&hl=en

<https://finbalance.com.ua/news/ukrhydroenerho-otsinyu-zbitki-cherez-raketni-udari-rosi-na-40-mlrd-hrn>

<https://focus.ua/uk/voennye-novosti/554103-rf-za-5-mesyacev-potratila-na-udary-po-ukraine-7-5-mlrd-analitiki>

<https://forbes.ua/money/rosiya-znishchue-porti-ukraini-20072023-14931>

<https://forbes.ua/news/v-dtek-energo-otsinyuyut-shkodu-vid-rosiyskikh-atak-mayzhe-v-6-mlrd-grn-22032023-12562>

<https://forbes.ua/war-in-ukraine/rosiya-vitratila-na-viynu-z-ukrainoyu-mayzhe-115-mlrd-i-vsi-tanki-yaki-mala-pered-vtorgnennya-rozrakhunki-forbes-24022023-11970>

<https://interfax.com.ua/news/general/925319.html>

- <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-zroslo-do-mayzhe-155-mlrd-otsinka-kse-institute-stanom-na-sichen-2024-roku/>
- <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/za-rik-povnomashtabnoyi-viyni-rosiya-zavdala-zbitkiv-infrastrukturi-ukrayini-na-mayzhe-144-mlrd/>
- <https://lcf.ua/thought-leadership/litigation/chomu-vijna-rosiyi-proti-ukrayini-ye-genotsidom-ukrayinskogo-narodu/>
- <https://tegov.org/static/19db5ee736f546123a600ae5e4f0a903/TEGOVA-EVSB%20Guidance%20on%20Applying%20EVS%20in%20Wartime%20Circumstances%2020.12.2022.pdf>
- <https://ukraine.un.org/en/248860-post-disaster-needs-assessment-report-kakhovka-dam-disaster>
- <https://www.cisa.gov/topics/critical-infrastructure-security-and-resilience/critical-infrastructure-sectors>
- <https://www.epravda.com.ua/news/2024/03/24/711550/>
- <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/11/28/694331/>
- <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/03/22/711517/>
- <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/raketni-udari-po-budinku-u-dnipri-tc-u-kremencuci-ta-insix-civilnix-objektax-povidomleno-pro-pidozru-komandiru-rosiiskogo-aviapolku>
- <https://www.kmu.gov.ua/news/minekonomiky-poperedno-otsiniuije-padinnia-vvp-v-2022-rotsi-na-ri-vni-304>
- <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/audit-of-war-damage.pdf>
- <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html#>
- <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kakhovska-hes-zbytky-ukrayiny-minekonomiky/32483617.html>
- <https://www.radiosvoboda.org/a/news-mindovkillia-zbytky-nadram/32338768.html>
- <https://www.reuters.com/markets/imfs-georgieva-sees-rising-cost-keep-ukraines-economy-going-2022-12-01/>
- <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3674032-rosia-za-rik-zavdala-po-ukraini-majze-85-tisaci-raketnih-ta-aviacijnih-udariv.html>
- https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/3720776-pidriv-rosianami-kahovskoi-ges-usi-novini.html
- <https://www.undp.org/ukraine/publications/ukraine-energy-damage-assessment>
- <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/04/06/russian-invasion-of-ukraine-and-cost-of-living-crisis-dim-growth-prospects-in-emerging-europe-and-central-asia>

CZĘŚĆ III

Status rosyjskich zbrodni
oraz zasadność powołania
specjalnego międzynarodowego
trybunału karnego

Status rosyjskich zbrodni popęlnionych na terytorium Ukrainy

Wprowadzenie

W ramach rosyjskiej agresji zbrojnej armia rosyjska dopuszcza się najcięższych zbrodni międzynarodowych wobec narodu ukraińskiego. Oprócz zbrodni przewidzianych w Statucie Rzymskim (takich jak ludobójstwo, zbrodnia przeciwko ludzkości i zbrodnie wojenne) rosyjska armia popełniła zbrodnię ekobójstwa (zbrodnię przeciwko środowisku naturalnemu) w Ukrainie oraz dokonuje szeregu cyberataków, które wywierają ogromny wpływ na ludność cywilną.

1. Czyny stanowiące zbrodnię ludobójstwa

W 1946 r. Zgromadzenie Ogólne ONZ uchwaliło rezolucję, w której uznano, że: „Ludobójstwo stanowi zaprzeczenie prawa do istnienia całych grup ludzkich, tak jak zabójstwo stanowi zaprzeczenie prawa do życia poszczególnych jednostek (...)”¹. Jak trafnie przywołuje w swojej ekspertyzie Joanna Siekiera w akcie oskarżenia przeciwko głównym przestępcom wojennym przed Trybunałem Wojennym w Norymberdze sformułowany następujący zarzut popełnienia zbrodni ludobójstwa, „oskarżeni dopuścili się systematycznego, umyślnego ludobójstwa, to jest eksterminacji rasowych i narodowych grup ludności cywilnej okupowanych

---

¹ Ekspertyza Joanny Sikiery dostępna na stronie: <https://www.agresjarosyjska.info/ekspertyzy-prawne> (dostęp: 10.10.2024).

terenów w celu wyniszczenia określonych ras, warstw, narodów, ludów, grup narodowych i religijnych, w tym przede wszystkim Żydów, Polaków i Cyganów”².

Elementem *mens rea* zbrodni ludobójstwa, który odróżnia ją od innych zbrodni prawa międzynarodowego, jest zamiar zniszczenia, w całości lub w części, konkretnej grupy chronionej na mocy postanowień odpowiednich regulacji międzynarodowych – Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa oraz Statutu Rzymskiego. Ludobójstwo, obok zbrodni przeciwko ludzkości i zbrodni wojennych, jest jedną z trzech zbrodni podlegających jurysdykcji uniwersalnej, ponieważ ich zakaz ma charakter normy *ius cogens*³. Wśród grup chronionych na mocy wymienionych dokumentów międzynarodowych wyróżnia się grupę narodową, etniczną, rasową i religijną. Czyn skierowany wobec jakiegokolwiek innej grupy nie może być zakwalifikowany jako zbrodnia ludobójstwa. W przypadku rosyjskiej agresji zbrojnej na Ukrainę stwierdzić można jednoznacznie, że wszystkie zbrodnie rosyjskie są skierowane przeciwko ludności cywilnej na terytorium Ukrainy, a niektóre z nich z uwagi na szczególne okoliczności mogą być zakwalifikowane jako zbrodnie ludobójstwa. Ponadto należy pamiętać o tym, że w przypadku zbrodni ludobójstwa należy także udowodnić zamiar zniszczenia, również w tym szerszym kontekście, o którym pisze Pavel Fris w swojej ekspertyzie⁴. Mianowicie obecny reżim na Kremlu realizuje podobną politykę do Stalina – zaprzeczenie istnienia narodu ukraińskiego oraz podejmowanie wszelkich czynów zmierzających do stworzenia warunków obliczonych na jego co najmniej częściowe zniszczenie. Oczywiście jest, że z różnych przyczyn w obecnych realiach nie da się zagłodzić części narodu (milionów Ukraińców), jak uczyniono to w czasie ludobójstwa w latach 1932–1933 „Holodomoru”, niemniej można osiągnąć podobne rezultaty przy pomocy innych metod. Na zamiar dokonania zbrodni ludobójstwa na narodzie ukraińskim wskazują także oświadczenia reżimu na Kremlu dotyczące Ukrainy jako państwa oraz narodu ukraińskiego⁵. Najbardziej oczywistym przykładem zbrodni ludobójstwa dokonanej przez Rosjan są zbrodnie w Buczy i Iziumie oraz deportacja ukraińskich dzieci (obywateli Ukrainy).

Zabójstwa m.in. w Buczy i Iziumie stanowią najprawdopodobniej najokrutniejszy czyn, jaki popełniono w Europie po konflikcie zbrojnym na terytorium byłej

² Ibidem.

³ Y.M. Dutton, *Prosecuting Atrocities Committed in Ukraine: New Era for Universal Jurisdiction?*, „Case Western Reserve Journal of International Law” 55 (2023), s. 399–400.

⁴ Ekspertyza Pavla Frisa dostępna na stronie: <https://www.agresjarosyjska.info/ekspertyzy-prawne> (dostęp: 10.10.2024).

⁵ D. Azarov, D. Koval, G. Nuridzhanian, V. Venher, *Genocide Committed by the Russian Federation in Ukraine: Legal Reasoning and Historical Context*, „SSN Papers” 27 (2022).

Jugosławii. Zgodnie z dokumentem „Elementy zbrodni”, zawierającym dodatkową interpretację definicji zbrodni zawartych w Statucie Rzymskim, elementami zbrodni ludobójstwa są sytuacje, w których:

- sprawca zabił jedną lub więcej osób;
- osoba lub osoby należały do określonej grupy narodowej, etnicznej, rasowej lub wyznaniowej;
- sprawca zamierzał zniszczyć, w całości lub w części, tę grupę narodową, etniczną, rasową lub religijną jako taką;
- zachowanie miało miejsce w kontekście wyraźnego wzorca podobnego zachowania skierowanego przeciwko tej grupie lub było zachowaniem, które samo w sobie mogło spowodować takie zniszczenie⁶.

W czasie wspomnianych zbrodni zabito więcej niż jedną osobę. Szacuję się, że w Buczy zabito ponad 400 obywateli Ukrainy, choć liczba nie została ostatecznie potwierdzona, natomiast w Iziumie zamordowano kilkaset (szacunki dochodzą nawet do tysiąca) obywateli Ukrainy, a w jednym z masowych grobów znaleziono ponad 400 ciał⁷. Wszystkie ofiary przynależały do jednej grupy chronionej na mocy definicji – grupy narodowej. Okoliczność, że obydwie zbrodnie nie są jedyne, których Rosjanie dokonali na terytorium Ukrainy oraz na jej obywatelach, świadczy o tym, że zabójstwa w Buczy oraz Iziumie miały miejsce w kontekście wyraźnego wzorca podobnego zachowania skierowanego przeciwko narodowi ukraińskiemu i jednocześnie potwierdza, że sprawca zamierzał i wciąż zamierza zniszczyć naród ukraiński w części.

Innym czynem, który wypełnia znamiona zbrodni ludobójstwa, jest przymusowe przekazywanie oraz deportacja dzieci – obywateli Ukrainy. Choć MTK wydał nakaz aresztowania Vladimira Putina i Marii Lwovej-Belovej z uwagi na istnienie uzasadnionych podstaw dla twierdzenia, że obydwójce są odpowiedzialni za zbrodnie wojenną w postaci deportacji oraz przymusowego przekazywania ukraińskich dzieci⁸, to czyny te wyczerpują także znamiona zbrodni ludobójstwa. Zgodnie z definicją zawartą w dokumencie „Elementy zbrodni” zbrodnia

⁶ Official Records of the Assembly of States Parties to the Rome Statute of the International Criminal Court, First session, New York, 3–10 September 2002 (United Nations publication, Sales No. E.03.V.2 and corrigendum), part II.B (dalej – Elementy zbrodni).

⁷ Informacja dostępna na stronie: <https://web.archive.org/web/20220915215245/https://www.reuters.com/world/europe/mass-grave-more-than-440-bodies-found-izium-ukraine-police-2022-09-15/> (dostęp: 09.09.2024).

⁸ Komunikat prasowy dostępny na stronie: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and> (dostęp: 09.09.2024). Więcej informacji na temat śledztwa w sprawie sytuacji w Ukrainie można znaleźć na stronie: <https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine> (dostęp: 09.09.2024).

ludobójstwa w postaci przymusowego przekazywania dzieci z jednej grupy do innej powinna spełniać następujące znamiona:

- sprawca przymusowo przekazał jedną lub więcej osób;
- osoba lub osoby należały do określonej grupy narodowej, etnicznej, rasowej lub wyznaniowej;
- sprawca zamierzał zniszczyć, w całości lub w części, tę grupę narodową, etniczną, rasową lub religijną jako taką;
- przekazanie nastąpiło z tej grupy do innej grupy;
- osoba lub osoby były w wieku poniżej 18 lat;
- sprawca wiedział lub powinien był wiedzieć, że osoba lub osoby nie ukończyły 18 roku życia;
- zachowanie miało miejsce w kontekście wyraźnego wzorca podobnego zachowania skierowanego przeciwko tej grupie lub było zachowaniem, które samo w sobie mogło spowodować takie zniszczenie⁹.

Większość z wyżej wymienionych elementów nie budzi raczej wątpliwości, natomiast zamiar zniszczenia grupy narodowej w części oraz fakt, że przymusowe przekazanie ukraińskich dzieci miało miejsce w kontekście wyraźnego wzorca podobnego zachowania skierowanego przeciwko grupie narodowej, należy rozumieć w pewnym sensie jako wspólne. Władze Ukrainy otrzymały ponad 20 tys. zawiadomień o porwaniu/uprowadzeniu ukraińskich dzieci¹⁰ – przekazywanych zarówno z jednej części okupowanego przez Rosję terytorium Ukrainy do drugiej, jak i z okupowanego terytorium Ukrainy do Rosji. Pierwszy przypadek uznaje się za przymusowe przekazanie, gdyż przekazanie nastąpiło w ramach terytorium jednego państwa (mimo że terytorium jest okupowane przez Rosję), drugi przypadek stanowi zaś deportację, ponieważ przekazanie nastąpiło z przekroczeniem państwowej granicy. W ekspertyzie Volodymyr Pylypenko¹¹ cytuje oświadczenia Rzecznika Praw Człowieka przy Radzie Najwyższej Ukrainy, zgodnie z którymi podczas pełnej agresji zbrojnej Federacji Rosyjskiej (dalej: FR) przeciwko Ukrainie rozpoczętej w dniu 24 lutego 2022 r. zidentyfikowano liczne naruszenia podstawowych praw dziecka: prawa do bezpieczeństwa, prawa do życia, prawa do edukacji, prawa do zdrowia i rozwoju osobistego, prawa do zachowania indywidualności, w tym obywatelstwa i więzi rodzinnych, prawa do życia prywatnego i rodzinnego, nienaruszalności domu, prawa do opieki i ochrony ze strony państwa

⁹ Elementy zbrodni, s. 3.

¹⁰ Informacja dostępna na stronie: <https://www.hrw.org/news/2023/04/06/investigation-launches-forcible-transfer-children-ukraine> (dostęp: 09.09.2024).

¹¹ Ekspertyza Volodymyra Pylypenki dostępna na stronie: <https://www.agresjarosyjska.info/ekspertyzy-prawne> (dostęp: 10.10.2024).

itp., a także podkreślono, że ukraińskie dzieci ponoszą śmierć i stają się ofiarami okaleczeń, deportacji, uprowadzeń i bezprawnych zatrzymań.

Jak prezentuje V. Pylypenko, zgodnie z szacunkami prowadzonymi przez ukraińskiego Rzecznika Praw Dziecka od 2 maja 2022 r. ponad 181 tys. dzieci zostało nielegalnie przewiezionych do Rosji. Z kolei według oficjalnych informacji państwa agresora, w tym okresie z Ukrainy do Rosji przewieziono 183 168 dzieci. Latem 2022 r. rosyjskie dowództwo wojskowe poinformowało o ponad 307 tys. ukraińskich dzieci wywiezionych do Rosji. Statystyki wskazują też, że 4177 dzieci z placówek opiekuńczo-wychowawczych zostało ewakuowanych poza terytorium Ukrainy, wśród nich 2382 to sieroty lub dzieci pozbawione opieki rodzicielskiej¹². Dla takich dzieci, zwłaszcza sierot, istnieje zagrożenie dalszej nielegalnej adopcji na terytorium Rosji, z pominięciem ustalonej procedury adopcji międzynarodowej w Ukrainie. Należy także podkreślić, że dzieci będące ofiarami tych czynów są następnie poddawane przymusowemu procesowi „rusyfikacji” w celu wymazania ich ukraińskiej tożsamości¹³. Tak wysokie liczby wskazują na dwa aspekty – po pierwsze przymusowe przekazywanie i deportacja ukraińskich dzieci mają charakter systemowy i są zakrojone na dużą skalę, co potwierdza, że sprawca ma na celu zniszczenie grupy narodowej w części oraz wpłynięcie na jej przyszłą demografię. Po drugie przymusowe przekazywanie i deportacja ukraińskich dzieci odbywały się i nadal odbywają się w kontekście wyraźnego wzorca podobnego zachowania skierowanego przeciwko grupie narodowej. Jak wskazuje V. Pylypenko, skala przymusowego przekazywania i deportacji ukraińskich dzieci jest tak duża, że obejmuje obwód charkowski, zaporoski, czernihowski i chersoński. Dzieci będące ofiarami tych czynów są następnie poddawane procesowi „rusyfikacji”, a nawet przechodzą przez tzw. ośrodki filtrujące. Zdarzenia, których doświadczają dzieci-ofiary przymusowego przekazania i deportacji, jednoznacznie świadczą o tym, że sprawca działa z zamiarem ludobójstwa, gdyż wszelkie działania sprawcy mają na celu wymazać dzieciom ich ukraińską narodowość i tożsamość, czego nie dokonuje się w przypadku zbrodni wojennych lub zbrodni przeciwko ludności.

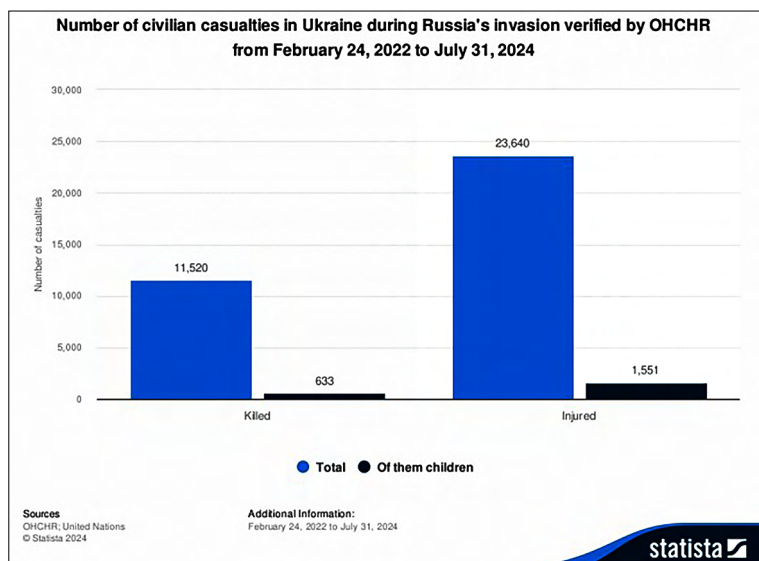
¹² A. Frantsuz, N. Stepanenko, D. Shevchenko, *Abduction of Ukrainian Children during Full-Scale Invasion*, „Journal of International Legal Communication” 9 (2023), nr 2, s. 19.

¹³ L. Muelrath, *“Never Again” Yet Another Genocide: Russia’s Unlawful Forced Transfer and Adoption of Ukrainian Children*, „Wisconsin International Law Journal” 41 (2024), nr 2, s. 221.

2. Czyny stanowiące zbrodnie przeciwko ludzkości

Wojska rosyjskie dopuszczają się również najokrutniejszych zbrodni przeciwko ludzkości na ludności cywilnej na terytorium Ukrainy. Przy czym należy mieć na uwadze, że wojska rosyjskie dokonywały zbrodni przeciwko ludzkości na ukraińskiej ludności cywilnej na terytorium Ukrainy jeszcze przed rozpoczęciem pełnoskalowej agresji zbrojnej 24 lutego 2022 r. Faktyczna inwazja rosyjskich żołnierzy na Krym, jego dalsza okupacja i bezprawna aneksja oraz konflikt zbrojny we wschodniej części Ukrainy dały możliwość Rosji przygotować się do pełnoskalowej inwazji zbrojnej, w tym także poprzez zastraszanie ludności cywilnej na Ukrainie, dokonując czynów kwalifikujących się jak zbrodnie przeciwko ludzkości.

W tym miejscu należy podjąć próbę podsumowania liczby cywilów, którzy padli ofiarą rosyjskich zbrodni popełnianych w ramach rosyjskiej agresji zbrojnej. Niestety wszelkie dane przedstawiane przez instytucje i organizacje międzynarodowe najprawdopodobniej nie odzwierciedlają faktycznej liczby przede wszystkim z uwagi na okupację przez państwo agresora dużej części suwerennego terytorium Ukrainy. Zgodnie z danymi opracowanymi przez Biuro Wysokiego Komisarza ONZ ds. Praw Człowieka śmierć w wyniku działań zbrojnych w ramach rosyjskiej agresji zbrojnej poniosło 11 520 cywilów, w tym 633 osoby małoletnie.

Rys. Dane przedstawiające liczbę ofiar wśród ludności cywilnej od 24 lutego 2022 do 31 lipca 2024 r.

Źródło: <https://www.statista.com/statistics/1293492/ukraine-war-casualties/> (dostęp: 02.10.2024).

W ekspertyzie Krzysztof Masło powołuje się na ustalenia Niezależnej Międzynarodowej Komisji Śledczej ds. Ukrainy. Według ustaleń żołnierze wojsk rosyjskich najczęściej dopuszczają się następujących czynów, które stanowią zbrodnie przeciwko ludzkości w rozumieniu Statutu Rzymskiego:

- siły zbrojne FR dopuszczały się bezprawnego pozbawiania wolności osób cywilnych, których ofiarami byli mężczyźni i kobiety w każdym wieku oraz dzieci (w wielu przypadkach pozbawienie wolności było długotrwałe);
- żołnierze sił zbrojnych państwa agresora dopuszczali się tortur i nieludzkiego traktowania na ludności cywilnej oraz jeńcach wojennych, których celem było uzyskanie informacji o ukraińskich siłach zbrojnych, wymuszenie zeznań, zmuszenie ofiar do współpracy lub wymierzenie kary – tortur dopuszczano się również wobec osób cywilnych, zatrzymanych podczas przeszukań domów;
- siły zbrojne FR dopuszczały się także przemocy seksualnej i przemocy ze względu na płeć, w szczególności podczas rewizji w domach ofiar oraz w ośrodkach detencyjnych wobec osób pozbawionych wolności, natomiast akty gwałtu były popełniane z wyjątkową brutalnością, nierzadko łączyły się z torturami, takimi jak bicie i duszenie; bardzo charakterystycznym czynem było i nadal jest zmuszanie kobiet do nagości i ich dotykanie w celu przejścia przez punkt kontrolny ustawiony przez wojska rosyjskie na okupowanych terytoriach¹⁴;
- żołnierze państwa agresora dokonywali i wciąż dokonują nielegalnych deportacji ludności cywilnej z terytorium Ukrainy do FR oraz przymusowych przesiedleń, których ofiarami byli zarówno mężczyźni, jak i kobiety.

W przypadku zbrodni przeciwko ludzkości istotne jest wykazanie, że ofiarami konkretnego czynu stanowiącego zbrodnie przeciwko ludzkości jest ludność cywilna bez względu na jej narodowość, przynależność etniczną lub rasę. Zbrodnie przeciwko ludzkości mogą, aczkolwiek nie muszą, być popełnione w trakcie konfliktu zbrojnego (międzynarodowego lub niemiędzynarodowego). Niektóre zbrodnie przeciwko ludzkości mogą być także zakwalifikowane jako zbrodnie wojenne. Rosyjska agresja zbrojna na Ukrainę, oprócz rażącego naruszenia nie tyle prawa międzynarodowego, ile najbardziej podstawowych zasad cywilizacyjnych, niesie za sobą także wiele wyzwań dla międzynarodowego prawa karnego w kontekście kwalifikacji wybranych czynów popełnianych przez wojska rosyjskie.

K. Masło trafnie wskazuje, że tzw. ataki „bez rozróżnienia” są dosyć szczególną postacią czynów zabronionych. W przypadku rosyjskiej agresji zbrojnej celem

¹⁴ M. Khater, *Sexual Violence against Women during Armed Conflicts: Russian Aggression against Ukraine as an Example*, „Access to Justice in Eastern Europe” (2022), Special Issue, s. 109.

ataków „bez rozróżnienia” była ukraińska infrastruktura energetyczna. Tego rodzaju systematyczne i intensywne ataki nie były spotykane w dotychczasowych konfliktach zbrojnych. Według K. Masło ataki były skierowane przeciwko obiektom cywilnym, ale nawet gdyby uznać, że infrastruktura energetyczna mogłaby kwalifikować się jako cel wojskowy, niewątpliwie spodziewane przypadkowe szkody i uszkodzenia cywilne byłyby wyraźnie nadmierne w stosunku do oczekiwanych korzyści wojskowych. Ataki na infrastrukturę energetyczną miały charakter wielokrotny i były skierowane przeciwko ludności cywilnej. Prowadzone były zgodnie z polityką FR, w ramach rozległego ataku na ludność cywilną oraz miały rozległą i systematyczną naturę. W związku z powyższym można je zakwalifikować jako zbrodnie przeciwko ludzkości w postaci innych nieludzkich czynów (art. 7 ust. 1 lit. k) Statutu Rzymskiego). Warto również mieć na uwadze, że ataki na infrastrukturę energetyczną Ukrainy są bardzo dotkliwe dla ludności cywilnej, w szczególności w sezonie grzewczym. Ponadto brak elektryczności ma także bezpośredni wpływ na pracę przedsiębiorstw oraz całego sektora gospodarki. Sergiy Balaniuk uzasadnia w swojej ekspertyzie¹⁵, że skutki zmasowanych i systematycznych ataków rakietowych bądź ataków za pomocą dronów na infrastrukturę krytyczną Ukrainy w dalszej perspektywie mogą doprowadzić do stworzenia w wybranych miejscowościach lub nawet regionach Ukrainy warunków życia obliczonych na częściowe zniszczenie grupy – narodu ukraińskiego, przewidzianych w art. 6 lit. c) Statutu Rzymskiego.

2.1. Czyny stanowiące zbrodnie wojenne

Definicja zbrodni wojennych jest najbardziej rozbudowaną definicją, zawierającą ponad 100 czynów, które mogą stanowić zbrodnie wojenne. Jak trafnie wskazuje Joanna Siekiera w ekspertyzie, zbrodnie wojenne muszą być popełnione w związku z konfliktem zbrojnym¹⁶. Definicję zbrodni wojennych należy podzielić na cztery grupy czynów: czyny stanowiące poważne naruszenia Konwencji Genewskich z 1949 r., czyny stanowiące poważne naruszenia praw i zwyczajów prawa międzynarodowego mającego zastosowanie do konfliktów zbrojnych o charakterze międzynarodowym, czyny stanowiące poważne naruszenia art. 3 wspólnego dla czterech Konwencji Genewskich w przypadku wybuchu konfliktu o charakterze niemiędzynarodowym, czyny będące poważnymi naruszeniami praw i zwyczajów

¹⁵ Ekspertyza Sergiia Balaniuka dostępna na stronie: <https://www.agresjarosyjska.info/ekspertyzy-prawne> (dostęp: 10.10.2024).

¹⁶ Ekspertyza Joanny Sikiery dostępna na stronie: <https://www.agresjarosyjska.info/ekspertyzy-prawne> (dostęp: 10.10.2024).

prawa międzynarodowego mającego zastosowanie do konfliktów zbrojnych o charakterze niemiędzynarodowym.

Zbrodnie wojenne wynikają bezpośrednio z międzynarodowego prawa humanitarnego i wiążą się z jego nieprzestrzeganiem. Aby zakwalifikować czyn jako zbrodnię wojenną, musi być popełniony w związku z konfliktem zbrojnym (zbrodnia musi mieć niezaprzeczalny związek z konfliktem zbrojnym). V. Pylypenko w swojej ekspertyzie¹⁷ wyróżnia trzy etapy stosowania międzynarodowego prawa humanitarnego. Pierwszy etap ma miejsce bezpośrednio w czasie prowadzenia działań zbrojnych i dotyczy środków i metod ich prowadzenia. Drugi etap to prawne uregulowanie sytuacji na terytorium okupowanym. Natomiast trzeci etap stosowania międzynarodowego prawa humanitarnego to stan, gdy działania zbrojne są już zakończone, ale jego konsekwencje nadal trwają, np. wymiana jeńców wojennych, internowanych cywilów, powrót uchodźców i osób wewnątrznie przesiedlonych.

Od początku pełnoskalowej rosyjskiej inwazji zbrojnej Prokuratura Generalna Ukrainy prowadzi na podstawie Kodeksu karnego Ukrainy ponad 71 147 postępowań w sprawie popełnienia przez rosyjskich żołnierzy zbrodni wojennych na terytorium Ukrainy (stan na marzec 2023 r.). Zgodnie z danymi Prokuratora Generalnego Ukrainy prowadzone jest ponad 133 582 postępowań dotyczących zbrodni wojennych (stan na 7 czerwca 2024 r.). Siły zbrojne państwa agresora najczęściej dopuszczają się następujących zbrodni wojennych: zamierzone zabójstwa cywilów oraz jeńców wojennych; tortury i nieludzkie traktowanie cywilów oraz jeńców wojennych; umyślne zniszczenia, nieusprawiedliwione koniecznością wojсковą; bezprawna deportacja lub przesiedlenie, w tym deportacja osób poniżej 18. roku życia; zamierzone kierowanie ataków przeciwko ludności cywilnej lub osobom cywilnym; zamierzone kierowanie ataków na obiekty cywilne, czyli obiekty niebędące celami wojskowymi; atakowanie lub bombardowanie, przy użyciu jakichkolwiek środków, bezbronnych miast, wsi, domów mieszkalnych i budowli niebędących celami wojskowymi.

Należy podkreślić, że czyny stanowiące zbrodnie wojenne, których dopuszczają się wojska rosyjskie na terytorium Ukrainy, były i wciąż są popełniane na szeroką skalę oraz w ramach realizacji konkretnego planu, zgodnie z którym wojska rosyjskie prowadzą operacje zbrojne oraz dokonują codziennych ataków raketowych lub ataków przy pomocy dronów na obiekty cywilne, infrastrukturę krytyczną oraz budynki mieszkalne praktycznie każdego regionu Ukrainy.

¹⁷ Ekspertyza Volodymyra Pylypenki dostępna na stronie: <https://www.agresjarosyjska.info/ekspertyzy-prawne> (dostęp: 10.10.2024).

Dotychczasowe nakazy aresztowania V. Putina, M. Lvovej-Belovej, Sergeya Kobylasha i Victora Sokolova wydane przez MTK dotyczyły zbrodni wojennych, w tym zamierzonego kierowania ataków na obiekty cywilne. S. Kobylash w czasie zarzucanych czynów pełnił funkcję dowódcy lotnictwa dalekiego zasięgu rosyjskich sił powietrznych, natomiast V. Sokolov był dowódcą floty czarnomorskiej. Choć należy zauważyć, że po raz pierwszy w treści nakazu aresztowania uwzględniono fakt istnienia uzasadnionych podstaw dla stwierdzenia, że podejrzani są odpowiedzialni za popełnienie zbrodni przeciwko ludzkości w postaci innych nieludzkich czynów poprzez świadome spowodowanie ogromnego cierpienia bądź poważnego uszkodzenia ciała lub zdrowia psychicznego albo fizycznego¹⁸. Taka kwalifikacja prawna zawarta w treści nakazu aresztowania potwierdza, że niektóre czyny, w zależności od spełnienia elementów *mens rea*, mogą być zakwalifikowane jako zbrodnia wojenna lub zbrodnia przeciwko ludzkości.

2.2. Agresja zbrojna Rosji na Ukrainę jako zbrodnia prawa międzynarodowego

Definicja zbrodni agresji zawarta w art. 8 bis Statutu Rzymskiego odzwierciedla tę, którą przyjęto przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 14 grudnia 1974 r.¹⁹. Zgodnie z treścią art. 8 bis Statutu Rzymskiego zbrodnię agresji może popełnić jedynie osoba, która zajmuje pozycję pozwalającą na sprawowanie efektywnej kontroli nad politycznymi lub militarnymi działaniami państwa. W doktrynie prawa międzynarodowego nazywa się ją „klauzulą przywództwa”²⁰. W odróżnieniu od innych zbrodni należących do jurysdykcji MTK zbrodnia agresji nie może być zatem popełniona przez żołnierza bądź wojskowego innej rangi, który nie sprawuje efektywnej kontroli nad działaniami państwa. Najczęściej odpowiedzialnymi za popełnienie zbrodni agresji są najwyżsi urzędnicy państwowi lub najwyższe dowództwo wojskowe. Ponadto, w odróżnieniu od innych zbrodni objętych jurysdykcją MTK, zbrodnia agresji nie może być popełniona przeciwko osobom fizycznym – cywilom bądź jeńcom wojennym, tylko państwu jako podmiotowi prawa międzynarodowego, a w szczególności przeciwko jego suwerenności, integralności terytorialnej lub niepodległości politycznej.

¹⁸ Informacja dostępna na stronie: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judge-s-issue-arrest-warrants-against-sergei-ivanovich-kobylash-and> (dostęp: 15.09.2024).

¹⁹ UN General Assembly Resolution 3314, adopted on 14 December 1974.

²⁰ N.R. Hajdin, *Attributing Criminal Responsibility for the Crime of Aggression*, „Georgia Journal of International and Comparative Law” 51 (2022), nr 1, s. 5.

Podjęcie decyzji polityczno-militarnej przez najwyższe władze rosyjskie o rozpoczęciu operacji wojskowej na terytorium innego suwerennego państwa w sposób oczywisty spełnia wyżej wymienione elementy *mens rea* definicji zbrodni agresji. Ponadto w ramach rosyjskiej agresji zbrojnej agresor popełnił praktycznie wszystkie z czynów wymienionych w definicji, za pomocą których dokonuje się zbrodni agresji, a mianowicie: państwo agresor dokonało napaści zbrojnej na terytorium Ukrainy; rosyjskie siły zbrojne bombardują całe terytorium Ukrainy²¹; rosyjskie siły zbrojne blokują porty i wybrzeże Ukrainy; rosyjskie siły zbrojne atakują lądowe, morskie i powietrzne jednostki wojskowe Ukrainy; wykorzystywanie rosyjskiej Floty Czarnomorskiej niezgodnie z porozumieniem dotyczącym jej stacjonowania w Sewastopolu (nie wspominając o nielegalnej aneksji Półwyspu Krymskiego przez Rosję w wyniku wcześniejszej okupacji); Rosja wysyłała jednostki nieregularne i najemników w trakcie działań zbrojnych trwających od 2014 r. w Donbasie i na Krymie, którzy dokonywali aktów zbrojnej przemocy.

Spełnione zostały także wszystkie elementy zbrodni agresji, które przewiduje Statut Rzymski oraz dokument „Elements of Crimes” – sprawca zaplanował, przygotował, zainicjował lub dokonał aktu agresji; sprawca był osobą mającą faktyczną możliwość sprawowania kontroli lub kierowania działaniami politycznymi albo mógł kierować działaniami politycznymi, lub wojskowymi państwa, które dokonało aktu agresji; akt agresji to użycie siły zbrojnej przez państwo przeciwko suwerenności, integralności terytorialnej lub niezależności politycznej innego państwa, lub w jakikolwiek inny sposób niezgodny z Kartą; sprawca był świadomy okoliczności faktycznych, które wskazywały, że takie użycie siły zbrojnej było niezgodne z Kartą Narodów Zjednoczonych; akt agresji, ze względu na swój charakter, wagę i skalę, stanowił oczywiste naruszenie Karty Narodów Zjednoczonych; sprawca był świadomy okoliczności faktycznych, które doprowadziły do tego naruszenia Karty Narodów Zjednoczonych²². Sprawcą w tym przypadku bezsprzecznie był prezydent Rosji, ale także inni urzędnicy państwowi, w szczególności dowództwo wojskowe.

W definicji zbrodni agresji ujęto także udział państwa trzeciego. Należy zatem dokonać właściwej kwalifikacji prawnej udziału Białorusi w rosyjskiej agresji zbrojnej na Ukrainę. Otóż zgodnie z art. 8 bis ust. 2 pkt f) Statutu Rzymskiego czyn państwa polegający na dopuszczeniu do użycia swego terytorium, które zostało udostępnione innemu państwu, do dokonania aktu agresji przez to państwo na

²¹ M.D. Bollo Arocena, *Russian Aggression against Ukraine, International Crimes and International Criminal Court*, „Anuario Espanol de Derecho Internacional” 39 (2023), nr 101, s. 107.

²² Elementy zbrodni, s. 43.

inne państwo również stanowi zbrodnię agresji. Rosyjskie siły zbrojne prowadziły konkretne działania zbrojne przeciwko Ukrainie z terytorium Białorusi, a mianowicie Białoruś udostępniła swoje terytorium, z którego prowadzono ostrzał ukraińskich miast. Ponadto terytorium Białorusi było udostępniane rosyjskim siłom zbrojnym w celu zapewnienia zaplecza logistycznego oraz możliwości dostaw²³. W konsekwencji Białoruś na mocy Statutu Rzymskiego także jest odpowiedzialna za zbrodnię agresji, mimo że faktycznie nie uczestniczy bezpośrednio w działaniach zbrojnych przeciwko Ukrainie.

W treści Statutu Rzymskiego z 1998 r. dosyć prowizorycznie ujęto zbrodnię agresji i zawieszono wykonywanie przez MTK jurysdykcji w tym zakresie do momentu uzupełnienia Statutu. Moment ten nastąpił na konferencji rewizyjnej, która odbyła się w dniach 10–11 czerwca 2010 r.²⁴. W trakcie konferencji uzgodniono definicję zbrodni agresji oraz procedurę, zgodnie z którą wszczyna się postępowanie w przypadku podejrzenia o popełnienie tej zbrodni. Niestety zgodnie z art. 15 bis Statutu Rzymskiego wykonywanie jurysdykcji względem zbrodni agresji jest znacząco ograniczone. Mianowicie MTK nie może wykonywać jurysdykcji wobec zbrodni agresji w stosunku do obywateli państwa, które nie jest stroną Statutu Rzymskiego bądź wobec zbrodni agresji popełnionej na terytorium państwa, które nie jest stroną Statutu Rzymskiego. W rezultacie w praktyce MTK nie może wykonywać swojej jurysdykcji wobec najbardziej rażących naruszeń prawa międzynarodowego, gdyż najczęściej są one dokonywane przez obywateli państw, które nie są stroną Statutu Rzymskiego. Rosyjska agresja zbrojna na Ukrainę bezsprzecznie stanowi rażące naruszenie prawa międzynarodowego, jednak z uwagi na fakt, że Rosja nie jest stroną Statutu Rzymskiego, MTK pozostaje bezsilny wobec aktu agresji, którego dokonują obywatele tego państwa.

3. Zbrodnie przeciwko środowisku naturalnemu

Jurysdykcja MTK obejmuje czyny przeciwko środowisku, niemniej nie w formie odrębnej zbrodni ekobójstwa (*ecocide*), lecz jako zbrodnię wojenną w postaci zamierzonego przeprowadzania ataku ze świadomością, iż atak spowoduje przypadkową utratę życia lub zranienie osób cywilnych, lub szkodę w obiektach cywilnych, lub rozległą, długotrwałą i poważną szkodę w środowisku naturalnym,

²³ A. Dwyer, *The Situation in Belarus in the Context of the Russian Invasion of Ukraine*, „PISM Bulletin” (2022), nr 67, s. 127.

²⁴ P. Hofmański, H. Kuczyńska, *Międzynarodowe prawo karne*, Warszawa 2020, s. 142–143.

które byłyby wyraźnie nadmierne w stosunku do konkretnej, bezpośredniej i całkowitej spodziewanej korzyści wojskowej²⁵. Tęgo rodzaju kwalifikacja wynika z treści I protokołu dodatkowego do Konwencji Genewskich z 1949 r., który wprowadza zasadę, zgodnie z którą

podczas działań wojennych należy troszczyć się o ochronę środowiska naturalnego przed szkodami rozległymi, długotrwałymi i poważnymi. Ochrona obejmuje zakaz stosowania metod lub środków walki, które zmierzają albo które mogą zmierzać do wywołania takich szkód w środowisku naturalnym i przez to zagrozić zdrowiu lub przetrwaniu ludności²⁶.

Wyzwaniem w kontekście ujęcia czynów przeciwko środowisku w ramach definicji zbrodni wojennych jest fakt, że na jej mocy MTK może ścigać tylko te czyny przeciwko środowisku, które zostały popełnione w trakcie międzynarodowego konfliktu zbrojnego, gdyż czyny przeciwko środowisku zostały ujęte w kategorii zbrodni wojennych, które stanowią inne poważne naruszenia praw i zwyczajów prawa międzynarodowego mających zastosowanie do konfliktów zbrojnych o międzynarodowym charakterze. W związku z powyższym istniała i nadal istnieje potrzeba opracowania odrębnej definicji takich czynów oraz włączenia ich do jurysdykcji MTK w postaci odrębnej zbrodni ekobójstwa z uwagi na ich powagę i konsekwencje, mogące wywołać negatywne skutki nie tylko dla obecnego pokolenia, ale także dla przyszłych generacji. Ponadto w doktrynie prawa międzynarodowego uważa się, że penalizacja czynów przeciwko środowisku w postaci odrębnej zbrodni ekobójstwa na mocy postanowień Statutu Rzymskiego sprawi, że potencjalne szkody w środowisku naturalnym będą bardziej uwzględniane nie tylko przez strony konfliktu zbrojnego, ale również przez osoby fizyczne odpowiadające za działania największych korporacji²⁷. Wskazuje się, że wpisanie zbrodni ekobójstwa do umów międzynarodowych, a przede wszystkim Statutu Rzymskiego, zmusi tzw. sektor korporacyjny (największe korporacje prywatne i państwowe) do uwzględnienia ewentualnych szkód w środowisku naturalnym

²⁵ Art. 8 ust. 2 lit. b) pkt iv Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego, sporządzonego w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., Dz. U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708 (dalej – Statut Rzymski).

²⁶ Art. 55 protokołu dodatkowego do Konwencji Genewskich z 12 sierpnia 1949 r. dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych, sporządzony w Genewie 8 czerwca 1977 r., Dz. U. z 1992 r. Nr 41, poz. 175.

²⁷ A. Jaina, C. Sonib, *Ecocide: A New International Crime*, „Jus Corpus Law Journal” 2 (2022), nr 2, s. 631.

w wyniku ich działań²⁸, ponieważ penalizacja spowodowania takich szkód już nie będzie podlegać tylko jurysdykcji krajowej. Tym bardziej, gdy w obliczu bieżących działań człowieka, nie tylko w ramach konfliktów zbrojnych, coraz częściej dochodzi do destrukcji oraz niszczenia nie tyle samych ekosystemów, ile bioróżnorodności oraz procesów zachodzących w odrębnych ekosystemach²⁹, co w długotrwałej perspektywie może prowadzić do katastrofalnych skutków.

Komisja Prawa Międzynarodowego Narodów Zjednoczonych opracowała definicję zbrodni przeciwko środowisku i zaproponowała włączenie tej definicji do Statutu Rzymskiego. Zgodnie z zaproponowaną definicją zbrodnia przeciwko środowisku to „umyślne i poważne zniszczenie środowiska naturalnego” i trzeba ją traktować jako jedną z najpoważniejszych zbrodni o charakterze międzynarodowym³⁰. Rdzeniem proponowanej definicji były „[...] rozległe, długotrwałe i poważne szkody w środowisku naturalnym [...]”³¹. Taka definicja miała na celu ująć długoterminowy charakter szkód, które mogą mieć wpływ nie tylko na pokolenie żyjące w momencie dokonania zbrodni, ale także na przyszłe pokolenia. Mimo dosyć burzliwej dyskusji w zakresie definicji zbrodni przeciwko środowisku nie została ona włączona do tekstu Statutu Rzymskiego.

Definicja ekobójstwa, opracowana przez Niezależny Panel Ekspertów „Stop Ecocide International”, o wiele szerzej ujmuje znamiona czynu, uwzględniając jednocześnie jego konsekwencje. Panel Eksperski zaproponował wręcz wprowadzenie do Statutu Rzymskiego całego „art. 8 ter”. Definicja opracowana przez Panel Eksperski brzmi następująco:

1. Dla celów niniejszego Statutu ekobójstwo oznacza bezprawne lub umyślne czyny popełnione ze świadomością, że istnieje znaczne prawdopodobieństwo spowodowania przez te czyny poważnych i rozległych lub długotrwałych szkód w środowisku.
2. Do celów ust. 1. „Nieumyślne” oznacza lekkomyślne lekceważenie szkód, które byłyby wyraźnie nadmierne w stosunku do przewidywanych korzyści społecznych i gospodarczych; 2. „Poważne” oznacza szkody, które wiążą się z bardzo poważnymi niekorzystnymi zmianami, zakłóceniami lub szkodami w jakimkolwiek elemencie środowiska, w tym poważne skutki dla życia ludzkiego lub zasobów naturalnych, kulturowych lub gospodarczych; 3. „Powszechne” oznacza szkody, które wykraczają

²⁸ D. Yadav, *Ecocide: The Missing Convention*, „International Journal of Law Management and Humanities” 5 (2022), s. 453.

²⁹ C.T. Banungana, *Towards including Ecocide in the Rome Statute*, „Canadian Yearbook of International Law” 59 (2021), s. 265.

³⁰ Report of the ILC on the work of its 47th session, UN Doc A/50/10, 21 July 1995, Art. 26, §§ 119–121.

³¹ Ibidem.

poza ograniczony obszar geograficzny, przekraczają granice państwowe lub są ponoszone przez cały ekosystem lub gatunek lub dużą liczbę ludzi; 4. „Długotrwałe” oznacza szkody, które są nieodwracalne lub których nie można naprawić w rozsądnym czasie w drodze naturalnej regeneracji; 5. „Środowisko” oznacza Ziemię, jej biosferę, kriosferę, litosferę, hydrosferę i atmosferę, a także przestrzeń kosmiczną³².

Należy mieć na uwadze, że zbrodnie przeciwko środowisku naturalnemu są ścigane na mocy prawa krajowego, podobnie jak inne zbrodnie prawa międzynarodowego. Niemniej postuluje się wpisanie zbrodni przeciwko środowisku do Statutu Rzymskiego z uwagi na konsekwencje i szkody dla środowiska, jakie powoduje, z uwzględnieniem faktu, że niektóre szkody mogą wpływać negatywnie na przyszłe pokolenia. Ponadto w doktrynie uznaje się, że szkody powstałe w wyniku dokonania zbrodni ekobójstwa uniemożliwiają mieszkańcom konkretnego obszaru korzystanie z niego w sposób pokojowy³³.

W przypadku rosyjskiej agresji zbrojnej czyny przeciwko środowisku przybrały dosyć istotną skalę. Evgenia Gugulan przywołuje w swojej ekspertyzie liczbę 2,9 tys. przypadków czynów popełnionych przez Rosjan przeciwko środowisku naturalnemu na terytorium Ukrainy, które z uwagi na swoją powagę kwalifikują się jako zbrodnia ekobójstwa³⁴. Czyny przeciwko środowisku mogą być i są ścigane na mocy art. 441 Kodeksu karnego Ukrainy, niemniej prowadzenie tak dużej liczby postępowań przez prokuraturę krajową są dla państwa, które wciąż jest w stanie wojny i pod ciągłym ostrzałem państwa agresora, ogromnym wyzwaniem i stąd też wymagają współpracy z MTK³⁵.

Wojska rosyjskie obierają za tzw. cel „wojskowy” obiekty, które są wysoko wrażliwe w kontekście środowiska naturalnego i w rzeczywistości nie są obiektami wojskowymi, a jakiegokolwiek działania wojskowe w ich okolicy powodują wysokie prawdopodobieństwo ogromnej szkody w środowisku naturalnym³⁶.

³² Treść definicji dostępna na stronie: <https://www.stopecocide.earth/legal-definition> (dostęp: 01.10.2024).

³³ H.J. de Santana Gordilho, F. Ravazzano, *Ecocidio e o tribunal penal internacional*, „Justiça do Direito” 31 (2017), nr 3, s. 689–690.

³⁴ Ekspertyza Evghenii Gugulan dostępna na stronie: <https://www.agresjarosyjska.info/ekspertyzy-prawne> (dostęp: 14.10.2024).

³⁵ S. Joubert, *Can Crimes of Ecocide Committed during the Conflict in Ukraine Be Legally Punished?*, „Law & World” 28 (2023), s. 113; N. Malysheva, *International Environmental Crimes of the Russian Federation on the Territory of Ukraine and the Prospects of Criminal Responsibility for Their Committing*, „Law Review of Kyiv University of Law” 233 (2022), s. 235.

³⁶ I. Kozak, *Crime of Ecocide in Ukraine – Environmental Consequences of Russian Military Aggression*, „Studia Prawnicze KUL” (2023), nr 4, s. 108.

Do obiektów należy zaliczyć m.in.: elektrownię jądrową w Czarnobylu, elektrownię jądrową w Zaporozżu, Kijowską Elektrownię Wodną, zakłady koksochemiczne w Awdijiwce, zakłady metalurgiczne Azowstal, Kopalnię Toreck, Południowo-ukraińską Elektrownię Jądrową, elektrownię wodną na Dnieprze, elektrownię jądrową Chmielnicki oraz elektrownię wodną w Kachowce. Największą szkodę w środowisku naturalnym na terytorium Ukrainy spowodował wybuch na elektrowni wodnej w Kachowce w dniu 8 czerwca 2023 r., który został spowodowany przez umyślne działanie wojska rosyjskiego okupującego tę elektrownię. W wyniku eksplozji uwolniona została fala sięgająca nawet powyżej 5 m, która zalała ponad 80 miast i miejscowości w regionie, powodując długotrwałą szkodę i zmianę w środowisku naturalnym. Do najważniejszych szkód o charakterze długotrwałym należy zaliczyć:

- długoterminowe zalanie obszarów pobliskich do zbiornika wodnego w Kachowce,
- chemiczne zanieczyszczenie wód w wyniku wycieku ponad 150 t oleju,
- bakteryjne zanieczyszczenie wód,
- nieodwracalne zmiany w ekosystemie regionu,
- braki w dostawie wody,
- zakłócenie systemu nawadniania, który był uzależniony od zasobów w zbiorniku w Kachowce³⁷.

Obecnie prowadzone są badania w zakresie przyszłości wysuszonego zbiornika wodnego oraz jego ekosystemu. Spowodowanie wybuchu na zaporze w Kachowce spełnia znamiona zbrodni ekobójstwa w świetle zaproponowanej definicji, gdyż sprawca działał świadomie, wiedząc, że czyn spowoduje poważne, długotrwałe i powszechne szkody w środowisku regionu i nie tylko tego regionu.

3.1. Rosyjskie cyberataki jako zbrodnia prawa międzynarodowego

Większość państw, w szczególności państw rozwiniętych, coraz bardziej uzależnia się od technologii informatycznych zarówno do celów cywilnych, jak i wojskowych. Z perspektywy prawa międzynarodowego jakiegokolwiek działania w cyberprzestrzeni mogą stanowić niezgodną z prawem interwencję w wewnętrzne sprawy innego suwerennego państwa, co narusza m.in. art. 2 ust. 7 Karty Narodów

³⁷ V. Vyshnevskiy, S. Shevchuk, V. Komorin, Y. Oleynik, P. Gleick, *The Destruction of the Kakhovka Dam and Its Consequences*, „Water International” 48 (2023), nr 5, s. 638.

Zjednoczonych³⁸. W przypadku prowadzenia jakichkolwiek działań przeciwko innemu państwu, w tym działań zbrojnych w ramach konfliktu zbrojnego, przestrzeń informatyczna daje możliwość niedrogiego, zdalnego i skutecznego ataku przy niewielkim ryzyku³⁹. Z tego powodu państwa i podmioty niepaństwowe coraz częściej wykorzystują przestrzeń informatyczną (cyberprzestrzeń) do prowadzenia operacji i działań o charakterze wojskowym, choć większość cyberataków ma na celu destabilizację systemów informatycznych struktur państwowych, bankowych. Jednak w kontekście działań zbrojnych w ramach konfliktu zbrojnego istotne będzie rozróżnienie, czy cyberatak był kierowany przeciwko obiektom (systemom informatycznym) państwowym, czy też cywilnym. Jak pokazują działania w ramach rosyjskiej agresji zbrojnej, cyberataki najczęściej są kierowane przeciwko obiektom uzależnionym od pracy komputerów – lotniskom, elektrowniom wodnym i jądrowym, zaporom wodnym, szpitalom⁴⁰.

Cyberataki nie są objęte jurysdykcją MTK, niemniej z uwagi na powagę ich konsekwencji dla państwa, jego systemów informatycznych i ludności cywilnej coraz częściej podejmuje się dyskusję w sprawie możliwości objęcia ich jurysdykcją MTK. Dyskusję wspomagają też statystyki, które przedstawia Małgorzata Sztolf w ekspertyzie⁴¹. Liczba przestępstw popełnianych w cyberprzestrzeni ciągle wzrasta – w 2021 r. odnotowano wzrost o 125% w porównaniu do 2020 r., a w pierwszej połowie 2022 r. doszło do blisko 240 mln ataków przy użyciu oprogramowania *ransomware*. Niestety cyberataki coraz częściej stają się narzędziem polityki zagranicznej, której celem jest wywarcie nacisku.

Na istotę zagrożeń, jakie niosą za sobą cyberataki, wskazał prokurator MTK Karim Khan, postulując, aby rozszerzyć jurysdykcję Trybunału na czyny stanowiące cyberataki, które w opinii prokuratora MTK spełniają przesłanki zbrodni już zdefiniowanych w Statucie Rzymskim⁴². Prokurator MTK przedstawia argumenty za włączeniem cyberataków do jurysdykcji MTK, najprawdopodobniej nie w postaci odrębnej zbrodni międzynarodowej, a poprzez rozszerzenie katalogu czynów stanowiących zbrodnie, które już zostały zdefiniowane w Statucie

³⁸ Karta Narodów Zjednoczonych, sporządzona w San Francisco dnia 26 czerwca 1945 r., Dz. U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90 z późn. zm.

³⁹ M. Gervais, *Cyber-Attacks and the Laws of War*, „Berkeley Journal of International Law” 30 (2012), s. 528.

⁴⁰ A. Sharma, *Cyber-Warfare: A Challenge for International Law*, „International Journal of Law Management and Humanities” 4 (2021), s. 1113.

⁴¹ Ekspertyza Małgorzaty Sztolf dostępna na stronie: <https://www.agresjarosyjska.info/ekspertyzy-prawne> (dostęp: 13.10.2024).

⁴² Informacja dostępna na stronie: <https://digitalfrontlines.io/2023/08/20/technology-will-not-exceed-our-humanity/> (dostęp: 01.11.2023).

Rzymskim. Inicjatywa prokuratora MTK sugeruje, że cyberataki stanowią nowy rodzaj zbrodni wymierzonej przeciwko państwom i narodom, który należy ścigać również na szczeblu międzynarodowym. Ponadto prokurator MTK na konferencji 22 stycznia 2024 r. stwierdził, że

celem konferencji było zbadanie praktycznych konsekwencji niewłaściwego wykorzystania cyberprzestrzeni do popełniania lub ułatwiania popełniania poważnych przestępstw na mocy statutu rzymskiego, takich jak zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości. Cyberataki, takie jak te na infrastrukturę cywilną, mogą mieć głęboki wpływ na ludzkie życie. W moich uwagach wstępnych wskazałem, że praktyka międzynarodowego prawa karnego ze swej natury często dotyczy przeszłości, niemniej musimy również patrzeć w przyszłość i upewnić się, że jesteśmy nie mniej przygotowani do radzenia sobie ze zbrodniami w przyszłości. Musimy upewnić się, że robimy to dla wszystkich rodzajów ofiar i społeczności dotkniętych czynami zakazanymi przez Statut Rzymski⁴³.

Zgodnie z danymi przedstawionymi w ekspertyzie M. Sztolf w ciągu sześciu miesięcy rosyjskiej agresji zbrojnej odnotowano 1123 cyberataki przeciwko infrastrukturze na Ukrainie. Trzeba mieć na uwadze, że cyberataki nie mają ograniczeń terytorialnych ani też czasowych. Przede wszystkim jednak nie mają ograniczeń geograficznych. W związku z powyższym, mimo że rosyjska agresja zbrojna na Ukrainę ogranicza się do terytorium Ukrainy, to równolegle cyberataki przeprowadzane są także na jej sojuszników, w tym Polskę. M. Sztolf jako przykład przywołuje w swojej ekspertyzie informację o tym, że Prokuratura Okręgowa w Warszawie wszczęła śledztwo w sprawie prowadzenia dezinformacji polegającej na rozpowszechnianiu nieprawdziwych informacji mających na celu wywołanie poważnych zakłóceń w ustroju lub gospodarce Rzeczypospolitej Polskiej poprzez uzyskanie nieuprawnionego dostępu do informatycznego systemu edycyjnego Polskiej Agencji Prasowej S.A. w likwidacji oraz dwukrotnym opublikowaniu w dniu 31 maja 2024 r. o godzinie 14:00:53 i 14:17:15 w Codziennym Serwisie Informacyjnym PAP nieprawdziwych, dezinformujących depesz prasowych o rzekomym ogłoszeniu w Polsce częściowej mobilizacji⁴⁴.

Kolejnym przykładem działań o podobnym charakterze był cyberatak w dniu 12 grudnia 2023 r. na największą ukraińską sieć komórkową *Kyivstar*, zakłócając

⁴³ Tekst dostępny na stronie: <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-a-a-khan-kc-conference-addressing-cyber-enabled-crimes-through> (dostęp: 23.09.2024).

⁴⁴ P. Sikora, *Cyberatak na Polską Agencję Prasową. Jest śledztwo w sprawie dezinformacji*, <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/9536029,cyberatak-na-polska-agencje-prasowa-jest-sledztwo-w-sprawie-dezinform.html> (dostęp: 30.06.2024).

działanie syren alarmowych i uniemożliwiają Ukraińcom otrzymywanie alertów ostrzegających przed rosyjskim atakiem powietrznym⁴⁵. Specjaliści ds. cyberbezpieczeństwa i śledczy Służby Bezpieczeństwa Ukrainy zidentyfikowali rosyjskich hakerów grupy *SandWorm*, która jest odpowiedzialna za większość cyberataków i jest regularną jednostką rosyjskiego Głównego Zarządu Wywiadowczego⁴⁶.

Cyberataki często poprzedzają jakieś inne działania przeciwko konkretnemu państwu. Pełnoskalowa rosyjska agresja zbrojna była także poprzedzona serią cyberataków na państwowe struktury informatyczne Ukrainy. Największy cyberatak poprzedzający rozpoczęcie pełnoskalowej agresji zbrojnej miał miejsce 14 stycznia 2022 r., a jego celem były ukraińskie strony rządowe⁴⁷. W wyniku ataku zawieszono działania strony internetowej rządu Ukrainy, kilku ministerstw oraz aplikacji „Dii”. Rzecznik firmy Microsoft oświadczył, że już 13 stycznia 2022 r. ujawniła szkodliwe oprogramowanie, które zostało wykorzystane do ataku na systemy informatyczne Ukrainy. Oprócz rządowych stron internetowych zaatakowano także strony kilku ukraińskich organizacji pozarządowych i firm informatycznych. W przypadku każdego cyberataku, w wyniku którego czasowo zawieszają swoje działania strony internetowe lub pojawiają się nieprawdziwe komunikaty, powstaje pytanie o cel takiego działania. Podstawowym celem zawsze jest destabilizacja, podważenie wiarygodności konkretnych instytucji oraz wprowadzenie poczucia strachu, jakoby czyjeś dane znalazły się w obcym posiadaniu i mogą być wykorzystane przez nieznane nam osoby. Należy podkreślić, że cyberatak na ukraińskie strony rządowe z 14 stycznia 2022 r. wpisuje się w ogólne działania o charakterze hybrydowym prowadzone przez rosyjskie służby w ramach rosyjskiej agresji zbrojnej rozpoczętej jeszcze w 2014 r. Ich celem jest destabilizacja oraz podważenie wiarygodności władz w Kijowie. Wbrew pozorom celem cyberataku na stronę rządową, na której pojawi się komunikat do obywateli tego państwa, nie są tylko władze tego państwa, ale także obywatele – ludność cywilna w rozumieniu międzynarodowego prawa karnego, którzy w wyniku cyberataku powinni odczuwać strach i niepewność. W przypadku, gdy cyberatak kieruje się przeciwko obiektom cywilnym – lotniska, szpitale – to ludność cywilna staje się jego bezpośrednią ofiarą.

⁴⁵ Ekspertyza Małgorzaty Sztolf dostępna na stronie: <https://www.agresjarosyjska.info/ekspertyzy-prawne> (dostęp: 15.10.2024).

⁴⁶ I. Hirnyk, *SBU: zidentyfikowaliśmy rosyjskich hakerów, którzy zaatakowali Kyivstar*, <https://www.pap.pl/aktualnosci/sbu-zidentyfikowalismy-rosyjskich-hakerow-ktorzy-zaatakowali-kyivstar> (dostęp: 30.06.2024).

⁴⁷ Informacja dostępna na stronie: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-59936067> (dostęp: 24.09.2024).

Cyberataki są także istotnym zagrożeniem dla ogólnego porządku prawnomiędzynarodowego, czego przykładem są cyberataki na systemy informatyczne największych instytucji międzynarodowych. Jednym z ostatnich jest cyberatak na systemy informatyczne MTK we wrześniu 2023 r. Trybunał wydał oświadczenie, w którym stwierdził, że po przeprowadzeniu analizy z udziałem ekspertów z zakresu cyberbezpieczeństwa ustalono, iż atak był przeprowadzony w celach szpiegowskich, aby uzyskać dane z systemów informatycznych MTK, oraz wiązał się z zamiarem podważenia mandatu, autorytetu i wiarygodności Trybunału⁴⁸.

Czy w związku z powyższym cyberatak może stanowić odrębną formę zbrodni międzynarodowej objętej jurysdykcją MTK? Należałoby udzielić pozytywnej odpowiedzi na to pytanie, gdyż taki postulat wysuwa Prokurator MTK, wskazując, że jest to czyn kierowany przeciwko państwom i narodom, w tym ludności cywilnej, tym samym wyczerpuje znamiona zbrodni przeciwko ludzkości lub zbrodni wojennej w zależności od spełnienia tzw. elementów *mens rea* definicji każdej z tych zbrodni.

Wnioski

Wydaje się oczywiste, że rosyjska agresja zbrojna to olbrzymie wyzwanie dla ukraińskich sił zbrojnych, ukraińskiej gospodarki, a przede wszystkim Ukraińców, którzy bronią się przed napaścią. Natomiast w kontekście międzynarodowym rosyjska zbrodnia agresji oraz inne najcięższe zbrodnie międzynarodowe popełniane przez armię rosyjską w Ukrainie wymagają, oprócz MTK, uruchomienia nowych międzynarodowych mechanizmów ścigania poprzez utworzenie specjalnego trybunału karnego. Ponadto należy podjąć kroki w celu wprowadzenia zmian do Statutu Rzymskiego oraz rozszerzenie jego jurysdykcji na takie zbrodnie jak ekobójstwo lub cyberatak, które z uwagi na wpływ, jaki wywierają na ludność cywilną, powinny być ścigane na szczeblu międzynarodowym.

---

⁴⁸ Tekst oświadczenia dostępny na stronie: <https://www.icc-cpi.int/news/measures-taken-following-unprecedented-cyber-attack-icc> (dostęp: 24.09.2024).

Bibliografia

Akty normatywne międzynarodowe

- Karta Narodów Zjednoczonych, sporządzona w San Francisco dnia 26 czerwca 1945 r., Dz. U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90 z późn. zm.
- Protokół dodatkowy do Konwencji Genewskich z 12 sierpnia 1949 r., dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych, sporządzony w Genewie 8 czerwca 1977 r., Dz. U. z 1992 r. Nr 41, poz. 175.
- Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego, sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., Dz. U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708.

Literatura

- Azarov D., Koval D., Nuridzhanian G., Venher V., *Genocide Committed by the Russian Federation in Ukraine: Legal Reasoning and Historical Context*, „SSN Papers” 27 (2022).
- Banungana C.T., *Towards including Ecocide in the Rome Statute*, „Canadian Yearbook of International Law” 59 (2021).
- Bollo Arocena M.D., *Russian Aggression against Ukraine, International Crimes and International Criminal Court*, „Anuario Espanol de Derecho Internacional” 39 (2023), nr 101.
- Dyner A., *The Situation in Belarus in the Context of the Russian Invasion of Ukraine*, „PISM Bulletin” (2022), nr 67.
- Dutton Y.M., *Prosecuting Atrocities Committed in Ukraine: New Era for Universal Jurisdiction?*, „Case Western Reserve Journal of International Law” 55 (2023).
- Frantsuz A., Stepanenko N., Shevchenko D., *Abduction of Ukrainian Children during Full-Scale Invasion*, „Journal of International Legal Communication” 9 (2023), nr 2.
- Gervais M., *Cyber-Attacks and the Laws of War*, „Berkeley Journal of International Law” 30 (2012).
- Hajdin N.R., *Attributing Criminal Responsibility for the Crime of Aggression*, „Georgia Journal of International and Comparative Law” 51 (2022), nr 1.
- Hofmański P., Kuczyńska H., *Międzynarodowe prawo karne*, Warszawa 2020.
- Jaina A., Sonib C., *Ecocide: A New International Crime*, „Jus Corpus Law Journal” 2 (2022), nr 2.
- Joubert S., *Can Crimes of Ecocide Committed during the Conflict in Ukraine Be Legally Punished?*, „Law & World” 28 (2023).
- Khater M., *Sexual Violence against Women during Armed Conflicts: Russian Aggression against Ukraine as an Example*, „Access to Justice in Eastern Europe” (2022), Special Issue.
- Kozak I., *Crime of Ecocide in Ukraine – Environmental Consequences of Russian Military Aggression*, „Studia Prawnicze KUL” (2023), nr 4.
- Malyшева N., *International Environmental Crimes of the Russian Federation on the Territory of Ukraine and the Prospects of Criminal Responsibility for Their Committing*, „Law Review of Kyiv University of Law” 233 (2022).
- Muelrath L., *“Never Again” Yet Another Genocide: Russia’s Unlawful Forced Transfer and Adoption of Ukrainian Children*, „Wisconsin International Law Journal” 41 (2024), nr 2, s. 221.

- de Santana Gordilho H.J., Ravazzano F., *Ecocidio e o tribunal penal internacional*, „Justiça do Direito” 31 (2017), nr 3.
- Sharma A., *Cyber-Warfare: A Challenge for International Law*, „International Journal of Law Management and Humanities” 4 (2021).
- Vyshnevskiy V., Shevchuk S., Komorin V., Oleynik Y., Gleick P., *The Destruction of the Kakhovka Dam and Its Consequences*, „Water International” 48 (2023), nr 5.
- Yadav D., *Ecocide: The Missing Convention*, „International Journal of Law Management and Humanities” 5 (2022).

Netografia

- <https://digitalfrontlines.io/2023/08/20/technology-will-not-exceed-our-humanity/>
- <https://web.archive.org/web/20220915215245/https://www.reuters.com/world/europe/mass-grave-more-than-440-bodies-found-izium-ukraine-police-2022-09-15/>
- <https://www.agresjarosyjska.info/ekspertyzy-prawne>
- <https://www.bbc.com/ukrainian/news-59936067>
- <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/9536029,cyberatak-na-polska-agencje-prasowa-jest-sledztwo-w-sprawie-dezinform.html>
- <https://www.hrw.org/news/2023/04/06/investigation-launches-forcible-transfer-children-ukraine>
- <https://www.icc-cpi.int/news/measures-taken-following-unprecedented-cyber-attack-icc>
- <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-sergei-ivanovich-kobylash-and>
- <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and>
- <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-kc-conference-addressing-cyber-enabled-crimes-through>
- <https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine>
- <https://www.pap.pl/aktualnosci/sbu-zidentyfikowalismy-rosyjskich-hakerow-ktorzy-zaatakowali-kyivstar>
- <https://www.statista.com/statistics/1293492/ukraine-war-casualties/>
- <https://www.stopecocide.earth/legal-definition>

Potrzeba utworzenia specjalnego trybunału karnego dla rosyjskiej zbrodni agresji

Wprowadzenie

Pełnoskalowa rosyjska agresja zbrojna na Ukrainę udowodniła, że choć MTK skutecznie prowadzi postępowania i skazuje sprawców najcięższych zbrodni prawa międzynarodowego, to jego jurysdykcja jest znacząco ograniczona względem zbrodni popełnianej przez najwyższych urzędników państwowych – zbrodni agresji. Okoliczność ta dała początek dyskusji w zakresie utworzenia specjalnego międzynarodowego trybunału karnego posiadającego jurysdykcję wobec rosyjskiej zbrodni agresji.

1. Międzynarodowy Trybunał Karny wobec rosyjskiej agresji zbrojnej na Ukrainę

Bezspornie Międzynarodowy Trybunał Karny (dalej: MTK) jest trybunałem, który ma obecnie jurysdykcję wobec zbrodni popełnianych przez Rosjan na terytorium Ukrainy w ramach rosyjskiej agresji zbrojnej. Prokurator MTK prawie natychmiast zareagował na rozpoczęcie pełnoskalowej agresji zbrojnej na Ukrainę, co w praktyce nie zdarzało się zbyt często¹. Niemniej istnieją argumenty przemawiające za tym, że postanowienia Statutu Rzymskiego są niewystarczające,

---

¹ C. Tarfusser, G. Chiarini, *Without Specific Declaration of Jurisdiction and Ratification: Procedural Weaknesses of the International Criminal Court's Investigation into the Russo-Ukrainian War*, „Texas Tech Law Review” 56 (2023), nr 1, s. 172.

aby skutecznie ścigać odpowiedzialnych za popełnienie zbrodni na terytorium Ukrainy w ramach rosyjskiej agresji zbrojnej, przy czym rosyjska agresja zbrojna nie rozpoczęła się 24 lutego 2022 r., lecz jeszcze w 2014 r. Działania MTK oraz ich skuteczność należy oceniać od momentu pierwszych działań Rosji, które wyczerpują znamiona zbrodni agresji, czyli od momentu wysyłania uzbrojonych jednostek nieregularnych i najemników na terytorium Krymu.

Biuro Prokuratora MTK faktycznie zajmuje się sytuacją w Ukrainie jeszcze od 2014 r., gdyż należało zbadać naruszenia związane z aneksją Krymu oraz dalszymi działaniami zbrojnymi z udziałem Rosji w Donbasie. Na podstawie deklaracji Ukrainy postępowanie przygotowawcze wszczęto 24 kwietnia 2014 r. Postępowanie zakończyło się ustaleniem w 2020 r., że w toku postępowania przygotowawczego stwierdzono, iż istnieją uzasadnione podstawy, aby sądzić, że na terytorium Ukrainy dokonano czynów stanowiących zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości podlegające jurysdykcji Trybunału². Ustalenia obejmują trzy kategorie zbrodni: (1) zbrodnie popełnione w kontekście prowadzenia działań wojennych; (2) zbrodnie popełnione podczas zatrzymań; oraz (3) zbrodnie popełnione na Krymie³. Niemniej nie poczyniono żadnych dalszych czynności procesowych w tym zakresie i nie wydano żadnych nakazów aresztowania.

Sytuacja zmieniła się diametralnie, gdy 28 lutego 2022 r. rozpoczęto wstępne badanie sprawy w związku z rozpoczęciem pełnoskalowej rosyjskiej agresji zbrojnej. Po nieco ponad roku MTK wydał dwa pierwsze nakazy aresztowania, w tym wobec urzędującego prezydenta, a następnie kolejne dwa wobec wojskowych dowódców. Nakazy te poniekąd udowadniają, że MTK nie jest trybunałem, który wszczyna postępowania jedynie wobec obywateli państw afrykańskich⁴, jak zarzucają mu jego krytycy. Takie czynności należy uznać za istotny postęp w porównaniu do poprzednich prawie sześciu lat toczącego się postępowania przygotowawczego, w ramach którego nie wydano żadnego nakazu aresztowania. Brak jakichkolwiek dalszych czynności procesowych w zakresie poczynionych ustaleń w ramach postępowania przygotowawczego w latach 2014–2020 świadczy o małej efektywności MTK wobec ścigania najcięższych zbrodni międzynarodowych, co do których, jak stwierdził ówczesny prokurator MTK, zebrano wystarczający materiał dowodowy, aby stać na stanowisku, że istnieją uzasadnione podstawy, że

² Tekst oświadczenia dostępny na stronie: <https://www.icc-cpi.int/news/statement-prosecutor-fatou-bensouda-conclusion-preliminary-examination-situation-ukraine> (dostęp: 01.10.2024).

³ M. Płachta, B. Zagaris, *Atrocity Crimes in Ukraine*, „International Enforcement Law Reporter” 38 (2022), nr 3, s. 91.

⁴ J. Floyd, J. Abbe, *International Criminal Tribunals: Dispensing Justice or Injustice?*, „Revue Quebecoise de Droit International” 23 (2010), Special Issue, s. 309.

do nich doszło. Interesujący jest fakt, że MTK uznaje, że doszło do popełnienia konkretnych zbrodni międzynarodowych, jednak nie identyfikuje sprawców i nie wydaje np. nakazów aresztowania. Czyni to dopiero w sytuacji odrębnego postępowania przygotowawczego w związku z dokonaniem inwazji zbrojnej całego terytorium Ukrainy. Tym bardziej jest to zastanawiające, mając na uwadze możliwości dowodowe i procesowe, jakimi dysponuje Trybunał, a o których piszą w swoich ekspertyzach Joanna Dzierżanowska oraz Iwona Bień-Węglowska⁵.

Ponadto przez Agencję Unii Europejskiej ds. Współpracy Wymiarów Sprawiedliwości w Sprawach Karnych utworzono Wspólny Zespół Śledczy (*Joint Investigation Team*, dalej: JIT). W skład Zespołu wchodzi Ukraina, Polska i Litwa⁶. Zespół jest instrumentem dochodzeniowym utworzonym na mocy postanowień Konwencji UE o wzajemnej pomocy z 2000 r.⁷, mającym na celu ściganie przestępczości transgranicznej na terytorium UE przez kilka państw UE. Głównym celem JIT jest ułatwienie prowadzenia dochodzeń i międzynarodowej współpracy sądowej. Rozszerzenie JIT o państwa spoza UE jest możliwe na podstawie odrębnej umowy, co nie miało miejsca w przypadku Ukrainy. Z jednej strony, wykorzystanie JIT do badania przestępstw na terytorium strony międzynarodowego konfliktu zbrojnego i nadanie temu państwu roli przewodniczącego prac JIT może być kontrowersyjne, niemniej z drugiej strony skład JIT i tak jest dość ograniczony, biorąc pod uwagę fakt, że różne państwa członkowskie UE prowadzą dochodzenia w sprawie zbrodni na terytorium Ukrainy. Z punktu widzenia działań podejmowanych przez MTK wobec zbrodni międzynarodowych popełnianych w ramach rosyjskiej agresji zbrojnej należy podkreślić, że na podstawie zawartego porozumienia między Biurem Prokuratora MTK oraz JIT prokurator MTK stał się uczestnikiem prac JIT i aktywnie bierze udział w spotkaniach zespołu⁸.

Nakazy aresztowania wydane przez MTK, w szczególności ten wobec V. Putina, wskazują na ograniczenia MTK w związku z jurysdykcją określoną w Statucie

⁵ Ekspertyzy Iwony Bień-Węglowskiej i Joanny Dzierżanowskiej dostępne na stronie: <https://www.agnesjarosyjska.info/ekspertyzy-prawne> (dostęp: 14.10.2024).

⁶ Informacja dostępna na następujących stronach internetowych: <https://www.eurojust.europa.eu/news/icc-participates-joint-investigation-team-supported-eurojust-alleged-core-international-crimes> (dostęp: 25.10.2023), <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-office-prosecutor-joins-national-authorities-joint> (dostęp: 25.10.2023).

⁷ Akt Rady z dnia 29 maja 2000 r. ustanawiający, zgodnie z art. 34 Traktatu o Unii Europejskiej, Konwencję o wzajemnej pomocy w sprawach karnych pomiędzy Państwami Członkowskimi Unii Europejskiej, Dz.U. z 2007 r. Nr 135, poz. 950.

⁸ Z uwagi na fakt, że prokurator MTK jest organem niezawisłym i niezależnym, nie mógł stać się członkiem JIT, a jedynie uczestnikiem prac Zespołu, aby zapewnić właściwą współpracę między Zespołem a MTK.

Rzymskim. Prezydentowi państwa, który sprawuje efektywną kontrolę nad politycznymi i militarnymi działaniami Rosji, stawia się zarzut popełnienia zbrodni wojennej w postaci deportacji oraz przymusowego przekazywania ukraińskich dzieci, podczas gdy jest osobą w pełni odpowiedzialną za rozpoczęcie pełnoskalowej agresji zbrojnej w dniu 24 lutego 2022 r., którą w oświadczeniu nazywa „operacją specjalną” na terytorium innego suwerennego państwa, bez jego zgody. Prezydent Rosji uczestniczył w zaplanowaniu, przygotowaniu i dokonaniu aktu agresji, gdyż bez jego zgody akt agresji nie miałby miejsca. Był i nadal pozostaje osobą mającą faktyczną możliwość sprawowania kontroli i kierowania działaniami politycznymi i wojskowymi Rosji. Akt agresji stanowi użycie siły zbrojnej przez siły zbrojne Rosji przeciwko suwerenności, integralności terytorialnej lub niezależności politycznej Ukrainy. Prezydent Putin był świadomy okoliczności faktycznych, które wskazywały, że takie użycie siły zbrojnej było i jest niezgodne z Kartą Narodów Zjednoczonych. Akt agresji, ze względu na swój charakter, wagę i skalę, stanowił oczywiste naruszenie Karty Narodów Zjednoczonych. Powyższe elementy dowodzą, że mamy do czynienia ze zbrodnią agresji.

Nie można podawać w wątpliwość faktycznego udziału Prezydenta Putina w deportacji ukraińskich dzieci, gdyż skala tego proceduru świadczy o zaangażowaniu najwyższych urzędników państwowych, niemniej ograniczenie jego odpowiedzialności karnej przed MTK do tej zbrodni pokazuje, że MTK nie mógł postąpić inaczej, gdyż ograniczają go postanowienia Statutu Rzymskiego, a w szczególności art. 15 bis 5 Statutu. Zgodnie z ust. 5 tegoż artykułu „w stosunku do państwa, które nie jest stroną Statutu Rzymskiego, Trybunał nie wykonuje jurysdykcji względem zbrodni agresji popełnionej przez obywateli tego państwa lub na jego terytorium”. W doktrynie uważa się, że w kontekście jurysdykcji MTK państwa niebędące stroną Statutu Rzymskiego nie mają obowiązku wykonywać jego postanowień, niemniej obywatele państwa niebędącego stroną Statutu Rzymskiego w określonych okolicznościach mogą zostać objęci jurysdykcją MTK i Trybunał może wydać nakaz aresztowania takich osób⁹. Stąd też, mimo że Rosja nie jest stroną Statutu Rzymskiego, choć pierwotnie podpisała Statut w 2000 r.¹⁰, możliwym jest postawienie zarzutów na podstawie Statutu Rzymskiego obywatelom tego państwa, w tym urzędującemu prezydentowi, popełnienia czynów stanowiących zbrodnię objętą jurysdykcją MTK, z wyjątkiem zbrodni agresji. Brzmienie art. 15

⁹ J.A. Sekulow, R.W. Ash, *The Issue of ICC Jurisdiction over Nationals of Non-Consenting, Non-Party States to the Rome Statute: Refuting Professor Dapo Akande's Arguments*, „South Carolina Journal of International Law and Business” 16 (2020), nr 1, s. 5.

¹⁰ M. Scharf, L. Graham, *Bridging the Divide between the ICC and UN Security Council*, „Georgetown Journal of International Law” (2021), s. 979.

bis 5 ust. 5 Statutu Rzymskiego ma na celu wyeliminowanie wszelkich wątpliwości w zakresie tego, czy obywatele państwa niebędącego stroną Statutu Rzymskiego można oskarżyć przed MTK o dokonanie czynu stanowiącego zbrodnię agresji.

Patrząc z tej perspektywy, MTK jest w zasadzie nieefektywny wobec działań państw niebędących stroną Statutu Rzymskiego, które stanowią najpoważniejszą formę użycia siły w stosunkach międzynarodowych – akt zbrojnej agresji¹¹. W 1998 r. powołano zatem stały trybunał karny, którego prokurator nie będzie mógł sformułować zarzutu dokonania zbrodni agresji przez obywateli m.in. takich państw jak Rosja, Chiny, Izrael, Białoruś, ale także Turcja czy Stany Zjednoczone. O ile dwa ostatnie przykłady nie stanowią większego zagrożenia dla pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego, o tyle pozostałe mogą nigdy nie ponieść odpowiedzialności za zbrojną inwazję na inne suwerenne państwo (Rosja; Izrael, który wydaje się przekraczać granice samoobrony; bądź Chiny, które coraz częściej dają do zrozumienia poprzez swoje działania, że mogą w każdej chwili użyć siły zbrojnej przeciwko Tajwanowi). Stany Zjednoczone poszły nawet o krok dalej i zakwestionowały możliwość wykonywania przez MTK jurysdykcji wobec obywateli państw niebędących stroną Statutu Rzymskiego na podstawie art. 12 ust. 2. Powołując się na prawo zwyczajowe, przedstawiciele tego państwa oświadczają, że MTK nie ma prawa ani upoważnienia do prowadzenia dochodzenia lub sądenia żadnego obywatela Stanów Zjednoczonych za domniemane popełnienie w jakimkolwiek miejscu którejkolwiek ze zbrodni wymienionych w Statucie Rzymskim.

Z perspektywy rosyjskiej agresji zbrojnej działalność MTK oraz efektywne ściganie sprawców najcięższych zbrodni międzynarodowych w imieniu całej społeczności międzynarodowej należy podzielić na dwa obszary – pierwszy, czyli ściganie sprawców zbrodni ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości oraz zbrodni wojennych, oraz drugi, czyli ściganie sprawców zbrodni agresji. Pierwszy obszar jest tym, w zakresie którego MTK podejmuje konkretne działania (dokonuje ustaleń, na podstawie których wydaje nakazy aresztowania). Oczywiście można polemizować co do zasadności zarzutów i osób, którym są stawiane – najczęściej sprowadza się to do tego, że zarzuty są dość ograniczone i nie obejmują wszystkich czynów zabronionych. Drugi obszar jest z kolei tym, w którym MTK jest całkowicie bezskuteczny wobec rosyjskiej agresji zbrojnej, ponieważ postanowienia Statutu Rzymskiego uniemożliwiają rozpoczęcie wstępnego badania sprawy w zakresie zbrodni agresji wobec państwa, które nie jest stroną Statutu, oraz jego obywateli. Można rzec, że w przypadku, gdy jurysdykcja MTK nie

¹¹ *Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States)*, Merits, Judgment, 27.06.1986, I.C.J. Reports 1986, p. 14, § 195.

daje możliwości ścigania odpowiedzialnych za zbrodnię agresji na Ukrainę, to taką możliwość dają sądy krajowe, w tym sądy w Ukrainie. Teoretycznie taka możliwość istnieje, ale tylko teoretycznie, gdyż jak stwierdził Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości w sprawie *Arrest Warrant* głowy państw, przedstawiciele dyplomatyczni, szefowie rządów oraz ministrowie spraw zagranicznych korzystają z immunitetu przed postępowaniami karnymi na terytorium innych państw¹². Zatem w obecnym stanie prawnym Rosja i jej obywatele sprawujący efektywną kontrolę nad decyzjami politycznymi i wojskowymi tego państwa pozostają bezkarni i nie mogą być pociągnięci do odpowiedzialności karnej przed jedynym stałym międzynarodowym trybunałem karnym za dokonanie czynów, które wypełniają znamiona zbrodni agresji.

2. Specjalny trybunał karny dla rosyjskiej zbrodni agresji

Idea utworzenia specjalnego trybunału karnego dla rosyjskiej zbrodni agresji na Ukrainę pojawiła się wraz z rozpoczęciem przez Rosję pełnoskalowej agresji zbrojnej i zdobyła poparcie zdecydowanej większości państw i organizacji międzynarodowych¹³. Gdyby teraz utworzono specjalny trybunał, to należałoby mieć na uwadze, że całkowity wymiar rosyjskiej agresji zbrojnej na Ukrainę w kategoriach ofiar, zniszczeń, strat nie jest do końca znany, a tym bardziej nie jest możliwy do oszacowania. To, co na pewno można wywnioskować z działań państwa agresora, to bezsprzeczny zamiar unicestwienia Ukrainy¹⁴ i stworzenie warunków obliczonych na wyniszczenie co najmniej części narodu ukraińskiego.

Pełnoskalowa rosyjska agresja zbrojna stanowi użycie siły (niezgodne z art. 2 ust. 4 Karty Narodów Zjednoczonych) na dużą skalę, tzn. taką, która ma na celu unicestwienie państwa jako podmiotu prawa międzynarodowego lub masowy podbój terytorialny¹⁵. Imperialistyczne i terytorialne zapędy Rosji nie są zaskoczeniem

¹² Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v Belgium) ICJ, Judgment, 2002, Rep. 121, p. 3, Separate Opinion of President Guillaume [12]; Declaration of Judge Ranjeva [6]; Separate Opinion of Judge Koroma [9]; Joint Separate Opinion of Judges Higgins, Koijmans and Buergenthal [51], [52].

¹³ А. Кориневич, *Робота по створенню спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України: події та факти*, „Український Часопис Міжнародного Права” (2022), nr 2, s. 7.

¹⁴ C. McDougall, *The Imperative of Prosecuting Crimes of Aggression Committed against Ukraine*, „Journal of Conflict & Security Law” 28 (2023), nr 2, s. 206–207.

¹⁵ M. Koskeniemi, *The Future of Statehood*, „Harvard Journal of International Law” 32 (1991), nr 2, s. 397.

Rys. Stan linii frontu na dzień 1 października 2024 r.

Źródło: <https://liveuamap.com/uk> (dostęp: 25.10.2023).

dla społeczności międzynarodowej, w szczególności dla jej sąsiadów¹⁶. Niemniej po raz pierwszy (choć nie można zapomnieć o rosyjskiej inwazji na Gruzję w 2008 r.) mamy do czynienia z tak oczywistą agresją zbrojną, która od samego początku miała na celu „zdobycie” stolicy innego suwerennego państwa, a w rezultacie objęcie nad nim pełnej kontroli. Okupacja poszczególnych części suwerennego terytorium Ukrainy bezsprzecznie potwierdza zamiar „podboju” oraz przejścia efektywnej kontroli nad terytorium Ukrainy. Niestety, jak wcześniej wspomniano, MTK pozostaje prawnie bezsilny wobec zbrodni agresji dokonanej przez Rosję na Ukrainę. W związku z powyższym należy rozważyć możliwość utworzenia specjalnego trybunału dla zbrodni agresji, którą Rosja rozpoczęła jeszcze w 2014 r. Należy także mieć na względzie, że powołanie specjalnego trybunału w żaden sposób nie będzie kolidować z funkcjonowaniem MTK oraz jego jurysdykcją¹⁷.

W doktrynie istnieją trzy modele powołania specjalnego trybunału dla rosyjskiej zbrodni agresji. Pierwszy to trybunał ustanowiony na mocy umowy między

¹⁶ O. Yurkova, *Ukraine: At the Forefront of Russian Propaganda Aggression*, „SAIS Review of International Affairs” 38 (2018), nr 111, s. 112.

¹⁷ A. Korynevych, T. Korotkyi, *The Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine: Realpolitik versus the Inevitability of Punishment for the Crime of Aggression*, „Ukrainian Journal of International Law” 33 (2022), s. 35.

Ukrainą a Zgromadzeniem Ogólnym ONZ¹⁸. Drugi to trybunał powołany przez Radę Europy. Trzeci to trybunał ustanowiony na mocy umowy między Ukrainą a kilkoma chętnymi państwami (tzw. model norymberski)¹⁹. Ostatni model jest najbardziej wskazany, zważywszy na okoliczności. Specjalny trybunał karny dla rosyjskiej zbrodni agresji byłby powołany w zupełnie odmiennych okolicznościach niż poprzednie trybunały karne *ad hoc*. Po pierwsze, w czasie powoływania trybunałów karnych *ad hoc* nie orzekał żaden międzynarodowy trybunał karny o charakterze stałym. Zatem powołanie trybunałów *ad hoc* było jedyną możliwością osądzenia winnych popełnienia najcięższych zbrodni międzynarodowych na terytorium byłej Jugosławii oraz w czasie ludobójstwa w Rwandzie. Po drugie, trybunały *ad hoc* powołano na mocy rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ, co w obecnej sytuacji jest całkowicie niemożliwe z uwagi na fakt, że wśród stałych członków zasiada przedstawiciel państwa winnego agresji zbrojnej na Ukrainę. Podejmuje się obecnie dyskusję na temat możliwości wprowadzenia zmian do treści Karty Narodów Zjednoczonych oraz reformę organizacji Rady Bezpieczeństwa, niemniej wydaje się to bardzo odległą perspektywą, jeśli w ogóle możliwą. W związku z powyższym jedyną możliwą opcją jest powołanie specjalnego trybunału karnego na mocy umowy międzynarodowej, której sygnatariuszami byłyby państwa zobowiązujące się jednocześnie do współpracy z trybunałem m.in. w zakresie zatrzymania oraz przekazania osoby objętej nakazem aresztowania wydanym przez trybunał. Po trzecie, trybunały *ad hoc* były powoływane dla ścigania winnych popełnienia zbrodni międzynarodowych w trakcie konfliktu o charakterze wewnętrznym w Rwandzie oraz konfliktu zbrojnego na terytorium byłej Jugosławii, który w zależności od okresu można było zakwalifikować jako konflikt etniczny, walkę o niepodległość lub wręcz zbrojną rebelię. Natomiast w przypadku rosyjskiej agresji zbrojnej na Ukrainę mamy do czynienia z oczywistą agresją zbrojną na inne suwerenne państwo (z udziałem państwa trzeciego), w rezultacie której na terytorium państwa będącego ofiarą napaści zbrojnej toczy się obecnie międzynarodowy konflikt zbrojny. Jak niejednokrotnie wskazano w przedłożonych ekspertyzach, rosyjską agresję zbrojną należy podzielić na dwie fazy: od 2014 do 24 lutego 2022 r. oraz tę, która rozpoczęła się 24 lutego 2024 r. i trwa nadal. Niestety praktycznie niemożliwe jest obecnie wskazanie daty zakończenia

¹⁸ R. Topolevskyi, *Legal Responsibility for Human Rights Violations and War Crimes Caused by the Russian Federation's Aggression against Ukraine: Background and Perspectives*, „Law of Ukraine: Legal Journal (Ukrainian)” 6 (2023), s. 91–92.

¹⁹ R. Hamilton, *Ukraine's Push to Prosecute Aggression Implications for Immunity Ratione Personae and the Crime of Aggression*, „Case Western Reserve Journal of International Law” 55 (2023), s. 52.

wojny bądź wydarzenia, które mogłyby zakończyć trwający międzynarodowy konflikt zbrojny w wyniku rosyjskiej agresji zbrojnej.

Istotnym zagadnieniem byłoby określenie jurysdykcji specjalnego trybunału. Jak stwierdzono w doktrynie, jurysdykcja specjalnego trybunału powinna mieć pierwszeństwo nad jurysdykcją sądów krajowych²⁰. Choć jeśli jurysdykcja przedmiotowa trybunału zostanie ograniczona do zbrodni agresji, to pierwszeństwo przed jurysdykcją sądów krajowych jest oczywiste, gdyż sądy krajowe nie mogą wszcząć postępowania wobec najwyższych urzędników państwowych z uwagi na chroniący ich immunitet, który na mocy międzynarodowego prawa zwyczajowego nie chroni ich przed postępowaniem karnym przed trybunałem międzynarodowym²¹. Wspomniana jurysdykcja przedmiotowa powinna być ograniczona do zbrodni agresji, a definicja tej zbrodni ujęta w statucie specjalnego trybunału powinna być tożsama z definicją zawartą w art. 8 bis Statutu Rzymskiego. Tym samym w odniesieniu do rosyjskich zbrodni w Ukrainie jurysdykcja specjalnego trybunału będzie uzupełniać jurysdykcję MTK, a nie powielać ją bądź ograniczać. MTK może nadal prowadzić postępowanie w związku z popełnieniem zbrodni wojennych, zbrodni przeciwko ludzkości bądź zbrodni ludobójstwa, natomiast specjalny trybunał będzie właściwy dla postępowania w związku z popełnieniem zbrodni agresji przez państwo niebędące stroną Statutu Rzymskiego.

Jurysdykcja personalna z kolei powinna uwzględniać osoby sprawujące efektywną kontrolę w Rosji nad decyzjami politycznymi i wojskowymi, niemniej nie może się do nich ograniczać. Udostępnienie przez władze Białorusi terytorium tego państwa, z którego Rosja mogła i nadal może prowadzić ostrzał ukraińskich miast oraz inne działania zbrojne, również stanowi zbrodnię agresji w postaci dopuszczenia do użycia swego terytorium, które zostało udostępnione innemu państwu, po dokonania aktu agresji przez to państwo na inne państwo. Zatem jurysdykcja personalna powinna obejmować nie tylko obywateli Rosji, ale także obywateli Białorusi. W zakresie jurysdykcji personalnej istotnym jest także, aby w statucie specjalnego trybunału przewidziano, że immunitety personalne urzędników państwowych nie będą ich chronić przed postawieniem zarzutów przed trybunałem.

Jurysdykcja czasowa jest zagadnieniem bardziej złożonym. Na podstawie definicji zbrodni agresji zawartej w Statucie Rzymskim rosyjska agresja zbrojna

²⁰ M. Berent, *Unveiling the Necessity for a New International Criminal Court (ICC). A Personal Perspective Amidst 21st Century International Law Crimes in Ukraine Linked to Russian Federation Aggression*, „Studia Prawnicze KUL” 96 (2023), nr 4, s. 44.

²¹ M. O’Sullivan, M. Plachta, A. Psilakis, *International Criminal Tribunals and Transitional Justice*, „International Enforcement Law Reporter” 35 (2019), nr 5, s. 188.

na Ukrainę nie rozpoczęła się 24 lutego 2022 r., lecz prawie osiem lat wcześniej w 2014 r., gdy Rosja zaczęła wysyłać „zielonych ludzików” na Krym oraz wspierała zbrojnie, logistycznie i poniekąd dowodziła oddziałami separatystów, którzy rozpoczęli konflikt zbrojny w obwodzie donieckim i ługańskim. Z kolei 24 lutego 2022 r. z perspektywy prawa międzynarodowego był rozpoczęciem kolejnej, bardziej zaawansowanej fazy rosyjskiej agresji zbrojnej i początkiem pełnoskalowej inwazji zbrojnej w dużym stopniu całego terytorium Ukrainy. Możliwe, że odpowiednią datą początkową jurysdykcji specjalnego trybunału byłby 26 lutego 2014 r., gdy do Jałty na Krymie w dwóch ciężarówkach przywieziono rosyjskich żołnierzy, a ich przyjazd został sfilmowany przez dziennikarzy i upubliczniony w Internecie. W 2014 r. siły rosyjskie kilkakrotnie celowo naruszały integralność terytorialną Ukrainy poprzez najazdy na jej terytorium, zajmując lub blokując różne lotniska i inne strategiczne miejsca oraz okupując, a następnie anektując Krym²². Taki akt zdecydowanie naruszył suwerenność oraz integralność terytorialną i polityczną Ukrainy. Niemniej w odniesieniu do daty końcowej jurysdykcji temporalnej najprawdopodobniej należałoby zastosować taki sam zabieg, jak w przypadku określenia jurysdykcji MTKJ, czyli wskazanie wydarzenia przyszłego, który oznaczałby, że czyny dokonane po tym wydarzeniu nie są objęte jurysdykcją specjalnego trybunału. Oczywiście taki zabieg należy zastosować w przypadku, jeśli specjalny trybunał powołuje się w czasie trwania międzynarodowego konfliktu zbrojnego powstałego w wyniku rosyjskiej agresji zbrojnej.

Jurysdykcja terytorialna specjalnego trybunału powinna obejmować przede wszystkim suwerenne terytorium Ukrainy, w tym części tego terytorium, które są nadal okupowane i nielegalnie aneksowane przez Rosję w 2014 r.²³. Wynika to z faktu, że aktu agresji dokonano na terytorium Ukrainy. Z uwagi na udział Białorusi jurysdykcja terytorialna powinna obejmować także terytorium tego państwa, aby uniknąć sytuacji, w której z uwagi na brak prawidłowego określenia jurysdykcji winny popełnienia aktu agresji uniknie odpowiedzialności, gdyż nie zostanie mu udowodnione, że czyn został popełniony na terytorium objętym jurysdykcją trybunału. Ciekawym z punktu widzenia jurysdykcji trybunału specjalnego jest zagadnienie samoobrony Ukrainy oraz działań, które Siły Zbrojne Ukrainy podejmują na terytorium Rosji, m.in. w obwodzie kurskim, w celu utrudnienia bądź uniemożliwienia ofensywy rosyjskiej w kierunku Sumy oraz

²² J. Kestenbaum, *Closing Impunity Gaps for the Crime of Aggression*, „Chicago Journal of International Law” 17 (2016), nr 1, s. 54.

²³ Szerzej na temat statusu terytoriów okupowanych w ekspertyzie George Goradze dostępnej na stronie: <https://www.agresjarosyjska.info/ekspertyzy-prawne> (dostęp: 16.10.2024).

Charkowa. Czy specjalny trybunał karny, którego jurysdykcja przedmiotowa obejmuje jedynie zbrodnię agresji, musi rozszerzać jurysdykcję terytorialną na terytorium państwa agresora? Z jednej strony to na terytorium Rosji zapadały decyzje polityczne i wojskowe w zakresie rozpoczęcia agresji zbrojnej na Ukrainę, z drugiej zaś czyny, z których składał się sam akt agresji, były i nadal są popełniane na terytorium Ukrainy.

Jak trafnie wskazuje Marcin Berent w ekspertyzie, jednym z ważniejszych ograniczeń MTK, które znacząco wpływają na jego niską efektywności, jest brak możliwości osądzenia zaocznego²⁴. Taka okoliczność sprawia, że o ile sprawca, a w przypadku zbrodni agresji jest nim wysoki rangą urzędnik państwowy, nie stawi się przed trybunałem bądź nie zostanie zatrzymany i przekazany do trybunału przez inne państw, o tyle może nigdy nie być osądzonym, a ofiary i społeczność międzynarodowa nigdy nie osiągną tego poczucia sprawiedliwości. Stąd też specjalny trybunał powinien mieć możliwość zaocznego osądzenia, mając na uwadze, jak trudnym zadaniem może być postawienie sprawcy przed MTK.

Zbrodnia agresji różni się od innych zbrodni także w kontekście ofiary. Akt agresji uderza przede wszystkim w państwo jako podmiot prawa międzynarodowego – w jego suwerenność, integralność terytorialną i polityczną. Bezspornie ofiarami są także cywile zamieszkujący to państwo, niemniej w pierwszej kolejności aktu agresji, który wyczerpuje znamiona zbrodni agresji, dokonuje się przeciwko państwu. W związku z powyższym to państwo posiada na mocy postanowień Karty Narodów Zjednoczonych nieodłączne prawo do samoobrony w przypadku jakiegokolwiek czynu stanowiącego akt agresji. Co więcej, niektóre państwa utrzymują, że istnieje prawo do czynu wyprzedzającego w ramach samoobrony przed potencjalnym aktem agresji²⁵. Zagadnienie prawa do samoobrony Ukrainy nie jest kluczową kwestią dla powołania specjalnego trybunału, niemniej może być istotne dla ogólnej oceny sytuacji.

Warto podkreślić, że zbrodnia agresji dokonana przeciwko państwu rodzi obowiązek odszkodowawczy, choć nie z poziomu osoby fizycznej-sprawcy, a bardziej z poziomu państwa agresora, gdyż sprawcą aktu agresji jest osoba, która sprawuje efektywną kontrolę nad decyzjami politycznymi i wojskowymi w państwie. Zagadnienie odszkodowania (reparacji) w przypadku rosyjskiej agresji zbrojnej jest dość skomplikowane z dwóch powodów. Po pierwsze działania zbrojne ze strony państwa agresora nadal trwają, a po drugie państwo agresor wciąż okupuje

²⁴ Ekspertyza Marcina Berenta dostępna na stronie: <https://www.agresjarosyjska.info/ekspertyzy-prawne> (dostęp: 29.10.2024).

²⁵ M.C. Adler, *The Inherent Right to Self-Defense in International Law*, Dordrecht 2013, s. 22.

znaczną część terytorium Ukrainy, do której Siły Zbrojne Ukrainy nie mają dostępu. Wszelkie szacunki mogą być niewystarczające i mogą odzwierciedlać tylko te straty, poniesione na terytorium Ukrainy, które znajduje się pod efektywną kontrolą władz w Kijowie. Mając na uwadze dużą liczbę ofiar wśród ludności cywilnej w Ukrainie, skalę szkód i strat w wyniku rosyjskiej agresji zbrojnej istotnym zagadnieniem w przypadku powoływania specjalnego trybunału będzie kwestia odszkodowań (reparacji). Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii oraz Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy nie zasądzały ofiarom żadnego odszkodowania, gdyż nie miały do tego mandatu²⁶. Natomiast MTK jest uprawniony do zasądzania odszkodowania ofiarom i jednym z najwyższych odszkodowań, jakie zasądzono, było odszkodowanie w sprawie *Prokurator przeciwko Bosco Ntaganda*. Przyznając odszkodowanie ofiarom, MTK stwierdził, co następuje:

1. Etap postępowania w sprawie zadośćuczynienia stanowi krytyczny punkt w wymiarze sprawiedliwości. W związku z prawem ofiar do prawdy, sprawiedliwości i odszkodowania są częścią prawa ofiar do skutecznego zadośćuczynienia.
2. Zadośćuczynienie spełnia dwa główne cele: zobowiązuje osoby odpowiedzialne za najpoważniejsze zbrodnie do naprawienia wyrządzonej przez nie szkody oraz umożliwiają Trybunałowi zapewnienie, że sprawcy odpowiedzą za swoje czyny.
3. Zadośćuczynienie ma również na celu, w możliwym i osiągalnym zakresie, złagodzenie cierpienia spowodowanego dokonanymi zbrodniami, zapewnienie sprawiedliwości ofiarom poprzez zajęcie się konsekwencjami bezprawnych czynów popełnionych przez skazanego, powstrzymanie przyszłych naruszeń i umożliwienie ofiarom odzyskania godności²⁷.

W przypadku powołania specjalnego trybunału karnego dla zbrodni rosyjskiej agresji należałoby rozważyć możliwość wypłat odszkodowania, zwłaszcza jeśli trybunał będzie właściwy wyłącznie do ścigania sprawców zbrodni agresji.

Wnioski

Mając na uwadze powyższe, uzasadnione jest utworzenie, zapewne w drodze umowy międzynarodowej, specjalnego międzynarodowego trybunału karnego,

²⁶ M. Brzozowska-Pasieka, *Compensation for Russian Crimes in Ukraine – How to Sue Russia*, „The Journal of Law in Society” 23 (2023), nr 74, s. 76.

²⁷ *Prosecutor v. Bosco Ntaganda*, ICC, 08.03.2021, ICC-01/04-02/06-2659, §§ 1–3.

który byłby właściwy dla ścigania osób, w tym wypadku najwyższych urzędników państwowych, odpowiedzialnych za zbrodnię agresji na Ukrainę. MTK może wydać nakaz aresztowania wobec najwyższych urzędników państwowych, jak uczynił to w przypadku Prezydenta V. Putina, niemniej zarzut nie będzie dotyczył zbrodni agresji. W rezultacie bezkarność wobec tej konkretnej zbrodni i brak odpowiedniej reakcji ze strony innych uczestników społeczności międzynarodowej może zachęcać inne państwa do osiągania swoich celów politycznych w drodze agresji zbrojnej na inne suwerenne państwa, co w przyszłości może doprowadzić do nieodwracalnych zmian w międzynarodowym porządku politycznym i prawnym.

Bibliografia

Akty normatywne międzynarodowe

Akt Rady z dnia 29 maja 2000 r. ustanawiający, zgodnie z art. 34 Traktatu o Unii Europejskiej, Konwencję o wzajemnej pomocy w sprawach karnych pomiędzy Państwami Członkowskimi Unii Europejskiej, Dz. U. z 2007 r. Nr 135, poz. 950.

Orzecznictwo

Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States), Merits, Judgment, 27.06.1986, I.C.J. Reports 1986, p. 14.

Prosecutor v. Bosco Ntaganda, ICC, 08.03.2021, ICC-01/04-02/06-2659, Reparations Order.

Literatura

Adler M.C., *The Inherent Right to Self-Defense in International Law*, Dordrecht 2013.

Berent M., *Unveiling the Necessity for a New International Criminal Court (ICC). A Personal Perspective Amidst 21st Century International Law Crimes in Ukraine Linked to Russian Federation Aggression*, „Studia Prawnicze KUL” 96 (2023), nr 4.

Brzozowska-Pasieka M., *Compensation for Russian Crimes in Ukraine – How to Sue Russia*, „London Journal of Research in Humanities and Social Sciences” 22 (2022), nr 11.

Floyd J., Abbe J., *International Criminal Tribunals: Dispensing Justice or Injustice?*, „Revue Quebecoise de Droit International” 23 (2010), Special Issue.

Hamilton R., *Ukraine’s Push to Prosecute Aggression Implications for Immunity Ratione Personae and the Crime of Aggression*, „Case Western Reserve Journal of International Law” 55 (2023).

Kestenbaum J., *Closing Impunity Gaps for the Crime of Aggression*, „Chicago Journal of International Law” 17 (2016), nr 1.

Korynevych A., Korotkyi T., *The Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine: Realpolitik versus the Inevitability of Punishment for the Crime of Aggression*, „Ukrainian Journal of International Law” 33 (2022).

- Koskenniemi M., *The Future of Statehood*, „Harvard Journal of International Law” 32 (1991), nr 2.
- McDougall C., *The Imperative of Prosecuting Crimes of Aggression Committed against Ukraine*, „Journal of Conflict & Security Law” 28 (2023), nr 2.
- O’Sullivan M., Plachta M., Psilakis A., *International Criminal Tribunals and Transitional Justice*, „International Enforcement Law Reporter” 35 (2019), nr 5.
- Plachta M., Zagaris B., *Atrocity Crimes in Ukraine*, „International Enforcement Law Reporter” 38 (2022), nr 3.
- Scharf M., Graham L., *Bridging the Divide between the ICC and UN Security Council*, „Georgetown Journal of International Law” (2021).
- Sekulow J.A., Ash R.W., *The Issue of ICC Jurisdiction over Nationals of Non-Consenting, Non-Party States to the Rome Statute: Refuting Professor Dapo Akande’s Arguments*, „South Carolina Journal of International Law and Business” 16 (2020), nr 1.
- Tarfusser C., Chiarini G., *Without Specific Declaration of Jurisdiction and Ratification: Procedural Weaknesses of the International Criminal Court’s Investigation into the Russo-Ukrainian War*, „Texas Tech Law Review” 56 (2023), nr 1.
- Topolevskiy R., *Legal Responsibility for Human Rights Violations and War Crimes Caused by the Russian Federation’s Aggression against Ukraine: Background and Perspectives*, „Law of Ukraine: Legal Journal (Ukrainian)” 6 (2023).
- Yurkova O., *Ukraine: At the Forefront of Russian Propaganda Aggression*, „SAIS Review of International Affairs” 38 (2018), nr III.
- Кориневич А., *Робота по створенню спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України: події та факти*, „Український Часопис Міжнародного Права” (2022), nr 2.

Netografia

- <https://www.agresjarosyjska.info/ekspertyzy-prawne>
- <https://www.eurojust.europa.eu/news/icc-participates-joint-investigation-team-supported-eurojust-alleged-core-international-crimes>
- <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-office-prosecutor-joins-national-authorities-joint>
- <https://www.icc-cpi.int/news/statement-prosecutor-fatou-bensouda-conclusion-preliminary-examination-situation-ukraine>

Zakończenie

Rosyjska agresja zbrojna udowodniła, że MTK, mimo posiadania jurysdykcji wobec rosyjskich zbrodni popełnianych na terytorium Ukrainy, nie może podjąć się wydania nakazów aresztowania wobec sprawców rosyjskiej zbrodni agresji, gdyż uniemożliwiają to postanowienia Statutu Rzymskiego. Zrozumieliśmy stąd zatem fakt, że MTK z uwagi na dobrowolność poddania się jego jurysdykcji najprawdopodobniej nigdy nie wszcznie postępowania w związku z dokonaniem zbrodni agresji, ponieważ państwa, które używały i mogą nadal używać siły w stosunkach międzynarodowych oraz dokonać aktu agresji przeciwko innemu państwu, nie są stroną Statutu Rzymskiego i ich obywatele nie są objęci nakazem aresztowania wobec posiadania uzasadnionych podstaw, że są sprawcami aktu agresji. Rosja od lat używa siły w celu realizowania swoich imperialistycznych potrzeb i niestety postawa innych państw jedynie zachęca ją do podejmowania podobnych działań, czego przykładem jest okoliczność, że po dokonaniu zbrodni agresji w 2014 r. na Ukrainę, m.in. nielegalnej aneksji półwyspu Krym, Władimir Putin zdecydował się dokonać pełnoskalowej inwazji lądowej, morskiej i powietrznej Ukrainy. Bezsprzecznie zachęciło go do tego osiem lat obojętności innych państw oraz brak właściwej reakcji ze strony samego MTK, który co prawda wszczął postępowanie w 2014 r., niemniej w rezultacie wydał zaledwie oświadczenie, że istnieją uzasadnione podstawy, aby sądzić, że na terytorium Ukrainy dokonano czynów stanowiących zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości. Nie podjęto jednak dalszych czynności procesowych.

Pełnoskalowa rosyjska agresja zbrojna doprowadziła do powstania międzynarodowego konfliktu zbrojnego na terytorium Ukrainy. Po raz pierwszy od II wojny światowej Europa, choć faktycznie tylko Ukraina, mierzy się z niewyobrażalną

jak dotychczas skalą działań zbrojnych i przemocą. Z perspektywy międzynarodowego porządku prawnego nieprawdopodobna wydaje się okoliczność, że aktu agresji dokonało państwo będące stałym członkiem Rady Bezpieczeństwa ONZ, która w przypadku zagrożenia pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego ma kompetencje do podejmowania działań o charakterze zarówno militarnym, jak i niemilitarnym. Niemniej każdorazowe weto Rosji skutecznie unieruchamia jeden z ważniejszych mechanizmów międzynarodowych i sprawia, że inwazja zbrojna na inne państwo w celu zdobycia jego stolicy może stać się jednym z narzędzi polityki zagranicznej wielu państw. Taka sytuacja najprawdopodobniej doprowadzi do upadku międzynarodowego porządku prawnego, jaki społeczność międzynarodowa odbudowywała po II wojnie światowej.

Przeprowadzone badania umożliwiły przeprowadzenie kompleksowej analizy najczęściej dokonywanych przez wojska rosyjskie zbrodni wojennych oraz zbrodni przeciwko ludzkości, takich jak umyślne zniszczenia, nieusprawiedliwione koniecznością wojskową; bezprawna deportacja lub przemieszczenie, w tym deportacja osób poniżej 18. roku życia; zamierzone kierowanie ataków przeciwko ludności cywilnej lub osobom cywilnym; zamierzone kierowanie ataków na obiekty cywilne, czyli obiekty niebędące celami wojskowymi; atakowanie lub bombardowanie, przy użyciu różnych środków, bezbronnych miast, wsi, domów mieszkalnych i budowli niebędących celami wojskowymi; zabójstwa, w tym zabójstwa jeńców wojennych; tortury i nieludzkie traktowanie; bezprawne pozbawienie wolności, w tym niewolnictwo; wymuszone zaginięcia; przemoc seksualna. W ramach analizy statusu rosyjskich zbrodni w Ukrainie udało się także przedstawić argumenty za tym, że wybrane czyny wojsk rosyjskich wypełniają nie tylko elementy *actus reus* definicji zbrodni ludobójstwa, ale także *mens rea*, gdyż można znaleźć uzasadnione podstawy, aby twierdzić, że mordy w Buczy, Ipieniu czy Iziumie były skierowane przeciwko narodowi w celu zniszczenia tej grupy w części. Przedstawiono także argumenty przemawiające za tym, że wybrane czyny wojsk rosyjskich dowodzą, że rosyjska agresja zbrojna ma charakter ludobójczy wobec narodu ukraińskiego. Ponadto w ramach prowadzonych badań analizie poddano zagadnienie działań i czynności procesowych podejmowanych przez MTK wobec rosyjskiej agresji zbrojnej oraz zasadności powołania specjalnego trybunału karnego wobec ograniczeń jurysdykcji MTK. W ramach poczynionych wniosków uznano, że specjalny trybunał dla rosyjskiej zbrodni agresji powinien powstać, gdyż w przeciwnym razie istniejąca luka prawna wobec użycia siły w stosunkach międzynarodowych umożliwi bezkarność tym, którzy nie związali się postanowieniami Statutu Rzymskiego.

Akt agresji zbrojnej na Ukrainę, faktycznie rozpoczęty jeszcze w 2014 r., doprowadził do wybuchu międzynarodowego konfliktu zbrojnego, który jest

całkowicie inny od tych, które społeczność międzynarodowa знаła dotychczas. Badania przeprowadzone w ramach pierwszego obszaru realizowanego zadania zleconego przyczyniły się także do ustalenia prawnych aspektów rosyjskiej agresji zbrojnej, które odróżniają ją od innych konfliktów zbrojnych i sprawiają, że Ukraina faktycznie stawia czoła działaniom Rosji na każdym z możliwych frontów i nie zawsze jest to front wojenny. Charakterystycznymi dla Rosji działaniami w ramach agresji na Ukrainę są próby, których skuteczność będzie można ocenić dopiero z perspektywy lat, zniszczenia ukraińskich symboli w okupowanych miastach i mniejszych miejscowościach oraz wymazania tożsamości ukraińskiej u obywateli Ukrainy zamieszkujących okupowane części terytorium Ukrainy. Według relacji osób, którym udało się opuścić okupowane terytorium, armia rosyjska prowadzi tzw. ośrodki filtracyjne, gdzie weryfikuje patriotyczne poglądy i działania obywateli Ukrainy oraz poddaje ich procesowi „rusyfikacji”. Ponadto wojska okupacyjne dokonują na niespotykaną skalę deportacji oraz przymusowego przekazywania ukraińskich dzieci, które następnie w zależności od wieku są oddawane do adopcji rosyjskim rodzinom, poddawane procesowi „rusyfikacji” i „wychowania patriotycznego” państwa agresora bądź dla tych najmłodszych wydaje się całkowicie nowe akty urodzenia z nowym imieniem, nazwiskiem, datą urodzenia, wymazując tym samym jakikolwiek ukraiński ślad¹. Działania te jednoznacznie dowodzą posiadania przez rosyjskie władze ludobójczego zamiaru zniszczenia narodu ukraińskiego w części, rozumiejąc, jaki wpływ mają ich działania na przyszłą demografię Ukrainy oraz tendencje narodowościowe na częściach terytorium, które obecnie znajdują się pod rosyjską okupacją.

Rosyjska agresja zbrojna nie ogranicza się jedynie do walk zbrojnych na froncie. Wojska rosyjskie prowadzą świadomy ostrzał rakietowy bądź za pomocą dronów innych regionów Ukrainy – miast i mniejszych miasteczek, a w szczególności infrastruktury krytycznej, od której uzależniony jest byt mieszkańców tych miast. Codzienny ostrzał miast całkowicie oddalonych od linii frontu nie ma żadnego związku z działaniami zbrojnymi na froncie. W przeciwnym razie, jaki związek miałby ostrzał Szpitala Dziecięcego Ochmatdyt w Kijowie lub targu w centrum Chersonia z działaniami na froncie? Jedynym celem takich działań jest terror ludności cywilnej oraz zniszczenie infrastruktury krytycznej, w tym energetycznej, od której zależy byt mieszkańców Ukrainy.

---

¹ Komentarz analityczny znajduje się na stronie: <https://disinfodigest.pl/2024/10/18/rosyjska-indoktrynacja-w-szkolach-okupowanej-ukrainy-proba-wymazania-ukraińskiej-tożsamości/> (dostęp: 27.10.2024).

Nasuwa się wniosek, że rosyjska agresja ma trzy wymiary. Pierwszy to działania zbrojne na froncie (wymiar wojskowy). Drugi to codzienny ostrzał obiektów cywilnych (w tym budynków mieszkalnych, szkół, szpitali, miejsc publicznych) skierowany przeciwko ludności cywilnej i niemający żadnego związku z działaniami zbrojnymi na froncie (wymiar działań skierowanych przeciwko ludności cywilnej). Trzeci to czyny niemające związku z działaniami wojennymi, ale wpisujące się w plan zniszczenia narodu ukraińskiego oraz rozległy i systematyczny atak na ludność cywilną. W ramach ostatniego wymiaru należy wskazać następujące czyny wojsk rosyjskich: (1) deportacje i przymusowe przekazywanie dzieci, (2) poddawanie obywateli Ukrainy, w tym dzieci, na terytoriach okupowanych procesowi rusyfikacji oraz przymusowej indoktrynacji, w tym wychowania patriotycznego państwa agresora, (3) zamierzone niszczenie wszelkich ukraińskich symboli, (4) zamierzony i celowy ostrzał miast we wschodniej części Ukrainy, w wyniku którego takie miasta jak Popasna, Wuhłedar, Toreck, Pokrowsk są zniszczone w 90% i najprawdopodobniej mieszkańcy tych miast już nigdy tam nie wrócą. Ostatni wymiar rosyjskiej agresji zbrojnej świadczy o zamiarze, czyli elemencie *mens rea*, zniszczenia w części narodu ukraińskiego poprzez nie tylko deportację i przymusowe przemieszczenia, ale również poddawanie deportowanych i przymusowo przemieszczonych ukraińskich dzieci procesowi rusyfikacji oraz wychowania patriotycznego przez państwo agresora w celu wymazania ich ukraińskiej tożsamości narodowej. W konsekwencji dzieci te mogą nigdy więcej nie utożsamiać się z ukraińskim narodem, a w związku z tym nie być jego częścią. Taki skutek może uzasadniać podjęcie dyskusji w zakresie objęcia takich czynów jurysdykcją MTK, gdyż indoktrynacja (wychowanie patriotyczne oraz wymazanie dotychczasowej tożsamości narodowej) przymusowo przekazanych lub deportowanych dzieci przez państwo, które świadomie dokonało aktu agresji zbrojnej, powinna stanowić odrębną postać zbrodni międzynarodowej.

Charakterystyczne dla działań wojsk rosyjskich jest dokonywanie czynów skutkujących w długotrwałych szkodach na środowisku naturalnym Ukrainy oraz niosącym istotne zagrożenia na życia i zdrowia nie tylko obecnego pokolenia, które stało się bezpośrednią ofiarą czynów stanowiących ekobójstwo w rozumieniu opracowywanych przez społeczność międzynarodową definicji, ale także dla przyszłych pokoleń. Jednocześnie szkody w środowisku naturalnym, jak te wyrządzone w wyniku eksplozji na Kachowskiej Elektrowni Wodnej, mają charakter nieodwracalny i powodują poważne zmiany w ekosystemie. Czyny przeciwko środowisku naturalnemu są dokonywane z pełną świadomością ich konsekwencji, ponieważ trudno uwierzyć, że sprawując efektywną kontrolę nad Kachowską Elektrownią Wodną, wojska rosyjskie nie miały świadomości, jakie konsekwencje spowoduje

eksplozja na zaporze wodnej uwalniająca wodę w Zbiorniku Kachowskim. Należy także mieć na uwadze, że zdecydowana większość czynów przeciwko środowisku naturalnemu Ukrainy, tak jak ostrzał obiektów cywilnych oddalonych od linii frontu o setki kilometrów, nie ma żadnego związku z działaniami zbrojnymi na froncie. Ich celem jest doprowadzenie do jak najpoważniejszych zniszczeń na terytorium Ukrainy, aby uniemożliwić powrót ludności cywilnej do tych miejscowości. Przejęcie kontroli nad wieloma ukraińskimi obiektami o znaczeniu państwowym, w tym elektrowniami wodnymi i jądrowymi, potwierdza zamiar terroru ludności cywilnej oraz osłabienia, a może nawet dalszego zniszczenia Ukrainy jako samodzielnego państwa.

Służby rosyjskie coraz częściej odwołują się do cyberataków na systemy informatyczne Ukrainy oraz innych państw, które wspierają Ukrainę na różne sposoby. Takim państwem jest chociażby Polska. Z uwagi na liczbę rosyjskich cyberataków w ostatnim czasie prokurator MTK wysunął postulat, aby cyberataki z uwagi na konsekwencje dla ludności cywilnej zostały zakwalifikowane jako zbrodnia międzynarodowa. Postulat ten jest zasadny, a jego trafność potwierdza nawet fakt, że w ubiegłym roku celem cyberataku stały się systemy informatyczne samego MTK.

Kolejnym istotnym aspektem prawnym rosyjskiej agresji zbrojnej, który jest niezmiernie ważny z perspektywy nie tylko definicji zbrodni agresji, ale także międzynarodowej odpowiedzialności państw, jest okoliczność, że niektóre działania zbrojne wojsk rosyjskich przeciwko Ukrainie były prowadzone z terytorium innego państwa – Białorusi. W świetle definicji zbrodni agresji najwyżsi urzędnicy państwowi Białorusi oraz zapewne dowództwo wojskowe mogą stać się sprawcami tej zbrodni, a specjalny trybunał karny powinien uwzględnić obywateli Białorusi w ramach swojej jurysdykcji.

Bez wątplenia, jak wskazują przeprowadzone w ramach projektu badania, celem rosyjskiej agresji zbrojnej na początku było przejęcie pełnej kontroli nad Ukrainą poprzez tzw. zdobycie stolicy oraz najprawdopodobniej obalenie rządu w Kijowie. Gdy nie udało się zrealizować pierwotnego celu, wszelkie działania skierowano na zdobycie jak największego terytorium oraz zniszczenie bądź okupacja obiektów infrastruktury krytycznej i obiektów o znaczeniu państwowym. Rosyjska agresja zbrojna w obecnym wymiarze ma na celu osłabienie Ukrainy w każdym możliwym aspekcie – politycznym, ekonomicznym, gospodarczym, społecznym i demograficznym. Wojska rosyjskie świadomie niszczą całe miasteczka we wschodniej części Ukrainy, aby uniemożliwić ich odbudowę. Tym samym wiele mniejszych miast i miejscowości w tym regionie będzie opustoszałych i najprawdopodobniej nigdy już nie będą zamieszkałe, co z kolei wpłynie bardzo negatywnie na sytuację demograficzną tego regionu.

Armia rosyjska niemalże codziennie dokonuje precyzyjnych ataków raketowych oraz ataków za pomocą dronów na ukraińskie miasta. Celem są obiekty cywilne bądź obiekty infrastruktury krytycznej (np. infrastruktury energetycznej), od których funkcjonowania zależy kwestia przeżycia ludności cywilnej. Niejednokrotnie rosyjskie siły zbrojne dokonują ataków bez rozróżnienia. Zabójstwa, których Rosjanie dokonują na ludności cywilnej w okupowanych miastach i miasteczkach (takich jak Bucza, Irpiń, Izium) dzięki obecnej technologii ujrzał cały świat, choć nie każde cywilizowane państwo wydaje się chcieć je potępić i przyłączyć się do międzynarodowej inicjatywy utworzenia specjalnego trybunału karnego dla rosyjskiej zbrodni agresji. Niewola, wymuszone zaginięcia, tortury, gwałty, zabijanie jeńców wojennych, deportacja i przymusowe przekazywanie dzieci (obywateli Ukrainy) są to zaledwie przykłady najczęstszych i najokrutniejszych zbrodni wojsk rosyjskich na terytorium Ukrainy.

ISBN 978-83-8288-181-3

9 788382 881813

